

החברה
הדתית-לאומית
בנתונים

אריאל | פינקלשטיין

החברה הדתית-לאומית בנתונים

אריאל פינקלשטיין

The National-Religious Society in Data

Ariel Finkelstein

עיצוב ועימוד:

אסתי פקשר, סטודיו GPS
GPS7160@GMAIL.COM

תמונת השער:

באדיבות מאיה והרב אלקנה שרלו

מחקר זה נעשה גם הודות לסיוע של חברי חוג הידידים,
קרן שטיינמץ הרשקוביץ:
"ככל שהחלטותנו תתבססנה על נתוני אמת ולא על תחושות בטן,
הן תהיינה טובות יותר וחלוקת המשאבים תהיה צודקת יותר".

כל הזכויות שמורות לנאמני תורה ועבודה ©
שבט התשפ"א | ינואר 2021
ירושלים

לרכישה והזמנות: toravoda.org.il

תוכן העניינים

8	תקציר
26	הקדמה
30	חלק א. החברה הדתית-לאומית: מיפוי דמוגרפי
31	פרק 1. שיעור החברה הדתית-לאומית מהציבור היהודי בישראל
31	מבוא ומתודולוגיה
31	1.1. נתוני הלמ"ס
35	1.2. מחקרים נוספים
38	סיכום ודיון
39	פרק 2. שיעור החילון ועזיבת הדת
39	מבוא ומתודולוגיה
39	2.1. מחקרים היסטוריים
40	2.2. נתוני הסקר החברתי ומכון פיו
40	2.2.1. הממצאים המרכזיים
45	2.2.2. פילוח לפי גיל
48	2.2.3. הגדרת המסורתיות
53	2.3. סקרים ומחקרים נוספים
58	2.4. נתונים חדשים: מאפייני חילון בקרב בוגרי חמ"ד
66	2.5. לאיזה פיקוח שולחים בוגרי החמ"ד את ילדיהם?
69	2.6. פילוח לפי מגדר
72	סיכום ודיון
72	חלק ב. החינוך הממלכתי-דתי
73	פרק 3. החינוך הממלכתי-דתי: נתונים כלליים
73	מבוא ומתודולוגיה
73	3.1. היקף התלמידים בחינוך הממלכתי-דתי
76	3.2. מאפייני התלמידים
76	3.2.1. הגדרה דתית של ההורים
77	3.2.2. רקע חברתי-כלכלי
79	3.2.3. תלמידים עולים
81	3.3. גודל המוסדות
83	3.4. בעלות על מוסדות
85	3.5. תקצוב לתלמיד
89	סיכום ודיון

89	פרק 4. הישגים לימודיים
89	מבוא ומתודולוגיה
95	4.1. נתונים כלליים
96	4.1.1. תמונה כללית
99	4.1.2. מגדר
103	4.1.3. רקע חברתי-כלכלי
107	4.1.4. סיכום ודיון: נתונים כלליים
107	4.2. מתמטיקה
107	4.2.1. נתונים כלליים
114	4.2.2. מגדר
120	4.2.3. רקע חברתי-כלכלי
125	4.2.4. סיכום ודיון: מתמטיקה
126	4.3. אנגלית
126	4.3.1. נתונים כלליים
133	4.3.2. מגדר
137	4.3.3. רקע חברתי-כלכלי
140	4.3.4. סיכום ודיון: אנגלית
141	4.4. מדעים
141	4.4.1. נתונים כלליים
149	4.4.2. מגדר
154	4.4.3. רקע חברתי-כלכלי
156	4.4.4. סיכום ודיון: מדעים
158	4.5. עברית וקריאה
158	4.5.1. נתונים כלליים
162	4.5.2. מגדר
166	4.5.3. רקע חברתי-כלכלי
170	4.5.4. סיכום ודיון: עברית וקריאה
171	4.6. מקצועות נוספים
174	סיכום ודיון
176	פרק 5. אקלים חברתי וסביבה פדגוגית
176	מבוא ומתודולוגיה
178	5.1. שביעות רצון כללית
181	5.2. אלימות ותחושת מוגנות
186	5.3. שימוש בחומרים ממכרים: אלכוהול, סיגריות, נרגילות וסמים
192	5.4. משמעת והתנהגות
195	5.5. סביבה פדגוגית
198	5.6. פעילויות חינוכיות מחוץ לבית הספר
200	סיכום ודיון

201	פרק 6. הפרדה מגדרית בבתי הספר
201	מבוא ומתודולוגיה
203	6.1. הפרדה לפי כיתות
206	6.2. הפרדה לפי בתי ספר
210	6.3. הפרדה מגדרית ורמה חברתית-כלכלית
215	6.4. הפרדה מגדרית והישגים לימודיים
222	6.5. הפרדה מגדרית ואקלים חברתי ופדגוגי
226	סיכום ודיון
228	נספח: תרשימים נוספים

חלק ג. לאחר התיכון
פרק 7. לימודים במוסדות תורניים

233	מבוא ומתודולוגיה
234	7.1. ישיבות
234	7.1.1. רקע כללי
235	7.1.2. תלמידי ישיבות - נתוני הלמ"ס
240	7.1.3. תלמידי ישיבות: נתוני משרד החינוך
242	7.1.4. תלמידי כולל
243	7.2. מכינות קדם-צבאיות
247	7.3. מדרשות תורניות והסדר נשים
252	7.4. תמונת מבט רוחבית עדכנית
254	סיכום ודיון

פרק 8. שירות צבאי ולאומי

255	מבוא ומתודולוגיה
257	8.1. היקפי שירות: צבא ושירות לאומי
258	8.1.1. גברים
259	8.1.2. נשים
262	8.2. מאפייני המתגייסות
262	8.2.1. רקע חברתי-כלכלי
265	8.2.2. מחוז גאוגרפי
271	8.2.3. רשת חינוך
276	8.3. יציאה לקצונה
276	8.3.1. גברים
280	8.3.2. נשים
281	סיכום ודיון

282	חלק ד. השכלה גבוהה ותעסוקה
283	פרק 9. השכלה גבוהה
283	מבוא ומתודולוגיה
284	9.1. לימודים במוסדות ההשכלה הגבוהה
284	9.1.1. נתונים כלליים
289	9.1.2. פילוח לפי סוג מוסד אקדמי
293	9.1.3. פילוח לפי אוניברסיטה
297	9.1.4. נתוני נשירה
298	9.2. תחומי לימוד
300	9.2.1. תואר ראשון
304	9.2.2. תואר שני
306	9.2.3. תואר שלישי
309	סיכום ודיון
311	פרק 10. תעסוקה ושכר
311	מבוא ומתודולוגיה
312	10.1. מאפייני התעסוקה
312	10.1.1. שיעור התעסוקה
313	10.1.2. שיעור העצמאים
315	10.1.3. תחומי התעסוקה: השוואה כללית
321	10.1.4. תחומי תעסוקה: לפי מגדר
326	10.2. שכר
326	10.2.1. נתונים כלליים
330	10.2.2. שכר לפי תחום תעסוקה
332	סיכום ודיון
333	נספח: השפעות משבר הקורונה

336	חלק ה. המשפחה הדתית-לאומית
337	פרק 11. נישואין
337	מבוא ומתודולוגיה
338	11.1. נתונים כלליים
343	11.2. נישואין בגיל צעיר ורווקות מאוחרת
348	סיכום ודיון
349	פרק 12. גירושין
349	מבוא ומתודולוגיה
349	12.1. גירושין לפי גיל נישואין
352	12.2. שיעור הגירושין: נתונים כלליים
355	12.3. מגמות לאורך השנים
360	סיכום ודיון
361	פרק 13. ילודה
361	מבוא ומתודולוגיה
362	13.1. היקף ילודה כולל
365	13.2. היקף ילודה לפי גיל
371	סיכום ודיון
372	רשימת מקורות

תקציר

חלק א: החברה הדתית-לאומית: מיפוי דמוגרפי

פרק 1: שיעור החברה הדתית-לאומית מהציבור היהודי בישראל

פרק זה מציג מיפוי של היקף הדתיים-לאומיים החיים בישראל ושיעורם מכלל החברה היהודית בישראל. בפרק מוצגים מחקרים וסקרים שונים המציגים מנעד רחב של נתונים: לפי נתוני הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס) שיעור הדתיים שאינם חרדים (הבוגרים) מבין כלל החברה היהודית בישראל עומד על 11%, בעוד שלפי סקר כוח אדם של הלמ"ס שיעור זה עומד על 14%-17% מהחברה היהודית בישראל ואילו לפי נתוני המחקר של רוזנר ופוקס וכן לפי המחקר של המכון הישראלי לדמוקרטיה שיעור הדתיים-לאומיים עומד על 22% מהחברה היהודית בישראל. לאור זאת עולה כי ברמה המספרית, שיעור המבוגרים מעל גיל 20 בישראל המשויכים לחברה הדתית-לאומית עומד על כבין חצי מיליון למיליון איש.

הפערים המשמעותיים בין הסקרים השונים נובעים מכך שהזהות הדתית-לאומית אינה סטטית וקבועה אלא היברידית ונזילה, והיא מורכבת מקבוצות שונות בעלות רמות שונות של השתייכות לחברה הדתית-לאומית. בהתאם לכך, התשובות של הנסקרים משתנות בהתאם לקטגוריות המענה המוצגות להם, ויצירת קטגוריות ביניים כדוגמת "מסורתי-דתי" ו"דתי-מאוד" מביאה לשינויים בממצאים. השוואה בין הסקרים והמחקרים בנושא מלמדת שקיים פער בין ההגדרה "דתי" (שאינו חרדי) ובין ההגדרה "דתי-לאומי". כפי שמראה מחקר שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה ישנו שיעור לא מבוטל של יהודים הרואים את עצמם כמשתייכים לחברה הדתית-לאומית, אך לא מגדירים את עצמם כדתיים אלא כמסורתיים, מסורתיים-דתיים ואפילו חרדים. הדבר מלמד כי החברה הדתית-לאומית מהווה קטגוריה חברתית-פוליטית מבחינה סוציולוגית שההשתייכות אליה אינה מבוססת בהכרח על מאפיינים דתיים.

פרק 2: שיעור החילון ועזיבת הדת

פרק זה מציג ניתוח מקיף של מחקרים וסקרים שעסקו בשאלת שיעור החילון ועזיבת הדת בחברה הדתית-לאומית ומוסיף ממצאים חדשים בנושא. התובנה העיקרית העולה מהפרק היא שפרסומים שונים מהשנים האחרונות – המבוססים על הסקר

החברתי של הלמ"ס ועל סקר של מכון פיו – הטוענים כי ישנו שיעור חילון של בין 40% ל-50% בחברה הדתית-לאומית אינם נכונים וזאת בשל מספר גורמים:

1. שיעור חילון גבוה בקרב מבוגרים: הפרסומים המציגים שיעור חילון גבוה בחברה הדתית-לאומית מבוססים על סקרים שנערכו בקרב אנשים בכלל הגילאים באוכלוסייה, אך למעשה שיעור החילון בקרב מבוגרים מעל גיל 50 גבוה באופן ניכר משיעור החילון בקרב צעירים עד גיל 50. על פי נתוני הסקר החברתי של שנת 2018 בקרב המשיבים בגילאים 20-49 שגדלו בבית דתי שיעור עזיבת הדת עומד על 32.7% לעומת 51.6% בקרב המשיבים מעל גיל 50. נתוני סקר מכון פיו מעלים ממצא דומה: בקרב המשיבים בגילאי 18-49 שגדלו בבית דתי, שיעור העוזבים את הדת עומד על 29.9%, בעוד שבקרב המשיבים שמעל גיל 50 עומד שיעור העוזבים את הדת על 52.9%. ממצאים אלו מלמדים על היקף נרחב של חילון בקרב ילידי שנות ה-20 עד שנות ה-60 של המאה הקודמת, הקשור ככל הנראה להגירה מארצות האסלאם לישראל ולמאורעות השואה. הירידה ההדרגתית בתהליכי החילון מביאה לכך ששיעורי החילון העדכניים נמוכים בהרבה מאלו המפורסמים על בסיס מדגמים של כלל הגילאים באוכלוסייה.

2. ירידה בשיעור החילון בעשור האחרון: נתוני הסקר החברתי מלמדים על המשך הירידה בתהליכי החילון גם בקרב הצעירים בעשור האחרון. השוואה בין נתוני הסקר החברתי של שנת 2007 (המוקדם ביותר הכולל נתונים בנושא) לנתוני הסקר החברתי של שנת 2018 מלמדת שבעוד בקרב ילידי השנים 1978-1987 שיעור עזיבת הדת עד גיל 30 בקרב אנשים שגדלו בבית דתי עומד על 36.2%, בקרב ילידי השנים 1989-1998 שיעור זה נמוך בהרבה ועומד על 26.3%.

3. הגדרת המסורתיות: הפרסומים על שיעור גבוה של חילון מבוססים על עדות של אנשים בסקרים על כך שגדלו בבית דתי וכיום הם מגדירים את עצמם כמסורתיים-דתיים או כמסורתיים. למעשה, רבים מהמסורתיים-דתיים הם אנשים שמבחינה סוציולוגית נהוג לסווג אותם כדתיים ובהתאם לכך מרבית האנשים שגדלו בבית דתי והפכו למסורתיים-דתיים טוענים שמידת הדתיות שלהם כלל לא השתנתה לאורך חייהם. בסקר החברתי נמצא כי 29.9% מהגברים המסורתיים-דתיים הולכים תמיד עם כיסוי ראש מטעמים דתיים (ככל הנראה כיפה במרבית המקרים). בנוסף, רק 42.7% מהמסורתיים-דתיים שגדלו בבית דתי השיבו כי במהלך חייהם נעשו פחות דתיים; 42.3% טענו שמידת הדתיות שלהם לא השתנתה לאורך חייהם, ו-15% טענו שהם נעשו יותר דתיים (!). גם בנתוני סקר פיו נמצא כי מבין אלו שגדלו בבית דתי והפכו למסורתיים, 42.1% מעידים על עצמם שהם שומרים בקפדנות על המסורת הדתית היהודית. ממצאים אלו מלמדים שישנה בעיה בסיווג גורף כדת"שים של אנשים המעידים על עצמם שגדלו בבית דתי והפכו למסורתיים-דתיים או מסורתיים: לגבי חלקם נראה שהם למעשה מנהלים אורח חיים דתי, ואילו אחרים אמנם אינם דתיים, אך כלל לא בטוח שהוריהם היו דתיים. במילים אחרות, בקרב חלק ניכר מהדתיים

שהפכו למסורתיים-דתיים או מסורתיים – שקשה לאמוד את גודלו – אין פער גדול באורחות החיים הדתיים בין הילדים ובין ההורים.

בנוסף לכך, בנתונים החדשים המוצגים בפרק ישנה הערכה מחודשת של שיעור החילון העדכני בחברה הדתית-לאומית על בסיס השוואה בין ההגדרה הדתית של הורים של מסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי ובין ההגדרה הדתית של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאים 18-46. מההשוואה עולה כי בעוד 30.1% ממסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי מגיעים מבתים שאינם דתיים (חילונים, מסורתיים או בעלי אורח חיים מעורב), מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאים 18-46 שיעור של 34.2% אינם מגדירים את עצמם כדתיים. השוואה זו מלמדת על תוספת של 4.1% בסך הכולל של הבוגרים לקבוצת הלא דתיים. בהתחשב בכך שחלק מהבוגרים המגיעים מבתים שאינם דתיים הופכים בבגרותם לדתיים, ההערכה היא שמבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאים 18-46 שגדלו בבית דתי שיעור של כבין 15% ל-20% אינם מגדירים את עצמם כדתיים.

חלק ב: החינוך הממלכתי-דתי

פרק 3: החינוך הממלכתי-דתי: נתונים כלליים

בפרק זה מוצגים נתונים כלליים על החינוך הממלכתי-דתי במספר היבטים, כמפורט להלן:

1. שיעור התלמידים: בעשורים האחרונים שיעור התלמידים בחינוך הממלכתי-דתי מבין כלל התלמידים במערכת החינוך היהודית יציב למדי עם ירידה קלה, לעומת ירידה משמעותית בשיעור התלמידים בחינוך הממלכתי ועלייה משמעותית בשיעור התלמידים בחינוך החרדי. בחינוך היסודי היוו תלמידי החינוך הממלכתי-דתי 20.1% מהתלמידים בשנת 1980 לעומת 18.6% בשנת 2019 ובחינוך העל-יסודי הם היוו 18.4% בשנת 1990 לעומת 16.2% בשנת 2019.

2. מאפייני התלמידים: הפרופיל החברתי-כלכלי של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי נמוך יותר מזה של תלמידי החינוך הממלכתי בבתי הספר היסודיים ובחטיבות הביניים, אך בתיכונים התמונה מאוזנת יותר. בנוסף, בחינוך הממלכתי-דתי ישנו שיעור גבוה בהרבה של קליטת עלייה: 11.2% מהתלמידים בחינוך הממלכתי-דתי מוגדרים כתלמידים עולים לעומת 5.3% בחינוך הממלכתי ו-4.7% בחינוך החרדי. בחינוך הממלכתי-דתי ישנו שיעור גבוה במיוחד של תלמידים ממוצא אתיופי, אם כי שיעור זה מצוי בירידה הדרגתית בעשור האחרון.

3. גודל המוסדות: בתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי קטנים בהרבה מאשר בתי הספר בחינוך הממלכתי ובפרט בחינוך העל יסודי. כך, בחינוך הממלכתי-דתי מספר התלמידים הממוצע בבתי הספר העל-יסודיים עמד בשנת 2019 על 247 תלמידים, לעומת 467 בחינוך הממלכתי. בחינוך היסודי הפער קטן יותר: 300 תלמידים בממוצע בחינוך הממלכתי-דתי לעומת 361 בחינוך הממלכתי.

4. בעלות על מוסדות: בבתי הספר העל-יסודיים בחינוך הממלכתי-דתי ישנה עלייה ניכרת לאורך השנים של בתי הספר המצויים בבעלות של רשתות חינוך, ובשנת 2020 הגיע שיעור בתי הספר בבעלות רשתות לשיא של 48%. בנוסף, 29% מבתי הספר העל-יסודיים בחינוך הממלכתי-דתי מצויים בבעלות של עמותות פרטיות ורק 23% בבעלות של רשויות מקומיות. בחינוך הממלכתי, לעומת זאת, 28% מבתי הספר הינם בבעלות של רשתות חינוך לעומת 49% שבבעלות רשות מקומיות.

5. תקצוב לתלמיד: התלמידים בחינוך הממלכתי-דתי זוכים לתקצוב הגבוה ביותר במערכת החינוך ובפרט בשכבות הגיל המבוגרות: בגילאי התיכון תלמידי החינוך הממלכתי-דתי מתוקצבים ב-43,161 ש"ח לשנה, גבוה יותר ב-31.5% מהתקציב לתלמיד בחינוך הממלכתי (32,810 ש"ח) וב-60.7% יותר מהתקציב לתלמיד בחינוך הערבי (26,857 ש"ח). בחטיבות הביניים הפער קטן יותר: 25,176 ש"ח לתלמיד בחינוך הממלכתי-דתי לעומת 20,040 ש"ח לתלמיד בחינוך הממלכתי ו-22,357 ש"ח לתלמיד בחינוך הערבי; ובחינוך היסודי התקציב לתלמיד בחינוך הממלכתי-דתי גבוה יותר מאשר בחינוך הממלכתי (17,851 ש"ח לעומת 15,543 ש"ח), אך נמוך במעט מאשר בחינוך הערבי (18,299 ש"ח). עם זאת, בחינת הנתונים בהשוואה לפי קבוצות הרקע החברתי-כלכלי מלמדת שגם בחינוך היסודי תלמידי החינוך ממלכתי-דתי מתוקצבים יותר, ובפער ניכר, מאשר תלמידי החינוך הערבי.

פרק 4: הישגים לימודיים

פרק זה מציג סקירה רחבה על הישגי תלמידי ובוגרי החינוך הממלכתי-דתי במקצועות לימודי החול בהשוואה לתלמידי ובוגרי החינוך הממלכתי בבחינות המיצ"ב (יסודי וחטיבת ביניים), במבחנים הבינלאומיים (חטיבות ביניים), בבחינות הבגרות (תיכונים) ובבחינה הפסיכומטרית. הממצאים המרכזיים מעלים תמונה מעורבת באשר להישגי תלמידי החינוך הממלכתי-דתי:

1. זכאות לבגרות: שיעור הזכאות לבגרות נמצא במגמת עלייה לאורך השנים בקרב כלל התלמידים, והוא דומה ברוב השנים בין החינוך הממלכתי והחינוך הממלכתי-דתי. בשנת 2018 נפתח פער לטובת תלמידי החינוך הממלכתי-דתי, ושיעור הזכאות שלהם לבגרות עומד על 82% לעומת 79.7% בחינוך הממלכתי. מגמה מעניינת ניתן לראות

בשיעור הזכאות לתעודת בגרות העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות: בעוד בשנת 2001 עמד שיעור זו בחינוך הממלכתי-דתי על 50.3%, נמוך מהחינוך הממלכתי בו הוא עמד על 53%, הרי שבשנת 2018 שיעור זה בחינוך הממלכתי-דתי היה גבוה יותר ועמד על 72.9% לעומת 70% בחינוך הממלכתי.

2. מתמטיקה: בתחום זה ישנו פער קטן ויציב לטובת תלמידי החינוך הממלכתי ברוב הבחינות ובפרט בבחינות הבגרות והבחינה הפסיכומטרית. השינויים המשמעותיים במגמות של שיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות בבגרות במתמטיקה זהים בשני סוגי הפיקוח, כך שגם הפער ביניהם נשאר יציב לאורך השנים. בשנת 2018 עמד שיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות במתמטיקה בחינוך הממלכתי על 21.5% לעומת 19.7% בחינוך הממלכתי-דתי.

3. אנגלית: בתחום זה ניתן לראות שיפור משמעותי בשנים האחרונות בבחינת המיצ"ב בכיתות ה' ובבחינת הבגרות, אך לא בבחינת המיצ"ב בכיתות ח' ובבחינה הפסיכומטרית. על כל פנים, גם לאחר השיפור, זהו התחום שבו הישגי תלמידי החינוך הממלכתי-דתי הם הנמוכים ביותר בהשוואה לתלמידי החינוך הממלכתי-דתי הניגשים לבחינת 5 יחידות בבגרות באנגלית בשנת 2018 בחינוך הממלכתי-דתי עמד על 48.6% לעומת 55.9% בחינוך הממלכתי, והציון הממוצע של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בפרק האנגלית בבחינה הפסיכומטרית עמד בשנת 2018 על 105.8 לעומת 116.7 בקרב בוגרי החינוך הממלכתי. פערים אלו באים לידי ביטוי ברמת השליטה בשפה האנגלית, ובסקר מיומנויות בוגרים (PIAAC) שנערך על ידי הלמ"ס בקרב אלפי משתתפים נמצא כי רמת השליטה בדיבור באנגלית של 43% מהחילונים היא טובה מאוד, לעומת 27% מהדתיים ו-18% מהמסורתיים-דתיים. בנוסף, במבחנים השונים באנגלית נמצא באופן קבוע פער משמעותי בין תלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה בחינוך הממלכתי-דתי בהשוואה לקבוצה המקבילה להם בחינוך הממלכתי.

4. מדעים: בתחום זה ישנו הבדל משמעותי בין הבחינות הנערכות בחטיבת הביניים (מיצ"ב ומבחנים בינלאומיים) ובין בחינות הבגרות. בעוד בחטיבת הביניים הישגי תלמידי החינוך הממלכתי-דתי נופלים רק במעט מהישגי תלמידי החינוך הממלכתי, בבחינות הבגרות ישנו שיעור נמוך באופן ניכר של תלמידים בחינוך הממלכתי-דתי הלומדים מקצועות מדעיים. הדבר בולט במיוחד בקרב הבנות בחינוך הממלכתי-דתי שבחטיבות הביניים מגיעות להישגים גבוהים משל הבנים (בשונה מהחינוך הממלכתי), אך בבחינות הבגרות ממעות ללמוד מקצועות מדעיים. משרד החינוך מגדיר תעודת בגרות מדעית-טכנולוגית איכותית כתעודה עם 5 יחידות לימוד במתמטיקה ו-5 יחידות לימוד בשני מקצועות מדעיים. שיעור הבנות בחינוך הממלכתי-דתי הזכאיות לתעודת בגרות מדעית-טכנולוגית איכותית עומד על 3.3% לעומת 10.6% בקרב הבנות בחינוך הממלכתי ו-10% בקרב הבנות בחינוך הערבי, למעלה מפי 3. בקרב הבנים שיעור הזכאים לתעודת בגרות מדעית-טכנולוגית איכותית בחינוך הממלכתי-דתי עומד על

7.5% – כמעט זהה לבנים בחינוך הערבי (7.3%), ונמוך בהרבה משיעור הבנים בחינוך הממלכתי הזכאים לתעודה זו הגבוה כמעט פי שניים ועומד על 14.7%.

5. עברית וקריאה: בתחום זה לא נמצאו פערים משמעותיים בין תלמידי חינוך ממלכתי-דתי ותלמידי חינוך ממלכתי. בכל הבחינות נמצאו ההישגים של תלמידי שני סוגי הפיקוח קרובים מאוד זה לזה.

פרק 5: אקלים חברתי וסביבה פדגוגית

בפרק זה מוצגת סקירה של דיווחי התלמידים והמורים על האקלים החברתי והסביבה הפדגוגית בבתי הספר היסודיים, חטיבות הביניים והתיכונים, בהשוואה בין שני סוגי הפיקוח, על בסיס הסקרים שנערכו במסגרת המיזם בשנת 2019. באופן כללי הממצאים מצביעים על כך שבמרבית התחומים תלמידי החינוך הממלכתי-דתי מדווחים על אקלים חברתי וסביבה פדגוגית ברמה גבוהה יותר מאשר בחינוך הממלכתי, ובחלק גדול מהמקרים הפערים הם משמעותיים. להלן מוצגים הממצאים העיקריים בחלוקה לפי תחומים:

1. שביעות רצון: בחינוך הממלכתי-דתי ישנו שיעור גבוה יותר בכל שלבי פיקוח של מורים המביעים שביעות רצון מבית הספר. בהתאם לכך, המורים בחינוך הממלכתי-דתי מדווחים בשיעור גבוה יותר על אוזן קשבת ויחס מכבד שהם זוכים לו בבית הספר. שיעור התלמידים המדווחים על תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר דומה בשני סוגי הפיקוח, אך התלמידים בחינוך הממלכתי-דתי מדווחים בשיעור גבוה יותר על יחסים חיוביים עם חבריהם לכיתה ועל יחסי קרבה ואכפתיות בין המורים לתלמידים.

2. אלימות ותחושת מוגנות: באופן כללי תלמידי החינוך הממלכתי-דתי מדווחים על תחושת מוגנות גבוהה יותר בבית הספר ועל מעורבות נמוכה יותר באירועי אלימות בכל שלבי החינוך. בחינה פרטנית יותר מלמדת כי אין הבדלים משמעותיים בין שני סוגי הפיקוח בדיווחים על מקרים של אירועי אלימות פיזית, אך ישנו שיעור גבוה יותר בחינוך הממלכתי של מקרי אלימות מילולית (קללות, גידופים), אלימות חברתית (חרמות, שיימינג) ופגיעה בתלמידים אחרים ברשתות חברתיות (פייסבוק, וואטסאפ). תלמידי החינוך הממלכתי אף דיווחו על שיעור גבוה בהרבה של חברות תלמידים המציקים לתלמידים אחרים ופוגעות בהם.

3. שימוש בחומרים ממכרים: אלכוהול, סיגריות, נרגילות וסמים: בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי ישנו שיעור נמוך בהרבה של תלמידים המשתמשים בסמים, שותים אלכוהול ומעשנים סיגריות, אך ישנו שיעור גבוה בהרבה של תלמידים המריחים חומרים נדיפים, ושיעור דומה של תלמידים המשתמשים בסמי פיצוציות ותלמידים המעשנים נרגילה. כמו כן, בנוגע למרבית החומרים הממכרים השיעור של תלמידי

הישיבות התיכוניות והאולפנות המשתמשים בהם נמוך מאשר שאר תלמידי החינוך הממלכתי-דתי, אך בנוגע להרחת חומרים נדיפים ישנו שיעור גבוה בהרבה של תלמידי ישיבות תיכוניות ואולפנות העושים בהם שימוש. בנוסף, תלמידי החינוך הממלכתי-דתי, ובפרט תלמידי הישיבות התיכוניות, נוטים להמעיט, באופן יחסי לתלמידי החינוך הממלכתי, בסיכון המתלווה לשתיית אלכוהול, עישון נרגילה ועישון סיגריות.

4. משמעת והתנהגות: תלמידי החינוך הממלכתי-דתי מדווחים על שיעור נמוך יותר של תלמידים המפריעים למורים בשיעורים, ועל שיעור נמוך יותר של תלמידים המתחצפים ומתנהלים באופן לא מכבד למורים. מנגד, שיעור האיחורים וההיעדרויות מהכיתה ללא הצדקה ("הברזות") גבוה בהרבה בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי. לדוגמה, בחטיבות הביניים דיווחו 67.2% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי על לפחות שני איחורים בחודש לעומת 47.2% מהתלמידים בחינוך הממלכתי, ובתיכונים 77.5% דיווחו על לפחות שני איחורים בחודש לעומת 63.1% בחינוך הממלכתי.

5. סביבה פדגוגית: ברוב המדדים הבוחנים את הסביבה הפדגוגית בבית הספר דיווחו התלמידים בחינוך הממלכתי-דתי על סביבה פדגוגית מוצלחת יותר. הפערים הרחבים ביותר בתחום זה הם במדד "תפיסת ההוראה כמעניינת וברורה" שבו דיווחו 55.9% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי על כך שההוראה בבית ספרם מעניינת וברורה לעומת 44.5% מתלמידי החינוך הממלכתי. פערים משמעותיים יחסית ישנם גם במדדים "סביבה מטופחת ונקייה", "טיולים וסיורים בבית הספר", "קבלת הערה ומשוב מקדמי למידה מהמורים" ו"מוטיבציה, מסוגלות וסקרנות". מנגד, השימוש בטכנולוגיה לצורכי למידה נמוך יותר בחינוך הממלכתי-דתי, ובעיקר בבתי הספר היסודיים שבהם 58.1% מהתלמידים בחינוך הממלכתי דיווחו על שימוש בטכנולוגיה לצורכי למידה לעומת 45.2% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי.

6. פעילויות חינוכיות מחוץ לבית הספר: שיעור תלמידי החינוך הממלכתי-דתי המסתייעים בשיעורים פרטיים נמוך מאשר בחינוך הממלכתי. בדומה לכך, שיעור תלמידי החינוך הממלכתי-דתי המשתתפים בחוגי העשרה בשעות הפנאי נמוך יותר גם הוא. מנגד, שיעור תלמידי החינוך הממלכתי-דתי המשתתפים בשעות הפנאי בפעילויות חברתיות כדוגמת פעילות בתנועת נוער ופעילות התנדבותית גבוה יותר בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי.

פרק 6: הפרדה מגדרית בבתי הספר

בפרק זה נבחנות המגמות בהפרדה המגדרית בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי. הממצא המרכזי העולה מהפרק הוא שלאחר עשור וחצי של מגמה ברורה של חיזוק ההפרדה המגדרית בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי, בשנים

האחרונות ישנה מגמת בלימה ואף עלייה מתונה בשיעור התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות: בשנת 2000 למדו 57.3% מהתלמידים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי בכיתות מעורבות, ושיעור זה הגיע למינימום בשנת 2017, אז למדו בכיתות מעורבות 38.4% מהתלמידים. משנת 2017 ועד שנת 2020 ניתן לראות שינוי מגמה ועלייה הדרגתית קלה בשיעור הלומדים בכיתות מעורבות, ובשנת 2020 למדו בכיתות מעורבות 39.5% מהתלמידים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי. למעשה, שינוי המגמה בכיתות א' התרחש מוקדם יותר: בלימת מגמת ההפרדה החלה בתחילת העשור הקודם והעלייה בשיעור התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות החלה בשנת 2015. כך, שיעור התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות בכיתה א' בחינוך הממלכתי-דתי עמד בשנת 2000 על 59.2% ובשנת 2003 על 59.7%, אך עד שנת 2012 הוא ירד ל-44.5% ובשנת 2015 הוא הגיע למינימום של 44.3%. מאז ועד לשנת 2020 ניתן לראות עלייה מתונה, כך ששיעור התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות בכיתה א' בשנת 2020 עומד על 46.6%.

ממצא משמעותי נוסף העולה מהפרק הוא שבתי ספר שבהם כל הכיתות מעורבות הם בתי הספר בפרופיל החברתי-כלכלי הנמוך ביותר המרבים לקלוט תלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך, ומנגד, הפרופיל החברתי-כלכלי של התלמידים בבתי ספר נפרדים, ובפרט בתי ספר לבנים או לבנות בלבד הנו גבוה יחסית, והם ממעטים לקלוט תלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך, וכן תלמידי חינוך מיוחד, תלמידים עולים ותלמידים ממוצא אתיופי. כך למשל, התלמידים בבתי ספר לבנים ולבנות בלבד מהווים (ביחד) 27.8% מהתלמידים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי, אך מבין התלמידים בבתי ספר מרקע חברתי-כלכלי נמוך לומדים בבתי ספר לבנים ולבנות בלבד רק 12.8%. מנגד, בבתי ספר שבהם כל הכיתות מעורבות לומדים 27.9% מכלל התלמידים, אך 60.7% מהתלמידים בבתי ספר מרקע חברתי-כלכלי נמוך. הדבר מפתיע במיוחד לאור העובדה שבתי הספר המעורבים ממוקמים בממוצע באזורים גאוגרפיים חזקים יותר מבחינת רקע חברתי-כלכלי, ואילו בתי הספר לבנים או לבנות בלבד ממוקמים בממוצע באזורים חלשים בהרבה. ממצא זה מביא להשערה שייטכן שההפרדה המגדרית לא נובעת רק מסיבות דתיות-תורניות אלא היא מהווה גם כלי להגבלת האינטגרציה וליסיון תלמידים שלא מסיבות דתיות.

בנוסף, מהממצאים עולה מתאם בין עירוב מגדרי בבית הספר ובין הישגים לימודיים טובים יותר בבחינות המיצ"ב ואקלים חברתי וסביבה פדגוגית טובים יותר. נתונים אלו אף מתחזקים לאחר שמנטרלים את הרקע החברתי-כלכלי הנמוך יותר של תלמידי בתי הספר המעורבים. הפערים בולטים במיוחד בהשוואה בין התלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך בבתי הספר המעורבים לתלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך בבתי הספר הנפרדים. בהישגים הלימודיים הפער ניכר במיוחד בתחום האנגלית, אך הוא בא לידי ביטוי גם במתמטיקה, ובאקלים החברתי הפער מתבטא למשל בכך שהתלמידים

בבתי הספר המעורבים מעידים על תחושה חיובית יותר כלפי בית הספר, יחסי קרבה ואכפתיות גבוהים יותר בין מורים ותלמידים ומעורבות נמוכה יותר של התלמידים באירועי אלימות. מהממצאים הקיימים קשה להעריך עד כמה הפערים מושפעים מהבדלים דתיים בין מוסדות מעורבים למוסדות נפרדים, או מהבדלים בין לימודים בהפרדה מגדרית ללימודים מעורבים.

חלק ג: לאחר התיכון

פרק 7: לימודים במוסדות תורניים

בפרק זה מוצגים נתונים על ההשתלבות של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לאורך השנים במוסדות לימוד תורניים לאחר סיום לימודי התיכון. אלו הם הממצאים העיקריים העולים מהפרק:

1. ישיבות: שיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכים ללימודים בישיבות הסדר הגיע לשיא בקרב בוגרי שנתון 1997, אז הוא עמד על 33.9%, ולאחר מכן הוא ירד ועמד בקרב בוגרי שנתון 2001 על 25.7%. בשנים שלאחר מכן נרשמה עלייה הדרגתית, ובעשור האחרון שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיך ללימודים בישיבות הסדר עומד על כ-30% באופן יציב למדי. באשר לישיבות הגבוהות, שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומד בהן (לא בהכרח בשנה שלאחר סיום התיכון) עמד בקרב בוגרי שנתון 1996 על 26.4%, ולאחר מכן הוא ירד בהדרגה עד לכדי 19.1% בקרב בוגרי שנתון 2012. עם זאת, כאשר בוחנים את שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנת הלימודים הראשונה בישיבה גבוהה הרי שמדובר בשיעור נמוך בהרבה של כ-9%. על כל פנים, שיעור התלמידים הממשיכים ללימודים בישיבה גבוהה או ישיבת הסדר מצוי במגמת ירידה קלה, ובשני העשורים האחרונים הוא נע בין 40%-ל-45%.

2. מכינות קדם-צבאיות: מספר התלמידים בשנה א' במכינות התורניות (לגברים) עמד בשנת תשס"ו על 754, והוא עלה בהדרגה עד שהתייצב על כ-1,000 תלמידים בכל שנה בעשור האחרון (תש"ע-תשע"ט). בהתאם לכך, שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכים ללימודים במכינות התורניות עומד בקירוב על כ-15% בעשור האחרון. שיעור הממשיכים לשנה ב' במכינות התורניות עומד בממוצע על כ-45% מכלל התלמידים בשנה א' במכינות אלו.

3. הסדר נשים (מדרשות עם מסלול שירות צבאי): מסלול הסדר נשים שבו ישנו שירות צבאי מובנה במסגרת קבוצה של תלמידות מדרשה הוקם בתחילת שנות ה-2000, ומספר המשתתפות בו עלה בהדרגה עד ל-99 מבין בוגרות שנתון 2004

בחינוך הממלכתי-דתי (1.3% מהבוגרות). לאחר מכן הייתה ירידה הדרגתית עד ל-71 מהבוגרות בשנתון 2007 (1%), אך מאז ישנה עלייה הדרגתית, כך שמבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתון 2016 השתלבו 266 בוגרות (3.2%) במסלול זה.

4. מדרשה תורנית (ללא מסלול שירות צבאי): מסלול המדרשות לנשים מצוי גם הוא בתופעת גידול משמעותית בשנים האחרונות. מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתון 2015 למדו 934 נשים במדרשה לעומת 209 מבוגרות שנתון 1996. באחוזים מדובר בעלייה מ-3.4% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי ל-12.2%.

5. תמונה מבט כללית: מבין כלל הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, ממשיכים ללמוד מיד לאחר סיום התיכון כ-29% בישיבות הסדר, כ-9% בישיבות גבוהות וכ-15% במכינות. כ-47% אינם ממשיכים ללמוד במוסד תורני. מבין הנשים, כ-12% לומדות במדרשות תורניות וכ-3% לומדות במסגרת הסדר נשים.

פרק 8: שירות צבאי ולאומי

פרק זה בוחן את ההשתלבות בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשירות צבאי ולאומי בחלוקה בין גברים ונשים:

נשים: בקרב בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת 2000 עמד שיעור הגיוס על 24.8%. החל משנה זו החלה ירידה בשיעור המתגייסות בקרב בוגרות החינוך הממלכתי-דתי, ירידה שהתעצמה מאוד לאחר תכנית ההתנתקות בשנת 2005 והגיעה לשיא בשנתונים 2007-2008 שבהם התגייסו רק 18.5% מהבוגרות. החל משנתון 2009 ישנה שוב עלייה הדרגתית בשיעור המתגייסות שהתעצמה בשנתון 2013, כך ששיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתון 2016 הגיע לכדי 27.7%, ובניכוי התלמידות במוסדות חב"ד, שיעור זה נושק ל-30%. תהליך זה מלווה באופן טבעי בירידה הדרגתית בשיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי המשרתות בשירות הלאומי: מ-70.9% מהבוגרות בשנתון 2011 ל-63.7% בשנתון 2016 (ללא מוסדות חב"ד הירידה בתקופה זו היא מ-74.7% ל-67.5%). במקביל, התהליך מלווה גם בעלייה בשיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי המשרתות כקצינות: בשנת 2014 היו בוגרות החינוך הממלכתי-דתי 9% ממסיימות קורס קצינים בצה"ל ושיעור זה טיפס עד ל-12.5% בשנת 2017, אך בשנת 2018 ירד ל-10.2%. על כל פנים, שיעור של בין 10% ל-12.5% מכלל הקצינות גבוה באופן ניכר משיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל המתגייסות לצה"ל שעמד בשנים 2015-2017 על כ-8%.

בחינה מעמיקה של מאפייני המתגייסות מלמדת כי השינוי בשיעור המתגייסות אינו אחיד בין הקבוצות השונות בחברה הדתית-לאומית. המחקר מצביע על כך שרובו

המוחלט של השינוי התרחש בקרב תלמידות ממרכז הארץ ומאזור חיפה – אזורים בהם מתגוררת השדרה המרכזית של החברה הדתית-לאומית שזכתה בספרות המחקר לכינוי "הרוב הבורגני הדומם". כך, בקרב תלמידות מאזורים אלו עלה שיעור המתגייסות ב-67.8% בין שנתון 2011 לשנתון 2016, בעוד שבשאר הארץ עלה שיעור המתגייסות בתקופה זו ב-11.8%. בהתאם לכך, הממצאים מלמדים כי השינוי בשיעור המתגייסות ממוקד בעיקר בקרב בנות ברמה חברתית-כלכלית גבוהה. מנגד, בבתי הספר בפריפריה החברתית והגאוגרפית לא נרשמה עלייה משמעותית בשיעור המתגייסות. בדומה לכך, גם בבתי ספר ובאזורים המזוהים עם תפיסות חרדיות-לאומיות (חרד"ליות) נרשמה עלייה מתונה, ושיעור המתגייסות בבתי ספר אלו מוסיף להיות נמוך יחסית, אם כי גם שם ניתן לראות ניצנים של שינוי בשנתונים 2015 ו-2016. מן העבר השני, גם בבתי ספר ובאזורים המזוהים עם תפיסה דתית-ליברלית – שבהם שיעור המתגייסות הוא הגבוה ביותר בחינוך הממלכתי-דתי – לא נרשם במרבית המקרים שינוי משמעותי בשיעור המתגייסות. השיעור הגבוה של מתגייסות בקבוצה זו נצפה גם בעבר וברובו הוא לא נובע משינוי מגמה בשנים האחרונות.

גברים: בחינת המגמות בקורס קציני חי"ר החל משנת 1990 מצביעה על מהפכה של ממש: בעוד בשנת 1990 היוו בוגרי החינוך הממלכתי-דתי רק 2.5% ממסיימי קורס קציני חי"ר, הרי שבשנת 2015 היוו בוגרי החינוך הממלכתי-דתי 37.6% ממסיימי קורס קציני חי"ר. עם זאת, החל משנת 2015 ישנה ירידה מתונה בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קציני חי"ר, ובמקביל ישנה עלייה בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קצינים ביחידות קרביות שאינן חי"ר וביחידות שאינן קרביות. כך, בשנת 2018 היוו בוגרי החינוך הממלכתי-דתי 34.8% מבין מסיימי קורס קציני חי"ר; 21.3% מבין מסיימי קורס קצינים ביחידות קרביות שאינן חי"ר; ו-15.6% ממסיימי קורס קצינים ביחידות שאינן קרביות. במבט רוחבי על כלל הבוגרים עולה כי בשנת 2018 היוו בוגרי החינוך הממלכתי-דתי 21% מבין מסיימי קורס קצינים בכל התחומים, לעומת שיעור של כ-18% מבין המתגייסים לצה"ל בשנים 2016-2017.

חלק ד: השכלה גבוהה ותעסוקה

פרק 9: השכלה גבוהה

פרק זה סוקר את המשך הלימודים של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנים 1989-2018 במוסדות ההשכלה הגבוהה (ללא האוניברסיטה הפתוחה). אלו הם הממצאים המרכזיים העולים מהפרק:

1. שיעור הלומדים: לאורך השנים חלה עלייה משמעותית בשיעור הלומדים בהשכלה

הגבוהה, ובפרט בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי: בעוד מקרב בוגרי שנתון 1989 בחינוך הממלכתי-דתי 28.2% התחילו תואר ראשון בטווח של 10 שנים מסיום התיכון לעומת 34.8% מבוגרי החינוך הממלכתי, בקרב בוגרי שנתון 2008 עשו זאת 49.6% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי לעומת 46.3% מבוגרי החינוך הממלכתי (עלייה ריאליית של 76% תוך שני עשורים בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לעומת 33% בקרב בוגרי החינוך הממלכתי). מגמה דומה ניתן לראות גם בלימודי תואר שני: מבין בוגרי שנתון 1989 בחינוך הממלכתי-דתי 10.1% החלו תואר שני בטווח של 16 שנה מסיום התיכון לעומת 13% מבוגרי החינוך הממלכתי, ואילו מבין בוגרי שנתון 2002 בחינוך הממלכתי-דתי עשו זאת 16.3% לעומת 15.5% מבוגרי החינוך הממלכתי (עלייה ריאליית של 61% בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לעומת 19% בקרב בוגרי החינוך הממלכתי). מנגד, בקרב תלמידי דוקטורט (תואר שלישי) ניתן לראות עדיין שיעור גבוה יותר של בוגרי חינוך ממלכתי: מהשוואה בין בוגרי שנתון 1989 לבוגרי שנתון 2000 עולה כי בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שיעור המתחילים לימודי תואר שלישי בטווח של 18 שנה מסיום התיכון ירד מ-1.46% ל-1.43%, ואילו בקרב בוגרי החינוך הממלכתי שיעור זה ירד מ-1.69% ל-1.65%.

פילוח הנתונים לפי מגדר מלמד כי שיעור הנשים הממשיכות ללימודי תואר ראשון גבוה בהרבה משיעור הגברים העושים זאת, הן בקרב בוגרי החינוך הממלכתי והן בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, ופער זה אף התרחב מאוד עם השנים כך שעיקר הגידול בהמשך לימודים לתואר ראשון לאורך השנים התרחש בקרב הנשים. כך, מבין הנשים בוגרות שנתון 2010 בחינוך הממלכתי-דתי 63.7% התחילו לימודי תואר ראשון לעומת 39.9% מהגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, 56.7% מהנשים בוגרות החינוך הממלכתי ו-38.1% מהגברים בוגרי החינוך הממלכתי. בתואר שני ניתן לראות גם כן שיעור גבוה יותר של נשים בשני סוגי הפיקוח, ואילו בתואר שלישי שיעור הגברים גבוה יותר ובפרט בחינוך הממלכתי-דתי.

2. פילוח לפי סוג מוסד אקדמי: על אף הגידול בשיעור הממשיכים ללימודי תואר ראשון, בשני סוגי הפיקוח ישנה ירידה בשיעור הממשיכים ללימודים באוניברסיטאות, כך שבעוד שמבין בוגרי שנתון 1990 בחינוך הממלכתי-דתי 24.5% למדו באוניברסיטה לעומת 28.7% בחינוך הממלכתי, בקרב בוגרי שנתון 2010 בחינוך הממלכתי-דתי רק 20.1% למדו באוניברסיטה, לעומת 20.3% בחינוך הממלכתי. מנגד, בקרב בוגרי שנתון 1990 בחינוך הממלכתי-דתי שיעור הממשיכים לתואר ראשון במכללות אקדמיות (ללא הוראה) עמד על 2.8% לעומת 7.7% בחינוך הממלכתי, בעוד שבקרב בוגרי שנתון 2010 בחינוך הממלכתי-דתי שיעור הממשיכים למכללה אקדמית עמד על 19.2% לעומת 23.9% בחינוך הממלכתי. עלייה משמעותית במיוחד ניתן לראות בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים במכללות להוראה: בזמן שבחינוך הממלכתי ישנה ירידה מ-4.4% מהבוגרים שלמדו במכללות להוראה בקרב בוגרי שנתון 1990 ל-3.8%

מבוגרי שנתון 2010, אצל בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ישנה עלייה משמעותית בשיעור הממשיכים ללימודים במכללה להוראה, מ-6.2% בקרב בוגרי שנתון 1990 ל-13.6% בקרב בוגרי שנתון 2010. פילוח הנתונים לפי מגדר מלמד כי מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בכל המוסדות ישנו שיעור גבוה יותר של נשים, אך הדבר בולט במיוחד במכללות להוראה: 17.5% מהנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי לומדות במכללות להוראה לעומת 8.5% מהגברים.

3. פילוח לפי אוניברסיטה: אוניברסיטת בר אילן ידועה בשיעור הגבוה של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים בה. עם זאת, במשך השנים ניתן לראות ירידה הדרגתית בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים בה: כך, שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנתון 1995 שהמשיכו ללימודי תואר ראשון באוניברסיטת בר אילן עמד על 15% לעומת 6.2% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנתון 2010. מנגד, בתקופה זו התפתח מאוד המוסד האקדמי באריאל שהפך לאוניברסיטה רק בשנת 2012: בעוד שמבין בוגרי שנתון 1990 למדו לתואר ראשון במוסד זה 0.3% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי, מבין בוגרי שנתון 2010 עשו זאת 5.9%. ככלל, מבין בוגרי שנתונים 1990-1995 בחינוך הממלכתי-דתי שהמשיכו ללימודי תואר ראשון באוניברסיטה, 56% למדו באוניברסיטת בר אילן, 19% למדו באוניברסיטה העברית, והיתר באוניברסיטאות האחרות (תל אביב, חיפה, הטכניון וכן גוריון), ואילו מבין בוגרי שנתונים 2009-2010 שהמשיכו ללימודי תואר ראשון באוניברסיטה (כולל אוניברסיטת אריאל), 31% למדו בבר אילן, 28% באריאל ו-16% למדו בעברית. כמו כן, בקרב נשים בוגרות חינוך ממלכתי-דתי ניתן לראות באופן מובהק את ההעדפה למוסדות שיש בהם שיעור גבוה של תלמידים דתיים, ובפרט באוניברסיטת בר אילן: כך, בקרב בוגרי שנתונים 2009-2010 בחינוך הממלכתי-דתי שלמדו תואר ראשון באוניברסיטת בר אילן, 76% היו נשים ורק 24% גברים.

4. תחום לימודים: 14.7% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי לומדים את תחום החינוך לעומת 4.6% מבוגרי החינוך הממלכתי (פי 3.2). בהצגת הנתונים מבין הממשיכים ללימודי תואר ראשון עולה ש-27.6% מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכים לתואר ראשון עושים זאת בתחום החינוך. תחום נוסף שבו יש דומיננטיות של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הוא תחום מקצועות העזר הרפואיים (סיעוד, ריפוי בעיסוק וכדומה): 3.2% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי לומדים מקצוע זה לעומת 1.9% מבוגרי החינוך הממלכתי (פי 1.68). מנגד, התחומים שבהם בולט שיעור נמוך במיוחד של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הם בעיקר תחומי המדעים המדויקים: מתמטיקה ומדעי המחשב, מדעי הטבע, הנדסה ואדריכלות. כך, בתחום הנדסה והאדריכלות שיעור בוגרי החינוך הממלכתי עומד על 9.5% לעומת 7.5% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי (פי 1.27); בתחום מדעי הטבע שיעור בוגרי החינוך הממלכתי עומד על 3.3% לעומת 2.2% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי (פי 1.5); ובתחום מתמטיקה ומדעי המחשב

שיעור בוגרי החינוך הממלכתי עומד על 3.6% לעומת 2.4% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי (פי 1.5). כמו כן, גם בתחום האמנות ואומנויות ניתן לראות פער משמעותי: 2.4% מבוגרי החינוך הממלכתי המשיכו ללימודים בתחום זה לעומת 1.1% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי (פי 2.18). פילוח הנתונים לפי מגדר מלמד על שיעור גבוה של נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי הלומדות את תחום החינוך (19.9%) ואת תחום מקצועות העזר הרפואיים (5.6%) לעומת שיעור נמוך מתוכן הלומדות את מקצועות המדעים המדויקים.

פרק 10: תעסוקה ושכר

פרק זה מצביע על מספר מאפיינים מרכזיים של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי והמשתתפים לחברה הדתית-לאומית בשוק העבודה:

תחומי תעסוקה: בשלושה ענפים כלכליים ניתן לראות ריבוי יחסי של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי: חינוך; מינהל ציבורי; ושירותי בריאות, רווחה וסעד. המרכזי שבהם הוא ענף החינוך שבו שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי גבוה ביותר מפי שניים משיעור בוגרי החינוך הממלכתי (19.4% לעומת 9.4%), ובקרב המגדירים את עצמם דתיים מאוד הוא גבוה פי שלושה (29.2%). בענף המינהל הציבורי שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי עומד על 11.8% לעומת 8.4% מבוגרי החינוך הממלכתי; ובענף שירותי בריאות, רווחה וסעד שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי עומד על 9.7% לעומת 6.7% מבוגרי החינוך הממלכתי.

מנגד, שיעור נמוך של בוגרי חינוך ממלכתי-דתי בולט במיוחד בענפים הכלכליים "מידע ותקשורת" ו"שירותים מקצועיים מדעיים וטכניים", בהם כלולים מקצועות התכנות והמחשבים ושירותים נוספים בתחום טכנולוגיית המידע, ומגוון תחומי עבודה הדורשים הכשרה מתקדמת, בפרט תחום ההנדסה והאדריכלות ותחום המחקר המדעי והפיתוח. בשני ענפים אלו ביחד שיעור בוגרי החינוך הממלכתי גבוה ב-71% משיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי (19.8% לעומת 11.6%). בנוסף, שיעור נמוך במיוחד של בוגרי חינוך ממלכתי-דתי עובד בענף שירותי אירוח ואוכל (2.5%) ובענף אמנות, בידור ופנאי (1.1%), כך שבשני ענפים אלו שיעור בוגרי החינוך הממלכתי גבוה פי שניים באופן יחסי. אם כן, הממצאים מצביעים על נטייה ברורה של דתיים לתחומי תעסוקה מוטי המגזר הציבורי, בעוד תחומי התעסוקה שהדתיים ממעטים לעסוק בהם מרוכזים בעיקר במגזר הפרטי.

בהשוואה לפי מגדר בולט השיעור הגבוה במיוחד של נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בענף החינוך (25.8% מהבוגרות) ובענף שירותי בריאות, רווחה וסעד (14.3%). בקרב המגדירות את עצמן דתיות מאוד שיעור העובדות בענף החינוך גבוה במיוחד

ועומד על 42%. ממצא מעניין נוסף הוא שניתן לראות דמיון לא מבוטל בין ההתפלגות של גברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ונשים בוגרות החינוך הממלכתי בענפי הכלכלה השונים בשוק העבודה. ניתן לייחס זאת להשפעות נגדיות של המרכיב הדתי והמרכיב המגדרי המאזנים זה את זה ומביאים גברים דתיים ונשים חילוניות לבחירת תחומי תעסוקה דומים.

שכר: מהנתונים הקיימים על עובדים שכירים בגילאי 25-45 עולה כי השכר החודשי הממוצע של גברים בוגרי החינוך הממלכתי גבוה ב-22% מהשכר החודשי הממוצע של גברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי (16,385 ש"ח לעומת 13,384 ש"ח), והשכר החודשי הממוצע של נשים בוגרות החינוך הממלכתי גבוה ב-15% מזה של נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי (10,478 ש"ח לעומת 9,138 ש"ח). הדבר נובע מכך שבוגרי החינוך הממלכתי-דתי עובדים בשיעור נמוך יחסית בענפים המתגמלים ביותר בשוק העבודה (מידע ותקשורת; שירותים מקצועיים, מדעיים וטכניים), ומאידך עובדים בשיעור גבוה בענפים שבהם שכר נמוך יחסית (חינוך; בריאות, רווחה וסעד). בנוסף, השכר הנמוך נובע גם ממספר שעות עבודה חודשי נמוך יותר בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

עצמאים: שיעור העצמאים מבין בוגרי החינוך הממלכתי גבוה ב-42.3% משיעור העצמאים מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי (6.3% מבין בוגרי החינוך הממלכתי לעומת 4.4% מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי). בולט במיוחד השיעור הנמוך של נשים עצמאיות בוגרות החינוך הממלכתי-דתי (3.5% בקרב נשים לעומת 5.5% בקרב גברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי).

מנהלים: שיעור החילונים המשמשים כמנהלים במקום עבודתם גבוה ב-51% משיעור המנהלים בקרב המגדירים את עצמם דתיים (13.9% לעומת 9.2%). מבין הדתיים, שיעור המנהלים בקרב המגדירים עצמם דתיים גבוה ב-39% משיעור המנהלים בקרב המגדירים את עצמם כדתיים מאוד (9.6% לעומת 6.9%). השוואה לפי מגדר מלמדת ששיעור המנהלות בקרב נשים דתיות הנו נמוך יחסית (6.2%), ובקרב נשים דתיות הוא נמוך מאוד (2.8% בלבד).

חלק ה: המשפחה הדתית-לאומית

פרק 11: נישואין

בפרק זה מוצג ניתוח כמותני סטטיסטי של נתונים על נישואין בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ילידי השנים 1973-1990. אלו הם הממצאים המרכזיים העולים מהפרק:

גיל הנישואין: 50% מהנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מתחתנות עד גיל 24

1-50% מהגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מתחתנים עד גיל 27. לעומת זאת, שיעור המתחתנים מבין כלל בוגרי החינוך הממלכתי מגיע ל-50% בקרב הנשים בגיל 27.5 ובקרב הגברים בגיל 30.5. שיעור המתחתנים מבין בוגרי החינוך החרדי מגיע ל-50% בקרב הנשים בגיל 20 ובקרב הגברים בגיל 22. בנוסף, הגיל שבו השיעור הגבוה ביותר של מתחתנות בקרב נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי הוא 22, שבו מתחתנות 10.3% מהבוגרות; הגיל המקביל לגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הוא 24, שבו מתחתנים 8.7%. בקרב בוגרי החינוך הממלכתי גיל השיא הוא 26 לבנות ו-28-29 לבנים, ובקרב בוגרי החינוך החרדי 20 לבנות ו-22 לבנים.

נתונים אלו מתייחסים לכלל ילידי השנים 1973-1990. אולם לאורך השנים הללו ניתן לזהות מגמות סותרות בין גברים ונשים: שיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי המתחתנים בגיל צעיר עלה, בעוד ששיעור הנשים המתחתנות בגיל צעיר ירד, כך שלמעשה הצטמצם פער הגילאים בין הגבר לאישה הנשאים. כך, שיעור הנשים המתחתנות עד גיל 20 ירד במהלך השנים מ-14.3% בקרב ילידות 1973 ל-10.6% בקרב ילידות 1990, ושיעור המתחתנות עד גיל 23 ירד מ-45.6% ל-39.5%. מנגד, שיעור הגברים המתחתנים עד גיל 20 עלה, בהתאמה, מ-2.3% ל-3.5% ושיעור המתחתנים עד גיל 23 עלה מ-19.1% ל-21.2%. מגמה מקבילה של עלייה בשיעור הגברים המתחתנים בגיל צעיר לעומת ירידה בשיעור הנשים העושות זאת נרשמה גם בקרב בוגרי החינוך החרדי, ואילו בקרב בוגרי החינוך הממלכתי המגמה היא אחידה: ירידה בשיעור המתחתנים בגיל צעיר הן נשים והן גברים.

רווקות מאוחרת: מכלל ילידות 1973-1990 בוגרות החינוך הממלכתי-דתי עומד שיעור הרווקות בנות 30 על 21.8%, בנות 35 על 15% ובנות 40 על 12.7%. בקרב הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שיעור הרווקים בני 30 עומד על 31.5%, בני 35 על 19% ובני 40 על 15.2%.

הן שיעור הגברים והן שיעור הנשים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, המגיעים לגיל 30 בעודם רווקים, נשאר יציב מאוד לאורך השנים ולא חלו בו שינויי מגמה משמעותיים. אך בשיעור הרווקים והרווקות בני 35 חלה ירידה לאורך השנים: שיעור הרווקות בנות 35 הגיע לשיא של 16.2% בקרב ילידות 1974 ו-1976 ואילו בקרב ילידות 1982 עמד שיעור זה על 13.6%, ירידה ריאלית של 16% בשיעור הרווקות; שיעור הרווקים בני 35 בקרב ילידי 1974-1977 עמד על 19.6%-19.9%, אך לאחר מכן ירד בהדרגה עד לשיעור של 17.6% בקרב ילידי 1982, ירידה ריאלית של 13%.

פרק 12: גירושין

בפרק זה מוצג ניתוח כמותני סטטיסטי של נתונים על גירושין בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ילידי השנים 1973-1990. אלו הם הממצאים המרכזיים העולים מהפרק:

שיעור הגירושין: כמו בתחום הנישואין, גם בתחום הגירושין מצויים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בתווך, בין בוגרי החינוך הממלכתי ובין בוגרי החינוך החרדי. כך, בטווח של 20 שנים מעת הנישואין עומד שיעור הגירושין בקרב בוגרי החינוך הממלכתי על 20%, בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי על 11% ובקרב בוגרי החינוך החרדי על 6.6%.

בהשוואה לאורך השנים נמצא כי אין שינוי משמעותי בשיעור הגירושין בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, בעוד שהן בקרב בוגרי החינוך הממלכתי והן בקרב בוגרי החינוך החרדי שיעור זה עלה במידה משמעותית. כך, למשל, בקרב המתחתנים עד גיל 21, מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, שיעור הגירושין בטווח של עשר שנים עלה במידה מינורית, מ-7.9% בקרב ילידי 1973-1975 ל-9% בקרב ילידי 1985-1986 – עלייה ריאלית של 13.9%; השיעור המקביל בחינוך הממלכתי הוא עלייה מ-18.7% ל-26.7% – עלייה ריאלית של 42.7%; ובקרב בוגרי החינוך החרדי העלייה היא מ-3.7% ל-6.2% – עלייה ריאלית של 67.6% (!). בהשוואה בין המתחתנים עד גיל 23 ילידי 1973-1975 לילידי 1982-1984 ניתן לראות שהייתה ירידה קלה בשיעור הגירושין בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי (מ-7.5% ל-7.4%), בעוד שבקרב בוגרי החינוך הממלכתי הייתה עלייה משיעור גירושין של 16.1% לשיעור גירושין של 20.2% – עלייה ריאלית של 25.5%; ובקרב בוגרי החינוך החרדי הייתה עלייה משיעור גירושין של 4% לשיעור גירושין של 5.5% – עלייה ריאלית של 37.5%.

גירושין לפי גיל נישואין: בבדיקת ההבדלים בשיעורי הגירושין בין הנישואים לפי גיל נישואיהם נמצא כי בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, בכל טווח שנים שנמדד, שיעור הגירושין של המתחתנים בגיל 17 או 18 גבוה מאוד ויורד בהדרגה עד שמגיע למינימום בקרב המתחתנים בגיל 22-24. לאחר מכן עולה שיעור הגירושין באופן הדרגתי ומתון, ורק באמצע שנות ה-30, סביב גיל 35, הוא מגיע לשיעור הגירושין של המתחתנים בגיל 17-18. כך, למשל, שיעור הגירושין בטווח של 10 שנים מעת הנישואין בקרב המתחתנים בגיל 17 עומד על 17.6%, ובקרב המתחתנים בגיל 18 הוא עומד על 13.5%; השיעור ממשיך לרדת משנה לשנה ומגיע למינימום בקרב המתחתנים בגיל 22-24, שם הוא מתייצב על 7%. לאחר מכן שוב עולה בהדרגה שיעור הגירושין, ובקרב המתחתנים בגיל 33 מגיע ל-12.9%, מעט כחות משיעור הגירושין של המתחתנים בגיל 18. ממצאים אלו מלמדים כי שיעור הגירושין הנמוך ביותר הוא בקרב המתחתנים בגיל 22-24, שהם הגילאים שבהם השיעור הגבוה ביותר של מתחתנים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. ככל שמתרחקים מגיל הנישואין המקובל בחברה הדתית-לאומית,

הן כלפי מטה והן כלפי מעלה, שיעור הגירושין עולה. בקרב בוגרי החינוך החרדי גיל הנישואין המתואם עם שיעור הגירושין הנמוך ביותר הוא 20-22 ובקרב בוגרי החינוך הממלכתי גיל 27-29. הדבר מלמד שגם בקרב החרדים והחילונים שיעור גירושין נמוך מתואם עם נישואין בגילאים שבהם ישנו השיעור הגבוה ביותר של מתחתנים, אלא שבחברה החרדית גיל הנישואין המקובל מוקדם יותר מאשר בחברה הדתית-לאומית, ובחברה החילונית הוא מאוחר יותר.

פרק 13: ילודה

פרק זה בוחן את היקפי הילודה (פריון) של נשים יהודיות לפי מידת הדתיות שלהן. אלו הם הממצאים המרכזיים העולים מהפרק:

1. היקף הילודה: מספר הילדים הממוצע של נשים דתיות מצוי במגמת עלייה לאורך השנים. הוא היה במינימום בשנים 1981-1983 שבהן הוא עמד על 3.6, ולאחר מכן בסוף שנות ה-90 הוא עמד על 3.7. מאז שנת 2003 הוא עומד באופן יציב במשך תקופה ארוכה על 4.2-4.3 ילדים, ובשנים 2017-2019 הוא עמד על 4.3 ילדים, נמוך יותר מאשר נשים חרדיות (6.6), אך גבוה מנשים מסורתיות (3), נשים מסורתיות לא כל כך דתיות (2.4) ונשים חילוניות (2.1). העלייה בהיקף הילודה בחברה הדתית התרחשה דווקא לאחר הקיצוץ בקצבאות הילודה בשנת 2003, בתקופה שבה היקף הילודה בקרב נשים חרדיות ירד באופן משמעותי.

2. גיל הילודה: בחינת הנתונים על פני ארבעה עשורים מלמדת כי על אף הגידול במספר הילדים של נשים דתיות ישנה דחייה הדרגתית של גיל הילודה, שהתרחשה בעיקר בשנות ה-90. נשים דתיות יולדות כיום 0.6 ילדים בממוצע עד גיל 25 לעומת 0.9 ילדים בסוף שנות ה-80, וגם במספר הילדים עד גיל 30 ישנה ירידה קלה (מ-2.2 ל-2). מנגד, ישנה עלייה משמעותית במספר הילדים שנשים דתיות יולדות בגילאים 30-45. תופעה דומה של ירידה ניכרת במספר הילדות של נשים עד גיל 25, ואף עד גיל 30, לצד עלייה ניכרת במספר הילדות בגילאים 30-45 ניתן למצוא גם בקרב נשים מסורתיות ונשים חילוניות. בקרב הנשים החרדיות, לעומת זאת, אין ירידה במספר הילדים עד גיל 25 ועד גיל 30.

הסיבות לדחיית גיל הילודה בחברה הדתית-לאומית הן ככל הנראה דחיית גיל הנישואין בקרב נשים והחלטה מודעת למנוע הריונות בגילאים צעירים על ידי שימוש באמצעי מניעה (תכנון ילודה).

הקדמה

בשנים האחרונות חלו שינויים ותמורות במעמדה של החברה הדתית-לאומית בציבוריות הישראלית. כחלק מתהליך חילופי האליטות במדינה ניתן לראות תנועה שיטתית ומתמשכת של החברה הדתית-לאומית למרכז ההשפעה החברתי-פוליטי של ישראל. שינוי זה מתבטא במספר רב של אנשי החברה הדתית-לאומית המשמשים בתפקידי מפתח בצבא, בתקשורת במערכת המשפט ובמגזר הציבורי. השינוי בא לידי ביטוי גם ברצון של ההנהגה הפוליטית הדתית-לאומית לפרוץ אל מעבר למגזריות ולכנות לציבורים רחבים יותר. בלשונו של הסופר עמוס עוז, הפכה החברה הדתית-לאומית – או התיימרה להפוך – ממשגיח הכשרות בקרון הרכבת של החברה הישראלית לנהג הקטר שלה. יש המברכים על תהליכים אלו ויש הרואים בהם איום, אך נראה כי קשה להתכחש אליהם.

על רקע השינויים הללו ישנה כתיבה מחקרית לא מבוטלת על החברה הדתית-לאומית, אך רובה ככולה ממוקדת באפיון ההגותי, הסוציולוגי והפוליטי של חברה זו, על גווניה השונים. כך, המחקרים השונים עוסקים בתפיסות העולם של אנשי החברה הדתית-לאומית ומנהיגיהם, בהשפעות ההדדיות בין החברה הדתית-לאומית והחברה הישראלית ובמחלוקות העמוקות בתוככי החברה הדתית-לאומית עצמה.¹ עם זאת, אין בנמצא עיסוק משמעותי ב**נתונים** על החברה הדתית-לאומית. באופן מפתיע, אפילו בנושאים הזוכים לשיח ציבורי ומחקרי משמעותי כדוגמת השתלבות של גברים ונשים מהחברה הדתית-לאומית בצה"ל או שיעורי החילון בחברה הדתית-לאומית, הדיון נעשה בדרך כלל שלא על בסיס נתונים, או על בסיס נתונים חלקיים מאוד שאינם מציגים את התמונה באופן מעמיק.

המחסור בנתונים זמינים על החברה הדתית-לאומית בולט מאוד לאור שפע הנתונים הזמין על החברה הערבית והחברה החרדית. גורמי הממשל השונים, ובראשם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מרבים להציג נתונים וניתוחים סטטיסטיים על שתי החברות הללו, ומכוני מחקר לא-ממשלתיים עורכים שנתונים סטטיסטיים ומחקרים שונים הכוללים נתונים כמותיים עליהן.² העיסוק הרחב בנתונים על החברה החרדית והחברה הערבית נובע ככל הנראה מהשונות הגדולה של חברות אלה מהרוב היהודי במדינה, ובעיקר בתחומים כמו תעסוקה שיש להם השלכות כלכליות משמעותיות. התפיסה הרווחת היא שבתחומים אלו החברה הדתית-לאומית זהה במאפייניה לחברת הרוב

1. ראו למשל את הספרים הבאים: אטינגר, 2019; שלג, 2019; הרמן, 2014.

2. על החברה החרדית ראו את "שנתון החברה החרדית" היוצא על ידי מכון הישראלי לדמוקרטיה בכל שנה החל משנת 2016. על החברה הערבית ראו את "ספר החברה הערבית בישראל" היוצא על ידי מכון ון ליר החל משנת 2005, ומהווה מעין שנתון סטטיסטי המרכז נתונים שונים על החברה הערבית.

היהודית הלא-חרדית ולכן אין צורך להציג לגביה נתונים נפרדים. תפיסה זו מוטעית, וכפי שאראה בספר זה כמעט בכל תחום ניתן לראות הבדלים משמעותיים בין דתיים-לאומיים ובין יהודים שאינם דתיים.

מטרתו של ספר זה היא לגשר על הפער המוצג ולספק תשתית בסיסית של נתונים על החברה הדתית-לאומית במגוון נושאים, כמבוא לדיון ציבורי נרחב בנושאים השונים. עם זאת, לא מדובר במעין "שנתון סטטיסטי" המציג נתונים בלבד, אלא נעשה גם ניסיון להציג מגמות על ציר הזמן לאורך השנים, לנתח את הנתונים ואף להעלות השערות והסברים לממצאים שונים. בסימו של כל פרק אף מוצג סיכום של הממצאים העיקריים העולים בפרק ודיון תמציתי במשמעותם. הדיון בנתונים נעשה באופן ראשוני בלבד, ונראה כי כמעט על כל נושא הנסקר בספר ניתן לבצע מחקרי המשך מעמיקים ומפורטים יותר.

החברה הדתית-לאומית היא חברה מרובדת מאוד הכוללת בתוכה קבוצות שונות על הציר הדתי: החל במסורתיות-דתיים ודתיים ליברליים ועד לחרד"לים הקרובים בחלקם לחברה החרדית. בשל כך, יש המבקשים לערער על קיומה של החברה הדתית-לאומית כחברה מאוחדת מגובשת. לדעתי, על אף הגוונים השונים ניתן לאפיין באופן ברור את החברה הדתית-לאומית כחברה אחת. לחברה הדתית-לאומית ישנה מערכת חינוך אוטונומית שבה לומדים מרבית המשתתפים לחברה זו. על אף המחלוקות והוויכוחים הקיימים בתוך החברה הדתית-לאומית נראה שמבחינה סוציולוגית קשה לתאר את הדברים כפיצול. יתירה מכך, במידה מסוימת עצם קיום המחלוקת מלמד על כך שמדובר בשני צדדים של אותו הציבור. כך למשל, כמעט ולא מתקיימים כיום דיונים ציבוריים בין רבנים מהחברה החרדית ורבנים מהחברה הדתית-לאומית, וזהו למעשה אחד המאפיינים הברורים של ההפרדה בין שתי החברות הללו. בנוסף, במובנים מסוימים ניתן לומר שעל אף הרצף המגוון מאוד של החברה הדתית-לאומית והפערים הרחבים לכאורה בין הקבוצות השונות בתוכה, מדובר בחברה אחידה יותר מאשר החברה החרדית המחולקת לשלוש קבוצות שונות (ליטאים, חסידים וספרדים) שלכל אחת מהן מערכות חינוך ומוסדות נפרדים, שאפילו נישואין לא נערכים בדרך כלל בין המשתתפים לקבוצות השונות שלה.

בשל החלוציות והראשוניות של המחקר הוא מתמקד בחברה הדתית-לאומית כמכלול אחד אל מול הקבוצות האחרות בישראל, ובפרט החברה היהודית הלא-דתית. לאור זאת, במרבית הפרקים אין התייחסות להבדלים בין קבוצות השונות בתוך החברה הדתית-לאומית. סביר להניח שבחלק מהנושאים ישנם הבדלים משמעותיים בין הקבוצות השונות בתוך החברה הדתית-לאומית עצמה, ואשמח אם חוקרים אחרים יבחנו את הנושאים הללו בעתיד. הפרקים החריגים בהקשר זה הם הפרקים העוסקים במיפוי דמוגרפי של החברה הדתית-לאומית, בהפרדה המגדרית במערכת החינוך ובשירות צבאי של נשים דתיות. בנושאים אלו ההבדלים בין הקבוצות השונות בחברה

הדתית-לאומית ניכרים מאוד בשיח הציבורי ולפיכך בחרתי גם במחקר זה לעסוק בהם ואף להתמקד בחלקם.

הספר מחולק לחמישה חלקים כמפורט להלן:

1. החברה הדתית-לאומית: מבט דמוגרפי: חלק זה משמש כמעין הקדמה כללית לספר והוא מורכב משני פרקים: פרק 1 מציג תמונת מצב על מספר הדתיים-לאומיים ושיעורם באוכלוסייה. פרק 2 מציג סקירת מצב מפורטת על שיעורי החילון ועזיבת הדת בחברה הדתית-לאומית, נושא שנידון בהרחבה בשנים האחרונות בשיח הדתי-לאומי.

2. מערכת החינוך: חלק זה עוסק במערכת החינוך האוטונומית של החברה הדתית-לאומית: החינוך הממלכתי-דתי (חמ"ד). ניתוח מעמיק של מערכת החינוך של החברה הדתית-לאומית מאפשר להציג תמונה מעניינת של החברה הדתית-לאומית והמגמות המאפיינות אותה. חלק זה מורכב מארבעה פרקים: פרק 3 מציג סקירה של מגוון נתונים כלליים על החינוך הממלכתי-דתי. בפרק 4 מוצג ניתוח מקיף של הישגים הלימודיים של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי בבחינות המיצ"ב, המבחנים הבינלאומיים, בחינות הבגרות והבחינה הפסיכומטרית. פרק 5 מציג ניתוח מקיף של האקלים החברתי והפדגוגי בבתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי. פרק 6 עוסק במגמות ההפרדה המגדרית בחינוך הממלכתי-דתי, ובניתוח ההבדלים בין בתי ספר מעורבים לנפרדים.

3. לאחר התיכון: חלק זה עוסק בהשתלבות של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי במסגרות המשך לאחר סיום לימודי התיכון והוא מורכב משני פרקים: פרק 7 בוחן את ההשתלבות של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי במסגרות לימודים תורניות לאחר התיכון: ישיבות הסדר, ישיבות גבוהות, מכינות קדם-צבאיות ומדרשות תורניות לבנות. פרק 8 עוסק בשירות הצבאי והלאומי של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, מתוך דגש על בחינת השינויים בשיעור הנשים המתגייסות לצבא ועל שיעור הגברים המשרתים כקצינים.

4. השכלה ותעסוקה: חלק זה מורכב משני פרקים: פרק 9 בוחן את מאפייני ההשתלבות של החברה הדתית-לאומית במוסדות להשכלה גבוהה, החל מתואר ראשון ועד לתואר שלישי. פרק 10 בוחן את החברה הדתית-לאומית בשוק העבודה מתוך דגש על תחומי התעסוקה וגובה השכר.

5. משפחה: חלק זה מורכב משלושה פרקים: פרק 11 סוקר את מאפייני הנישואין בחברה הדתית-לאומית מתוך דגש על בחינת גיל הנישואין ושיעור הרווקות המאוחרת. פרק 12 סוקר את מאפייני הגירושין בחברה הדתית-לאומית מתוך דגש על שיעור הגירושין הכללי ושיעור הגירושין לפי גיל הנישואין. פרק 13 סוקר את היקפי הילודה של נשים דתיות ואת המגמות שחלו בנושא זה לאורך השנים.

הנתונים המוצגים בספר מבוססים על מגוון רחב של מקורות, ובתחילתו של כל פרק ישנה התייחסות למקור הנתונים ולמתודולוגיה שננקטה לגביהם. חלק גדול מהנתונים מבוססים על עיבודים שערכתי לנתונים שהתקבלו מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לצורך מחקר זה. ברצוני להודות לעובדים השונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס) שסייעו לי: שלמה נהיר, סופי ארצב, מירי אלון, אורלי פורמן, איריס מתתיהו, זאור איברגימוב ודוד לנדאו.

אנשים רבים וטובים סייעו לי בחשיבה על הפרקים השונים של הספר, וחלקם אף קראו טיוטות שונות של פרקים ספציפיים והעירו הערות טובות ומועילות. לא אוכל להזכיר כאן את כולם, אך חשוב לי להזכיר את הסיוע המשמעותי שנתן לי ידידי אייל ברגר בהערותיו המועילות, וכן את שלמה רוזנר שסייע רבות בעריכה. כמו כן, ברצוני להודות לגבריאל גורדון שסייע בהשגת חלק מהחומרים לפרק 2 ולמרים דורפצאון על הסיוע בתרגום.

ספר זה מהווה אקורד סיום לסדרה של מחקרים שכתבתי בעשור האחרון עבור תנועת נאמני תורה ועבודה על החינוך הממלכתי-דתי והחברה הדתית-לאומית. ברצוני להודות למנכ"ל התנועה, שמואל שטח, על הדחיפה, הסיוע הרב וההקשבה לכל אורך הדרך, ובפרט בעבודה על ספר זה. תודתי נתונה גם לשאר עובדי התנועה וחבריה ובפרט לאידית דריקס שסייעה רבות בהיבטים הטכניים השונים באדיבות ובמקצועיות רבה.

חלק א:
החברה הדתית-לאומית:
מיפוי דמוגרפי

1. שיעור החברה הדתית-לאומית מהציבור היהודי בישראל

מבוא ומתודולוגיה

בדרכים שונות מבקשים סקרים ומחקרים לאמוד את גודלה והיקפה של החברה הדתית-לאומית ואת שיעורה מתוך האוכלוסייה היהודית בישראל. בפרק זה אציג סקירה של העבודות והסקרים המרכזיים שנערכו בנושא זה, מתוך ניסיון לעמוד על השונה והדומה ביניהם על מנת לקבל תמונה רחבה ככל הניתן. מכיוון שפרק זה בעיקר ממפה סקרים ומחקרים קודמים, המתודולוגיה של כל מחקר וסקר מוצגת יחד עם הצגתו.

1.1 נתוני הלמ"ס

הלמ"ס עורכת בכל שנה החל משנת 2002 את "הסקר החברתי", המספק מידע על תנאי החיים של האוכלוסייה בגיל 20 ומעלה, ובוחר את עמדות הפרטים לגבי היבטים שונים של חייהם. לצורך הסקר נבנה בכל שנה מדגם חדש בן כ-7,500 משתתפים. סקר זה מציג, בין היתר, מידע על הגדרת הדתיות של אוכלוסיית ישראל היהודית, בחלוקה לחמש קטגוריות: חרדי, דתי, מסורתי-דתי, מסורתי לא כל-כך דתי וחילוני.³

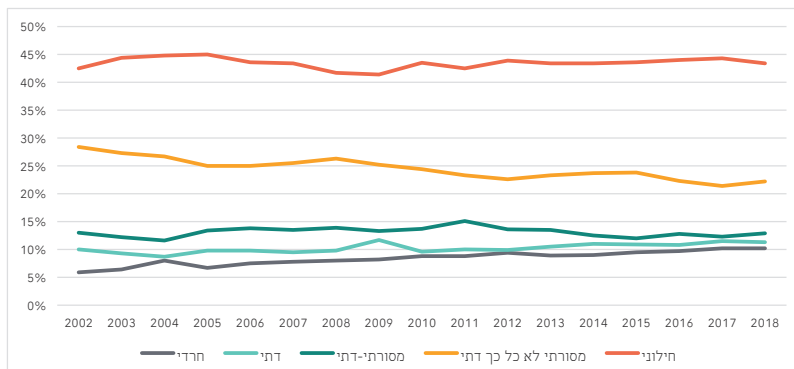
נתוני הסקר בנושא זה לאורך השנים מוצגים בלוח ובתרשים הבאים.

3. הנתונים המוצגים להלן מבוססים על הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2019א, עמ' 74. נתוני 2018 הופקו על בסיס מחולל הלוחות של הסקר החברתי.

לוח 1.1: התפלגות הציבור היהודי מעל גיל 20 בישראל בחלוקה לסוג דתיות, נתוני הסקר החברתי: 2002-2018 (באחוזים)

חילוני	מסורתי לא כל כך דתי	מסורתי-דתי	דתי	חרדי	
42.5%	28.4%	13.0%	10.0%	5.9%	2002
44.4%	27.3%	12.2%	9.3%	6.4%	2003
44.8%	26.7%	11.6%	8.7%	8.0%	2004
45.0%	25.0%	13.4%	9.8%	6.7%	2005
43.6%	25.0%	13.8%	9.8%	7.5%	2006
43.4%	25.5%	13.5%	9.5%	7.8%	2007
41.7%	26.3%	13.9%	9.8%	8.0%	2008
41.4%	25.2%	13.3%	11.7%	8.2%	2009
43.5%	24.4%	13.7%	9.6%	8.8%	2010
42.5%	23.3%	15.1%	10.0%	8.8%	2011
43.9%	22.6%	13.6%	9.9%	9.4%	2012
43.4%	23.3%	13.5%	10.5%	8.9%	2013
43.4%	23.7%	12.5%	11.0%	9.0%	2014
43.6%	23.8%	12.0%	10.8%	9.5%	2015
44.0%	22.3%	12.8%	10.9%	9.7%	2016
44.3%	21.4%	12.3%	11.5%	10.2%	2017
43.4%	22.2%	12.9%	11.3%	10.2%	2018

תרשים 1.1: התפלגות הציבור היהודי מעל גיל 20 בישראל בחלוקה לסוג דתיות, נתוני הסקר החברתי: 2002-2018 (באחוזים)

נתוני הסקר החברתי מצביעים על עלייה מתונה והדרגתית בשיעור הדתיים מבין כלל היהודים בישראל: מ-10% בשנת 2002 ל-11.3% בשנת 2018. שיעור החרדים עלה בתקופה זו מ-5.9% ל-10.2%; שיעור המסורתיים-דתיים נשאר יציב על כ-13%, שיעור המסורתיים הלא כל כך דתיים ירד באופן ניכר מ-28.4% ל-22.2% ושיעור החילונים עלה במקצת מ-42.5% ל-43.4%.

מבחינת מספר הדתיים, על פי נתוני הסקר החברתי בשנת 2018 חיו בישראל 489,767 יהודים מעל גיל 20 המגדירים את עצמם כדתיים מתוך מספר כולל 4,352,827 יהודים מעל גיל 20 בישראל.⁴

לאור נתונים אלו רבים מבקשים לקבוע כי שיעורו של הציבור הדתי-לאומי הוא כ-11.3% מהאוכלוסייה היהודית בישראל; אך מחקרים וסקרים אחרים שבהם הוצע מגוון אחר של קטגוריות דתיות, מצביעים על כך שציבור זה גדול יותר מהעולה מן הסקר.

סקר יסודי אחר של הלמ"ס, סקר כוח אדם, מציג נתונים מעודכנים ומפורטים על כוח העבודה בישראל, היקף האבטלה וכדומה.⁵ החל משנת 2014 דוגם סקר מקיף זה גם את ההגדרה הדתית של הנדגמים, כמתואר בנתונים שלהלן. בסקר זה ניתנת למסורתיות רק הגדרה אחת, אך מנגד נוספת קטגוריה בין חרדי לדתי: "דתי מאוד"; כמו כן ניתנת לנדגמים אפשרות להגדיר את אורח חייהם כ"מעורב", ובאפשרות זו בחרו למעלה מ-3% מהמשיבים.⁶ בלוח הבא מוצגים נתוני הגדרת הדתיות בסקר כוח אדם לאורך השנים.

לוח 1.2: התפלגות הציבור היהודי בישראל מעל גיל 15 בחלוקה לסוג דתיות, נתוני סקר כוח אדם: 2014-2018 (באחוזים)

	2018	2017	2016	2015	2014
חרדי	9.7%	9.5%	9.3%	6.8%	6.7%
דתי מאוד	1.9%	2.2%	2.1%	1.8%	1.8%
דתי	12.3%	12.2%	12.0%	15.6%	15.5%
מסורתי	25.0%	25.7%	26.3%	31.2%	30.6%
חילוני	47.4%	46.9%	46.7%	41.2%	41.4%
אורח חיים מעורב	3.1%	3.2%	3.3%	3.1%	3.3%

4. מתוך כלל היהודים ישנם 17,917 יהודים ש"לא ידוע" מהי ההגדרה הדתית שלהם.
 5. חשוב להדגיש שהסקר לא דוגם רק את ציבור העובדים, אלא את כלל האוכלוסייה.
 6. הנתונים המוצגים מבוססים על איסוף נתוני לוח 1.35 המופיע בסקרי כוח אדם בשנים 2014-2018.

ניתן לראות שמשקלה של הקבוצה הדתית בסקר זה גדול יותר מאשר בסקר החברתי. בחישוב המגדירים את עצמם בקטגוריה "דתי מאוד" כחלק מהמגזר הדתי – ינוע שיעור הדתיים באוכלוסייה היהודית בין 14.1% ל-17.4% בשנים השונות. אמנם בסקר זה נדגם הציבור החל מגיל 15, ולא החל מגיל 20 כמו בסקר החברתי, וניתן לטעון שהצעירים הללו מגדילים את שיעורו של הציבור הדתי, אך מאחר שלגבי הציבור החרדי לא נרשם גידול דומה נראה שהסבר זה לבדו אינו מצדיק את פער הנתונים בין הסקרים.

נראה כי ההסבר המרכזי לפער בין הסקר החברתי ובין סקר כוח אדם הוא העובדה שבסקר כוח אדם ניתנה רק אפשרות מענה אחת של "מסורתי" ללא חלוקה ל"מסורתי-דתי" ו"מסורתי לא כל כך דתי". נראה כי בהיעדר הקטגוריה "מסורתי-דתי" חלק מחברי קבוצה זו מעדיפים להגדיר את עצמם כדתיים בעוד שאחרים מעדיפים להגדיר את עצמם כמסורתיים. חיזוק לדברים אלו ניתן למצוא גם במאפיינים הסוציולוגיים של קבוצת המסורתיים-דתיים. בסקר החברתי של שנת 2009 הוצבה לפני הנדגמים השאלה "האם אתה נוהג/את נוהגת ללכת בכיסוי ראש מטעמי דת?". מקרב הגברים⁷ שהגדירו את עצמם כמסורתיים-דתיים – 29.9% השיבו שהם הולכים "תמיד" עם כיסוי ראש מטעמי דת (כנראה כיפה במרבית המקרים); 25.7% השיבו שהם עושים זאת "מדי פעם"; 14.6% השיבו שרק לעתים רחוקות הם עושים זאת; ו-29.8% השיבו שאף פעם הם לא הולכים עם כיסוי ראש.⁸ ברמה הסוציולוגית נוהג לזהות אנשים שהולכים באופן קבוע עם כיסוי ראש מטעמים דתיים כאנשים דתיים, אך מסקר זה עולה ש-4% מהגברים היהודים בישראל (30% מאוכלוסיית המסורתיים-דתיים) הולכים באופן קבוע עם כיסוי ראש מטעמים דתיים, אך מגדירים את עצמם כמסורתיים-דתיים ולא כדתיים. ייתכן כי ישנה חפיפה משמעותית בין אנשים אלו ובין האנשים שבהיעדר הקטגוריה "מסורתי-דתי" בסקר כוח אדם מעדיפים להגדיר את עצמם כדתיים ולא כמסורתיים, אם כי אין בידי להוכיח טענה זו. על כל פנים, תחושת ההשתייכות של חלק ניכר מהמסורתיים-דתיים לחברה הדתית-לאומית ניכרת מאוד מהמחקר של המכון לדמוקרטיה המוצג בסעיף הבא.

מבחינת מספר הדתיים, על פי נתוני סקר כוח אדם בשנת 2018 חיו בישראל 590,900 יהודים מעל גיל 15 המגדירים את עצמם כדתיים ועוד 92,900 יהודים המגדירים את עצמם דתיים מאוד, מתוך מספר כולל 4,793,100 יהודים מעל גיל 15 בישראל.⁹

7. בשאלה זו לא הצגתי את הנתונים לגבי נשים, מפני שנשים דתיות רבות אינן מכסות באופן קבוע את ראשן, כך שקשה להתייחס להיבט התנהגותי זה כאל גורם המבחין בין נשים דתיות לנשים שאינן דתיות.

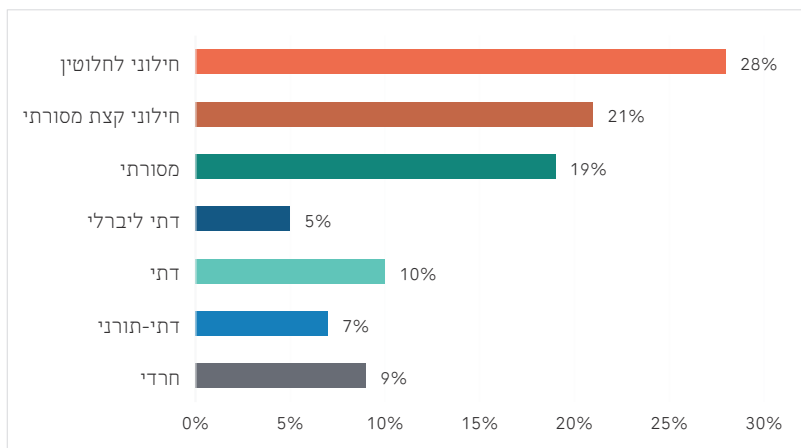
8. בהקשר זה מעניין לציין כי בקבוצת המסורתיים הלא כל כך דתיים נמצא כי 1.1% מהגברים הולכים עם כיסוי ראש מטעמי דת באופן קבוע ועוד 12.2% עושים זאת מדי פעם.

9. מתוך כלל היהודים ישנם 17,917 יהודים ש"לא ידוע" מהי ההגדרה הדתית שלהם.

1.2. מחקרים נוספים

סקר מקיף נוסף בנושא זה ערכו העיתונאי שמואל רוזנר והסוקר קמיל פוקס לצורך ספרם "יהדות-ישראלית: דיוקן של מהפכה תרבותית", שפורסם בשנת 2018. בסקר, שדגם 3,005 נשאלים, הציגו רוזנר ופוקס שלוש קטגוריות של דתיות, לצד חרדיות: דתי-תורני, דתי, דתי-ליברלי; הקטגוריות האחרות: מסורתית, חילוני קצת מסורתית, חילוני לחלוטין.¹⁰ נתוני הסקר מוצגים בתרשים הבא.

תרשים 1.2: התפלגות הציבור היהודי בישראל מעל גיל 18, בחלוקה לסוג דתיות, נתוני סקר רוזנר ופוקס 2018

נתוני סקר זה מצביעים על כך שהציבור הדתי שאינו חרדי מהווה 22% מהציבור היהודי בישראל, בחלוקה לשלוש קבוצות: דתיים-תורניים – 7% מהציבור בישראל; דתיים – 10%; דתיים-ליברלים – 5%.

שיעורם הנמוך יחסית של חרדים בסקר זה מביא להשערה שחלק מהמגדירים עצמם כדתיים-תורניים משייכים עצמם באופן כלשהו לחברה החרדית. תובנה זה עולה גם מכך שבסקר זה מבין אלו שגדלו בבתים חרדיים 8% טענו שהם כיום דתיים-תורניים, ועוד 15% טענו שעברו לאחת הקבוצות האחרות (מדתיים עד חילוניים לחלוטין). שיעור כזה של עזיבת החברה החרדית אינו מתואם עם מחקרים אחרים בנושא, ומכאן, ככל הנראה, שקיימת זיקה חלקית בין ההגדרה "דתי-תורני" לבין זהות חרדית. תובנה זו עולה גם מכך שבסקרים אחרים – כדוגמת סקר כוח אדם שהוצג לעיל והמחקר

10. רוזנר ופוקס, 2018, עמ' 226-227.

של המכון לדמוקרטיה שיוצג להלן – היקפו של הציבור הדתי-תורני נמוך בהרבה מאשר בסקר זה. מנגד, ניתן לשער שגם חלק מהמגדירים את עצמם כדתיים-ליברלים אינם בדיוק דתיים-לאומיים "קלאסיים" שכן, כפי שציינו רוזנר ופוקס, 36% מהגברים המזדהים בסקר כדתיים ליברליים אינם חובשים כיפה ו-10% מהדתיים הליברליים הם ככל הנראה קונסרבטיבים או רפורמים.¹¹ על כל פנים אין ספק כי שיעור הדתיים במחקר זה גבוה בהרבה מאשר בנתוני הסקרים של הל"מ.

מחקר מקיף של המכון הישראלי לדמוקרטיה על החברה הדתית-לאומית שפורסם בשנת 2014, יכול לסייע בהבנת הפערים בין הסקרים השונים. יתרונו של מחקר זה הוא בכך שהוא ממוקד בהבנת החברה הדתית-לאומית. בשל כך ארחיב יותר בתיאור המתודה שבה השתמשו החוקרים במחקר זה. המחקר מבוסס על סקר שנערך בקרב מדגם מייצג של 4,597 יהודים מעל גיל 18 בישראל. לסקר היו שני שלבים: בשלב הראשון נשאל כל נדגם "האם אתה מרגיש חלק מהציבור הציוני-דתי?", ובו נמצא כי 28.7% הגדירו את שייכותם לציבור הציוני-דתי במידה רבה או במידה רבה מאוד; תוצאה זו נראתה לחוקרים גבוהה במידה מתמיהה ועל כן הוסיפו לה שלב שני שבו הקשיחו את הפרמטרים להשתייכות ושאלו את הנדגמים "באיזו מידה היית אומר שאתה שייך למגזר הדתי-לאומי גם לפי אורח החיים שלך וגם לפי השקפותיך?".¹² לנדגמים הוצגו שני נוסחים שונים של תשובות. בנוסח הראשון (האפשרויות בו: גם לפי אורח החיים שלי וגם לפי השקפותיי; רק לפי אורח החיים שלי רק לפי השקפותיי; לא לפי אורח החיים שלי ולא לפי השקפותיי; לא יודע) לא השתנה שיעור ההשתייכות לחברה הדתית-לאומית על אף הקשחת תנאיה (28.7%); בנוסח התשובות השני (האפשרויות בו: בכלל לא; במידה מעטה; במידה רבה; במידה רבה מאוד; לא יודע) נמצא כי 22% מהציבור היהודי הגדירו את עצמם כשייכים למחנה הדתי-לאומי במידה רבה מאוד או רבה, הן לפי אורח חייהם והן לפי השקפתם. מטעמי זהירות מתודולוגית החליטו החוקרים לקדם את מחקרם רק עם קבוצת ההשתייכות לפי הנוסח השני.¹³

במסגרת המחקר נשאלו אותם 22% ששייכו את עצמם לחברה הדתית-לאומית על הגדרתם העצמית הדתית: 31% מתוכם הגדירו את עצמם כדתיים-לאומיים, 24% כמסורתיים-דתיים, 12% כדתיים ליברלים/מודרניים, 11% כחרדים, 9% כמסורתיים לא-דתיים, 6% כחרד"לים/תורניים ו-3% כחילוניים. מנתונים אלו עולה שהקבוצה הדתית-לאומית, הקבוצה החרד"לית/תורנית והקבוצה הליברלית/מודרנית, שהן

11. שם, עמ' 150, ובהערה.

12. הקשחת הפרמטרים התבטאה במעבר משאלה על תחושת השתייכות לשאלה על הזדהות הן באורח החיים והן מבחינה תפיסתית. החוקרים גם חששו שאולי יש הבדל בין המונח "ציוני-דתי" למונח "דתי-לאומי".

13. הרמן, 2014, עמ' 23-24.

הקבוצות המזוהות לרוב עם החברה הדתית-לאומית, הן רק כמחצית מקבוצות המדגם של המשייכים עצמם לחברה הדתית-לאומית. מנגד קיימות קבוצות גדולות של אנשים, בין שמגדירים עצמם כמסורתיים ובין כחרדים, המשייכים עצמם לחברה הדתית-לאומית. בולט במיוחד במחקר זה השיעור הגבוה של מסורתיים-דתיים הטוענים כי הם משתייכים לחברה הדתית-לאומית. לפי מחקר זה 24% מאלו שהגדירו את עצמם כדתיים-לאומיים הם מסורתיים-דתיים, כך ש-5.2% מהציבור היהודי במדינה הם מסורתיים-דתיים הרואים את עצמם כדתיים-לאומיים. ייתכן שיש הלימה בין נתון זה ובין הנתון שהוצג בסעיף הקודם לפיו מהסקר החברתי עולה כי 30% מהמסורתיים-דתיים (המהווים 4% מהציבור היהודי במדינה) מדווחים שהם הולכים עם כיסוי ראש מטעמים דתיים באופן קבוע.

על כל פנים, הממצא המרכזי העולה ממחקר זה של המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא שקבוצות הדתיים-לאומיים, החרד"לים/תורניים והליברלים-מודרניים הן יחד כ-11% מהציבור היהודי בישראל, בדומה לשיעור המגדירים עצמם כ"דתיים" בסקר החברתי. לאור ממצא זה ציינו החוקרים כי,

"המחנה הדתי-לאומי גדול בהרבה משיעור הדתיים בלבד, בגלל ה'נספחים' הרעיוניים, ובמידה מסוימת לפחות גם ההתנהלותיים, שהצטרפו אליו מהקבוצות האחרות. פירוש ההרחבה ההשתייכותית הזאת הוא שנתוני למ"ס מטעים במידת מה, אם משתמשים בהם כאמת המידה הבלעדית להערכת גודל המחנה הדתי-לאומי, שגודלו למעשה אינו סטטי".¹⁴

התובנה המשמעותית העולה מהמחקר של המכון הישראלי לדמוקרטיה היא, כפי שציינו החוקרים עצמם, ש"בשיח ובחשיבה של הציבור הישראלי-יהודי היום המחנה הדתי-לאומי הוא קטגוריה חברתית-פוליטית, שההשתייכות אליה אינה מושתתת על דתיות גרדא".¹⁵ אם כן, הזוהות הדתית-לאומית אינה סטטית וקבועה אלא היברידית

14. שם, עמ' 44. למעשה, הגדרה עצמית של חרדיים ומסורתיים-דתיים כמשייכים לחברה הדתית-לאומית עלתה גם בסקר החברתי של שנת 2009. בסקר זה נשאלו הנדגמים, בין היתר, "לאיזה זרם ביהדות אתה שייך" והתשובות האפשריות לשאלה זו היו אורתודוקסי, קונסרבטיבי, רפורמי או דתי-לאומי. יש לתמוה על הלמ"ס שהגדירה "דתי-לאומי" כזרם ביהדות, כיוון שעל פניו ההגדרה "דתי-לאומי" היא הגדרה סוציולוגית או השקפתית, שאינה מנוגדת להגדרה "אורתודוקסי". ככל הנראה בשל כך, ובשל ההקשר האמריקאי של המונח "אורתודוקסי", שליש מהציבור הדתי והחרדי בחר להגדיר את עצמו כמי שאינו משויך לזרם זרם. על כל פנים נמצא כי 20.3% מהמסורתיים הדתיים הגדירו את עצמם כמשייכים לזרם הדתי-לאומי (ועוד 5.1% מהם כמשייכים לזרם האורתודוקסי) וכן נמצא כי 6.6% מהמסורתיים הלא כל-כך דתיים ו-0.5% מהחילונים הגדירו את עצמם כמשייכים לזרם הדתי-לאומי. מבין החרדים, 2% הגדירו את עצמם כמשייכים לזרם הדתי-לאומי, אם כי כאמור רבים מהם לא הגדירו את עצמם כמשייכים לאף זרם, כפי שארע גם בציבור הדתי. סביר להניח שבניסוח אחר של השאלה היה שיעור החרדים המגדירים את עצמם כדתיים-לאומיים גבוה יותר.

15. הרמן, 2014, עמ' 43.

ונזילה, והיא מורכבת מקבוצות שונות בעלות רמות שונות של השתייכות לחברה הדתית-לאומית.

לאור זאת מובן שניסוח השאלות בסקרים ובמחקרים, ואופן קביעת הקטגוריות המוצגות לנשאלים, מביאים לפערים גדולים בין הסקרים השונים. המונחים "דתי" ו"דתי-לאומי" נתפסים בדרך כלל כחופפים, אך הסקרים מלמדים שהדבר איננו מדויק. למסקנה זאת חשיבות לא מבוטלת גם עבור הניסיון למפות את התופעה של עזיבת הדת בחברה הדתית-לאומית ואתיחס לכך בפרק הבא.

סיכום ודיון

בפרק זה ביקשתי למפות את היקף הדתיים-לאומיים החיים בישראל ואת שיעורם מכלל החברה היהודית בישראל. בפרק הוצגו מחקרים וסקרים שונים המציגים מנעד רחב של נתונים. לפי נתוני הסקר החברתי של הלמ"ס שיעור הדתיים שאינם חרדים (הבוגרים) מבין כלל החברה היהודית בישראל עומד על 11%, בעוד שלפי סקר כוח אדם של הלמ"ס שיעור זה עומד על 14%-17% מהחברה היהודית בישראל ואילו לפי נתוני המחקר של רוזנר ופוקס וכן לפי המחקר של המכון הישראלי לדמוקרטיה שיעור הדתיים-לאומיים עומד על 22% מהחברה היהודית בישראל. לאור זאת עולה כי ברמה המספרית, שיעור המבוגרים מעל גיל 20 בישראל המשויכים לחברה הדתית-לאומית עומד על כבין חצי מיליון למיליון איש.

כפי שביקשתי להראות, הפערים המשמעותיים בין הסקרים השונים נובעים מכך שההות הדתית-לאומית אינה סטטית וקבועה אלא היברידית ונזילה, והיא מורכבת מקבוצות שונות בעלות רמות שונות של השתייכות לחברה הדתית-לאומית. בהתאם לכך, התשובות של הנסקרים משתנות בהתאם לקטגוריות המענה המוצגות להם, ויצירת קטגוריות ביניים כדוגמת "מסורתית-דתי" ו"דתי-מאוד" מביאה לשינויים בממצאים. התובנה המשמעותית ביותר המסתמנת מהשוואה בין הסקרים והמחקרים בנושא היא שישנו פער בין ההגדרה "דתי" (שאינו חרדי) ובין ההגדרה "דתי-לאומי". ישנו שיעור לא מבוטל של יהודים הרואים את עצמם כמשתייכים לחברה הדתית-לאומית, אך לא מגדירים כדתיים אלא כמסורתיים, מסורתיים-דתיים ואפילו חרדים. הדבר מלמד כי החברה הדתית-לאומית מהווה קטגוריה חברתית-פוליטית מבחינה סוציולוגית שההשתייכות אליה אינה מבוססת בהכרח על מאפיינים דתיים.

2. שיעור החילון ועזיבת הדת

מבוא ומתודולוגיה

פרק זה מבקש לשפוך אור על היקף התופעה של עזיבת הדת בחברה הדתית-לאומית בישראל. תופעה זו ידועה משכבר בעולם היהודי, והיא התעצמה בעיקר בעידן המודרני. בעשרות השנים האחרונות זכו עוזבי הדת בישראל לכינויים שונים, והידועים שבהם – "חוזרים בשאלה" ו"דתל"שים". מזה שנים אחדות מתנהל דיון ציבורי באשר להיקף התופעה בחברה הדתית-לאומית. מטרתי בפרק זה להציג ולנתח באופן מעמיק את המחקרים והסקרים שמהם נלמדים היקפי התופעה, ובכך להציע מבט רחב ככל הניתן. מבט מעמיק בממצאים יגלה כי חלק מהפרסומים בתקשורת בנושא אינם מדויקים ואינם משקפים מהימנה את המציאות.

קיים קושי מובנה לאמוד את היקף התופעה, מכיוון שהגדרה "דתי" היא אמורפית מיסודה, וכוללת מידה גדולה של ממד סובייקטיבי, בגלל המגוון העשיר והנרחב של ההיבטים המרכיבים אותה: היבטים תיאולוגיים-אמוניים (אמונה באלוהים, בתורה מסיני או ב"ג העיקרים), היבטים פרקטיים (שמירת מצוות) והיבטים סוציולוגיים (למשל חבישת כיפה). במובנים רבים תופעת הדתיות איננה דיכוטומית, כן או לא דתי, אלא היא רצף, כך שעבור אנשים רבים קשה לקבוע האם "חזרו בשאלה" או "עזבו את הדת". עם זאת ניתן להציג לגביה קווים כלליים, כפי שביקשו לעשות מספר סקרים ומחקרים, אולם יש לבחון היטב את המתודולוגיה שננקטה בכל אחד מהם.

ארבעת הסעיפים הראשונים של פרק זה מנתחים מחקרים וסקרים ששיעור החילון ועזיבת הדת בחברה הדתית-לאומית נבחן בהם. בסעיפים אלו לא אסתפק רק בהצגת הנתונים הפשוטים אלא גם בניתוח מעמיק, הכולל עיון בנתונים הגולמים של הסקרים והמחקרים ככל האפשר. בשני הסעיפים שלאחר מכן אציג עיבודים המוצגים לראשונה במחקר זה של אינדיקטורים שונים לשיעורי החילון ועזיבת הדת בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. כך, אבחן את ההגדרה הדתית של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי וכן את הפיקוח במוסד הלימודים שאליו הם בוחרים לשלוח את הילד הבכור שלהם.

2.1 מחקרים היסטוריים

מחקרים שנעשו בשנות השבעים והתשעים ביקשו לבחון את היקפה של תופעת ה'חזרה בשאלה' בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. מרדכי בר-לב העריך באופן כללי שכ-

20% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי יוצאים בשאלה, אם כי הצביע על קושי לציין אחוז מדויק, מפני שהחלוקה בין דתי לחילוני אינה דיכוטומית ואורח חיים דתי הוא גם סוג של רצף.¹⁶ מחקר של מכון גוטמן משנת 1993 מצא בנוגע לכלל האוכלוסיה היהודית (כולל החרדים) כי מבין אלו שהגדירו את בית הוריהם כבית שבו "מקפידים לשמור" על המסורת היהודית — 6% טענו שהם עצמם אינם שומרים כלל ו-22% הגדירו את עצמם כמסורתיים; ומבין אלו שהגדירו את בית הוריהם כבית שבו "שומרים במידה רבה" על המסורת היהודית — 7% טענו שאינם שומרים כלל, ו-44% טענו שהם מסורתיים.¹⁷

2.2. נתוני הסקר החברתי ומכון פיו

2.2.1. הממצאים המרכזיים

כמה פרסומים מהשנים האחרונות ביקשו להצביע על כך שכמחצית מאלו שגדלים כדתיים-לאומיים אינם מגדירים את עצמם ככאלה בבגרותם,¹⁸ והטענה עוררה דיון ציבורי נרחב על היקפי היציאה בשאלה בציבור הדתי-לאומי. פרסומים אלו אינם מבוססים על מדגם עצמאי אלא על עיבודים של המחברים לנתוני הלמ"ס, ולפיכך אתמקד גם אני בנתונים אלו. אבקש להראות להלן כי עיון מעמיק בהם מציג תמונה מורכבת בהרבה מזו שנהוג להציג בדרך כלל. באופן דומה אעייין בסקר שערך בישראל מכון המחקר האמריקאי פיו (pew) בשנים 2014-2015 שממצאיו דומים לאלה של הסקר החברתי.¹⁹

כאמור לעיל, הסקר החברתי נערך בכל שנה בהתבסס על מדגם של כ-7,500 משתתפים. הלמ"ס שואלת בסקר את הנדגמים מספר רב של שאלות, ומאפשרת לחוקרים ולציבור הרחב ליצור פילוחים שונים באמצעות הצלבה בין השאלות השונות במחולל הלוחות של הסקר החברתי. כזכור, בשנים שבהן נערך הסקר (2002-2018) הוצבו בפני משתתפיו חמש קטגוריות לגבי הגדרת הדתיות שלהם: חרדי, דתי, דתי-מסורתי, מסורתי לא כל-כך דתי וחילוני. נוסף לכך נשאלו המשתתפים בשנים 2007-2012 ולאחר מכן בשנים 2017-2018 גם על הגדרת הדתיות של הבית שבו גדלו בעת שהיו בני 15. הצלבה בין הגדרת הדתיות של בית ההורים ובין הגדרת הדתיות בהווה

¹⁶ על מחקריו של בר-לב ראו בפרסומים הבאים: בר-לב, 1977; לסלוי ובר-לב, 1993; בר-לב, 1994. ראוי להזכיר את הערתו של בר-לב עצמו כי חלק מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי אינם מגיעים מבתים דתיים, ואף אינם מזהים את עצמם כדתיים בשלב לימודיהם בחטיבת ביניים או בתיכון ממלכתי-דתי. לנתונים עדכניים בנושא זה ראו בהרחבה להלן בסעיף 2.5.

¹⁷ לוי, לוינסון וכ"ץ, 1993, עמ' 17.

¹⁸ ראו: זלבה, 2017; בן-דוד, 2019.

¹⁹ בן דוד, 2019, עמ' 2, הצביע על הדמיון בין ממצאי הסקר החברתי לממצאי מכון פיו.

משמשת חוקרים ועיתונאים לבחינת היקפי המעבר מקבוצה דתית אחת לאחרת ועליה מבוססים מספרי הדתל"שים שנהוג להציג.

בטרם אעמיק בממצאים עצמם, חשוב להתייחס לביקורת שהועלו כנגדם ברמה המתודולוגית: החוקרים אלכס וינריב ונחום בלס הצביעו על כמה בעיות מתודולוגיות בסקר, חלקן נוגעות למשיבים החרדיים בלבד, וחלקן נוגעות לכל המשיבים.²⁰ בין היתר הצביעו השניים על כך שהממצאים מבוססים על דיווח עצמי, כך שיש בהם חשש להטיה הנובעת מ"רצייה חברתית". ביקורת אחרת נוגעת לכך שהגדרת הדתיות של בית ההורים אינה מבוססת על מעקב אמיתי אלא על הצהרה עצמית של הנשאל, שנים רבות לאחר שיצא מבית הוריו.²¹ רגב וגורדון הצביעו גם הם על בעיות מתודולוגיות הקיימות בנתוני הסקר החברתי, בין היתר היותו מבוסס על מדגם קטן, ולכן במחקרם המקיף על מעבר לעולם החרדי ויציאה ממנו, הם התמקדו בניתוח נתוני סקר כוח אדם, המבוססים על מדגם רחב בהרבה של אנשים.²²

על כל פנים, ניתוח נתוני הסקר החברתי כשלעצמו מציג תמונה מורכבת. בכלל השנים יחד נמצא כי 16% מהנדגמים היהודים השיבו כי גדלו בבית דתי לא חרדי, ומכאן שבכל שנה בנפרד השיבו כ-950 מהנדגמים כי גדלו בבית דתי לא חרדי. הלוח הבא מציג את נתוני הסקר החברתי בשנים 2007-2018 בנוגע להגדרה הדתית כיום של יהודים שהעידו על עצמם שגדלו בבית דתי לא חרדי.

לוח 2.1: ההגדרה הדתית של יהודים שגדלו בבית דתי לא חרדי, נתוני הסקר החברתי 2007-2018 (באחוזים)

2018	2017	2012	2011	2010	2009	2008	2007	
6.3%	5.6%	5.5%	6.0%	6.9%	6.1%	5.7%	7.9%	חרדי
51.8%	50.8%	46.5%	45.2%	43.0%	46.7%	43.5%	41.6%	דתי
15.7%	18.2%	18.0%	21.4%	19.4%	18.7%	21.8%	21.4%	מסורתי-דתי
17.3%	14.9%	21.0%	20.1%	22.9%	20.8%	19.6%	20.0%	מסורתי לא כל כך דתי
8.8%	10.5%	9.0%	7.2%	7.8%	7.7%	9.4%	9.1%	לא דתי, חילוני
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סך הכל

ניתן לראות כי לאורך השנים יורד באופן הדרגתי שיעור האנשים שגדלו בבית דתי לא חרדי שאינם מגדירים את עצמם כדתיים בבגרותם: בעוד שבשנת 2007 41.6% מבין אלו שגדלו כדתיים הגדירו את עצמם כדתיים ועוד 7.9% כחרדים, בשנת 2018

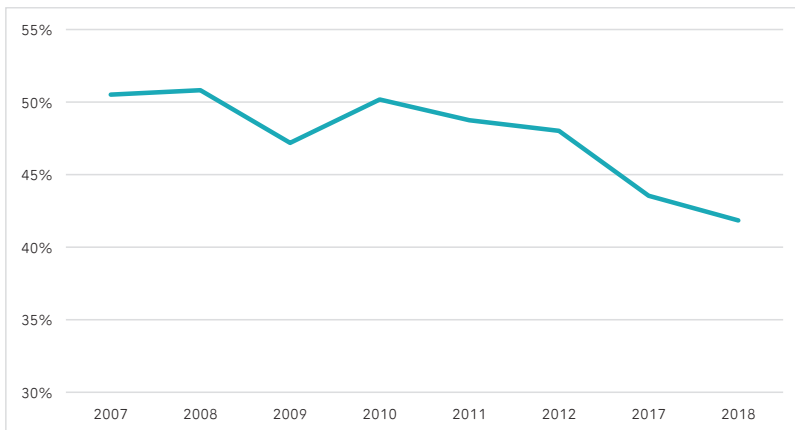
20. וינריב ובלס, 2018, עמ' 27-30.

21. על ביקורת זו ראו להלן בהרחבה, במסגרת הדיון על הגדרת המסורתיות.

22. רגב וגורדון, 2020.

51.8% הגדירו את עצמם כדתיים, ועוד 6.3% כחרדים. בתרשים הבא מוצג בצורה גרפית שיעור העוברים מהקבוצה הדתית הלא חרדית לקבוצות המסורתיות ולקבוצה החילונית לאורך השנים.

תרשים 2.1: שיעור היהודים המגדירים את עצמם כמסורתיים-דתיים, מסורתיים לא כל כך דתיים וחילונים, מבין אלו שגדלו בבית דתי לא חרדי, נתוני הסקר החברתי 2007-2018

ניתן לראות ירידה הדרגתית לאורך השנים בשיעור ההופכים מדתיים למסורתיים או חילוניים, מלבד עלייה קלה בשנת 2010. בשנת 2007 — 50.5% מבין אלו שגדלו בבית דתי טענו שהפכו למסורתיים או חילונים, ובשנת 2018 רק 41.8% טענו שהפכו למסורתיים או חילונים. כהשלמה לנתונים אלה ראוי לזכור שהחברה הדתית לא רק "מאבדת" חלק מחבריה לקבוצות האחרות, אלא גם מצטרפים אליה "בוגרים" של קבוצות אחרות.

כאשר המעברים בין הקבוצות השונות מתרחשים במספרים קטנים, ובפרט בין קבוצות קרובות על ציר הדתיות, ניתן לומר שמדובר בתחלופה טבעית בין קבוצות שגבולות הגזרה ביניהן מלכתחילה אינם כה חדים. הדברים אמורים בעיקר ביחס למעברים בין קבוצת הדתיים לקבוצת החרדים: ממצאי הסקר החברתי לאורך השנים מלמדים שבממוצע של כלל השנים — 6.3% מאלו שגדלו כדתיים הופכים לחרדים בבגרותם, ו-5.3% מאלו שגדלו כחרדים הופכים לדתיים בבגרותם. לפיכך נראה שחלק מהפרסומים המתייחסים לעוזבי החברה הדתית בלבד מציגים רק תמונה חלקית. באשר לקבוצות האחרות (מסורתיים וחילונים) הרי שעל פי נתוני הסקר שיעור

המצטרפים מהם לקבוצה הדתית אכן נמוך במידה ניכרת משיעור העוברים מהקבוצה הדתית אליהן, אם כי הוא מצוי בעלייה קלה.²³

סקר מקיף על החברה הישראלית נערך גם על ידי מכון המחקר האמריקאי פיו (pew) בשנים 2014-2015.²⁴ הסקר דגם 3,789 איש מהציבור היהודי מעל גיל 18 בישראל. גם בסקר פיו, כמו בסקר החברתי, נשאלו הנדגמים מאות שאלות בנושאים שונים, ובין היתר התבקשו, בשתי שאלות שונות, להגדיר את עצמם מבחינה דתית בהווה ולהגדיר כיצד גודלו כילדים מאותה בחינה. ניתנו ארבע קטגוריות תשובה אפשריות: חרדי, דתי, מסורתי, חילוני. בסקר זה לא היה פיצול בין שתי קטגוריות שונות של מסורתיות, בשונה מהסקר החברתי.

הלוח הבא מציג את הנתונים שפורסמו במחקר של מכון פיו באשר להיקף המעברים בין הקבוצות השונות.²⁵

23. בשנת 2018 העידו 8.5% מאלו שגדלו כמסורתיים-דתיים כי הפכו לדתיים, 3.3% מאלו שגדלו כמסורתיים לא כל כך דתיים ו-2% מאלו שגדלו כחילונים. עם זאת, בשל השיעור הגדול באופן יחסי של קבוצות אלו הרי אחוז נמוך בהם עדיין מלמד על מספרים לא מועטים. כך, אם שיעורי העזיבה וההצטרפות לחברה הדתית יישארו כפי שהם מופיעים בסקר החברתי של שנת 2018 הרי שמבין 490,000 דתיים לא חרדים החיים בישראל (לפי נתוני הסקר), יהפכו בעתיד למסורתיים או חילונים, ומנגד 116,500 מסורתיים או חילוניים יהפכו לדתיים, כך שהציבור הדתי יקטן ב-88,500 איש, וזאת מבלי להתחשב בשיעורי הילודה. במלים אחרות, נתוני הסקר החברתי אמנם מצביעים על 41.8% דתיים הופכים ללא דתיים, אך בחישוב הלא דתיים הופכים לדתיים הם מצביעים על הצטמצמות של החברה הדתית ב-18%.

24. הנתונים על סקר פיו מבוססים על ניתוח הנתונים הגולמיים (נתוני הפרט) של ממצאי הסקר, הזמינים להורדה באתר האינטרנט של מכון פיו באנגלית. מכון פיו אף פרסם בשנת 2016 מחקר באנגלית, העוסק בממצאי הסקר (פיו, 2016), וגרסה חלקית שלו פורסמה בעברית. הגרסה העברית זמינה במרשתת תחת הכותרת "החלוקה הדתית בחברה הישראלית".

25. פיו, 2016, עמ' 70. במחקר עצמו הנתונים פורסמו ללא עשיריות האחוז, ואלו הוספו על ידינו על בסיס העבודה עם נתוני הפרט המוזכרים בהערה הקודמת.

לוח 2.2: הגדרת דתיות עצמית לעומת הגדרת דתיות בעת הילדות בקרב יהודים, נתוני סקר פיו 2014-2015

כיצד גדל מבחינה דתית					
חילוני	מסורתי	דתי	חרדי		
1.6%	2.2%	5.3%	94.0%	חרדי	כיום הגדרה דתית עצמית
0.8%	6.4%	54.5%	3.0%	דתי	
7.3%	66.7%	34.8%	2.1%	מסורתי	
90.2%	24.7%	5.3%	1.0%	חילוני	
100%	100%	100%	100%	סך הכל	

על פי נתוני סקר זה – 40.2% מאלו שגדלו כדתיים הופכים בבגרותם למסורתיים או לחילונים; הרוב המוחלט מאלה – מסורתיים, ורק 5.3% חילונים.

חשוב להעיר הערה מתודולוגית כבדת משקל בנוגע לממצאי סקר זה. הקבוצות הדתיות היהודיות לא נדגמו בו באופן ההולם את שיעורן באוכלוסייה. כך, למשל, 18.5% מבין הנדגמים היו חרדים, שיעור הגבוה בהרבה משיעורם בציבור בישראל.²⁶ גם מבחינת היבטים אחרים בסקר, כגון אזור גאוגרפי, נדגמו המשיבים באופן שאינו מייצג במדויק את הפיזור הגאוגרפי של תושבי ישראל. כדי לפצות על ההטיות במדגם תיקנו כותבי המחקר את מסקנותיהם על ידי כך שנתנו לכל משיב במדגם משקל בהתאמה עם משקלו באוכלוסייה הכללית, על פי נתוני הסקר החברתי של הל"מ.²⁷ במרבית התשובות משקול המשיבים אינו משנה באופן משמעותי את הנתונים העולים מהמדגם המקורי, אך דווקא בנושא עזיבת הדת ניתן לראות פער גדול: בנתונים המוצגים במחקר שפרסם מכון פיו (שהוצגו בלוח לעיל) המבוססים על חישוב המשקולות, 40.2% מאלו שגדלו כדתיים הפכו להיות מסורתיים או חילונים, ואילו בנתוני המדגם המקורי רק 31.2% מהנדגמים שגדלו בבית דתי השיבו כי הפכו למסורתיים או לחילונים. אכן סביר להניח שאם מראיינים דתיים במספר גדול יותר משיעורם באוכלוסייה – הדבר יביא לשיעור גבוה יותר של אנשים שגדלו כדתיים ונשארו דתיים, אך רצונם של סוקרי מכון פיו להסיק מן הסקר על התופעה של עזיבת הדת, אף שמחקרם לא התמקד בשאלה זו, הזיק אותם להידרש להנחות סטטיסטיות, המתבססות על נתוני הסקר החברתי,

²⁶. הדבר נעשה כדי להעלות את תוקפם של הנתונים למרות קטנותן של הקבוצות.

²⁷. להרחבה על המתודולוגיה של סקר מכון פיו ובפרט על סוגיית המשקולות, ראו בנספח א של המחקר של מכון פיו, עמ' 229-235.

שהם עצמם, כאמור, שנויים במחלוקת.²⁸ מחקר שהיה מתמקד בשאלת עזיבת הדת לבדה היה בונה מלכתחילה מדגם מתאים יותר לצורך בדיקתה.²⁹

למרות ההסתייגויות שהוצגו לעיל, ולמרות המגמה של ירידה בשיעור הדתיים העוזבים את הדת, המסתמנת בנתוני הסקר החברתי, אין ספק כי גם לפיהם ישנו שיעור גבוה של אנשים הגדלים בבית דתי ומפסיקים להיות דתיים. הנתונים הללו אינם תואמים את האינטואיציות הבסיסיות של חלק ניכר מהציבור הדתי-לאומי.³⁰ בדברים שלהלן אבקש לבדוק, על בסיס עיון מעמיק בנתוני הסקר החברתי ובנתוני סקר פיו, האם ניתן גשר בין הנתונים ובין האינטואיציות הבסיסיות. לשם כך אתמקד בשני היבטים: פילוח גילם של המשתתפים בסקרים והתבוננות מעמיקה בקבוצת המסורתניים, ובפרט בקבוצת המסורתניים-דתיים שבנתוני הסקר החברתי.

2.2.2. פילוח לפי גיל

על אף השימוש הרב שנעשה בנתוני הסקר החברתי מעניין לגלות כי הפרסומים השונים שהתבססו עליו לא ערכו הצלבה של נתוני המעברים בין קבוצות עם גיל המשיבים. להצלבה זו חשיבות מכרעת, שכן מבין המשיבים שגדלו בבית דתי כ-50% הם מעל גיל 50 וכ-25% הם מעל גיל 65. ניסיון להציג את המגמות העכשוויות של עזיבת הדת על בסיס נתונים שבהם כמחצית הנשאלים הם מעל גיל 50, הוא בעייתי ביותר, במיוחד מאחר שמחקרים איכותניים מלמדים כי רוב עוזבי העולם הדתי עושים זאת בשנות העשרים לחייהם, עד גיל 30.³¹ בתרשים הבא מוצגים נתוני עזיבת הדת בחלוקה לשתי קבוצות גיל: משיבים בגילאים 20-49 ומשיבים מעל גיל 50 (+50).

28. כפי שהראיתי בפרק 1, לפי נתוני הסקר החברתי הדתיים מהווים 11% מהאוכלוסייה היהודית בישראל, בעוד שבנתוני סקר כוח אדם האוכלוסייה הדתית נאמדת ב-14%-17% ובסקרים אחרים היא נאמדת בלמעלה מ-20%. בניית משקולות על בסיס סקרים שונים תביא לכך שהנתונים הסופיים במחקר יהיו שונים, ללא כל קשר למדגם עצמו.

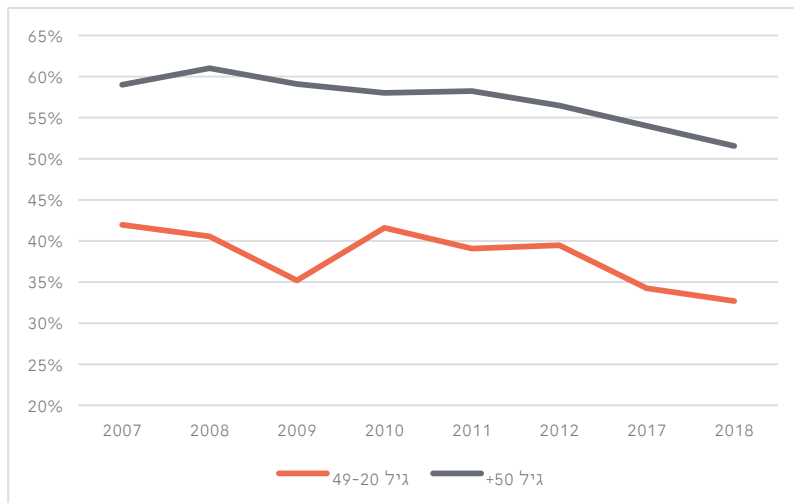
29. חשוב להדגיש שאין בדברים אלו ביקורת על הסקר של מכון פיו, אלא רק הערכה כי ייתכן שעבור הנושא הנידון קשה להתבסס על נתונים. מבחינה מתודולוגית ראוי לשים לב גם להבדל בין השאלה בסקר פיו ובין זו המוצגת בסקר החברתי. הסקר החברתי מבקש מהנדגמים להגדיר את בית הוריהם מבחינה דתית; בסקר פיו מתבקשים הנדגמים לענות על השאלה כיצד גידלו (raise) אותם מבחינה דתית (נוסח השאלות מופיע באנגלית בקובץ המצורף לנתונים שניתן להוריד מאתר מכון פיו). ייתכן שקיים פער כלשהו בין שתי השאלות. כך למשל, אדם שגדל בבית מסורתי ונשלח לחינוך דתי יכול להשיב בסקר פיו שהוא גודל כדתי, ואילו בסקר החברתי ישיב, שהבית שבו גדל הוא מסורתי. אמנם נראה, שהבדל זה בין השאלות אינו אמור להשפיע באופן דרמטי על הממצאים.

30. כך למשל שאל הרב חיים נבון בפוסט בפייסבוק, בנובמבר 2019: "האם הנתונים הללו נראים לכם הגיוניים? האם אחד מכל שני דתיים שאתם מכירים הפסיק להיות דתי?".

31. ראו: בר-לב, 1994.

תרשים 2.2: שיעור היהודים המגדירים את עצמם כמסורתיים-דתיים, מסורתיים לא כל כך דתיים וחילונים, מבין אלו שגדלו בבית דתי לא חרדי, בחלוקה לפי גיל, נתוני הסקר החברתי 2007-2018

2018	2017	2012	2011	2010	2009	2008	2007	
32.7%	34.2%	39.5%	39.1%	41.6%	35.2%	40.6%	42.0%	גיל 49-20
51.6%	54.0%	56.5%	58.2%	58.0%	59.1%	61.0%	59.0%	גיל 50+

המגמה העולה באופן ברור מהתרשים מצביעה על הבדל בולט מאד בתופעת עזיבת הדת בין צעירים למבוגרים: בקרב המשיבים מעל גיל 50 נמצא כי שיעור עזיבת הדת עמד בשיאו בשנת 2008 על 61%, ונכון לשנת 2018 הוא עומד על 51.6%. לעומת זאת, בקרב המשיבים הצעירים בגילאים 20-49 שיעור עזיבת הדת עמד בשיאו בשנת 2007 על 42% ונכון לשנת 2018 הוא עומד על 32.7%.

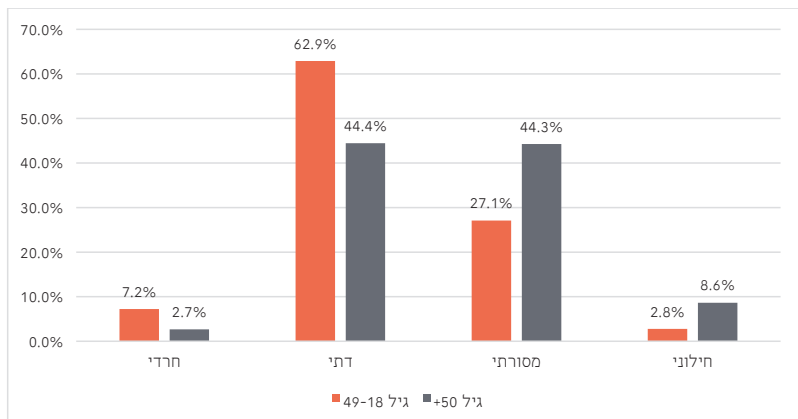
נתוני סקר פיו לא מאפשרים מבט תהליכי לאורך השנים מכיוון שהסקר היה חד פעמי. עם זאת מאפשרים נתוני הפרט של הסקר מבט רחב על תופעת עזיבת הדת בפילוח לפי קבוצות גיל, כפי שמוצג בלוח ובתרשים הבאים.

לוח 2.3: ההגדרה הדתית כיום של יהודים שגדלו כדתיים לא חרדים, בפילוח לפי קבוצות גיל מרובות, נתוני סקר פיו 2014-2015

גיל 79-70	גיל 69-60	גיל 59-50	גיל 49-40	גיל 39-30	גיל 29-18	
2.8%	2.7%	2.6%	10.1%	4.5%	7.2%	חרדי
37.2%	36.6%	56.2%	60.4%	63.5%	62.9%	דתי
44.9%	52.1%	36.9%	26.2%	29.7%	27.1%	מסורתי
15.1%	8.6%	4.3%	3.3%	2.3%	2.8%	חילוני

תרשים 2.3: ההגדרה הדתית כיום של יהודים שגדלו כדתיים לא חרדים, בפילוח לפי גיל, נתוני סקר פיו 2014-2015

ההבדלים בין צעירים למבוגרים בולטים מאוד גם בסקר זה. בעוד שבקרב המשיבים בגילאי 18-49 שיעור הדתיים ההופכים למסורתיים או לחילונים עומד על 29.9% הרי בקרב המשיבים בני 50 ומעלה עומד שיעור זה על 52.9%. כמו כן, אין לפי סקר זה הבדלים של ממש בין קבוצות הגיל הצעירות: שיעור העוזבים את הדת בקרב המשיבים גילאי 18-29 דומה למדי לשיעור זה בקרב המשיבים בגילאי 30-39 ובגילאי 40-49. לעומת זאת, בנתוני הסקר החברתי נמצא הבדל ניכר בין המשיבים בגילאים 20-29 ובין המשיבים בגילאים 30-49: בקרב המשיבים הצעירים (20-29) בשנת 2018 נמצא כי שיעור ההופכים למסורתיים (משני הסוגים) וחילונים עומד על 26.3% לעומת שיעור של 36.8% בקרב המשיבים בגילאים 30-49. בחינה של כל השנים שבהן נערך הסקר החברתי ביחד (2007-2012, 2018-2017) מצביעה על שיעור של 33.2% בקרב המשיבים בגילאים 20-29 לעומת שיעור של 40.7% בקרב המשיבים בגילאים 30-49. נמצא זה יכול להיות מוסבר בכך שבקרב משיבים צעירים הזהות הדתית עדיין לא

התגבשה די הצורך כך שחלקם בוחרים לעזוב את הדת לקראת סוף שנות ה-20 גם תחילת שנות ה-30 לחייהם.

נתוני סקר פיו מאפשרים לבחון בצורה נוחה את היקף עזיבת החברה הדתית גם בחלוקה לפי מוצא ומלמדים על היקף עזיבה גבוה במיוחד באוכלוסייה המבוגרת ממוצא ספרדי/מזרחי. שיעור ההופכים למסורתיים או לחילונים בקרב אשכנזים מעל גיל 50 שגדלו כדתיים עומד על 37.7%, ובקרב ספרדים/מזרחים מעל גיל 50 שגדלו כדתיים עומד שיעור זה על 59.3%.³² הדבר מצביע כנראה על כך שבעשורים הראשונים של המדינה היו תהליכי עזיבתה של החברה הדתית חזקים במיוחד בקרב העולים מארצות האסלאם, אם כי גם בגילאי 18-49 גבוה יותר שיעורם של ספרדים/מזרחים העוזבים את החברה הדתית, אך במידה קטנה יותר.³³

אם כן, על פי נתוני הסקר החברתי שיעור האנשים בגילאים 20-49 שגדלו בבית דתי ואינם מגדירים את עצמם כדתיים בבגרותם עומד על 32.7% ובסקר פיו שיעור זה עומד על 29.9%.

בנוסף, נתוני הסקר החברתי מלמדים שהירידה בשיעור החילון בעשור האחרון לא נובעת רק בשל תהליך של חילופי דורות אלא היא מתרחשת גם בקרב בני הדור הצעיר. השוואה בין נתוני הסקר החברתי של שנת 2007 (המוקדם ביותר הכולל נתונים בנושא) לנתוני הסקר החברתי של שנת 2018 מלמדת שבעוד בקרב ילידי השנים 1978-1987 שיעור עזיבת הדת עד גיל 30 בקרב אנשים שגדלו בבית דתי עומד על 36.2%, בקרב ילידי השנים 1989-1998 שיעור זה נמוך בהרבה ועומד על 26.3%.

2.2.3. הגדרת המסורתיות

מלבד הבעיה המתודולוגית של הצגת הנתונים ללא פילוח לפי גיל, להלן אבקש להצביע על בעיה נוספת בשימוש הרווח בממצאי הסקר החברתי, תוך התעלמות ממורכבותה של הגדרת המסורתיות, ובפרט של אלו המוגדרים כמסורתיים-דתיים. כאמור לעיל, הסקר החברתי מתאר את דתיותה של אוכלוסיית ישראל היהודית בחלוקה לחמש קטגוריות: חרדי, דתי, מסורתי-דתי, מסורתי לא כל-כך דתי, חילוני. בפרסומים המבוססים על הסקר החברתי נהוג לסווג את העוברים מהציבור הדתי לציבור המסורתי – כולל לקבוצה המסורתית-דתית – ככאלה שעזבו את הדת; יש

32. עם זאת חשוב לציין, שסך כל הנדגמים מעל גיל 50 שגדלו בבית דתי ומזוהים כאשכנזים או כספרדים/מזרחים איננו גבוה: 94 אשכנזים ו-201 ספרדים/מזרחים.

33. מבין הספרדים/מזרחים מתחת לגיל 50 שגדלו בבית דתי – 33% הפכו למסורתיים או לחילונים לעומת 22.1% בקרב האשכנזים.

המכנים אותם דתל"שים או חוזרים בשאלה. באופן דומה, יש המכנים את העוברים מהקבוצה המסורתית-דתית לקבוצה הדתית כחוזרים בתשובה. פאראנאק מרגוליס טענה באופן זהיר יותר כי בנוגע לקבוצת הדתיים שהפכו למסורתיים-דתיים "גם אם הם עדיין דתיים במידת מה, השינוי שעברו מעיד על התרחקות"³⁴.

אולם בחינה מעמיקה של קטגוריית המסורתית-דתי מלמדת שרבים מהמשייכים את עצמם לקבוצה זו מנהלים אורח חיים שמקובל לראותו כאורח חיים דתי; יתירה מזו, חלק מהם כלל לא עבר ככל הנראה תהליך של התרחקות או של ירידה במידת הדתיות. לנתון זה משמעות לא מבוטלת שכן 40.5% מבין אלו שגדלו בבית דתי ועברו, בממוצע, במהלך השנים, לקבוצות המסורתיים או לקבוצת החילונים – עברו לקבוצה המסורתית-דתית.

ראשית, כפי שהרחבתי להראות בפרק 1, מנתוני הסקר החברתי עולה שכ-30% מהמסורתיים-דתיים הולכים באופן קבוע עם כיוונו ראש מטעמי דת (ככל הנראה כיפה) ועוד 25.7% עושים זאת "מדי פעם". לכל הפחות, את אלו שהולכים באופן קבוע עם כיוונו ראש מטעמים דתיים קשה לסווג, בוודאי ברמה הסוציולוגית, כדתל"שים או כחוזרים בשאלה. מסקנה זו הולמת גם את השיעור הגבוה של מסורתיים-דתיים הטוענים כי הם משתייכים לחברה הדתית-לאומית כפי שנמצא בסקר של המכון הישראלי לדמוקרטיה שהוצג גם כן בפרק 1. לפי סקר זה 5.2% מהציבור היהודי במדינה הם מסורתיים-דתיים הרואים את עצמם כדתיים-לאומיים.

על אורחות החיים הדתיים של חלק ניכר מהמסורתיים ניתן ללמוד גם מהעמקה בנתוני סקר פיו. אחת השאלות שעליהן התבקשו הנדגמים לענות בסקר זה הייתה: "עד כמה אתה שומר על המסורת הדתית היהודית? האם היית אומר שאתה מקפיד על כל היבטי המסורת בקפדנות, שומר על רוב המסורת, שומר על חלק מהמסורת, לא שומר על המסורת בכלל"³⁵. אמנם אין שאלה זו מתייחסת במפורש לשמירת מצוות אלא לשמירה על המסורת, אך ההתייחסות היא ל"מסורת הדתית היהודית" ולא ל"מסורת היהודית", כך שסביר להניח כי התשובות אכן משקפות מאפיינים דתיים של קיום מצוות. ולכאורה מי שמעיד על עצמו שהוא שומר בקפדנות על המסורת הדתית הוא אדם דתי, בעוד מי שאומר שהוא שומר על רוב המסורת יכול להיות דתי או מסורתי. הלוח הבא מציג את פילוח הנתונים בחלוקה בין הקבוצות השונות, ומוצגת בו באופן נפרד גם קבוצת המסורתיים שגדלו בבית דתי.

³⁴. מרגוליס, 2017, עמ' 23.

³⁵. נוסח השאלה מופיע באנגלית בקובץ המצורף לנתונים שניתן להוריד מאתר מכון פיו. המילה "בקפדנות" היא תרגום של המילה האנגלית strictly.

לוח 2.4: שמירה על המסורת הדתית היהודית, בפילוח לפי הגדרת דתיות עצמית, נתוני סקר פיו 2014-2015

מסורתיים שגדלו בבית דתי	חילוני	מסורתי	דתי	חרדי	
42.1%	0%	12.7%	63.9%	97.0%	שומר על כל היבטי המסורת הדתית בקפדנות
40.2%	3.1%	44.7%	34.7%	3.0%	שומר על רוב המסורת הדתית
17.7%	46.6%	38.6%	1.4%	0%	שומר על חלק מהמסורת הדתית
0%	50.3%	4.0%	0%	0%	לא שומר בכלל על המסורת הדתית

נתוני הלוח באשר לקבוצות החרדים, הדתיים והחילונים נראים טריוויאליים: בקרב החרדים רוב מוחלט שומר על המסורת הדתית בקפדנות, בקרב החילונים איש לא שומר על המסורת הדתית בקפדנות ובקרב הדתיים כשני שלישים שומרים על המסורת בקפדנות וכשליש שומר על רוב המסורת הדתית. מעניינים יותר נתוני המסורתיים: 12.7% שומרים על המסורת הדתית בקפדנות; ובקרב המסורתיים שגדלו בבית דתי 42.1% (!) טוענים כי הם שומרים על המסורת הדתית בקפדנות ועוד 40.2% שומרים על רוב המסורת הדתית. על פי המענה לתשובה זו נראה שמבחינת הפרקטיקה הדתית – אורחות החיים של חלק ניכר מקבוצת המשיבים שגדלו בבית דתי וטוענים שהפכו למסורתיים אינן רחוקות מאורחות החיים של קבוצת הדתיים. בהתחשב בכך שלפי סקר פיו (לוח 2.2) 34.8% מהדתיים הופכים למסורתיים ו-5.3% הופכים לחילונים, הרי שמבין כלל אלו המוצגים לכאורה כעוזבים את החברה הדתית, 36.5% מעידים על עצמם כי הם שומרים על המסורת הדתית היהודית בקפדנות.

על תופעה זו ניתן ללמוד גם מהמגמה ההפוכה, ה"חזרה בתשובה". בשנת 2018 הוצבה בפני הנדגמים בסקר החברתי השאלה "האם את/ה מגדיר/ה את עצמך חוזר/חוזרת בתשובה?". נמצא כי מבין אלו שגדלו בבית מסורתי-דתי והפכו לדתיים, 50.5% אינם רואים את עצמם כחוזרים בתשובה, וכך השיבו גם 37.7% מאלו שגדלו בבית מסורתי לא כל כך דתי והפכו לדתיים.³⁶ בסקר החברתי לא מוצגת השאלה "האם את/ה מגדיר/ה את עצמך חוזר/חוזרת בשאלה'?", אך לאור נתוני ה"חזרה בתשובה" סביר להניח שגם רבים מאלו שגדלו בבית דתי והפכו למסורתיים היו טוענים שאינם רואים את עצמם כדתיים או כחוזרים בשאלה. הדבר מלמד על ההגדרה המורכבת, הנזילה והחמקמקה של המסורתיות, שאינה באה לידי ביטוי מספק בפרסומים המציגים

36. שאלה זו נשאלה גם בסקר החברתי של שנת 2009 והממצאים היו דומים.

את העוברים מהקבוצה הדתית לקבוצה המסורתית-דתית כ"דתל"שים" או כ"חוזרים בשאלה".

ממצאים מפתיעים במיוחד מעלה בחינת המענה של הנדגמים לשאלה שהוצגה בסקר החברתי של השנים 2009, 2017 ו-2018: "במהלך חיך בהשוואה להיום, האם: נעשית יותר דתי/ה, פחות דתי/ה, או שמידת הדתיות שלך לא השתנתה?". אמנם הראיתי לעיל כי כמחצית מאלו שגדלו בבית מסורתית-דתי והפכו לדתיים לא חרדים אינם מגדירים את עצמם כחוזרים בתשובה, אך לא מפתיע לגלות כי רוב מוחלט מהם (בין 75% ל-85%) טוענים כי במהלך חייהם הפכו ליותר דתיים, והיתר טוענים שמידת דתיותם לא השתנתה. תמונה דומה צפויה לכאורה להתקבל מאנשים שעשו את המסלול ההפוך, גדלו בבית דתי לא חרדי והפכו למסורתיים-דתיים; הציפייה הטבעית מהם היא שרובם ישיבו שבמהלך חייהם נעשו פחות דתיים, אך עיון בתשובות מלמד על מגמה אחרת, כפי שמוצג בלוח הבא.

לוח 2.5: השינוי במידת הדתיות במהלך החיים, בקרב יהודים שגדלו בבית דתי לא חרדי והפכו למסורתיים-דתיים, נתוני הסקר החברתי 2009, 2017-2018

שנה	נעשה יותר דתי	מידת הדתיות לא השתנתה	נעשה פחות דתי
2009	15.1%	59.7%	25.2%
2017	14.4%	38.9%	46.7%
2018	15.0%	42.3%	42.7%

מן הלוח עולה בבירור כי רוב אלו הטוענים שגדלו בבית דתי והפכו למסורתיים-דתיים אינם סוברים שדתיותם פחתה. בשנת 2009 רק 15.1% שטענו שפחות דתיותם לא השתנתה לאורך חייהם ו-15.1% שטענו שפחות דתיותם לא השתנתה לאורך חייהם (!). בשנת 2018 42.7% מהמסורתיים-דתיים שגדלו בבית דתי השיבו כי במהלך חייהם נעשו פחות דתיים, 42.3% טענו שמידת דתיותם לא השתנתה לאורך חייהם ו-15% טענו שנעשו יותר דתיים. מנתונים אלו יוצא שבין רבע למחצית בלבד מהמסורתיים-דתיים שגדלו לטענתם בבית דתי באמת נעשו פחות דתיים במשך חייהם. יתר על כן, אפילו בקרב המסורתיים הלא כל כך דתיים שגדלו, לדבריהם, בבית דתי, נמצא שיעור לא מבוטל של כאלה המעידים על עצמם שמידת דתיותם לא השתנתה במהלך חייהם; בסקר החברתי של 2009 רק 50.5% מהמסורתיים הלא כל כך דתיים שגדלו כדתיים

העידו כי נעשו פחות דתיים במהלך חייהם; בסקרים לשנים 2017 ו-2018 עמד שיעור זה על כ-75%.³⁷

כיצד ניתן להסביר את השיעור הגבוה של אנשים שגדלו לעדותם בבית דתי וכיום הם מסורתיים, אך מעידים על עצמם שבפועל כלל לא השתנתה מידת דתיותם לאורך חייהם? לעיל טענתי כי חלק ניכר מהמסורתיים-דתיים מקיימים למעשה אורח חיים הנתפס כדתי, אך עובדה זו לבדה, כך נראה, אינה יכולה להסביר את הנתונים המפתיעים. ייתכן שהסיבה לכך היא הגדרה בעייתית של בית ההורים שנים רבות לאחר שהמדיר יצא ממנו. הרב חיים נבון, למשל, ביקר את מסקנות הסקר החברתי מפני שהגדרת הדתיות של בית ההורים בו אינה מבוססת על מעקב אמיתי אלא על הצהרה עצמית של הנשאל, שנים רבות לאחר שיצא מבית הוריו. לטענתו, "שאלה כזו מועדת ליכול בכשל הנוסטלגיה... סביר שלא מעט מסורתיים נוטים להביט לאחור, ולומר שבית הוריהם היה דתי, גם אם הוא לא היה ממש דתי לפי ההגדרה המקובלת... ייתכן שביתם דומה לבית הוריהם יותר ממה שהם מתארים, וייתכן מאוד שלו שאלו את הוריהם לפני ארבעים שנה היו גם הם מתארים את עצמם כמסורתיים".³⁸

הממצאים בנוגע לשאלת השינוי במידת הדתיות מחזקים במידה רבה השערה זו של הרב חיים נבון; הם עולים בקנה אחד עם התופעה, שאנשים מגדירים את בית הוריהם כדתי ואת עצמם כמסורתיים, ועם זאת מעיד חלק ניכר מהם שלא חל כל שינוי במידת דתיותם לאורך השנים.³⁹ אם כן, אף שבסקר החברתי של שנת 2018 השיבו 41.8% מאלו שטענו כי גדלו בבית דתי שכיום אורח חייהם הוא על פניו פחות דתי (מסורתי או חילוני), כמעט שליש מתוכם (30.4%), טוענים כי מידת דתיותם לא השתנתה כלל לאורך השנים, כך שלמעשה שיעור האנשים הטוענים כי גדלו בבית דתי וכיום, לדבריהם, אינם דתיים **וגם** מידת דתיותם פחתה, עומד על 29.1%.

לסיכום, העמקה בניתוח אורחות החיים של אלו שגדלו בבית דתי והפכו למסורתיים, ובפרט למסורתיים-דתיים, מלמדת שרבים מהם מנהלים אורח חיים הנתפס כדתי במרבית הפרמטרים המקובלים, ושמידת הדתיות של רבים מהם כלל לא השתנתה. עולה מכך, ככל הנראה, שבקרב חלק ניכר מהמסורתיים שגדלו בבית דתי, הפערים בין

³⁷ מעניין לציין כי לפי נתוני שנת 2018, בקרב אלו שגדלו בבית דתי ונשארו דתיים (לא כולל אלו שהפכו לחרדים) 70.6% טוענים שמידת הדתיות שלהם לא השתנתה, 25.7% טוענים שנעשו יותר דתיים ורק 3.7% טוענים שנעשו פחות דתיים (נתוני 2017 זהים כמעט לחלוטין). על פניו מלמד נתון זה על התחזקות דתית, המתרחשת בתוך תחומי החברה הדתית ללא מעברים לקבוצות דתיות אחרות.

³⁸ פוסט בדף הפייסבוק שלו, 15.11.2019.

³⁹ ניתן אולי להציע פרשנות חלופית, שלפיה בית ההורים של חלק מהמשיבים באמת היה דתי לחלוטין ואילו המשיבים, מגיל ילדות, לא תפסו את עצמם כדתיים, ולכן טענו, במענה לסקר, שמידת דתיותם לא השתנתה לאורך חייהם.

מידת דתיותם למידת הדתיות של הוריהם אינם משמעותיים ואין לכלול אותם בקבוצת החוזרים בשאלה.

אם כן, שיעור האנשים בגילאי 20-49 שגדלו בבית דתי ואינם מגדירים את עצמם כדתיים עומד אמנם על 32.7% לפי הסקר החברתי, אך בהתחשב בכך שעל פי סקר זה 37.9% מתוכם מגדירים את עצמם כמסורתיים דתיים ועוד 33% כמסורתיים לא כל כך דתיים, נראה שיש להפחית בכמה אחוזים את שיעור עזיבת הדת הנצפים בסקר זה, גם אם קשה לקבוע מהו השיעור המדויק. כך הדבר גם בנוגע לסקר פיו שבו נמצא כי 29.9% מהאנשים בגילאי 18-49 שגדלו בבית דתי אינם מגדירים את עצמם כדתיים בבגרותם.

2.3. סקרים ומחקרים נוספים

בשנים האחרונות נעשו שני מחקרים נוספים, המאפשרים לבחון באמצעות סקרים את היקף התופעה של עזיבת הדת בחברה הדתית-לאומית. המחקר ראשון הוא סקר שערכו שמואל רוזנר והסוקר קמיל פוקס לצורך כתיבת ספרם שהוזכר בפרק 1 ובו נשאלו 3,005 נדגמים מגוון שאלות, בהן גם שתי שאלות בנוגע להגדרת הדתיות העצמית שלהם ושל בית הוריהם. בסקר זה הוצעו שלוש קטגוריות של דתיות מלבד חרדיות: דתי-תורני, דתי, דתי-ליברלי; לא הוצעה הקטגוריה מסורתי-דתי אלא: מסורתי, חילוני קצת מסורתי וחילוני לחלוטין. כפי שצינתי לעיל, בסקר זה השיבו 5% כי הם דתיים-ליברלים, 10% דתיים ו-7% דתיים-תורניים; לפי זה, לכאורה, 22% הם דתיים-לאומיים. לעיל סייגתי מעט את הדברים וטענתי שככל הנראה חלק מהדתיים התורניים הם חרדים לפי ההגדרות המקובלות.

המתודה שבה נבחנה השאלה בסקר זה דומה לזו של הסקר החברתי: השוואה בין ההגדרה הדתית העצמית אל מול ההגדרה הדתית של בית ההורים. בלוח הבא מוצגים נתוני הסקר, כאשר שלוש הקטגוריות, "דתי-ליברלי", "דתי" ו"דתי-תורני", מאוחדות לקטגוריה אחת ששמה "דתי".⁴⁰

⁴⁰ מבוסס על רוזנר ופוקס, 2018, עמ' 226-227. רוזנר ופוקס הציגו את נתוני האחוזים כשהם "מעוגלים" (מתעלמים מעשירות האחוז) ולפיכך לא בכל הקטגוריות האחוזים מתיישרים ל-100%. כמו כן הציגו את הנתונים באופן מפורט, הכולל את כל הקטגוריות השונות של "דתי" (כמוצג על ידינו להלן), ועל בסיס זה חיברנו את שלוש הקבוצות הדתיות להגדרה מאוחדת אחת, כפי שמוצג בלוח זה. בגלל שני גורמים אלו ייתכן שהנתונים המוצגים אינם מדויקים לחלוטין. לצערי, נתוני המחקר הגולמיים של רוזנר ופוקס לא היו זמינים.

לוח 2.6: הגדרת דתיות עצמית לעומת הגדרת דתיות של בית ההורים בקרב יהודים, קטגוריות מצומצמות, נתוני סקר רוזנר ופוקס 2018

הגדרה דתית של הבית בו גדל/ה						
חרדי	דתי (שילוב קטגוריית)	מסורתי	חילוני קצת מסורתי	חילוני		
1%	6%	9%	38%	75%	חילוני	הגדרה דתית עצמית כיום
4%	10%	27%	42%	15%	חילוני קצת מסורתי	
5%	18%	47%	12%	3%	מסורתי	
14%	62%	14%	7%	5%	דתי (שילוב קטגוריית)	
77%	6%	3%	1%	2%	חרדי	

נתוני הלוח מלמדים כי מבין אלו שגדלו בבית דתי 62% נשארו דתיים, ועוד 6% הפכו לחרדים. נתונים אלו גבוהים בהרבה מנתוני הסקר החברתי ונראה שהגורם לכך הוא בעיקר העדר הקטגוריה "מסורתי-דתי" בסקר זה, וסביר להניח, שחלק מהאנשים המזדהים בסקר החברתי כמסורתיים-דתיים הזדהו בסקר זה כ"דתיים-ליברליים" או כ"דתיים".⁴¹ נוסף לכך יש לזכור שסקר זה מציג את כלל הגילאים יחד, בלי יכולת להפריד בין צעירים למבוגרים, וסביר להניח שאילו הנתונים היו מפרידים בין צעירים למבוגרים היינו רואים, כמו בסקר החברתי ובסקר פיו שתופעת עזיבת הדת נמוכה בהרבה בקרב צעירים.

בלוח הבא מוצגים הנתונים כך שהקטגוריות השונות של דתיות שאינה חרדית מופיעות כל אחת בנפרד.

⁴¹ סיבה נוספת לפער יכולה להיות העובדה שככל הנראה חלק מהדתיים התורניים מזוהים בסקרים אחרים כחרדים. כמו כן, בסקר זה המדגם כולל אנשים החל מגיל 18 ולא כמו בסקר החברתי, מגיל 20. עזיבת הדת מתרחשת במקרים רבים בגיל מאוחר מ-18, כך שככל שהנשאלים צעירים יותר – שיעור עוזבי הדת יהיה נמוך יותר; אבל ספק אם הפרש של שנתיים יכול להשפיע כל כך על הנתונים.

לוח 2.7: הגדרת דתיות עצמית לעומת הגדרת דתיות של בית ההורים בקרב יהודים, קטגוריות מרובות, נתוני סקר רוזנר ופוקס 2018

הגדרה דתית של הבית בו גדלה							חילוני	חילוני קצת מסורתי	מסורתי	דתי ליברלי	דתי	דתי תורני	חרדי
חילוני	חילוני קצת מסורתי	מסורתי	דתי ליברלי	דתי	דתי תורני	חרדי							
75%	38%	9%	7%	3%	8%	1%	הגדרה דתית עצמית כיום	חילוני					
15%	42%	27%	14%	9%	7%	4%		חילוני קצת מסורתי					
3%	12%	47%	31%	19%	7%	5%		מסורתי					
2%	2%	5%	34%	9%	8%	1%		דתי ליברלי					
1%	3%	7%	9%	40%	16%	5%		דתי					
2%	2%	2%	3%	15%	46%	8%		דתי תורני					
2%	1%	3%	3%	5%	10%	77%		חרדי					

ממצאי הלוח מצביעים על מעברים בין הקבוצות הדתיות עצמן ומהקבוצות הדתיות לקבוצות האחרות. סיכום ממצאי הלוח מעלה כי מבין הדתיים התורניים 22% הופכים להיות מסורתיים או חילונים, מבין הדתיים 31% הופכים להיות מסורתיים או חילונים ומבין הדתיים הליברליים 52% הופכים להיות מסורתיים או חילונים. אם כן, ככל שהקבוצה מצויה על הסקאלה הדתית במקום קרוב יותר לחרדים כך היקף העוזבים את הדת ממנה נמוך יותר; אך יש לזכור, כפי שצינתי לעיל, שחלק מהדתיים התורניים הם ככל הנראה חרדים בהגדרות המקובלות, וכן 36% מהגברים המזדהים כדתיים ליברליים בסקר אינם חובשים כיפה ו-10% מהדתיים הליברלים הם ככל הנראה קונסרבטיבים ורפורמים. ייתכן שב"ניכוי" קבוצות קצה אלו יקטנו הפערים בין הקבוצות הדתיות השונות.

מנגד מלמדים הנתונים על שתי מגמות מפתיעות במידה מסוימת:

ראשית, למרות ששיעור עוזבי הקבוצה הדתית לקבוצות המסורתיים והחילוניים נמוך מאוד בקבוצה הדתית-תורנית, הרי דווקא בקבוצה זו גדול בהרבה מספר הבוחרים בדרך חילונית לחלוטין. מבין העוזבים את הדת בציבור הדתי-תורני 36% בוחרים באורח חיים חילוני לחלוטין (8% מתוך 22%), 32% בוחרים באורח חיים חילוני קצת מסורתי ורק 32% בוחרים באורח חיים מסורתי. לעומת זאת, מקרב העוזבים את הקבוצה הדתית לקבוצות הלא דתיות רק 10% בוחרים באורח חיים חילוני (3% מתוך 31%) ו-29% בוחרים באורח חיים חילוני קצת מסורתי, ומקרב העוזבים את קבוצת הדתיים הליברליים לקבוצות הלא דתיות 13% בוחרים באורח חיים חילוני (7% מתוך 52%) ו-27% בוחרים באורח חיים חילוני קצת מסורתי. כך, בשתי קבוצות אלו, מבין העוברים לקבוצות הלא דתיות כ-60% הופכים להיות מסורתיים. בהתאם למסקנות

שהעליתי לעיל מניתוחי נתוני הסקר החברתי וסקר פיו, ייתכן שממצא זה מושפע מכך שהמעבר מהציבור הדתי ומהציבור הדתי-ליברלי אל הציבור המסורתי אינו מלמד לגבי חלק מהמשיבים על שינוי מהותי מבחינה דתית, כך שמספרם הממשי של דתיים ודתיים-ליברלים העוזבים את הדת קטן יותר.

שנית, למרות שנראה מהלוח שרבים עוזבים את הציבור הדתי-ליברלי והוא מצטמק, הרי בפועל ההצטרפות אליו מקבוצות אחרות, ובעיקר מהציבור המסורתי ומהציבור הדתי, מפצה על עזיבה זו, ואם המגמות המתוארות בסקר יישמרו - ישמור הציבור הליברלי על כוח של 5% מכלל הציבור היהודי בישראל, מבלי להתייחס להשפעת הילודה. בדומה לכך עתיד גם הציבור הדתי-תורני לשמור על כוחו ולמנות 7% מהציבור היהודי. לעומתם, הציבור הדתי הרגיל, המונה כיום 10% מהאוכלוסיה היהודית בישראל על פי סקר זה, "מאבד" יותר חברים מאשר "מצרף", כך שכוחו עתיד לקטון ל-8% מהציבור היהודי בישראל (כאמור, ללא התחשבות בילודה).

מחקר נוסף שנערך בשנת 2018 ביקש לבחון את הנושא במתודולוגיה שונה מאלו של הסקרים והמחקרים שהוצגו עד כה. המחקר נערך על ידי ד"ר עדו ליברמן, מהחוג לסוציולוגיה במכללה האקדמית גליל מערבי, ביוזמת "מעלה - המרכז לצינונות דתית", עבור מערכת החמ"ד (מינהל החינוך הדתי) וממצאים ראשוניים ממנו פורסמו בעיתון "מקור ראשון" בינואר 2019.⁴² הנתונים המוצגים להלן מבוססים על חלק מקובצי המחקר המפורטים, שהועברו אלי באדיבותו של ד"ר ליברמן.⁴³

מחקר זה שונה מקודמיו בכמה היבטים:

1. המחקר התמקד בבוגרי החינוך הממלכתי-דתי בלבד ולא בכלל הציבור היהודי בישראל. עם זאת הוא לא התייחס אל כלל בוגרי החינוך הממלכתי-דתי כאל אנשים שהגיעו מבית דתי, אלא הבחין בין דתיים, מסורתיים וחילונים (ראו להלן). המחקר גם לא סוקר את כלל בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לאורך השנים אלא את הבוגרים בשנים 2006-2017 (גילאי 19-30 בעת עריכת המדגם).

2. מחקר זה הגדיר את המונחים "דתי", "מסורתי" ו"חילוני" לא באמצעות ההגדרה של המשיב את עצמו או את בית הוריו, אלא באמצעות שאלות תוכן. המחקר הגדיר דתי כ"אדם המשתדל לקיים לפחות את המצוות המרכזיות כגון שמירת שבת, כשרות וכדומה כחובה הלכתית"; מסורתי הוגדר כ"אדם שמשדל לקיים לפחות חלק מהמצוות אבל לא כחובה הלכתית אלא כחלק ממסורת ישראל"; חילוני הוגדר כ"אדם שלא מרגיש מחויבות כלשהי למסגרת הלכתית". למתודה זו ישנם יתרונות וחסרונות

42. שטרן, 2019.

43. ראוי לציין שהכתבה ב"מקור ראשון" הציגה ככל הנראה את הנתונים בשוגג באופן לא מדויק, ולפיכך יש משנה חשיבות להצגת הנתונים באופן מדויק.

– ובהחלט ניתן לטעון שהיא לא משקפת קונצנזוס ביחס לאופן שבו היא מגדירה מסורתיות – אך בעיקר חשוב לציין שהיא שונה מהמתודה המקובלת ולכן היא יכולה להביא לתוצאות שונות.

המחקר מבוסס על מדגם בן 1,510 בוגרים של החינוך הממלכתי-דתי בשנים 2006-2017 (ילידי 1988-1999). מביניהם נמצא במחקר כי 85.1% הגיעו מבית דתי, 14% הגיעו מבית מסורתי ו-0.9% הגיעו מבית חילוני. המחקר מצא כי בעת סיום התיכון עמד שיעור הדתיים על 76%, לעומת 18.7% מסורתיים ו-5.3% חילונים, ובעת עריכת הסקר עמד שיעור הדתיים על 71.5%, 19.5% מסורתיים ו-9% חילונים.⁴⁴

אם כן המחקר מצא כי כיום 71.5% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי הם דתיים, אך כאמור כ-14.9% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי לפי המחקר כלל אינם מגיעים מבית דתי. הלוח הבא משווה את נתוני ההגדרה הדתית העצמית עם ההגדרה הדתית של בית ההורים.

לוח 2.8: הגדרת דתיות עצמית לעומת הגדרת דתיות של בית ההורים בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאי 19-30, נתוני מחקר ד"ר עדו ליברמן

הגדרה דתית של בית ההורים			
מסורתי	דתי		
28.9%	78.8%	דתי	הגדרה דתית עצמית כיום
57.3%	13.3%	מסורתי	
13.7%	7.9%	חילוני	
100%	100%	סך הכל	

על פי לוח זה 78.8% מבין מסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי שגדלו בבתי דתיים, נשארים דתיים, ו-21.2% אינם נשארים דתיים; מתוכם 13.3% נעשו מסורתיים ו-7.9% חילונים. מנגד, מבין מסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי הבאים מבתי מסורתיים, הרוב נשארו מסורתיים (57.3%), ו-28.9% נעשו דתיים. הנתונים בנוגע לבאים מבתי חילוניים אינם משמעותיים בשל מיעוט התלמידים הללו בחינוך הממלכתי-דתי לפי מחקר זה (0.9%).

במחקר זה נמצא איפה שיעור נמוך יחסית של דתיים העוזבים את הדת, אם כי יש לשים לב לכך שהמחקר עוסק בגילאי 19-30, וכפי שד"ר ליברמן עצמו ציין השיעור הנמוך יחסית של עזיבת הדת בקרב הצעירים (גילאי 19-21) עשוי לנבוע מכך שצעירים אלה

⁴⁴ הירידה מ-85.1% דתיים ל-71.5% הוצגה בכתבה ב"מקור ראשון" כמשקפת מציאות של 14% דתל"שים, אך שבפועל אינה משקפת את שיעור האנשים שגדלו בבית דתי והפסיקו להיות דתיים.

עדיין נמצאים באמצע התהליך של גיבוש זהותם הדתית.⁴⁵ אם כן, אף על פי ששיעור החילון במחקר זה נראה במבט ראשון נמוך בהרבה מאשר בנתוני הסקר החברתי ונתוני סקר פיו, למעשה הפערים בין המחקרים כלל אינם תהומיים. כך, בנתוני סקר פיו נמצא כי 29.9% מהמשיבים בגילאים 18-29 שגדלו בבית דתי הפכו לחילונים או מסורתיים (לוח 2.3), ובסקר החברתי נמצא כי 26.3% מהמשיבים בגילאים 20-29 שגדלו בבית דתי הפכו לחילונים או מסורתיים (כולל למסורתיים-דתיים).

2.4 נתונים חדשים: מאפייני חילון בקרב בוגרי חמ"ד

עד כה נותחו סקרים ומחקרים שבהם נבחן היחס שבין האופן שבו אנשים מגדירים את עצמם מבחינה דתית לעומת האופן שבו הם מגדירים את בית הוריהם. הניתוחים שערכתי אמנם כללו העמקה בנתונים, אך כולם מבוססים על סקרים ומחקרים שפורסמו על ידי גורמים וחוקרים אחרים. לעומת זאת, בסעיף זה ובסעיף הבא אציג נתונים חדשים שלא פורסמו עד כה, שמבוססים על עיבודים מיוחדים למסדי נתונים של הלמ"ס. בסעיפים אלו המיקוד יהיה בבוגרי החינוך הממלכתי-דתי. בסעיף הנוכחי אבחן מהי ההגדרה הדתית של ההורים של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ואשווה אותה להגדרה הדתית של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי (בגילאים 18-46), ובסעיף הבא (2.5) אבחן את סוג הפיקוח של בתי הספר שבוגרי החינוך הממלכתי-דתי בוחרים לשלוח את ילדיהם ללמוד בהם.

נתוני ההגדרה הדתית של תלמידי ובוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבוססים על עיבודים לנתוני סקר כוח אדם של הלמ"ס הדוגם בכל שנה עשרות אלפי אנשים בישראל. בשנים 2014-2019 נבחנה בסקר זה גם ההגדרה הדתית של האוכלוסייה היהודית בישראל בחלוקה לחמש קטגוריות: חרדי, דתי מאוד, מסורתי, חילוני ואורח חיים מעורב.

המתודה שנקטה על מנת לבחון את מגמות הדתיות והחילון בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי היא הצלבה בין נתוני ההגדרה הדתית של הנדגמים בסקר זה ובין הנתונים המינהליים (נתוני אמת שאינם מבוססים על דיווח עצמי) על סוג הפיקוח שבו הם למדו ושאליו הם שלחו את ילדיהם.⁴⁶ למתודה זו יתרון משמעותי מכיוון שהיא מאפשרת לבחון את ההגדרה הדתית של ההורים של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי על פי עדותם העצמית של ההורים ולא על פי עדותו של התלמיד הנעשית במרבית הסקרים זמן רב לאחר תקופת הילדות ובשל כך יכולה להביא לטעות.⁴⁷ יתרון משמעותי

⁴⁵ שטרן, 2019.

⁴⁶ תודתי נתונה לגבריאל גורדון שבאדיבותו קיבלתי את הנתונים הללו.

⁴⁷ עם זאת, חשוב לחדד שגם במתודה שבה השתמשתי ייתכן שישנו פער מסוים בין המענה של ההורה על הסקר ובין התקופה שהילד סיים תיכון בחינוך הממלכתי-דתי, וזאת מכיוון שההצלבה נעשתה באופן

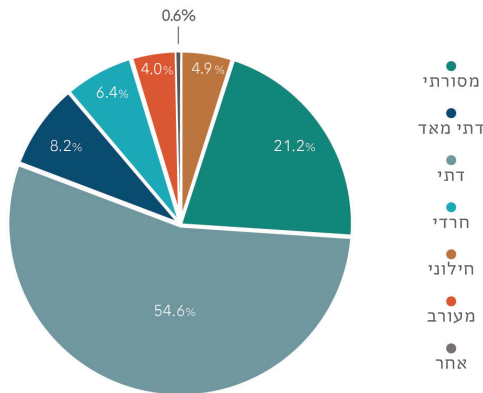
אחר במתודה זו נעוץ בשימוש דווקא בסקר כוח אדם: סקר זה מבוסס על מדגם רחב בהרבה של נסקרים מאשר הסקר החברתי. יתרון אחר של סקר זה הוא שהוא מכיל רק קטגוריה אחת של "מסורת" ולא כלולה בו הקטגוריה "מסורת-דתי" (המופיעה בסקר החברתי), שכפי שהראיתי לעיל יש קושי ממשי לסווג אותה באופן ברור וחד כקבוצה לא דתית או דתית. מנגד, בסקר זה נוספה קטגוריה חדשה של "אורח חיים מעורב". בשל כך שקבוצה זו איננה דתית באופן ברור וכן מכיוון שנמצא ש-75% מהמגדירים את עצמם כך שולחים את ילדיהם לחטיבות ביניים בחינוך הממלכתי, אתיחס אליה להלן כקבוצה של אנשים שאינם דתיים, אף כי ברור שהמונח אורח חיים מעורב דינמי וייתכן שהוא מהווה סוג של מסורתיות חדשה.⁴⁸ על כל פנים, שיעור האנשים בעלי אורח חיים מעורב אינו גבוה ועומד על כ-3%.

הצלבת הנתונים העלתה כי לכלל הנדגמים בסקר כוח אדם בשנים 2014-2019 היו 20,771 ילדים שסיימו את לימודי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי בשנים 1991-2018 (ילידי השנים 1973-2000).⁴⁹ רוב מוחלט של מסיימי התיכון למדו כמובן בכיתה י"ב, אך ישנם מעטים שנשרו ממערכת החינוך בכיתות י' וי"א וגם אתם החשבתי כמסיימי תיכון בחינוך הממלכתי-דתי.⁵⁰ בתרשים הבא מוצג הפילוח של 20,771 מסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי לפי ההגדרה הדתית של הוריהם.⁵¹

כללי ולא רק לגבי השנה בה נדגם ההורה. כך למשל, ייתכן שאדם מסוים נדגם בסקר בשנת 2014, ויש לו ילד אחד שסיים כיתה י"ב בחינוך הממלכתי-דתי בשנת 2002 וילד אחר שעשה זאת בשנת 2017. כך, חישוב הנתונים מניח שההגדרה הדתית של ההורים היא סטטית ולא משתנה. ככל הנראה ישנם אכן מקרים של שינויים בהגדרה הדתית, אך סביר להניח שמדובר במקרים בודדים שלא משפיעים על התמונה הרחבה, במיוחד לאור זאת שהנתונים מבוססים על דגימה של אנשים מבוגרים, בשלב שבו בדרך כלל אנשים לא נוהגים לשנות את הגדרתם הדתית. כך, הנדגמים הצעירים ביותר בחישוב זה הם אנשים שהילד שלהם סיים לימודים בכיתה י"ב בשנת 2017 והם נדגמו בסקר המוקדם ביותר, בשנת 2014. בחישוב השמרני ביותר מדובר באנשים בני 35 בעת עריכת הסקר. כמובן, במרבית המקרים המצב הוא הפוך: אנשים שנדגמו בשנים 2014-2019 והילדים שלהם סיימו לימודי כיתה י"ב בשנות ה-90. כפי שציינתי, מדובר באנשים מבוגרים יחסית, בגילאים 60-80 בעת עריכת הסקר, ולכן סביר להניח שבמרבית המקרים ההגדרה הדתית שלהם לא הייתה שונה גם עשרים שנה קודם לכן, בעת שהילד שלהם למד בחינוך הממלכתי-דתי.

48. אני סבור שייתכן שחלק מהמגדירים את עצמם במינוח זה הם אנשים המכונים בשיח הציבורי "דתיים על הרצף" או "על הרצף הדתי", אך השערה זו דורשת כמובן בדיקה מעמיקה יותר.
49. חשוב לחדד כי הנתונים מוצגים על ילדים ולא על ההורים. במילים אחרות, במרבית המקרים לנדגמים (ההורים) היו כמה ילדים שלמדו במערכת החינוך, וכל ילד מחושב בנפרד לפי ההגדרה הדתית של ההורה הנדגם. הסיבה לכך היא שהעניין כאן הוא בהתפלגות של התלמידים עצמם ולא של ההורים ולכן אין להחשיב את הנתונים לפי בית אב אלא להתחשב בכך שיש בתי אב עם יותר ילדים.
50. הכוונה לתלמידים שנשרו ממערכת החינוך ומוסד הלימודים האחרון שלהם בגיל תיכון היה בחינוך הממלכתי-דתי. תלמידים שעברו לזרם חינוך אחר (ממלכתי או חרדי) נספרים כמסיימי תיכון בזרם החינוך שאליו עברו.
51. במקרה שבו רק אחד מההורים נדגם בסקר המידע מוצג כמובן לפי הורה זה. במקרים שבהם שני ההורים נדגמו, באופן טבעי במרביתם ההגדרה הדתית של שני ההורים הייתה חופפת. במקרים הבודדים שבהם

תרשים 2.4: ההגדרה הדתית של הורים של מסיימי תיכון בחינוך הממלכתי-דתי בשנים 1991-2018 (ילידי 1973-2000), נתוני סקר כוח אדם

הממצא המרכזי העולה מתרשים זה הוא ש-30.1% מהתלמידים המסיימים לימודי תיכון בחינוך הממלכתי-דתי מגיעים מבתי שאינם מגדירים את עצמם כדתיים: 21.2% מגיעים מבית מסורתי, 4.9% מבית חילוני ו-4% מבית המקיים אורח חיים מעורב.

בנוסף, 6.4% מהתלמידים הינם מבית חרדי; ככל הנראה חלק גדול מהתלמידים הללו הם ילדים למשפחות המשתייכות לחסידות חב"ד: בכל שנתון של החינוך הממלכתי-דתי לומדות כ-500 תלמידות בחטיבות ביניים ובתיכונים של חב"ד הפועלים במסגרת החינוך הממלכתי-דתי. תלמידות אלו לבדן מהוות כ-7% מהנשים בחינוך הממלכתי-דתי וכ-3.5% מכלל מסיימי התיכון (כולל גברים) בחינוך הממלכתי-דתי בכל שנה.⁵²

לאחר שהוצגו הנתונים על ההגדרה הדתית של הורי התלמידים מסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי, ניתן לעבור לבחון את ההגדרה הדתית של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי עצמם, בשלב שלאחר סיום התיכון. המתודה שנקטה היא הצלבה של נתוני

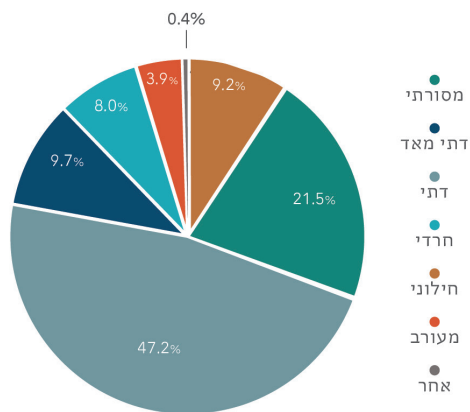
נדגמו שני ההורים והם הגדירו את עצמם באופן שונה מבחינה דתית, בחרתי להסתמך רק על ההגדרה הדתית של האב. על כל פנים, מדובר במקרים מעטים ולפיכך ברור שאין לכך השלכה משמעותית על הממצאים.

52. ייתכן כמובן שישנם תלמידים חב"דניקים נוספים (בעיקר גברים) הלומדים במוסדות החינוך הממלכתי-דתי.

הנדגמים בסקר כוח אדם ובין הנתונים המינהליים על לימודי התיכון שלהם. בהצלבה זו נמצאו 16,920 נדגמים בגילאים 18-46⁵³ שהינם בוגרים של החינוך הממלכתי-דתי.⁵⁴

בתרשים הבא מוצגת ההתפלגות של ההגדרה הדתית של 16,920 בוגרים אלו. אדגיש מראש כי הנתונים בתרשים זה מבוססים על קבוצת מדגם שונה מהקבוצה שהוצגה בתרשים הקודם. בעוד בתרשים הקודם (תרשים 2.4) נסקרו מסיימי תיכון בחינוך הממלכתי-דתי ילידי 1973-2000 שהוריהם השיבו על סקר כוח אדם, בתרשים זה נסקרו בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ילידי 1973-2000 שהשיבו על סקר כוח אדם. ייתכן אמנם שישנה חפיפה מסוימת בין שני המדגמים (במקרה שבו הורה ובנו נדגמו שניהם בסקר), אך מדובר בשתי קבוצות שונות של נדגמים. עם זאת, בשל כך ששני המדגמים גדולים מאוד סביר להניח שאלו קבוצות מייצגות.

תרשים 2.5: הגדרה דתית של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנים 1991-2018 (ילידי 1973-2000, גילאים 18-46), נתוני סקר כוח אדם

בטרם אעבור להשוואה בין שני התרשימים חושב להדגיש כי היא אינה מאפשרת לבחון במדויק את המעברים בין הקבוצות הדתיות השונות בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. לדוגמה, על אף ששיעור המסורתיים כמעט זהה בשני המדגמים (21.2% בקרב

⁵³ בסקר כוח אדם הנדגמים הם החל מגיל 15. בשל כך שמטרתו היא לבחון את ההגדרה הדתית של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ולא של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי לא חישבתי בנתונים הללו 1,000 נדגמים שלמדו בחינוך הממלכתי-דתי והיו בעת עריכת הסקר בגילאים 15-17.

⁵⁴ הנדגמים המבוגרים ביותר שלגביהם ישנם נתונים הינם ילידי 1973, ולכן הגיל המבוגר ביותר של נדגמים הוא 46.

מסיימי התיכון מגיעים מבית מסורתי ו-21.5% מהבוגרים מגדירים את עצמם מסורתיים), סביר להניח שלא כל בוגרי החינוך הממלכתי-דתי המגיעים מבית מסורתי נשארים מסורתיים, כך שיש תלמידים שגדלו בבית מסורתי והפכו לדתיים או לחילונים, ומנגד יש תלמידים שגדלו בבית דתי והפכו לחילונים. כך למשל, במחקרו של ליברמן שהוצג בסעיף הקודם (סעיף 2.3) נמצא כי 28.9% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי המגיעים מבית מסורתי מגדירים את עצמם כדתיים בגיל 19-30. מחקרו של ליברמן אמנם מבוסס על מתודולוגיה שונה להגדרת מסורתיות, ולכן יש להיזהר משימוש בנתונים שלו בהקשר זה, אך ככל הנראה ניתן להניח שישנו שיעור לא מבוטל של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הבאים מבית מסורתי ומגדירים את עצמם כדתיים בבגרותם, גם אם רובם נשאר מסורתי או הופך לחילוני. מדברים אלו ניתן להבין שיש להיזהר מלהסיק מסקנות חד משמעיות מהשוואה בין שני התרשימים על שיעור העוזבים את הדת מקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שגדלו בבית דתי, על אף שברור שהשוואה מאפשרת ללמוד באופן מהימן על המצב הסופי לאחר המעברים בין הקבוצות השונות.

לאחר הקדמה זו אפנה לממצאי התרשים: מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאים 18-46 ישנם 34.2% שאינם מגדירים את עצמם כדתיים (השימוש להלן במונח "דתיים" כולל כמובן גם "דתיים מאוד" ו"חרדים"): 21.5% מגדירים את עצמם מסורתיים, 9.2% חילונים ו-3.9% בעלי אורח חיים מעורב. השוואה בין נתונים אלו לנתוני התרשים הקודם מלמדת כי בעוד 30.1% ממסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי אינם מבית המגדיר את עצמו דתי, 34.2% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאים 18-46 אינם מגדירים את עצמם כדתיים, כך שישנה תוספת של 4.1% לשיעור המגדירים את עצמם כלא דתיים (מסורתי, חילוני ואורח חיים מעורב). אם המעברים בין הקבוצות הדתיות היו מינימליים ככל הניתן, הרי שלכל הפחות ישנה קבוצה של 5.9% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי שגדלו בבית דתי ואינם מגדירים את עצמם בבגרותם כדתיים (חישוב זה נעשה על בסיס של 4.1% מתוך 69.3% שזהו שיעור מסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי שגדלו בבית דתי).

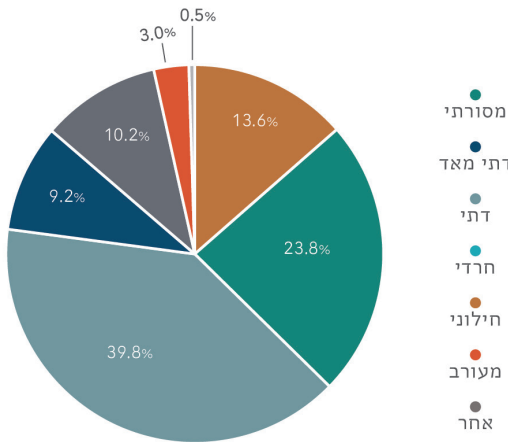
כאמור לעיל, סביר להניח שישנם גם מעברים בין הקבוצות עצמן, כך ששיעור עזיבת הדת בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שגדלו בבית דתי גבוה יותר. אמנם לא ניתן להציג חישוב מדויק, אך ניתן להשתמש בהשערות המאפשרות לבחון את סדרי הגודל. כאמור לעיל, בסקר שערך ליברמן (סעיף 2.3) נמצא כי 14.9% ממסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי מגיעים מבתי שאינם דתיים, רובם המוחלט מבית מסורתי, ומבין אלה מצא ליברמן כי 28.9% מגדירים את עצמם בבגרותם כדתיים. יש להיזהר מלהסיק ממחקרו של ליברמן עבור מחקר זה, מכיוון שליברמן פעל במתודה שונה להגדרת מסורתיים, ובנוסף במחקרו נדגמו רק בוגרי חינוך ממלכתי-דתי בגילאים צעירים (19-30), כך שברור שישנה הטיה מסוימת לכך שהם יגדירו את עצמם כדתיים. על כל פנים. אם נניח, לשם דוגמה, שחמישית (20%) מבין מסיימי התיכון בחינוך

הממלכתי-דתי המגיעים מבתיים שאינם דתיים מגדירים את עצמם כדתיים בבגרותם, הדבר מלמד כי ישנם 6% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי העוברים מהקבוצה הלא דתית לקבוצה הדתית (חמישית מתוך קבוצה של 30.1%), ומשכך ישנו גם מעבר הופכי של 6% מהבוגרים שעושים את הדרך ההפוכה ועוברים מהקבוצה הדתית לקבוצה הלא דתית (מלבד ה-4.1% שהזכרו לעיל), כך שבסך הכל ישנו מעבר של 10.1% מהתלמידים מהקבוצה הדתית לקבוצה הלא דתית. לפי חישוב זה, שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שגדלו בבית דתי ולא מגדירים את עצמם כדתיים בבגרותם עומד על 14.6% (10.1% מתוך 69.3% מסיימי תיכון בחינוך הממלכתי-דתי שגדלו בבית דתי). אם במקום חמישית היה "מוצב" שיעור של רבע (25%) מבין מסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי המגיעים מבתיים שאינם דתיים ומגדירים את עצמם כדתיים בבגרותם, הרי שיעור עזיבת הדת בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שגדלו בבית דתי היה עולה ל-16.7%, ואם היה "מוצב" שיעור של שלישי (33.3%) מבין מסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי המגיעים מבתיים שאינם דתיים ומגדירים את עצמם כדתיים בבגרותם, שיעור עזיבת הדת בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שגדלו בבית דתי היה עומד על 20.3%. אם כן, בהיעדר נתונים מדויקים בנושא זה קשה לקבוע מהו שיעור המעברים בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בין הקבוצות הדתיות השונות, ובהתאם לכך קשה לקבוע מהו שיעור עזיבת הדת בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שגדלו בבית דתי. עם זאת, הנתונים מספקים כיוון כללי ומלמדים שככל הנראה מדובר בשיעור שעומד על 15%-20% מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאים 18-46.

בנוסף, על פי המידע העולה מהמחקרים והסקרים שנחתחו בסעיפים הקודמים ניתן לטעון ששיעור עזיבת הדת מוטה כלפי מטה מכיוון ששיעור גדול מהמשיבים הינם צעירים שעדיין לא הגיעו לשלב שבו זהותם הדתית התגבשה באופן סופי. בשל כך, בתרשים הבא מוצגים הנתונים מתוך סקר כוח אדם על בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאים 30-46 בלבד, ללא הצעירים בגילאים 18-30.

תרשים 2.6: הגדרה דתית של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנים 1991-2002 (ילידי 1973-1984, גילאים 30-46), נתוני סקר כוח אדם

הממצאים מלמדים כי אכן בקרב קבוצת הגיל המבוגרת יותר (גילאים 30-46) שיעור התלמידים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שאינם מגדירים את עצמם כדתיים אלא כמסורתיים, חילונים או בעלי אורח חיים מעורב עומד על 40.3% לעומת הנתון של 34.2% שהוצג לעיל בנוגע לבוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאים 18-46. לפי נתון זה ישנו מעבר של 6.1% נוספים מהתלמידים מהקבוצה הדתית לקבוצה הלא דתית, שמשמעותו היא שיעור של עוד 8.7% תלמידים המגיעים מבית דתי והופכים ללא דתיים. לפי ההשערות השונות שהוצגו לעיל באשר לשיעור התלמידים שגדלו בבית שאינו דתי ומגדירים את עצמם כדתיים ניתן להניח ששיעור עזיבת הדת בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאים 30-46 שגדלו בבית דתי עומד על כ-25%. מנגד, יש לשים לב שפילוח זה מתייחס רק לילידי 1973-1984, בעוד שלפי נתוני הסקר החברתי בקרב אוכלוסייה צעירה יותר שנולדה לאחר 1984 ישנה ירידה ניכרת בשיעור האנשים העוזבים את עד גיל 30: מכך ניתן ללמוד שבתרשים זה (2.6) מוטים נתוני עזיבת הדת דווקא כלפי מעלה.

עד כה הוצגו הנתונים על מסיימי תיכון ובוגרים של החינוך הממלכתי-דתי בלבד. בלוח הבא מוצגים הנתונים הרלוונטיים הנוגעים לבוגרי חינוך הממלכתי.

לוח 2.9: ההגדרה הדתית של הורים של מסיימי תיכון בחינוך הממלכתי בשנים 1991-2018 וההגדרה הדתית של בוגרי החינוך הממלכתי בשנים 1991-2018 בגילאים 18-46, נתוני סקר כוח אדם

סך הכל	אחר	מעורב	חרדי	דתי מאוד	דתי	מסורתי	חילוני	
100%	0.8%	3.4%	0.5%	0.4%	5.8%	35.1%	54.1%	הגדרה דתית של הורים של מסיימי תיכון בחינוך הממלכתי
100%	0.5%	3.5%	1.4%	0.5%	4.8%	28.7%	60.5%	הגדרה דתית של בוגרי החינוך הממלכתי בגילאים 18-46

מנתונים אלו עולה כי 6.2% מבוגרי החינוך הממלכתי הינם תלמידים המגיעים מבית דתי או דתי מאוד: 5.8% מבית דתי ו-0.4% מבית דתי מאוד. 0.5% נוספים מגיעים מבית חרדי. בחינת ההגדרה של הבוגרים מלמדת כי שיעור הדתיים והדתיים מאוד מבין הבוגרים נמוך במעט ועומד על 5.3%: שיעור הדתיים מאוד עולה במעט מ-0.4% ל-0.5% ושיעור הדתיים יורד מ-5.8% ל-4.8%. כאמור לעיל, במסגרת הנתונים לא ניתן לבחון כמה מתוך 5.3% בוגרי החינוך הממלכתי המגדירים את עצמם כדתיים או דתיים מאוד גדלו בבית דתי.

לסיכום הדברים, מעבר לניסיון לתת אומדן לשיעור עזיבת הדת בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שגדלו בבית דתי והפכו ללא דתיים, הממצאים השונים מצביעים על שתי תובנות משמעותיות:

ראשית, על אף שיעור עזיבת הדת הלא מבוטל בקרב הציבור הדתי-לאומי, העובדה שמוסדות החינוך הממלכתי-דתי קולטים אליהם שיעור גבוה מאוד של תלמידים מבתים שאינם דתיים מביאה לכך שבסך הכול שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי המגדירים את עצמם כדתיים כלל אינו רחוק משיעור תלמידי החינוך הממלכתי-דתי המגיעים מבתים דתיים. כך, 69.2% ממסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי מגיעים מבית דתי, לעומת 65% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאים 18-46 המגדירים את עצמם דתיים.

שנית, בסך הכול נמצא כי מבין הקבוצות המוגדרות כדתיות-לאומיות (דתי ודתי מאוד) ניתן לראות שהקטן כולו מתרחש בקרב קבוצת הדתיים, ואילו קבוצת הדתיים מאוד נשארת יציבה ואפילו גדלה במקצת: 8.2% ממסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי מגיעים מבתים דתיים מאוד בעוד שמבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאים 18-46 מגדירים את עצמם כדתיים מאוד. במסגרת מסד הנתונים לא ניתן לבחון את היקף המעברים מכל אחת מהקבוצות הדתיות השונות לקבוצת הדתיים מאוד, ולהפך, ולכן לא ניתן לקבוע מהם שיעורי החילון בקבוצה זו, אך ברור שבסך הכול קבוצה זו אינה מצטמצמת, זאת בניגוד לקבוצת הדתיים שחווה קיטון לאורך השנים:

54.6% ממסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי מגיעים מבתיים דתיים בעוד שמבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאים 18-46 מגדירים את עצמם כדתיים. 47.2%

2.5. לאיזה פיקוח שולחים בוגרי החמ"ד את ילדיהם?

אינדיקציה נוספת להשתייכות של אנשים לחברה הדתית-לאומית היא ההחלטה לשלוח ילדים ללימודים במוסד חינוך ממלכתי-דתי, אך כפי שהוצג לעיל מדובר באינדיקציה חלקית מאוד מכיוון שבחינוך הממלכתי-דתי ישנו שיעור גבוה מאוד של תלמידים שאינם מבתיים דתיים, ואילו בחינוך הממלכתי ישנם תלמידים המגיעים מבתיים דתיים. להלן אבקש להציג נתונים על ההחלטה של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בדבר בחירת מוסד הלימודים בכיתה א' של הילד הבכור שלהם בהשוואה לבוגרי החינוך הממלכתי ובוגרי החינוך החרדי. על אף שנתון זה אינו מהווה אינדיקטור מובהק לעזיבת הדת או הצטרפות לדת, הרי שיש בו כדי ללמד על מגמות כלליות בנושא, וכן הוא מלמד על האמון של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי במערכת החינוך שבה הם התחנכו.

הנתונים המוצגים להן מבוססים על עיבודים מיוחדים שנערכו עבור מחקר זה מתוך הקבצים המינהליים של הלמ"ס. בניגוד לנתונים אחרים שהוצגו לעיל, נתונים אלו אינם מבוססים על סקרים ומדגמים אלא על כלל התלמידים שסיימו את לימוד התיכון בחינוך הממלכתי-דתי בשנות ה-90 – 1991-1999 (יילידי 1973-1981) שהיה להם ילד בכור שהחל לימודים בכיתה א' עד לשנת 2019 (השימוש במונח ילד בכור כולל כמובן גם בנות ואינו מכון לבנים בלבד). מבין בוגרי החינוך הממלכתי בשנים הרלוונטיות נמצאו 65.9% עם ילד בכור שהחל לימודים בכיתה א' עד לשנת 2019, מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי נמצאו 77.4% ומבין בוגרי החינוך החרדי נמצאו 80.4% (בשל סיבות מתודולוגיות בחינוך החרדי נדגמו רק נשים). בתרשים הבא מוצגים נתוני הפיקוח של מוסדות הלימוד שבהם למד בכיתה א' הילד הבכור של בוגרי מערכת החינוך.

לוח 2.10: מוסד הלימודים בכיתה א' של הילד הבכור של בוגרי מערכת החינוך בשנים 1991-1999 (ילידי 1973-1981), לפי פיקוח סיום התיכון ופיקוח מוסד הלימודים של הילד

הפיקוח של סיום התיכון			
ממלכתי	ממלכתי-דתי	חרדי (נשים)	
427,009	97,394	23,413	מספר מסיימי תיכון בשנים 1991-1999
281,586	75,352	18,821	מספר מסיימי תיכון עם ילד בכור בכיתה א עד 2019
89.3%	27.9%	2.1%	ילד בכור בחינוך הממלכתי
7.0%	54.9%	6.5%	ילד בכור בחינוך הממלכתי-דתי
3.7%	17.2%	91.3%	ילד בכור בחינוך החרדי
100.0%	100.0%	100.0%	סך הכל

מנתונים אלו עולה כי מבין מסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי רק 54.9% בחרו לשלוח את הילד הבכור שלהם ללמוד בכיתה א' בחינוך הממלכתי-דתי לעומת 27.9% ששלחו את הילד הבכור לחינוך הממלכתי ו-17.2% ששלחו את הילד הבכור לחינוך החרדי. לעומת זאת, מבין בוגרי החינוך הממלכתי והחינוך החרדי יש רוב ששולחים את הילד הבכור ללמוד בפיקוח שבו הם למדו (89.3% בחינוך הממלכתי ו-91.3% בחינוך הממלכתי).

מבט ראשוני בנתונים אלו מלמד לכאורה שהחינוך הממלכתי-דתי מצוי בנסיגה דרסטית במספר התלמידים שכן הוא מאבד כמעט חצי מבוגריו למערכות החינוך האחרות. עם זאת, ניתוח מעמיק של הנתונים מעלה תמונה מורכבת יותר וזאת בשל שני הגורמים המוצגים להלן:

מעברים מהחינוך הממלכתי: הלוח מציג את הנתונים באחוזים בלבד, אך בחינת הממצאים במספרים אבסולוטיים מעלה תמונה מפתיעה, מכיוון שמספר בוגרי החינוך הממלכתי גבוה בהרבה מאשר מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. כך, נמצא כי מבין בוגרי החינוך הממלכתי בשנות ה-90 בחרו 19,846 מהבוגרים לשלוח את הילד הבכור לחינוך הממלכתי-דתי, ואילו מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי 21,020 בוגרים שלחו את הילד הבכור שלהם לחינוך הממלכתי. למעשה, גם נתון זה אינו מספיק מהימן מכיוון ששיעור בוגרי החינוך הממלכתי בשנות ה-90 שיש להם ילד בכור בכיתה א' נמוך מהשיעור המקביל בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי – 65.9% לעומת 77.4% – וזאת מכיוון שבוגרי החינוך הממלכתי מתחתנים ויולדים ילדים בגיל מאוחר יותר. בהצגת הנתונים על 77.4% מבוגרי החינוך הממלכתי (כמו שהוצג לגבי החינוך הממלכתי-דתי) הרי שמספר בוגרי החינוך הממלכתי השולחים את הילד הבכור שלהם לכיתה א' בחינוך הממלכתי-דתי יעלה ל-25,573, גבוה ממספר בוגרי החינוך הממלכתי-

דתי השולחים את הילד הבכור לחינוך הממלכתי. בנוסף לכך, יש לזכור שנתון זה לא בוחן את מספר הילדים הלומדים במערכת החינוך אלא את מספר הבוגרים שבחרים לשלוח את הילד שלהם למוסדות החינוך השונים.⁵⁵ בהנחה ששיעור המעבר בין זרמים מהווים אינדיקטור חלקי לתהליכים של עזיבת הדת וחזרה בתשובה, הרי שבשל הילודה הגבוהה יותר בציבור הדתי סביר להניח כי לבוגרי החינוך הממלכתי השולחים את ילדיהם לחינוך הממלכתי-דתי ישנם יותר ילדים מאשר לבוגרי החינוך הממלכתי השולחים את ילדיהם לחינוך הממלכתי. המסקנה העולה מניתוח זה היא שעל אף השיעור הגבוה של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי השולחים את הילד לחינוך הממלכתי הרי שבסך הכול נראה שלבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי דווקא מתווספים תלמידים בסך הכול מה"חילופים" עם החינוך הממלכתי.

המעברים לחינוך החרדי: שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי השולחים את הילד הבכור למוסד חרדי מפתיע בשל כך שבסקרים ומחקרים שונים שהוצגו לעיל לא נמצאו שיעורי התחדדות כה גבוהים בחברה הדתית-לאומית. אני סבור שהסיבה לפער זה היא כפולה:

ראשית, הנתונים המוצגים מתייחסים לילידי השנים 1973-1981. במחקרם של רגב וגורדון נמצא כי בקרב ילידי 1973-1982 שיעור ההצטרפות של יהודים שגדלו בבתי לא חרדים אל החברה החרדית היה בשיאו, ועמד על פי 3 משיעור ההצטרפות לחברה החרדית בקרב ילידי שנות ה-60 ושנות ה-90, וכן היה גבוה בשיעור ניכר מההצטרפות לחברה החרדית של ילידי תחילת שנות השבעים והמחצית השנייה של שנות התשעים.⁵⁶ קבוצה זו של ילידי 1973-1982 סיימה את לימודי התיכון ועיצבה את עולמה הדתי בשנות התשעים, השנים שבהם תנועת ש"ס הייתה בשיא כוחה ופעלה רבות בתחום ההחזרה בתשובה. מחקרם של רגב וגורדון אף מלמד שבשנים האחרונות ניתן לראות מגמה הפוכה לפיה שיעור גבוה של ספרדים בוגרי החינוך החרדי עוברים (ובמידה מסוימת, חוזרים) לחברה הדתית-לאומית. לפי ניתוח זה, קבוצת המדגם המוצגת בלוח אינה מייצגת את הנתונים בנוגע להצטרפות של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לחינוך החרדי בשנים אחרות.

שנית, על אף שאין נתונים מדויקים בנושא זה, ברור כי בשני העשורים האחרונים התפתחה מאוד התופעה של בתי ספר יסודיים המשויכים פורמלית לחינוך החרדי, אך בפועל מיועדים למשפחות המזוהות סוציולוגית עם החברה הדתית-לאומית, בדרך כלל משפחות חרד"ליות. מרבית הבוגרים של מוסדות אלו אף ממשיכים ללימודים במוסדות העל-יסודיים של החינוך הממלכתי-דתי. כך, במחקר על תלמודי תורה

⁵⁵. לצורך הדיוק חשוב להבהיר שבני זוג נספרים בנפרד ולא ביחד. במילים אחרות, הנתונים בוחנים את מספר ההורים ולא את מספר בתי האב.

⁵⁶. רגב וגורדון, 2020, תרשים 12.

ציוניים מצא אייל ברגר כי בשנת תשע"ד למדו 2,924 בנים ב-17 מוסדות חינוך הפונים לבני החברה הדתית-לאומית, אך משויכים פורמלית לחינוך החרדי.⁵⁷ ברגר עצמו טען שלא הגיע למיפוי מלא של כלל תלמודי התורה הציוניים, ומלכתחילה הוא לא התייחס כלל להיקף התופעה בקרב בנות.⁵⁸ אם כן, על אף שקשה לאמוד במדויק את היקף התופעה הזו, חשוב להזכיר אותה בשל כך שהיא מלמדת ששליחת הילד לחינוך החרדי אינה מלמדת בהכרח על מעבר מהחברה הדתית-לאומית לחברה החרדית, אם כי ברור שהיא מלמדת על התפתחותן של מגמות מסוימות בחברה הדתית-לאומית.

2.6. פילוח לפי מגדר

הסקרים והמחקרים השונים מציגים תמונה מורכבת ולא חד משמעית באשר להבדלים בין גברים ונשים בהיקף החילון ועזיבת הדת. בסקר של מכון פיו נמצא כי בקרב כלל אלו שגדלו בבית דתי (גברים ונשים יחד) שיעור העוזבים את הדת הוא 40.2%; מתוכם – בקרב הגברים 47.3% אינם נשארים דתיים בבגרותם ובקרב הנשים רק 30.7% אינן נשארות דתיות בבגרותן. ממצא דומה נמצא במחקרו של ליברמן: לפי מחקר זה, בקרב הגברים המגיעים מבית דתי נמצא כי 26.4% אינם נשארים דתיים בבגרותם (בגילאים 19-30), ובקרב הנשים שיעור העוזבות את הדת נמוך בהרבה ועומד על 16.3%.

ממצאים שונים לחלוטין עלו במרבית הסקרים החברתיים של הלמ"ס: בכל אחת מהשנים 2007-2012 וכן בשנת 2017, נמצא כי שיעור הגברים שגדלו בבית דתי ואינם מגדירים את עצמם כדתיים היה נמוך יותר מהשיעור המקביל בקרב נשים. בכלל השנים הללו יחד עמד במוצע שיעור הגברים שעזבו את הדת על 46.7% לעומת 49.9% בקרב נשים. אם מחשיבים גם את אלו שהפכו להיות מסורתיים-דתיים כדתיים נמצא כי בכלל השנים שיעור הגברים והנשים שעזבו את הדת זהה לחלוטין ועומד על 28.5%. שינוי מגמה הסתמן בסקר החברתי של שנת 2018, שבו נמצא כי 39.6% מהנשים שגדלו בבית דתי עזבו את הדת לעומת 43.8% בקרב הגברים. בצירוף אלו שהפכו למסורתיים-דתיים הפער אף גדול יותר – 22.8% מהנשים עזבו את הדת לעומת 29.4% מהגברים.

מהנתונים החדשים שהוצגו לגבי הגדרה דתית של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי

⁵⁷ ברגר, 2015, עמ' 62-76, ובפרט עמ' 69 ועמ' 76.

⁵⁸ בנוסף, ישנם מוסדות דתיים-לאומיים הפועלים במסגרת החינוך החרדי שלא כחלק מתיפיסה חרד"לית, אלא בעיקר מתוך רצון לאוטונומיה גדולה יותר של בית הספר. דוגמה מובהקת לכך היא בית הספר "דעת מבינים" בפתח תקוה שהוקם בשנת 1998. בבית הספר אף לומדים באותו המוסד בנים ובנות, דבר שאינו מקובל בחברה החרדית והחרדל"ית.

ומוסדות החינוך שאליהם הם שולחים את ילדיהם לא ניתן ללמוד באופן ישיר על שיעור עזיבת הדת, אך הם מהווים אינדיקטורים חלקיים בנושא. בנתונים אלו נמצא הבדל קל בין גברים לנשים: מנתוני סקר כוח אדם עולה כי מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאים 18-46 (כולל 30.1% מהבוגרים שלא גדלו בבית דתי) בקרב הגברים 32.7% אינם מגדירים את עצמם כדתיים ואילו בקרב הנשים 34.4% אינן מגדירות את עצמן כדתיות. באשר למוסדות החינוך של הילדים הרי שבקרב בוגרי החינוך הממלכתי בשנים 1991-1999 נמצא כי 28.7% מהנשים בחרו לשלוח את הילד הבכור ללימודים בכיתה א' בחינוך הממלכתי לעומת 26.9% מהגברים. ישנו צורך בסיוג של שני הממצאים הללו בשל כך שייטכן שמלכתחילה ישנה נטייה גבוהה יותר של הורים מסורתיים וחילונים לשלוח בנות ללימודים בחינוך הממלכתי-דתי, ואם כך הרי ששיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי שלא מגדירות את עצמן כדתיות או ששולחות אל הילד ללימודים בחינוך הממלכתי גבוה יותר בשל "נקודת הפתיחה" הזאת.

סיכום ודיון

פרק זה מציג ניתוח מעמיק של מחקרים וסקרים שעסקו בשאלת שיעור החילון ועזיבת הדת בחברה הדתית-לאומית ומוסיף ממצאים חדשים בנושא. התובנה העיקרית העולה מהפרק היא שהפרסומים השונים על שיעור חילון של בין 40% ל-50% בחברה הדתית-לאומית אינם מבוססים וזאת בשל מספר גורמים:

1. שיעור חילון גבוה בקרב מבוגרים: הפרסומים המציגים שיעור חילון גבוה בחברה הדתית-לאומית מבוססים על סקרים שנערכו בקרב אנשים בכלל הגילאים באוכלוסייה, אך למעשה שיעור החילון בקרב מבוגרים מעל גיל 50 גבוה באופן ניכר משיעור החילון בקרב צעירים עד גיל 50. ממצאים אלו מלמדים על היקף נרחב של חילון בקרב ילידי שנות ה-20 עד שנות ה-60 של המאה הקודמת, הקשור ככל הנראה להגירה מארצות האסלאם לישראל ולמאורעות השואה. הירידה ההדרגתית בתהליכי החילון מביאה לכך ששיעורי החילון העדכניים נמוכים בהרבה מאלו המפורסמים על בסיס מדגמים של כלל הגילאים באוכלוסייה.

2. ירידה בשיעור החילון בעשור האחרון: נתוני הסקר החברתי מלמדים על המשך הירידה בתהליכי החילון גם בקרב הצעירים עצמם בעשור האחרון.

3. הגדרת המסורתיות: הפרסומים על שיעור גבוה של חילון מבוססים על עדות של אנשים בסקרים על כך שגדלו בבית דתי וכיום הם מגדירים את עצמם כמסורתיים-דתיים או כמסורתיים. כפי שהראיתי, רבים מהמסורתיים-דתיים הם למעשה אנשים שמבחינה סוציולוגית נהוג לסווג אותם כדתיים (חובשי כיפה, שומרי מצוות) ובהתאם

לכך מרבית האנשים שגדלו בבית דתי והפכו למסורתיים-דתיים טוענים שמידת הדתיות שלהם כלל לא השתנתה לאורך חייהם. ממצא זה מלמד שישנה בעיה בסיווג גורף כדתל"שים של אנשים המעידים על עצמם שגדלו בבית דתי והפכו למסורתיים-דתיים או מסורתיים: לגבי חלקם נראה שהם למעשה מנהלים אורח חיים דתי, ואילו אחרים אמנם אינם דתיים, אך כלל לא בטוח שהוריהם היו דתיים. במילים אחרות, בקרב חלק ניכר מהדתיים שהפכו למסורתיים-דתיים או מסורתיים – שקשה לאמוד את גודלו – אין פער גדול באורחות החיים הדתיים בין הילדים ובין ההורים.

בנוסף לכך, בנתונים החדשים המוצגים בפרק ישנה הערכה מחודשת של שיעור החילון העדכני בחברה הדתית-לאומית על בסיס השוואה בין ההגדרה הדתית של הורים של מסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי ובין ההגדרה הדתית של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאים 18-46. מההשוואה עולה כי בעוד 30.1% ממסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי מגיעים מבתים שאינם דתיים (חילונים, מסורתיים או בעלי אורח חיים מעורב), מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאים 18-46 שיעור של 34.2% אינם מגדירים את עצמם כדתיים. השוואה זו מלמדת על תוספת של 4.1% בסך הכולל של הבוגרים לקבוצת הלא דתיים. בהתחשב בכך שחלק מהבוגרים המגיעים מבתים שאינם דתיים הופכים בבגרותם לדתיים, ההערכה היא שמבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאים 18-46 שגדלו בבית דתי שיעור של כבין 15% ל-20% אינם מגדירים את עצמם כדתיים.

חלק ב:
החינוך הממלכתי-דתי

3. החינוך הממלכתי-דתי: נתונים כלליים

מבוא ומתודולוגיה

החינוך הממלכתי-דתי מהווה מסגרת חינוך נפרדת בתוך מערכת החינוך בישראל הזכאית לאוטונומיה חלקית בתחומי החינוך. החינוך הממלכתי-דתי הוא זרם החינוך של החברה הדתית-לאומית והוא מהווה למעשה המשך ישיר של זרם החינוך של תנועת המזרחי הדתית-לאומית שנוסד לפני קום המדינה. עם זאת, החינוך הממלכתי-דתי קולט גם תלמידים שאינם בהכרח מבתים דתיים-לאומיים, ובפרט בגילאי הגן והחינוך היסודי, ומגד ישנו מיעוט בחברה הדתית-לאומית שאינם לומדים בחינוך הממלכתי-דתי.

בפרק זה מוצגים נתונים כלליים על החינוך הממלכתי-דתי בהשוואה לשאר הזרמים במערכת החינוך בישראל ובעיקר למערכת החינוך הרשמית. ככלל במחקר זה כל אזכור של "החינוך הממלכתי" כוונתו לתלמידי החינוך היהודי הממלכתי, ללא החינוך הממלכתי-דתי וללא החינוך הערבי.

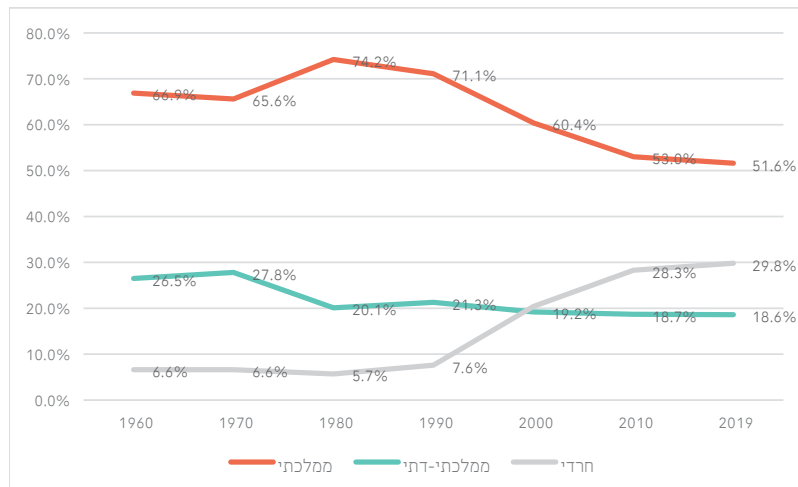
אלו הם הנושאים הנסקרים בפרק: היקף התלמידים בחינוך הממלכתי-דתי לאורך השנים, מאפייני התלמידים (הגדרה דתית של בית ההורים, רקע חברתי-כלכלי, שיעור העולים), גודל המוסדות, הבעלות על המוסדות והיקף התקצוב. הנתונים בפרק זה מבוססים על מקורות שונים ומגוונים ולפיכך בתחילת כל סעיף אפנה בהערות השוליים למקור הנתונים.

3.1. היקף התלמידים בחינוך הממלכתי-דתי⁵⁹

בתרשים הבא מוצגת התפלגות התלמידים בחינוך היהודי בישראל בבתי הספר היסודיים החל משנת 1960.

⁵⁹ הנתונים בסעיף זה מבוססים על לוח 4.7 ולוח 4.14 בשנתון הסטטיסטי של הלמ"ס לשנת 2019.

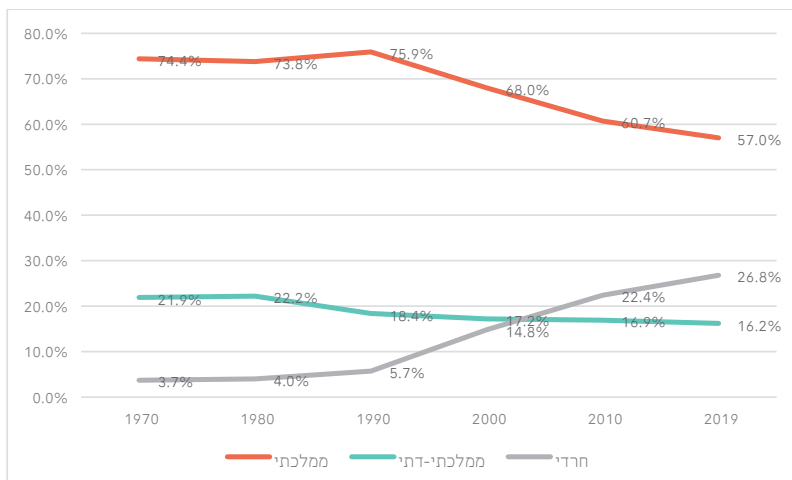
תרשים 3.1: תלמידים יהודים בחינוך היסודי בישראל בשנים 1960-2019, לפי פיקוח

בשנות ה-70 ניתן לראות ירידה משמעותית בשיעור התלמידים הלומדים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי, מ-27.8% בתחילתן ל-20.1% בסיומן. החל משנת 1980 שיעור התלמידים בחינוך הממלכתי-דתי נשאר יציב למדי סביב ה-20%, ובשנת 2019 הוא עמד על 18.6%. יציבות זו באה במקביל לירידה משמעותית בשיעור התלמידים הלומדים בחינוך הממלכתי, לעומת עלייה משמעותית בשיעור התלמידים הלומדים בחינוך החרדי, שהתרחשה בשנות ה-90 ובעשור הראשון של שנות ה-2000, וקשורה ככל הנראה להתפתחות של החרדיות הספרדית שלוותה בהקמת רשת מעיין החינוך התורני על ידי תנועת ש"ס.

בתרשים הבא מוצגת התפלגות התלמידים בחינוך היהודי בישראל במוסדות התיכון החל משנת 1970.

תרשים 3.2: תלמידים יהודים במוסדות התיכון בישראל בשנים 1970-2019, לפי פיקוח

כהמשך לירידה המשמעותית בשיעור התלמידים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי בשנות ה-70, ניתן לראות בתרשים זה ירידה משמעותית בשיעור התלמידים במוסדות התיכון בחינוך הממלכתי-דתי בשנות ה-80. לאחר מכן ישנה יציבות עם ירידה מתונה במשך 30 שנה, כך שבשנת 2019 שיעור תלמידי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל התלמידים היהודים במוסדות התיכון עמד על 16.2%. גם בגילאי התיכון ישנה עלייה בשיעור התלמידים במוסדות החרדים החל משנות ה-90 במקביל לירידה משמעותית בשיעור התלמידים בחינוך הממלכתי בשנים אלו. כמו כן, ניתן לראות ששיעור התלמידים בחינוך הממלכתי-דתי נמוך יותר במוסדות התיכון מאשר בחינוך היסודי, ותופעה דומה ניתן לזהות גם בחינוך החרדי. מחקרים שונים הראו שהדבר נובע ממעבר של תלמידים מהחינוך הממלכתי-דתי לחינוך הממלכתי שמתרחש במקרים רבים בסיום בית הספר היסודי.⁶⁰ בחלק גדול מהמקרים התלמידים העוברים משתייכים ככל הנראה למשפחות חילוניות או מסורתיות.

⁶⁰ ראו למשל: בלס ובליוך, 2016.

3.2. מאפייני התלמידים⁶¹

לתלמידי החינוך הממלכתי-דתי מאפיינים שונים ומגוונים. בסעיף זה אבחן שלושה פרמטרים מרכזיים: ההגדרה הדתית של הורי התלמידים, הרקע החברתי-כלכלי של התלמידים ושיעור העולים.

3.2.1. הגדרה דתית של ההורים

כידוע, בחינוך הממלכתי-דתי ישנו שיעור לא מבוטל של תלמידים שבית הוריהם אינו דתי. עם זאת, עד היום לא פורסמו נתונים המפלחים את תלמידי החינוך הממלכתי-דתי לפי ההגדרה הדתית של בית הוריהם. בלוח הבא מוצגים לראשונה נתונים מסוג זה, המבוססים על הצלבה בין נתוני ההגדרה הדתית של הנדגמים בסקר כוח אדם של הלמ"ס זה ובין הנתונים המינהליים על סוג הפיקוח שבו הם למדו ושאליו הם שלחו את ילדיהם.⁶² לצערי, בנתונים הזמינים כיום ניתן לבצע חישוב זה רק לגבי תלמידים בכיתות ט' ולגבי מסיימי תיכון בחינוך הממלכתי-דתי (תלמידי י"ב ותלמידים שנשרו ממערכת החינוך במהלך כיתה י' או כיתה י"א). הנתונים מוצגים על מדגם רחב מאוד של 18,107 תלמידים בחינוך הממלכתי-דתי בכיתות ט' בשנים 1988-2018 ו-20,771 מסיימי תיכון בשנים 1991-2018. במקביל מוצגת ההתפלגות של ההגדרה הדתית של תלמידי כיתות ט' ומסיימי התיכון בחינוך הממלכתי (על בסיס מדגם רחב של 64,547 ו-85,771 תלמידים בהתאמה).

לוח 3.1: ההגדרה הדתית של הורים של מסיימי תיכון ותלמידי כיתות ט' בשנים 1991-2018 (ילידי 1973-2000), לפי פיקוח

סך הכל	אחר	מעורב	חרדי	דתי מאוד	דתי	מסורתי	חילוני		
100%	0.8%	3.5%	0.4%	0.3%	4.9%	35.3%	54.9%	כיתות ט'	ממלכתי
100%	0.8%	3.4%	0.5%	0.4%	5.8%	35.1%	54.1%	מסיימי תיכון	
100%	0.6%	4.3%	6.4%	8.4%	54.5%	21.2%	4.6%	כיתות ט'	ממלכתי-דתי
100%	0.6%	4.0%	6.4%	8.2%	54.6%	21.2%	4.9%	מסיימי תיכון	

⁶¹. נתוני הרקע החברתי-כלכלי של בתי הספר המוצגים בסעיף זה מבוססים על עיבודי המחבר לנתוני אתר "שקיפות בחינוך" של משרד החינוך. נתוני התלמידים העולים מבוססים על מענה ל בקשת חופש מידע שהתקבלה מהמשרד עבור מחקר זה ועל הפרסום הבא: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2019.

⁶². להצגת המתודולוגיה במלואה ראו לעיל בפרק הקודם בסעיף 2.4.

ההבדלים בין נתוני תלמידי כיתות ט' ונתוני מסיימי התיכון הינם זניחים: בשניהם נמצא כי 30.1% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי הינם ילדים למשפחות שאינן מגדירות את עצמן דתיות: 21.2% מהתלמידים הם ילדים להורים מסורתיים, ו-8.9% הנותרים מתחלקים בין הורים חילונים והורים המקיימים אורח חיים מעורב. חשוב לציין שלפי ההערכות השונות העולות מהשטח בבתי הספר היסודיים שיעור התלמידים המגיעים מבתיים לא דתיים גבוה בהרבה מאשר בכיתות ט' ובתיכונים, ומכאן שיתכן ששיעור זה אף מגיע ל-40% ואולי אף למעלה מכך.

בנוסף, ניתן לראות ש-6.4% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי בחטיבות הביניים ובתיכונים הינם ילדים להורים חרדים: ככל הנראה חלק גדול מהתלמידים הללו הם ילדים למשפחות המשתייכות לחסידות חב"ד: בכל שנתון בחינוך הממלכתי-דתי לומדות בחטיבות הביניים ובתיכונים כ-500 תלמידות בבתי ספר המזוהים במובהק עם חב"ד. תלמידות אלו לבדן מהוות כ-7% מהנשים בחינוך הממלכתי-דתי, וכ-3.5% מכלל מסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי בכל שנה.⁶³ בנוסף נמצא כי שיעור התלמידים מבתיים דתיים מאוד נמוך בהשוואה לשיעור התלמידים מבתיים דתיים: 8.2% מבין מסיימי התיכון בהשוואה ל-54.6%, כך שמבין הדתיים שאינם חרדים הלומדים בתיכונים בחינוך הממלכתי-דתי 13.1% הינם בנים להורים המגדירים את עצמם כדתיים מאוד ו-86.9% הינם בנים להורים המגדירים את עצמם כדתיים.

ממצא מעניין נוסף העולה מהנתונים הוא השיעור של תלמידים מבית דתי הלומדים בחטיבות הביניים בחינוך הממלכתי: בכיתות ט' בחינוך הממלכתי 5.2% מהתלמידים הם מבתיים דתיים (4.9% דתיים רגילים ו-0.3% דתיים מאוד) ובתיכונים 6.2% מהתלמידים (5.8% דתיים רגילים ו-0.4% דתיים מאוד), זאת מלבד כ-0.5% של תלמידים מבתיים חרדים. בנוסף, נמצא כי כ-35% מהתלמידים בכיתות ט' וממסיימי התיכון בחינוך הממלכתי הינם ילדים להורים מסורתיים.

3.2.2. רקע חברתי-כלכלי

מאפיין מעניין נוסף של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי הוא הרקע החברתי-כלכלי שלהם. מדד הטיפוח "שטראוס" הוא המדד הנהוג במערכת החינוך בישראל החל משנת 2007 לבחינת הרקע החברתי-כלכלי של התלמידים. במדד זה משוקלים המאפיינים הבאים: השכלת אם ואב, הכנסה, פריפריאליות ועלייה מארצות מצוקה. במסגרת

⁶³ בבתי הספר היסודיים ישנו גם שיעור גבוה של מוסדות חב"ד לבנים הפועלים במסגרת החינוך הממלכתי-דתי, כך שלאורך שני העשורים האחרונים כ-7% מתלמידי בתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי (בנים ובנות) לומדים בבתי ספר המזוהים עם חב"ד, אם כי לא כל התלמידים במוסדות אלו הם חב"דניקים. לפירוט בנושא זה ראו להלן בחלק המבוא והמתודולוגיה הפותח את פרק 6.

המדד נקבעה התפלגות לעשירונים של ערכי המדד האישי של כלל התלמידים בבתי הספר בארץ ובהתאם כל בית ספר סווג לעשירון. שלושת העשירונים הגבוהים (1-3) מוגדרים כל ידי משרד החינוך כרקע חברתי-כלכלי גבוה, שלושת העשירונים הנמוכים (4-7) כרקע חברתי-כלכלי נמוך והעשירונים שבתווך (4-7) כרקע חברתי-כלכלי בינוני. בלוח הבא מוצגת החלוקה של בתי ספר לפי שכבות הגיל השונות והרקע החברתי-כלכלי.

לוח 3.2: בתי הספר, לפי פיקוח, שכבת גיל ורקע חברתי-כלכלי בשנת 2019

	ממלכתי-דתי			ממלכתי		
	תיכון	חטיבת ביניים	יסודי	תיכון	חטיבת ביניים	יסודי
נמוך	17.2%	13.8%	11.0%	22.0%	11.5%	14.5%
בינוני	44.7%	56.0%	55.9%	33.1%	40.8%	29.9%
גבוה	38.1%	30.3%	33.1%	44.9%	47.7%	55.6%
סך הכל	100%	100%	100%	100%	100%	100%

התמונה העולה מהלוח מורכבת. מחד, בחינוך הממלכתי ישנו שיעור גבוה באופן ניכר של תלמידים בבתי ספר מרקע גבוה, ובעיקר בבתי הספר היסודיים ובחטיבות הביניים. מנגד, בחינוך הממלכתי-דתי ישנו שיעור גבוה בהרבה של תלמידים בבתי ספר מרקע בינוני. כך, שיעור התלמידים בבתי ספר מרקע נמוך בחינוך הממלכתי-דתי גבוה במעט מאשר בחינוך הממלכתי בחטיבות הביניים ונמוך יותר בבתי הספר היסודיים ובתיכונים.⁶⁴ באופן כללי ניתן לומר שהפרופיל החברתי-כלכלי של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי נמוך יותר בבתי הספר היסודיים ובחטיבות הביניים, אך בתיכונים התמונה מאוזנת יותר. ממצא זה עולה בקנה אחד עם התופעה של מעבר של תלמידים מרקע מסורתי מהחינוך הממלכתי - דתי לחינוך הממלכתי.

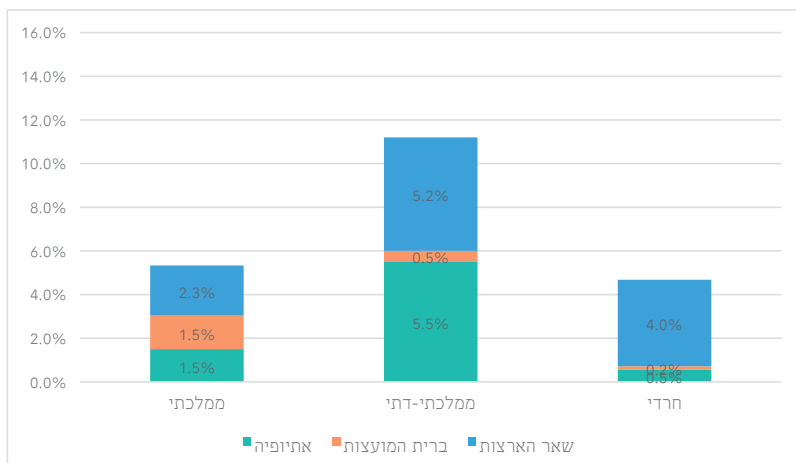
⁶⁴. באשר לבתי הספר היסודיים הראו בלייך ובלייך (2018, עמ' 11) על פי ניתוח ברמת התלמיד כי בחינוך הממלכתי ישנו שיעור גבוה בהרבה של תלמידים בחמישון 1, הגבוה ביותר (45% לעומת 23% בחינוך הממלכתי-דתי), ובחמישון 5, הנמוך ביותר, גם כן שיעור התלמידים בחינוך הממלכתי גבוה יותר (7% לעומת 5%). מאידך בחמישונים 2, 3, 4- ישנו שיעור גבוה יותר של תלמידים בחינוך הממלכתי-דתי.

3.2.3 תלמידים עולים

מאפיין ייחודי נוסף של החינוך הממלכתי-דתי הוא קליטת עלייה, כפי שמוצג בתרשים הבא.

תרשים 3.3: שיעור התלמידים ממשפחות שעלו לארץ בבתי הספר היסודיים והעל-יסודיים בשנת 2020, לפי ארץ מוצא ופיקוח

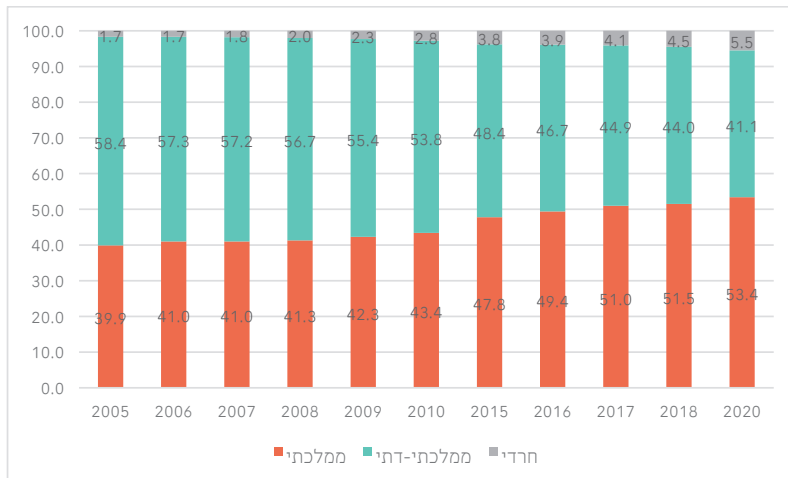

שיעור התלמידים העולים⁶⁵ בחינוך הממלכתי-דתי גבוה מכל סוגי הפיקוח והוא עומד על 11.2% מהתלמידים לעומת 5.3% בחינוך הממלכתי ו-4.7% בחינוך החרדי. בחינוך הממלכתי-דתי ישנו שיעור גבוה במיוחד של תלמידים ממוצא אתיופי (5.5%), ומנגד שיעור נמוך יחסית של תלמידים שמוצאם מברית המועצות (0.5%). גם מארצות אחרות ישנו שיעור גבוה יחסית של תלמידים עולים בחינוך הממלכתי-דתי.

למרות השיעור הגבוה של תלמידים ממוצא אתיופי בחינוך הממלכתי-דתי בשנת 2020, הרי ששיעור התלמידים ממוצא אתיופי בחינוך הממלכתי-דתי מצוי לאורך השנים במגמת ירידה, כפי שניתן לראות בתרשים הבא.

⁶⁵ השימוש במונח תלמידים עולים הוא כללי והכוונה גם לתלמידים שהוריהם עלו לארץ ונחשבים כעולים, וזאת על פי ההגדרות של משרד החינוך.

תרשים 3.4: התפלגות התלמידים ממוצא אתיופי בבתי הספר היסודיים והעל-יסודיים בין סוגי הפיקוח בשנים 2005-2020

בעוד שבשנת 2005 למדו 58.4% מהתלמידים ממוצא אתיופי בחינוך הממלכתי-דתי, בשנת 2020 למדו 41.1% מהתלמידים ממוצא אתיופי בפיקוח זה.

השיעור הגבוה של תלמידים יוצאי אתיופיה בחינוך הממלכתי-דתי מוסבר באופן טבעי ברקע המסורתי-דתי של אוכלוסייה זו. בנוסף, מחלק מיוצאי אתיופיה נדרש גיור "לחומרא" על ידי הרבנות הראשית שכלל גם דרישה ללימודים במסגרת חינוך דתית. ייתכן שהיירידה בשיעור התלמידים ממוצא אתיופי בחינוך הממלכתי-דתי מוסברת באמצעות תהליכי חילון שעברו על יוצאי אתיופיה בישראל, והגידול במספר התלמידים שהינם בנים לעולים מאתיופיה, ולפיכך לא נדרשים לעבור גיור שבמסגרתו ישנה חובת לימודים במסגרת חינוך דתית. כמו כן, עלו השערות שהדבר נובע מהחלטה של משרד החינוך למנוע ריכוז גבוה של תלמידים ממוצא אתיופי באותו בית הספר, ואולי אף מתהליכי היבדלות על רקע תורני שעוברים על מוסדות בחינוך הממלכתי-דתי, הגורמים לדחיקה של יוצאי אתיופיה מהחינוך הממלכתי-דתי.⁶⁶

השיעור הנמוך של יוצאי ברית המועצות בחינוך הממלכתי-דתי נראה טבעי לאור הרקע החילוני יחסית של אוכלוסיית עולי ברית המועצות. השיעור הגבוה יחסית של

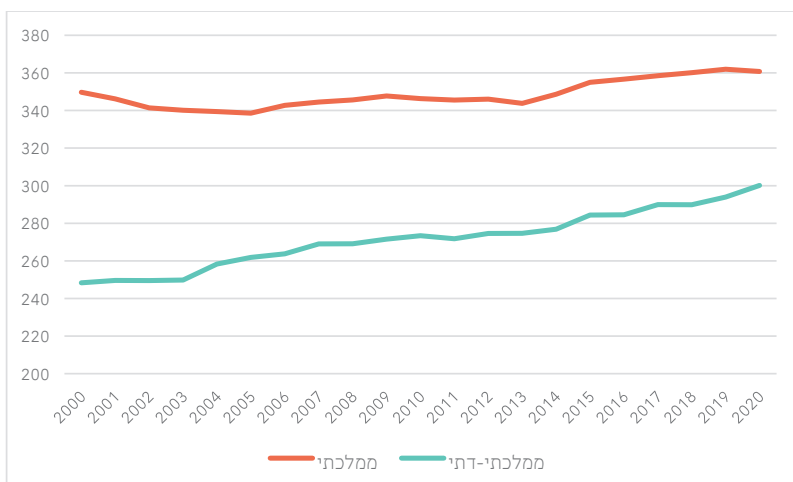
66. ראו על כך אצל ברגר, 2015, עמ' 108.

עולים מארצות אחרות הוא ככל הנראה תוצאה של שיעור גבוה יחסית של עולים אורתודוקסים או בעלי זיקה דתית מבין העולים מארצות הברית ומצרפת.⁶⁷

3.3. גודל המוסדות⁶⁸

מאפיין משמעותי נוסף של החינוך הממלכתי-דתי הוא המספר הקטן של תלמידים בממוצע למוסד. בשני התרשימים הבאים מוצג מספר התלמידים הממוצע בבתי הספר היסודיים ובבתי הספר העל-יסודיים לאורך השנים, בהשוואה בין החינוך הממלכתי לחינוך הממלכתי-דתי.

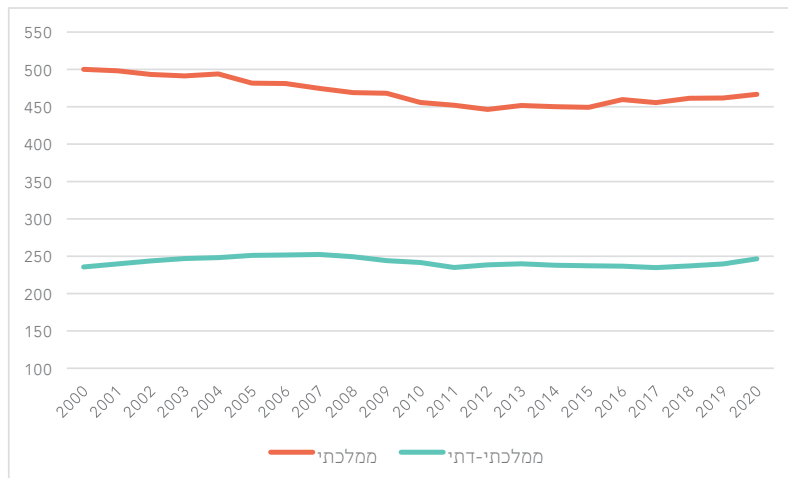
תרשים 3.5: מספר תלמידים ממוצע בבתי הספר היסודיים בשנים 2000-2020, לפי פיקוח

⁶⁷ למחקרים שונים המראים את השיעור הגבוה של עולים אורתודוקסים מארצות הברית ראו: סגל, 2020, עמ' 123.

⁶⁸ הנתונים בסעיף זה מבוססים על עיבודי המחבר למידע שהופק ממערכת "במבט רחב" של משרד החינוך.

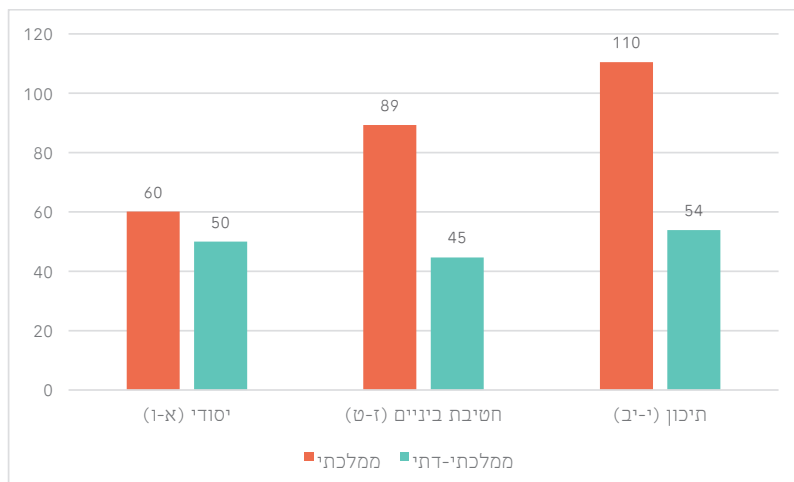
תרשים 3.6: מספר תלמידים ממוצע בבתי הספר העל-יסודיים (חטיבות ותיכונים) בשנים 2000-2020, לפי פיקוח

בשני סוגי הפיקוח ישנה עלייה לאורך השנים במספר התלמידים הממוצע למוסד בבתי הספר היסודיים, ובחינוך הממלכתי-דתי העלייה משמעותית יותר. עם זאת, גם בשנת 2020 ישנו הבדל במספר התלמידים הממוצע בבתי הספר היסודיים בין שני סוגי הפיקוח: בחינוך הממלכתי-דתי ישנם 300 תלמידים בממוצע בבית ספר יסודי לעומת 361 בחינוך הממלכתי. בחינוך העל-יסודי ניתן לראות יציבות במשך שני עשורים במספר התלמידים הממוצע במוסד בחינוך הממלכתי-דתי וירידה קלה במספר התלמידים הממוצע במוסד בחינוך הממלכתי, ועם זאת, הפערים בחינוך העל-יסודי בין שני סוגי הפיקוח רחבים מאוד גם בשנת 2020: בעוד בחינוך הממלכתי-דתי מספר התלמידים הממוצע בבית ספר על-יסודי עומד על 247 תלמידים, בחינוך הממלכתי מספר התלמידים הממוצע בבית ספר על-יסודי עומד על 467 תלמידים, כמעט פי שניים.

בתרשים הבא מוצגים הנתונים לשנת 2020 בחלוקה לפי שכבת גיל (ולא לפי מוסד).

תרשים 3.7: מספר תלמידים ממוצע בשכבה בשנת 2020, לפי פיקוח ושלב חינוך

בעוד בבתי הספר היסודיים מספר התלמידים הממוצע לשכבה בחינוך הממלכתי-דתי נמוך רק במעט מאשר בחינוך הממלכתי (50 לעומת 60), בחטיבות הביניים ובתיכונים מספר התלמידים הממוצע לשכבה בחינוך הממלכתי גבוה פי שניים מאשר בחינוך הממלכתי: בשכבה ממוצעת בחטיבות ביניים בחינוך הממלכתי לומדים 89 תלמידים לעומת 45 תלמידים בשכבה ממוצעת בחטיבת ביניים בחינוך הממלכתי-דתי; ובשכבה ממוצעת בתיכון ממלכתי לומדים 110 תלמידים לעומת 54 תלמידים בשכבה ממוצעת בתיכון ממלכתי-דתי.

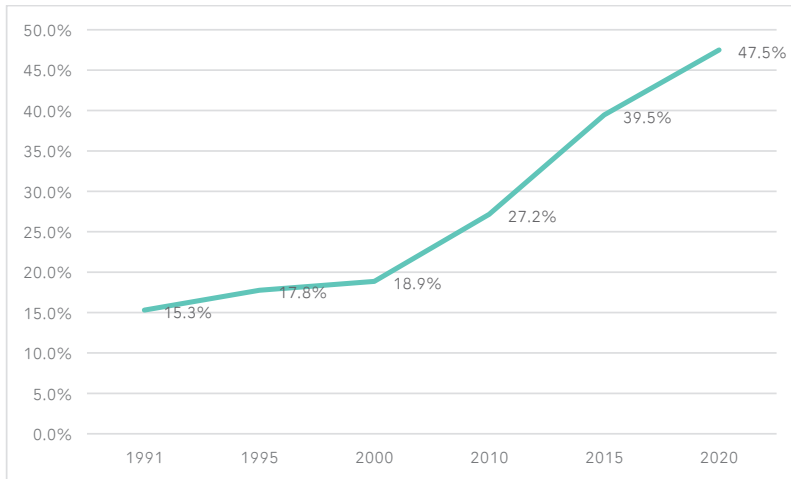
3.4. בעלות על מוסדות⁶⁹

אחת התופעות המאפיינות את החינוך הממלכתי-דתי היא הפעלת בתי ספר על ידי רשתות חינוך. בעוד בבתי הספר היסודיים ובחטיבות הביניים מוסדות החינוך מצויים בבעלות משרד החינוך, בגילאי התיכון הרשויות המקומיות רשאיות למסור את הניהול והבעלות על המוסדות התיכוניים בתחומן לגופים המתמחים בניהול מוסדות חינוך,

⁶⁹ הנתונים בסעיף זה מבוססים על עיבודי המחבר למידע שהופק ממערכת "במבט רחב" של משרד החינוך.

כדוגמת רשתות או עמותות.⁷⁰ בתרשים הבא מוצג שיעור בתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי בבעלות רשתות החל משנת 1991.

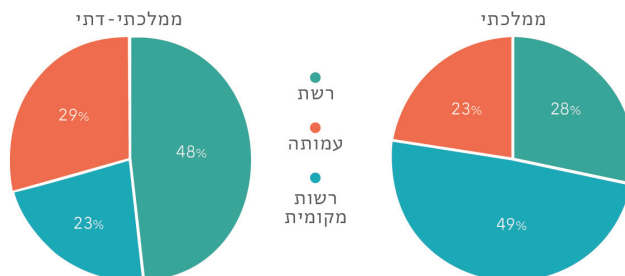
תרשים 3.8: שיעור בתי הספר התיכוניים בחינוך הממלכתי-דתי המצויים בבעלות רשת חינוך בשנים 1991-2020

במשך שלושת העשורים האחרונים עלה בהדרגה שיעור בתי הספר המנוהלים על ידי רשתות חינוך, והוא קפץ במיוחד בעשור האחרון, כך שנכון לשנת 2020 כמעט מחצית מבתי הספר התיכוניים בחינוך הממלכתי-דתי מצויים בבעלות של רשת חינוך. בתרשים הבא מוצגות התפלגויות הבעלויות על המוסדות התיכוניים בשנת 2020, לפי בעלות ופיקוח.

70. הנושא היה בעבר מורכב יותר ופחות ממוסד והוא עובר הסדרה בשנים האחרונות. במסגרת זו אין צורך להרחיב מעבר לכך.

תרשים 3.9: בתי הספר התיכוניים בשנת 2020, לפי בעלות פיקוח

שיעור בתי הספר התיכוניים הנשארים בבעלות של רשויות מקומיות בחינוך הממלכתי-דתי נמוך מאוד ועומד על 23% בלבד לעומת 49% בחינוך הממלכתי. הדבר נובע מכך שבחינוך הממלכתי-דתי ישנו גם שיעור גבוה (29%) של בתי ספר המצויים בבעלות של עמותות פרטיות.⁷¹

3.5. תקצוב לתלמיד⁷²

נתוני משרד החינוך מאפשרים להציג תמונת מבט רוחבית על היקף המימון הממשלתי של תלמידים בחינוך הממלכתי-דתי בהשוואה לשאר התלמידים במערכת החינוך. בשל מורכבות מבנה התקציב במערכת החינוך המשרד עצמו מתקשה לפלח את כל ההעברות התקציביות שלו, אך יש בידו נתונים על רובו המוחלט של התקציב, ובתוך כך על שכר עובדי ההוראה המהווה 73% מתקציב המשרד (38.6 מיליארד ש"ח בשנת תשע"ט), וכן על חלק מהתקציבים המועברים לרשויות מקומיות ומוסדות בגין רכישות והקצבות.⁷³ בנוסף, הנתונים מתייחסים רק לתקצוב של משרד החינוך, אך לא לתקצוב המוענק למוסדות על ידי רשויות מקומיות מיוזמתן, וכמו כן הנתונים אינם מתייחסים למימון מוסדות חינוך על ידי המגזר השלישי או תשלומי הורים.

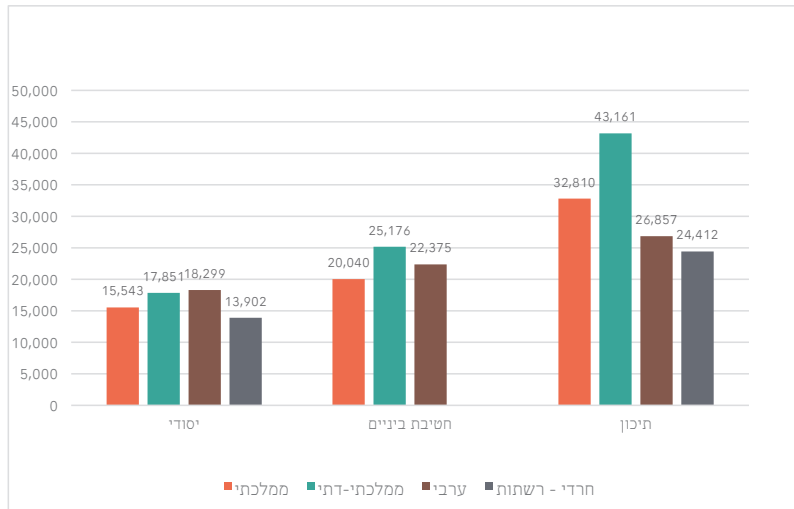
71. 10 מוסדות המהווים כמות מ-1% מכלל המוסדות העל-יסודיים בחינוך הממלכתי ובחינוך הממלכתי-דתי הם מוסדות מפת"ן (מפעל תעסוקה לנוער). מוסדות אלו מהווים מסגרת טיפולית חינוכית ל"שיקום נוער מנותק", המופעלת על ידי השירות לשיקום נוער במשרד הרווחה באמצעות הרשויות המקומיות, ובשיתוף משרד החינוך. מוסדות אלו הוגדרו בתרשים כמוסדות בבעלות רשות מקומית.

72. הנתונים בפרק זה מבוססים על המצגת "ממצאים מרכזיים של המערכת לשיקוף תקציב החינוך – תשע"ט" שפרסם משרד החינוך באוגוסט 2020 במקביל לפרסום נתוני אתר שקיפות בחינוך בשנה זו.

73. בנוגע לחלק מתקציב המשרד שלא מופו לא הייתה בעיה של חוסר מידע, אלא הדבר נבע מכך שמדובר בפעילויות רחביות או מינהליות שלא ניתנות לשיוך מלכתחילה.

להלן מוצגים הנתונים על הזרמים השונים במערכת החינוך, ללא תלמידי החינוך החרדי במוסדות הפטור ובמוסדות ה"מוכר שאינו רשמי", מלבד תלמידי רשתות מעיין החינוך התורני והחינוך העצמאי, המתקצבים יותר משאר התלמידים החרדים באופן ניכר.

תרשים 3.10: תקצוב משרד החינוך לתלמיד בשנת תשע"ט (2018/19) לפי פיקוח ושכבת גיל (בש"ח)

התקציב לתלמידי החינוך הממלכתי-דתי גבוה יותר באופן ניכר מאשר בשאר מערכת החינוך בישראל. הפער בולט במיוחד במוסדות התיכון שבהם תלמיד בחינוך הממלכתי-דתי מתקצב ב-43,161 ש"ח לשנה, גבוה יותר ב-31.5% מהתקציב לתלמיד בחינוך הממלכתי וב-60.7% יותר מהתקציב לתלמיד בחינוך הערבי. בחטיבות הביניים ההבדלים פחות משמעותיים, אם כי עדיין ניכרים: התקציב לתלמיד בחינוך הממלכתי-דתי עומד על 25,176 ש"ח, גבוה ב-25.6% מהתקציב לתלמיד בחינוך הממלכתי וב-12.5% מהתקציב לתלמיד בחינוך הערבי. בחינוך היסודי תלמיד בחינוך הממלכתי-דתי מתקצב ב-15,543 ש"ח לשנה, גבוה ב-14.8% יותר מאשר בחינוך הממלכתי ובחינוך החרדי, אך נמוך ב-2.5% מאשר בחינוך הערבי.

בחינוך היסודי ובחטיבות הביניים מודל התקצוב מושפע בחלקו ממאפיינים חברתיים-כלכליים, ולפיכך משרד החינוך מפרסם את הנתונים גם בפילוח לחמש קבוצות של רקע חברתי-כלכלי, כפי שמוצג בלוח הבא.

לוח 3.3: תקצוב משרד החינוך לתלמיד בשנת תשע"ט (2018/19) לפי פיקוח, שכבת גיל ורקע חברתי-כלכלי

	חטיבת ביניים			יסודי			
	ערבי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	חרדי - רשתות	ערבי	ממלכתי-דתי	
נמוך	23,031	39,614	28,493	16,904	18,971	23,305	21,197
נמוך-בינוני	21,884	29,912	24,217	15,420	17,547	20,374	18,401
בינוני	20,789	26,448	21,705	13,651	16,289	18,922	17,281
בינוני-גבוה	-	23,762	19,032	12,847	15,027	17,388	15,429
גבוה	-	20,283	19,032	11,395	-	14,948	13,787

בהשוואה על פי הרקע החברתי-כלכלי תלמידי החינוך הממלכתי-דתי זוכים לתקצוב הגבוה ביותר גם בחינוך היסודי, וזאת בשל הרקע החברתי-כלכלי הנמוך של תלמידי החינוך הערבי.

התקצוב הגבוה יותר הניתן לתלמידים בחינוך הממלכתי-דתי נובע ממגוון סיבות הקשורות למבנה התקצוב. בחלקו הוא נובע מסיוע תוספתי ייעודי לחינוך הממלכתי-דתי כדוגמת שעות תפילה, מימון רב לבית הספר ותוספת שעות לתלמידים המחוויבים בלימודי יהדות לבגרות בבחינות הבגרות. סיבות אחרות קשורות לגורמים שאינם נובעים בהכרח מהמאפיינים הדתיים של החינוך הממלכתי-דתי, כדוגמת ריבוי התלמידים העולים בחינוך הממלכתי-דתי, שונות בצפיפות הכיתות וכדומה. ככל הנראה גם להיקף ההצטרפות לתוכניות כדוגמת "אופק חדש" ולהיקף ההכשרה של המורים יש השפעות על התקצוב העודף של החינוך הממלכתי-דתי. בחלק משכבות הגיל העדיפות התקציבית גם מושפעת מכך שבתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי קטנים יותר מבחינת מספר התלמידים.⁷⁴

העדיפות התקציבית הניתנת לתלמידי החינוך הממלכתי-דתי מעוררת בשיח הציבורי קריאות לצמצום אי השוויון באמצעות העברת תקציבים מהחינוך הממלכתי-דתי לחינוך הערבי והחינוך הממלכתי. מנגד, מוסדות החינוך הממלכתי-דתי טוענים כי התקצוב העודף ניתן להם בשל צרכים אובייקטיביים ועל בסיס קריטריונים שוויוניים, ולכן לדבריהם הוא מוצדק ולא מהווה פגיעה בשוויון.

⁷⁴. מבנה התקצוב של מערכת החינוך מורכב מאוד והוא משתנה בין שכבות הגיל השונות. הגורמים השונים לתקצוב הגבוה יותר של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי מוזכרים במסמכים שונים של משרד החינוך ושל מרכז המחקר והמידע של הכנסת, אך מבלי להעמיק בהם ולבחון את ההשפעות השונות של כל גורם על גובה התקצוב. עבודה מקיפה הבוחנת את ההשפעות של הגורמים השונים על תקצוב התלמידים בזרמים השונים במערכת החינוך נכתבה עד היום רק על החינוך היסודי. ראו: בלס ובליוך, 2018.

סיכום ודין

פרק זה מצביע על מספר מאפיינים ומגמות מרכזיות בחינוך הממלכתי-דתי:

1. שיעור התלמידים: בעשורים האחרונים שיעור התלמידים בחינוך הממלכתי-דתי מבין כלל התלמידים במערכת החינוך היהודית יציב למדי עם ירידה קלה, לעומת ירידה משמעותית בשיעור התלמידים בחינוך הממלכתי ועלייה משמעותית בשיעור התלמידים בחינוך החרדי. בחינוך היסודי היוו תלמידי החינוך הממלכתי-דתי 20.1% מהתלמידים בשנת 1980 לעומת 18.6% בשנת 2019 ובחינוך העל-יסודי הם היוו 18.4% בשנת 1990 לעומת 16.2% בשנת 2019.

2. מאפייני התלמידים: הפרופיל החברתי-כלכלי של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי נמוך יותר מזה של תלמידי החינוך הממלכתי בבתי הספר היסודיים ובחטיבות הביניים, אך בתיכונים התמונה מאוזנת יותר. בנוסף, בחינוך הממלכתי-דתי ישנו שיעור גבוה בהרבה של קליטת עלייה, ובפרט בקרב עולי אתיופיה, אם כי שיעור זה מצוי בירידה הדרגתית בעשור האחרון.

3. גודל המוסדות: בתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי קטנים בהרבה מאשר בתי הספר בחינוך הממלכתי ובפרט בחינוך העל-יסודי.

4. בעלות על מוסדות: בבתי הספר העל-יסודיים בחינוך הממלכתי-דתי ישנו שיעור גבוה של בתי ספר בבעלות של רשתות חינוך ועמותות פרטיות, כך שרק 23% מצויים בבעלות של רשות מקומית לעומת 49% בחינוך הממלכתי.

5. תקצוב לתלמיד: התלמידים בחינוך הממלכתי-דתי זוכים לתקצוב הגבוה ביותר במערכת החינוך ובפרט בשכבות הגיל המבוגרות.

4. הישגים לימודיים

מבוא ומתודולוגיה

פרק זה מציג סקירה רחבה על הישגי תלמידי ובוגרי החינוך הממלכתי-דתי במקצועות לימודי החול בהשוואה לתלמידי ובוגרי החינוך הממלכתי. הפרק מחולק לשישה סעיפים: בסעיף הראשון מוצגים נתונים כלליים על הישגים במקצועות השונים ביחד, כדוגמת זכאות לתעודת בגרות והציון בבחינה הפסיכומטרית. לאחר מכן ישנם ארבעה סעיפים שכל אחד מהם עוסק בנפרד במקצוע אחר: מתמטיקה, אנגלית, מדעים ועברית (ביחד עם קריאה). הסעיף האחרון עוסק בכל המקצועות הנותרים.

בכל אחד מהסעיפים השונים בפרק מוצגים הנתונים בשלוש תצורות: בתחילה מוצגים הנתונים הכלליים על כלל תלמידי החינוך הממלכתי-דתי בהשוואה לתלמידי החינוך הממלכתי; לאחר מכן מוצגים הנתונים בפילוח לפי מגדר, מתוך רצון לבחון את הישגי הבנים והבנות בחינוך הממלכתי-דתי בנפרד; ולאחר מכן מוצגים הנתונים בפילוח לשלוש קבוצות של רקע חברתי-כלכלי. הפילוח לפי רקע חברתי-כלכלי נעשה בשל העובדה שיש קשר הדוק בין רמה חברתית-כלכלית לבין הישגים לימודיים, ולכן משרד החינוך נוהג לפרסם את דוחות בחינות המיצ"ב עם פילוח של חלוקה בין שלוש קבוצות רקע חברתי-כלכלי שונות. מכיוון שבחינוך הממלכתי-דתי ישנו שיעור גדול יותר של תלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך, ומנגד שיעור קטן יותר של תלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה, ישנה חשיבות להשוואה בין שני סוגי הפיקוח לצד השוואה לפי רקע חברתי-כלכלי.

הנתונים המוצגים בפרק זה מבוססים על הישגי תלמידי ובוגרי החינוך הממלכתי-דתי בארבעה סוגים של בחינות: בחינות המיצ"ב, המבחנים הבינלאומיים, בחינות הבגרות והבחינה הפסיכומטרית. להלן מוצג פירוט מתודולוגי נרחב על כל סוג של בחינה. הפירוט כולל רקע כללי על הבחינה וכן על הגיל ושלב הלימודים שבו התלמידים נבחנים בה. כמו כן, מפורט על מה מבוססים הנתונים שיוצגו בהמשך הפרק וכן האופן שבו מחושב הפילוח לפי רקע חברתי-כלכלי עבור כל סוג של בחינה.

בחינות המיצ"ב: בחינות המיצ"ב (מדד יעילות וצמיחה בית-ספרית) נערכות בישראל מאז שנת תשס"ב בכיתות ה' וכיתות ח' בארבעת המקצועות הבאים: מתמטיקה, אנגלית, מדע וטכנולוגיה (מדעים) ושפת אם (עברית או ערבית). תוצאות הבחינות משקפות את הישגי התלמידים ומסייעות באיתור פערים לימודיים בין תלמידים המשתייכים לקבוצות אוכלוסייה שונות בחינוך היסודי ובחטיבת הביניים.

בשנים תשס"ב-תשס"ו נערכו הבחינות כך שמחצית מתלמידי השכבה בכיתות ה'

ובכיתות ח' נבחנו בשנת לימודים אחת, והתלמידים במחצית המשלימה של בתי הספר נבחנו בשנה שלאחריה. בניית הבחינות המתייחס לשנים הללו יש להביא בחשבון כי ההבדלים בציונים בין הבחינות עשויים להיות קשורים לכך שלא נעשתה התאמה בין סולמות הציונים של הבחינות, ולפיכך ההבדל בציונים אינו משקף בהכרח הבדל ברמות הידע של התלמידים, אלא עשוי לנבוע משוני ברמת הקושי של הבחינות. משכך, בחרתי שלא להתייחס לנתונים אלו במחקר זה.

בשנת תשס"ז שונתה מתכונת בחינות המיצ"ב, ומשנה זו ועד שנת תשע"ג ואילך התבססו הבחינות על חקירת מדגם של רבע מתלמידי השכבה בכל שנת לימודים. כמו כן, על מנת לאפשר השוואה רב-שנתית של הציונים, הונהג מערך כיול סטטיסטי של ציוני הבחינות, המתרגם את הציון הגולמי בכל שנה בכל תחום דעת ובכל דרגת כיתה לסולם חדש – סולם מיצ"ב רב-שנתי. הסולם החדש נועד לאפשר השוואה תקפה של הישגי בחינות המיצ"ב לאורך השנים, באותו מקצוע ובאותה דרגת הכיתה. שנת הבסיס להשוואה הרב-שנתית נקבעה להיות תשס"ח. סולם המיצ"ב הרב-שנתי נקבע כך שבשנת הבסיס הציון הממוצע של כל תחום דעת, בכל דרגת כיתה, היה 500, וסטיית התקן – 100. הציונים מכוילים מדי שנה ומדווחים על סולם רב-שנתי זה. בשלושה מקצועות – מתמטיקה, אנגלית ושפת אם – נערכות בחינות הן בכיתות ה' והן בכיתות ח'. במקצוע המדעים, לעומת זאת, הבחינות נערכות בכיתות ח' בלבד.

בשנת הלימודים תשע"ד הקפיא שר החינוך את מבחני הישגים החיצוניים במיצ"ב והקים ועדת מומחים שבחנה את המתכונת הרצויה לשנים הבאות. בעקבות המלצות הוועדה, משרד החינוך החליט להחזיר את בחינות המיצ"ב במתכונת מעט שונה החל משנת הלימודים תשע"ה. לפי המתכונת החדשה, נבחנים בכל שנה שליש מהתלמידים. על כל פנים, הנתונים החל משנת תשע"ה ניתנים להשוואה לנתוני השנים תשס"ח-תשע"ג. בשנת תשע"ח נרשם שיעור חריג של תלמידים בכיתות ה' שהוגדרו עם צרכים מיוחדים ונבחנו בכיתות המותאמות, בהן תנאי ההיבחנות שונים מאלו הנהוגים בכיתות הרגילות. בנושא זה אף עלו חשדות לתרמית מכוונת מצד חלק ממנהלי בתי הספר.⁷⁵ על כל פנים, במבחנים באנגלית ובמתמטיקה לכיתות ה' הדבר הביא לפגיעה משמעותית באיכות הסטטיסטית של הנתונים, וכתוצאה מכך בתוקף ובאמינות שלהם, ולכן לא פורסמו נתונים לגביהם. ריבוי התלמידים שהוגדרו כבעלי צרכים מיוחדים ונבחנו בכיתות המותאמות הוביל לביקורת רבה על משרד החינוך ובחינות המיצ"ב, ובשנת תשע"ט עודכנה מדיניות ההיבחנות בכיתות מותאמות לתלמידים במבחני המיצ"ב. השינוי המשמעותי בתנאי ההיבחנות לא מאפשר למדוד את הישגים במקצועות אלו לפי אותו סולם שנעשה בו שימוש בעבר. על כן, בדיווחי המיצ"ב של שנת הלימודים תשע"ט הוצגו נתוני המיצ"ב בסולם רב-שנתי רק במבחן בשפת אם.

75. ראו: דטל, 2018.

לעומת זאת, במקצועות מתמטיקה, אנגלית ומדע וטכנולוגיה הוצגו הנתונים בסולם חדש – "סולם תשע"ט". סולם זה נקבע כך שהציון הממוצע בשנת תשע"ט בכל מקצוע ובכל דרגת כיתה הוא 250 וסטיית התקן 50. לאור זאת שמדובר בסולם חדש לא ניתן להשוות הישגים בסולם זה להישגים בסולם המיצ"ב של שנים קודמות. כמו כן, באוקטובר 2019 התקבלה במשרד החינוך החלטה לבטל את בחינות המיצ"ב, כך שבשנת תש"ף לא נערכו כלל בחינות, ונקבע שבשנת תשפ"א ייערכו בחינות מסוג חדש במתכונת שונה לחלוטין.⁷⁶

לאור כל זאת, אתמקד בהצגת הנתונים החל משנת תשס"ח ועד השנה המאוחרת ביותר שיש לגביה נתונים ברי השוואה. כאמור, הדבר תלוי מקצוע: ישנם מקצועות שהנתונים המאוחרים ביותר הם משנת תשע"ז, ואילו ישנם מקצועות שבהם הנתונים המעודכנים ביותר הם משנת תשע"ט. כל נתוני בחינות המיצ"ב מבוססים על הדוחות השנתיים שמפרסמת ראמ"ה (הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך) על מבחני המיצ"ב, ובפרט על נתוני הדוח המקיף האחרון שפורסם בדצמבר 2018.⁷⁷

הפילוח לפי רקע חברתי-כלכלי נעשה על בסיס מדד הטיפוח "שטראוס" שהוא המדד הנהוג במערכת החינוך בישראל החל משנת 2007. במדד זה משוקללים המאפיינים הבאים: השכלת אם ואב, הכנסה, פריפריאליות, ועלייה מארצות מצוקה. נקבעה התפלגות לעשירונים של ערכי המדד האישי של כלל התלמידים בבתי הספר בארץ ובהתאם כל תלמיד סווג לעשירון. העשירונים עצמם מחולקים על ידי משרד החינוך לשלוש קבוצות המייצגות רמות שונות של רקע חברתי-כלכלי אישי: תלמידים מרקע נמוך – עשירונים 8-10; תלמידים מרקע בינוני – עשירונים 4-7; תלמידים מרקע גבוה – עשירונים 1-3.

מבחנים בינלאומיים: תלמידי ישראל נבחנו באופן שיטתי לאורך השנים בשלושה מבחנים בינלאומיים:

מבחן PISA (פיזה): מבחן פיזה (באנגלית: Programme for International Student Assessment, בראשי תיבות: PISA) הוא מבחן הנערך כחלק ממחקר בינלאומי בתחום החינוך, המתקיים אחת לשלוש שנים, מאז שנת 2000. המחקר נערך על ידי מינהל החינוך של הארגון לשיתוף פעולה ולפיתוח כלכלי (OECD). במסגרת המחקר נבחנו בני נוער שגילם 15 במספר נושאי אוריינות לימודיים. למעשה, הגיל המדויק של משתתפי המחקר הוא מ-15 ושלושה חודשים ועד 16 ושלושה חודשים. ברוב המדינות מדובר בתלמידים בכיתה ט' וכיתה י'. בישראל רוב הנבחנו הם בכיתה י'. המחקר

⁷⁶ דטל, 2019. סביר להניח שבשל משבר הקורונה גם בשנת תשפ"א בחינות המיצ"ב לא ייערכו במתכונת שתוכנה.

⁷⁷ הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, 2018.

בודק את רמת האוריינות של התלמידים בשלושה נושאים: אוריינות קריאה, אוריינות מתמטיקה ואוריינות מדעים. במחקר משתתפות כל המדינות החברות בארגון ה-OECD לצד מדינות נוספות. בשל כך שבתוצאות המבחן נהוג להציג את ממוצע מדינות ה-OECD ניתן להציג ממוצע זה כנקודת השוואה ויחוס לציונים של תלמידי החינוך הממלכתי והחינוך הממלכתי-דתי. נתונים על הישגי תלמידי החינוך הממלכתי-דתי במבחן פיזה זמינים החל משנת 2006 ועד למבחן האחרון שנערך בשנת 2018.

מבחן TIMSS (טימס): מבחן זה נערך כחלק ממחקר בינלאומי בתחום החינוך המתקיים אחת לארבע שנים (החל מ-1995) ובודק הישגים לימודיים של תלמידים בתחומי המתמטיקה והמדעים (TIMSS ראשי תיבות של: Trends in International Mathematics and Science Study). המחקר נערך על ידי הארגון הבינלאומי להערכת הישגים בחינוך, ה-IEA, ונבחנים בו תלמידי בתי ספר בכיתות ד', בכיתות ח' ובכיתות י"ב. ישראל משתתפת במחקר עבור כיתות ח' בלבד. ישראל השתתפה במחקר באופן מלא בשנים 1999, 2003, 2007, 2011, 2019 ו-2015. תוצאות המבחן של שנת 2019 עדיין לא פורסמו ולפיכך אציג במחקר זה את תוצאות המבחנים בשנים 1999-2015. במבחן משתתפות עשרות מדינות ובהן מדינות מפותחות לצד מדינות מתפתחות.

מבחן PIRLS (פירלס): מבחן זה נערך גם הוא על ידי הארגון הבינלאומי להערכת הישגים בחינוך (ה-IEA). המבחן בודק אוריינות קריאה בקרב תלמידי כיתות ד' (PIRLS ראשי תיבות של: Progress in International Reading Literacy Study). מחקר זה נערך אחת לחמש שנים החל משנת 2001. נתונים על החינוך הממלכתי-דתי זמינים עבור מבחנים שנערכו בשנים 2006, 2011 ו-2016. עד מחקר 2016 המבחן הועבר לתלמידים כמבחן מודפס, ובמחקר פירלס 2016 התווסף למבחן המודפס מבחן משלים – PIRLS-e, הבודק את אוריינות הקריאה הדיגיטלית של התלמידים. המבחן הבא ייערך בשנת 2021 במתכונת ממוחשבת בלבד. במבחן משתתפות עשרות מדינות ובהן מדינות מפותחות לצד מדינות מתפתחות.

סולם הציונים בשלושת המבחנים דומה לזה של בחינות המיצ"ב: הציון הממוצע במבחן הראשון נקבע על 500 וסטיית התקן על 100.

חשוב לציין שבעוד בבחינות המיצ"ב כלל התלמידים בגיל הרלוונטי נדרשים להיבחן, הרי שבמבחנים הבינלאומיים נבחן רק מדגם קטן של תלמידים. כך למשל, במבחן פיזה שנערך בישראל בשנת 2018 נדגמו 7,545 תלמידים (מתוכם 1,029 מהחינוך הממלכתי-דתי) מבין 126,106 תלמידים רלוונטיים (6%), כאשר שיעור ההשתתפות מבין התלמידים שנדגמו עמד על 90.5%. במבחני פירלס וטימס שיעור התלמידים המשתתפים היה אף נמוך יותר: במבחן פירלס האחרון השתתפו בישראל כ-4,000 תלמידים ובמבחן טימס האחרון השתתפו בישראל כ-5,500 תלמידים.

במסגרת המבחנים הבינלאומיים נערך גם פילוח של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי

לפי מגדר, וכן פילוח לפי שלוש רמות של רקע חברתי-כלכלי (נמוך, בינוני וגבוה). עם זאת, בשל כך שקבוצת התלמידים המשתתפים מהחינוך הממלכתי-דתי בכל מבחן איננה גדולה ובדרך כלל אינה עולה על 1,000 תלמידים הרי שלא בכל הבחינות מוצג הפילוח הפנימי של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי, וזאת בשל בעיות של מהימנות הנובעות ממיעוט הנבחנים. לעתים אמנם מוצגים נתונים, אך ישנו אזכור לכך שמידת המהימנות נמוכה יחסית. במחקר זה אציג את הנתונים שניתן להציג ובמקרה שמידת המהימנות נמוכה אציין זאת במפורש.

נתוני הישגי תלמידי ישראל במבחנים הבינלאומיים בישראל, ובפרט נתוני תלמידי החינוך הממלכתי-דתי, מוצגים בדוחות מחקר מפורטים של ראמ"ה (הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך), וקודם לכן הוצגו בדוחות של חוקרי בית הספר לחינוך באוניברסיטת תל אביב. כל הנתונים המוצגים בפרק זה העוסקים במבחנים הבינלאומיים מבוססים על דוחות אלו.⁷⁸

בשלושת המבחנים ישנה חלוקה של ציוני התלמידים בפילוח לפי רקע חברתי-כלכלי, אך אופן הפילוח אינו אחיד. במבחני טימס ופירלס הפילוח נעשה על פי מדד שטראוס של משרד החינוך, באופן זהה לפילוח שנעשה בבחינות המיצ"ב כמתואר לעיל. לעומת זאת, במבחן פיזה ישנו מדד ייחודי שפותח עבור המבחן, המחושב על סמך דיווח עצמי של התלמידים בנוגע למידע על עיסוקם ורמת השכלתם של הורי התלמיד, נגישותם של משאבים חינוכיים, תרבותיים וכלכליים בבית, ועוד. הנבחנים בישראל חולקו לשלוש קטגוריות לפי שיעורם באוכלוסיית ישראל: רקע נמוך – אחוזונים 0-30; רקע בינוני – אחוזונים 31-70; רקע גבוה – אחוזונים 71-100.

בחינות הבגרות: בחינות הבגרות הן בחינות הנערכות בשלבי סיום התיכון. על מנת לקבל זכאות לתעודת בגרות על תלמיד להיבחן בשבעה מקצועות שונים המרכיבים לפחות 16 יחידות לימוד קבועות שלא ניתן לשנותן. נושאי הלימוד הנדרשים לתעודה מוגדרים ביחידות לימוד הנקבעות לפי היקף החומר הנלמד או רמת הקושי שלו. טווח הרמות למקצועות השונים הוא בדרך כלל בין יחידת לימוד אחת ל-5 יחידות לימוד.

בבתי הספר בחינוך היהודי ישנה חובה להיבחן בתחומים הבאים: מקצועות המתמטיקה והאנגלית, בהם יש להיבחן ב-3 יחידות לימוד לפחות (וניתן לעשות גם 4 או 5 יחידות לימוד), וחמישה מקצועות נוספים שבהם יש להיבחן ב-2 יחידות לימוד: הבעה עברית (לשון והבנת הנקרא), אזרחות, היסטוריה, ספרות ותנ"ך. בבתי ספר ממלכתיים-דתיים יש אפשרות להחליף יחידה אחת בספרות ביחידה במחשבת ישראל וכן יש חובה להיבחן בלפחות 3 יחידות לימוד בתנ"ך. נוסף על מקצועות אלו ישנה חובה ללמוד

⁷⁸ הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, 2019; הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, 2016; הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, 2018.

מקצוע אחד המוגדר "תרבות עולם", מקצוע אחד ברמה מוגברת (4 יחידות ומעלה), ולפחות 21 יחידות לימוד בסך הכל. בפועל, לרוב מספיק להיבחן במקצוע בחירה אחד ברמה של 5 יחידות על מנת לעמוד בדרישות הנוספות. עם זאת, ישנם כמה מקרים חריגים שבהם ניתן לקבל תעודת בגרות גם כאשר לא מתמלאים כל התנאים הללו.

הנתונים המוצגים בפרק זה על הישגי התלמידים בבחינות הבגרות מבוססים על עיבודי המחבר לנתונים שהתקבלו מהלמ"ס במיוחד עבור מחקר זה. בכמה מקומות בודדים ישנם נתונים המבוססים על בקשות חופש מידע ממשרד החינוך, והדבר מצוין במפורש.

בשל מגבלות של מסדי הנתונים של הלמ"ס הפילווח לפי רקע חברתי-כלכלי בנוגע להישגים בבחינות הבגרות נעשה על בסיס השכלת האם בלבד. מדד זה הוא מדד מקובל לבחינת הרקע החברתי-כלכלי, ומחקרים שונים של הלמ"ס וארגון ה-OECD משתמשים בו לשם כך. בחלוקה המוצגת בנוגע לבחינות הבגרות בקבוצת התלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך מצויים התלמידים שאינם לא השלימה 12 שנות לימוד, בקבוצת התלמידים מרקע חברתי-כלכלי בינוני מצויים התלמידים שאינם השלימה 12 שנות לימוד (סיימה לימודי תיכון) אך אין לה השכלה גבוהה יותר, ואילו בקבוצת התלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה מצויים התלמידים שאינם למדה יותר מ-12 שנות לימוד (מי שלמדה לימודים אקדמיים).

הבחינה הפסיכומטרית: הבחינה הפסיכומטרית היא בחינה הנערכת בישראל החל משנת 1981 ומשמשת ככלי מיון לכניסה לאוניברסיטאות ולמכללות. הבחינה כוללת שלושה פרקים: פרק חשיבה כמותית, פרק חשיבה מילולית ופרק אנגלית. ניהול הבחינות נתון בידי המרכז הארצי לבחינות ולהערכה, מוסד ללא כוונת רווח אשר הוקם בשנת 1981 על סמך החלטת ועד ראשי האוניברסיטאות לצורך בנייה והפעלה של מערכת מבחנים לחיזוי הצלחה בלימודים אקדמיים.

הציון הסופי המינימאלי בבחינה הוא 200 והציון המקסימאלי הוא 800. הציון הסופי הוא יחסי, כלומר משקף את מיקומו של הנבחן ביחס ליתר הנבחנים. התפלגות הציונים היא התפלגות נורמלית, כך שממוצע הציונים ברוב השנים עמד על 530-535 ככל שמתרחקים מן הממוצע, הציון נעשה פחות שכיח. כאמור לעיל, כל בחינה מורכבת משלושה פרקים: חשיבה כמותית, חשיבה מילולית ואנגלית. בבחינה עצמה, לפרק האנגלית ישנו משקל של 20% בציון הסופי, ולשני הפרקים האחרים יש משקל של 40% כל אחד. הציון בכל פרק נע בטווח שבין 50 ל-150 נקודות, גם כן בהתפלגות נורמלית. במהלך השנים שנבדקו בעבודה זו (2000-2018) לא חלו שינויים בתכנים של פרק האנגלית ופרק החשיבה הכמותית. עם זאת, פרק החשיבה המילולית השתנה במעט כך שהחל ממועד אוקטובר 2012 הוא מכיל פרק של כתיבת חיבור, המהווה 25% מהציון בפרק החשיבה המילולית.

המרכז הארצי לבחינות ולהערכה מפרסם מדי שנה נתונים על הישגי הניגשים לבחינה

הפסיכומטרית בחתכים ופילוחים שונים (לפי דיווח של הניגשים), אך הוא אינו מפרסם נתונים ביחס להבדלים שבין בוגרי החינוך הממלכתי ובין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. במחקר שפורסם באפריל 2015 הצגתי לראשונה פילוחים מסוג זה שהתבססו על נתונים שהתקבלו מהלמ"ס.⁷⁹ ההתייחסות בפרק זה להישגי בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בבחינה הפסיכומטרית מבוססת על עיבודי המחבר לנתונים חדשים שהתקבלו מהלמ"ס, ובכך היא מהווה למעשה עדכון והרחבה של נתוני המחקר מ-2015.

הנתונים המוצגים בפרק זה מתייחסים לתקופה של שני עשורים: 2000-2018. עד שנת 2018 התקיימו בכל שנה חמישה מועדי בחינה פסיכומטרית בכל שנה, והחל מ-2018 מתקיימים ארבעה מועדים בכל שנה. על כל פנים, לשם הנוחות מרוכזים הנתונים של כל שנה בנפרד, כך שלשינוי מספר המועדים אין חשיבות יתירה.

הפילוח לפי רקע חברתי-כלכלי של הנבחנים בבחינה הפסיכומטרית נעשה על בסיס החלוקה של הלמ"ס את הרשויות המקומיות השונות ואת האזורים השונים בתוך רשויות עם מעל 10,000 תושבים לאשכולות חברתיים-כלכליים. כך למשל, ההתייחסות לנבחנים מירושלים איננה על בסיס עירוני, אלא בהתאם לרקע החברתי-כלכלי של התושבים בכל אזור ואזור בעיר. הלמ"ס קבעה עשרה אשכולות שהנמוך ביותר מהם (1) מאפיין אזורים מהרקע החברתי-כלכלי החלש ביותר, ואילו האשכול הגבוה ביותר (10) מאפיין אזורים מהרקע החברתי-כלכלי הגבוה ביותר. בעבודה זו חולקו האשכולות השונים לשלוש קבוצות: אשכולות 1-4 – רקע חברתי-כלכלי נמוך, אשכולות 5-6 – רקע חברתי-כלכלי בינוני, אשכולות 7-10 – רקע חברתי-כלכלי גבוה. יצוין מראש כי התפלגות התלמידים בין האשכולות אינה אחידה כך שאשכולות 5-6 מרכזים כמחצית מהתלמידים הן בחינוך הממלכתי והן בחינוך הממלכתי-דתי.

4.1 נתונים כלליים

בסעיף זה אתמקד בנתונים כלליים על הישגי תלמידי ובוגרי החינוך הממלכתי-דתי. בבחינות המיצ"ב ובמבחנים הבינלאומיים אין התייחסות להישגים באופן כללי אלא רק לכל מקצוע בפני עצמו. לעומת זאת, נתוני הזכאות לבחינות הבגרות וכן נתוני הציון הסופי בבחינה הפסיכומטרית מאפשרים מבט אינטגרטיבי שאינו עוסק רק במקצוע ספציפי ולפיכך אתמקד בהם בשלב הראשון.

79. פינקלשטיין, 2015.

4.1.1 תמונה כללית

בתרשים הבא מוצג שיעור הזכאות לבגרות בכל אחד מסוגי הפיקוח לאורך השנים 2001-2018.

תרשים 4.1: שיעור הזכאות לתעודת בגרות בשנים 2001-2018, מבין כלל תלמידי י"ב, לפי פיקוח

בעוד בעשור הראשון של שנות ה-2000 הייתה יציבות ואפילו ירידה מסוימת בשיעור הזכאות לבגרות בשני סוגי הפיקוח, הרי שבעשור האחרון ישנו גידול משמעותי בשיעור הזכאות לבגרות: בעוד בשנת 2008 שיעור הזכאות עמד על כ-62% בשני סוגי הפיקוח, הרי שבשנת 2018 שיעור זה עמד כבר על 80% ואף למעלה מכך. גידול זה אינו ייחודי לעשור הנוכחי שכן שיעורי הזכאות לבגרות בישראל עולים בהדרגה כבר במשך עשרות שנים. חשוב לציין שמגמה זו לא מלמדת בהכרח על שיפור באיכות ההישגים של התלמידים במערכת, ויש הטוענים שהדבר מלמד – לפחות בצורה חלקית – על הורדת הרף של איכות הלימודים, על הקלות ללקויי למידה ועל שינויים ארגוניים וטכניים בבחינות הבגרות.⁸⁰

על כל פנים, השוואה של הפערים בין תלמידי החינוך הממלכתי ותלמידי החינוך הממלכתי-דתי מלמדת כי בשנים הראשונות של שנות ה-2000 היה פער משמעותי בשיעור הזכאות לבגרות לטובת תלמידי החינוך הממלכתי-דתי: בשנת 2001 עמד שיעור הזכאות בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי על 66.1% לעומת 61.8% בקרב

⁸⁰ ראו דברי ועדת דוברת בנושא זה: כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל, 2005, עמ' 47. לדיון רחב יותר בסוגיה ראו: סחייק, 2003.

תלמידי החינוך הממלכתי. פער זה הצטמצם בהדרגה עד שבשנים 2005-2006 הפער נעלם לחלוטין. מאז ועד היום שיעור הזכאות קרוב יחסית בשני סוגי הפיקוח, ונכון לשנת 2018 הוא גבוה במעט בחינוך הממלכתי-דתי שבו הוא עומד על 82% לעומת 79.7% בחינוך הממלכתי.

נתון משמעותי נוסף הוא זכאות לתעודת בגרות העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות. דרישות הסף של האוניברסיטאות כוללות בנוסף לזכאות לתעודת בגרות, ציון עובר ברמה של 3 יחידות במתמטיקה, 4 יחידות באנגלית ומקצוע מוגבר אחד (בנוסף לאנגלית).⁸¹ למעשה, מלבד מקרים חריגים, הדרישה המרכזית הנוספת של האוניברסיטאות על פני תעודת בגרות רגילה היא תעודת בגרות ברמה של לפחות 4 יחידות באנגלית.

בתרשים הבא מוצג שיעור הזכאות לתעודת בגרות העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות, בשנים 2001-2018, לפי פיקוח.

תרשים 4.2: שיעור הזכאות לתעודת בגרות העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות, בשנים 2001-2018, מבין כלל תלמידי י"ב, לפי פיקוח

בעוד בנוגע לזכאות לתעודת בגרות הראיתי לעיל שבתחילת שנות ה-2000 הייתה עדיפות ברורה לתלמידי החינוך הממלכתי-דתי, הרי שבנוגע לדרישות הסף של האוניברסיטאות בתחילת שנות ה-2000 הייתה דווקא עדיפות לתלמידי החינוך הממלכתי: כך, בשנת 2001 שיעור הזכאים לתעודת בגרות העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות בקרב תלמידי החינוך הממלכתי עמד על 53% לעומת 50.3% בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי. לאורך השנים הפער הצטמצם עד שבשנת 2017

⁸¹ הגדרה זו מובאת בכל שנה בשנתון הסטטיסטי של הלמ"ס.

תלמידי החינוך הממלכתי-דתי עקפו את תלמידי החינוך הממלכתי. כך, בשנת 2018 עמד שיעור תלמידי החינוך הממלכתי-דתי הזכאים לתעודת בגרות העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות על 72.9% לעומת 70% בקרב תלמידי החינוך הממלכתי. הדבר מלמד בעיקר על ירידה משמעותית בשיעור תלמידי החינוך הממלכתי-דתי הניגשים לבחינה של 3 יחידות באנגלית, תופעה שעליה ארחיב בהמשך בסעיף העוסק בהישגים במקצוע האנגלית.

בעוד שתמונת הזכאות לבגרות מלמדת על עדיפות קלה לתלמידי החינוך הממלכתי-דתי, הבחינה הפסיכומטרית מציגה תמונה שונה. בתרשים הבא מוצג הציון הממוצע בבחינה הפסיכומטרית לאורך השנים, לפי פיקוח.

תרשים 4.3: הציון הכולל הממוצע של הניגשים לבחינה הפסיכומטרית בשנים 2000-2018, לפי פיקוח

הציון הממוצע של בוגרי החינוך הממלכתי גבוה באופן קבוע מזה של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. הפער יציב מאוד והוא נע לאורך השנים מ-20 ל-30 נקודות. בחיבור כלל השנים ביחד הציון הממוצע של בוגרי החינוך הממלכתי עומד על 580 לעומת 556 בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, פער של 24 נקודות.

ניתן לשער שהציון הנמוך יותר של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי נובע משיעור גבוה יותר של ניגשים לבחינה הפסיכומטרית, אך למעשה שיעור הניגשים כמעט זהה בשני סוגי הפיקוח ועומד על כ-50% ממסיימי התיכון.⁸²

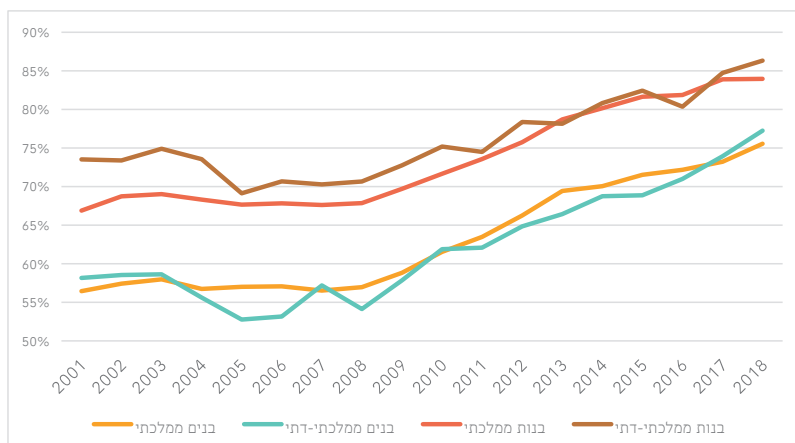
⁸² על מנת לחשב במשוער את שיעור הניגשים ערכתי השוואה בין מספר הניגשים בכל אחת מהשנים למספר מסיימי התיכון חמש שנים קודם לכן. ההשוואה מלמדת שכמות הניגשים לבחינה הפסיכומטרית מבין בוגרי החינוך הממלכתי עומדת על 49.8% ממסיימי התיכון לעומת 48.6% בחינוך הממלכתי. על כל פנים, יש לזכור שההשוואה איננה מושלמת והיא מלמדת רק בקירוב על שיעור הניגשים.

את ההבדלים בין העדיפות של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי בנתוני הזכאות לבגרות לבין הציון הנמוך שלהם בבחינה הפסיכומטרית לעומת החינוך הממלכתי, ניתן לתלות בכך שנתוני הזכאות לבגרות מציגים רף מינימום בלבד (כך שאין הבדל ממשי בין תעודת בגרות ברמה נמוכה לבין תעודת בגרות איכותית), ואילו ממוצע הציון בבחינה הפסיכומטרית מצביע באופן רחב יותר על איכות, ובפרט בתחומים ספציפיים כדוגמת אנגלית, וכפי שאראה להלן גם בבחינות הבגרות הישגי תלמידי החינוך הממלכתי-דתי בהם נמוכים יותר באופן מובהק. ניתן להציע הסבר חלופי או מקביל לפיו הפער בין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לבוגרי החינוך הממלכתי נובע מכך שבוגרי החינוך הממלכתי-דתי מכוונים לתחומים אקדמיים שדרישות הסף שלהם נמוכות יותר. במלים אחרות, מכיוון שבמקרים רבים הניגשים לבחינה הפסיכומטרית יודעים מראש מהו הציון שהם צריכים על מנת להתקבל לתואר שהם מעוניינים בו, הרי שהם מתאמצים פחות להוציא ציון גבוה כאשר הם אינם נדרשים לו. להלן אתייחס להשערה זו באופן ספציפי בנוגע לבוגרות החינוך הממלכתי-דתי.

4.1.2. מגדר

בתרשים הבא מוצג שיעור הזכאות לתעודת בגרות בשנים 2001-2018 לפי פיקוח ומגדר.

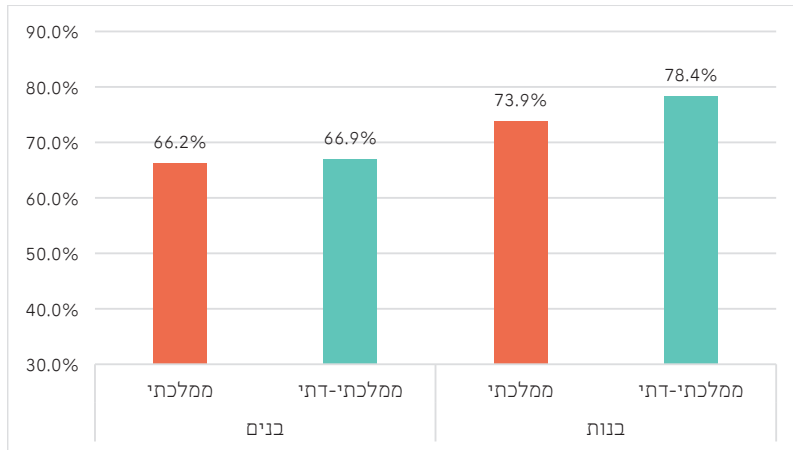
תרשים 4.4: שיעור הזכאות לתעודת בגרות בשנים 2001-2018, מבין כלל תלמידי י"ב, לפי פיקוח ומגדר

באופן כללי בשני סוגי הפיקוח ישנו פער משמעותי לאורך השנים בשיעור הזכאות לטובת הבנות, כך שנכון לשנת 2018 שיעור הזכאות של תלמידי חינוך ממלכתי-דתי גבוה מזה של תלמידי חינוך ממלכתי הן בקרב בנים והן בקרב בנות: שיעור הזכאות של בנות תלמידות החינוך הממלכתי-דתי עומד על 86.3% לעומת 84% בקרב תלמידות החינוך הממלכתי, ושיעור הזכאות של בנים תלמידי החינוך הממלכתי-דתי עומד על 77.2% לעומת 75.5% בקרב תלמידי החינוך הממלכתי.

בתרשים הבא מוצגים נתוני הזכאות לתעודת בגרות העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות בשנת 2018 בשני סוגי הפיקוח, לפי מגדר.

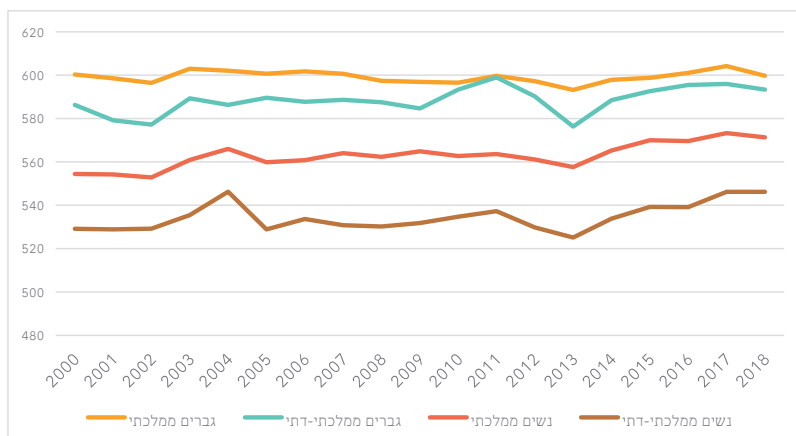
תרשים 4.5: שיעור הזכאות לתעודת בגרות העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות בשנת 2018, מבין כלל תלמידי י"ב, לפי פיקוח ומגדר

בנוגע לתעודת בגרות העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות הפערים בין בנים תלמידי החינוך הממלכתי-דתי לבנים תלמידי החינוך הממלכתי זניחים (0.7%), אך ישנו פער משמעותי בקרב הבנות: 78.4% מבין תלמידות החינוך הממלכתי-דתי זכאיות לתעודת בגרות העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות לעומת 73.9% מתלמידות החינוך הממלכתי, פער של 4.5%.

בניגוד לכך, בבחינה הפסיכומטרית ניתן לראות מגמות אחרות. בתרשים הבא מוצג הציון הממוצע בבחינה הפסיכומטרית לאורך השנים, לפי פיקוח ומגדר.

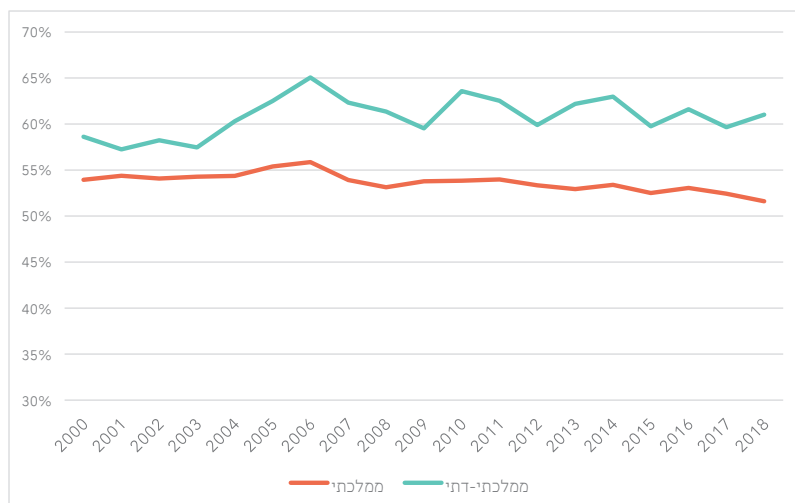
תרשים 4.6: הציון הכולל הממוצע של הניגשים לבחינה הפסיכומטרית בשנים 2000-2018, לפי פיקוח ומגדר

בבחינה הפסיכומטרית גברים מגיעים לתוצאות טובות יותר מנשים, ונשים בוגרות חינוך ממלכתי-דתי מגיעות להישגים פחות טובים מאלו של בוגרות החינוך הממלכתי. כך, הממוצע של גברים בוגרי החינוך הממלכתי בכלל השנים 2000-2018 עומד על 599 לעומת 589 בקרב גברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, והממוצע של נשים בוגרות החינוך הממלכתי עומד על 563 לעומת 535 בקרב נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי. כמו כן, ניתן לראות בתרשים שלאורך השנים מצטמצם הפער בין גברים בוגרי החינוך הממלכתי לגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, בעוד שהפער בין נשים בוגרות החינוך הממלכתי לנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי נשאר יציב יחסית. על כל פנים, הפער הממוצע בין גברים ונשים בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לאורך השנים עומד על 54 נקודות לעומת פער של 36 נקודות בין גברים ונשים בוגרי החינוך הממלכתי.

ניתן להעלות השערות בנוגע לשני גורמים חיצוניים-טכניים שיכולים להסביר את הציון הנמוך יחסית של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי, שאינם נובעים מכך שהיכולות שלהן נמוכות יותר. הגורם הראשון נוגע לשיעור הנשים מבין כלל הניגשים לבחינה הפסיכומטרית בכל פיקוח, המוצג בתרשים הבא.

תרשים 4.7: שיעור הנשים הניגשות לבחינה הפסיכומטרית בשנים 2000-2018, לפי פיקוח

התרשים מצביע על פער ברור בין שני סוגי הפיקוח בשיעור הנשים מבין כלל הניגשים, פער שהולך ומעמיק לאורך השנים. בקרב החינוך הממלכתי-דתי הנשים מהוות רוב ברור מבין הניגשים: בשנת 2000 נשים היוו 58.6% מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שניגשו לבחינה הפסיכומטרית; בשנת 2006 הן הגיעו לשיא של 65% מהניגשים, ולאחר מכן נשמרה יציבות של מעל 60% מהניגשים. לעומת זאת, בחינוך הממלכתי בשנת 2000 נשים היוו 53.9% מהניגשים לבחינה הפסיכומטרית, ולאחר עלייה קלה עד שנת 2006 החלה ירידה הדרגתית עד שבשנת 2018 הנשים היוו רק 51.6% מכלל הניגשים. ניתן לשער שכלל שיעור הנבחנות גבוה יותר – כך ההישגים של כלל הנבחנות נמוכים יותר. כך למשל, סביר להניח שאילו כלל בוגרי החינוך הממלכתי-דתי היו ניגשים לבחינה הפסיכומטרית – הישגם הממוצע היה נמוך יותר מאשר המצב כיום, שבו רק כמחצית מהבוגרים ניגשים לבחינה. עם זאת, בהשוואה בין הישגי בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בין השנים עצמן קשה לראות מתאם ברור בין שנים שבהן פער הציונים בין נשים וגברים גבוה ובין שיעור גבוה יותר של נשים הניגשות לבחינה הפסיכומטרית. בנוסף, ממצאי המרכז הארצי לבחינות והערכה מלמדים כי בקרב נבחנים ערבים בשנים 2005-2019 שיעור הנשים מבין כלל הניגשים עמד על כבין 60% ל-65% בשנים השונות, בדומה לשיעור הנשים מבין הניגשים בחינוך הממלכתי-דתי, אך פער הנקודות בין גברים ונשים עמד במוצע על 28 נקודות, נמוך

אפילו מהפער בין גברים ונשים בחינוך הממלכתי.⁸³ ממצאים אלו מלמדים כי יש לבחון בצורה מעמיקה ומקיפה יותר את ההשערה הזו.

הטיעון השני להסבר הפער נוגע לכך שהבחינה הפסיכומטרית מהווה באופן מובהק כלי לקבלה ללימודים באוניברסיטה, כך שהניגשים לבחינה יודעים לעתים לאיזה תחום לימוד ולאיזה מוסד לימודים הם מבקשים להתקבל. כך, יכול להיווצר מצב שבו תלמיד המבקש להתקבל למוסד לימודים או לתחום לימודים שתנאי הקבלה אליו אינם גבוהים – לא יתאמץ להשיג ציון גבוה בבחינה הפסיכומטרית. ייתכן שלתופעה זו ישנה השפעה על ציוני בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בבחינה הפסיכומטרית, מכיוון שכפי שאראה להלן בפרק 9, בקרב בוגרות החינוך הממלכתי-דתי ישנה נטייה גבוהה יותר להמשיך ללימודי הוראה במכללות, כך שייתכן שתנאי הקבלה הנמוכים למקצועות מעין אלו מביאים לכך שהנשים לא מתאמצות להשיג ציונים גבוהים בבחינה הפסיכומטרית על אף שהן מסוגלות לכך. כנגד טענה זו ניתן לטעון כי קשה להכריד בין הסיבה לתוצאה, וייתכן כי דווקא ההישגים הנמוכים מביאים את הנשים ללמוד תחומי לימוד בעלי תנאי קבלה נמוכים יותר. כמו כן, במקרים רבים ציון גבוה בבחינה הפסיכומטרית מאפשר קבלת מלגות כך שישנו תמריץ לקבל ציון גבוה גם כאשר תנאי הקבלה אינם גבוהים. על כל פנים, בכדי לאשש או לדחות את ההשערה הזאת יש לערוך מחקר מקיף ופרטני שישווה בין הישגי בחינות הבגרות של כל בוגרת תיכון להישגי הבחינה הפסיכומטרית שלה. אם יעלה מן הממצאים כי בקרב נשים שציוני בחינות הבגרות שלהן גבוהים וציון הבחינה הפסיכומטרית שלהן נמוך ישנה נטייה גבוהה מהממוצע ללימוד תחומי לימוד עם תנאי קבלה נמוכים, הרי שתתחזק ההשערה שהועלתה.

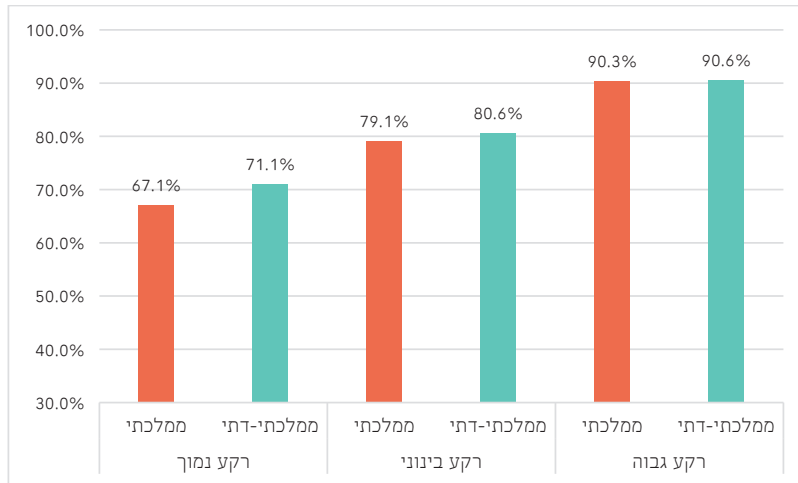
על כל פנים, ייתכן כמובן שהציון הנמוך יחסית של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בבחינה הפסיכומטרית נובע – לפחות באופן חלקי – מסיבות עקרוניות יותר ולא רק מהגורמים ה"טכניים" שהצגתי כאן.

4.1.3. רקע חברתי-כלכלי

בתרשים הבא מוצגים נתוני הזכאות לבגרות בשני סוגי הפיקוח בשנת 2018, לפי רקע חברתי-כלכלי.

83. נתוני הניגשים הערבים מבוססים על: מרכז ארצי לבחינות והערכה, 2020, עמ' 25.

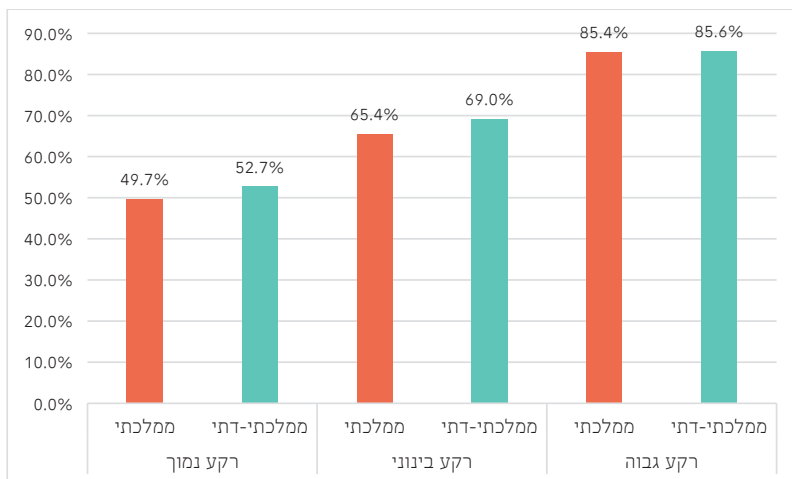
תרשים 4.8: שיעור הזכאות לתעודת בגרות בשנת 2018, מבין כלל תלמידי י"ב, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

בשני סוגי הפיקוח, ככל שהרקע החברתי-כלכלי גבוה יותר כך גם עולה שיעור הזכאות לבגרות. השוואה בין שני סוגי הפיקוח עצמם מלמדת שבכל קבוצות הרקע החברתי-כלכלי ישנו שיעור גבוה יותר של זכאים בחינוך הממלכתי-דתי. אלא שבעוד שבקרוב קבוצת התלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה הפער הוא זניח ביותר (0.3%), ובקרוב קבוצת התלמידים מרקע חברתי-כלכלי בינוני הפער משמעותי יותר (1.5%), ובקרוב קבוצת התלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך הפער משמעותי באופן ניכר (4%).

בתרשים הבא מוצגים נתוני הזכאות לתעודת בגרות העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות בשנת 2018 בשני סוגי הפיקוח, לפי רקע חברתי-כלכלי.

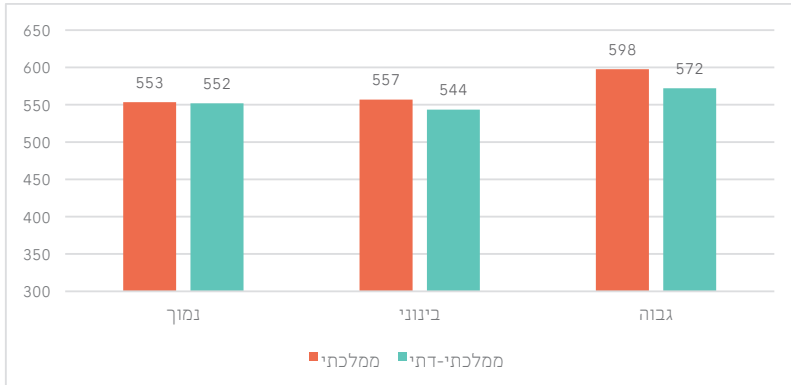
תרשים 4.9: שיעור הזכאות לתעודת בגרות העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות בשנת 2018, מבין כלל תלמידי י"ב, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

בדומה לשיעורי הזכאות לתעודת בגרות, גם בשיעורי הזכאות לתעודת בגרות העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות הפער בקרב תלמידים מרקע גבוה בשני סוגי הפיקוח הוא זניח (0.2%). לעומת זאת, בקרב תלמידים מרקע חברתי-כלכלי בינוני ישנו פער משמעותי יותר לטובת תלמידי החינוך הממלכתי-דתי (3.6%), וכך גם בקרב תלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך (3%).

כאמור במבוא לפרק זה, נתוני הרקע החברתי-כלכלי בבחינה הפסיכומטרית מבוססים על אזור המגורים. הנתונים מעלים כי בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שיעור הניגשים מתחלק באופן שווה בין שלוש קבוצות הרקע החברתי-כלכלי, ובכל אחת הוא מהווה כשליש מהניגשים. לעומת זאת, בקרב בוגרי החינוך הממלכתי, ישנו רוב של 56.7% ניגשים מרקע חברתי-כלכלי גבוה, לעומת 31.3% מרקע חברתי-כלכלי בינוני ו-11.9% מרקע חברתי-כלכלי נמוך. בתרשים הבא מוצג הציון הממוצע של הניגשים בבחינה הפסיכומטרית לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי.

תרשים 4.10: הציון הכולל הממוצע של הניגשים לבחינה הפסיכומטרית בשנים 2000-2018 (יחד), לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

כמו בנתוני הזכאות לבגרות, גם ציון הבחינה הפסיכומטרית מלמד כי באופן יחסי לחינוך הממלכתי התלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך בחינוך הממלכתי-דתי מגיעים להישגים הטובים ביותר. כך, הציון הממוצע של בוגרי החינוך הממלכתי מרקע גבוה עולה ב-26 נקודות על הציון של מקביליהם מקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי; בקרב נבחנים מרקע בינוני הפער עומד על 13 נקודות לטובת בוגרי החינוך הממלכתי; ובקרב נבחנים מרקע נמוך ישנו פער מינורי של נקודה בלבד.

ממצא מעניין נוסף הוא שבקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הציון של תלמידים מרקע נמוך עולה ב-8 נקודות על זה של תלמידים מרקע בינוני, בעוד שבקרב בוגרי החינוך הממלכתי הפער הוא 4 נקודות לטובת התלמידים מרקע בינוני. נתון זה בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הוא חריג יחסית שכן באופן עקבי בבחינות המיצ"ב ובמבחנים הבינלאומיים יש עדיפות לתלמידים מרקע בינוני על פני תלמידים מרקע נמוך. ייתכן כי השוני הזה של הישגים בבחינה הפסיכומטרית נובע מכך שבקרב תלמידים מרקע בינוני ישנו שיעור רב של תלמידים הניגשים לבחינה הפסיכומטרית, בעוד שבקרב תלמידים מרקע נמוך שיעור הנבחנים הוא נמוך יותר, כך שהנבחנים מקרב קבוצה זו הם התלמידים המצטיינים יותר באופן יחסי.⁸⁴

⁸⁴ במסגרת המצומצמת של מחקר זה לא ניתן לבחון טענה זו לעומק וזאת בשל היעדר סולם אחיד של רקע חברתי-כלכלי בין תלמידי התיכון והנבחנים בבחינה הפסיכומטרית כפי שהוסבר במבוא לפרק זה, ולכן הדברים מועלים רק כהשערה.

4.1.4. סיכום ודיון: נתונים כלליים

בחינת הזכאות לתעודת בגרות מלמדת על מגמה של עלייה בשיעורי הזכאות לבגרות בחינוך הממלכתי-דתי ובפרט בשנים האחרונות שבהן מתקבע שיעור זכאות גבוה במעט בחינוך הממלכתי-דתי. מגמה ברורה כזו מסתמנת בשיעור הזכאות לתעודת בגרות העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות, שבעבר היה נמוך יותר בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי, ובשנים האחרונות המגמה התהפכה ושיעור זה גבוה יותר בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי. עם זאת, בבחינה הפסיכומטרית ישנה יציבות של פער העומד על בין 20 ל-30 נקודות לטובת בוגרי החינוך הממלכתי.

פילוח הנתונים לפי מגדר מלמד כי שיעורי הזכאות לבגרות גבוהים יותר בקרב בנות בחינוך הממלכתי-דתי, הן בהשוואה לבנים בחינוך הממלכתי-דתי והן בהשוואה לבנים ובנות בחינוך הממלכתי, ובפרט שיעורי הזכאות לתעודת בגרות העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות. מנגד, בבחינה הפסיכומטרית בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מגיעות להישגים נמוכים יותר הן מבנים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי והן מבנים ובנות בוגרי החינוך הממלכתי. ניתוח הנתונים לפי פילוח רקע חברתי-כלכלי מעלה כי הן בבחינות הבגרות והן בבחינה הפסיכומטרית באופן יחסי קבוצת התלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך בחינוך הממלכתי-דתי מגיעה להישגים הגבוהים ביותר לעומת קבוצת התלמידים מרקע חברתי-כלכלי זהה בחינוך הממלכתי.

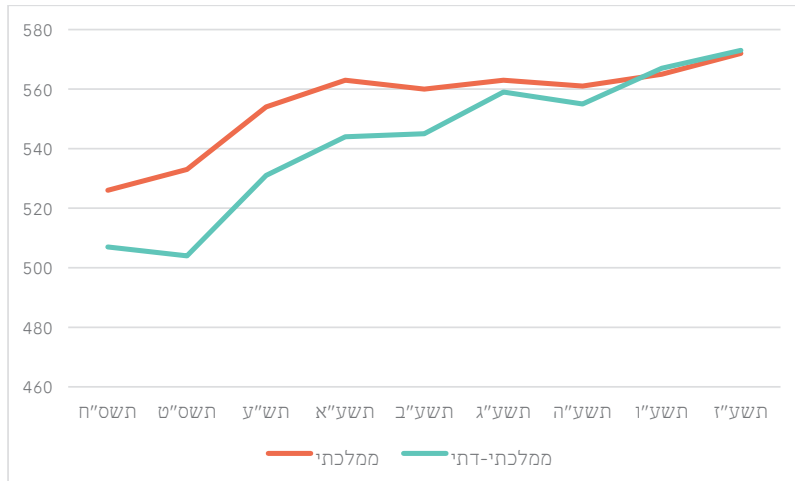
באשר לבחינה הפסיכומטרית הצגתי מספר השערות המייחסות את הציונים הנמוכים באופן יחסי של הבנות בחינוך הממלכתי-דתי ואת הציונים הגבוהים באופן יחסי של תלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך, לאופייה המיוחד של הבחינה הפסיכומטרית: בחינה שרק מחצית מבוגרי מערכת החינוך הממלכתית ניגשים אליה, ובחינה הנערכת בדרך כלל בסמוך ללימודי התואר, כך שחלק מהתלמידים יודעים בבירור מה הציון הנדרש מהם בבחינה. עם זאת, לעת עתה מדובר בהשערות בלבד ונראה שיש צורך במחקר מעמיק יותר בנושא על מנת לקבוע מסקנות ברורות יותר.

4.2 מתמטיקה

4.2.1 נתונים כלליים

בשני התרשימים הבאים מוצגים הישגי התלמידים בבחינות המיצ"ב במתמטיקה בכיתות ה' וכיתות ח' לאורך השנים, לפי פיקוח.

תרשים 4.11: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב במתמטיקה בכיתות ה' בשנים תשס"ח-תשע"ז, לפי פיקוח

תרשים 4.12: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב במתמטיקה בכיתות ח' בשנים תשס"ח-תשע"ח, לפי פיקוח

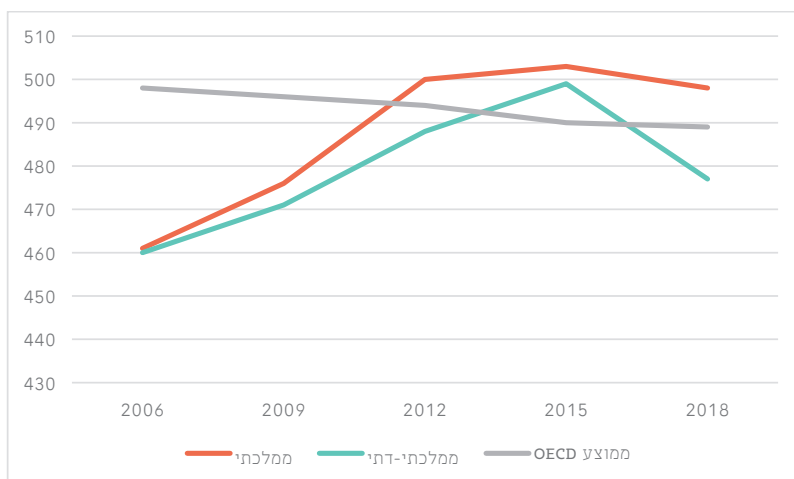

נתוני בחינת המיצ"ב במתמטיקה של כיתות ה' מלמדים על פער שעומד על 19 נקודות לטובת תלמידי החינוך הממלכתי בשנת תשס"ח ומגיע לשיא של 29 נקודות בשנת

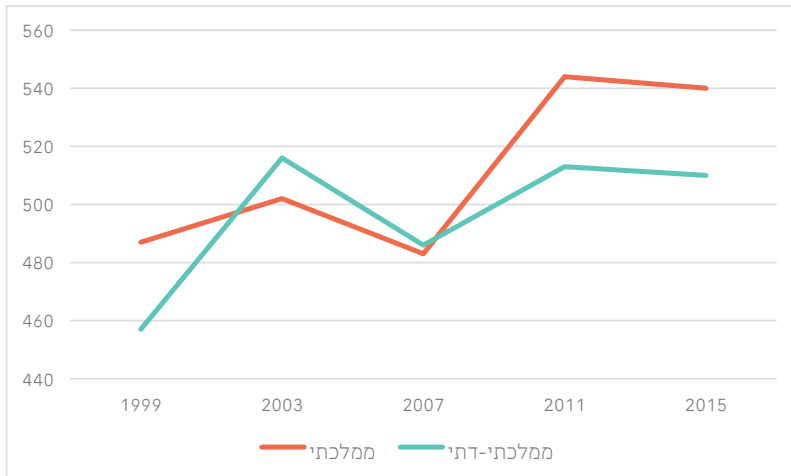
תשס"ט, אך הולך ומצטמצם בהדרגה עד שבשנים תשע"ו ותשע"ז ישנו אפילו יתרון קל של נקודה או שתיים לתלמידי החינוך הממלכתי-דתי. כך, הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב במתמטיקה של תלמידי כיתות ה' בחינוך הממלכתי-דתי בשנת תשע"ז עמד על 573 לעומת 572 בקרב תלמידי החינוך הממלכתי. בכיתות ח', לעומת זאת, מלכתחילה היה בשנת תשס"ח פער קטן יחסית של 8 נקודות לטובת תלמידי החינוך הממלכתי, אך הוא הלך והתרחב עד שהגיע ל-26 נקודות בשנת תש"ע. לאחר מכן הפער הצטמצם בהדרגתיות עד שהגיע לפער של 4 נקודות בשנת תשע"ח. על כל פנים, משמעות הנתונים היא שבבחינות המיצ"ב במתמטיקה הישגי תלמידי החינוך הממלכתי ותלמידי החינוך הממלכתי-דתי זהים כמעט לחלוטין.

בשני התרשימים הבאים מוצגים הישגי התלמידים במבחנים הבינלאומיים במתמטיקה לאורך השנים, לפי פיקוח.

תרשים 4.13: הציון הממוצע במבחן פיזה במתמטיקה (בני 15-16) בשנים 2006-2018, לפי פיקוח

תרשים 4.14: הציון הממוצע במבחן טימס במתמטיקה בכיתות ח' בשנים 1999-2015, לפי פיקוח

המגמה במבחנים הבינלאומיים היא של התרחבות מסוימת בפערים בין תלמידי החינוך הממלכתי לתלמידי החינוך הממלכתי-דתי, מגמה הופכית למגמה בבחינות המיצ"ב. במבחן פיזה הישגי תלמידי החינוך הממלכתי גבוהים מאלו של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי, ובפרט במבחן האחרון שנערך ב-2018 שבו הפער בין שני סוגי הפיקוח עמד על 21 נקודות: הציון הממוצע של תלמידי החינוך הממלכתי עמד על 498 לעומת 477 בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי. מעניין לציין שהממוצע של כלל תלמידי ה-OECD היה בתווך בין שני סוגי הפיקוח ועמד על 489. במבחן טימס בשנים 2003 ו-2007 הייתה עדיפות קלה לתלמידי החינוך הממלכתי-דתי, אך בשני המבחנים האחרונים, שנערכו ב-2011 וב-2015 ישנה עדיפות ברורה לתלמידי החינוך הממלכתי והפער בין שני סוגי הפיקוח עמד על 31 נקודות ב-2011 ו-30 נקודות ב-2015.

בהתאם לכך, במבחני פיזה וטימס האחרונים שיעור המצטיינים (על פי ההגדרות הרשמיות) בחינוך הממלכתי היה גבוה יותר מאשר בחינוך הממלכתי-דתי (13% בממלכתי לעומת 10% בממלכתי-דתי במבחן פיזה, ו-18% לעומת 10% במבחן טימס), ומנגד שיעור המתקשים היה גבוה יותר בחינוך הממלכתי-דתי (29% בממלכתי-דתי לעומת 24% בממלכתי במבחן פיזה, ו-13% לעומת 8% במבחן טימס).

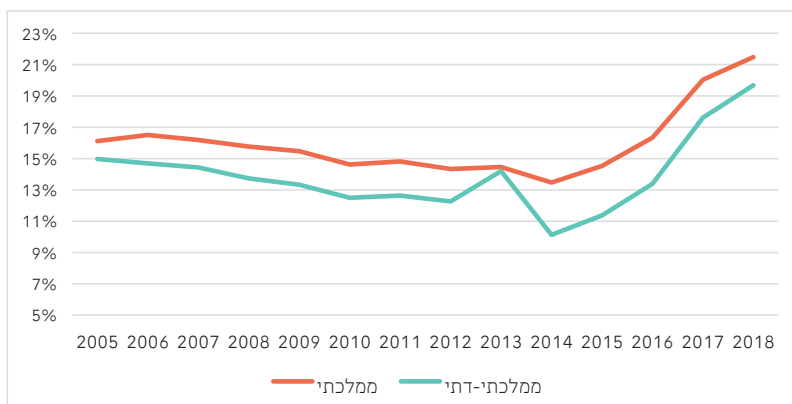
נתוני בחינות הבגרות במתמטיקה מצביעים על מגמות מעורבות בהישגי תלמידי החינוך הממלכתי-דתי. בחינת הבגרות במתמטיקה מחולקת לשלוש רמות: הרמה הגבוהה ביותר היא רמה של 5 יחידות לימוד, הרמה הבינונית היא של 4 יחידות לימוד

והרמה הנמוכה היא של 3 יחידות לימוד. סוגיית לימודי המתמטיקה בישראל עלתה לדין ציבורי בעקבות דוח מבקר המדינה משנת 2014, שהצביע על ירידה של 35% בשיעור הניגשים לבחינת בגרות של 5 יחידות במתמטיקה בתקופה של שנים בודדות.⁸⁵ ממצא זה עורר ביקורת ציבורית רחבה בשל הטענה שהבסיס המדעי-טכנולוגי לפיתוחה של ישראל מצוי בעתודת תלמידים רחבה בעלת יכולות מתמטיות גבוהות המתבטאת בהיקף הלומדים ברמה של 5 יחידות במתמטיקה. בעקבות הביקורת השיק משרד החינוך ביולי 2015 ביוזמת שר החינוך דאז, נפתלי בנט, את תכנית "לתת חמש" במטרה להעלות את מספר התלמידים הנבחרים ברמה של 5 יחידות במתמטיקה. בשל כך, אעמיק במיוחד בפרק זה בשיעור הניגשים לבחינה ברמה של 5 יחידות. בנוסף, אתייחס גם להיקף התלמידים שאינם נבחרים אף ברמה של 3 יחידות לימוד, שכן הדבר מהווה תנאי סף לקבלת תעודת בגרות.

בתרשים הבא מוצג קו המגמה בלימודי 5 יחידות במתמטיקה לאורך השנים, לפי פיקוח.

תרשים 4.15: שיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות במתמטיקה בשנים 2005-2018, לפי פיקוח

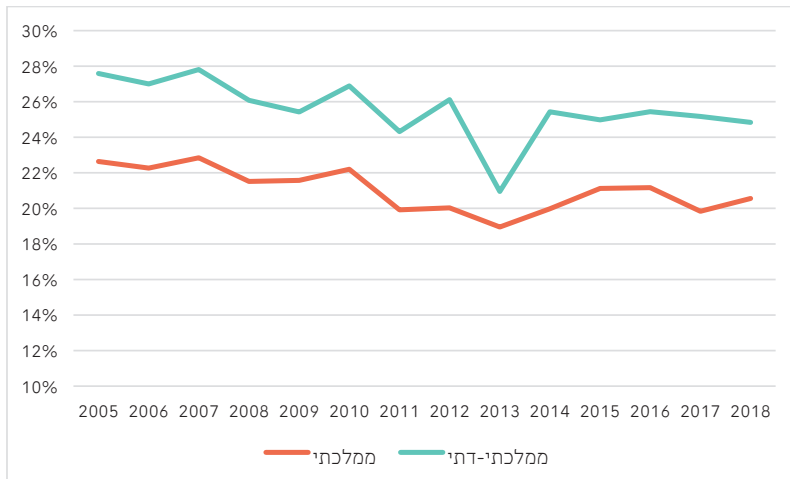

קווי המגמה בלימודי 5 יחידות במתמטיקה זהים בחינוך הממלכתי ובחינוך הממלכתי-דתי: החל משנת 2005 ניכרת ירידה בשיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות במתמטיקה עד לשנת 2014. מאידך, החל משנת 2015 ישנו זינוק מרשים בשיעור הניגשים שרובו הוא ככל הנראה תוצאה של השפעות הביקורת הציבורית בנושא בעקבות דוח מבקר המדינה והשקת תכנית "לתת חמש". לאורך כל השנים ישנו פער יציב של כ-2% לטובת

⁸⁵. מבקר המדינה, 2014, עמ' 943-996.

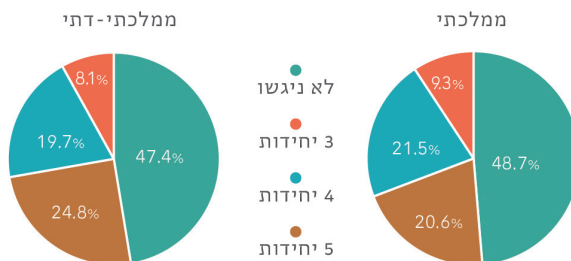
תלמידי החינוך הממלכתי בשיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות במתמטיקה, ובשנת 2018 עמד שיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות במתמטיקה בחינוך הממלכתי על 21.5% לעומת 19.7% בחינוך הממלכתי-דתי. בתרשים הבא מוצגים שיעורי הניגשים לבחינה של 4 יחידות במתמטיקה לאורך השנים.

תרשים 4.16: שיעור הניגשים לבחינת 4 יחידות במתמטיקה בשנים 2005-2018, לפי פיקוח

גם בשיעור הניגשים לבחינת 4 יחידות במתמטיקה ישנה מגמה אחידה של ירידה בשיעור הניגשים בשני סוגי הפיקוח ולאחר מכן עלייה, וכן קיים פער יציב של 4% - 5% לטובת תלמידי החינוך הממלכתי-דתי בשיעור הניגשים. בשנת 2018 עמד שיעור הניגשים לבחינת 4 יחידות במתמטיקה בחינוך הממלכתי על 20.6% לעומת 24.8% בחינוך הממלכתי-דתי. בתרשים הבא מוצגת החלוקה הפנימית בכל פיקוח של הניגשים לרמות השונות של בחינת הבגרות במתמטיקה בשנת 2018.

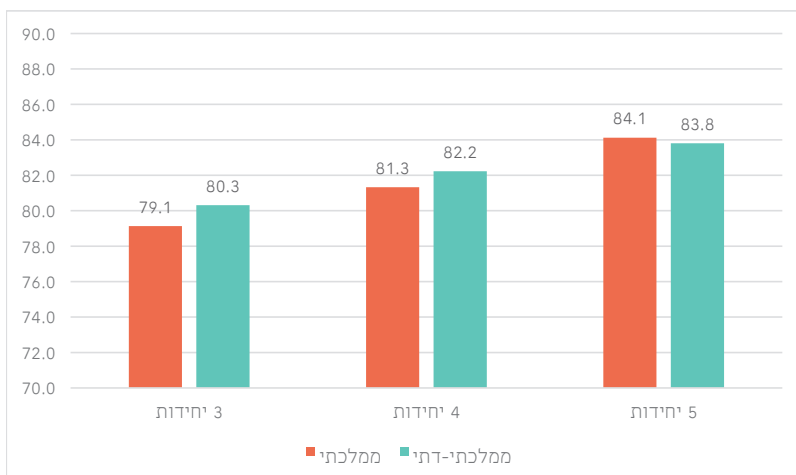
תרשים 4.17: ניגשים לבחינת הבגרות במתמטיקה בשנת 2018, לפי פיקוח

אם כן, על אף שבחינוך הממלכתי ישנו שיעור גבוה יותר של ניגשים לבחינת 5 יחידות במתמטיקה, הרי שהיקף הניגשים המשותף לבחינות 4 ו-5 יחידות גבוה יותר בחינוך הממלכתי-דתי. כמו כן, שיעור התלמידים שאינם ניגשים כלל לבחינת הבגרות במתמטיקה נמוך במעט בחינוך הממלכתי-דתי (8.1%) מאשר בחינוך הממלכתי (9.3%).

באשר לציונים, ככלל, אין שינויים משמעותיים בציוני התלמידים בבחינות הבגרות לאורך השנים, אם כי באופן ספציפי, לזינוק המשמעותי בשיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות במתמטיקה התלוותה באופן טבעי ירידה בציון הממוצע של הניגשים שהייתה דומה בשני סוגי הפיקוח.

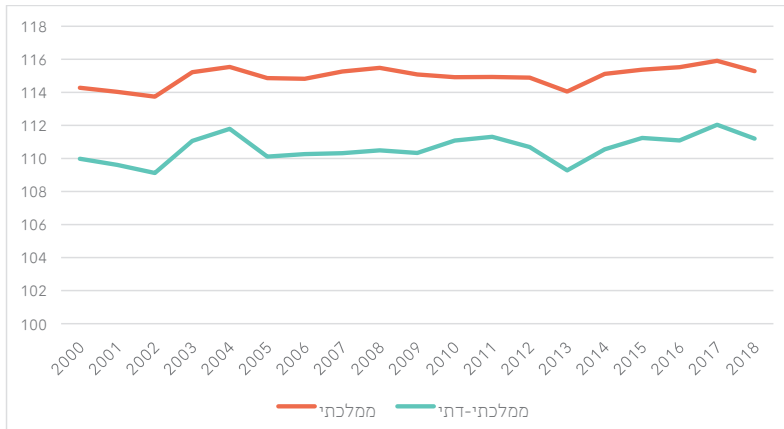
תרשים 4.18: ממוצע הציונים בבחינת הבגרות במתמטיקה בשנים 2018-2005 (יחד), לפי פיקוח ומספר יחידות לימוד

פערי הציונים בין שני סוגי הפיקוח הם מינוריים: לתלמידי החינוך הממלכתי ישנה עדיפות קלה של 0.3 נקודות בציון הממוצע בבחינת 5 יחידות, בעוד שלתלמידי החינוך הממלכתי-דתי ישנה עדיפות של 0.9 נקודות בבחינת 4 יחידות ו-1.2 נקודות בבחינת 3 יחידות.

בתרשים הבא מוצגים הישגי בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בפרק החשיבה הכמותית בבחינה הפסיכומטרית לאורך השנים, לפי פיקוח.

תרשים 4.19: הציון הממוצע בפרק החשיבה הכמותית של הניגשים לבחינה הפסיכומטרית בשנים 2000-2018, לפי פיקוח

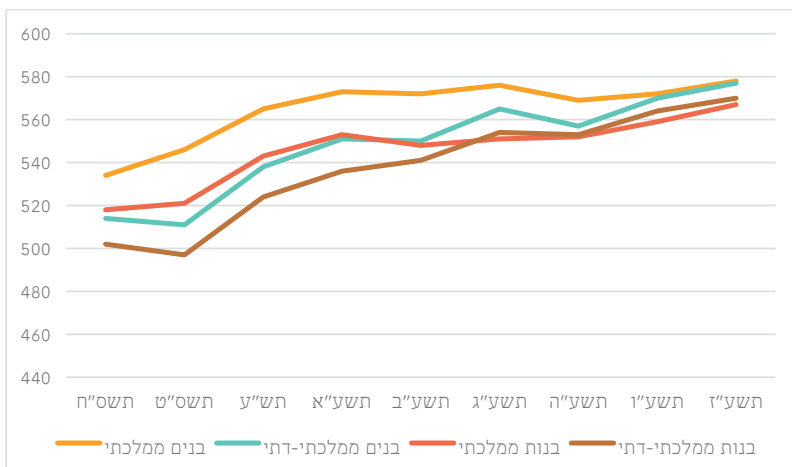

קווי המגמה של ציוני בוגרי החינוך הממלכתי ובוגרי החינוך הממלכתי-דתי בפרק החשיבה הכמותית בבחינה הפסיכומטרית זהים ממש לחלוטין, כך שהפער בין שני סוגי הפיקוח נשאר יציב. הציון הממוצע של בוגרי החינוך הממלכתי במהלך כלל השנים 2000-2018 עומד על 115 לעומת 110.6 בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, כך שהפער הממוצע עומד על 4.4 נקודות.

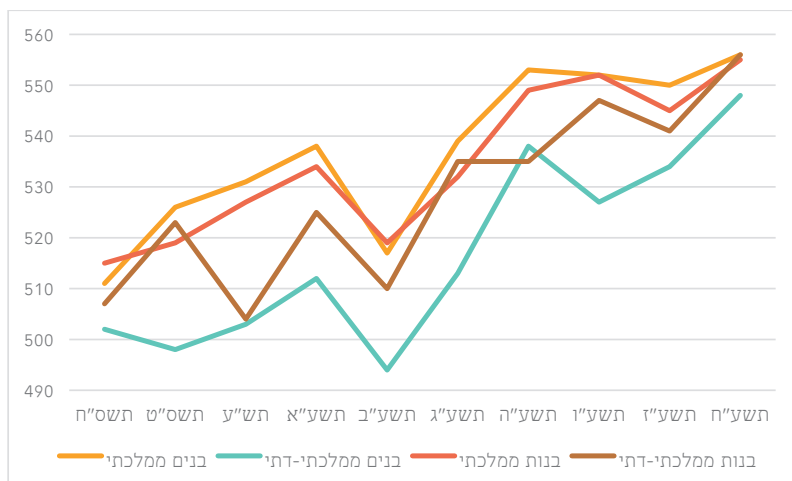
4.2.3. מגדר

בשני התרשימים הבאים מוצגים הישגי התלמידים בבחינות המיצ"ב במתמטיקה בכיתות ה' וכיתות ח' לאורך השנים, לפי פיקוח ומגדר.

תרשים 4.20: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב במתמטיקה בכיתות ה' בשנים תשס"ח-תשע"ז, לפי פיקוח ומגדר

תרשים 4.21: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב במתמטיקה בכיתות ח' בשנים תשס"ח-תשע"ח, לפי פיקוח ומגדר

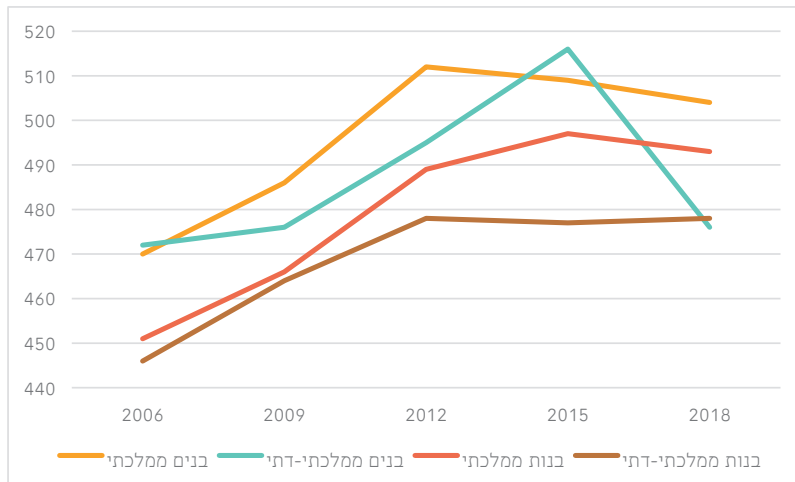

בבחינת המיצ"ב בכיתות ה' ישנו יתרון קל לבנים על הבנות בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי, אך הפער המקביל בין בנים ובנות בחינוך הממלכתי גבוה יותר; בחינוך

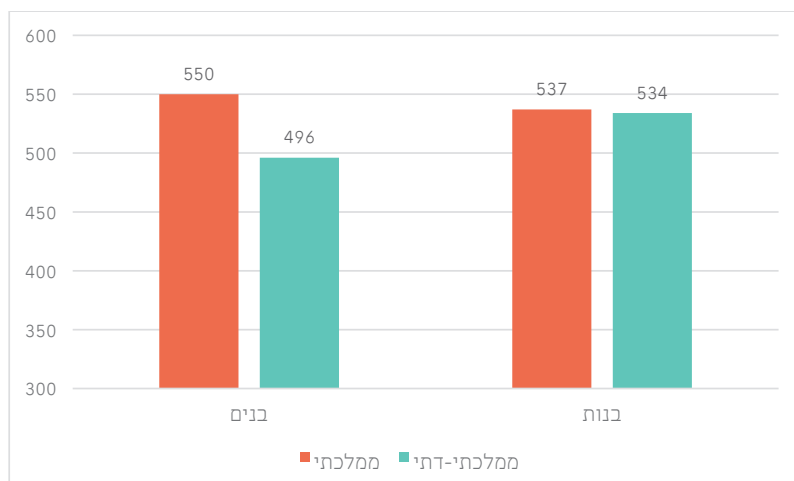
הממלכתי הפער הממוצע לאורך השנים בין בנים לבנות עומד על 19 נקודות לעומת פער ממוצע של 9 נקודות בין בנים לבנות בחינוך הממלכתי-דתי.

בשני התרשימים הבאים מוצגים הישגי התלמידים במבחנים הבינלאומיים במתמטיקה לאורך השנים, לפי פיקוח ומגדר. כמבואר במבוא לפרק זה, בשל מגבלות מתודולוגיות נתונים בפילוח לפי מגדר קיימים רק על חלק משנות הבחינה במבחנים הבינלאומיים, ובפרט במבחן טימס.

תרשים 4.22: הציון הממוצע במבחן פיזה במתמטיקה (בני 15-16) בשנים 2006-2018, לפי פיקוח ומגדר

תרשים 4.23: הציון הממוצע במבחן טימס במתמטיקה בכיתות ח' בשנת 2015, לפי פיקוח ומגדר

במבחן פיזה, החל משנת 2009 פער הנקודות לטובת הבנים היה גבוה יותר בחינוך הממלכתי באופן עקבי, מלבד בשנת 2015 שבה הציון של בנים תלמידי החינוך הממלכתי-דתי עלה באופן משמעותי. עם זאת, יש לסייג את נתוני שנת 2015 כיוון שעל פי דוח ראמ"ה, חלוקת מדגם התלמידים בפיקוח הממלכתי-דתי לבנים ובנות בשנה זו יוצרת טעות אומדן גדולה יחסית, ולכן רמת המובהקות של המדגם נמוכה. על כל פנים, בשנת 2018 ניתן לראות שינוי מגמה כך שבחינוך הממלכתי-דתי הבנות מגיעות לראשונה להישגים גבוהים משל הבנים (פער של 2 נקודות), ואילו בחינוך הממלכתי על אף שהפער בין בנים לבנות מצטמצם הוא עדיין נשמר כך שהציון של הבנים גבוה יותר ב-11 נקודות.⁸⁶ עם זאת, על אף שבחינוך הממלכתי-דתי הישגי הבנות במבחן פיזה 2018 במתמטיקה היו גבוהים ב-2 נקודות מהישגי הבנים, שיעור המצטיינים מקרב הבנים בחינוך הממלכתי-דתי היה גבוה יותר ועמד על 12% לעומת 9% מצטיינות מקרב הבנות.

בנתוני מבחן טימס ישנן מגמות הופכיות בין בנים לבנות בשני סוגי הפיקוח. בעוד שבחינוך הממלכתי ישנו פער של 13 נקודות לטובת הבנים (550 לבנים לעומת 537

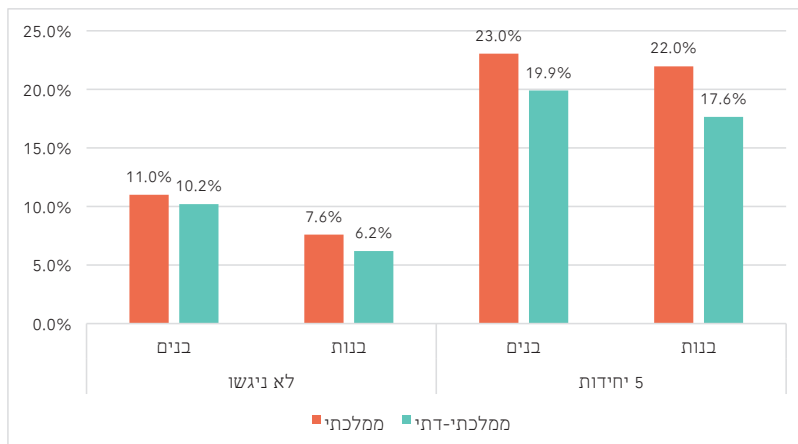
⁸⁶ מעניין לציון שנחוני כלל מדינות ה-OECD מלמדים גם הם על צמצום בפערים בין בנים לבנות לאורך השנים: במבחני פיזה בשנים 2006 ו-2009 עמד הפער הממוצע בין בנים לבנות בכלל מדינות ה-OECD ביחד על 11 נקודות, והוא ירד בהדרגה ל-10 נקודות ב-2012, ל-8 נקודות ב-2015 ול-5 נקודות ב-2018.

לבנות), בחינוך הממלכתי-דתי ישנו פער משמעותי מאוד לטובת הבנות, העומד על 38 נקודות (534 לבנות לעומת 496 לבנים).

על כל פנים, המגמה הברורה העולה הן מבחינות המיצ"ב והן מהמבחנים הבינלאומיים היא שבאופן יחסי הישגי תלמידות החינוך הממלכתי-דתי גבוהים משל הבנים: בחלק מהבחינות הפער בין בנות לבנים בחינוך הממלכתי-דתי קטן מהפער המקביל בחינוך הממלכתי או במדינות אחרות בעולם, ובחלק מהבחינות הישגי הבנות בחינוך הממלכתי-דתי אף עולים על אלו של הבנים בפיקוח זה. עם זאת, בבחינות הבגרות ובבחינה הפסיכומטרית התמונה משתנה כפי שמוצג להלן.

בבחינות הבגרות קווי המגמה של הבנים והבנות בחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי שומרים על מגמה קבועה בהתאם לקו המגמה הכללי שהוזכר לעיל המלמד על ירידה הדרגתית בשיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות במתמטיקה בשנים 2005-2014, ולאחר מכן זינוק בשיעור הניגשים בשנים 2015-2018. לפיכך, התרשים הבא מתמקד בהצגת נתוני בחינות הבגרות במתמטיקה לפי פיקוח ומגדר בשנת 2018 בלבד.

תרשים 4.24: שיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות במתמטיקה ושיעור הלא ניגשים בשנת 2018, לפי פיקוח ומגדר

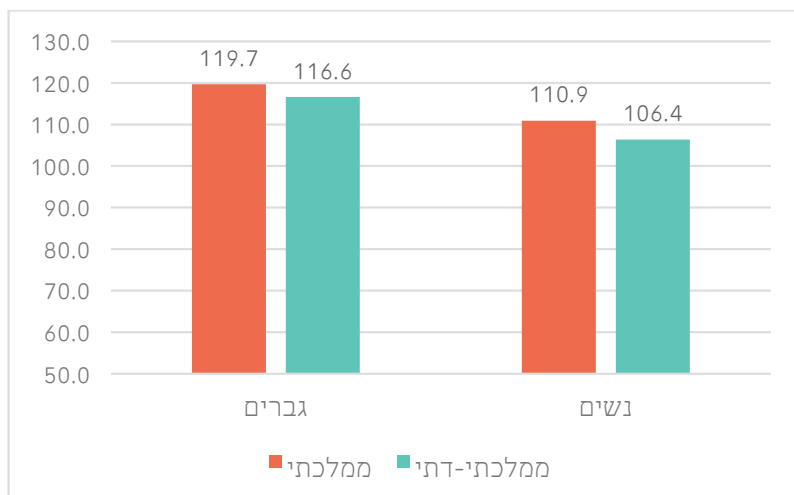
הן בחינוך הממלכתי והן בחינוך הממלכתי-דתי ישנו שיעור גבוה יותר של בנים הניגשים לבחינת 5 יחידות במתמטיקה, אם כי הפער בין בנים לבנות בחינוך הממלכתי עומד על 1% (23% בקרב הבנים לעומת 22% בקרב הבנות), ואילו בחינוך הממלכתי-דתי הפער בין הבנים לבנות מעט יותר גבוה ועומד על 2.3% (19.9% בקרב הבנים לעומת 17.6% בקרב הבנות). מנגד, הבנות בחינוך הממלכתי-דתי ניגשות בהיקף הגבוה

ביותר לבחינות הבגרות במתמטיקה, כך ששיעור הלא-ניגשות עומד על 6.2% בלבד. בהתאם לכך, ישנו שיעור גבוה של בנות בחינוך הממלכתי-דתי הניגשות לבחינות 3 ו-4 יחידות במתמטיקה.

בפרק החשיבה הכמותית בבחינה הפסיכומטרית הציון נשאר יציב למדי לאורך השנים בקרב גברים ונשים,⁸⁷ ולפיכך לא אתמקד בהצגת קו המגמה אלא בהצגת הציון הממוצע בכלל השנים לפי פיקוח ומגדר.

תרשים 4.25: הציון הממוצע בפרק החשיבה הכמותית של הניגשים לבחינה הפסיכומטרית בשנים 2000-2018 (יחד), לפי פיקוח ומגדר

בפרק החשיבה הכמותית בבחינה הפסיכומטרית הישגי הגברים גבוהים יותר מהישגי הנשים באופן מובהק וברור, ובפרט בחינוך הממלכתי-דתי: הציון הממוצע של גברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בבחינה הפסיכומטרית עומד על 116.6 לעומת 106.4 בקרב הנשים – פער של 10.2 נקודות. לעומת זאת, בקרב בוגרי חינוך ממלכתי הציון הממוצע של הגברים הוא 119.7 לעומת 110.9 בקרב הנשים, כך שהפער מעט נמוך יותר ועומד על 8.8 נקודות.

⁸⁷ באופן מדויק יותר יש לומר שישנו שיפור קל בציון של נשים בשני סוגי הפיקוח, ואילו בקרב הגברים היציבות בציון חזקה מאוד. על כל פנים, גם התוזה בקרב הנשים קלה מאוד ולפיכך אין לייחס לה משמעות יתירה.

4.2.3. רקע חברתי-כלכלי

בשני הלוחות הבאים מוצגים הישגי התלמידים בבחינות המיצ"ב במתמטיקה בכיתות ה' וכיתות ח' לאורך השנים, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי.

לוח 4.1: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב במתמטיקה בכיתות ה' בשנים תשס"ח-תשע"ז, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

גבוה		בינוני		נמוך		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
539	546	501	517	470	489	תשס"ח
535	550	510	525	451	494	תשס"ט
555	572	529	538	495	517	תש"ע
571	578	539	550	498	522	תשע"א
570	575	541	547	502	524	תשע"ב
583	579	554	549	515	528	תשע"ג
571	579	551	545	526	518	תשע"ה
583	580	565	553	532	535	תשע"ו
591	587	569	560	540	541	תשע"ז

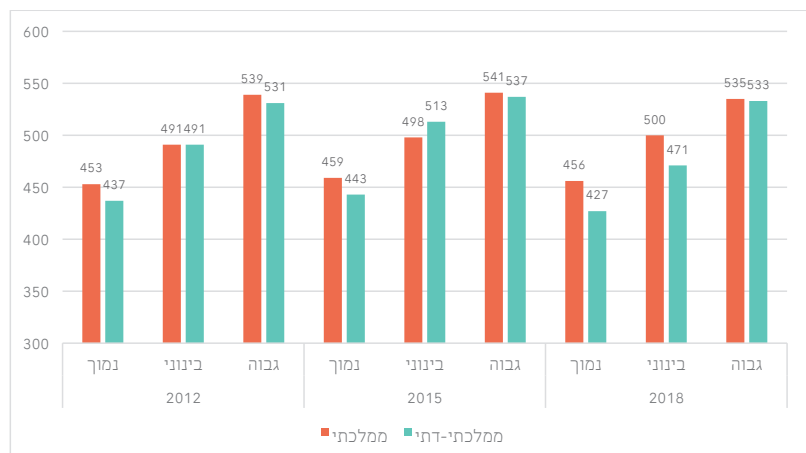
לוח 4.2: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב במתמטיקה בכיתות ח' בשנים תשס"ח-תשע"ז, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

גבוה		בינוני		נמוך		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
541	545	494	496	457	462	תשס"ח
545	553	507	502	447	464	תשס"ט
544	567	496	506	426	470	תש"ע
553	573	509	512	464	451	תשע"א
537	549	492	498	449	467	תשע"ב
556	572	524	508	452	463	תשע"ג
564	587	533	526	468	481	תשע"ה
575	580	531	529	471	496	תשע"ו
572	582	528	520	467	488	תשע"ז
577	583	548	537	491	499	תשע"ח

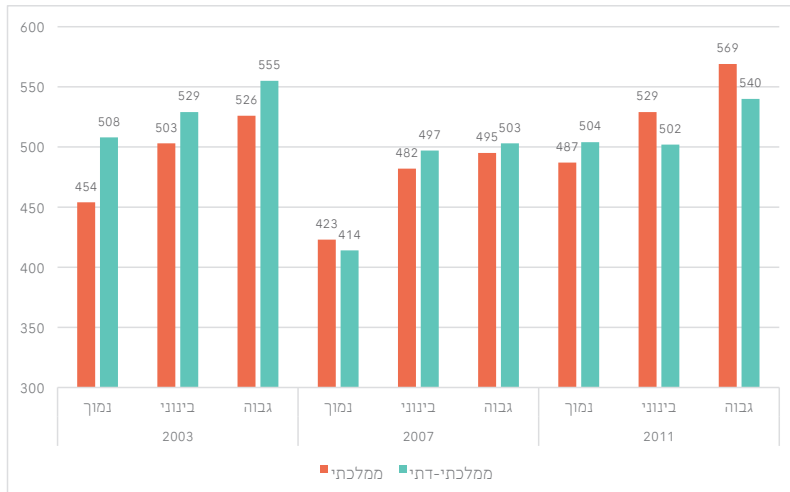
בכיתות ה' בשנים המוקדמות היה פער משמעותית לטובת תלמידי החינוך הממלכתי בכל קבוצות הרקע חברתי-כלכלי, ובפרט בקבוצת התלמידים מרקע נמוך. עם השנים הפערים הצטמצמו עד שבשנתיים האחרונות בקבוצות התלמידים מרקע בינוני וגבוה הציונים של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי גבוהים יותר ובפרט בקבוצת התלמידים מרקע בינוני, ובקבוצת התלמידים מרקע נמוך הפער לטובת תלמידי החינוך הממלכתי הנו זניח ביותר (נקודה בשנת תשע"ז, השנה העדכנית ביותר). בכיתות ח' ישנו פער לטובת תלמידי החינוך הממלכתי בקבוצות התלמידים מרקע נמוך וגבוה, שהיה קטן בשנת תשס"ח, לאחר מכן הוא הלך והתרחב, אך בשנים האחרונות ובפרט בשנת תשע"ח הוא שוב הצטמצם. לעומת זאת, בקבוצת התלמידים מרקע בינוני בשנים הראשונות היה פער קל לטובת תלמידי החינוך הממלכתי, ואילו בשנים האחרונות ישנו פער קבוע לטובת תלמידי החינוך הממלכתי-דתי שנע בין 2 ל-16 נקודות. על כל פנים, עולה מבחינות המיצ"ב שקבוצת התלמידים מרקע נמוך היא הקבוצה עם ההישגים הטובים ביותר בחינוך הממלכתי-דתי באופן יחסי לחינוך הממלכתי.

בשני התרשימים הבאים מוצגים הישגי התלמידים במבחנים הבינלאומיים במתמטיקה לאורך השנים, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי.

תרשים 4.26: הציון הממוצע במבחן פיזה במתמטיקה (בני 15-16) בשנים 2012-2018, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

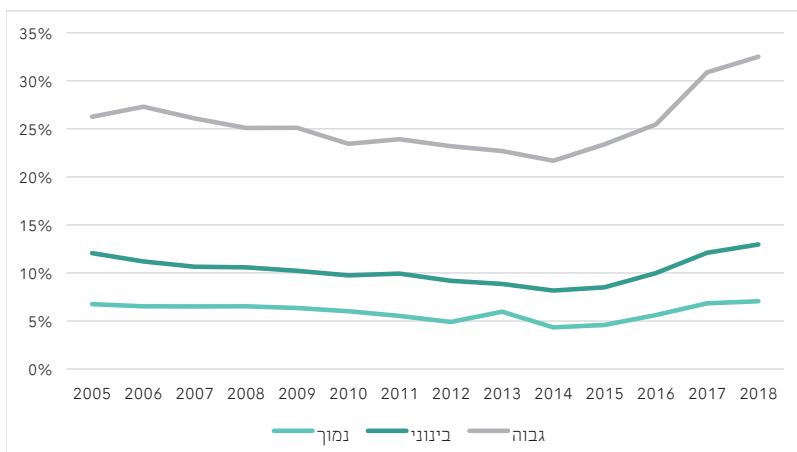
תרשים 4.27: הציון הממוצע במבחן טימס במתמטיקה בכיתות ח' בשנים 2003-2011, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

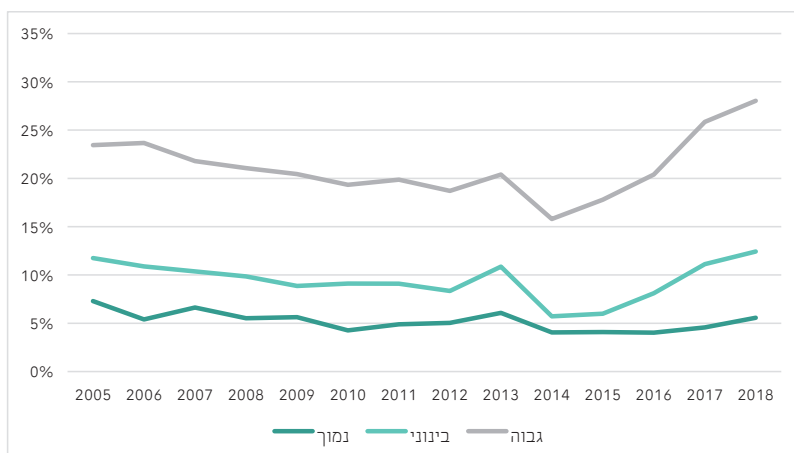
במבחן פיזה, בקבוצת התלמידים מרקע גבוה ישנו פער קל לטובת תלמידי החינוך הממלכתי בכל השנים, ובקבוצת התלמידים מרקע נמוך ישנו פער משמעותי יותר לאורך השנים לטובת תלמידי החינוך הממלכתי. בקבוצת התלמידים מרקע בינוני, לעומת זאת, לא ניתן לזהות מגמה אחידה: בשנת 2012 היה שוויון בין שני סוגי הפיקוח, בשנת 2015 היה פער משמעותי לטובת תלמידי החינוך הממלכתי-דתי ובשנת 2018 היה פער משמעותי דווקא לטובת תלמידי החינוך הממלכתי. במבחן טימס המגמות אינן אחידות בין השנים בכל קבוצות הרקע החברתי-כלכלי, ולכן קשה להצביע על מגמה עקרונית.

בשני התרשימים הבאים מוצג קו המגמה של שיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות במתמטיקה בשנים 2005-2018, לפי רקע חברתי-כלכלי. בתרשים הראשון מוצגים נתוני תלמידי החינוך הממלכתי ובתרשים השני מוצגים נתוני תלמידי החינוך הממלכתי-דתי.

תרשים 4.28: שיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות במתמטיקה בשנים 2018-2005 בחינוך הממלכתי, לפי רקע חברתי-כלכלי

תרשים 4.29: שיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות במתמטיקה בשנים 2018-2005 בחינוך הממלכתי-דתי, לפי רקע חברתי-כלכלי

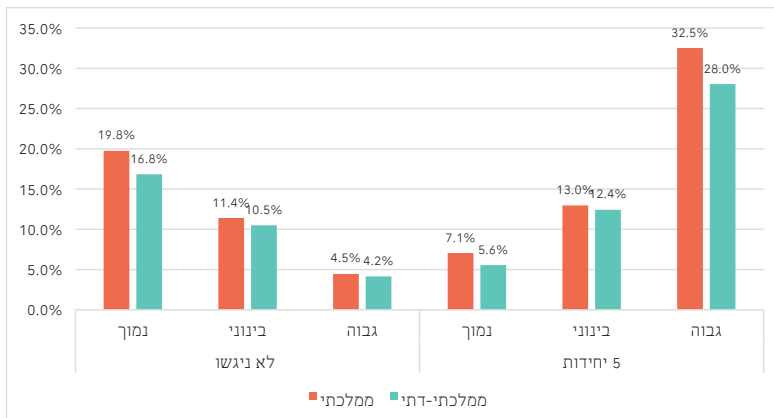

בשני סוגי הפיקוח עיקר העלייה החל משנת 2014 היא בקרב קבוצת התלמידים מרקע גבוה, וגם בהשוואה לשנת 2005 עיקר הגידול הוא בקבוצה זו. בחינוך הממלכתי העלייה של קבוצת התלמידים מרקע גבוה בין 2005 ל-2018 הייתה משיעור של 26.3% ל-32.5% ובחינוך הממלכתי-דתי הייתה עלייה משיעור של 23.4% ל-28%.

מנגד, בקרב התלמידים מרקע נמוך בחינוך הממלכתי-דתי העלייה החל משנת 2014 לא הדביקה את קצב הירידה של השנים 2005-2014. כך, בעוד שבשנת 2005 שיעור התלמידים מרקע נמוך בחינוך הממלכתי-דתי שניגשו לבגרות של 5 יחידות במתמטיקה עמד על 7.3%, בשנת 2018 הוא עמד על 5.6%. בחינוך הממלכתי לעומת זאת הייתה בתקופה זו עלייה קלה מ-6.8% ל-7.1% בקרב תלמידים מרקע נמוך.

התרשים הבא מתמקד בהצגת נתוני שנת 2018 בלבד לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי.

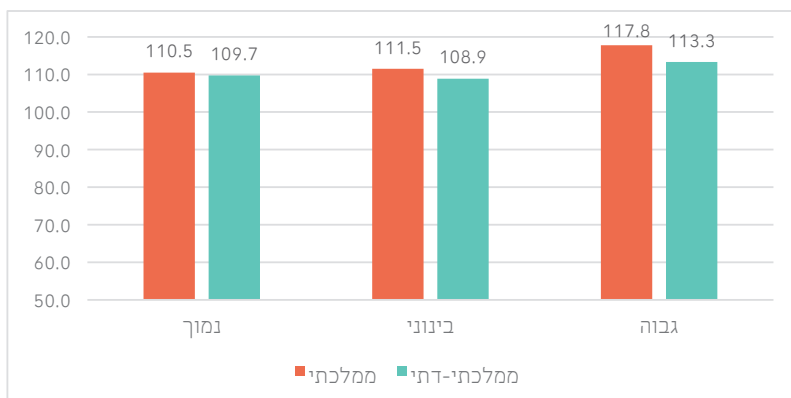
תרשים 4.30: שיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות במתמטיקה ושיעור הלא-ניגשים כלל לבחינת בגרות במתמטיקה בשנת 2018, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

מחד, בכל קבוצות הרקע החברתי-כלכלי ישנו שיעור גבוה יותר של תלמידי חינוך ממלכתי הניגשים לבחינת 5 יחידות במתמטיקה. מנגד, בחינת היקף הלא-ניגשים כלל לבחינת הבגרות במתמטיקה מלמדת ששיעור תלמידי החינוך הממלכתי-דתי הלא-ניגשים נמוך משיעור תלמידי החינוך הממלכתי הלא-ניגשים בכל קבוצות הרקע החברתי-כלכלי, כאשר הפער משמעותי בעיקר בקבוצת התלמידים מרקע נמוך: 16.8% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי שניגשו לבחינות הבגרות לא ניגשו לבחינת בגרות במתמטיקה (3, 4, או 5 יחידות) לעומת 19.8% מתלמידי החינוך הממלכתי.

בתרשים הבא מוצגים נתוני פרק החשיבה הכמותית בבחינה הפסיכומטרית לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי.

תרשים 4.31: הציון הממוצע בפרק החשיבה הכמותית של הניגשים לבחינה הפסיכומטרית בשנים 2008-2018 (יחד), לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

בכל קבוצות הרקע החברתי-כלכלי בבחינה הפסיכומטרית הישגי בוגרי החינוך הממלכתי-דתי נמוכים יותר, אך בעוד בקבוצת התלמידים מרקע נמוך הפער מהציון של בוגרי החינוך הממלכתי הוא זניח (0.8 נקודות), בקבוצת התלמידים מרקע בינוני הפער עומד על 2.6 נקודות ובקבוצת התלמידים מרקע גבוה הוא עומד על 4.5 נקודות. עם זאת, יש לציין, כפי שטענתי לעיל, כי לבחינה הפסיכומטרית לא ניגשים כל בוגרי מערכת החינוך, כך שיייתכן ששיעור הניגשים בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מרקע נמוך הוא קטן יחסית ולכן הציון שלהם גבוה באופן יחסי כיוון שהוא מבוסס על מדגם של בוגרים בעלי יכולות גבוהות יותר מבין כלל התלמידים הפוטנציאליים.

4.2.4. סיכום ודיון: מתמטיקה

בחינת הישגי תלמידי החינוך הממלכתי-דתי במתמטיקה בבחינות המיצ"ב ובמבחנים הבינלאומיים מלמדת כי ככלל הציונים שלהם נמוכים מאלו של תלמידי החינוך הממלכתי, אם כי בבחינת המיצ"ב בכיתות ה' הפער נסגר לאורך השנים וכיום יש שוויון בציונים. בחינת שיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות לימוד ובחינת ההישגים בפרק החשיבה הכמותית בבחינה הפסיכומטרית מצביעות על פער קבוע ויציב לטובת תלמידי החינוך הממלכתי: שיעור הניגשים ל-5 יחידות גבוה יותר לאורך השנים בכ-2% בקרב תלמידי חינוך ממלכתי, והציון שלהם בבחינה הפסיכומטרית גבוה יותר לאורך השנים ב-4.4 נקודות בממוצע. מנגד, שיעור הניגשים לבחינת 4 יחידות לימוד גבוה בכ-4% בקרב תלמידי חינוך ממלכתי-דתי כך ששיעור התלמידים הניגשים לבחינת 4 או 5 יחידות לימוד במתמטיקה גבוה יותר בחינוך הממלכתי-דתי.

פילוח הנתונים לפי מגדר מלמד כי ברוב המבחנים ישנה עדיפות לבנים על פני הבנות, אך בעוד שבבחינות המיצ"ב ובמבחנים הבינלאומיים הפער בין בנים ובנות נמוך יותר בחינוך הממלכתי-דתי (כך שההישגים היחסיים של בנות בפיקוח זה טובים יותר), ולעתים הבנות אף עוברות את הבנים, בבחינות הבגרות ובבחינה הפסיכומטרית הפערים בין בנים לבנות בקרב תלמידי ובוגרי החינוך הממלכתי-דתי גבוהים יותר מאשר בחינוך הממלכתי.

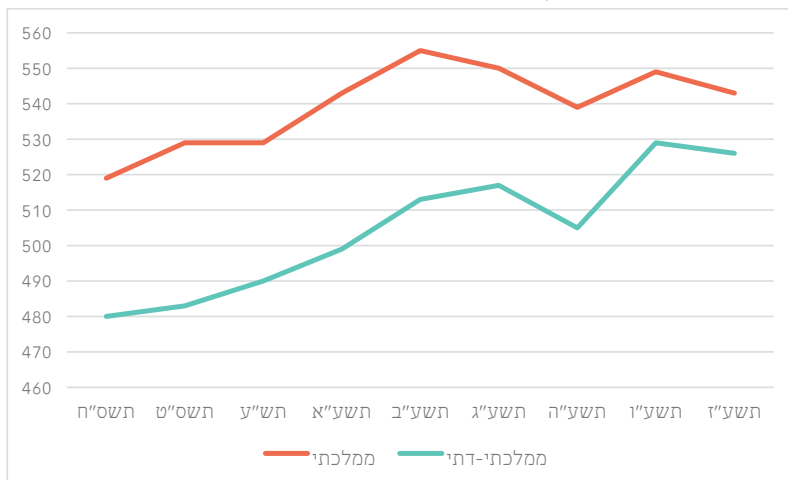
פילוח הנתונים לפי רקע חברתי-כלכלי מלמד כי בבחינות המיצ"ב ובבחינה הפסיכומטרית בחינוך הממלכתי-דתי קבוצת התלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך מגיעה להישגים הגבוהים ביותר בהשוואה לקבוצה המקבילה בחינוך הממלכתי. מנגד, בבחינות הבגרות שיעור התלמידים הניגשים לבחינת 5 יחידות לימוד במתמטיקה מקרב קבוצת התלמידים מרקע נמוך בחינוך הממלכתי-דתי הינו נמוך באופן יחסי, כך שהעלייה המשמעותית בשנים האחרונות בשיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות במתמטיקה התרחשה בעיקר בקרב תלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה.

4.3. אנגלית

4.3.1. נתונים כלליים

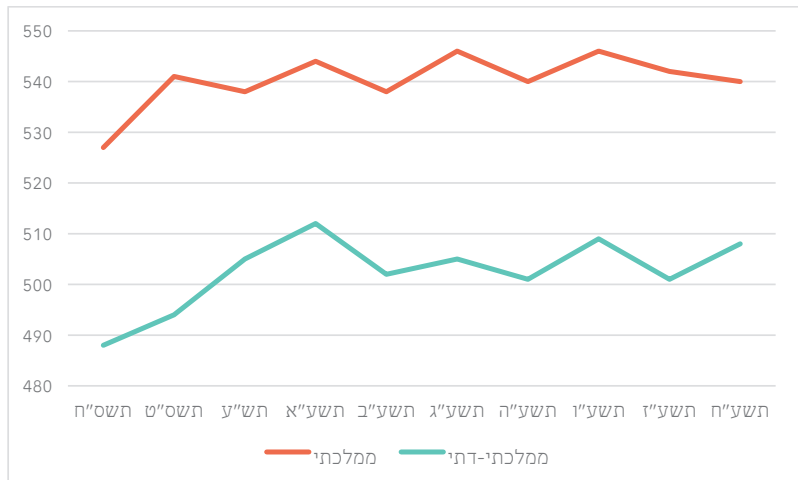
בשני התרשימים הבאים מוצגים הישגי התלמידים בבחינות המיצ"ב באנגלית בכיתות ה' וכיתות ח' לאורך השנים, לפי פיקוח.

תרשים 4.32: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב באנגלית בכיתות ה' בשנים תשס"ח-תשע"ז, לפי פיקוח

תרשים 4.33: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב באנגלית בכיתות ח' בשנים תשס"ח-תשע"ח, לפי פיקוח

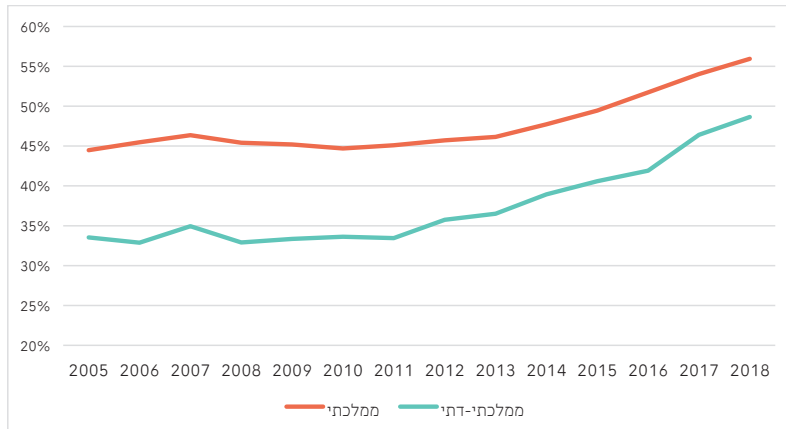

נתוני בחינת המיצ"ב באנגלית בכיתות ה' מלמדים על פער משמעותי בין תלמידי החינוך הממלכתי לתלמידי החינוך הממלכתי-דתי שהולך ומצטמצם במהלך השנים: בשנים תשס"ח-תשע"ב הפער נע בין 39 ל-46 נקודות, אך לאחר מכן הוא הצטמצם ובפרט בשתי השנים האחרונות שבהן הוא עמד על 20 ו-17 נקודות. לעומת זאת, בכיתות ח' נשאר פער רחב מאוד ויציב לאורך כל השנים הנע באופן לא הדרגתי בין 32 ל-41 נקודות, כאשר רק בשנת תשס"ט הוא מטפס זמנית ל-47 נקודות.

בחינת הבגרות באנגלית, כמו הבחינה במתמטיקה, מחולקת גם היא לשלוש רמות: הרמה הגבוהה ביותר היא רמה של 5 יחידות לימוד, הרמה הבינונית היא 4 יחידות לימוד והרמה הנמוכה היא 3 יחידות לימוד. כאמור לעיל, ציון עובר בבחינת 3 יחידות באנגלית מאפשר לקבל זכאות לתעודת בגרות, אך מדובר בתעודת בגרות שאינה עומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות. לאור זאת, אתעמק להלן בעיקר בשיעור התלמידים הנבחנים ברמה של פחות מ-4 יחידות (3 יחידות או שכלל לא ניגשו), לצד העמקה בתלמידים הניגשים לבחינה ברמה הגבוהה ביותר, בחינת 5 יחידות.

בתרשים הבא מוצג קו המגמה בלימודי 5 יחידות באנגלית לאורך השנים, לפי פיקוח.

תרשים 4.34: שיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות באנגלית בשנים 2005-2018, לפי פיקוח

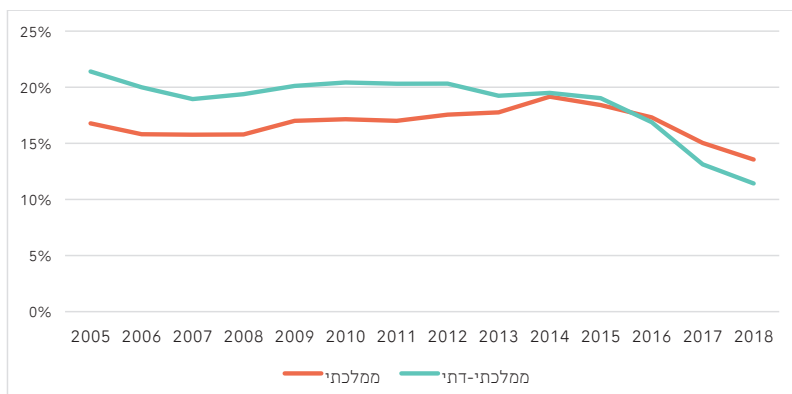

בשני סוגי הפיקוח ישנה יציבות בשיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות באנגלית בשנים 2005-2011 ולאחר מכן עלייה הדרגתית. ישנו פער משמעותי לאורך כל השנים לטובת תלמידי החינוך הממלכתי בשיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות באנגלית, אך פער זה הולך ומצטמצם עם השנים. כך, בשנת 2005 שיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות באנגלית בקרב תלמידי החינוך הממלכתי עמד על 44.5% לעומת 33.5% בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי, פער של 11%; לעומת זאת, בשנת 2018 עמד שיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות באנגלית בקרב תלמידי החינוך הממלכתי על 55.9% לעומת 48.6% בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי, פער של 7.3%. באופן אחר, ניתן לומר שבשנת 2005 שיעור התלמידים הניגשים לבחינת 5 יחידות באנגלית בחינוך הממלכתי היה גבוה ב-32.8% מאשר בחינוך הממלכתי-דתי, ואילו בשנת 2018 שיעור התלמידים היה גבוה יותר ב-15.8%⁸⁸. על כל פנים, על אף שהפער הצטמצם עם השנים הרי שהוא עדיין פער משמעותי ולא מבוטל.

בתרשים הבא מוצג שיעור התלמידים שניגשו לבחינת 3 יחידות באנגלית לאורך השנים, לפי פיקוח. כאמור לעיל, תעודת הבגרות של תלמידים אלו אינה עומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות ולכן יש לנתון זה חשיבות לא מבוטלת.

⁸⁸. בחישוב זה לא מוצג פער האחוזים (כמו בחישוב הקודם שמבוסס על חיסור) אלא שיעור האחוזים (חישוב של חילוק).

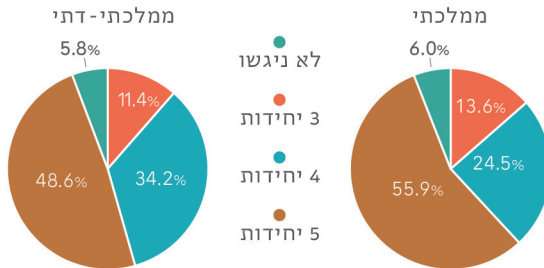
תרשים 4.35: שיעור הניגשים לבחינת 3 יחידות באנגלית בשנים 2005-2018, לפי פיקוח

ממצאי תרשים זה מלמדים על היפוך מגמה מעניין: בעוד בשנת 2005 שיעור תלמידי החינוך הממלכתי-דתי שניגשו לבחינת 3 יחידות באנגלית היה גבוה משיעור זה בקרב תלמידי החינוך הממלכתי ועמד על 21.4% לעומת 16.8% בקרב תלמידי החינוך הממלכתי, פער של 4.6%, הרי שבשנת 2018 שיעור תלמידי החינוך הממלכתי-דתי שניגשו לבחינת 3 יחידות באנגלית היה נמוך בהרבה ועמד על 11.4% לעומת 13.5% בקרב תלמידי החינוך הממלכתי. חשוב להדגיש שהירידה בשיעור הניגשים ל-3 יחידות באנגלית בחינוך הממלכתי-דתי לא נובעת מתלמידים שלא ניגשו כלל לבחינת בגרות באנגלית, ולמעשה אף להפך: שיעור התלמידים שלא ניגשו כלל לבחינת בגרות באנגלית ירד באופן דומה בין השנים 2005-2018 בשני סוגי הפיקוח (מ-11% ל-6%). למעשה, נתון זה מלמד על המעבר המשמעותי של תלמידים בחינוך הממלכתי-דתי מהיבחנות ברמת 3 יחידות באנגלית להיבחנות ברמת 4 או 5 יחידות באנגלית. כאמור לעיל, הדבר הביא לעלייה ניכרת בשיעור הזכאות לתעודת בגרות העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות בחינוך הממלכתי-דתי.

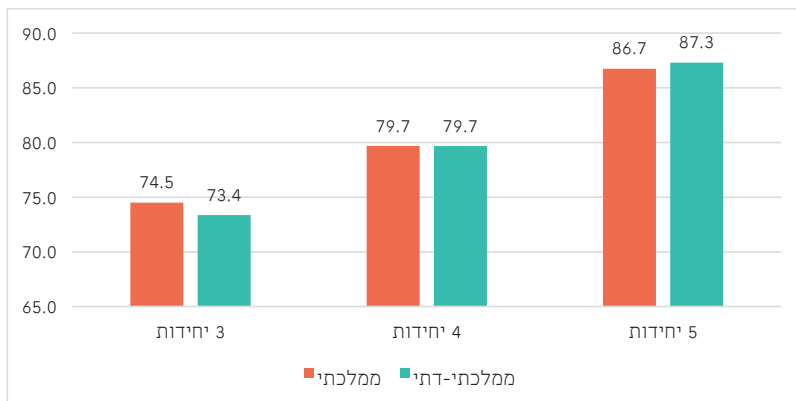
בתרשים הבא מוצגת החלוקה הפנימית בכל פיקוח של הניגשים לרמות השונות של בחינת הבגרות באנגלית בשנת 2018.

תרשים 4.36: ניגשים לבחינת הבגרות האנגלית בשנת 2018, לפי פיקוח ומספר יחידות לימוד

באשר לציונים, ככלל, אין שינויים משמעותיים בציוני התלמידים בבחינות הבגרות באנגלית לאורך השנים, ולכן בתרשים הבא מוצגים ממוצעי הציונים בבחינת הבגרות באנגלית בכלל השנים, לפי פיקוח ומספר יחידות לימוד.

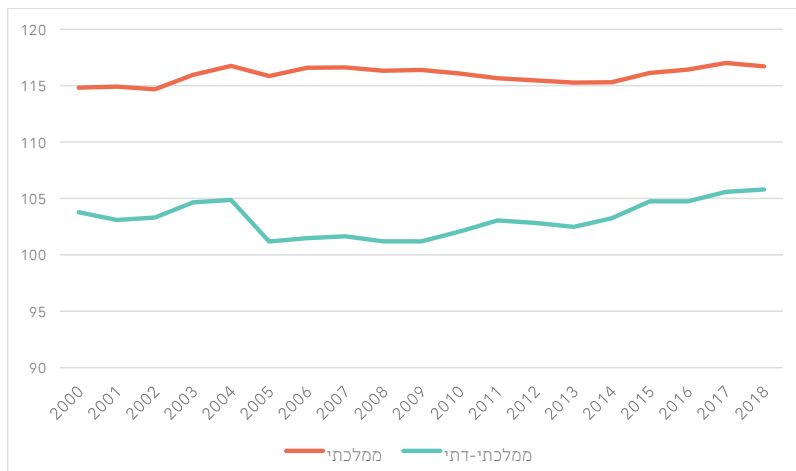
תרשים 4.37: ממוצע הציונים בבחינת הבגרות באנגלית בשנים 2005-2018 (יחד), לפי פיקוח ומספר יחידות לימוד

הציונים של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי בבחינות הבגרות באנגלית קרובים מאוד לאלו של תלמידי החינוך הממלכתי: לתלמידי החינוך הממלכתי-דתי ישנה עדיפות קלה בציון בבחינת 5 יחידות (0.6 נקודות), לתלמידי החינוך הממלכתי ישנה עדיפות קלה בבחינת 3 יחידות (1.1 נקודות), ואילו בבחינת 4 יחידות הציון זהה בשני סוגי הפיקוח.

בתרשים הבא מוצגים הישגי בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בפרק האנגלית בבחינה הפסיכומטרית לאורך השנים, לפי פיקוח.

תרשים 4.38: הציון הממוצע בפרק האנגלית של הניגשים לבחינה הפסיכומטרית בשנים 2000-2018, לפי פיקוח

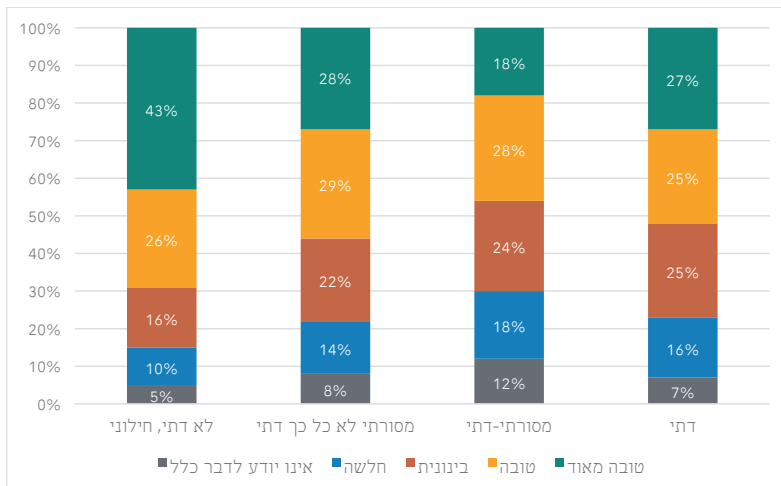
ציוני פרק האנגלית בבחינה הפסיכומטרית מצביעים על פער משמעותי בין בוגרי החינוך הממלכתי לבוגרי החינוך הממלכתי-דתי: בשנת 2000 הפער עמד על 11.1 נקודות ונשאר יציב עד לשנת 2004. לאחר מכן בשנים 2005-2008 ירד משמעותית הציון הממוצע של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי והפער עלה בהתאם לכ-15 נקודות. לאחר מכן הפער הצטמצם והוא נע במרבית השנים בין 11 ל-12 נקודות כאשר בשנת 2018 הוא עמד על 10.9 נקודות, בדומה לפער בשנת 2000. לאורך השנים עלה הציון של בוגרי החינוך הממלכתי ובוגרי החינוך הממלכתי-דתי בכ-2 נקודות. בשנת 2018 עמד הציון הממוצע של בוגרי החינוך הממלכתי בפרק האנגלית בבחינה הפסיכומטרית על 116.7 לעומת 105.8 בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. מעניין לציין שהממוצע של הנבחנים בערבית עמד בשנה זו על 94⁸⁹, כך שלמעשה הציון הממוצע של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מציב בתוך בין בוגרי החינוך הממלכתי ובין בוגרי החינוך הערבי.

כהשלמה לדברים אציג להלן ממצאים על רמת השליטה בדיבור באנגלית לפי רמת דתיות בקרב יהודים בני 16-65, מתוך סקר מיומנויות בוגרים (PIAAC) שנערך על

⁸⁹. נתון זה מבוסס על: מרכז ארצי לבחינות והערכה, 2020, עמ' 7.

ידי הלמ"ס בקרב אלפי משתתפים בשנים 2014-2015.⁹⁰ יודגש מראש שהנתונים אינם מתייחסים לבוגרי החינוך הממלכתי-דתי לעומת בוגרי החינוך הממלכתי אלא מחלקים את האוכלוסייה לקטגוריית ההגדרה העצמית המקובלת בלמ"ס – לא דתי/חילוני, מסורתי לא כל כך דתי, מסורתי-דתי, דתי וחרדי. סביר להניח שבוגרי החינוך הממלכתי-דתי מצויים ברובם בקטגוריות "דתי" ו"מסורתי-דתי", ואילו בוגרי החינוך הממלכתי מצויים ברובם בקטגוריות "לא דתי, חילוני" ו"מסורתי לא כל כך דתי". כמו כן, חשוב לציין שהסקר לא בחן את היכולות באנגלית של המשתתפים אלא מתאר את עדותם העצמית על רמת האנגלית שלהם לפי קטגוריות שונות, כך שייתכן שעבור דתיים ההגדרה ל"שליטה טובה מאוד" באנגלית היא שונה מהגדרה זו בקרב חילונים שכן מדובר בהגדרות סובייקטיביות.

תרשים 4.39: רמת שליטה בדיבור באנגלית לפי רמת דתיות בקרב יהודים בני 16-65, סקר מיומנויות בוגרים 2014-2015 [PIAAC]

מבין המגדירים את עצמם כחילונים ישנו שיעור גבוה במיוחד של 43% משיבים המעידים על עצמם שרמת השליטה שלהם בדיבור באנגלית היא טובה מאוד, וזאת לעומת 27% מבין הדתיים ו-18% מבין המסורתיים-דתיים. מנגד, שיעור המשיבים שאינם יודעים לדבר אנגלית או שרמת השליטה שלהם באנגלית היא חלשה בקרב חילונים עומד על 15% בעוד שבקרב דתיים הוא עומד על 23% ובקרב מסורתיים-דתיים הוא עומד על 30%.

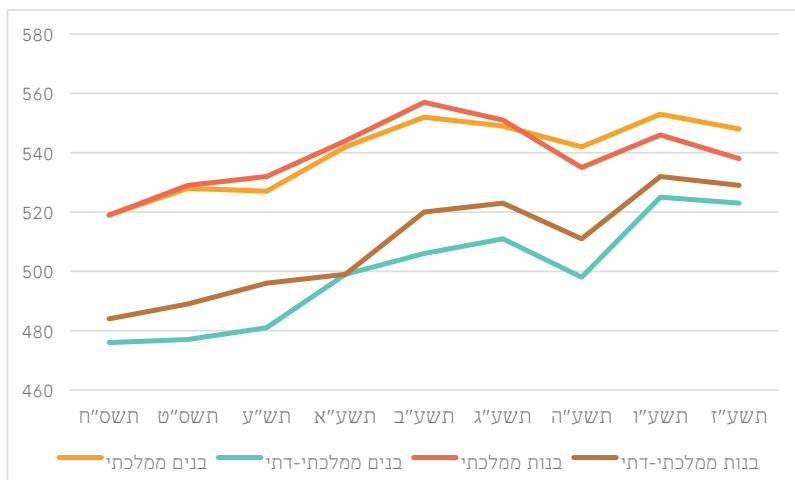
90. הנתונים המוצגים מבוססים על עבודתה של ארצב, 2017.

במסגרת המחקר שערכה הלמ"ס נבחנה גם ההשפעה של מיומנות השליטה באנגלית על גובה השכר בנטרול ההשפעות של משתנים שונים על השכר: מין, רמת דתיות, אוריינות קריאה, משלח יד, ארץ לידה וותק בשוק העבודה. נמצא כי בקרב יהודים בעלי השכלה גבוהה על-תיכונית ישנה השפעה גבוהה של השליטה בכתיבה, קריאה ודיבור באנגלית על השכר, ובפרט נמצאו פערים משמעותיים בין בעלי רמה טובה לבעלי רמה טובה מאוד: כך למשל, שכרם של בעלי יכולת כתיבה טובה, וב-28% משכרם של בעלי יכולת כתיבה חלשה. אם כן, הנתונים מלמדים כי לעובדה שרמת השליטה בדיבור באנגלית של 43% מהחילונים היא טובה מאוד, לעומת 27% מבין הדתיים ו-18% מבין המסורתניים-דתיים, ישנה ככל הנראה השפעה משמעותית על גובה השכר של המשתתפים לחברה הדתית-לאומית.

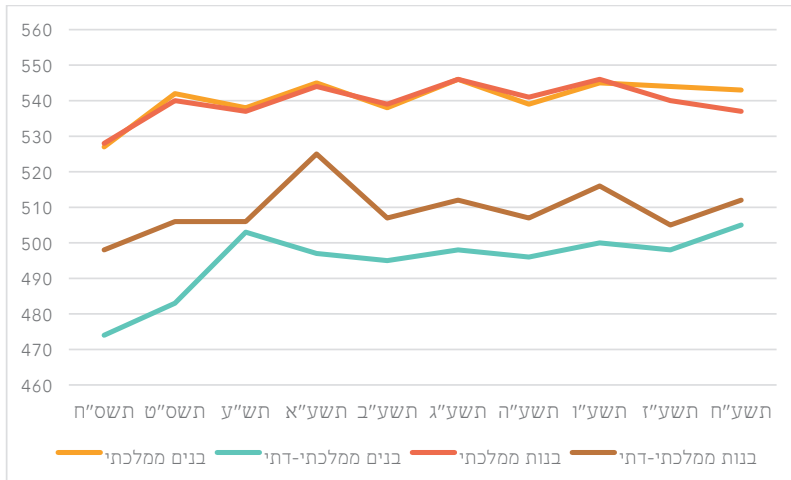
4.3.2. מגדר

בשני התרשימים הבאים מוצגים הישגי התלמידים בבחינות המיצ"ב באנגלית בכיתות ה' וכיתות ח' לאורך השנים, לפי פיקוח ומגדר.

תרשים 4.40: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב באנגלית בכיתות ה' בשנים תשס"ח-תשע"ז, לפי פיקוח ומגדר

תרשים 4.41: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב באנגלית בכיתות ח' בשנים תשס"ח-תשע"ח, לפי פיקוח ומגדר

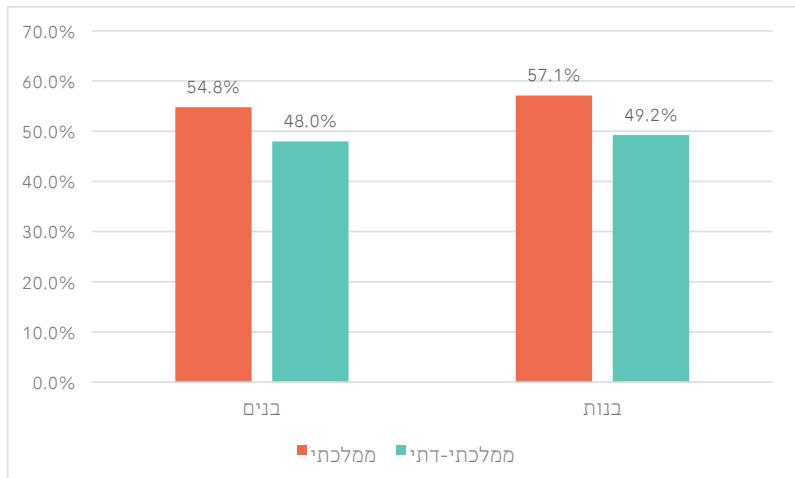

תוצאות בחינות המיצ"ב באנגלית בכיתות ה' ובכיתות ח' מלמדות על אותה המגמה: בקרב תלמידי החינוך הממלכתי ישנו שוויון כמעט מוחלט לאורך השנים בציון באנגלית בין בנים לבנות, ורק בשנתיים האחרונות נפתח פער קל לטובת הבנים של 10 נקודות בכיתות ה' ו-7 נקודות בכיתות ח'. מנגד, בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי ישנה עדיפות קלה לאורך כל השנים לבנות על הבנים, ובשנתיים האחרונות הפער עומד על כ-7 נקודות הן בכיתות ה' והן בכיתות ח'.

מגמה זו בחינוך הממלכתי-דתי של עדיפות הבנות על הבנים בתחום האנגלית ממשיכה גם לבחינות הבגרות, אם כי בבחינות אלו ישנה תופעה דומה גם בקרב תלמידי החינוך הממלכתי. קווי המגמה של הבנים והבנות בחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי בבחינות הבגרות באנגלית שומרים על מגמה קבועה בהתאם לקו המגמה הכללי של עלייה הדרגתית בשיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות באנגלית. לפיכך, התרשים הבא מתמקד בהצגת נתוני שנת 2018 בלבד.

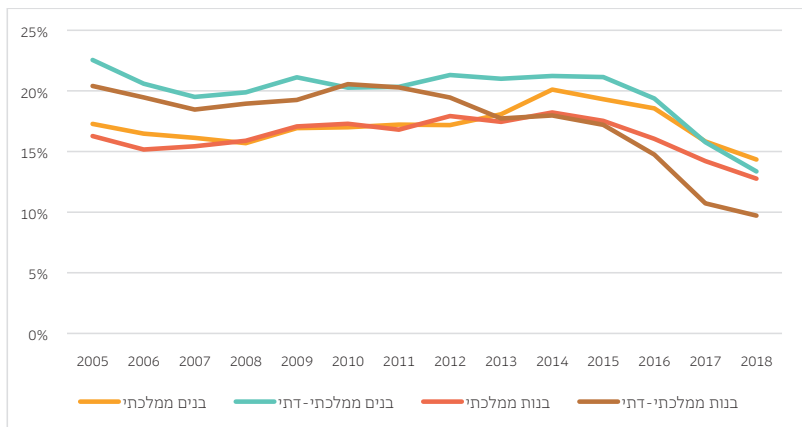

תרשים 4.42: שיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות באנגלית בשנת 2018, לפי פיקוח ומגדר

בבחינת 5 יחידות באנגלית, שלא כמו במתמטיקה, ישנה עדיפות לבנות על פני הבנים, הן בחינוך הממלכתי והן בחינוך הממלכתי-דתי. עם זאת, בחינוך הממלכתי הפער בין הבנות לבנים גבוה יותר מהפער המקביל בחינוך הממלכתי-דתי (2.3% לעומת 1.2%). בתרשים הבא מוצג קו המגמה לאורך השנים בנוגע לשיעור הניגשים לבחינת 3 יחידות באנגלית, לפי פיקוח ומגדר.

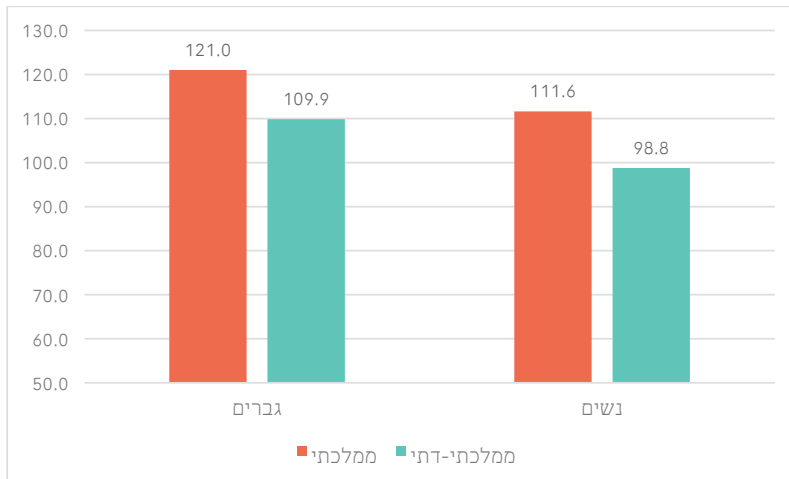
תרשים 4.43: שיעור הניגשים לבחינת 3 יחידות באנגלית בשנים 2005-2018, לפי פיקוח ומגדר

הממצאים מלמדים כי יש לייחס חלק ניכר מהירידה בשיעור הניגשים לבחינת 3 יחידות באנגלית בחינוך הממלכתי-דתי למגמות שהתרחשו בקרב הבנות. כך, בעוד שבשנת 2005 20.4% מתלמידות החינוך הממלכתי-דתי ניגשו לבחינת 3 יחידות באנגלית, בשנת 2018 עשו זאת 9.7% בלבד, נתון המצוי בפער ניכר משיעור זה בקרב הבנים והבנות בחינוך הממלכתי והבנים בחינוך הממלכתי-דתי. אם כן, גם בחינות הבגרות מלמדות על כך שההישגים באנגלית של בנות תלמידות החינוך הממלכתי-דתי גבוהים מאלו של הבנים.

מנגד, נתוני הבחינה הפסיכומטרית מצביעים על מגמה מנוגדת. בפרק האנגלית בבחינה הפסיכומטרית הציון נשאר יציב למדי לאורך השנים בקרב גברים ונשים,⁹¹ ולפיכך לא אתמקד בהצגת קו המגמה אלא בהצגת הציון הממוצע בכלל השנים לפי פיקוח ומגדר.

תרשים 4.44: הציון הממוצע בפרק האנגלית של הניגשים לבחינה הפסיכומטרית בשנים 2000-2018 (יחד), לפי פיקוח ומגדר

נתוני פרק האנגלית בבחינה הפסיכומטרית מלמדים על עדיפות ברורה של גברים על נשים בשני סוגי הפיקוח. עם זאת, גם באופן יחסי הציון של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי הוא נמוך: פער הציונים בין גברים ונשים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי עומד

⁹¹ באופן מדויק יותר יש לומר שישנו שיפור קל בציון של נשים בשני סוגי הפיקוח, ואילו בקרב הגברים היציבות בציון חזקה מאוד. על כל פנים, גם התזוזה בקרב הנשים קלה מאוד ולפיכך אין לייחס לה משמעות יתירה.

על 11.1 נקודות (109.9 לגברים לעומת 98.8 לנשים), בעוד שבקרוב בוגרי החינוך הממלכתי פער הנקודות בין גברים ונשים עומד על 9.4 נקודות (121 לגברים לעומת 111.6 לנשים).

4.3.3. רקע חברתי-כלכלי

בשני הלוחות הבאים מוצגים הישגי התלמידים בבחינות המיצ"ב באנגלית בכיתות ה' וכיתות ח' לאורך השנים, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי.

לוח 4.3: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב באנגלית בכיתות ה' בשנים תשס"ח-תשע"ז, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

גבוה		בינוני		נמוך		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
496	538	476	503	463	497	תשס"ח
504	547	481	514	454	498	תשס"ט
511	550	485	511	457	494	תש"ע
509	558	501	530	474	510	תשע"א
524	570	513	538	593	530	תשע"ב
524	565	515	534	503	523	תשע"ג
508	554	503	523	501	505	תשע"ה
536	564	527	534	516	528	תשע"ו
542	556	520	532	504	518	תשע"ז

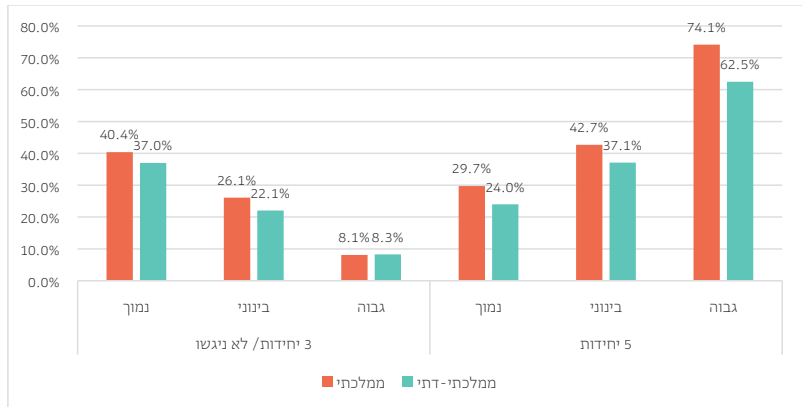
לוח 4.4: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב באנגלית בכיתות ח' בשנים תשס"ח-תשע"ח, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

גבוה		בינוני		במוך		
ממלכת-דתי	ממלכתי	ממלכת-דתי	ממלכתי	ממלכת-דתי	ממלכתי	
532	559	474	507	424	478	תשס"ח
520	571	494	522	450	468	תשס"ט
542	563	492	518	454	498	תש"ע
538	568	507	525	459	497	תשע"א
532	566	499	517	440	497	תשע"ב
530	573	496	527	470	491	תשע"ג
513	568	500	519	467	489	תשע"ה
532	568	503	526	469	506	תשע"ו
523	568	492	521	469	499	תשע"ז
517	562	508	522	481	501	תשע"ח

בבחינות המיצ"ב באנגלית בכל רמות הרקע החברתי-כלכלי ישנו פער משמעותי לטובת תלמידי החינוך הממלכתי, אך הפערים גבוהים במיוחד בקרב תלמידים מרקע גבוה, שם הם עומדים בממוצע על כ-40 נקודות הן בכיתות ה' והן בכיתות ח'.

באשר לבחינות הברגרות, בתרשים הבא מוצגים נתוני שיעור הניגשים ל-5 יחידות באנגלית לעומת אלו שלא ניגשו או שניגשו ל-3 יחידות בשנת 2018, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי.

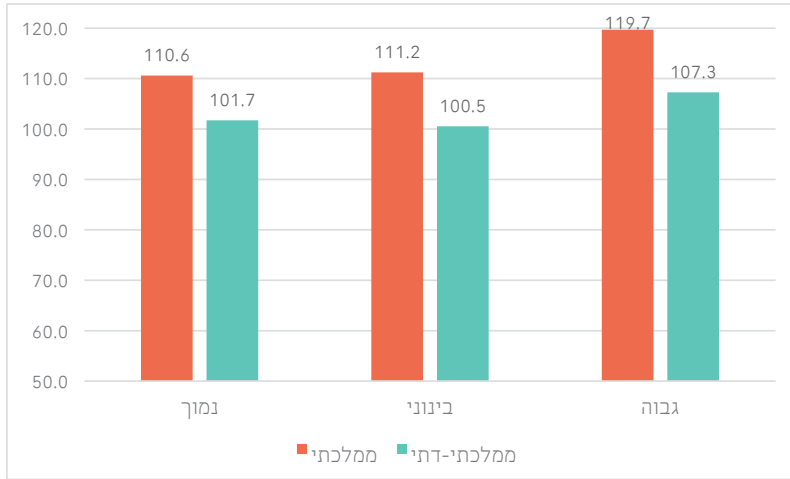
תרשים 4.45: שיעור הניגשים לבחינת הבגרות באנגלית בשנת 2018, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

כמו בבחינות המיצ"ב, גם בבחינות הבגרות ישנם הבדלים בין שני סוגי הפיקוח בכל קבוצות הרקע החברתי-כלכלי, אך הפערים המשמעותיים ביותר הם בהשוואה בין קבוצות התלמידים מרקע גבוה. כך, שיעור גבוה יותר של תלמידי החינוך הממלכתי הניגשים לבחינת 5 יחידות באנגלית נשמר בכל קבוצות הרקע החברתי-כלכלי, אך הוא מצוי באופן המובהק ביותר בקרב קבוצת התלמידים מרקע גבוה. כמו כן, השיעור הנמוך יותר של תלמידים בחינוך הממלכתי-דתי שלא ניגשו לבחינת הבגרות באנגלית או שניגשו לבחינה של 3 יחידות קיים רק בקבוצות התלמידים מרקע בינוני ונמוך, אך בקבוצת התלמידים מרקע גבוה שיעור התלמידים זהה לזה של החינוך הממלכתי.

בתרשים הבא מוצגים נתוני פרק האנגלית בבחינה הפסיכומטרית לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי.

תרשים 4.46: הציון הממוצע בפרק האנגלית של הניגשים לבחינה הפסיכומטרית בשנים 2000-2018 (יחד), לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

המגמה של פערים משמעותיים בין שתי קבוצות הפיקוח בתחום האנגלית ממשיכה גם בבחינה הפסיכומטרית, וכך גם המגמה של פערים גבוהים יותר בקרב קבוצת התלמידים מרקע גבוה. כך, הפער בין תלמידים מרקע גבוה בשני סוגי הפיקוח עומד על 12.4 נקודות לעומת פער של 10.7 נקודות בקרב תלמידים מרקע בינוני ופער של 8.9 נקודות בקרב תלמידים מרקע נמוך.

4.3.4. סיכום ודיון: אנגלית

הממצאים העולים מסעיף זה מצביעים על כך שבמקצוע האנגלית תלמידי החינוך הממלכתי-דתי מגיעים להישגים נמוכים בפער ניכר מאשר תלמידי החינוך הממלכתי. בבחינת המיצ"ב בכיתות ה' ובבחינת הבגרות ניתן לראות צמצום של הפערים בשנים האחרונות, ואילו בבחינת המיצ"ב בכיתות ח' ובבחינה הפסיכומטרית ישנה יציבות יחסית לאורך השנים בגודל הפער. ניתוח הנתונים לפי מגדר מלמד כי בבחינת המיצ"ב ובבחינות הבגרות ישנה עדיפות קלה לבנות הלומדות בחינוך הממלכתי-דתי על פני הבנים, אך בבחינה הפסיכומטרית המגמה מתהפכת וישנו פער משמעותי וניכר לטובת הבנים. הפילוח לפי רקע חברתי-כלכלי מעלה שהפערים בין קבוצות התלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה הם המשמעותיים ביותר, כך שקבוצת התלמידים מרקע גבוה בחינוך הממלכתי-דתי היא הקבוצה הרחוקה ביותר מקבוצת ההשוואה שלה.

מהו הגורם להישגים הנמוכים באנגלית של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי? מבקר המדינה עסק בעבר בנושא זה והתמקד בהצגת גורמים קונקרטיים וספציפיים הנוגעים בעיקר להתנהלות מינהל החינוך הדתי.⁹² מנגד, נראה שהגורמים המרכזיים למצב זה הם תרבותיים, ולפיכך שורשיים יותר. כך, הליקויים שנמצאו במינהל החינוך הדתי הם כשלעצמם מלמדים על חלק מהלכי רוח ציבוריים רחבים יותר. באופן כללי, החברה הדתית-לאומית היא מטבעה חברה סגורה יותר כלפי התרבות החיצונית, ולפיכך גם חשופה פחות לשפה האנגלית, ובמקרים מסוימים אף מנסה לחסום את עצמה מהשפה האנגלית המהווה סמל התרבות המערבית. כידוע, החברה הדתית-לאומית היא למעשה חברה מרובת גוונים, כך שלא ניתן להתייחס אליה כמקשה אחת, אך לדעתי ההיחשפות הנמוכה יותר לאנגלית היא מאפיין תרבותי המשותף לחלקים נרחבים בחברה הדתית-לאומית, והוא זה המשפיע על החולשה של בני חברה זה בשליטה בשפה האנגלית.⁹³ במחקר אחר אף הראיתי שמציאות זו פוגעת ככל הנראה בגובה השכר של המשתייכים לחברה הדתית-לאומית.⁹⁴

4.4 מדעים

4.4.1 נתונים כלליים

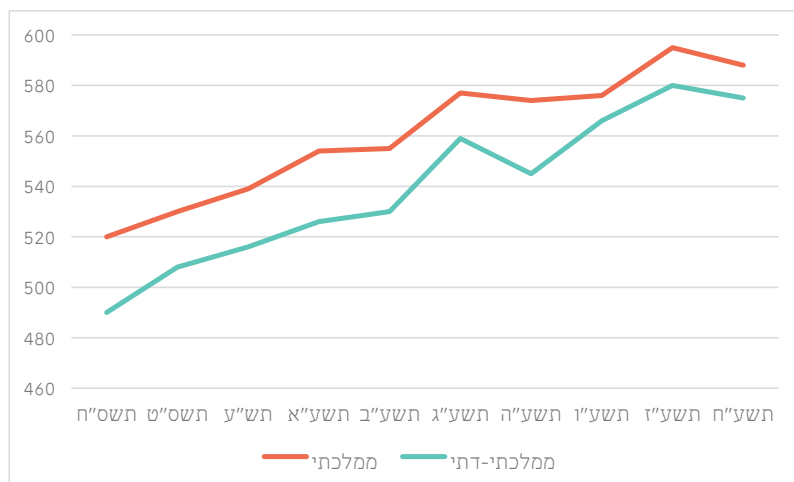
כאמור במבוא לפרק זה, בחינת מיצ"ב במדעים נערכת בכיתות ח' בלבד. בתרשים הבא מוצגים הישגי התלמידים בבחינת המיצ"ב במדעים לאורך השנים, לפי פיקוח.

⁹² מבקר המדינה, 2012, עמ' 735-737; מבקר המדינה, 2008, עמ' 867-868.

⁹³ להרחבה על הסיבות הללו ראו: פינקלשטיין, 2016.

⁹⁴ פינקלשטיין, 2020, עמ' 24-25.

תרשים 4.47: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב במדעים בכיתות ח' בשנים תשס"ח-תשע"ח, לפי פיקוח

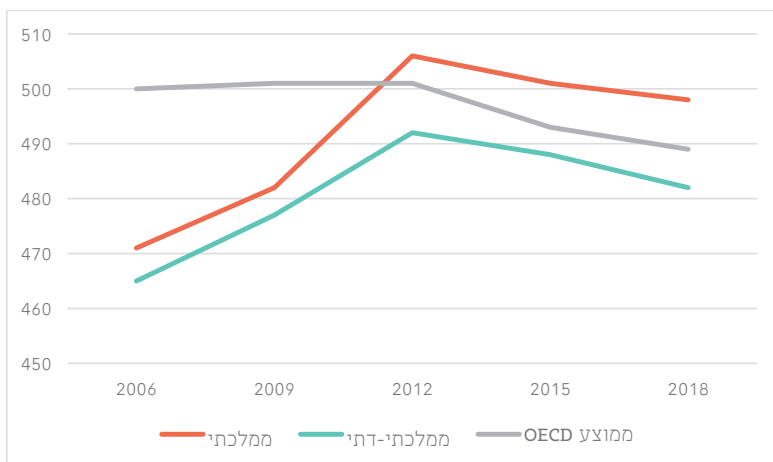

ישנו פער קבוע לטובת תלמידי החינוך הממלכתי בבחינת המיצ"ב במדעים. בשנים תשס"ח-תשע"ה פער זה נע בין 18 ל-30 נקודות, לאחר מכן הפער הצטמצם ובשנים תשע"ו-תשע"ח הפער נע בין 10 ל-15 נקודות.

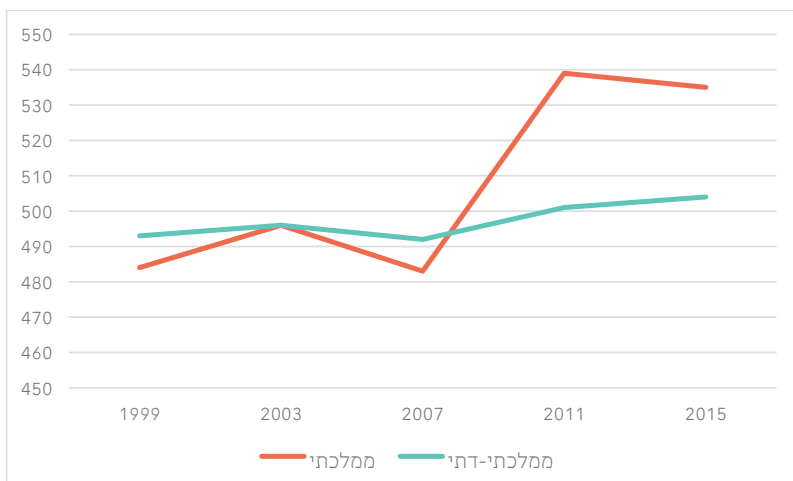
בשני התרשימים הבאים מוצגים הישגי התלמידים במבחנים הבינלאומיים במדעים לאורך השנים, לפי פיקוח.

תרשים 4.48: הציון הממוצע במבחן פיזה במדעים (בני 15-16) בשנים 2006-2018, לפי פיקוח

תרשים 4.49: הציון הממוצע במבחן טימס במדעים בכיתות ח' בשנים 1999-2015, לפי פיקוח

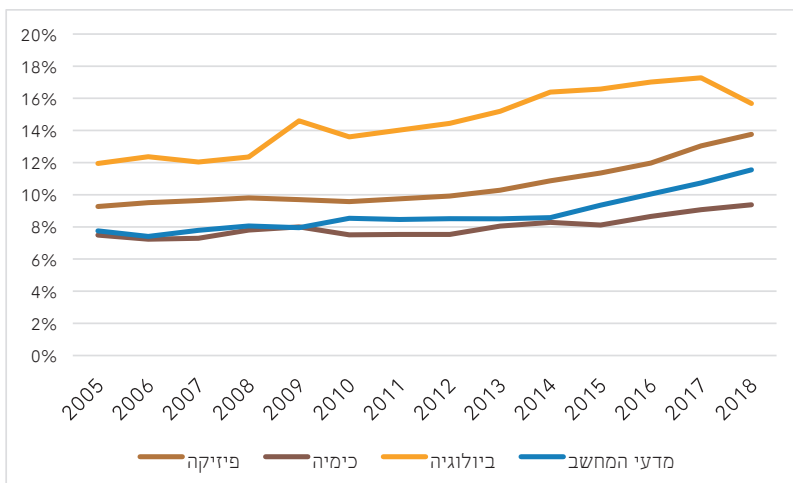
בשני המבחנים הבינלאומיים במדעים המגמה היא של התרחבות הפערים בין תלמידי החינוך הממלכתי לתלמידי החינוך הממלכתי-דתי. במבחן פיזה עמד הפער בשנת 2006 על 6 נקודות והוא התרחב בהדרגה עד שבמבחן של שנת 2018 הוא עמד על 16

נקודות: הציון של תלמידי החינוך הממלכתי עמד על 498 לעומת 482 בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי ו-489 בקרב כלל התלמידים במדינות ה-OECD. עם זאת, הפער בין תלמידי החינוך הממלכתי-דתי ובין הממוצע של תלמידי ה-OECD הצטמצם בהדרגה כך שבעוד שבשנת 2006 הוא עמד 35 נקודות, בשנת 2018 הוא עמד על 7 נקודות בלבד. באשר למבחן טימס הגיעו תלמידי החינוך הממלכתי-דתי להישגים גבוהים משל תלמידי החינוך הממלכתי ב-9 נקודות בשנים 1999 ו-2007 (ובשנת 2003 היה שוויון), ואילו בשנים 2011 ו-2015 זינק הציון של תלמידי החינוך הממלכתי בעוד שהציון של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי עלה רק במקצת, כך שהמגמה התפכה ובשנים אלו נפתח פער משמעותי לטובת תלמידי החינוך הממלכתי שעמד על 38 נקודות בשנת 2011 ו-31 נקודות בשנת 2015.

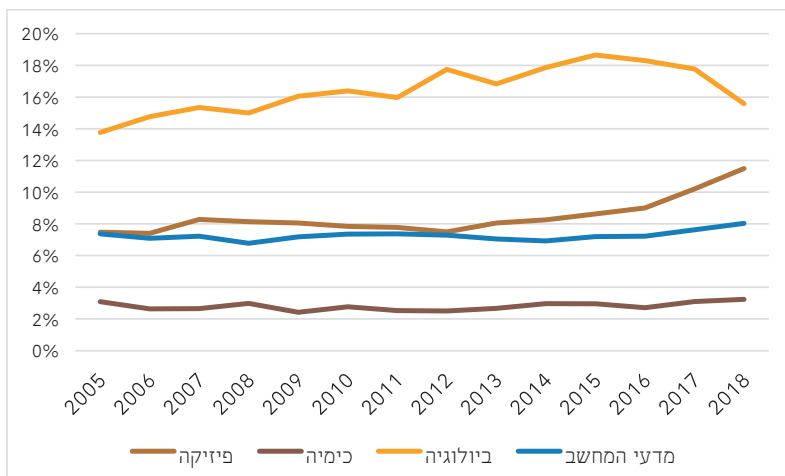
באשר לבחינות הבגרות אתמקד להלן בארבעה מקצועות מדעיים מרכזיים: פיזיקה, כימיה, ביולוגיה ומדעי המחשב. במקצועות אלו אין חובה מבחינת משרד החינוך לגשת לבחינת בגרות, אך ניתן ללמוד אותם במסגרת לימודי 5 יחידות (מגמה). כך, שיעור התלמידים שבוחרים ללמוד כל אחד מהמקצועות הללו תלוי בהחלטות וברצונות של התלמיד וכמובן במקצועות המוצעים ללמידה בבית הספר שבו התלמיד לומד, וזאת בשל כך שלא מדובר במקצועות חובה אלא במקצועות רשות.

בשני התרשימים הבאים מוצג שיעור הניגשים לבחינות הבגרות בארבעת המקצועות המדעיים בשנים 2005-2018. התרשים הראשון מציג את נתוני החינוך הממלכתי והשני את נתוני החינוך הממלכתי-דתי.

תרשים 4.50: שיעור הניגשים לבחינות הבגרות במקצועות המדעיים בשנים 2018-2005, מבין תלמידי החינוך הממלכתי

תרשים 4.51: שיעור הניגשים לבחינות הבגרות במקצועות המדעיים בשנים 2018-2005, מבין תלמידי החינוך הממלכתי-דתי

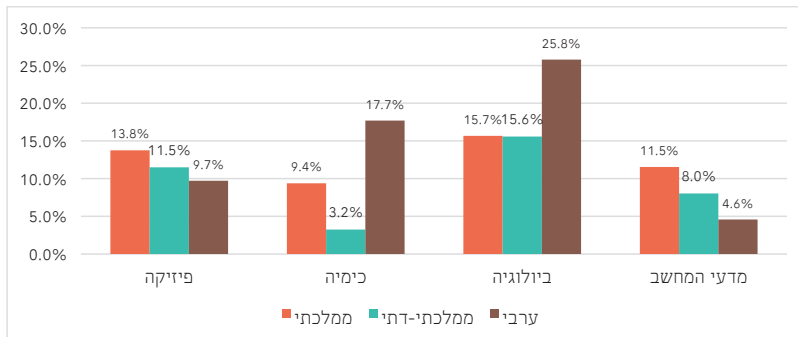

בעוד בחינוך הממלכתי ניתן לראות עלייה בשיעור הניגשים לבחינת הבגרות בכל אחד מארבעת המקצועות המדעיים, בחינוך הממלכתי-דתי אין עלייה בשיעור הניגשים לבחינות הבגרות בכימיה ובמדעי המחשב. שיעור תלמידי החינוך הממלכתי-דתי

הניגשים לבחינת בגרות בביולוגיה עלה באופן הדרגתי עד לשנת 2015, אך מאז הוא מצוי בירידה משמעותית, כך שהעלייה לאורך השנים בשיעור הלומדים מקצוע זה נמוכה מהעלייה בחינוך הממלכתי. המקצוע המדעי היחיד שבו ניתן לראות לאורך השנים עלייה משמעותית בשיעור הניגשים הדומה לזו שבחינוך הממלכתי הוא מקצוע הפיזיקה.

בתרשים הבא מוצג שיעור הניגשים לכל אחד מהמקצועות המדעיים בשנת 2018. בשל כך שבמקצועות המדעיים ישנו שיעור ניכר של ניגשים מהחינוך הערבי מוצגים במקצוע זה גם הנתונים על החינוך הערבי לצד נתוני החינוך הממלכתי והחינוך הממלכתי-דתי.

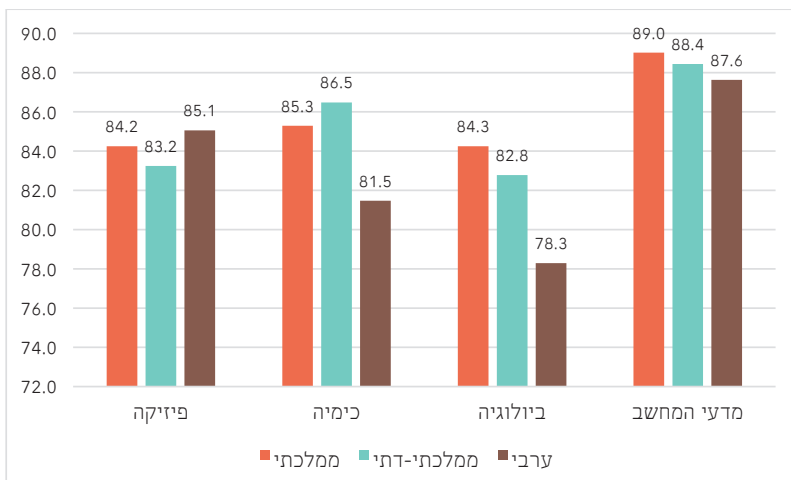
תרשים 4.52: שיעור הניגשים לבחינות הבגרות במקצועות המדעיים בשנת 2018, לפי פיקוח/מגזר

בכל ארבעת המקצועות המדעיים ישנו שיעור גבוה יותר של תלמידי חינוך ממלכתי מתלמידי חינוך ממלכתי-דתי. בתחום הפיזיקה, שרבים מחשיבים אותו כיוקרתית וכקשה ביותר, ישנו שיעור של 13.8% מתלמידי החינוך הממלכתי הניגשים לבחינת הבגרות לעומת 11.5% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי. בתחום הכימיה ישנו שיעור נמוך במיוחד של תלמידי חינוך ממלכתי-דתי: רק 3.2% ניגשים לבחינת בגרות בכימיה, לעומת 9.4% (פי 3) בקרב תלמידי החינוך הממלכתי ו-17.7% (פי 5.5) בקרב תלמידי החינוך הערבי. בתחום הביולוגיה ישנו שיעור כמעט זהה של תלמידי חינוך ממלכתי ותלמידי חינוך ממלכתי-דתי (15.7% ו-15.6% בהתאמה) ושיעור גבוה בהרבה של תלמידים מהחינוך הערבי (25.8%). בתחום מדעי המחשב ישנו שיעור גבוה יותר של תלמידי חינוך ממלכתי (11.5%) מתלמידי חינוך ממלכתי-דתי (8%) ושיעור נמוך של תלמידים מהחינוך הערבי (4.6%).

באשר לציונים, ככלל, אין שינויים משמעותיים בציוני התלמידים בבחינות הבגרות במקצועות המדעיים לאורך השנים. לפיכך, בתרשים הבא מוצגים ממוצעי הציונים בבחינת הבגרות במקצועות המדעיים בכלל השנים 2005-2018, לפי פיקוח.

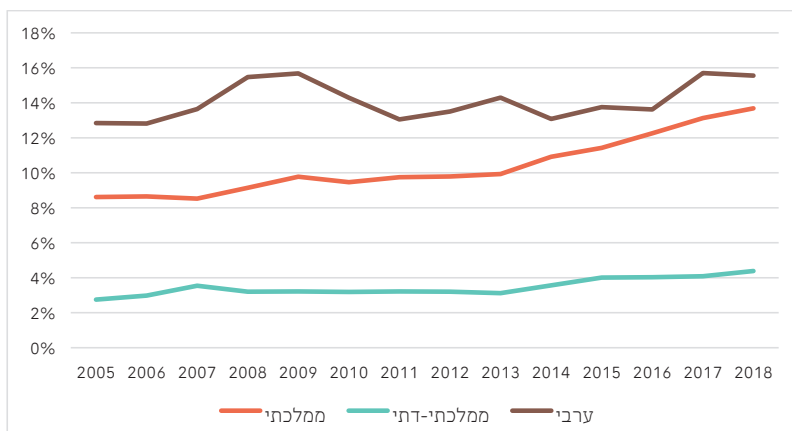
תרשים 4.53: ממוצע הציונים בבחינות הבגרות במקצועות המדעיים בשנים 2005-2018 (יחד), לפי פיקוח/מגזר ולפי מקצוע

הפערים בין תלמידי החינוך הממלכתי לתלמידי החינוך הממלכתי-דתי בציונים זניחים למדי. במקצועות פיזיקה, כימיה ומדעי המחשב ציוני תלמידי החינוך הממלכתי גבוהים במעט, ואילו בכימיה ציוני תלמידי החינוך הממלכתי-דתי גבוהים במעט. מנגד, בקרב תלמידי החינוך הערבי ניתן לראות ציונים נמוכים יחסית בשני המקצועות שבהם ישנו שיעור גבוה בהרבה של תלמידי חינוך ערבי (כימיה וביולוגיה). נראה שהדבר נובע מכך שכאשר ישנו שיעור גבוה באופן משמעותי של תלמידים שפונה למקצוע מסוים, באופן טבעי ישנם גם תלמידים חלשים יותר. לעומת זאת, במקצועות שבהם ישנו שיעור נמוך יחסית של תלמידי חינוך ערבי הציון הממוצע של תלמידי החינוך הערבי אינו רחוק מהציון של תלמידי החינוך הממלכתי ותלמידי החינוך הממלכתי-דתי (מדעי המחשב) ואף עולה עליהם (פיזיקה).

בתרשים הבא מוצגים קווי המגמה בשיעור התלמידים הניגשים לשתי בחינות בגרות במקצועות מדעיים.

תרשים 4.54: שיעור הניגשים לבחינת בגרות בשני מקצועות מדעיים (פיזיקה, כימיה, ביולוגיה ומדעי המחשב) בשנים 2005-2018, לפי פיקוח/מגזר

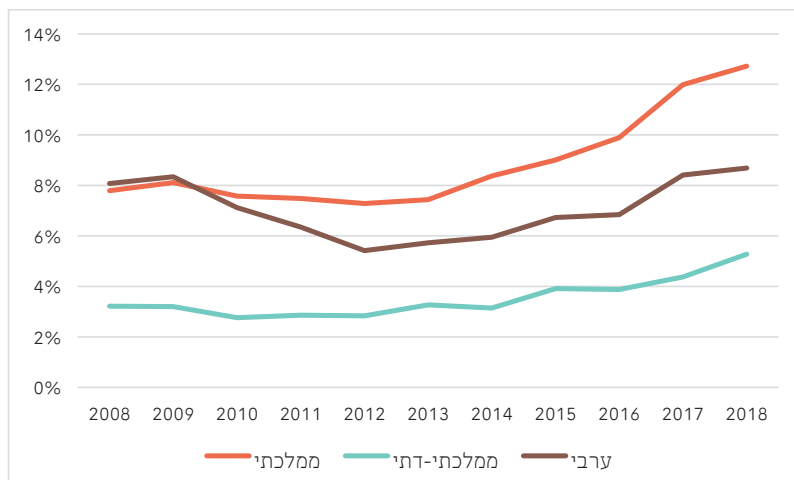

שיעור התלמידים הניגשים לבחינת בגרות בשני מקצועות מדעיים בחינוך הממלכתי-דתי נמוך בשיעור ניכר מאשר בחינוך הממלכתי ובחינוך הערבי. בנוסף, לאורך השנים העלייה בשיעור הניגשים בחינוך הממלכתי-דתי הייתה יחסית מינורית ואילו בחינוך הערבי, ובמיוחד בחינוך הממלכתי, העלייה הייתה משמעותית בהרבה. כך, בשנת 2018 שיעור התלמידים בחינוך הממלכתי-דתי שניגשו לבחינות בגרות בשני מקצועות מדעיים עמד על 4.4% לעומת 13.7% בחינוך הממלכתי (פי 3.1) ו-15.6% בחינוך הערבי (פי 3.5).

לנתון זה יש קשר למדד אחר שמשרד החינוך החל למדוד בעשור האחרון במסגרת קידום התוכנית "עתודה מדעית טכנולוגית". מטרתה של תכנית זו היא לקדם את לימודי המתמטיקה והמצוינות המדעית במערכת החינוך העל-תיכונית. הנחת המוצא של משרד החינוך היא שישנה חשיבות עליונה לטיפוחה של קבוצה בעלת מצוינות גבוהה מאוד בלימודי המדעים המדויקים ובעלת ידע בתחומים שונים (מולטי-דיסציפלינרי) של המדעים המדויקים. לפיכך, תנאי הסף לתעודת בגרות הנחשבת למדעית-טכנולוגית איכותית הם שלושה: 5 יחידות לימוד במתמטיקה; 5 יחידות לימוד (לימודי מגמה) במדעי הטבע: פיזיקה, כימיה או ביולוגיה; ו-5 יחידות לימוד מדעיות טכנולוגיות נוספות: בנתיב העיוני – כימיה, פיזיקה, ביולוגיה או מדעי המחשב; או בנתיב הטכנולוגי – אלקטרוניקה, תוכנה, מכטרוניקה או ביוטכנולוגיה.

בתרשים הבא מוצגים נתוני משרד החינוך על שיעור הזכאים לתעודת בגרות מדעית-טכנולוגית איכותית בשנים 2008-2018, לפי פיקוח/מגזר.⁹⁵

תרשים 4.55: שיעור הזכאים לתעודת בגרות מדעית-טכנולוגית איכותית בשנים 2008-2018, לפי פיקוח/מגזר

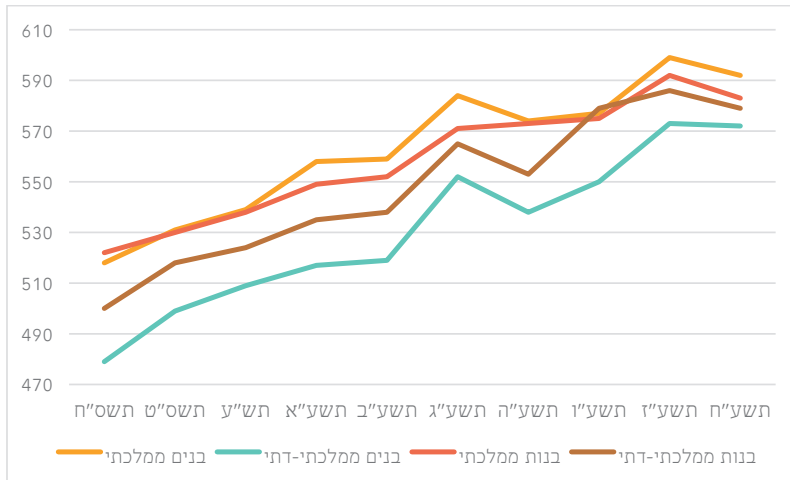
שיעור תלמידי החינוך הממלכתי-דתי הזכאים לתעודת בגרות מדעית-טכנולוגית איכותית הנו נמוך באופן משמעותי מהשיעור המקביל בקרב תלמידי החינוך הערבי ותלמידי החינוך הממלכתי. עלייה בשיעור זה בחינוך הממלכתי-דתי נרשמה החל משנת 2012, אם כי העלייה בחינוך הממלכתי משמעותית יותר. כך, בשנת 2018 שיעור תלמידי החינוך הממלכתי-דתי הזכאים לתעודת בגרות מדעית-טכנולוגית איכותית עמד על 5.3% לעומת 12.7% בחינוך הממלכתי (פי 2.4) ו-8.7% בחינוך הערבי.

4.4.2. מגדר

בתרשים הבא מוצגים הישגי התלמידים בבחינת המיצ"ב במדעים לאורך השנים, לפי פיקוח ומגדר.

⁹⁵ בשל כך שמדובר בממד פנימי של משרד החינוך, בנושא זה בחרתי להתבסס על בקשת חופש מידע ספציפית שהוגשה למשרד החינוך ולא על נתוני הלמ"ס.

תרשים 4.56: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב במדעים בכיתות ח' בשנים תשס"ח-תשע"ח, לפי פיקוח ומגדר

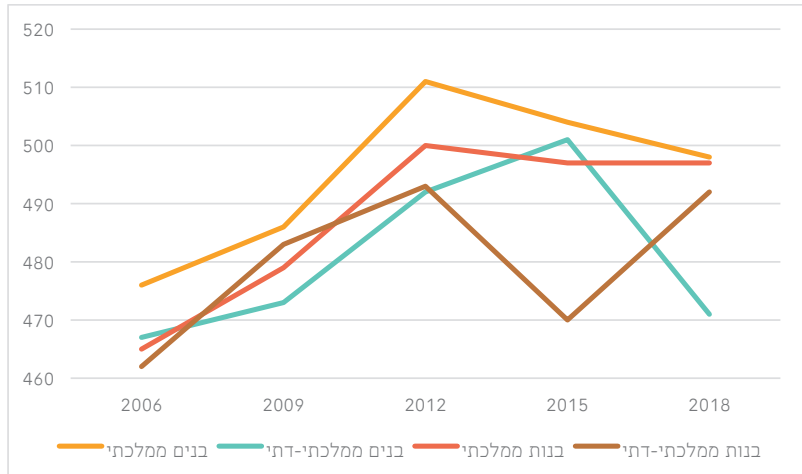

בעוד שבקרב תלמידי החינוך הממלכתי ישנה עדיפות קלה לבנים על הבנות בתחום המדעים לאורך השנים, בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי ישנה עדיפות לבנות על הבנים בתחום זה. כך, בשנת תשע"ח היה פער בקרב תלמידי החינוך הממלכתי של 9 נקודות לטובת הבנים (592 לבנים לעומת 583 לבנות), ואילו בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי היה פער הפוך של 7 נקודות לטובת הבנות (579 לבנות לעומת 572 לבנים).

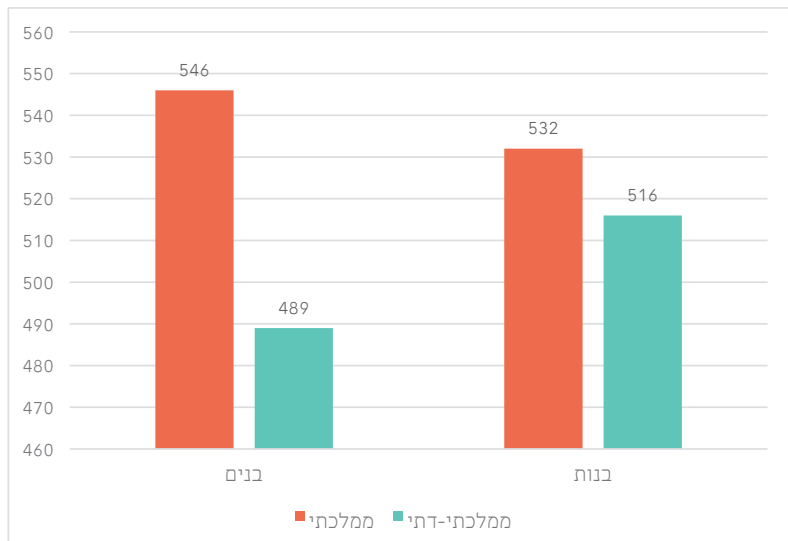
בשני התרשימים הבאים מוצגים הישגי התלמידים במבחנים הבינלאומיים במדעים לאורך השנים, לפי פיקוח ומגדר. כמבואר במבוא לפרק זה, בשל מגבלות מתודולוגיות נתונים בפילוח לפי מגדר קיימים רק על חלק משנות הבחינה במבחנים הבינלאומיים, ובפרט במבחן טימס.

תרשים 4.57: הציון הממוצע במבחן פיזה במדעים (בני 15-16) בשנים 2006-2018, לפי פיקוח ומגדר

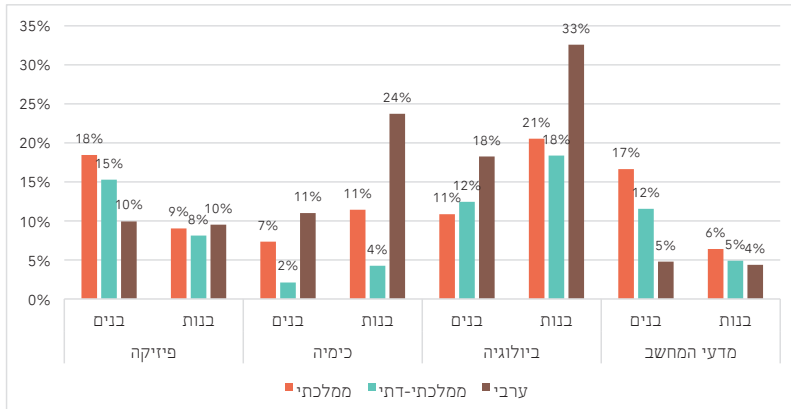
תרשים 4.58: הציון הממוצע במבחן טימס במדעים בכיתות ח' בשנת 2011, לפי פיקוח

במבחן פיזה ברוב השנים ישנו יתרון קל לבנות על פני הבנים בחינוך הממלכתי-דתי מלבד שנת 2015 שכאמור לעיל היה בה טעות אומדן גדולה יחסית, ולכן רמת המובהקות של הנתונים בשנה זו נמוכה יחסית. לעומת זאת, בחינוך הממלכתי ישנו יתרון קל של הבנים על פני הבנות באופן קבוע. בדומה לכך, במבחן טימס נמצא כי בחינוך הממלכתי-דתי הישגי הבנות גבוהים ב-27 נקודות מהישגי הבנים ואילו בחינוך הממלכתי הישגי הבנים גבוהים ב-14 נקודות מהישגי הבנות.

בתרשים הבא מוצג שיעור הניגשים לבחינות הבגרות בכל אחד מהמקצועות המדעיים בשנת 2018, לפי פיקוח/מגזר ולפי מגדר.

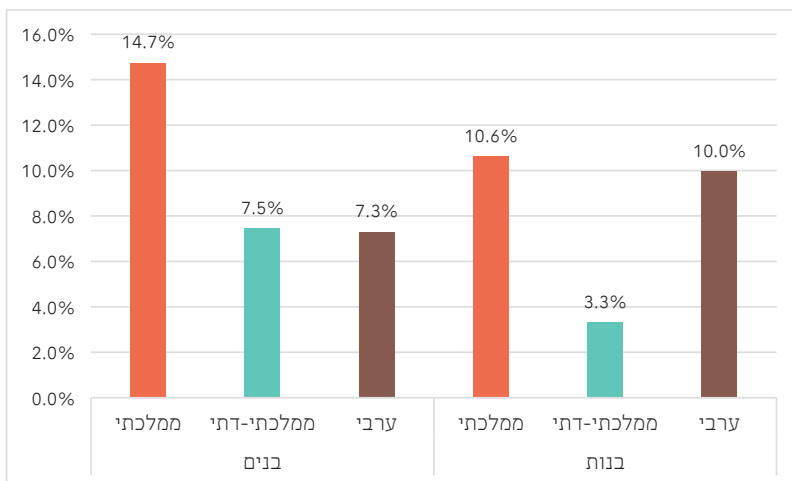
תרשים 4.59: שיעור הניגשים לבחינות הבגרות במקצועות המדעיים בשנת 2018, לפי פיקוח/מגזר ולפי מגדר

בכל סוגי הפיקוח והמגזר בנות לומדות יותר באופן משמעותי את המקצועות כימיה וביולוגיה ואילו בנים לומדים יותר באופן משמעותי את המקצועות פיזיקה ומדעי המחשב. באופן ספציפי בולט השיעור הנמוך של בנים תלמידי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים כימיה (2.1%).

בתרשים הבא מוצג שיעור הזכאים לתעודת בגרות מדעית-טכנולוגית איכותית בשנת 2018, לפי פיקוח/מגזר ולפי מגדר.

תרשים 4.60: שיעור הזכאים לתעודת בגרות מדעית-טכנולוגית איכותית בשנת 2018, לפי פיקוח/מגזר ולפי מדרג

הממצאים מבליטים את השיעור הנמוך מאוד של בנות בחינוך הממלכתי-דתי הזכאיות לתעודה מדעית-טכנולוגית איכותית, העומד על 3.3%. לשם השוואה, שיעור הבנות בחינוך הממלכתי הזכאיות לתעודה זו עומד על 10.6% ואילו שיעור הבנות בחינוך הערבי עומד על 10%, למעלה מפי 3. מנגד, בקרב הבנים שיעור הזכאים לתעודת בגרות מדעית-טכנולוגית איכותית בחינוך הממלכתי-דתי עומד על 7.5% – כמעט זהה לבנים בחינוך הערבי (7.3%), ונמוך בהרבה משיעור הבנים בחינוך הממלכתי הזכאים לתעודה זו הגבוה כמעט פי שניים ועומד על 14.7%.

4.4.3. רקע חברתי-כלכלי

בלוח הבא מוצגים הישגי התלמידים בבחינת המיצ"ב במדעים בכיתות ח' לאורך השנים, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי.

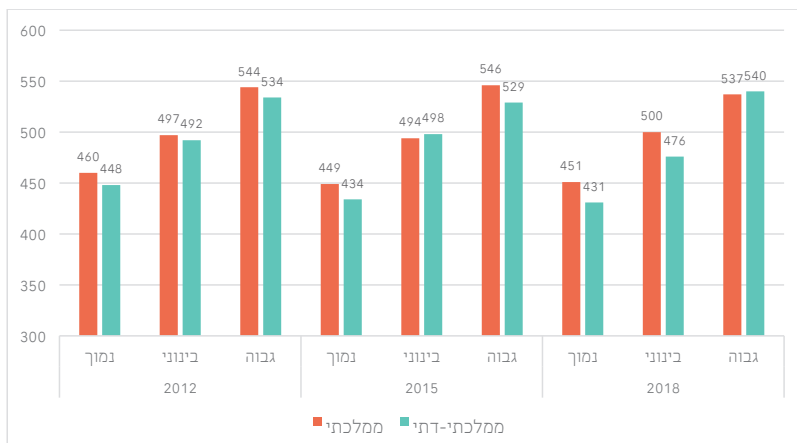
לוח 4.5: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב במדעים בכיתות ח' בשנים תשס"ח-תשע"ח, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

גבוה		בינוני		נמוך		
ממלכת-דתי	ממלכתי	ממלכת-דתי	ממלכתי	ממלכת-דתי	ממלכתי	
523	540	485	509	432	483	תשס"ח
540	554	506	517	459	463	תשס"ט
547	566	506	520	470	490	תש"ע
558	577	518	535	462	507	תשע"א
562	587	528	533	462	509	תשע"ב
595	608	549	555	506	516	תשע"ג
569	606	540	553	486	506	תשע"ה
597	600	558	557	515	528	תשע"ו
607	630	573	566	522	541	תשע"ז
599	612	571	570	526	539	תשע"ח

השוואה בין התלמידים מרקע נמוך בשני סוגי הפיקוח וכן בין התלמידים מרקע גבוה מצביעה על מגמה דומה: פער לטובת תלמידי החינוך הממלכתי המצטמצם עם השנים ובשנת תשע"ח עומד על 13 נקודות. לעומת זאת, השוואה בין התלמידים מרקע בינוני מצביעה על כך שבתחילה ישנו פער לטובת תלמידי החינוך הממלכתי, והחל משנת תשע"ו ישנו פער קל לטובת תלמידי החינוך הממלכתי-דתי הנע בין נקודה ל-7 נקודות.

בשני התרשימים הבאים מוצגים הישגי התלמידים במבחנים הבינלאומיים במדעים לאורך השנים, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי.

תרשים 4.61: הציון הממוצע במבחן פיזה במדעים (בני 15-16) בשנים 2012-2018, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

תרשים 4.62: הציון הממוצע במבחן טימס בכיתות ח' בשנים 2011-2003, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

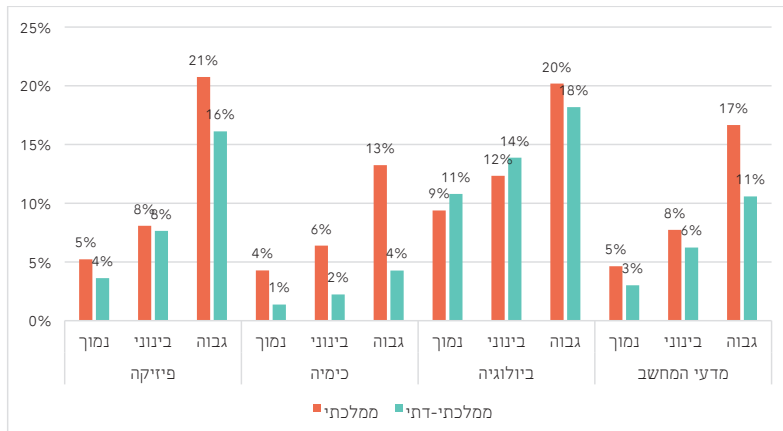

המגמות במבחנים הבינלאומיים אינן אחידות: במבחני פיזה, בחינוך הממלכתי-דתי רק התלמידים מרקע נמוך הגיעו להישגים נמוכים ממקביליהם בחינוך הממלכתי בכל השנים, בעוד שהתלמידים מרקע בינוני עברו את תלמידי החינוך הממלכתי בשנת 2015 והתלמידים מרקע גבוה עברו את תלמידי החינוך הממלכתי בשנת 2018. במבחן

טימס, לעומת זאת, בחינוך הממלכתי-דתי התלמידים מרקע נמוך הם היחידים שהגיעו להישגים הגבוהים מהישגי תלמידי החינוך הממלכתי בכל השנים, ואילו התלמידים מרקע בינוני ומרקע גבוה עשו זאת בשנים 2003 ו-2007, אך בשנת 2011 תלמידי החינוך הממלכתי הגיעו להישגים גבוהים בהרבה משלהם, בפער של כ-30 נקודות.

בתרשים הבא מוצג שיעור הניגשים לבחינות הבגרות במקצועות המדעיים בשנת 2018, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי.⁹⁶

תרשים 4.63: שיעור הניגשים לבחינות הבגרות במקצועות המדעיים בשנת 2018, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

בשני סוגי הפיקוח ישנו שיעור גבוה יותר באופן משמעותי של תלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה הלומדים את המקצועות המדעיים. בהשוואה לחינוך הממלכתי ניתן לראות שבכל קבוצות הרקע החברתי-כלכלי בחינוך הממלכתי-דתי לומדים פחות את המקצועות המדעיים. הפערים בולטים בעיקר בקרב קבוצת התלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה במקצועות פיזיקה ומדעי המחשב.

4.4.4. סיכום ודיון: מדעים

בתחום המדעים יש להפריד באופן ברור בין בחינות בחטיבת הביניים (בחינות המיצ"ב והמבחנים הבינלאומיים) ובין בחינות הבגרות. בעוד שבבחינות הנערכות

⁹⁶. הנתונים בנושא זה על החינוך הערבי פחות רלוונטיים מכיוון שרוב התלמידים בחינוך זה הם מרקע חברתי-כלכלי נמוך ובינוני.

בחטיבת הביניים תלמידי החינוך הממלכתי-דתי מגיעים להישגים נמוכים רק במעט מתלמידי החינוך הממלכתי, בבחינות הבגרות ישנו שיעור ניכר בהרבה של תלמידי חינוך ממלכתי הניגשים לבחינות במקצועות המדעיים ובפרט במקצועות כימיה, פיזיקה ומדעי המחשב. הדבר בולט במיוחד בשיעור הזכאים לתעודת בגרות מדעית-טכנולוגית איכותית העומד בחינוך הממלכתי-דתי על 5.3% לעומת 12.7% בחינוך הממלכתי (פי 2.4).

נראה כי את הסיבה להבדלים בין שלב חטיבת הביניים ובין התיכון יש לתלות בכך שהמבחנים הנערכים בחטיבת הביניים בוחנים את היכולות של התלמידים, והיכולות של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי בתחום המדעים אינן נופלות בצורה משמעותית מאלו של תלמידי החינוך הממלכתי. לעומת זאת, בחינות הבגרות במקצועות המדעיים אינן חלק מבחינות החובה, כך ששיעורי ההיבחות בהן משקפים לא רק יכולות אלא גם – ואולי אף בעיקר – את סדרי העדיפויות של התלמידים ומוסדות החינוך הממלכתיים-דתיים.

התופעה בולטת במיוחד בקרב הבנות בחינוך הממלכתי-דתי. בבחינות המיצ"ב ובמבחנים הבינלאומיים נמצא כי בחינוך הממלכתי-דתי הבנות מגיעות להישגים גבוהים יותר במדעים מאשר הבנים, בעוד שבחינוך הממלכתי המצב הפוך והבנים מגיעים להישגים גבוהים יותר מהבנות. למרות זאת, בבחינות הבגרות בולט מאוד השיעור הנמוך של בנות בחינוך הממלכתי-דתי הניגשות לבחינות במקצועות המדעיים. הדבר מלמד בבירור על הפוטנציאל הלא ממומש של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי בתחום המדעים, ובפרט של הבנות. בפרקים הבאים נראה כי מגמות דומות מסתמנות גם בהמשך הלימודים של בוגרי ובוגרות החינוך הממלכתי-דתי במוסדות ההשכלה הגבוהה ובשוק העבודה.

במחקר קודם הצגתי מספר טענות העולות כהסבר לשיעור הנמוך של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי במקצועות אלו,⁹⁷ ולהן אציג אותם בקצרה:

בינוניות: נטען כי במערכת החינוך הממלכתי-דתי חסרה לעתים שאיפה למצוינות, ורווחת בה מגמה של הסתפקות במינימום. כך, נטען כי בחינוך הממלכתי-דתי יש דגש על הזכאות לתעודת בגרות וישנו רצון להסתפק בתעודת בגרות עם מקצועות קלים יחסית, ולכן יש פחות שאיפה להעמיק במקצועות המדעיים הנחשבים לקשים יותר.

תפיסת תפקיד האישה: קיימת תפיסה בקרב חלק מהמחנכים בחברה הדתית-לאומית, שלפיה המקצועות הריאליים הם מקצועות 'גבריים' שאינם מתאימים למוח הנשי, ולפיכך יש לעודד את התלמידות להשקיע במקצועות הומאניים. כמו כן, ישנה

97. להרחבה ראו: פינקלשטיין, 2015ב, עמ' 190-192.

הכוונה של נשים בחברה הדתית-לאומית למשרות אם, גורם שגם הוא אחראי למיעוט הבנות הדתיות במקצועות המדעים.

גודל בתי הספר: כפי שהראיתי בפרק הקודם, בתי הספר התיכוניים בחינוך הממלכתי-דתי קטנים באופן משמעותי מבתי הספר התיכוניים בחינוך הממלכתי. הדבר מוביל לשיעור נמוך מאוד של בתי ספר תיכוניים בחינוך הממלכתי-דתי שבהם מתאפשר לתלמידים ללמוד את מקצועות המדעים המדויקים. הדבר בולט במיוחד במקצועות כמו פיסיקה וכימיה, שלשם לימודם יש צורך במעבדות ובציוד יקר-ערך, שלא משתלם לבתי הספר להחזיק עבור קבוצה קטנה של תלמידים.

התחזקות דתית: נטען כי תהליכי התחזקות דתית שעוברת החברה הדתית-לאומית בעשורים האחרונים מביאים להפחתה ערכית בלימודי החול בכלל ובלימודי המדעים המדויקים בפרט. כך, למשל, סקרים של משרד החינוך הנערכים בבחינות המיצ"ב מלמדים כי רק 68% מן התלמידים בבתי ספר נפרדים בחינוך הממלכתי-דתי היסודי מציינים כי מקצוע המדעים חשוב להם, זאת לעומת 83% מהתלמידים בבתי ספר מעורבים בחינוך הממלכתי-דתי ו-82% מהתלמידים בחינוך הממלכתי, כאשר ביתר המקצועות הפערים נמוכים בהרבה.

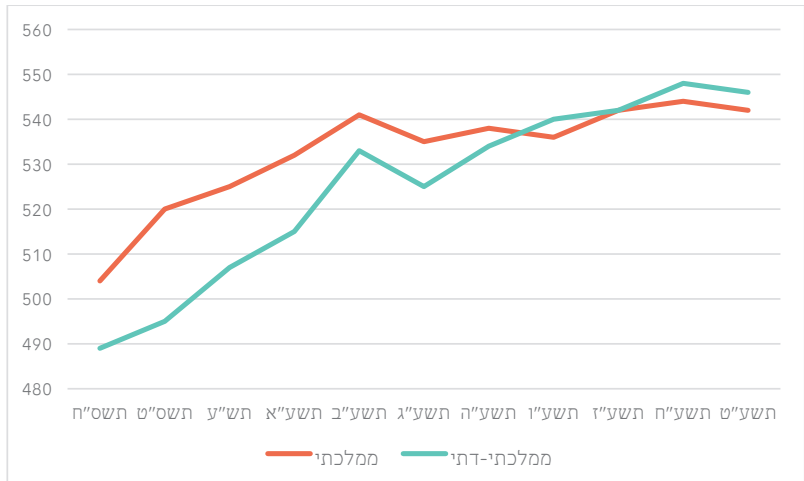
4.5 עברית וקריאה

4.5.1 נתונים כללים

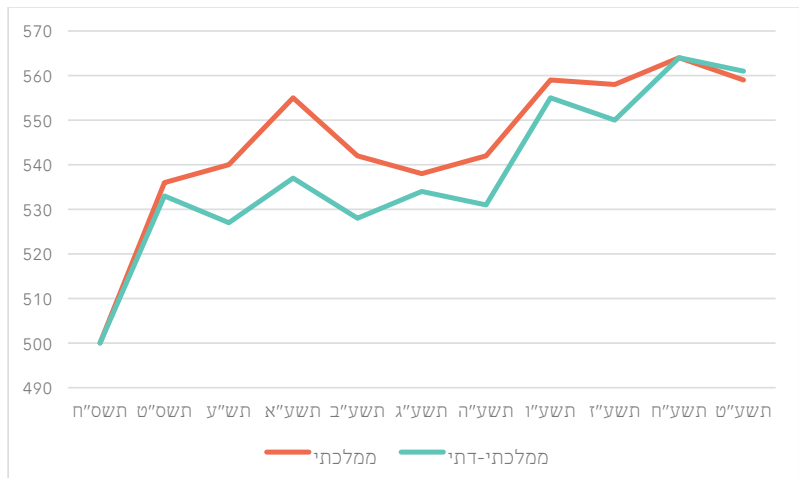
בשני התרשימים הבאים מוצגים הישגי התלמידים בבחינות המיצ"ב בעברית בכיתות ה' וכיתות ח' לאורך השנים, לפי פיקוח.

תרשים 4.64: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב בעברית בכיתות ה' בשנים תשס"ח-תשע"ט, לפי פיקוח

תרשים 4.65: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב בעברית בכיתות ח' בשנים תשס"ח-תשע"ט, לפי פיקוח

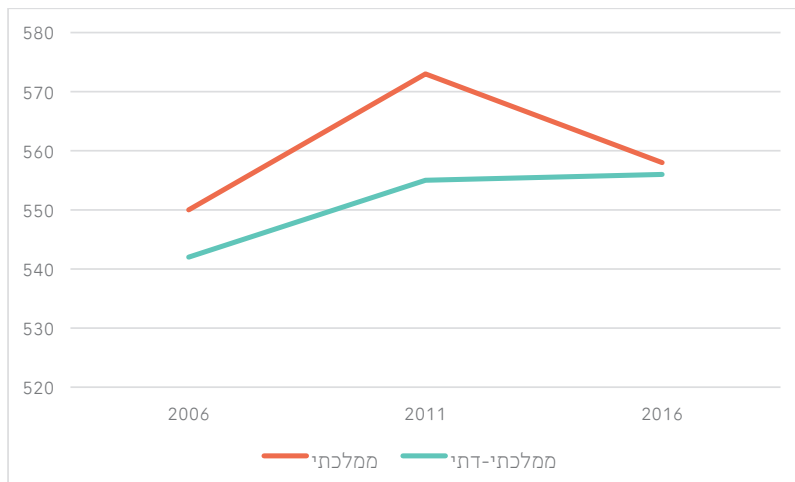

נתוני בחינת המיצ"ב בעברית בכיתות ה' מלמדים על פער של כ-15 נקודות בשנת תשס"ח לטובת תלמידי החינוך הממלכתי שהולך ומצטמצם עם השנים, ובשנים האחרונות אף ישנו פער קל לטובת תלמידי החינוך הממלכתי-דתי של 4 נקודות.

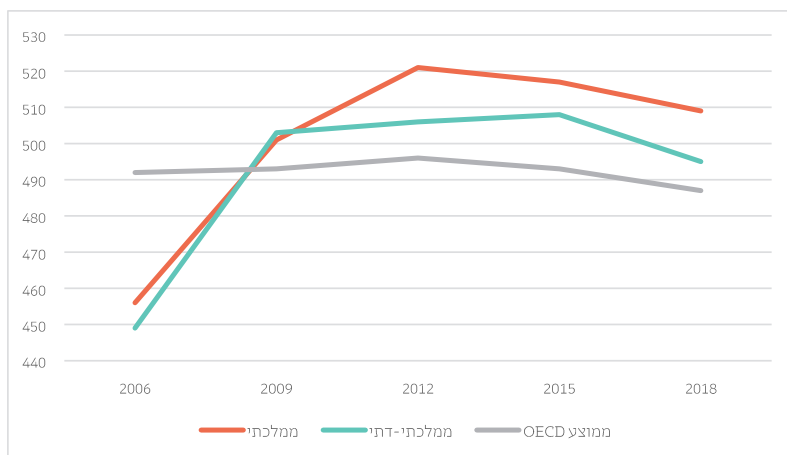
בבחינת המיצ"ב בכיתות ח' היה בשנת תשס"ח שוויון בין תלמידי חינוך ממלכתי לתלמידי חינוך ממלכתי-דתי, אך לאחר מכן נפתח פער לטובת תלמידי החינוך הממלכתי שנסגר שוב בשנים האחרונות.

בשני התרשימים הבאים מוצגים הישגי התלמידים במבחנים הבינלאומיים בקריאה לאורך השנים, לפי פיקוח.

תרשים 4.66: הציון הממוצע במבחן פירלס (אוריינות קריאה) בכיתות ד' בשנים 2006-2016, לפי פיקוח

תרשים 4.67: הציון הממוצע במבחן פיזה בקריאה (בני 15-16) בשנים 2006-2018, לפי פיקוח

המגמה במבחנים הבינלאומיים בתחום הקריאה קרובה למגמה בבחינות המיצ"ב. הפערים בין תלמידי החינוך הממלכתי ותלמידי החינוך הממלכתי-דתי זניחים למדי. בשני המבחנים הבינלאומיים ישנו פער קל לטובת תלמידי החינוך הממלכתי, כאשר במבחן פירלס האחרון הפער עומד על 2 נקודות ובמבחן פיזה האחרון הפער עומד על 14 נקודות.⁹⁸ מבחן פיזה מספק השוואה גם לממוצע של מדינות ה-OECD, וניתן לראות שמלבד המבחן של שנת 2006, בכל ארבעת המבחנים האחרונים גם תלמידי החינוך הממלכתי וגם תלמידי החינוך הממלכתי-דתי מגיעים להישגים גבוהים יותר בקריאה מהממוצע במדינות ה-OECD.

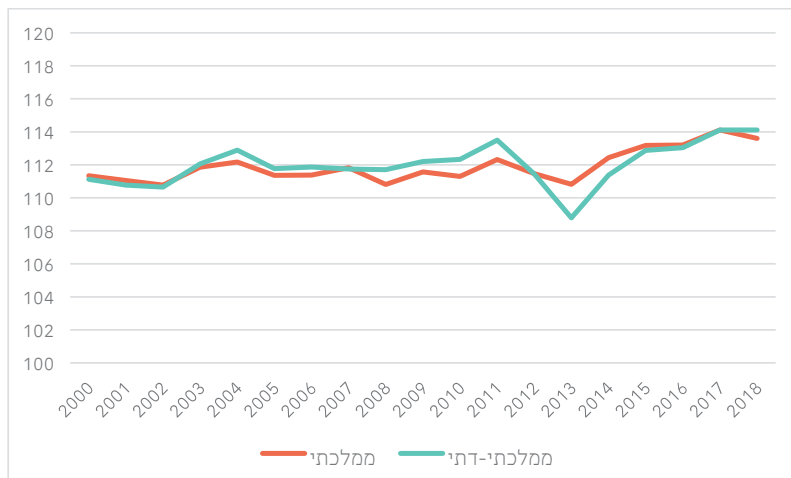
באשר לבחינות הבגרות ישנה חובה על כלל התלמידים היהודים להיבחן ב-2 יחידות לימוד בהבעה עברית הכוללות בחינות בלשון והבנת הנקרא. כמו בבחינות בגרות אחרות, ההבדלים בציונים בין שני סוגי הפיקוח זניחים. כך, בשנים 2017-2018 עמד הממוצע של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי ב-2 יחידות לימוד אלו על 74.8 לעומת 73.4 בקרב תלמידי החינוך הממלכתי.⁹⁹

⁹⁸ במסגרת מבחן פירלס האחרון נערך גם מבחן ממוחשב, כהכנה למבחן פירלס הבא. במבחן זה הציון של תלמידי החינוך הממלכתי עמד על 564 לעומת 557 בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי, פער קל של 7 נקודות.

⁹⁹ נתונים אלו מבוססים על נתונים שפרסם משרד החינוך ברמת בית הספר. משרד החינוך אינו מציג את הנתונים על בתי ספר שבהם פחות מ-10 תלמידים ניגשו למקצוע מסוים, אך מכיוון שמדובר במקצוע חובה, ומכיוון שרוב מוחלט של בתי הספר ישנה כמות גבוהה בהרבה מ-10 תלמידים, הרי שהנתונים

בתרשים הבא מוצגים הישגי בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בפרק החשיבה המילולית בבחינה הפסיכומטרית לאורך השנים, לפי פיקוח.

תרשים 4.68: הציון הממוצע בפרק החשיבה המילולית של הניגשים לבחינה הפסיכומטרית בשנים 2000-2018, לפי פיקוח

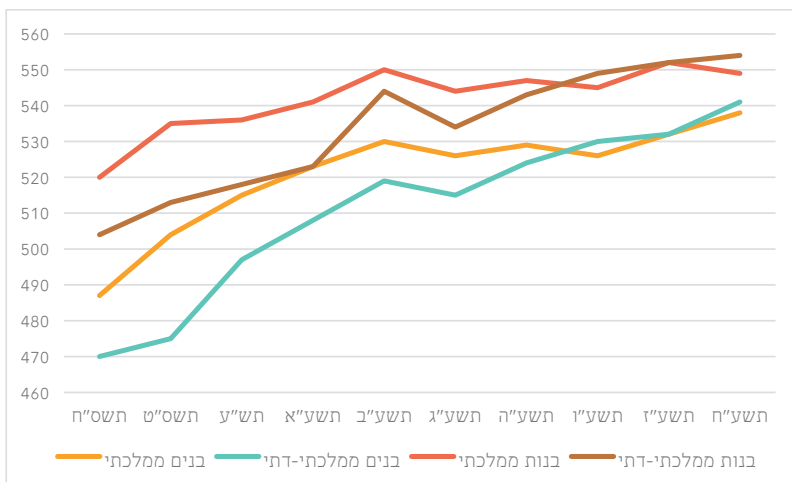
בניגוד לפרק החשיבה הכמותית ולפרק האנגלית בבחינה הפסיכומטרית, שבהם נמצא יתרון ברור לבוגרי החינוך הממלכתי, בפרק החשיבה המילולית לאורך כל השנים הישגים של בוגרי שני סוגי הפיקוח זהים כמעט לחלוטין. כך, מלבד שנת 2013 שבה עמד הפער בין בוגרי שני סוגי הפיקוח על 2 נקודות, בכל יתר השנים הפער נע בין 0 ל-1 נקודות, כך שהוא היה מזערי מאוד. חישוב של כלל השנים ביחד מעלה כי הממוצע של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בפרק החשיבה המילולית עומד על 112.1 לעומת 111.9 בקרב בוגרי החינוך הממלכתי. נראה שיש בכך המשך ישיר של הפערים הזניחים בבחינות העברית והקריאה בבחינות המיצ"ב, במבחנים הבינלאומיים ובבחינות הברורות.

4.5.2. מגדר

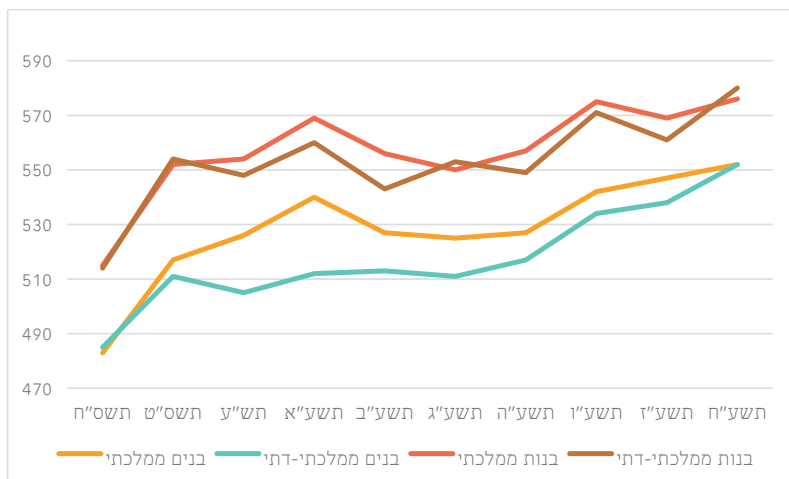
בשני התרשימים הבאים מוצגים הישגי התלמידים בבחינות המיצ"ב בעברית בכיתות ה' וכתות ח' לאורך השנים, לפי פיקוח ומגדר.

מוצגים על רוב מוחלט של הניגשים לבחינות הברורות.

תרשים 4.69: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב בעברית בכיתות ה' בשנים תשס"ח-תשע"ח, לפי פיקוח ומגדר

תרשים 4.70: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב בעברית בכיתות ח' בשנים תשס"ח-תשע"ח, לפי פיקוח ומגדר

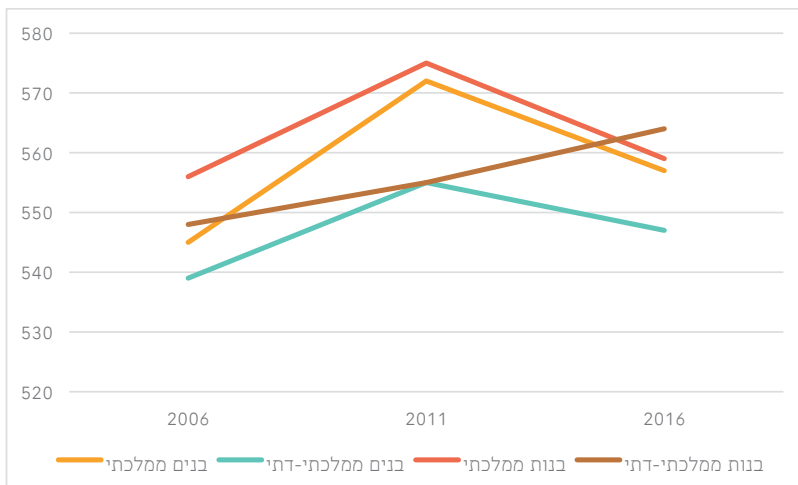

בשני סוגי הפיקוח ישנה עדיפות לבנות על הבנים בבחינות המיצ"ב בעברית, הן בכיתות ה' והן בכיתות ח'. הפערים בין הבנות לבנים קרובים גם הם בשני סוגי הפיקוח.

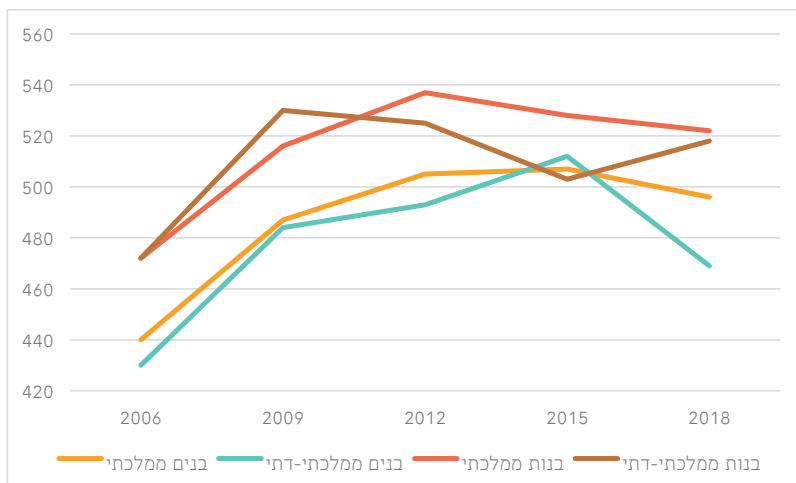
כך למשל, בשנת תשע"ח עמד הפער בין בנות לבנים בקרב תלמידי החינוך הממלכתי בכיתות ה' על 11 לעומת פער של 13 בין בנות לבנים בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי; ובבחינת המיצ"ב של כיתות ח' עמד הפער בין בנות לבנים בקרב תלמידי החינוך הממלכתי על 24 לעומת פער של 28 בין בנות לבנים בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי.

בשני התרשימים הבאים מוצגים הישגי התלמידים במבחנים הבינלאומיים בקריאה לאורך השנים, לפי פיקוח ומגדר.

תרשים 4.71: הציון הממוצע במבחן פירלס (אוריינות קריאה) בכיתות ד' בשנים 2006-2016, לפי פיקוח ומגדר

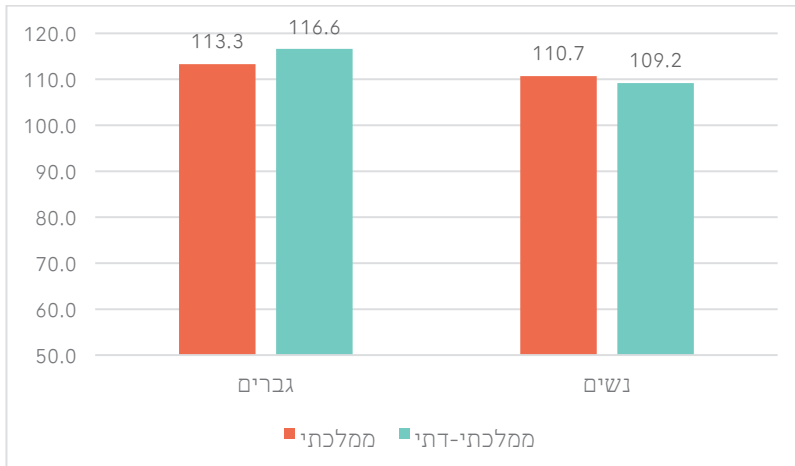
תרשים 4.72: הציון הממוצע במבחן פיזה בקריאה (בני 15-16) בשנים 2006-2018, לפי פיקוח ומגדר

בשני המבחנים הבינלאומיים ישנה עדיפות לבנות על בנים בשני סוגי הפיקוח. במרבית המבחנים הפער לטובת הבנות היה כמעט זהה בשני סוגי הפיקוח, אך במבחן האחרון הפערים לטובת הבנות בחינוך הממלכתי-דתי התרחבו. כך, במבחן פירלס האחרון שנערך בשנת 2016 הפער בין בנות לבנים בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי עמד על 17 נקודות לעומת פער של 2 נקודות בין בנות ובנים בקרב תלמידי החינוך הממלכתי. במבחן פיזה האחרון שנערך בשנת 2018 הפער בין בנות לבנים בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי עמד על 49 נקודות לעומת פער של 26 נקודות בין בנות לבנים בקרב תלמידי החינוך הממלכתי. פערים גבוהים אלו בין בנות לבנים נצפו גם בקרב כלל מדינות ה-OECD שהפער בשנת 2018 בין בנות ובנים עמד בהן על 30 נקודות.

בפרק החשיבה המילולית בבחינה הפסיכומטרית הציון נשאר יציב לאורך השנים בקרב גברים ונשים, ולפיכך לא אתמקד בהצגת קו המגמה אלא בהצגת הציון הממוצע בכלל השנים לפי פיקוח ומגדר.

תרשים 4.73: הציון הממוצע בפרק החשיבה המילולית של הניגשים לבחינה הפסיכומטרית בשנים 2000-2018 (יחד), לפי פיקוח ומגדר

על אף המגמות הברורות של עדיפות של בנות על בנים בתחום העברית והקריאה בבחינות המיצ"ב ובמבחנים הבינלאומיים, ובפרט בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי, בבחינה הפסיכומטרית מסתמנת תמונה הפוכה לחלוטין: עדיפות ברורה של גברים על נשים ובפרט בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. כך, הפער בין גברים ונשים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי עומד במוצע על 7.4 נקודות לעומת פער נמוך בהרבה של 2.6 נקודות בין גברים ונשים בקרב בוגרי החינוך הממלכתי. הדבר מביא לכך שבפרק החשיבה המילולית הישגי הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי גבוהים הן מהישגי הגברים בוגרי החינוך הממלכתי והן מהישגי הנשים בוגרות החינוך הממלכתי, בעוד שהישגי הנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי הם הנמוכים ביותר מבין כל קבוצות אלו.

4.5.3 רקע חברתי-כלכלי

בשני הלוחות הבאים מוצגים הישגי התלמידים בבחינות המיצ"ב בעברית בכיתות ה' וכיתות ח' לאורך השנים, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי.

לוח 4.6: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב בעברית בכיתות ה' בשנים תשס"ח-תשע"ח, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

	גבוה		בינוני		נמוך	
	ממלכת-דתי	ממלכתי	ממלכת-דתי	ממלכתי	ממלכת-דתי	ממלכתי
תשס"ח	516	525	489	493	445	468
תשס"ט	529	535	498	514	444	478
תש"ע	533	545	504	512	470	480
תשע"א	543	546	512	522	469	494
תשע"ב	555	554	530	532	494	508
תשע"ג	548	549	519	524	481	503
תשע"ה	550	554	531	526	501	500
תשע"ו	556	552	537	524	511	501
תשע"ז	558	555	540	534	508	512
תשע"ח	561	557	545	534	518	513

לוח 4.7: הציון הממוצע בבחינת המיצ"ב בעברית בכיתות ח' בשנים תשס"ח-תשע"ח, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

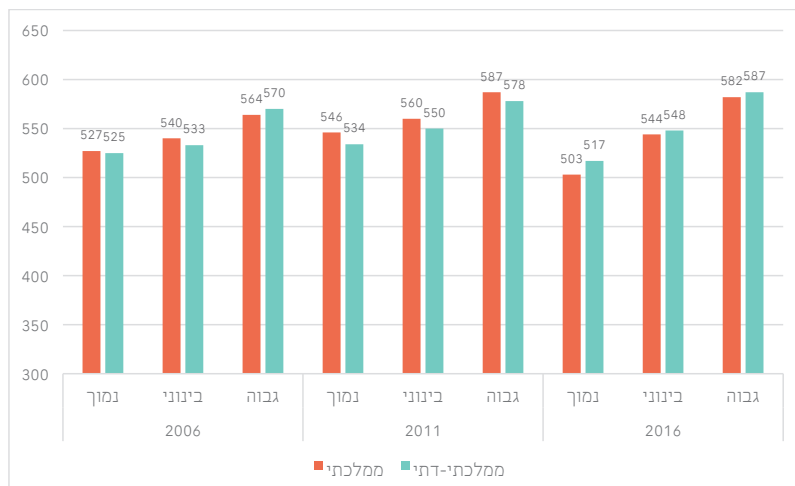
	גבוה		בינוני		נמוך	
	ממלכת-דתי	ממלכתי	ממלכת-דתי	ממלכתי	ממלכת-דתי	ממלכתי
תשס"ח	536	531	496	486	439	446
תשס"ט	563	562	532	521	468	480
תש"ע	572	567	522	527	434	489
תשע"א	566	582	533	538	479	485
תשע"ב	558	566	524	528	471	499
תשע"ג	563	564	533	519	463	483
תשע"ה	559	568	525	527	469	486
תשע"ו	581	579	550	545	504	512
תשע"ז	573	581	545	542	498	515
תשע"ח	584	581	562	554	520	525

באופן יחסי קבוצת התלמידים מרקע בינוני היא הקבוצה בעלת ההישגים הגבוהים ביותר בעברית בחינוך הממלכתי-דתי בהשוואה לחינוך הממלכתי, הן בכיתות ה' והן בכיתות ח'. בכיתות ה' הממוצע של קבוצה זו בכלל השנים כמעט זהה לזה של תלמידי החינוך הממלכתי מרקע בינוני, ובכיתות ח' הוא אף עולה עליו במקצת. בקבוצת

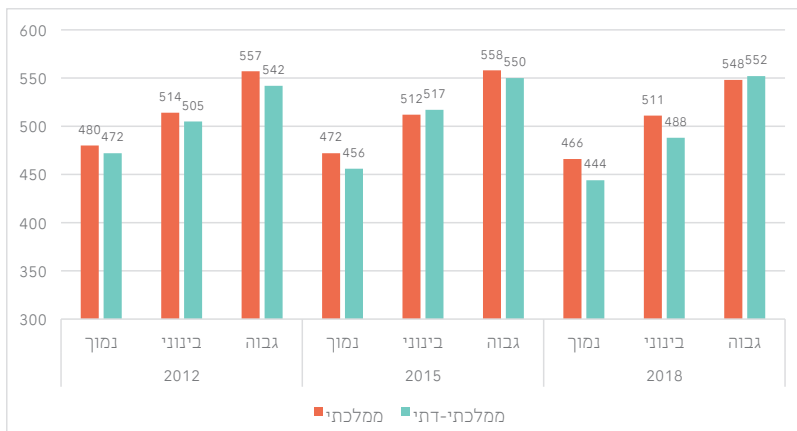
התלמידים מרקע גבוה לעומת זאת, ישנו פער קל במוצע לטובת תלמידי החינוך הממלכתי של כ-3 נקודות, הן בכיתות ה' והן בכיתות ח', ובקבוצת התלמידים מרקע נמוך ישנו פער ממוצע לטובת תלמידי החינוך הממלכתי של 11 נקודות בכיתות ה' ו-17 נקודות בכיתות ח', אם כי הפער מצטמצם עם השנים.

בשני התרשימים הבאים מוצגים הישגי התלמידים במבחנים הבינלאומיים בקריאה לאורך השנים, לפי פיקוח ומגדר.

תרשים 4.74: הציון הממוצע במבחן פירלס (אוריינות קריאה) בכיתות ד' בשנים 2006-2016, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

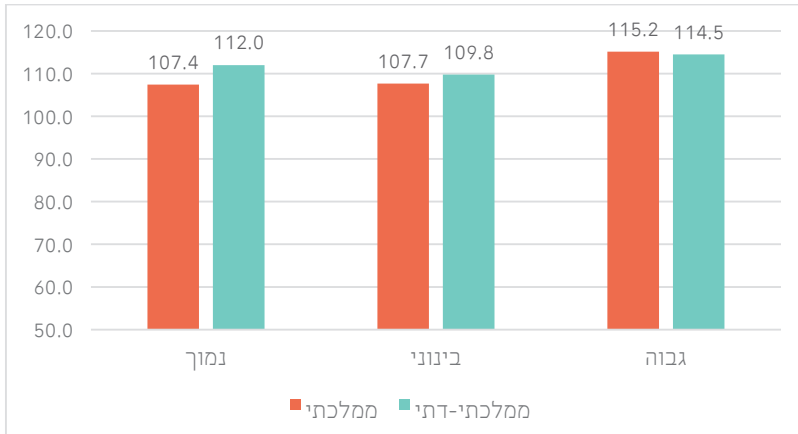

תרשים 4.75: הציון הממוצע במבחן פיזה בקריאה (בני 15-16) בשנים 2012-2018, לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

קשה למצוא קו מגמה אחיד המבחין את הקבוצות מרקע חברתי- כלכלי האחת מהשנייה, הן בין המבחנים השונים והן בין השנים השונות באותו המבחן: בחלק מהבחינות ישנה עדיפות יחסית לקבוצת התלמידים מרקע נמוך בחינוך הממלכתי-דתי, בחלק עדיפות לקבוצת התלמידים מרקע בינוני, ובחלק עדיפות לקבוצת התלמידים מרקע גבוה. בתרשים הבא מוצגים נתוני פרק החשיבה המילולית בבחינה הפסיכומטרית לפי פיקוח ורקע חברתי- כלכלי.

תרשים 4.76: הציון הממוצע בפרק החשיבה המילולית של הניגשים לבחינה הפסיכומטרית בשנים 2000-2018 (יחד), לפי פיקוח ורקע חברתי-כלכלי

נתוני הבחינה הפסיכומטרית בפרק החשיבה המילולית מצביעים על עדיפות ברורה של התלמידים מקבוצת התלמידים מרקע נמוך: תלמידי החינוך הממלכתי-דתי מקבוצה זו מגיעים להישגים הגבוהים ב-4.6 נקודות בממוצע מתלמידי החינוך הממלכתי (112 לעומת 107.4), בעוד שבהשוואת קבוצות התלמידים מרקע בינוני ישנו פער של 2.1 נקודות לטובת תלמידי החינוך הממלכתי-דתי, ובהשוואת קבוצות התלמידים מרקע גבוה ישנו פער של 0.7 נקודות לטובת תלמידי החינוך הממלכתי.

4.5.4. סיכום ודיון: עברית וקריאה

תחום העברית והקריאה ייחודי משאר המקצועות הנידונים בפרק זה בכך שהישגי תלמידי החינוך הממלכתי-דתי בו זהים כמעט לחלוטין להישגי תלמידי החינוך הממלכתי. הדבר בא לידי ביטוי בכל סוגי המבחנים: בחינות המיצ"ב המבחנים הבינלאומיים, בחינות הבגרות והבחינה הפסיכומטרית. המגמות והתזויות לאורך השנים הן קלות מאוד, כך שלעתים ישנו יתרון קל לתלמידי החינוך הממלכתי ולעתים יתרון קל לתלמידי החינוך הממלכתי-דתי, אך במבט כולל הפערים מינוריים. הדבר בולט במיוחד בבחינה הפסיכומטרית בתחום החשיבה המילולית שבה נמצא כי במשך 19 שנה הייתה רק שנה אחת (2013) שהפער בין הבוגרים של שני סוגי הפיקוח עלה על למעלה מנקודה.

פילוח הנתונים לפי מגדר מעלה מגמה מעניינת: בעוד שבבחינות המיצ"ב ובמבחנים

הבינלאומיים ישנה עדיפות ברורה לבנות בשני סוגי הפיקוח, בבחינה הפסיכומטרית ישנה עדיפות לגברים בשני סוגי הפיקוח אך בעיקר בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. ניתן לשער שהשונות של הבחינה הפסיכומטרית במבחן זה קשורה לכך שבבחינה זו ישנה חשיבות גבוהה לאוצר מילים נרחב בעברית, ובפרט למילים מהעברית המקראית והארמית, ולגברים הדתיים יש יתרון מובנה בכך. בנוסף, פילוח הנתונים לפי רקע חברתי-כלכלי לא מעלה מגמות אחידות: בבחינות המיצ"ב ישנה עדיפות יחסית בחינוך הממלכתי-דתי לתלמידים מרקע חברתי-כלכלי בינוני, במבחנים הבינלאומיים לא ניתן לראות מגמה אחידה ובבחינה הפסיכומטרית ישנה עדיפות יחסית לתלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך.

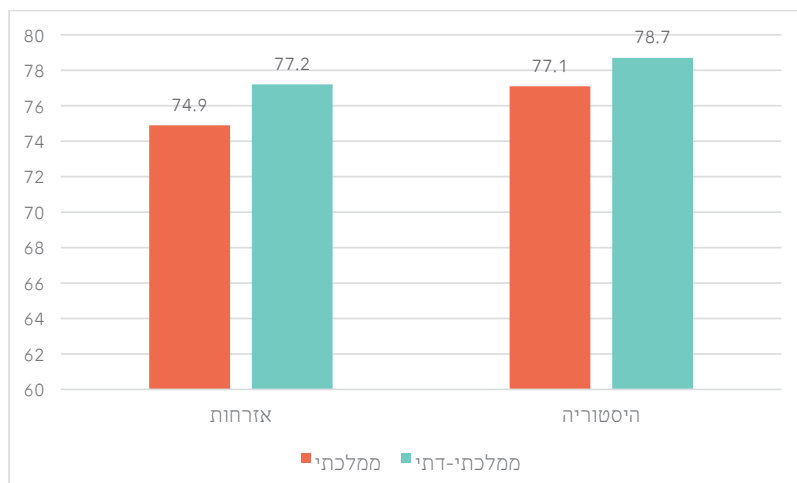
4.6 מקצועות נוספים

בחינות המיצ"ב, המבחנים הבינלאומיים והבחינה הפסיכומטרית אינם מציגים מידע באשר למקצועות ותחומים שלא נסקרו עד כה. לעומת זאת, בבחינות הבגרות נבחנים התלמידים בעוד תחומים, הן כמקצועות חובה והן כמקצועות רשות.

שלושה תחומים מרכזיים המהווים חלק ממקצועות החובה בבחינות הבגרות הם אזרחות, הבעה עברית והיסטוריה. בכל אחד מהתחומים הללו ישנה חובה להיבחן ב-2 יחידות לימוד, ובחלקם אף ניתן להרחיב את הלימודים ל-5 יחידות לימוד. לתחום ההבעה העברית התייחסתי לעיל בסעיף הרלוונטי. בתרשים הבא מוצג ממוצע הציונים של התלמידים בבחינות החובה (2 יחידות לימוד) בהיסטוריה ואזרחות, לפי פיקוח.¹⁰⁰

¹⁰⁰ נתונים אלו מבוססים על נתונים שפרסם משרד החינוך ברמת בית הספר. משרד החינוך אינו מציג את הנתונים על בתי ספר שבהם פחות מ-10 תלמידים ניגשו למקצוע מסוים, אך מכיוון שמדובר במקצועות חובה, ומכיוון שברוב מוחלט של בתי הספר ישנה כמות גבוהה בהרבה מ-10 תלמידים, הרי שהנתונים מוצגים על רוב מוחלט של הניגשים לבחינות הבגרות.

תרשים 4.77: ממוצע הציונים במקצועות החובה לבגרות: אזרחות והיסטוריה (2 יחידות לימוד) בשנים 2017-2018 (יחד), לפי פיקוח

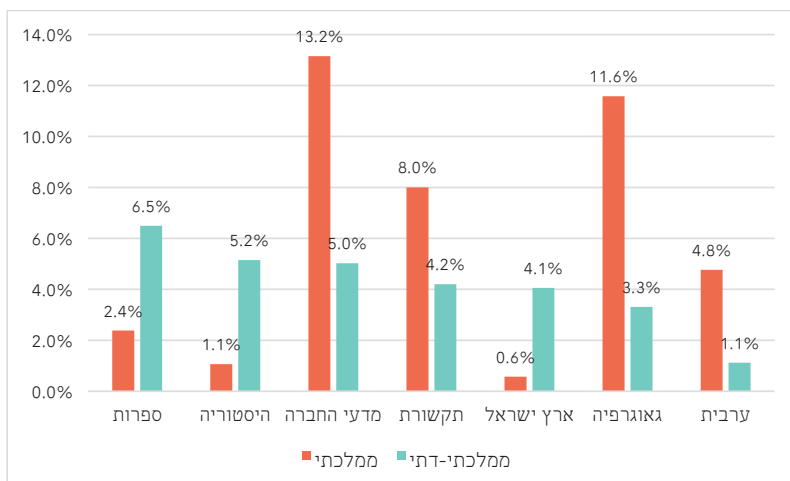

בשני המקצועות ישנו פער קל יחסית לטובת תלמידי החינוך הממלכתי-דתי: 1.6 נקודות בהיסטוריה ו-2.3 נקודות באזרחות.

בנוסף, מלבד מתמטיקה, אנגלית והמקצועות המדעיים, בחינות הבגרות כוללות עוד קשת רחבה של מקצועות שניתן ללמוד אותם ברמה מוגברת של 5 יחידות כמקצוע רשות (מגמה). בתרשים הבא מוצג שיעור התלמידים הלומדים כל אחד מהמקצועות המרכזיים לפי פיקוח.¹⁰¹

101. הנתונים הם נתוני 2016 וזאת מכיוון שהם מתבססים על נתונים שפרסם משרד החינוך ברמת בית הספר. המשרד אמנם פרסם נתונים דומים גם על השנים 2017 ו-2018, אך בעוד בנתוני 2016 הוא הציג את הנתונים על כל מקצוע שניגשו בו בבית בית ספר מסוים למעלה מ-4 תלמידים, בנתוני 2017 ו-2018 הוצגו רק מקצועות שניגשו בהם למעלה מ-10 תלמידים ולפיכך נתוני השנים הללו הם חלקיים מאוד, ולכן התייחסתי רק לנתוני 2016.

תרשים 4.78: שיעור הניגשים לבחינת 5 יחידות בגרות במקצועות שונים בשנת 2016, לפי פיקוח

תלמידי החינוך הממלכתי-דתי בולטים בעיקר במקצועות ספרות, היסטוריה ולימודי ארץ ישראל. 6.5% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי לומדים 5 יחידות בספרות לעומת 2.4% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי לומדים 5 יחידות בהיסטוריה לעומת 1.1% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי; ו-4.1% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי לומדים 5 יחידות בלימודי ארץ ישראל לעומת 0.6% בחינוך הממלכתי.

מנגד, תלמידי החינוך הממלכתי-דתי ממעטים באופן יחסי ללמוד באופן מוגבר לבגרות את המקצועות הבאים: מדעי החברה, תקשורת,¹⁰² גאוגרפיה וערבית. 13.2% מתלמידי החינוך הממלכתי לומדים 5 יחידות במדעי החברה לעומת 5% בחינוך הממלכתי-דתי; 8% מתלמידי החינוך הממלכתי לומדים 5 יחידות בתקשורת לעומת 4.2% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי; 11.6% מתלמידי החינוך הממלכתי לומדים 5 יחידות בגאוגרפיה לעומת 3.3% בחינוך הממלכתי-דתי; ו-4.8% מתלמידי החינוך הממלכתי לומדים 5 יחידות בערבית לעומת 1.1% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי.

בנוסף למקצועות אלו, ישנם שלושה מקצועות קודש שבהם ישנו שיעור גבוה במיוחד של תלמידי חינוך ממלכתי-דתי, שכן תחומים אלו הם חלק אינטגרלי מהלימודים בחינוך הממלכתי-דתי. כך, במקצוע התלמוד/תושב"ע, מקצוע שחומר הלימודים

¹⁰² . מקצוע התקשורת המוצג הוא שילוב של שני מקצועות שניתן ללמוד בהם 5 יחידות: "תקשורת וחברה" ו"תקשורת בנתיב העיוני".

שלו משתנה בין בנים בנות בחינוך הממלכתי-דתי, ניגשים 67.5% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי ל-5 יחידות, בתנ"ך ניגשים 40.7% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי ל-5 יחידות, ובמחשבת ישראל ניגשים 4.5% מתלמידי החינוך הממלכתי ל-5 יחידות. לשם השוואה, בשלושת התחומים הללו קיימות גם תוכניות מקבילות ללימודים בחינוך הממלכתי: 1.8% מתלמידי החינוך הממלכתי לומדים 5 יחידות בתושב"ע, 1.2% מתלמידי החינוך הממלכתי לומדים 5 יחידות בתנ"ך ו-1.9% מתלמידי החינוך הממלכתי לומדים 5 יחידות במחשבת ישראל.

סיכום ודיון

הממצאים המוצגים בפרק זה מלמדים על תמונה מעורבת באשר להישגי תלמידי החינוך הממלכתי-דתי.

זכאות לבגרות: שיעורי הזכאות לבגרות, ובפרט הזכאות לתעודת בגרות העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות, נמצאים במגמת עלייה בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי ואף בפתיחת פער מתלמידי החינוך הממלכתי.

מתמטיקה: בתחום זה ישנו פער קל ויציב לטובת תלמידי החינוך הממלכתי ברוב הבחינות ובפרט בבחינות הבגרות והבחינה הפסיכומטרית. השינויים המשמעותיים במגמות של שיעור הלומדים ל-5 יחידות לימוד במתמטיקה זהים בשני סוגי הפיקוח, כך שגם הפער ביניהם נשאר יציב לאורך השנים.

אנגלית: בתחום זה ניתן לראות שיפור משמעותי בשנים האחרונות בבחינת המיצ"ב בכיתות ה' ובבחינות הבגרות, אך לא בבחינת המיצ"ב בכיתות ח' ובבחינה הפסיכומטרית. על כל פנים, גם לאחר השיפור, זהו התחום שבו הישגי תלמידי החינוך הממלכתי-דתי הם הנמוכים ביותר בהשוואה לתלמידי החינוך הממלכתי. פער משמעותי במיוחד נמצא בקרב תלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה בחינוך הממלכתי-דתי בהשוואה לקבוצה המקבילה להם בחינוך הממלכתי.

מדעים: בתחום זה ישנו הבדל משמעותי בין הבחינות הנערכות בחטיבת הביניים (מיצ"ב ומבחנים בינלאומיים) ובין בחינות הבגרות. בעוד בחטיבת הביניים הישגי תלמידי החינוך הממלכתי-דתי נופלים רק במעט מהישגי תלמידי החינוך הממלכתי, בבחינות הבגרות ישנו שיעור נמוך באופן ניכר של תלמידים בחינוך הממלכתי-דתי הלומדים מקצועות מדעיים. הדבר בולט במיוחד בקרב הבנות בחינוך הממלכתי-דתי

שבחטיבות הביניים מגיעות להישגים גבוהים משל הבנים (בשונה מהחינוך הממלכתי), אך בבחינות הבגרות ממעטות ללמוד מקצועות מדעיים, ובפרט ממעטות ללמוד שני מקצועות מדעיים ביחד.

עברית וקריאה: בתחום זה לא נמצאו פערים משמעותיים בין תלמידי חינוך ממלכתי-דתי ותלמידי חינוך ממלכתי. בכל הבחינות נמצאו ההישגים של תלמידי שני סוגי הפיקוח קרובים מאוד זה לזה.

5. אקלים חברתי וסביבה פדגוגית

מבוא ומתודולוגיה

בפרק זה אבקש להציג תמונת מבט כללית על האקלים החברתי והסביבה הפדגוגית בקרב בתי הספר והתלמידים בחינוך הממלכתי-דתי, על בסיס תמונת המבט העולה מסקרי המיצ"ב. במסגרת המיצ"ב נערכים סקרי אקלים חברתי וסביבה פדגוגית בקרב תלמידים ומורים במטרה לספק תמונת מצב מפורטת בנוגע להיבטים שונים של האקלים החברתי ושל התהליכים הפדגוגיים בבתי הספר. הסקרים עוסקים במגוון רחב של נושאים מחיי בית הספר המשקפים את מגוון התהליכים החינוכיים והלימודיים החינוכיים לעשייה חינוכית איכותית. סקרי האקלים והסביבה הפדגוגית מבוססים על שאלונים המועברים לתלמידים בשלוש קבוצות: כיתות ה' ו' (יסודי), כיתות ז'-ט' (חטיבת ביניים) וכיתות י'-י"א (תיכון), ועל ראיונות טלפוניים שנערכו עם מורים מקצועיים ומחנכים בשלבי החינוך השונים. בפרק זה אתמקד בעיקר בדיווחי התלמידים בשאלונים אלו, שהם רחבים ומקיפים הרבה יותר, אך תהיה התייחסות קצרה גם לדיווחי המורים.

השאלונים כוללים היגדים בתחומים שונים שהתלמידים נדרשים לענות האם הם מסכימים איתם או האם הם משקפים את המציאות. כל קבוצה של היגדים מסוכמת בממד מסכם המהווה שקלול של מענה התלמידים להיגדים השונים. הנתונים המוצגים בפרק זה מבוססים בעיקר על המדדים המסכמים, אך בחלק מהמקרים ישנה התייחסות גם למענה התלמידים על ההיגדים השונים, בהתאם לעניין.

הרשות הארצית למדידה והערכה (ראמ"ה) עורכת את סקרי האקלים והסביבה הפדגוגית במתכונת הנוכחית במשך עשר שנים, אך בפרק זה אציג את נתוני 2019 בלבד. הסיבה לכך היא שמטרתו היא לבחון את ההבדלים בין תלמידי החינוך הממלכתי-דתי ותלמידי החינוך הממלכתי, ובמרבית המקרים נמצא שהשינויים לאורך השנים לא היו משמעותיים, ולמעשה היו דומים בין שני סוגי הפיקוח, ולפיכך נראה שעל מנת שלא להאריך יתר על המידה, מוטב להתמקד בנתונים העדכניים ביותר. בנוסף, משרד החינוך לא מפרסם את נתוני האקלים החברתי בחלוקה לפי מגדר ובחלוקה לפי רקע חברתי-כלכלי, ולפיכך לא אתייחס לחלוקות המשנה הללו אלא לנתונים הכלליים בלבד.¹⁰³

103. עם זאת, ראו בפרק על ההפרדה המגדרית במחקר זה התייחסות להבדלים בין בתי ספר מעורבים לבתי ספר נפרדים בחינוך הממלכתי-דתי.

נתוני 2019 מתבססים על שאלונים שהועברו במהלך החודשים ינואר-מרץ 2019 ל-105,350 תלמידי כיתות ה'-ט' ועל ראיונות טלפוניים שהתקיימו עם 5,794 מחנכים ומורים המלמדים את מקצועות המיצ"ב בכיתות א'-ט'. נוסף על כך הועברו שאלוני אקלים וסביבה פדגוגית ל-31,406 תלמידי כיתות י'-י"א ול-4,267 מורים בתיכונים. בסך הכל השתתפו בסקרים תלמידים ומורים מ-431 בתי ספר יסודיים דוברי עברית, מ-242 חטיבות ביניים דוברות עברית, וכן תלמידים ומורים מ-230 תכונים דוברי עברית. בתי הספר הם מדגם מייצג של כלל בתי הספר דוברי העברית בפיקוח הממלכתי והממלכתי-דתי (גודל המדגם הוא כשליש מבתי הספר). בקרב התלמידים שיעור המשיבים לשאלונים גבוה יותר בחינוך הממלכתי-דתי: מבין הנסקרים בחינוך הממלכתי-דתי השיבו 91% בחינוך היסודי, 85% בחטיבות הביניים ו-79% בתיכונים, בעוד שבחינוך הממלכתי מבין הנסקרים השיבו 89% בחינוך היסודי, 82% בחטיבות הביניים ו-64% בתיכונים. אם כך, רק בתיכונים ישנו הבדל משמעותי בשיעור המשיבים בשני סוגי הפיקוח. בקרב המורים שיעור המשיבים מבין הנסקרים נמוך יותר. בחינוך היסודי השיבו 53% מהמורים שנסקרו בחינוך הממלכתי-דתי לעומת 51% בחינוך הממלכתי, בחטיבות הביניים השיבו 28% מהמורים שנסקרו בחינוך הממלכתי-דתי לעומת 36% בחינוך הממלכתי, ובתיכונים השיבו 62% מהמורים שנסקרו בחינוך הממלכתי-דתי לעומת 57% בחינוך הממלכתי.¹⁰⁴

כפי שנוהגת להדגיש הרשות הארצית למדידה והערכה (ראמ"ה) העורכת את הסקרים, בקריאת הנתונים חשוב לזכור כי הם מייצגים תפיסות ועמדות סובייקטיביות של הנשאלים. ידוע כי לקבוצות משיבים שונות, הנבדלות זו מזו מבחינת רקע תרבותי או שכבת גיל, יש נטייה לפרש היגדים באופנים מעט שונים, ולפיכך להשיב באופן שונה על שאלות הסקרים. לנוכח זאת יש לפרש הבדלים כאלה בזירות הראויה.

הנתונים המוצגים מבוססים על קבצי הנתונים שפרסם משרד החינוך באתר המשרד במאי 2020 במקביל לפרסום דוח בנושא האקלים החברתי והסביבה הפדגוגית בבתי הספר דוברי העברית.

בנוסף, בסעיף העוסק בשימוש בחומרים ממכרים אתייחס בהרחבה גם למחקר מקיף שנערך במסגרת תכנית המחקר הבינלאומי על רווחתם ובריאותם של בני הנוער בבית הספר לחינוך באוניברסיטת בר אילן בתמיכת הרשות הלאומית למלחמה בסמים ובאלכוהול. מחקר זה מבוסס על סקר שנערך בשנת 2014 בקרב כ-5,000 תלמידים הלומדים בכיתות ו', ח', י', י"א ו"ב, בחינוך הממלכתי-דתי.¹⁰⁵

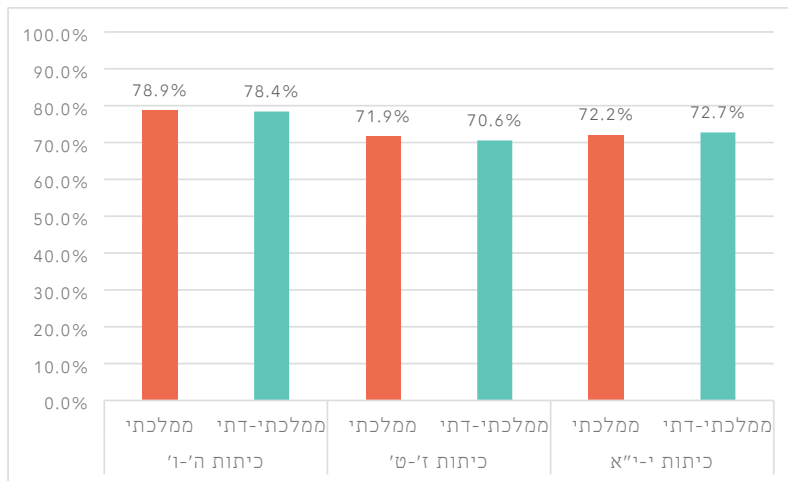
104. הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, 2020, עמ' 7-8.

105. הראל-פיש, וולש ושטיינמץ, 2015.

5.1. שביעות רצון כללית

המדד הראשוני והבסיסי ביותר הוא המדד הבוחן את שביעות הרצון של התלמידים והמורים מבית הספר. המדד המסכם "תחושה כללי חיובית כלפי בית הספר" המוצג בתרשים הבא מהווה שקלול של מענה התלמידים להיגדים הבאים: "אני אוהב להיות בבית הספר", "גם אילו הייתי יכול, לא הייתי עובר לבית ספר אחר" ו"טוב לי בבית הספר".

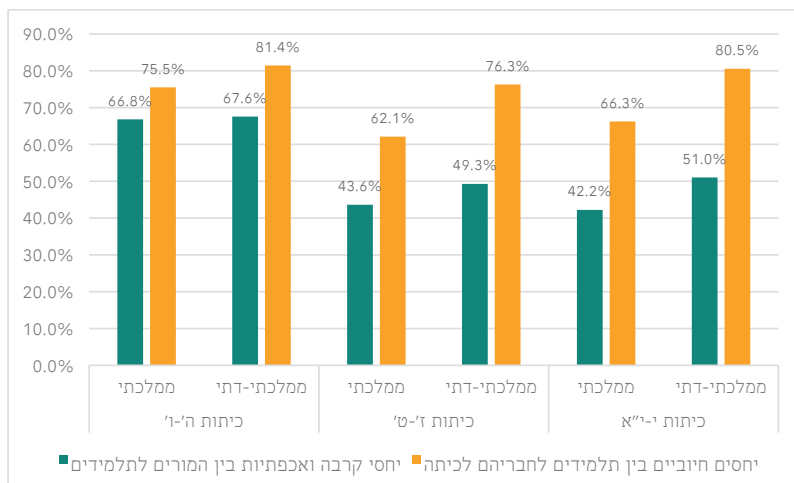
תרשים 5.1: דיווחי התלמידים על תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר בשנת 2019, לפי פיקוח

ההבדלים במדד זה בין תלמידי החינוך הממלכתי ותלמידי החינוך הממלכתי-דתי אינם משמעותיים: בבתי הספר היסודיים ובחטיבות הביניים תלמידי החינוך הממלכתי מדווחים על תחושה חיובית יותר במעט כלפי בית הספר, בעוד שבתכונים תלמידי החינוך הממלכתי-דתי מדווחים על תחושה חיובית במעט.

לעומת זאת, דיווחי התלמידים בנוגע ליחסיהם עם התלמידים האחרים ועם המורים מצביעים על הבדלים משמעותיים מאוד בין סוגי הפיקוח. המדד המסכם "יחסים חיוביים בין תלמידים לחבריהם לכיתה" מציג את מענה התלמידים להיגדים הבוחנים את האווירה, הגיבוש והעזרה ההדדית בין התלמידים. המדד המסכם "יחסי קרבה ואכפתיות בין המורים לתלמידים" מציג את מענה התלמידים להיגדים הבוחנים את התחושות של התלמידים של כלפי מוריהם. שני המדדים מוצגים בתרשים הבא.

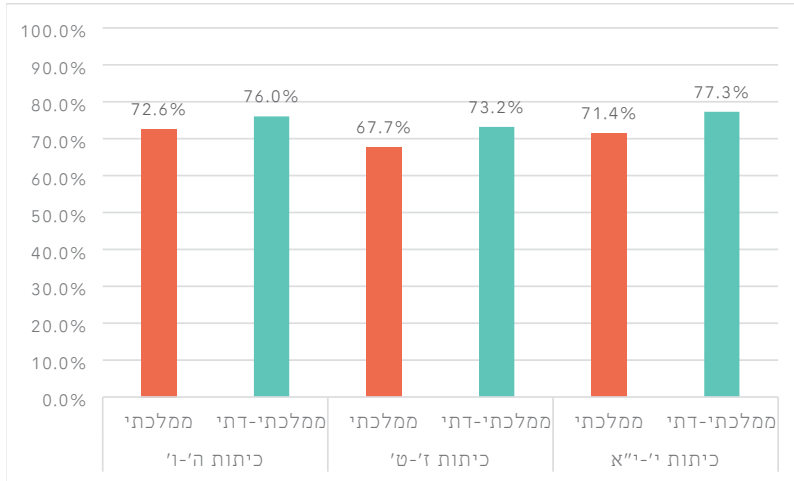
תרשים 5.2: דיווחי התלמידים על יחסים חיוביים בין תלמידים לחבריהם לכיתה ועל יחסי קרבה ואכפתיות בין המורים לתלמידים בשנת 2019, לפי פיקוח

בבתי הספר היסודיים ההבדלים בין סוגי הפיקוח ביחסי הקרבה בין המורים לתלמידים אינם משמעותיים (יתרון קל לחינוך הממלכתי-דתי), אך בחטיבות הביניים ישנו פער משמעותי לטובת החינוך הממלכתי-דתי (49.3% לעומת 43.6%), ובתיכונים פער משמעותי אף יותר (51% לעומת 42.2%). בחינת היחסים בין התלמידים לחבריהם בכיתה מצביעה על פערים משמעותיים אף יותר בין שני סוגי הפיקוח הבאים לידי ביטוי גם בחינוך היסודי: 81.4% מהתלמידים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי מדווחים על יחסים חיוביים עם חבריהם לכיתה, לעומת 75.5% מתלמידי החינוך הממלכתי. פערים אלה מתרחבים מאוד בחטיבות הביניים ובתיכונים שבהם הפער עומד על 14%, כך ש-76.3% מתלמידי חטיבות הביניים בחינוך הממלכתי-דתי מדווחים על יחסים חיוביים עם חבריהם לכיתה לעומת 62.1% מתלמידי החינוך הממלכתי, ובתיכונים 80.5% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי מדווחים על יחסים חיוביים לעומת 66.3% מהתלמידים בחינוך הממלכתי.

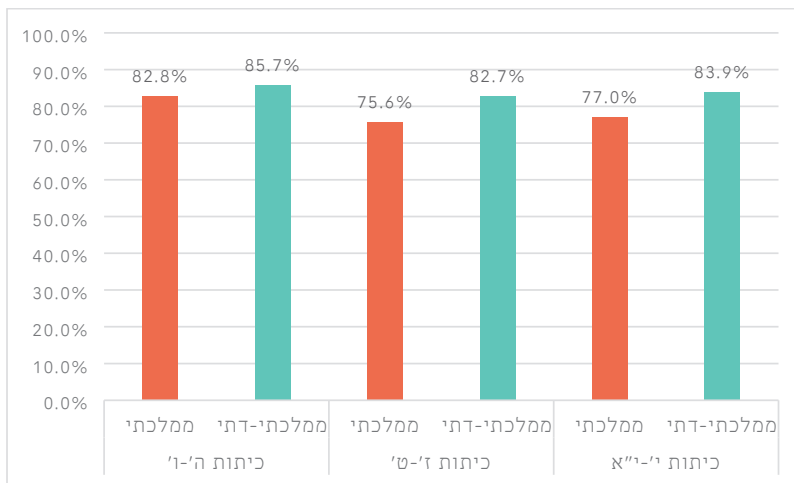
באשר לעמדות המורים כלפי בית הספר, מדד שביעות הרצון בקרב מורים מלמד על הבדלים משמעותיים בין המורים בשני סוגי הפיקוח, כפי שמוצג בתרשים הבא.

תרשים 5.3: דיווחי המורים על שביעות רצון מבית הספר בשנת 2019, לפי פיקוח

בכל שלבי החינוך המורים בחינוך הממלכתי-דתי מדווחים על שביעות רצון גבוהה יותר מבית הספר מאשר המורים בחינוך הממלכתי: בבתי הספר היסודיים הפער עומד על 3.8%, בחטיבות הביניים על 5.5% ובתיכונים על 5.9%. הבדלים אלו באים לידי ביטוי גם במדד המסכם "אוזן קשבת ויחס מכבד למורים". גם במדד זה ישנם פערים לטובת החינוך הממלכתי-דתי, כאשר ככל שמתקדמים בשלב החינוך הפערים מתרחבים.

תרשים 5.4: דיווחי המורים על אופן קשבת ויחס מכבד למורים בשנת 2019, לפי פיקוח

5.2. אלימות ותחושת מוגנות

ישנם מספר מדדים מסכמים הבוחנים אספקטים שונים של דיווחי התלמידים על אלימות ותחושת מוגנות בבתי הספר (על בסיס מספר רב של היגדים), כפי שמוצג בלוח הבא.

לוח 5.1: דיווחי התלמידים על אלימות ותחושת מוגנות בבתי הספר בשנת 2019, לפי פיקוח

כיתות י'-י"א		כיתות ז'-ט'		כיתות ה'ו'		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
1.8%	3.9%	2.5%	5.2%	3.7%	3.8%	היעדר תחושת מוגנות של התלמידים
4.2%	5.1%	6.9%	7.4%	8.4%	9.0%	מעורבות באירועי אלימות
2.7%	4.3%	3.5%	4.9%	2.6%	3.7%	אלימות חברתית ברשת האינטרנט
48.4%	50.9%	55.0%	58.8%	80.5%	81.2%	מאמצי בית הספר לעידוד תחושת המוגנות

ככלל ניתן לומר שהתלמידים בבתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי חשים מוגנים יותר ומדווחים על מעורבות נמוכה יותר באירועי אלימות. בבתי הספר היסודיים אין הבדל משמעותי בתחושת המוגנות של התלמידים בין סוגי הפיקוח, אך בחטיבות הביניים

ובתיכונים שיעור התלמידים בחינוך הממלכתי המדווחים על תחושת היעדר מוגנות גבוהה ביותר מפי שניים מאשר בחינוך הממלכתי-דתי (5.2% לעומת 2.5% בחטיבות הביניים ו-3.9% לעומת 1.8% בתיכונים). באשר לדיווחים על מעורבות באירועי אלימות ועל פגיעה מאלימות חברתית ברשת האינטרנט הפערים פחות משמעותיים, אך ניתן לראות הבדלים בין שני סוגי הפיקוח בכל שכבות הגיל, וככל ששכבת הגיל גבוהה יותר הפער מעט גבוה יותר. מנגד, התלמידים בבתי הספר הממלכתיים מדווחים מעט יותר על מאמצים של בית הספר לעודד את תחושת המוגנות. ייתכן שהדברים קשורים זה בזה: דווקא בגלל שיותר תלמידים בבתי הספר בחינוך הממלכתי מדווחים על היעדר תחושת מוגנות, יש צורך מצד הנהלת בית הספר לעשות מאמצים בנושא זה.

בעוד הלוח הקודם בחן רק את המדדים המסכמים בתחום האלימות, בלוח הבא מוצג המענה של התלמידים לחלק ניכר מההיגדים שהוצגו בפניהם בנושא זה.

לוח 5.2: דיווחי התלמידים על היגדים נבחרים בנושא אלימות בבית הספר
שנת 2019, לפי פיקוח

כיתות י'-י"א		כיתות ז'-ט'		כיתות ה'-ו'		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
12.3%	12.1%	20.2%	20.4%	24.1%	24.8%	בחודש האחרון מישוה מהתלמידים דחף אותי
6.0%	5.5%	12.2%	9.8%	16.1%	15.4%	בחודש האחרון קיבלתי מכה או בעיטה או אגרוף מאחד התלמידים שרצה לפגוע בי
2.7%	3.2%	4.6%	4.0%	6.2%	6.4%	בחודש האחרון מישוה מהתלמידים נתן לי מכות חזקות
2.6%	2.9%	2.9%	2.6%	2.4%	1.8%	בחודש האחרון מישוה מהמורים תפס אותי ודחף אותי או הכה אותי בכוונה בבית הספר
3.5%	5.4%	6.1%	8.2%	8.1%	9.8%	בחודש האחרון אחד התלמידים ניסה לשכנע תלמידים אחרים לא לדבר אתי או לא להיות חברים שלי
5.4%	9.2%	8.4%	12.1%	8.0%	11.1%	בחודש האחרון אחד התלמידים הפיץ עלי שמועות לא נכונות כדי לפגוע בי למשל באינטרנט או ברכילות מאחורי הגב
1.4%	2.4%	1.9%	2.6%	2.7%	3.0%	בחודש האחרון הטילו עלי חרם: קבוצת תלמידים לא רצתה לדבר או לשחק אתי
11.2%	12.0%	18.8%	21.9%	21.4%	25.8%	בחודש האחרון מישוה מהתלמידים קילל אותי בכוונה לפגוע בי
8.3%	8.0%	12.4%	11.0%	9.4%	7.3%	בחודש האחרון מישוה מהתלמידים לעג לי בגלל צבע העור, המוצא או הדת שלי
2.3%	3.6%	3.1%	4.0%	2.6%	3.2%	בחודש האחרון ספגתי עלבונות והשפלות (כלומר עברתי ביוש/עשו לי שיימינג) ברשתות החברתיות באינטרנט
4.1%	6.2%	5.9%	8.1%	5.4%	8.1%	בחודש האחרון הוציאו אותי מקבוצה שהייתי חבר בה ברשת החברתית או שפתחו בלעדיי קבוצה ברשת החברתית
31.7%	34.5%	34.4%	36.3%	25.0%	25.2%	בחודש האחרון תלמידים מבית הספר שברו או הרסו ציוד של בית הספר
11.9%	9.7%	14.6%	13.0%	9.5%	9.8%	בחודש האחרון תלמידים מבית הספר גנבו לי הפצים אישיים או ציוד
6.4%	15.1%	12.3%	23.6%	15.5%	18.3%	בבית הספר יש חבורות של תלמידים אלימים המציקים לתלמידים אחרים ופוגעים בהם
14.3%	17.6%	17.6%	18.9%	11.6%	11.7%	בחודש האחרון מישוה מהמורים לעג לי או העליב אותי או השפיל אותי במילים בבית הספר

דיווחי התלמידים בתחום האלימות מלמדים על תמונת מצב מורכבת: בתשובות המתייחסות לאלימות פיזית אין הבדלים משמעותיים בין תלמידי החינוך הממלכתי לתלמידי החינוך הממלכתי-דתי, ובחלק מההיגדים אף בחינוך הממלכתי-דתי יותר תלמידים מדווחים על אלימות פיזית (למשל, בחטיבות הביניים 12.2% מהתלמידים בחינוך הממלכתי-דתי דיווחו על בעיטה או אגרוף שקיבלו מתלמיד אחד לעומת 9.8% בחינוך הממלכתי). לעומת זאת, ישנו שיעור גבוה יותר של תלמידים בחינוך הממלכתי המדווחים על פגיעה מאלימות מילולית: קללות, חרמות ובעיקר פגיעה באמצעות רשתות חברתיות. כך למשל, ישנו שיעור גבוה יותר באופן משמעותי של תלמידים בחינוך הממלכתי המדווחים על כך שהודרו מקבוצות כיתתיות שנפתחו ברשת חברתית.¹⁰⁶ כמו כן, בולט במיוחד פער משמעותי בשיעור התלמידים בחטיבות הביניים ובתיכונים המדווחים על חבורות של תלמידים המציקים לתלמידים אחרים ופוגעים בהם: 23.6% מתלמידי חטיבות הביניים בחינוך הממלכתי דיווחו על קיומן של חבורות מסוג זה, לעומת 12.3% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי, ובתיכונים 15.1% מתלמידי החינוך הממלכתי דיווחו על כך לעומת 6.4% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי. ייתכן שהדבר מלמד שאלימות פיזית או מילולית בין תלמידים מתקיימת בחינוך הממלכתי-דתי לא באופן קבוצתי אלא בעיקר כמריבות בין תלמידים בודדים.

עם זאת, בשני תחומים תלמידי החינוך הממלכתי-דתי מדווחים על יותר אירועי אלימות מאשר תלמידי החינוך הממלכתי, אם כי הפערים בהם אינם רחבים מאוד:

- גניבת חפצים בין תלמידים: בעוד בבתי הספר היסודיים ההבדלים בין סוגי הפיקוח זניחים בתחום זה, בחטיבות הביניים 14.6% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי דיווחו על גניבה של ציוד על ידי תלמידים אחרים לעומת 13% מתלמידי החינוך הממלכתי, ובתיכונים דיווחו על גניבה 11.9% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי לעומת 9.7% מתלמידי החינוך הממלכתי.

- לעג בשל צבע עור, מוצא או דת: 9.4% מתלמידי בתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי דיווחו כי חוו לעג בשל צבע עור, מוצא או דת לעומת 7.3% מתלמידי החינוך הממלכתי, ובחטיבות הביניים חוו זאת 12.4% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי לעומת 11% מתלמידי החינוך הממלכתי. בתיכונים, לעומת זאת, הפערים בין שני סוגי הפיקוח במדד זה היו זניחים.

106. מחקר אחר משנת 2019 שבחן הבדלי בריונות ברשת בין תלמידים בחינוך הממלכתי-דתי לתלמידים בחינוך הממלכתי מצא גם כן שבריונות ברשת הייתה שכיחה יותר בקרב תלמידים בחינוך הממלכתי מאשר בחינוך הממלכתי-דתי (11.4% לעומת 8.4%). ראו על כך: טסלר, ניסנהולץ-גנות, זיגדון והראל-פיט, 2019.

מעניין לבחון את הנתון על לעג בשל צבע עור, מוצא או דת אל מול דיווחי התלמידים על הסובלנות כלפי האחר והשונה, כפי שמוצג בלוח הבא.

לוח 5.3: דיווחי התלמידים על היגדים נבחרים בנושא סובלנות כלפי האחר והשונה בשנת 2019, לפי פיקוח

כיתות י"א-י"ג		כיתות ז'-ט'		כיתות ה'-ו'		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
16.8%	21.0%	12.5%	18.6%	6.6%	8.4%	פעמים רבות תלמידים בכיתה שלי מדברים בשפה שפוגעת: בכני/בנות לאום אחר (יהודים, ערבים וכו')
7.0%	16.8%	6.7%	18.1%	8.9%	12.8%	פעמים רבות תלמידים בכיתה שלי מדברים בשפה שפוגעת: בכני/בנות מין אחר (בנים, בנות)
3.4%	8.5%	4.5%	8.6%	4.8%	5.7%	פעמים רבות תלמידים בכיתה שלי מדברים בשפה שפוגעת: בבעלי מוגבלויות (כבדי ראייה, נכים וכו')
11.0%	22.4%	15.3%	28.1%	11.6%	16.7%	פעמים רבות תלמידים בכיתה שלי מדברים בשפה שפוגעת: בגלל מראה חיצוני
16.7%	24.8%	12.9%	17.3%	5.6%	6.3%	פעמים רבות תלמידים בכיתה שלי מדברים בשפה שפוגעת: במי שמחזיק בדעה פוליטית שונה (ימין/שמאל וכד')
5.2%	7.6%	6.1%	8.3%	4.7%	5.3%	פעמים רבות תלמידים בכיתה שלי מדברים בשפה שפוגעת: בעולים חדשים

נתוני הלוח מלמדים כי בכל התחומים התלמידים בחינוך הממלכתי-דתי מדווחים פחות על שימוש של חבריהם לכיתה בשפה פוגעת כלפי תלמידים אחרים. נתון זה עומד לכאורה בסתירה לנתון שהצגתי לעיל לפיו התלמידים בחינוך הממלכתי-דתי מדווחים יותר על מקרים שבהם חשו לעג בשל צבע עור, מוצא או דת. ייתכן שההבדל בין הדיווחים נובע מכך שהדיווח על תחושת הלעג היה דיווח על פגיעה עצמית, בעוד שבמדד זה התלמידים מדווחים באופן כללי על פגיעה של תלמידים בכיתה בתלמידים אחרים ולא על תחושות אישיות. ייתכן שהדבר קשור גם לשיעור הגבוה יחסית של תלמידים ממוצא אתיופי בחינוך הממלכתי-דתי (5.5% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי לעומת 1.5% מתלמידי החינוך הממלכתי). בהיותם קבוצת מיעוט ברורה בעלת צבע עור שונה מצויים התלמידים ממוצא אתיופי בישראל בסיכון מוגבר יותר ללעג

על רקע צבע עור, ולכן העובדה שיש שיעור ניכר שלהם בחינוך הממלכתי-דתי יכולה להביא להטיה מסוימת בנתונים.¹⁰⁷ אפשרות אחרת היא שההבדל נובע מכך שנתוני הלוח האחרון לא מתייחסים בהכרח לפגיעה ישירה בתלמידים אחרים אלא לשימוש כללי בשפה פוגעת כלפי קבוצות אחרות, אף כאשר הן אינן שומעות את הדברים ונפגעות מכך באופן ישיר.

על כל פנים, ממצאי הלוח מלמדים על כך שבחינוך הממלכתי-דתי ישנו שיעור נמוך במיוחד של תלמידים המשתמשים בשפה פוגעת בבני/בנות מין אחר, ובפרט בחטיבות הביניים ובתיכונים: 18.1% מהתלמידים בחטיבות הביניים בחינוך הממלכתי דיווחו על כך שבכיתתם פעמים רבות תלמידים משתמשים בשפה פוגעת כלפי בני/בנות מין אחר לעומת 6.7% מהתלמידים בחינוך הממלכתי-דתי, ובתיכונים הפער הוא בין 16.8% בחינוך הממלכתי ל-7% בחינוך הממלכתי-דתי. ייתכן שניתן לקשר את השיעור הנמוך של פגיעה בבני/בנות המין השני בחינוך הממלכתי-דתי לכך שבחטיבות הביניים והתיכונים הלימודים בפיקוח זה נעשים במרבית המוסדות בהפרדה מגדרית, כך שהחיכוך בין המינים נמוך מאוד. עם זאת, ניתן לטעון שדווקא לימודים ביחד מונעים את האפשרות לדבר על קבוצה אחרת באופן פוגעני בשל היעדרה, ולכן ניתן להעלות הסבר נוסף לפיו השיעור הנמוך של שימוש בשפה פוגענית בתחום זה נובע מתפיסת העולם הדתית ויחסה השלילי לשפה פוגענית ובפרט בתחום המיני.

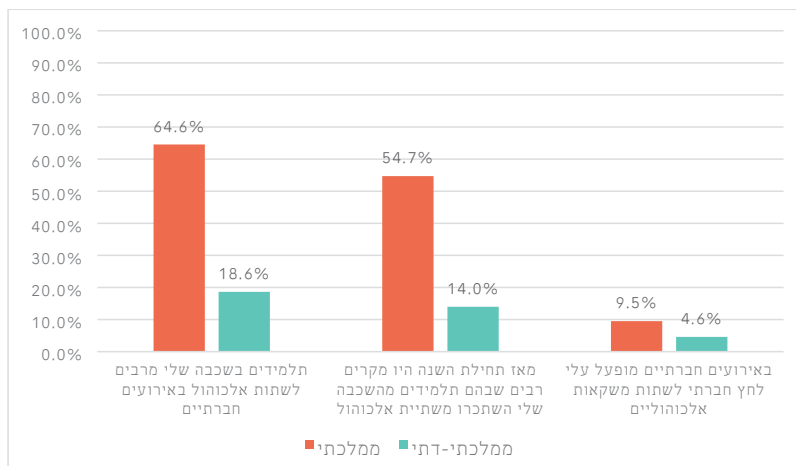
ממצא מעניין נוסף העולה מהלוח הוא שבחינוך הממלכתי-דתי התלמידים מדווחים פחות, בכל שכבות הגיל, על שימוש בשפה פוגעת כלפי הציבור הערבי מאשר בחינוך הממלכתי, ובפער משמעותי. ממצא זה ראוי להדגשה לאור התדמית המיוחסת לעתים לחברה הדתית-לאומית וליחסה אל הציבור הערבי.

5.3. שימוש בחומרים ממכרים: אלכוהול, סיגריות, נרגילות וסמים

מדד המיצ"ב בוחן את תופעת שתיית האלכוהול בקרב התלמידים בכיתות י'-י"א באמצעות מענה למספר שאלות, כפי שמוצג בתרשים הבא.

107. כוונתי לכך שיתכן ששיעור התלמידים ממוצא אתיופי בחינוך הממלכתי-דתי החווים לעג על רקע צבע עורם נמוך מאשר בחינוך הממלכתי, אך בשל כך שבחינוך הממלכתי-דתי לומדים באופן יחסי יותר מפי שלושה תלמידים ממוצא אתיופי, הרי שמספר התלמידים ממוצא אתיופי החווים לעג בשל צבע עורם גבוה יותר בחינוך הממלכתי-דתי.

תרשים 5.5: דיווחי התלמידים בכיתות י'-י"א על דפוסי צריכת אלכוהול בשנת 2019, לפי פיקוח

במדד זה קיימים הפערים הבולטים ביותר בין תלמידי החינוך הממלכתי-דתי לתלמידי החינוך הממלכתי: בעוד ש-64.6% מתלמידי כיתות י'-י"א בחינוך הממלכתי מדווחים כי התלמידים בשכבה שלהם מרבים לשתות אלכוהול באירועים חברתיים, בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי רק 18.6% דיווחו על כך. גם תופעת ההשתכרות רחבה בהרבה בקרב תלמידי החינוך הממלכתי: 54.7% מהתלמידים בחינוך הממלכתי דיווחו על מקרים של תלמידים מהשכבה שלהם שהגיעו לידי שכרות מאלכוהול, לעומת 14% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי. בשני היגדים אלו הדיווחים של תלמידי החינוך הממלכתי על שתיית אלכוהול גבוהים פי 3.5 מאשר בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי. באשר למידת הלחץ החברתי המופעל על שתיית אלכוהול דיווחו 9.5% מתלמידי החינוך הממלכתי שמופעל עליהם לחץ מעין זה, לעומת 4.6% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי (פי 2.1).

כאמור במבוא לפרק, מידע על שימוש של תלמידים בחומרים ממכרים נידון באריכות במחקר "נוער דתי בישראל" שנערך בשנת 2014 במסגרת תכנית המחקר הבינלאומי על רווחתם ובריאותם של בני הנוער בבית הספר לחינוך באוניברסיטת בר אילן, בתמיכת הרשות הלאומית למלחמה בסמים ובאלכוהול. היתרון במחקר זה הוא בכך שמוצגים בו נתונים המבחינים בין בנים ובנות, וכן קיימת בו הבחנה בין מוסדות הנחשבים לתורניים יותר (ישיבות תיכוניות ואולפנות) ובין שאר בתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי.

בלוח הבא מוצגים דפוסי צריכת האלכוהול של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי, כפי שעולה ממחקר זה.

לוח 5.4: שיעור התלמידים ששתו משקה אלכוהולי כלשהו, שלא למטרות דת, לפחות פעם בחודש בשנת 2014, לפי פיקוח, מגדר וסוג בית ספר, על פי מחקר "נוער דתי בישראל"

ממלכתי		ממלכתי-דתי							
סך הכל		סך הכל			לפי סוג מוסד				
סך הכל	בנות	בנים	סך הכל	בנות	בנים	שאר בתי הספר	אולפנות	ישיבות תיכוניות	
5.3%	1.9%	8.9%	10.0%	3.3%	16.3%	10.0%	-	-	כיתה ו'
10.2%	6.3%	14.3%	15.0%	6.5%	24.8%	19.5%	4.8%	23.1%	כיתה ח'
43.4%	36.3%	50.7%	18.8%	14.0%	27.8%	23.1%	13.3%	24.9%	כיתות י-י"ב

בגילאי התיכון ניתן לראות גם בסקר זה פערים משמעותיים בין התלמידים בשני סוגי הפיקוח בדפוסי שתיית אלכוהול: 18.8% מתלמידי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי צורכים אלכוהול לפחות פעם אחת בחודש לעומת 43.4% מתלמידי התיכון בחינוך הממלכתי,¹⁰⁸ ובשני סוגי הפיקוח שיעור הבנים השותים אלכוהול גבוה בהרבה משיעור הבנות. כמו כן, תלמידי הישיבות התיכוניות ותלמידות האולפנות שותים אלכוהול בשיעור נמוך במעט מזה של כלל הבנים והבנות (בהתאמה) בחינוך הממלכתי-דתי.

מנגד, בכיתה ו' ובכיתה ח' שיעור התלמידים השותים אלכוהול נמוך בהרבה מאשר בתיכונים, בשני סוגי הפיקוח, אך הוא גבוה יותר בחינוך הממלכתי-דתי מאשר בחינוך הממלכתי: 10% מהתלמידים בכיתות ו' בחינוך הממלכתי-דתי דיווחו על שתיית אלכוהול לפחות פעם אחת בחודש (שלא למטרות דת) לעומת 5.3% בחינוך הממלכתי (כמעט פי 2) ובכיתות ח' הפער הוא בין 15% בחינוך הממלכתי-דתי ל-10.2% בחינוך הממלכתי. אם כן, הגידול בשתיית אלכוהול בחינוך הממלכתי-דתי בין חטיבת הביניים לתיכון הוא מזערי (מ-15% ל-18.8%) בעוד בחינוך הממלכתי הוא גבוה מאוד (מ-10% ל-43.4%).

בלוח הבא מוצגים ממצאי המחקר בנוגע לצריכת סמים בגילאי התיכון.

108. ניתן לראות שהפערים בסקר המיצ"ב היו גבוהים יותר. ייתכן שהסיבה לכך היא שבסקר המיצ"ב התלמידים דיווחו על תלמידים אחרים בשכבה שלהם השותים אלכוהול ואילו בסקר זה מדובר בדיווח עצמי על שתיית אלכוהול. מכיוון שרוב השותים אלכוהול הם בנים ומכיוון שברוב המוסדות התיכוניים בחינוך הממלכתי-דתי הלימודים נעשים בהפרדה, הרי שהסיכוי של בנות בחינוך הממלכתי להכיר תלמידים השותים אלכוהול גבוה בהרבה מאשר בחינוך הממלכתי-דתי.

לוח 5.5: שיעור התלמידים בכיתות י"ב שהשתמשו בסמים שונים, לפחות פעם במהלך השנה האחרונה (שנת 2014), לפי פיקוח, מגדר וסוג בית ספר, על פי מחקר "נוער דתי בישראל"

	ממלכת-דתי								
	ממלכת			ממלכת-דתי					
	סך הכל			סך הכל			לפי סוג מוסד		
סך הכל	בנות	בנים	סך הכל	בנות	בנים	שאר בתי הספר	אולפנות	ישיבות תיכוניות	
סמי פיצוציות (נויס גאי וכדומה)	3.4%	1.3%	5.1%	3.1%	1.5%	4.6%	3.7%	0.9%	4.8%
חשיש או מריחואנה	9.7%	5.3%	14.2%	4.0%	1.5%	6.5%	6.5%	0.9%	4.4%
אקסטזי או L.S.D.	3.0%	1.0%	4.9%	1.5%	0.4%	3.2%	3.2%	0.2%	1.6%
גת (קאת) או מיץ גת	5.8%	2.2%	9.4%	3.0%	1.0%	6.0%	5.4%	0.9%	3.7%
אופיום, הרואין, קוק פרסי, קראק או קוקאין	2.5%	0.8%	4.1%	1.6%	0.5%	3.3%	3.1%	0.4%	2.0%
הרחת חומרים נדיפים (גז מזגנים, גז צחוק, דבק, טיפקס וכדו')	7.1%	7.8%	6.4%	11.0%	10.7%	11.5%	8.1%	12.8%	11.4%

במרבית סוגי הסמים ניתן לראות שיעור גבוה יותר באופן מובהק של צריכה בקרב תלמידי החינוך הממלכתי. כך למשל, 9.7% מתלמידי התיכונים בחינוך הממלכתי דיווחו על שימוש בחשיש או מריחואנה (בתקופה של שנה אחת) לעומת 4% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי, וכן 3% מתלמידי החינוך הממלכתי דיווחו על צריכת אקסטזי או L.S.D לעומת 1.5% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי.

מנגד, צריכת סמים הנחשבים לקלים יותר, עד כדי כך שלמעשה אינם נחשבים בדרך כלל ברמה החוקית לסמים, אינה נפוצה פחות בחינוך הממלכתי-דתי. כך, שיעור הצורכים סמי פיצוציות כמעט זהה בשני סוגי הפיקוח (3.1% בחינוך הממלכתי-דתי לעומת 3.4% בחינוך הממלכתי), ואילו הרחת חומרת נדיפים (גז מזגנים, גז צחוק וכדומה) נפוצה בהרבה בקרב תלמידי חינוך ממלכתי-דתי (11%, לעומת 7.1% בקרב תלמידי חינוך ממלכתי). ממצא פנים ממלכתי-דתי הוא שלגבי הסמים הקשים יותר,

שיעור השימוש גבוה יותר בתיכונים מאשר בישיבות תיכוניות ובאולפנות, ואילו הרחת חומרים נדיפים נפוצה בהרבה בקרב תלמידי ישיבות תיכוניות ואולפנות מאשר בתיכונים.

בלוח הבא מוצגים ממצאי המחקר באשר לדפוסי עישון סיגריות ונרגילה.

לוח 5.6: שיעור התלמידים המעשנים סיגריות/מוצרי טבק ונרגילה לפחות פעם בשבוע בשנת 2014, לפי פיקוח, מגדר וסוג בית ספר, על פי מחקר "נוער דתי בישראל"

		ממלכתי-דתי								
		ממלכתי			ממלכתי-דתי					
		סך הכל			סך הכל			לפי סוג מוסד		
סך הכל	בנות	בנים	סך הכל	בנות	בנים	שאר בתי הספר	אולפנות	ישיבות תיכוניות		
סיגריות או מוצרי טבק	כיתה ו'	2.3%	1.2%	3.5%	3.0%	1.2%	4.9%	3.0%	-	-
	כיתה ח'	3.6%	2.3%	4.9%	2.7%	1.3%	4.4%	3.4%	0.8%	3.0%
	כיתות י-י"ב	12.5%	8.5%	16.5%	8.0%	3.1%	12.9%	10.3%	2.4%	11.4%
נרגילה	כיתה ו'	0.9%	0.6%	1.2%	1.1%	0.0%	2.2%	1.1%	-	-
	כיתה ח'	1.5%	1.1%	1.8%	1.1%	0.7%	1.9%	1.4%	0.0%	1.9%
	כיתות י-י"ב	6.1%	4.1%	8.1%	6.2%	3.2%	9.0%	8.1%	1.9%	7.9%

בדומה לדפוסי שתיית האלכוהול, גם שיעור המעשנים סיגריות גבוה במעט בכיתות ו' בחינוך הממלכתי-דתי מאשר בחינוך הממלכתי (3% לעומת 2.3%), אך בגילאים מאוחרים יותר המצב מתהפך, כך שבגילאי התיכון שיעור המעשנים סיגריות לפחות פעם בשבוע בחינוך הממלכתי עומד על 12.5% לעומת 8% בחינוך הממלכתי-דתי. ניתן לראות בנושא זה פער משמעותי במיוחד בין הבנות לבנים בחינוך הממלכתי-דתי, כך ששיעור הבנות בחינוך הממלכתי-דתי המעשנות באופן קבוע על בסיס שבועי נמוך למדי ועומד על 3.1% בלבד, לעומת 8.5% מהבנות בחינוך הממלכתי.

מנגד, שיעורי עישון נרגילה כמעט זהים בשני סוגי הפיקוח בגילאי התיכון: 6.2% בחינוך הממלכתי-דתי לעומת 6.1% בחינוך הממלכתי.¹⁰⁹ עם זאת, גם בתחום זה בקרב נשים בחינוך הממלכתי-דתי שיעור השימוש נמוך יותר מאשר בחינוך הממלכתי

109. בסקר אף נבדק שיעור התלמידים שהתנסו אי פעם בעישון סיגריה או נרגילה. לגבי עישון סיגריה נמצא כי שיעור תלמידי החינוך היסודי שהתנסו בכך גבוה יותר בחינוך הממלכתי-דתי (7.1% לעומת 4.8%), וזה בחטיבת הביניים ובגילאי התיכון הוא גבוה יותר בחינוך הממלכתי (26.3% לעומת 35.8%). ממצאים דומים נמצאו לגבי עישון נרגילה: שיעור תלמידי החינוך היסודי שהתנסו בעישון נרגילה גבוה יותר בחינוך הממלכתי-דתי (7.6% לעומת 4.6%), וזה בחטיבת הביניים ובגילאי התיכון הוא גבוה יותר בחינוך הממלכתי (23.6% לעומת 28.1%).

(3.2% לעומת 4.1%), ואילו בקרב גברים שיעור עישון הנרגילה בחינוך הממלכתי-דתי גבוה יותר (9% לעומת 8.1%). בחינה פנים ממלכתית-דתית מלמדת ששיעורי העישון של סיגריות ונרגילות נמוכים במעט בישיבות תיכוניות ובאולפנות מאשר בתיכונים.

בלוח הבא מוצגת תפיסת הסיכון של החומרים הממכרים בקרב התלמידים בגילאי התיכון.

לוח 5.7: שיעור תלמידי כיתות י'-י"ב בשנת 2014 הסבורים שאין סיכון או שישנו סיכון נמוך בפעילויות ממכרות שונות לפי פיקוח, מגדר וסוג בית ספר, על פי מחקר "נוער דתי בישראל"

	ממלכתי-דתי								
	ממלכתי			ממלכתי-דתי					
	סך הכל			סך הכל			לפי סוג מוסד		
	בנות	בנים	סך הכל	בנות	בנים	שאר בתי הספר	אולפנות	ישיבות תיכוניות	
שתיית משקה אלכוהולי	17.4%	26.5%	19.7%	12.8%	30.5%	20.3%	12.8%	31.9%	
עישון סיגריות	5.8%	11.0%	9.6%	5.5%	15.8%	10.4%	4.2%	18.3%	
עישון נרגילה	12.1%	13.8%	14.7%	10.1%	21.9%	12.5%	8.9%	28.2%	
שימוש בחשיש או מריחואנה	10.5%	26.6%	8.7%	5.1%	14.3%	12.0%	4.4%	12.5%	

בנוגע לשימוש בסמים (חשיש או מריחואנה) ישנם הבדלים ניכרים לגבי תפיסת הסיכון בין שני סוגי הפיקוח: בעוד 8.7% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי ממעיטים בהיקף הסיכון של השימוש בסמים, בחינוך הממלכתי 18.3% ממעיטים בהיקף הסיכון של השימוש בסמים. בנוגע לשתיית אלכוהול, שיעור תלמידי החינוך הממלכתי-דתי הממעטים בהיקף הסיכון גבוה (19.7%), אך הוא נמוך במעט מאשר תלמידי החינוך הממלכתי (22%). מנגד, בנוגע לעישון סיגריות ובעיקר בנוגע לעישון נרגילות שיעור תלמידי החינוך הממלכתי-דתי הממעטים בהיקף הסיכון שבכך גבוה יותר: 9.6% לגבי עישון סיגריות (לעומת 8.4% בחינוך הממלכתי) ו-14.7% לגבי עישון נרגילה (לעומת 12.9% בחינוך הממלכתי). המסקנה הכללית מהלוח היא שתלמידי החינוך הממלכתי סבורים שעישון נרגילה מסוכן בהרבה מאשר שימוש בחשיש ומריחואנה, ואילו תלמידי החינוך הממלכתי-דתי סבורים ששימוש בחשיש או מריחואנה מסוכן בהרבה מעישון נרגילה.

פערים גבוהים מאוד נמצאו בין בנים לבנות בחינוך הממלכתי-דתי בתפיסת הסיכון של החומרים הממכרים: כך, בחינוך הממלכתי שיעור התלמידים הסבורים שאין סיכון ממשי בעישון נרגילה כמעט זהה בין בנים לבנות (13.8% לעומת 12.1%), ואילו בחינוך הממלכתי-דתי שיעור הבנים הסבורים שאין סיכון ממשי בעישון נרגילה גבוה ביותר מפי שניים מאשר שיעור הבנות (21.9% לעומת 10.1%). בנוגע לאלכוהול, 30.5% מהבנים בחינוך הממלכתי-דתי אינם רואים סיכון ממשי בשתיית אלכוהול

לעומת 26.5% מהבנים בחינוך הממלכתי, 17.4% מהבנות בחינוך הממלכתי, ורק 12.8% מהבנות בחינוך הממלכתי-דתי. בדומה לכך, גם בתחום עישון הסיגריות בולט השיעור הגבוה של בנים תלמידי החינוך הממלכתי-דתי שאינם רואים בכך סיכון ממשי (15.8%). יתירה מכך, בכל התחומים הללו בולט במיוחד שיעור התלמידים בישיבות תיכוניות שאינם רואים בחומרים הממכרים סיכון ממשי, אף יותר מהמוצע בקרב כלל הבנים בחינוך הממלכתי-דתי (שהוא, כאמור, גבוה מאוד כשלעצמו). הדבר בולט במיוחד באשר לעישון נרגילה: 28.2% מתלמידי הישיבות התיכוניות אינם רואים בכך סיכון ממשי, לעומת 21.9% מכלל הבנים בחינוך הממלכתי-דתי (שבהם נכללים גם תלמידי הישיבות התיכוניות עצמם). מנגד, שיעור תלמידות האולפנות שאינן רואות סיכון ממשי בשימוש בחומרים הממכרים השונים אינו עולה באף אחד מהתחומים על שיעור הבנות בחינוך הממלכתי-דתי שאינן רואות בכך סיכון ממשי.

לסיכום הדברים ניתן לומר שבקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי ישנו שיעור נמוך בהרבה של תלמידים שבאופן קבוע משתמשים בסמים, שותים אלכוהול ומעשנים סיגריות, אך ישנו שיעור גבוה בהרבה של תלמידים שבאופן קבוע מריחים חומרים נדיפים, ושיעור דומה של תלמידים שבאופן קבוע משתמשים בסמי פיצוציות ומעשנים נרגילה. כמו כן, בנוגע למרבית החומרים הממכרים השיעור של תלמידי הישיבות התיכוניות והאולפנות המשתמשים בהם נמוך מאשר תלמידי התיכונים בחינוך הממלכתי-דתי, אך בנוגע להרחת חומרים נדיפים ישנו שיעור גבוה בהרבה של תלמידי ישיבות תיכוניות ואולפנות העושים בהם שימוש. בנוסף, תלמידי החינוך הממלכתי-דתי, ובפרט הבנים תלמידי הישיבות התיכוניות, נוטים לזלזל באופן יחסי לתלמידי החינוך הממלכתי בסיכון המתלווה לשתיית אלכוהול, עישון נרגילה ועישון סיגריות.

5.4 משמעת והתנהגות

בלוח הבא מוצג מענה התלמידים על ההיגדים השונים שהוצגו בפניהם במסגרת מדד "התנהגות נאותה של תלמידים בכיתה".

לוח 5.8: דיווחי התלמידים על התנהגות נאותה של תלמידים בשנת 2019, לפי פיקוח

כיתות יז-יא		כיתות זז-ט'		כיתות ה'ז'		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
33.1%	29.3%	33.2%	24.3%	47.4%	33.9%	לעיתים רחוקות, התלמידים עושים רעש ובלגן בכיתה ומפריעים ללמוד
47.2%	32.7%	41.0%	27.9%	50.5%	40.0%	בכיתה שלי אין תלמידים שמתחצפים למורים
68.0%	60.6%	62.8%	53.8%	69.4%	65.4%	התלמידים בכיתה שלי מתייחסים בכבוד למורים
33.7%	34.2%	32.8%	28.5%	48.3%	36.3%	המורים לא צריכים לחכות הרבה זמן בתחילת השיעור עד שהתלמידים מפסיקים להרעיש
45.5%	39.0%	42.5%	33.6%	53.9%	43.9%	מדד מסכם: התנהגות נאותה של תלמידים בכיתה

גם במדד זה ניתן לראות שבמרבית שכבות הגיל ובכל הפרמטרים שנבדקו תלמידי החינוך הממלכתי-דתי מדווחים על אקלים חברתי חיובי יותר: בשני הפרמטרים הבוחנים את הרעש וההפרעות של התלמידים למורים הפערים בולטים במיוחד בחינוך היסודי (לדוגמה, 47.4% מהתלמידים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי מדווחים שרק לעיתים רחוקות תלמידים עושים רעש בכיתה ומפריעים ללמוד לעומת 33.9% מתלמידי החינוך הממלכתי). מנגד, בפרמטרים הבוחנים חוצפה ויחס מכבד של התלמידים למורים, הפערים משמעותיים יותר דווקא בחטיבות הביניים והתיכונים (למשל, 47.2% מתלמידי התיכונים בחינוך הממלכתי-דתי מעידים על כך שבכיתה שלהם אין תלמידים שמתחצפים למורים לעומת 32.7% מתלמידי החינוך הממלכתי).

עם זאת, במדד הבוחן איחורים והיעדרויות של תלמידים ניתן למצוא שהמשמעת בחינוך הממלכתי-דתי דווקא רופפת יותר, כפי שמוצג בלוח הבא.

לוח 5.9: דיווחי התלמידים על איחורים והיעדרויות בשנת 2019, לפי פיקוח

כיתות י-י"א		כיתות ז'-ט'		כיתות ה'-ו'		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
77.5%	63.1%	67.2%	47.2%	47.3%	36.0%	איחור בחודש האחרון לשני שיעורים או יותר
55.0%	46.2%	34.0%	23.9%	13.0%	8.7%	היעדרות בחודש האחרון משני שיעורים או יותר ללא סיבה מוצדקת (כלומר "הברזה", "לחצות" וכד')
68.0%	69.9%	65.6%	69.2%	55.2%	58.8%	היעדרות בחודש האחרון משני ימי לימודים או יותר (כולל מחלה)

נתוני המדד מצביעים על כך שתופעת האיחורים לשיעורים רווחת מאוד בחינוך הממלכתי-דתי בכל שכבות הגיל, ובעיקר בחטיבות הביניים ובתיכונים. בחטיבות הביניים דיווחו 67.2% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי על לפחות שני איחורים בחודש לעומת 47.2% מהתלמידים בחינוך הממלכתי, ובתיכונים הפער הוא בין 77.5% ל-63.1%. תלמידי החינוך הממלכתי-דתי גם מרבים להיעדר משיעורים ללא סיבה מוצדקת ובפרט בחטיבות הביניים ובתיכונים. כך, בחטיבות הביניים דיווחו 34% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי על הברזה מלפחות שני שיעורים בחודש לעומת 23.9% בחינוך הממלכתי, ובתיכונים הפער הוא בין 55% ל-46.2%. נגד, באשר למידת היעדרות הכוללת מימי לימודים – גם אם מסיבות מוצדקות – תלמידי החינוך הממלכתי-דתי דווקא נעדרים מעט פחות מאשר תלמידי החינוך הממלכתי (בחינוך היסודי 58.8% מתלמידי החינוך הממלכתי דיווחו על לפחות שני ימי היעדרות בחודש לעומת 55.2% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי, בחטיבות הביניים 69.2% לעומת 65.5% ובתיכונים הפער קטן במיוחד: 69.9% לעומת 68%).

לסיכום, מדדי המשמעת מלמדים כי בתחום המשמעת הפנים-כיתתית ישנה עדיפות ברורה לבתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי על בתי הספר בחינוך הממלכתי, אך בנוגע למשמעת באשר להגעה לכיתה, תלמידי החינוך הממלכתי-דתי מרבים יותר לאחר או להיעדר ללא סיבה מוצדקת. עם זאת, היקף ההיעדרות הכולל של תלמידי החינוך הממלכתי מימי לימודים שלמים דווקא גבוה במעט וייתכן שהדבר נובע מכך שבחינוך הממלכתי נהוג יותר לעדכן את המורים בנוגע להיעדרויות, או בשל כך שבחינוך הממלכתי-דתי שיעור ההגעה לבית הספר אמנם גבוה יותר, אך בתוך בית הספר הנוכחות בכיתה נמוכה יותר. בחטיבות הביניים ובעיקר בתיכונים ניתן להסביר מציאות כזאת לאור השיעור הגבוה יחסית של מוסדות פנימייתיים בחינוך הממלכתי-דתי, באופן שמקל על היעדרות משעות לימודים לצד נוכחות במתחם בית הספר.

5.5. סביבה פדגוגית

בלוח הבא מרוכזים מדדים שונים הבוחנים את דיווחי התלמידים על הסביבה הפדגוגית בבתי הספר.

לוח 5.10: דיווחי התלמידים על מדדי אקלים פדגוגי נבחרים בשנת 2019, לפי פיקוח

כיתות י'-י"א		כיתות ז'-ט'		כיתות ה'-ו'		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
66.1%	58.2%	61.4%	53.2%	71.6%	69.8%	טיולים וסירים בבית הספר
52.0%	42.4%	56.8%	49.0%	74.6%	72.6%	מוטיבציה, מסוגלות וסקרנות
55.9%	44.5%	55.8%	46.7%	74.4%	72.2%	תפיסת ההוראה כמעניינת וכברורה
56.5%	49.4%	58.7%	56.8%	73.8%	74.9%	פרקטיקות הוראה-למידה-הערכה איכותיות
54.9%	51.9%	55.2%	51.9%	68.2%	68.2%	אסטרטגיות ללמידה עצמית
57.8%	49.8%	55.0%	48.3%	74.0%	72.4%	קבלת הערכה ומשוב מקדמי למידה מהמורים
57.0%	48.3%	52.1%	44.5%	62.2%	59.0%	סביבה מטופחת ונקייה

ניתן לראות שברוב המדדים בכל שכבות הגיל התלמידים בבתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי מדווחים על סביבה פדגוגית טובה יותר. בעוד שבבתי הספר היסודיים ההבדלים מינוריים יחסית, בחטיבות הביניים ובתיכונים הפערים משמעותיים יותר. הפערים הגבוהים ביותר הם במדד "תפיסת ההוראה כמעניינת וברורה", שבו דיווחו 55.9% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי על כך שההוראה בבית ספרם מעניינת וברורה לעומת 44.5% מתלמידי החינוך הממלכתי. בנוסף, פערים משמעותיים יחסית ישנם גם במדדים "סביבה מטופחת ונקייה", "טיולים וסירים בבית הספר", "קבלת הערה ומשוב מקדמי למידה מהמורים" ו"מוטיבציה, מסוגלות וסקרנות".

בלוח הבא מוצגים דיווחי התלמידים במדדים הבוחנים שימוש בטכנולוגיה לצורכי למידה.

לוח 5.11: דיווחי התלמידים על שימוש בטכנולוגיה לצורכי למידה בשנת 2019, לפי פיקוח

כיתות י-יא		כיתות ז'-ט'		כיתות ה'-ו'		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
49.6%	51.6%	43.7%	53.8%	45.2%	58.1%	שימוש בטכנולוגיה לצורכי למידה
22.2%	34.5%	20.4%	35.2%	19.9%	32.2%	שימוש באתר האינטרנט של בית הספר או במערכות ממוחשבות לצורכי למידה
-	-	46.1%	46.0%	57.0%	65.2%	שימוש במחשב במקצועות המיצי"ב

בבתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי משתמשים פחות בטכנולוגיה לצורכי למידה מאשר בחינוך הממלכתי בכל שכבות הגיל, אך הפערים גבוהים יותר ככל ששכבת הגיל צעירה יותר, כך שבחינוך היסודי 58.1% מהתלמידים בחינוך הממלכתי דיווחו על שימוש בטכנולוגיה לצורכי למידה לעומת 45.2% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי, ובחטיבות הביניים הפער הוא בין 53.8% ל-43.7%. באשר לשימוש באתר האינטרנט של בית הספר ובמערכות ממוחשבות לצרכי למידה הפערים אף גבוהים יותר, מתקיימים בכל שכבות הגיל, ומגיעים לשיא בחטיבות הביניים (35.2% בחינוך הממלכתי לעומת 20.4% בחינוך הממלכתי-דתי). לעומת זאת, בשימוש במחשב לצורך הלימודים במקצועות המיצי"ב הפערים נמוכים יותר בבתי הספר היסודיים, ובחטיבות הביניים אין כל הבדל.

ככל הנראה, הפער בין השימוש בטכנולוגיה לצורך מקצועות המיצי"ב ובין שני המדדים האחרים נובע מכך שבעוד המדד המתייחס למקצועות המיצי"ב בוחן את השימוש בטכנולוגיה במסגרת השיעור על ידי המורים, בשני המדדים האחרים ההיגדים שאליהם התבקשו התלמידים להתייחס בוחנים את השימוש בכלים טכנולוגיים על ידי התלמידים שלא במסגרת השיעורים. כך למשל, מדד "שימוש בטכנולוגיה לצורכי למידה" ממוקד בבחינת השימוש של התלמידים בחיפוש באינטרנט לצורך הלמידה או השימוש העצמי שלהם בתוכנות של עיבוד מידע והצגתו (וורד, אקסל, פאוור-פוינט). אם כן, ייתכן שהפער בין השימוש של המורים בכלים טכנולוגיים בין סוגי הפיקוח השונים אינו גדול, אך ישנו פער גדול בשימוש העצמי של התלמידים בכלים הטכנולוגיים לצורכי למידה.

בלוח הבא מוצגים דיווחי התלמידים בכמה מדדים הבוחנים את התנהלותו של בית הספר.

לוח 5.12: עמדות התלמידים כלפי התנהלות בית הספר בתחומים שונים בשנת 2019, לפי פיקוח

כיתות ה'-ו'		כיתות ז'-ט'		כיתות י'-י"א		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
66.2%	55.7%	55.6%	48.7%	61.0%	61.8%	מאמצי בית הספר למעורבות חברתית
83.5%	77.4%	80.7%	76.3%	86.0%	86.2%	מאמצי בית הספר לקידום סובלנות כלפי האחר והשונה
70.9%	61.7%	67.8%	61.1%	81.0%	79.4%	מאמצי בית הספר לעידוד המוטיבציה והסקרנות אצל התלמידים
60.5%	50.9%	-	-	-	-	בית הספר כמכשיר לחיים

שלושת המדדים הראשונים בוחנים את דיווחי התלמידים על מאמצי בית הספר לקידום מעורבות חברתית של התלמידים, לקידום סובלנות כלפי האחר והשונה ולעידוד המוטיבציה והסקרנות בקרב התלמידים. בשלושת המדדים אין הבדלים משמעותיים בין סוגי הפיקוח בבתי הספר היסודיים, אך בחטיבות הביניים, ובעיקר בתיכונים, ישנם הבדלים כך שתלמידי החינוך הממלכתי-דתי מדווחים בכל המדדים הללו על מאמצים גבוהים יותר מצד בית הספר.

המדד הרביעי בוחן עד כמה לפי תלמידי כיתות י'-י"א משמש בית הספר כמכשיר לחיים. מדד זה בוחן את דיווחי התלמידים על האופן שבו בית הספר מכין ומעודד אותם להשתלבות בשוק העבודה, בלימודים אקדמיים, ובכלל "להפיק מעצמם את המיטב בתחומים שאינם לימודיים" כדוגמת ספורט ומוזיקה. ניתן לראות שהתלמידים בחינוך הממלכתי-דתי רואים את בית הספר כמכשיר לחיים בשיעור גבוה יותר (60.5% לעומת 50.9%).

המיקוד עד כה היה בדיווחי התלמידים, אך לסיום סעיף זה אציג את הדיווחים השונים של המורים כפי שעולים מסקר זה. בלוח הבא מוצגים דיווחי המורים במספר מדדים מרכזיים.

לוח 5.13: דיווחי המורים במדדים מרכזים של סביבה פדגוגית בשנת 2019, לפי פיקוח

כיתות י-י"א		כיתות ז'-ט'		כיתות ה'-ו'		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
61.3%	70.0%	61.2%	68.9%	71.4%	78.4%	קליטה וליווי של עובדי הוראה חדשים ובעלי תפקידים בבית הספר
38.5%	34.1%	44.7%	42.2%	58.3%	60.3%	פיתוח וקידום מקצועי של מורים
57.4%	55.5%	57.6%	56.8%	69.5%	69.9%	תכנון תהליכי הפיתוח המקצועי של מורים בבית הספר
68.9%	67.2%	69.8%	68.3%	78.2%	71.4%	תרומת הפיתוח המקצועי
76.8%	74.8%	73.2%	76.9%	84.6%	86.1%	הובלה פדגוגית של המנהל, ושיתוף מורים
69.0%	71.4%	67.9%	69.3%	66.4%	75.7%	מאמצי בית הספר למעורבות חברתית

בדיווחי המורים על הסביבה הפדגוגית ההבדלים בין שני סוגי הפיקוח אינם משמעותיים. עם זאת, בולט כי המורים בחינוך הממלכתי מרוצים יותר מהקליטה והליווי של עובדי הוראה חדשים ובעלי תפקידים בבית הספר, בכל שכבות הגיל ובפער ניכר. במדדים האחרים אין מגמות חד-משמעיות, אך ראוי לציין שהמורים בחינוך הממלכתי הצביעו על מאמצים גבוהים יותר של בית הספר למעורבות חברתית של התלמידים ובעיקר בחינוך היסודי, ומאידך, בחינוך הממלכתי-דתי הצביעו המורים על תרומה גבוהה יותר של הפיתוח המקצועי עבורם, בעיקר בחינוך היסודי.

5.6 פעילויות חינוכיות מחוץ לבית הספר

בלוח הבא מוצגים דיווחי התלמידים על השתתפות בפעילויות חינוכיות שלא במסגרת בית הספר.

לוח 5.14: דיווחי התלמידים על השתתפות בפעילות חינוכית מחוץ לבית הספר: שיעורים פרטיים, חוגים ופעילות חברתית בשנת 2019, לפי פיקוח

כיתות י-י"א		כיתות ז'-ט'		כיתות ה'-ו'		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
44.3%	50.7%	35.7%	49.6%	36.3%	44.4%	הסתייעות בשיעורים פרטיים בתשלום לצורך בחינות המיצ"ב/הבגרות במקצוע אחד לפחות
37.1%	47.5%	55.9%	62.8%	70.5%	76.3%	פעילות פנאי: חוגים: השתתפות קבועה בחוג אחד לפחות
61.3%	48.9%	52.7%	35.5%	55.3%	45.7%	פעילות פנאי חברתית: השתתפות קבועה בפעילות אחת לפחות

שיעור התלמידים המסתייעים בשיעורים פרטיים בתשלום גבוה יותר בקרב תלמידי החינוך הממלכתי בכל שכבות הגיל, אך הפער המשמעותי ביותר הנו בחטיבות הביניים שבהן 49.6% מתלמידי החינוך הממלכתי דיווחו על הסתייעות בשיעורים פרטיים לעומת 35.7% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי. גם בהשתתפות של התלמידים בחוגים ניתן לראות הבדלים בין התלמידים בשני סוגי הפיקוח בכל שכבות הגיל, ובתחום זה הפער גבוה במיוחד דווקא בתיכונים שבהם 37.1% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי משתתפים באופן קבוע בחוג אחד לפחות לעומת 47.5% מתלמידי החינוך הממלכתי. לעומת זאת, באשר לפעילויות פנאי חברתיות ניתן לראות שתלמידי החינוך הממלכתי-דתי לוקחים בהן חלק משמעותי באופן ניכר, הרבה יותר מאשר תלמידי החינוך הממלכתי, ובכל שכבות הגיל. כך למשל, בחטיבות הביניים 52.7% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי נוטלים חלק בפעילות פנאי חברתית לעומת 35.5% מתלמידי החינוך הממלכתי, ובתיכונים הפער הוא בין 61.3% ל-48.9%.

בלוח הבא מוצג פירוט של דיווחי התלמידים על השתתפות בפעילויות חברתיות בשעות הפנאי.

לוח 5.15: דיווחי התלמידים על השתתפות בפעילויות חברתיות בשעות הפנאי בשנת 2019, לפי פיקוח

כיתות ה'–י"א		כיתות ז'–ט'		כיתות ה'–ו'		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
42.7%	28.8%	46.9%	27.4%	46.6%	33.5%	השתתפות באופן קבוע בתנועת נוער או ארגון נוער
10.8%	12.9%	9.6%	10.3%	11.3%	9.8%	השתתפות באופן קבוע בתכנית מנהיגות (למשל: מש"צים ומד"צים)
43.6%	29.4%	14.1%	8.8%	19.1%	19.7%	התנדבות באופן קבוע (למשל: בחונכות, התנדבות בבתי חולים, איסוף וחלוקת מצרכי מזון לנוקמים)

פעילויות הפנאי החברתיות הבולטות בקרב תלמידי החינוך הממלכתי-דתי הן פעילות בתנועת נוער ופעילות התנדבותית (בבתי חולים, סיוע לנוקמים או בחונכות). כך למשל, 46.9% מתלמידי חטיבות הביניים בחינוך הממלכתי-דתי פעילים בתנועות נוער לעומת 27.4% מתלמידי החינוך הממלכתי, ובתיכונים 43.6% מתלמידי החינוך הממלכתי-דתי משתתפים באופן קבוע בפעילות התנדבותית לעומת 29.4% בחינוך הממלכתי.

השיעור הגבוה יותר של תלמידי החינוך הממלכתי המסתייעים בשיעורים פרטיים והנוטלים חלק בחוגים יכול להיות מוסבר באמצעות הפרופיל החברתי-כלכלי הנמוך יותר בממוצע של משפחות תלמידי החינוך הממלכתי-דתי, המביא לכך שיש להן פחות

יכולת להשקיע כספים בתחומים אלו לעומת משפחות התלמידים בחינוך הממלכתי. בנוגע לחוגים, ייתכן שהדברים קשורים גם להבדלים תרבותיים בין החברה החילונית לחברה הדתית-לאומית: בקרב בני נוער בחברה הדתית-לאומית רווחת הפעילות בתנועות הנוער ובהתנדבויות שונות, ולפיכך קיים פחות זמן פנוי ואף פחות צורך בהשתתפות בחוגי העשרה.

סיכום ודין

התמונה הכללית העולה מפרק זה היא שבמרבית התחומים התלמידים והמורים בחינוך הממלכתי-דתי מדווחים על אקלים חברתי וסביבה פדגוגית ברמה גבוהה יותר מאשר התלמידים והמורים בחינוך הממלכתי. ממצא זה בא לידי ביטוי משמעותי בנושאים הבאים: שביעות רצון של מורים ויחס מכבד למורים, מעורבות באירועי אלימות, קיומן של חברות של תלמידים אלימים, דפוסי צריכת אלכוהול, שימוש בסמים, עישון סיגריות, יחסים חיוביים בין תלמידים לחבריהם לכיתה, יחסי קרבה ואכפתיות בין המורים לתלמידים, התנהגות נאותה של תלמידים בכיתה, השתתפות בפעילויות פנאי חברתיות (תנועות נוער, התנדבות), סובלנות כלפי האחר והשונה ומגוון מדדים הבוחנים את הסביבה הפדגוגית בבית הספר. עם זאת, במספר מדדים נמצא שדיווחי התלמידים והמורים הצביעו על אקלים חברתי וסביבה פדגוגית ברמה נמוכה יותר בחינוך הממלכתי-דתי: שימוש בכלים טכנולוגים לצורך הלמידה, איחורים והיעדרויות לא מוצדקות, הרחת חומרים מנדפים (גז מזגנים וכדומה), קליטה וליווי של עובדי הוראה חדשים ובעלי תפקידים בבית הספר והשתתפות בחוגים.

כאמור במבוא לפרק זה, יש צורך לנקוט במשנה זהירות לפני הסקת מסקנות על המציאות העובדתית בבתי הספר על בסיס ממצאי הפרק, וזאת מכיוון שהנתונים מבוססים על תפיסות ועמדות סובייקטיביות של הנשאלים וייתכן שהרקע התרבותי-דתי השונה גורם לנשאלים להשיב באופן שונה על שאלות הסקרים (לשם דוגמה, ייתכן שתלמידים דתיים מפרשים אחרת מהי המשמעות של אירוע אלימות, ולכן הדיווחים השונים על מעורבות באירועי אלימות אינם מלמדים בהכרח על שוני בהיקף האלימות בין בתי הספר). עם זאת, בחלק גדול מהמדדים ברור שהתחושות והעמדות כשלעצמן חשובות כיוון שהן הן העובדות הנבדקות (למשל בדיווחים על שביעות רצון או יחסי קרבה). כמו כן, סביר להניח שחלק גדול מהמדדים אכן משקף גם הבדלים עובדתיים בין בתי הספר ולא רק תחושות ועמדות.

6. הפרדה מגדרית בבתי הספר

מבוא ומתודולוגיה

היעדר אחידות בתחום ההפרדה המגדרית בבתי הספר הוא אחד המאפיינים הבולטים של החינוך הממלכתי-דתי בישראל. בעוד בחינוך הממלכתי רוב מוחלט של התלמידים לומד במוסדות ובכיתות שיש בהם עירוב בין בנים לבנות, בחינוך החרדי המצב הפוך לחלוטין היות וההפרדה המגדרית היא אחד המאפיינים המרכזיים של החברה החרדית. לעומת זאת, החברה הדתית-לאומית היא חברה מגוונת ומרובדת מבחינה דתית ובהתאם לכך עולות בה עמדות שונות באשר להפרדה מגדרית בין גברים לנשים במרחב הציבורי בכלל, ובפרט בין בנים לבנות בתנועות הנוער ובבתי הספר. לאור זאת, בחינת המגמות השונות של ההפרדה המגדרית בבתי הספר לאורך השנים מאפשרת לעמוד על תהליכי עומק דתיים וחברתיים שהחברה הדתית-לאומית בישראל עוברת, ולכן בחרתי להקדיש לנושא זה פרק ייחודי במחקר זה.

פרק זה ממוקד בעיקרו בבתי הספר היסודיים, מכיוון שברוב מובהק של מוסדות החינוך העל-יסודיים בחינוך הממלכתי-דתי נהוגה הפרדה מגדרית, בעוד בחינוך היסודי התמונה מורכבת יותר. אמנם, ההבחנה בין בתי ספר יסודיים לחטיבות ביניים אינה מוחלטת, ונכון לשנת 2020 ב-23% מבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי ישנם תלמידים גם בכיתות ז' וכיתות ח'. עם זאת, ההתייחסות במחקר זה לבתי ספר יסודיים היא לתלמידים עד כיתות ו' בלבד, גם במוסדות אלו.

שני הסעיפים הראשונים של הפרק בוחנים את מגמות השינוי בהפרדה המגדרית, ברמה המוסדית וברמה הכיתתית. הסעיף השלישי בוחן את היחס שבין ההפרדה המגדרית ובין הרמה החברתית-כלכלית של התלמידים בבית הספר. בסעיף הרביעי והחמישי מוצגים נתונים על הישגי התלמידים והאקלים החברתי בבתי הספר בחלוקה בין בתי ספר נפרדים למעורבים. ההשוואה בין בתי הספר השונים תעשה לפי סוג ההפרדה המגדרית הנהוג בבית הספר. כפי שהראיתי במחקר קודם בנושא,¹¹⁰ בבתי הספר היסודיים השונים בחינוך הממלכתי-דתי מתקיימים מודלים שונים של הפרדה ושל עירוב מגדרי. חמשת המודלים המרכזיים הם:

- מעורב: בית ספר שלומדים בו בנים ובנות באותו המוסד וכל הכיתות מעורבות.
- מתחלף: בית ספר שלומדים בו בנים ובנות באותו המוסד והכיתות הנמוכות

110. פינקלשטיין, 2014, עמ' 25-26.

מעורבות בעוד שהכיתות הגבוהות נפרדות. ברוב בתי הספר מסוג זה ההפרדה היא החל מכיתה ד' או מכיתה ה', אך יש כאלה שההפרדה מתחילה בהם בכיתה ב', ויש כאלה שההפרדה מתחילה בהם בכיתה ו'.

- כיתות נפרדות: בית ספר שלומדים בו בנים ובנות באותו המוסד וכל הכיתות בו נפרדות.
- בנות בלבד: בית ספר שלומדות בו בנות בלבד.
- בנים בלבד: בית ספר שלומדים בו בנים בלבד.

מעבר למודלים הללו ישנם עוד שלושה מודלים נפוצים פחות, אך מורכבים יותר: (1) הפרדה צומחת: בתי ספר שבהם הכיתות הנמוכות נפרדות ואילו הכיתות הגבוהות מעורבות. מהשוואה בין נתוני השנים השונות אפשר ללמוד שבבתי הספר הללו מתנהל תהליך של "הפרדה צומחת" והם עוברים תהליך הדרגתי של הפרדת כיתות, כך שבתוך מספר שנים בית הספר עובר ממודל "מעורב" למודל "כיתות נפרדות"; (2) משולב: בתי ספר שבהם בכל שכבת גיל, חלק מהכיתות מעורבות וחלק מהן נפרדות;¹¹¹ (3) לא אחיד: בתי ספר שבהם חלק מהכיתות מעורבות וחלק נפרדות ללא כל סדר קוהרנטי;¹¹² בשל המיעוט של בתי ספר משלושת הסוגים הללו אתייחס אליהם להלן באופן כללי כבתי ספר מסוג "אחר".

החלוקה לסוגים השונים הללו היא החלוקה המפורשת, אך מלבדה אציג את הנתונים ההשוואתיים גם לפי חלוקה מצומצמת של בתי הספר לשני סוגים: בתי ספר מעורבים ובתי ספר נפרדים. בתי הספר מסוג "מעורב" (כל הכיתות מעורבות) נכנסים כולם תחת הקטגוריה של בתי ספר מעורבים, ולעומת זאת בתי ספר מסוג "כיתות נפרדות", "בנים בלבד" ו"בנות בלבד" (בשלושתם כל הכיתות נפרדות) נכנסים כולם תחת הקטגוריה של בתי ספר נפרדים. בתי הספר שבהם הכיתות בחלקן מעורבות ובחלקן נפרדות (בתי ספר מסוג "מתחלף" ו"אחר") הוגדרו על פי שיעור הכיתות בבית הספר שהלימודים בהן נעשים בהפרדה: במצב שבו יותר ממחצית הכיתות היו מעורבות בית הספר נחשב כמעורב, ואילו במצב שבו פחות ממחצית הכיתות היו מעורבות בית הספר

111. מודל זה מתקיים בדרך כלל באזורים שבהם האוכלוסייה חצויה באורחות חייה הדתיים וביחסה להפרדה מגדרית, ולפיכך המודל מאפשר לתלמידים מרקע דתי שונה ללמוד ביחד באותו בית הספר. בחלק מהמקרים מדובר למעשה במסלולים פנימיים וייחודיים בתוך בית הספר.

112. לעתים מודל זה נוצר בשל היבטים תקציביים: כאשר ישנה כמות תלמידים גדולה, בית הספר מאפשר לעצמו להפריד כיתות, אך כאשר כמות התלמידים נמוכה, בית הספר בוחר שלא לעשות כך. הסבר אחר לתופעה זו עשוי להיות רצונם הספציפי של ההורים בכל שכבת גיל.

נחשב כנפרד. בהתאם לכך, ככלל, בתי ספר מסוג "מתחלף" שבהם לומדים לפחות עד כיתה ד' בכיתות מעורבות נספרו בחלוקה המצומצמת כבתי ספר מעורבים.¹¹³

בנוסף, במסגרת החינוך הממלכתי-דתי פועלים בתי ספר ייחודיים של חסידות חב"ד שבהם לומדים בעיקר ילדים ממשפחות של חסידי חב"ד, אם כי חלק מהמוסדות הללו פונים גם לציבורים רחבים יותר. כך, באופן יציב מהווים התלמידים בבתי הספר היסודיים של חב"ד לאורך שני העשורים האחרונים כ-7% מתלמידי בתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי.¹¹⁴ בבתי הספר של חב"ד נהוגה באופן כמעט מוחלט הפרדה מגדרית, כך שבשנת 2020 למדו 98.5% מהתלמידים בבתי ספר אלו בכיתות נפרדות.¹¹⁵ לאור העובדה שמדובר למעשה בקבוצה הנבדלת באופן מהותי מהחברה הדתית-לאומית בנושא הפרדה המגדרית, בחרתי להציג את הנתונים הכלליים על ההפרדה גם באופן שאינו כולל את בתי הספר של חב"ד.

נתוני השינוי במגמות ההפרדה המגדרית מבוססים על עיבודים שביצעתי לקובץ הכיתות של משרד החינוך (על השנים 2000-2020), שהתקבל מהמשרד כמענה לבקשת חופש מידע. נתוני הרקע החברתי-כלכלי וכן נתוני ההישגים הלימודיים והאקלים החברתי מבוססים על הצלבה בין קובץ הכיתות ובין קבצים שהופקו ממערכת "שקיפות בחינוך" של משרד החינוך.

6.1. הפרדה לפי כיתה

בכל שנה מבין השנים 2000-2020 למדו בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי בין 100,000 ל-145,000 תלמידים. בתרשים הבא מוצג שיעור התלמידים שלמדו בכיתות מעורבות בשנים אלו.¹¹⁶

113. במקרים הבודדים שבהם היה שוויון החשבנו את בית הספר כמעורב.

114. כך למשל, בשנת 2020 פעלו במסגרת החינוך הממלכתי-דתי 45 בתי ספר המשויכים לחב"ד, שבהם למדו 10,964 תלמידים, שהיוו בשנה זו 7.5% מהתלמידים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי. בשנת 2000 היוו התלמידים בבתי הספר של חב"ד 6.5% מהתלמידים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי.

115. ראוי לציין כי בשנת 2000 למדו 88.5% מתלמידי בתי הספר של חב"ד בכיתות נפרדות.

116. ברמת ההגדרות, מטבע הדברים כיתה נפרדת היא כיתה שבה התלמידים שייכים כולם לאותו המגדר. עם זאת, נתוני משרד החינוך מציגים בכל שנה עשרות כיתות שבהן ישנן בנות רבות וכן אחד, או להפך, בנים רבים ובת אחת. בחלק מהמקרים הכיתות הללו מופיעות בבתי ספר שהינם בתי ספר לבנים בלבד או בתי ספר לבנות בלבד, ומכאן אפשר להניח כמעט בוודאות שישנה טעות בנתונים מכיוון שלא סביר שבבית ספר לבנים בלבד תלמד בת אחת בכל המוסד לצד מאות בנים, וכן להפך. בנוסף, גם ברמה העקרונית, במצב שבו אכן קיימת כיתה שבה ישנו ריבוי תלמידים ממגדר אחד ותלמיד בודד מהמגדר השני, נראה שקשה לכנות כיתה זו ככיתה מעורבת. בשל כך, במקרים אלו בחרתי להגדיר כיתה עם תלמיד בודד ממגדר אחד לצד ריבוי תלמידים מהמגדר השני ככיתה נפרדת. מכל מקום, בשל ההיקף הקטן של תופעה

תרשים 6.1: שיעור התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות בבתי הספר היסודיים (א'-ו') בחינוך הממלכתי-דתי בשנים 2000-2020

ישנה ירידה הדרגתית לאורך השנים בכמות התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי: בשנת 2000 למדו 57.3% מהתלמידים בכיתות מעורבות, ושיעור זה הגיע למינימום בשנת 2017 אז למדו בכיתות מעורבות 38.4% מהתלמידים. משנת 2017 ועד שנת 2020 ניתן לראות שינוי מגמה ועלייה הדרגתית קלה בשיעור הלומדים בכיתות מעורבות, כך שבשנת 2020 למדו בכיתות מעורבות 39.5% מהתלמידים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי.¹¹⁷ בחישוב מגמת הפרדה ללא בתי הספר של חב"ד עולה כי שיעור התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות בשנת 2000 עמד על 60.4%, הגיע למינימום בשנת 2017, אז הוא עמד על 41.5%, ומאז הוא מצוי בעלייה הדרגתית, כך שבשנת 2020 למדו בכיתות מעורבות 42.6% מהתלמידים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי ללא בתי ספר של חב"ד.

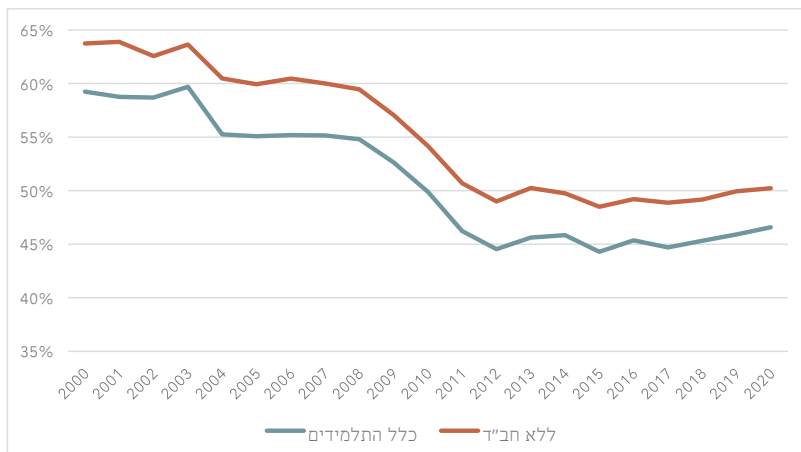
נתונים אלו מתייחסים לכלל התלמידים בבתי הספר היסודיים (א'-ו') בחינוך הממלכתי-דתי, אך בשל כך שבמקרים רבים תהליכי השינוי מהפרדה לעירוב מגדרי או להפך, נערכים בבתי ספר באופן הדרגתי כך שלא כל הכיתות משתנות בתוך שנה

זו בנתונים הגולמיים, אין לכך שום השפעה משמעותית על הנתונים הסופיים.

117. בחישוב הנתונים ללא תלמידי החינוך המיוחד ישנו שינוי קל של עשיריות האחוז כך שבשנת 2000 למדו 57% בכיתות מעורבות ובשנת 2020 למדו 39.1% בכיתות מעורבות.

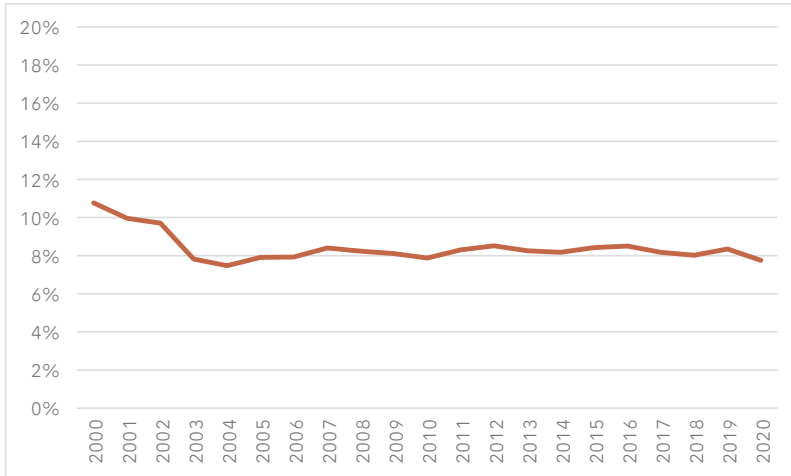
אחת, ישנה חשיבות לבחון את התהליכים לאורך השנים – ובפרט בשנים האחרונות – בכיתות א' בלבד, כפי שמוצג בתרשים הבא.

תרשים 6.2: שיעור התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות בכיתה א' בחינוך הממלכתי-דתי בשנים 2000-2020

שינוי המגמה בכיתות א' התרחש מוקדם יותר. בלימת ההפרדה החלה בתחילת העשור הקודם, והעלייה בשיעור התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות החלה בשנת 2015. כך, שיעור התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות בכיתה א' בחינוך הממלכתי-דתי עמד בשנת 2000 על 59.2% ובשנת 2003 על 59.7%, אך עד שנת 2012 הוא ירד ל-44.5% ובשנת 2015 הוא הגיע למינימום של 44.3%. מנגד, מאז ועד לשנת 2020 ניתן לראות עלייה מתונה, כך ששיעור התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות בכיתה א' בשנת 2020 עמד על 46.6%. בפילוח הנתונים ללא בתי הספר של חב"ד עולה כי בשנת 2000 עמד שיעור התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות על 63.7%, אחר כך ירד בהדרגה על למינימום של 48.5% בשנת 2015, ומאז הוא בעלייה מתונה ובשנת 2020 הוא עומד על 50.2%. באופן כללי, כאשר בוחנים את כיתות א' בלבד ניתן לראות שבעשור הקודם הייתה ירידה משמעותית בשיעור התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות, אך בעשור האחרון לא הייתה ירידה, ולמעשה בחישוב הכולל של העשור אף הייתה עלייה קלה. בתרשים הבא מוצג שיעור התלמידים בבתי הספר העל-יסודיים בחינוך הממלכתי-דתי הלומדים בכיתות מעורבות בשנים 2000-2020.

תרשים 6.3: שיעור התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות בחינוך העל-יסודי (ז'-י"ב) הממלכתי-דתי בשנים 2000-2020

שיעור התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות בחינוך העל-יסודי הממלכתי-דתי הנו זניח ביותר. בשנת 2000 הוא עמד על 10.7% והוא ירד עד ל-7.5% בשנת 2004. מאז ועד היום שיעור זה נשאר יציב לאורך השנים ובשנת 2020 הוא עמד על 7.8%. בחישוב הנתונים ללא תלמידי החינוך המיוחד שיעור התלמידים בבתי הספר העל-יסודיים בחינוך הממלכתי-דתי הלומדים בכיתות מעורבות עומד על 7.3%. הדבר מלמד כי תופעת העירוב המגדרי בבתי הספר העל-יסודיים בחינוך הממלכתי-דתי היא תופעה זניחה ושולית באופן יחסי, והמחלוקת בחברה הדתית-לאומית על הלימודים בהפרדה מגדרית במוסדות החינוך רלוונטית כיום לחינוך היסודי בלבד.

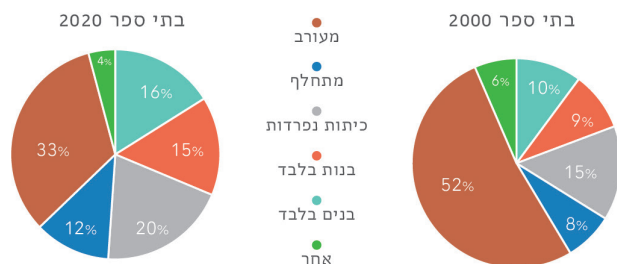
6.2 הפרדה לפי בתי ספר

על מנת לעמוד על השינויים לאורך השנים בין הסוגים השונים של בתי הספר מוצגת

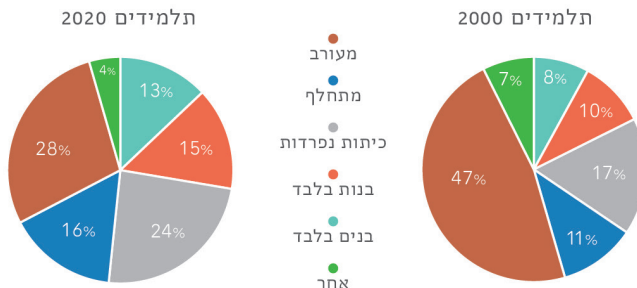

בשני התרשימים הבאים החלוקה של המוסדות השונים ושל התלמידים בין המוסדות השנים, ¹¹⁸ בהשוואה בין שנת 2000 לשנת 2020. ¹¹⁹

תרשים 6.4: בתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי בשנים 2000 ו-2020, לפי סוג הפרדה מגדרית בבית הספר (מפורט)

תרשים 6.5: תלמידים בכתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי בשנים 2000 ו-2020, לפי סוג הפרדה מגדרית בבית הספר (מפורט)

118. חשוב לציין שישנם מקרים חריגים שבהם כל הכיתות בבית הספר מעורבות, אך רק כיתה אחת נפרדת, או שכל הכיתות בבית הספר נפרדות ורק כיתה אחת מעורבת. במחקר זה בחרתי שלא לשנות את הגדרת הסטטוס של בית הספר בעקבות חריגה בודדת בכיתה מסוימת. כך יוצא שישנה כמות מועטה ביותר של תלמידים הלומדים בכיתות נפרדות אך נמצאים בבית ספר מעורב, וכן להפך – ישנה כמות מועטה של תלמידים הלומדים בכיתות מעורבות אך נמצאים בבית ספר נפרד. מכל מקום, לתופעה חריגה זו אין כמובן כל השפעה סטטיסטית משמעותית על הנתונים הכלליים שאציג להלן.

119. בתרשימים אלו אין התייחסות למוסדות החינוך המיוחד מכיוון שסוגיית הפרדה אינה משמעותית בהן. במרבית מוסדות אלו אין מודל אחיד להפרדה בין הכיתות. עם זאת, תלמידי חינוך מיוחד הלומדים בבתי ספר המשלבים בין תלמידי חינוך מיוחד לתלמידים אחרים נכללים בנתוני התלמידים, אך לא חושבו לצורך הגדרתו של בית הספר בשל ריבוי מקרים שבהם בכיתות החינוך המיוחד לא מתנהלת הפרדה מגדרית בהתאם למודל הבית ספרי.

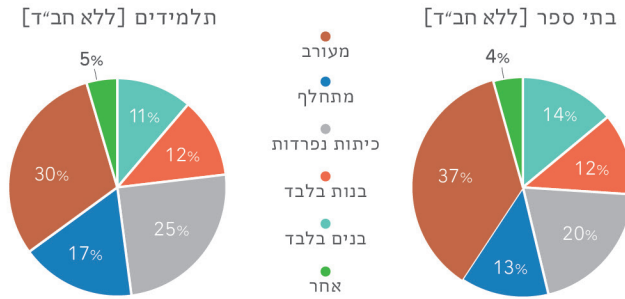
בעוד שבשנת 2000 52% מבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי היו מסוג "מעורב" (כל הכיתות מעורבות), בשנת 2020 רק 33% מהמוסדות היו מסוג זה. מנגד, ישנה עלייה בשיעור של כל סוגי בתי הספר האחרים ובפרט בתי ספר מסוג "בנים בלבד" ו"בנות בלבד" שבשנת 2000 היוו ביחד 19% מבתי הספר בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי, ואילו בשנת 2020 הם מהווים 30% מבתי הספר. בחינת הנתונים לפי מספר התלמידים מלמדת שבתי ספר מסוג "מעורב" ו"בנים בלבד" הם בתי ספר קטנים יותר באופן יחסי, ולכן שיעור התלמידים בהם מכלל התלמידים בחינוך הממלכתי-דתי נמוך יותר משיעור המוסדות הללו בקרב בתי הספר, ומנגד בתי ספר מסוג "מתחלף" מהווים 12% מהמוסדות, אך לומדים בהם 16% מהתלמידים, ובתי ספר מסוג "כיתות נפרדות" מהווים 20% מהמוסדות, אך לומדים בהם 24% מהתלמידים.

ממצא מעניין נוסף הוא שבאופן קבוע בבתי ספר לבנות בלבד ישנו שיעור גבוה יותר של תלמידים מאשר בבתי הספר לבנים בלבד. בשנת 2020 למדו 15% מכלל התלמידים (בנים ובנות) בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי בבתי ספר לבנות ואילו בבתי הספר לבנים למדו 13%. באופן כללי, בכיתות מעורבות ישנו שיעור מעט גבוה יותר של בנים: כך, בשנת 2020 בנים היוו 51.6% מהתלמידים הלומדים בכיתות מעורבות לעומת 49% מהתלמידים הלומדים בכיתות נפרדות. הדבר מעט מפתיע מכיוון שהציפייה היא שיהיה שוויון. ככל הנראה, הדבר מהווה ביטוי לתפיסה רוחת לפיה לבנים עדיף ללמוד ביחד עם בנות (הנחשבות כגורם המאזן את הבנים), בעוד לבנות עדיף ללמוד בנפרד, על מנת שלא להיות מושפעות מהבנים.¹²⁰

בתי הספר של חב"ד הם ברובם בתי ספר מסוג "בנים בלבד" ו"בנות בלבד" לצד כמה בתי ספר מסוג "כיתות נפרדות". לפיכך, בתרשים הבא מוצגים נתוני התפלגות בתי הספר והתלמידים בשנת 2020 ללא בתי הספר של חב"ד.

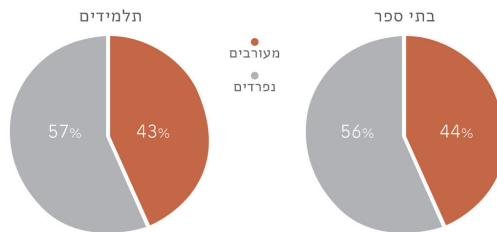
120. מבחינה מחקרית ישנם מחקרים רבים שעסקו בשאלת ההשפעות של הפרדה מגדרית על בנים ובנות, וקשה להצביע על מסקנות אחידות. יש מחקרים שטענו כי ההפרדה משפיעה לטובה על בנים בפרמטרים מסוימים לעומת השפעה שלילית על הבנות, אך כאמור ישנם גם מחקרים אחרים. לסקירה בנושא זה ראו: עציון ושילה-ליון, 2020.

תרשים 6.6: בתי ספר ותלמידים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי ללא בבתי הספר של חב"ד בשנת 2020, לפי סוג הפרדה מגדרית בבית הספר (מפורט)

כאמור, ניתן להציג את הנתונים גם בחלוקה מצומצמת של שתי קטגוריות: בתי ספר מעורבים ובתי ספר נפרדים. בתרשים הבא מוצגים נתוני התפלגות בתי הספר והתלמידים בשנת 2020 בחלוקה זו.

תרשים 6.7: בתי ספר ותלמידים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי בשנת 2020, לפי סוג הפרדה מגדרית בבית הספר (מצומצם)

ישנם 256 בתי ספר יסודיים נפרדים בחינוך הממלכתי-דתי לעומת 204 מעורבים, כך שבתי הספר הנפרדים מהווים 56%. בחינת שיעור התלמידים מלמדת שבבתי הספר הנפרדים לומדים 57% מהתלמידים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי.

6.3. הפרדה מגדרית ורמה חברתית-כלכלית

מספר מחקרים קודמים הצביעו על כך שבחינת המתאם בין הפרדה מגדרית ובין היקף התלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך מלמדת על פערים בקליטת אוכלוסיות חלשות בין בתי ספר מעורבים ובתי ספר נפרדים.¹²¹ תוצאות דומות עולות גם מניתוח הנתונים העדכניים, כפי שאציג להלן.

בלוח הבא מוצגים נתונים על הקשר שבין עשירון הטיפוח של בתי הספר (עשירון 1 הוא הגבוה ביותר ו-10 הוא הנמוך ביותר) לבין סוג ההפרדה המגדרית בבית הספר בשנת 2018.¹²²

לוח 6.1: התפלגות חברתית-כלכלית לפי עשירון טיפוח של בתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי בשנת 2018, לפי סוג הפרדה מגדרית בבית הספר

מפורט	מצומצם							
	אחר	בנות בלבד	בנים בלבד	כיתות נפרדות	מתחלף	מעורב	בתי ספר נפרדים	בתי ספר מעורבים
עשירון טיפוח ממוצע (משוקלל)	5.61	3.84	4.12	4.23	3.38	5.02	4.22	4.41
התפלגות התלמידים בין בתי הספר	4.2%	13.3%	14.5%	24.3%	15.8%	27.9%	57.5%	42.5%
התפלגות תלמידים בבתי ספר מרקע חברתי-כלכלי נמוך (8-10)	6.0%	4.0%	8.8%	11.2%	9.3%	60.7%	31.8%	68.2%
התפלגות תלמידים בבתי ספר מרקע חברתי-כלכלי בינוני (4-7)	5.1%	13.2%	15.0%	27.4%	12.7%	26.5%	63.5%	36.5%
התפלגות תלמידים בבתי ספר מרקע חברתי-כלכלי גבוה (1-3)	2.7%	15.4%	14.9%	22.7%	21.2%	23.1%	54.9%	45.1%

ראשית, בחינת הממוצע המשוקלל¹²³ של עשירון הטיפוח מלמדת כי לפי החלוקה המצומצמת בבתי ספר מעורבים התלמידים הם בממוצע מרקע חברתי-כלכלי נמוך יותר, אך בפער לא משמעותי. בחלוקה המפורטת ניתן לראות שבתי ספר מסוג "מעורב" הם בתי הספר שבהם התלמידים הם מהרקע החברתי-כלכלי הנמוך ביותר בממוצע, ואילו בבתי הספר מסוג "מתחלף" לומדים התלמידים מהרקע החברתי-כלכלי הגבוה ביותר. בתווך נמצאים בתי הספר הנפרדים לסוגיהם השונים, כך שבבתי הספר לבנים

121. ראו: שיר, 2014; הראל בן שחר וברגר, 2018.

122. הנתונים מוצגים על שנת 2018 מכיוון שנתוני העשירונים הזמינים העדכניים ביותר הם משנה זו.

123. בממוצע משוקלל הכוונה היא שכל בית ספר נחשב לצורך הממוצע בהתאם למספר התלמידים הלומדים בו.

או לבנות בלבד התלמידים הם בממוצע מרקע חברתי-כלכלי גבוה יותר מאשר בבתי ספר מסוג "כיתות נפרדות".

שנית, בחינת ההתפלגות של בתי הספר לפי הרמה החברתית-כלכלית של התלמידים מצביעה על מגמה מעניינת: התפלגות התלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה בין המוסדות קרובה במידה רבה לשיעור היחסי של בתי הספר מכל סוג מבין בתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי, אם כי בבתי ספר מסוג "מעורב" ישנם פחות תלמידים מרקע גבוה באופן יחסי לשיעור המוסדות המעורבים. מנגד, התפלגות התלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך בין המוסדות מלמדת שתלמידים אלו כמעט ואינם נקלטים בבתי ספר לבנים או לבנות בלבד: כך, התלמידים בבתי ספר לבנים ולבנות בלבד מהווים (ביחד) 27.8% מהתלמידים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי, אך הם קולטים רק 12.8% מהתלמידים בבתי ספר מרקע חברתי-כלכלי נמוך. גם בבתי ספר מסוג "כיתות נפרדות" ישנו פער משמעותי בנושא זה כך שהתלמידים בהם מהווים 24.3% מהתלמידים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי, אך רק 11.2% מהתלמידים בבתי ספר מרקע חברתי-כלכלי נמוך. מנגד, בבתי ספר מסוג "מעורב" לומדים 27.9% מכלל התלמידים, אך 60.7% מהתלמידים בבתי ספר מרקע חברתי-כלכלי נמוך. במבט רחב יותר, על פי נתוני החלוקה המצומצמת בבתי הספר הנפרדים לומדים 57.5% מהתלמידים בחינוך העל-יסודי, אך רק 31.8% מהתלמידים בבתי ספר מרקע חברתי-כלכלי נמוך.

המשמעות של הנתונים הללו היא שבבתי ספר נפרדים, ובפרט בתי ספר לבנים או לבנות בלבד, ישנו שיעור נמוך של קליטת תלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך לעומת בתי ספר מעורבים.¹²⁴ בכדי לבחון האם נתונים אלו הולמים את המיקום הגיאוגרפי של בתי הספר מוצגת בלוח הבא ההתפלגות של בתי הספר לפי הדירוג החברתי-כלכלי של הרשות המקומית שבה מצוי בית הספר. חשוב לציין שהדירוג החברתי-כלכלי של הרשויות המקומיות של הלמ"ס ממקם את הרשויות על סקאלה שבין 1 ל-10, אך בשונה מעשירון הטיפוח, בדירוג זה 10 הוא הדירוג הגבוה ביותר ואילו 1 הוא הדירוג הנמוך ביותר.

124. הנתונים המוצגים הם לפי הרמה החברתית-כלכלית של בית הספר (הכוללת את כל התלמידים ביחד) מבלי להתייחס לרמה החברתית-כלכלית כל תלמיד בנפרד, אך מחקרו של שיר, 2014, העלה ממצאים דומים גם בבחינת התלמיד הבודד.

לוח 6.2: התפלגות חברתית-כלכלית של בתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי בשנת 2018, לפי דירוג רשותי של הלמ"ס וסוג הפרדה מגדרית בבית הספר

מצומצם							מצומצם		
אחר	בנות בלבד	בנים בלבד	כיתות נפרדות	מתחלף	מעורב	בתי ספר נפרדים	בתי ספר מעורבים		
5.61	4.46	4.57	5.28	6.07	5.79	4.90	5.95	דירוג חברתי-כלכלי רשותי ממוצע (משוקלל)	
4.2%	13.3%	14.5%	24.3%	15.8%	27.9%	57.5%	42.5%	התפלגות כלל התלמידים בבתי הספר	
2.0%	24.6%	26.5%	19.7%	9.5%	17.6%	77.1%	22.9%	התפלגות התלמידים ברשויות בדירוג חברתי-כלכלי נמוך (1-3)	
5.3%	12.1%	12.6%	27.6%	15.3%	27.0%	58.0%	42.0%	התפלגות בתי ספר ברשויות בדירוג חברתי-כלכלי בינוני (4-7)	
2.5%	2.9%	5.9%	15.4%	26.7%	46.6%	27.6%	72.4%	התפלגות בתי ספר ברשויות בדירוג חברתי-כלכלי גבוה (8-10)	

התמונה העולה מלוח זה מלמדת כי על אף שבתי ספר לבנים ולבנות בלבד ממעטים לקלוט אוכלוסיות מרקע חברתי-כלכלי נמוך, הם ממוקמים (בממוצע) דווקא ברשויות המקומיות בדירוג החברתי-כלכלי הנמוך ביותר, ובפער משמעותי משאר סוגי בתי הספר ובפרט מבתי ספר מסוג "מעורב" ו"מתחלף": הממוצע של הדירוג החברתי-כלכלי הרשותי של בתי ספר אלו הוא 4.57 בבתי ספר לבנות ו-4.46 בבתי ספר לבנים, לעומת 5.79 בבתי ספר מסוג "מעורב" ו-5.96 בבתי ספר מסוג "מתחלף". כמו כן, השיעור היחסי של התלמידים בבתי ספר לבנים או לבנות (ביחד) עומד על 27.8%, אך מבין התלמידים הלומדים בבתי ספר המצויים ברשויות בדירוג חברתי-כלכלי גבוה השיעור היחסי שלהם הוא 8.8% בלבד, ומנגד, מבין התלמידים הלומדים בבתי הספר המצויים ברשויות בדירוג חברתי-כלכלי נמוך השיעור היחסי שלהם הוא 51.1%. לעומת זאת, על אף שבתי הספר מסוג "מעורב" ממוקמים ברשויות בדירוג חברתי-כלכלי גבוה באופן יחסי, הם קולטים שיעור גבוה באופן יחסי של תלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך. בבתי ספר מסוג "מתחלף" לומדים בממוצע תלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה יחסי, אך הדבר מתואם עם הדירוג החברתי-כלכלי הגבוה של הרשויות שבהן ממוקמים בתי ספר אלו.

המשמעות של הנתונים הללו היא שישנו פער משמעותי בין הפרופיל החברתי-כלכלי הגבוה יחסית של תלמידים בבתי ספר לבנים ולבנות בלבד לבין הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה באזור הגאוגרפי של בתי ספר אלו, ומנגד ישנו פער בין הפרופיל החברתי-כלכלי הנמוך יחסית של תלמידים בבתי ספר מסוג "מעורב" לבין

הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה באזור הגאוגרפי של בתי ספר אלו. אמנם נתונים אלו מוצגים רק לפי הדירוג החברתי-כלכלי של הרשות המקומית, אך מחקר אקדמי מעמיק יותר שנערך על ידי ד"ר תמי הראל בן שחר ואייל ברגר ובחן את נתוני ההפרדה המגדרית בשנים 2012-2013 מצא כי גם ברמת האזור הגאוגרפי בתוך הרשות המקומית מאפייני התלמידים בבתי ספר נפרדים פחות הולמים את הרכב האוכלוסייה המקומית, כך שעל אף שבתי ספר נפרדים נפוצים יותר באזורים חלשים מבחינה חברתית-כלכלית, הרכב האוכלוסייה בהם חזק יותר. הראל בן שחר וברגר אף מצאו כי בתי ספר נפרדים קמו בשנים האחרונות בעיקר באזורים גאוגרפיים חלשים יחסית, וכאמור התלמידים בבתי ספר אלו אינם משקפים את הפרופיל החברתי-כלכלי הסטנדרטי באזורים אלו. ככלל, נמצא במחקר זה כי שיעור התלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך בבתי ספר מעורבים ("מעורב" ו"מתחלף") עמד על 26% לעומת 11.6% בבתי ספר נפרדים ("כיתות נפרדות", "בנים בלבד" ו"בנות בלבד").¹²⁵

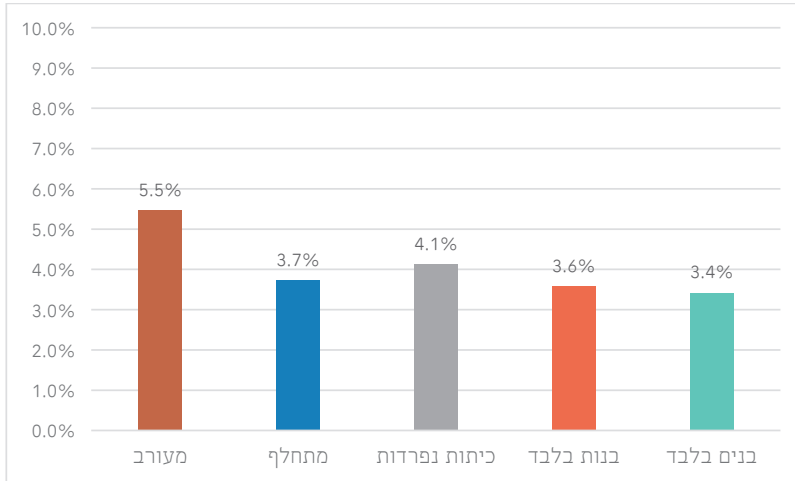
הפערים בקליטת אוכלוסיות מרקע חברתי-כלכלי נמוך בין בתי ספר לבנים ולבנות בלבד ובין שאר בתי הספר באים לידי ביטוי גם בקליטת תלמידים עולים ותלמידי חינוך מיוחד. בתרשימים הבאים מוצגים נתונים עדכניים בשני נושאים אלו.¹²⁶ בשל כך שהבנים מהווים רוב ברור בקרב תלמידי חינוך מיוחד, בתרשים העוסק בנושא זה התייחסתי לבתי ספר לבנים ולבתי ספר לבנות ביד.¹²⁷

125. הראל בן שחר וברגר, 2018.

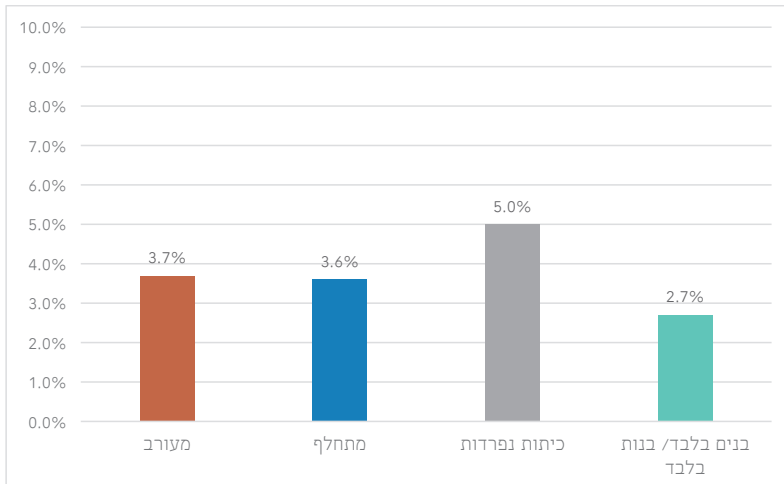
126. נתוני התלמידים העולים זמינים רק לשנת 2018. נתוני תלמידי החינוך המיוחד זמינים לשנת 2020.

127. חשוב להדגיש כי נתוני תלמידי החינוך המיוחד מתייחסים רק לתלמידי חינוך מיוחד המשתלבים בבתי ספר רגילים ולא לבתי ספר ייחודיים לתלמידי החינוך המיוחד.

תרשים 6.8: שיעור התלמידים העולים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי בשנת 2018, לפי סוג הפרדה מגדרית בבית הספר (מפורט)

תרשים 6.9: שיעור תלמידי החינוך המיוחד בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי בשנת 2020, לפי סוג הפרדה מגדרית בבית הספר (מפורט)

השיעור של תלמידים עולים בבית הספר גבוה יותר ככל שבית הספר מעורב יותר.

כך, בעוד שבבתי ספר לבנים ולבנות בלבד ישנו שיעור של 3.4% ו-3.6% תלמידים עולים (בהתאמה), וביחד שיעור של 3.5%, בבתי ספר מסוג "מעורב" ישנו שיעור של 5.5% תלמידים עולים, כך ששיעור התלמידים העולים הממוצע בבתי ספר מסוג זה גבוה ב-57%. באופן ספציפי יותר נמצא בעבר במחקר של בנק ישראל ששיעור העולים מארצות הברית דווקא גבוה בהרבה בבתי ספר לבנים ולבנות בלבד – 4.6% לעומת 2% בבתי ספר מסוג "מעורב" – וכן ששיעור העולים מצרפת גם כן נמוך יותר בבתי ספר מסוג "מעורב". אם כן, השיעור הגבוה במיוחד של עולים בבתי ספר מסוג "מעורב" נובע מהשיעור הגבוה של עולים ממוצא אתיופי ומברית המועצות בבתי ספר אלו.¹²⁸

באשר לתלמידי החינוך המיוחד המגמה מורכבת יותר: השיעור הגבוה ביותר של תלמידי חינוך מיוחד מצוי דווקא בבתי ספר מסוג "כיתות נפרדות" (5%), לאחר מכן בבתי ספר מסוג "מעורב" ו"מתחלף" (3.7% ו-3.6% בהתאמה), והשיעור הנמוך ביותר מצוי בבתי ספר לבנים ולבנות בלבד (2.7%).¹²⁹

6.4. הפרדה מגדרית והישגים לימודיים

בסעיף זה אבקש להשוות בתוך בתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי בין ההישגים בבחינות המיצ"ב של תלמידים הלומדים במסגרות מעורבות לבין הישגיהם של תלמידים הלומדים במסגרות נפרדות. בתי ספר מעורבים נבדלים מבתי ספר נפרדים בשלושה היבטים מערכתיים שונים שעשויה להיות להם השפעה על ההישגים הלימודיים של התלמידים:

1. **הפרדה בין המינים:** לסוג הפרדה המגדרית בבית הספר עשויה להיות השפעה על הישגי הבנים או הבנות מכיוון שיייתכן שלימודים בהפרדה מגדרית מיטיבים או מרעים עם איכות הלימודים. ישנה ספרות מחקר אקדמית ברחבי עולם שבחנה את הנושא והממצאים אינם חד-משמעיים.¹³⁰

2. **תפיסת עולם דתית:** החלוקה בין בתי ספר מעורבים ובתי ספר נפרדים בחינוך הממלכתי-דתי איננה חלוקה אקראית אלא היא מבטאת בדרך כלל גם תפיסת עולם דתית שונה. רמה גבוהה של הפרדה מגדרית בבית הספר מזוהה בדרך כלל עם תפיסת עולם הנחשבת לתורנית יותר, והדבר עשוי להתבטא גם במעמד שונה הניתן ללימודי החול, הן ברמה הבית-ספרית והן ברמת המשפחה והתמיכה הביתית בלימודים אלו.

¹²⁸ ראו: שיר, 2014, עמ' 20. ראו על כך גם אצל ברגר, 2015, עמ' 117.

¹²⁹ למעשה, בבתי ספר לבנים בלבד השיעור הוא 3.4% ובבתי ספר לבנות בלבד השיעור הוא 2.1%.

¹³⁰ עציון ושילה-לוי, 2020.

3. רקע חברתי-כלכלי: הישגים לימודיים מתואמים בדרך כלל עם הרקע החברתי-כלכלי של התלמידים. כפי שהראיתי לעיל, בתי ספר מעורבים קולטים באופן יחסי שיעור גבוה יותר של תלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך לעומת בתי ספר נפרדים. לפיכך, יש לבחון עד כמה ההבדלים בהישגים בין בתי ספר מעורבים ונפרדים מושפעים מהרקע החברתי-כלכלי של התלמידים.

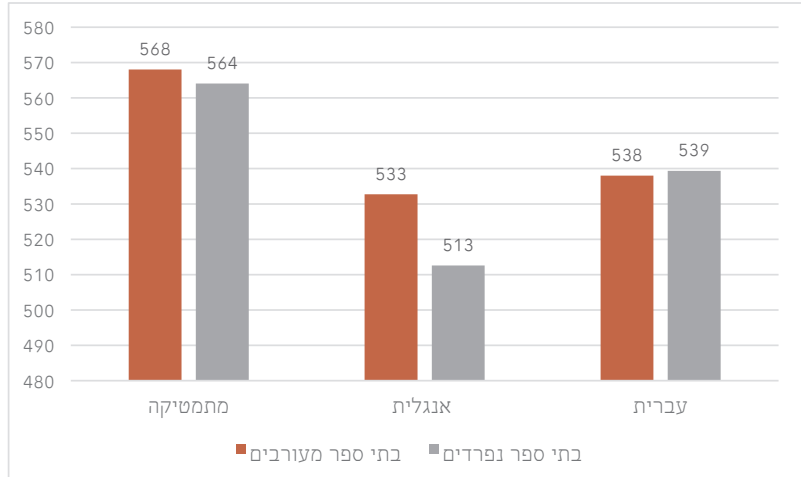
בנתונים שיוצגו להלן ישנה אפשרות לנטרל במידה רבה את ההשפעה של המרכיב החברתי-כלכלי לאור הנתונים הקיימים על מצבו החברתי-כלכלי של כל תלמיד, אך אין אפשרות להבדיל בין ההשפעה של ההפרדה בין המינים לבין ההשפעה של תפיסת העולם הדתית על ההישגים הלימודיים, שכן לא קיימים נתונים זמינים המאפשרים להציג בצורה כמותית את רמת ה"תורניות" של כל תלמיד ואף לא את זו של בתי הספר.

כפי שניתחתי בהרחבה בפרק 4, תלמידי בתי הספר היסודיים ברחבי הארץ נבחנו בכל שנה בבחינות המיצ"ב במתמטיקה, אנגלית ועברית. הבחינות עברו שינויים במהלך השנים, ולאחר שהוקפאו בשנת תשע"ד, החל משנת תשע"ה הן נערכות כך שבכל שנה שליש מבתי הספר ניגשים אליהן, ולכן על מנת להציג תמונה מלאה של כלל בתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי יש לבחון במשותף את הנתונים של שלוש שנים רצופות. סולם המיצ"ב הרב-שנתי נקבע כך שבשנת הבסיס הציון הממוצע של כל תחום דעת, בכל דרגת כיתה, היה 500, וסטיית התקן – 100. מכיוון שהציונים מכולים מדי שנה ומדווחים על סולם רב-שנתי זה, ניתן להשוות בין נתוני השנים השונות. משרד החינוך העלה לאתר "שקיפות בחינוך" מאגרי נתונים הכוללים את נתוני הבחינות ברמה מוסדית עבור השנים תשע"ה-תשע"ז (2015-2017), אך נתוני תשע"ח לא פורסמו בשל חשדות לתרמית מצד מנהלי בתי הספר. לפיכך אתמקד להלן בהצגת נתוני השנים תשע"ה-תשע"ז שכל אחד מבתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי נבחן באחת מהן. הנתונים מציגים לגבי כל בית ספר את מספר התלמידים שנבחנו ואת מספר התלמידים שלא נבחנו, ובכך מאפשרים להציג תמונת מבט מדויקת על הישגי התלמידים לפי סוג ההפרדה המגדרית בבית הספר.

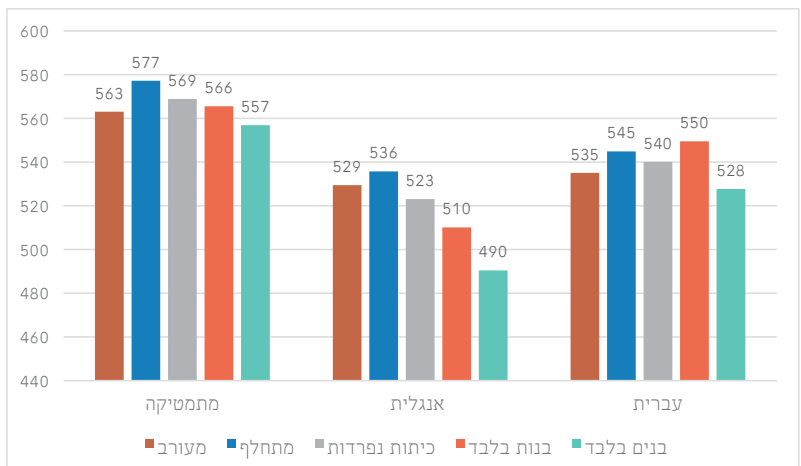
הנתונים כוללים את רובם המוחלט של בתי הספר והתלמידים בחינוך היסודי בשנים תשע"ה-תשע"ז. ישנם מספר מקרים בודדים וחריגים שבהם היו בבית הספר פחות מעשרה תלמידים בכיתה ה' ובמקרים אלו לא פורסמו נתונים. כמו כן, ישנם שבעה בתי ספר לבנים (של חב"ד או תלמודי תורה ציוניים) שבהם התלמידים לא ניגשו לבחינות המיצ"ב באנגלית על אף שהם ניגשו לבחינות אחרות, ועוד שלושה בתי ספר לבנים שבהם שיעור הנבחים באנגלית היה נמוך לעומת מקצועות אחרים ולפיכך לא פורסמו לגביהם נתונים. ניתן להניח שהדבר נובע מעמדה עקרונית ביחס ללימודי אנגלית בבתי הספר הללו. באשר לשיעור המשתתפים בבחינות השונות בבתי הספר שבהם ניגשו למבחנים, הרי שאין הבדל גדול בין הסוגים השונים של הפרדה מגדרית בבתי הספר, והוא עומד על כ-90% בסוגים השונים, והדבר מלמד שהנתונים הינם ברי השוואה.

בתרשימים הבאים מוצגים הציונים הממוצעים של התלמידים בתחומים השנים, לפי שתי צורות החלוקה של בתי הספר לסוגים שונים של הפרדה מגדרית.

תרשים 6.10: הציון הממוצע של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי בבחינות המיצ"ב בכיתות ה', בשנים תשע"ה-תשע"ז, לפי סוג הפרדה מגדרית בבית הספר (מצומצם)

תרשים 6.11: הציון הממוצע של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי בבחינות המיצ"ב בכיתות ה', בשנים תשע"ה-תשע"ז, לפי סוג הפרדה מגדרית בבית הספר (מפורט)

בתרשים הראשון מוצגת התמונה הכללית על פי חלוקת בתי הספר לשתי קטגוריות בלבד: מעורבים ונפרדים. בבתי ספר מעורבים ישנו יתרון משמעותי של 20 נקודות באנגלית (533 לעומת 513), יתרון קל במתמטיקה (568 לעומת 564) וציון כמעט זהה בעברית (538 לעומת 539). בחינה מפורטת יותר של סוגי ההפרדה המגדרית בבתי ספר מלמדת שהתלמידים בבתי ספר מסוג "מתחלף" מגיעים במתמטיקה ואנגלית להישגים הגבוהים ביותר, ובעברית הם מקבלים ציון נמוך יותר רק מבתי ספר לבנות בלבד (ככל הנראה בשל היתרון המובהק של בנות במקצוע זה). מנגד, בכל התחומים התלמידים מבתי הספר לבנים בלבד מקבלים את הציונים הנמוכים ביותר, אך בעוד שבמתמטיקה מדובר בפער זניח למדי ובעברית הפער אינו משמעותי, בתחום האנגלית הפער הוא רחב. ככלל, התלמידים בבתי הספר מסוג "מעורב" מגיעים להישגים גבוהים מהתלמידים בבתי הספר הנפרדים השונים באנגלית, אך במתמטיקה ועברית הישגיהם נמוכים במעט מהישגי התלמידים בבתי ספר מסוג "כיתות נפרדות" ובתי ספר לבנות בלבד.

כאמור, כיוון שהמאפיינים החברתיים-כלכליים אינם דומים בין סוגי בתי הספר השונים ישנה חשיבות לבחון את הנתונים לאור הרקע החברתי-כלכלי של התלמידים. נתוני משרד החינוך מאפשרים לעשות זאת בשתי דרכים. ראשית, על פי הסיווג של בתי ספר לרקע חברתי-כלכלי נמוך (עשירונים 8-10), בינוני (עשירונים 4-7) וגבוה (עשירונים 1-3), ניתן להשוות בין הממוצע של תלמידים מקבוצות רקע חברתי-כלכלי שונות בכל אחד מסוגי ההפרדה.¹³¹ שנית, המשרד מפרסם לגבי כל בית ספר בכל מקצוע את הציון הממוצע של בתי הספר הדומים לו מבחינת הרקע החברתי-כלכלי. הפילוח נעשה על בסיס הרקע החברתי-כלכלי של התלמידים הנבחרים בלבד (רק מכיתות ה', ולא כולל אלו שלא נבחנו). מכיוון שלעתים הנבחרים באותו בית הספר במקצועות השונים אינם זהים, ייתכן שבבית ספר ספציפי התלמידים הנבחרים יקבלו דירוג חברתי-כלכלי שונה במקצועות שונים, ובהתאם לכך גם ציון שונה של קבוצת הדומים. חישוב הציון של קבוצת הדומים בכל אחד מהסוגים השונים של בתי ספר מבחינת הפרדה מגדרית, באופן המשקלל את מספר התלמידים היחסי שנבחר מכל בית ספר, מאפשר להציג את הציונים של כל סוג של הפרדה מגדרית אל מול הציון של קבוצת הדומים לו מבחינת רקע חברתי-כלכלי. בלוח הבא מוצגים הנתונים על פי צורת חישוב זו של השוואה בין הציון הממוצע שהתקבל בפועל על ידי התלמידים ובין הציון של קבוצת הדומים, לפי סוג ההפרדה המגדרית בבית הספר.

131. הדבר נעשה כמובן באופן שכל בית ספר מקבל את המשקל היחסי שלו לפי מספר התלמידים שנבחנו בו.

לוח 6.3: הציון הממוצע והציון של קבוצת הדומים מבחינת רקע חברתי-כלכלי של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי בבחינות המיצ"ב במתמטיקה, אנגלית ועברית בכיתות ה', בשנים תשע"ה-תשע"ז, לפי סוג הפרדה מגדרית בבית הספר (מצומצם ומפורט)

עברית		אנגלית		מתמטיקה			
				ציון	ציון קבוצת הדומים		
521	538	532	533	544	568	בתי ספר מעורבים	מצומצם
529	539	531	513	553	564	בתי ספר נפרדים	
512	535	529	529	532	563	מעורב	מפורט
540	545	540	536	568	577	מתחלף	
534	540	531	523	560	569	כיתות נפרדות	
530	550	531	510	546	566	בנות בלבד	
517	528	532	490	543	557	בנים בלבד	

ניתוח נתוני החלוקה המצומצמת מלמד כי העדיפות של בתי הספר המעורבים מתחזקת לאור ההשוואה לפי רקע חברתי-כלכלי. בתחום המתמטיקה הציון של תלמידי בתי הספר המעורבים גבוה ב-4 נקודות, על אף שמבחינת הרקע החברתי-כלכלי הציון שלהם היה אמור להיות נמוך ב-9 נקודות. בתחום העברית הציון של תלמידי בתי הספר הנפרדים גבוה בנקודה, אך מבחינת הרקע החברתי-כלכלי הציון שלהם היה אמור להיות גבוה ב-8 נקודות. בתחום האנגלית הציון של תלמידי בתי הספר המעורבים גבוה בנקודה מהציון של קבוצת הדומים, ואילו בקרב בתי הספר הנפרדים הציון נמוך ב-18 נקודות מקבוצת הדומים.¹³²

ניתוח נתוני החלוקה המפורטת מלמד כי באופן יחסי לרקע החברתי-כלכלי, התלמידים בבתי הספר מסוג "מעורב" מגיעים להישגים הגבוהים ביותר בחינוך הממלכתי-דתי בכל המקצועות: התלמידים בבתי הספר הללו הגיעו לציון הגבוה ב-31 נקודות מקבוצת הדומים להם במתמטיקה; בעברית הם הגיעו לציון הגבוה ב-23 נקודות מקבוצת הדומים; ובאנגלית הם הגיעו לציון זהה לקבוצת הדומים, בעוד שאר בתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי השיגו ציונים נמוכים מקבוצת הדומים להם.

בבתי הספר לבנים או לבנות בלבד ניתן לראות מגמה מעורבת: בתחום המתמטיקה ובתחום העברית הם מגיעים להישגים גבוהים יותר של בין 10 ל-20 נקודות יותר

132. בתחום האנגלית, באופן מעניין, הציון של קבוצת הדומים זהה בבתי ספר מעורבים ונפרדים, והדבר נובע ככל הנראה מהעובדה שהזכרה לעיל שישנם 10 בתי ספר לבנים שלא נבחנו בתחום זה או שנבחנו בשיעור נמוך מאוד, וכנראה היה מדובר בבתי ספר עם תלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה באופן יחסי.

מאשר קבוצת הדומים להם, ובפרט בתי הספר לבנות. לעומת זאת, בתחום האנגלית בתי ספר אלו מגיעים לציונים נמוכים באופן ניכר מאשר קבוצת הדומים: 21 נקודות פחות בבתי ספר לבנות ו-42 נקודות פחות בבתי ספר לבנים. על רקע העובדה שב-10 בתי ספר לבנים התלמידים לא ניגשו כלל לבחינת המיצ"ב באנגלית או שנבחנו בשיעור נמוך ולפיכך לא מוצגים לגביהם נתונים, ניתן להניח שהציון הממוצע האמיתי באנגלית של התלמידים בבתי הספר לבנים צריך להיות נמוך עוד יותר. לעומתם, בתי הספר מסוג "מתחלף" ו"כיתות נפרדות" מגיעים במתמטיקה ועברית להישגים גבוהים במעט מאלו של קבוצת הדומים ובאנגלית להישגים נמוכים במעט.

כאמור, ניתן לנטרל את ההשפעה של המרכיב החברתי-כלכלי גם באמצעות השוואה בין קבוצות שונות בתוך החינוך הממלכתי-דתי. בשני הלוחות הבאים מוצגים הנתונים בהשוואה בין קבוצות הרקע החברתי-כלכלי בכל אחד מסוגי ההפרדה.

לוח 6.4: הציון הממוצע של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי בבחינות המיצ"ב במתמטיקה, אנגלית ועברית בכיתות ה', בשנים תשע"ה-תשע"ז, לפי רקע חברתי-כלכלי וסוג הפרדה מגדרית בבית הספר (מצומצם)

גבוה		בינוני		נמוך		
נפרדים	מעורבים	נפרדים	מעורבים	נפרדים	מעורבים	
573	577	562	567	531	552	מתמטיקה
517	550	513	528	480	509	אנגלית
546	553	537	535	515	513	עברית

לוח 6.5: הציון הממוצע של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי בבחינות המיצ"ב במתמטיקה, אנגלית ועברית בכיתות ה', בשנים תשע"ה-תשע"ז, לפי רקע חברתי-כלכלי וסוג הפרדה מגדרית בבית הספר (מפורט)

נמוך					
מעורב	מתחלף	כיתות נפרדות	בנות בלבד	בנים בלבד	
552	564	543	512	496	מתמטיקה
510	493	508	479	381	אנגלית
513	526	510	530	512	עברית
בינוני					
מעורב	מתחלף	כיתות נפרדות	בנות בלבד	בנים בלבד	
559	587	565	562	556	מתמטיקה
523	537	519	512	500	אנגלית
531	545	539	547	526	עברית
גבוה					
מעורב	מתחלף	כיתות נפרדות	בנות בלבד	בנים בלבד	
580	572	582	575	563	מתמטיקה
558	539	534	511	489	אנגלית
558	547	550	555	531	עברית

לוחות אלו מבייטים את העדיפות היחסית של תלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך בבתי הספר המעורבים. הפערים המשמעותיים ביותר בין תלמידים בבתי ספר מעורבים ונפרדים במתמטיקה ואנגלית נמצאו בהשוואה בין תלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך: פער של 21 נקודות במתמטיקה ושל 29 נקודות באנגלית.

6.5. הפרדה מגדרית ואקלים חברתי ופדגוגי

כפי שהוצג בהרחבה בפרק 5 של מחקר זה, במסגרת המיצ"ב נערכים גם סקרי אקלים וסביבה פדגוגית במטרה לספק תמונת מצב מפורטת בנוגע להיבטים שונים של האקלים החברתי ושל התהליכים הפדגוגיים בבתי הספר. מבין מגוון רחב של שאלות שחלקן הוצגו בפרק 5, משרד החינוך מפרסם מדי שנה את דיווחי התלמידים ברמת המוסד לגבי תשעה פרמטרים בלבד, ואת דיווחי המורים לגבי שלושה פרמטרים בלבד.

בסעיף זה אבחן את הנתונים הללו בהשוואה בין בתי הספר לפי סוג ההפרדה המגדרית הנהוגה בהם. בהיבט המתודולוגי חשוב לציין שכמו בבחינות המיצ"ב גם סקרי האקלים החברתי והסביבה הפדגוגית נערכים בכל שנה בשליש מבתי הספר, כך שבחינת הנתונים על פני שלוש שנים (תשע"ה-תשע"ז) מאפשרת להציג תמונת מבט רחבה על כלל בתי הספר. נתוני האקלים החברתי והסביבה הפדגוגית על דיווחי התלמידים ברמה המוסדית מכילים 402 בתי ספר יסודיים בחינוך הממלכתי-דתי, כך שלמעשה מלבד כמה בתי ספר בודדים כלולים בהם כל בתי הספר. נתוני המורים לא קיימים לגבי 20 בתי ספר נוספים, אך עדיין ישנם נתונים על דיווחי המורים ברמה המוסדית ב-382 בתי ספר יסודיים בחינוך הממלכתי-דתי, המהווים רוב מוחלט של בתי הספר.¹³³ כמו כן, שיעורי המענה זהים כמעט לחלוטין בין בתי הספר השונים: מבין התלמידים בבתי הספר המעורבים ענו על השאלונים 90.5% לעומת 91.3% מהתלמידים בבתי הספר הנפרדים, ומבין המורים בבתי הספר המעורבים ענו 84.7% לעומת 85.6% מהמורים בבתי הספר הנפרדים.

בלוח מוצגים נתוני דיווחי התלמידים לפי סוג ההפרדה המגדרית בבית הספר.

133. בתי הספר החסרים מתחלקים בין סוגי ההפרדה המגדרית השונים.

לוח 6.6: דיווחי התלמידים במיצ"ב על אקלים חברתי ופדגוגי בבית הספר בשנים תשע"ה-תשע"ז, לפי סוג הפרדה מגדרית בבית הספר (מצומצם ומפורט)

חלוקה מפורטת					חלוקה מצומצמת		
בנים בלבד	בנות בלבד	כיתות נפרדות	מתחלף	מעורב	בתי ספר נפרדים	בתי ספר מעורבים	
71.3%	75.9%	74.7%	75.3%	76.9%	74.4%	76.7%	תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר
16.5%	7.7%	10.6%	10.1%	10.2%	11.1%	10.2%	מעורבות באירועי אלימות
69.0%	69.3%	71.3%	69.2%	76.3%	70.5%	74.5%	מסוגלות, סקרנות ועניין בלמידה
45.9%	55.6%	57.9%	56.2%	63.3%	54.8%	61.2%	מאמצי בית-הספר לעידוד למעורבות חברתית ואזרחית
77.0%	83.4%	81.8%	82.6%	82.9%	81.3%	83.0%	מאמצי בית-הספר לקידום סובלנות כלפי האחר והשונה
59.0%	61.8%	63.3%	60.4%	67.5%	62.2%	65.5%	יחסי קרבה ואכפתיות בין מורים לתלמידים
63.9%	70.2%	70.7%	70.1%	74.0%	69.3%	72.9%	פרקטיקות הוראה-למידה-הערכה איכותיות
58.9%	63.0%	65.2%	63.1%	70.2%	63.3%	68.4%	אסטרטגיות ללמידה עצמית
67.3%	69.2%	71.4%	68.3%	75.3%	70.2%	73.3%	קבלת הערכה ומשוב מקדמי למידה מהמורים

ההשוואה המצומצמת בין בתי ספר מעורבים לבתי ספר נפרדים מלמדת כי בכל הפרמטרים של אקלים חברתי וסביבה פדגוגית ישנה עדיפות לבתי הספר המעורבים. 76.7% מהתלמידים בבתי הספר המעורבים חשים תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר לעומת 74.4% מתלמידי בתי הספר הנפרדים. התלמידים בבתי הספר המעורבים גם פחות מעורבים באירועי אלימות (10.2% לעומת 11.1%). בתחומי האקלים הפדגוגי השונים ישנם פערים משמעותיים בדיווחי התלמידים על מסוגלות, סקרנות ועניין בלמידה, במאמצי בית הספר לעידוד למעורבות חברתית ואזרחית ובאסטרטגיות ללמידה עצמית. ההשוואה המפורטת מראה עדיפות ברורה של בתי הספר מסוג "מעורב" על שאר בתי הספר בכל הפרמטרים מלבד תחום מעורבות באירועי אלימות שבו ישנה עדיפות ברורה לבתי ספר לבנות בלבד, ככל הנראה בשל המעורבות הנמוכה של בנות באירועי אלימות. מנגד, בבתי ספר לבנים בלבד ישנה מעורבות גבוהה מאוד של התלמידים באירועי אלימות העומדת על 16.5%, כך שחיבור בין בתי הספר לבנים או לבנות בלבד בנושא זה מביא לתוצאה לפיה 11.8% מהתלמידים מעורבים באירועי אלימות, שיעור גבוה יותר מכל סוגי בתי הספר האחרים. גם בנושאים אחרים ממצאי

הלוח מצביעים על כך שבבתי הספר לבנים ישנה רמה נמוכה של אקלים חברתי וסביבה פדגוגית בכל ההיבטים, אך לא ניתן לתלות זאת רק בהיבט המגדרי: שכן בעוד שבבתי הספר לבנות הממצאים דומים ברוב התחומים לבתי הספר מסוג "כיתות נפרדות", בבתי הספר לבנים הנתונים נמוכים בהרבה, ולכן שילוב של בתי הספר לבנים ולבנות מביא לנתונים נמוכים לא רק מאלו של בתי הספר שבהם הכיתות מעורבות, אלא גם מאלו של בתי הספר בהם לומדים בנים ובנות בכיתות נפרדות.

כאמור, לרקע החברתי-כלכלי של התלמידים יש השפעה על נתונים אלו. לפיכך, בלוח הבא מוצגים הנתונים בהשוואה בין קבוצות הרקע החברתי-כלכלי בכל אחד מסוגי ההפרדה המגדרית.

לוח 6.7: דיווחי התלמידים במיצ"ב על אקלים חברתי ופדגוגי בבית הספר בשנים תשע"ה-תשע"ז, לפי רקע חברתי-כלכלי וסוג הפרדה מגדרית בבית הספר (מצומצם)

גבוה		בינוני		נמוך		
בתי ספר נפרדים	מעורבים	בתי ספר נפרדים	בתי ספר מעורבים	בתי ספר נפרדים	מעורבים	
74.4%	75.8%	74.8%	76.6%	70.9%	79.2%	תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר
11.2%	9.5%	10.9%	10.6%	12.4%	10.4%	מעורבות באירועי אלימות
68.3%	68.5%	71.5%	76.4%	74.0%	82.1%	מסוגלות, סקרנות ועניין בלמידה
54.7%	55.8%	54.5%	63.0%	57.7%	67.8%	מאמצי בית-הספר לעידוד למעורבות חברתית ואזרחית
81.6%	83.1%	81.4%	82.7%	78.8%	83.6%	מאמצי בית-הספר לקידום סובלנות כלפי האחר והשונה
61.4%	61.0%	62.6%	66.6%	63.2%	72.0%	יחסי קרבה ואכפתיות בין מורים לתלמידים
68.4%	69.8%	69.7%	73.6%	72.1%	77.1%	פרקטיקות הוראה-למידה-הערכה איכותיות
60.6%	62.1%	64.6%	70.6%	68.5%	75.6%	אסטרטגיות ללימוד עצמית
68.2%	67.4%	71.1%	75.1%	74.6%	80.6%	קבלת הערכה ומשוב מקדמי ללימוד מהמורים

ניתן לראות באופן ברור כי העדיפות של בתי הספר המעורבים מבחינת אקלים חברתי ופדגוגי נשמרת בכל התחומים בכל קבוצות הרקע החברתי-כלכלי, אך ככל שהרמה החברתית-כלכלית יורדת כך הפערים עולים: בקבוצת הרקע הגבוה ההבדלים בין בתי ספר מעורבים ונפרדים זניחים למדי והפער הממוצע עומד על 0.8%; בקבוצת הרקע הבינוני הפער משמעותי יותר ועומד בממוצע על 3.8%; ובקבוצת הרקע הנמוך ישנם פערים משמעותיים כמעט בכל התחומים, כך שהפער עומד בממוצע על 6.7%. בולטים במיוחד בקבוצת הרקע הנמוך הפערים בתחום התחושה החיובית כלפי בית הספר (79.2% מהתלמידים בבתי הספר המעורבים חשים כך לעומת 70.9% בבתי הספר הנפרדים), ובתחום יחסי קרבה ואכפתיות בין מורים לתלמידים 72% מהתלמידים

בבתי הספר המעורבים מעידים על יחסי קרבה לעומת 63.2% בבתי הספר נפרדים. גם בתחום המעורבות באירועי אלימות ישנו פער לא מבוטל: 10.4% התלמידים בבתי ספר מעורבים מעידים על מעורבות שכזאת לעומת 12.4% מהתלמידים בבתי ספר נפרדים, כך שלמעשה השיעור היחסי של מעורבות באירועי אלימות גבוה ב-19.2% בבתי הספר הנפרדים.

פילוח הנתונים לפי החלוקה המפורטת של סוגי הפרדה המגדרית (ראו לוח 6.9 בנספח לפרק) מבלטי את העדיפות היחסית של בתי הספר מסוג "מעורב" בכל התחומים. בנוסף, גם הצגת הנתונים של כל סוג הפרדה מגדרית אל מול קבוצת הדומים (ראו לוח 6.10 ולוח 6.11 בנספח לפרק) מלמדת כי בנטרול המרכיב החברתי-כלכלי מתחזקת העדיפות של בתי הספר המעורבים ובפרט בתי הספר מסוג "מעורב" אף מעבר לעדיפות שקיימת להם בנתונים הבסיסיים, שכן דיווחי התלמידים בבתי הספר הללו מלמדים על אקלים חברתי וסביבה פדגוגית טובים יותר מאשר קבוצת הדומים להם, בעוד בשאר סוגי בתי הספר האקלים החברתי והסביבה הפדגוגית נמוכים יותר מאשר בקבוצת הדומים.

בעוד שהנתונים עד כה התייחסו לדיווחי התלמידים, בלוח הבא מוצגים הנתונים על דיווחי המורים בסקרי המיצ"ב העוסקים באקלים חברתי וסביבה פדגוגית בבתי הספר.

לוח 6.8: דיווחי המורים במיצ"ב על אקלים חברתי ופדגוגי בבית הספר בשנים תשע"ה-תשע"ז, לפי סוג הפרדה מגדרית בבית הספר (מצומצם ומפורט)

חלוקה מפורטת					חלוקה מצומצמת		
בנים בלבד	בנות בלבד	כיתות נפרדות	מתחלף	מעורב	בתי ספר נפרדים	בתי ספר מעורבים	
77.5%	76.1%	74.8%	73.4%	75.0%	76.0%	74.2%	שביעות הרצון של המורים מבית-הספר
61.7%	55.8%	61.1%	54.9%	64.0%	59.4%	61.2%	ניהול פיתוח הצוות החינוכי
88.7%	89.7%	89.4%	88.6%	88.7%	89.3%	88.8%	שותפות הורים בבית הספר

דיווחי המורים מצביעים על מגמה מעורבת: מחד, המורים בבתי הספר הנפרדים מעידים על שביעות רצון גבוהה יותר מבית הספר (76% לעומת 74.2%), ובפרט בבתי הספר לבנים בלבד שבהם 77.5% מהמורים מעידים על שביעות רצון. מנגד, בפרמטר של ניהול פיתוח הצוות החינוכי המורים מדווחים על עדיפות של בתי הספר המעורבים (61.2% לעומת 59.4%). בתחום שותפות הורים בבית הספר אין הבדל משמעותי, עם יתרון מזערי לבתי הספר הנפרדים. פילוח נתונים אלו לפי הרקע החברתי-כלכלי של התלמידים (ראו לוח 6.12 בנספח לפרק) לא מלמד על מגמה משמעותית כלשהי.

סיכום ודין

ניתן להצביע על שלושה ממצאים מרכזיים הבולטים בפרק זה: האחד, לאחר עשור וחצי של מגמה ברורה של חיזוק ההפרדה המגדרית בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי, בשנים האחרונות ישנה מגמת בלימה ואף עלייה מתונה בשיעור התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות. השני, בתי ספר שבהם כל הכיתות מעורבות הם בממוצע בתי הספר בפרופיל החברתי-כלכלי הנמוך ביותר, ואילו הפרופיל החברתי-כלכלי של התלמידים בבתי ספר לבנים או לבנות בלבד הנו גבוה. הדבר בולט במיוחד לאור העובדה שבתי הספר המעורבים ממוקמים בממוצע באזורים גאוגרפיים חזקים יותר מבחינת רקע חברתי-כלכלי, ואילו בתי הספר לבנים או לבנות בלבד ממוקמים בממוצע באזורים חלשים בהרבה. השלישי, יתרון ברור לבתי הספר המעורבים בדיווחי התלמידים על אקלים חברתי וסביבה פדגוגית בבית הספר, ובפרט לתלמידים בבתי הספר מסוג "מעורב" שבהן כל הכיתות מעורבות. כמו כן, ההישגים הלימודיים של תלמידים בבתי הספר המעורבים במתמטיקה ובעיקר באנגלית טובים יותר, ובנטרול הרקע החברתי-כלכלי הנמוך יותר של התלמידים בבתי הספר המעורבים הפערים אף מתרחבים.

באשר לממצא הראשון, ייתכן אמנם שלהחלטות מינהליות בנוגע לסוגיית ההפרדה המגדרית¹³⁴ או להיבטים של מימון ותקצוב¹³⁵ היו השפעות על מגמות ההפרדה בשנים האחרונות, אך נראה שמגמת הבלימה בהפרדה המגדרית קשורה בעיקרה לתהליכים חברתיים שעוברת החברה הדתית-לאומית. שאלת ההפרדה המגדרית בבתי הספר היסודיים הפכה בשנים האחרונות לסוגיה עקרונית המבדילה בין קבוצות שונות בחברה הדתית-לאומית. נראה כי אם בעבר הציבור הדתי-ליברלי היה אדיש יותר למגמות ההפרדה, בשנים האחרונות הוא נאבק יותר על מנת למנוע הפרדה בבתי הספר שלו, בעוד שבציבור החרד"לי-תורני לימודים בעירוב מגדרי אינם באים בחשבון כיום, בניגוד לעבר. כך, נוצר מעין סטטוס-קוו בבתי הספר המשתקף במגמת הבלימה בהיקף התלמידים העוברים ללמוד בכיתות נפרדות.

134. מועצת החמ"ד פרסמה בשנת 2013 המלצה לפיה במקרה של מאבק על אופי העירוב/ההפרדה המגדרית בבית הספר ייקבע כי בכיתות א'-ג' יהיה עירוב מגדרי ואילו בכיתות ד'-ו' תהיה הפרדה מגדרית, אלא אם כן רוב של שני שלישים מההורים אינו מעוניין בכך. למעשה, מדובר בהמלצה בלבד, שבמקומות רבים כלל אינה מיושמת, כך שקשה לייחס להחלטה זו את תהליכי השינוי, מה עוד שלא ברור עד כמה היא מנוגדת לתהליכי ההפרדה שכן היא קובעת שכלל בכיתות ד'-ו' הלימודים יהיו בהפרדה. לפרטים על החלטה זו ראו: נחשוני, 2013.

135. בשנת 2013 החל משרד החינוך לתקצב באופן ייעודי בתי הספר הנדרשים לפצל כיתות בשל הפרדה מגדרית, צעד שהופסק לאחר כמה שנים בעקבות עתירה לבג"צ, אף שעדיין עולות טענות כי המשרד מתקצב באופן עקיף את ההפרדה המגדרית. ראו על כך בכתבות הבאות: קשת, 2013; דטל, 2018; ינקו, 2019. לניתוח רחב יותר של ההשלכות הכלכליות הנובעות מההפרדה המגדרית ראו: ארד, 2018, עמ' 41-48.

באשר לפער בין הפרופיל החברתי-כלכלי של תלמידי בתי הספר לבנים או לבנות בלבד, ובין הדיורוג החברתי-כלכלי של האזור שבו ממוקם בית הספר, טענו הראל בן שחר וברגר במחקרם הנזכר כי בתי ספר נפרדים ותורניים הפכו לאמצעי עבור הורים ממשפחות מבוססות לבריחה מאינטגרציה.¹³⁶ לטענתם, מניע מרכזי בהקמת בית ספר נפרד (או לבחירה של הורים לשלוח את ילדם למוסד זה) הוא אליטיזם ולא תפיסה תורנית. עם זאת, ברור שגם הרמה הדתית-תורנית של המשפחה משפיעה על הבחירה בבתי ספר נפרדים. בהתאם לכך, הצביע שיר על מתאם ברור בין מספר הילדים במשפחה – שכידוע מתואם עם מידת הדתיות – ובין סוג ההפרדה המגדרית בבית הספר שבו לומדים ילדי המשפחה.¹³⁷

באשר לממצא השלישי, חשוב להדגיש שהמחקר מצביע אמנם על מתאם ברור בין לימודים בבתי ספר מעורבים לדיווחים על אקלים חברתי ופדגוגי טוב יותר, וכן על מתאם בין לימודים בבתי ספר מעורבים ובין הישגים לימודיים טובים יותר, אך ישנו קושי ברור להשליך מהמתאם בנוגע לקשר הסיבתי. כך, קשה להעריך עד כמה הפערים הללו נובעים מהשפעות של עירוב והפרדה בין המינים או שמא הם נובעים מהבדלים בתפיסות הדתיות בין בתי הספר ומשפחות התלמידים. ייתכן כמובן ששני הגורמים הללו משפיעים על הממצאים במקביל. עם זאת, נראה שניתן לשער שלפחות בתחום האנגלית הפערים בין בתי ספר מעורבים לנפרדים מושפעים במידה מסוימת מקשר בין רמה דתית גבוהה יותר למיומנות נמוכה יותר באנגלית, בהתאם למה שהראיתי בפרק 4. בנוסף, על רקע הנתונים המצביעים על אקלים חברתי וסביבה פדגוגית ברמה נמוכה מאוד בבתי הספר לבנים בלבד, ניתן לשער שהנתונים הנמוכים של בתי הספר הנפרדים מושפעים במידה מסוימת מההפרדה המגדרית עצמה, גם אם קשה לכמת זאת באופן מדויק.

136. הראל בן שחר וברגר, 2018. ראו גם במחקרו המוקדם של ברגר, 2015, עמ' 30-38.

137. שיר, 2014, מצא כי בממוצע, לילד בבית ספר לבנים או לבנות בלבד ישנם 3.37 אחים (לא כולל הילד עצמו), לילד בבית ספר מסוג נפרד ישנם 2.7 אחים, לילד בבית ספר מסוג "מתחלף" ישנם 2.23 אחים וילד בבית ספר מסוג "מעורב" ישנם 2.26 אחים.

נספח: תרשימים נוספים

לוח 6.9: דיווחי התלמידים במיצ"ב על אקלים חברתי ופדגוגי בבית הספר בשנים תשע"ה-תשע"ז, לפי רקע חברתי-כלכלי וסוג הפרדה מגדרית בבית הספר (מפורט)

נמוך					
מעורב	מתחלף	כיתות נפרדות	בנות בלבד	בנים בלבד	
79.9%	75.9%	72.5%	71.9%	64.6%	תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר
10.0%	10.0%	12.4%	6.2%	19.4%	מעורבות באירועי אלימות
83.0%	77.9%	75.1%	71.6%	68.8%	מסוגלות, סקרנות ועניין בלמידה
69.3%	63.5%	59.9%	55.7%	45.9%	אממצי בית-הספר לעידוד למעורבות חברתית ואזרחית
83.8%	84.6%	78.1%	83.0%	76.1%	אממצי בית-הספר לקידום סובלנות כלפי האחר והשונה
73.3%	66.0%	64.8%	63.6%	55.7%	יחסי קרבה ואכפתיות בין מורים לתלמידים
77.9%	75.5%	73.2%	75.4%	60.9%	פרקטיקות הוראה-למידה-הערכה איכותיות
76.6%	71.9%	70.0%	67.7%	59.6%	אסטרטגיות ללמידה עצמית
81.6%	76.1%	74.6%	77.4%	71.0%	קבלת הערכה ומשוב מקדמי למידה מהמורים
בינוני					
מעורב	מתחלף	כיתות נפרדות	בנות בלבד	בנים בלבד	
75.5%	76.1%	74.6%	74.6%	75.9%	תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר
10.6%	10.3%	10.7%	7.9%	15.4%	מעורבות באירועי אלימות
76.2%	71.8%	72.4%	68.6%	73.6%	מסוגלות, סקרנות ועניין בלמידה
62.4%	60.5%	57.0%	54.0%	48.5%	אממצי בית-הספר לעידוד למעורבות חברתית ואזרחית
82.0%	82.6%	81.7%	82.2%	79.9%	אממצי בית-הספר לקידום סובלנות כלפי האחר והשונה
66.4%	62.8%	63.2%	60.4%	63.6%	יחסי קרבה ואכפתיות בין מורים לתלמידים

68.1%	68.5%	71.0%	71.4%	73.4%	פרקטיקות הוראה-למידה-הערכה איכותיות
63.5%	63.1%	66.2%	66.5%	70.5%	אסטרטגיות ללמידה עצמית
71.3%	69.1%	71.7%	72.1%	74.9%	קבלת הערכה ומשוב מקדמי למידה מהמורים
גבוה					
בנים בלבד	בנות בלבד	כיתות נפרדות	מתחלף	מעורב	
66.3%	77.8%	75.5%	74.8%	77.3%	תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר
17.5%	7.5%	10.0%	10.0%	9.5%	מעורבות באירועי אלימות
63.3%	69.9%	68.7%	66.5%	71.4%	מסוגלות, סקרנות ועניין בלמידה
42.8%	57.5%	58.7%	52.4%	60.4%	מאמצי בית-הספר לעידוד למעורבות חברתית ואזרחית
73.6%	85.0%	82.9%	82.4%	84.2%	מאמצי בית-הספר לקידום סובלנות כלפי האחר והשונה
53.6%	63.5%	63.0%	58.2%	65.4%	יחסי קרבה ואכפתיות בין מורים לתלמידים
59.0%	71.9%	69.7%	68.7%	72.4%	פרקטיקות הוראה-למידה-הערכה איכותיות
53.3%	62.6%	62.6%	59.7%	64.7%	אסטרטגיות ללמידה עצמית
62.1%	68.5%	70.1%	64.8%	71.4%	קבלת הערכה ומשוב מקדמי למידה מהמורים

לוח 6.10: דיווחי התלמידים במיצ"ב על אקלים חברתי ופדגוגי בבית הספר בשנים תשע"ה-תשע"ז, אל מול קבוצת הדומים, לפי סוג הפרדה מגדרית בבית הספר (מצומצם)

קבוצת הדומים	בתי ספר נפרדים	קבוצת הדומים	בתי ספר מעורבים	
75.9%	74.4%	76.4%	76.7%	תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר
10.7%	11.1%	10.7%	10.2%	מעורבות באירועי אלימות
73.0%	70.5%	73.5%	74.5%	מסוגלות, סקרנות ועניין בלמידה
59.2%	54.8%	59.8%	61.2%	מאמצי בית-הספר לעידוד למעורבות חברתית ואזרחית
82.6%	81.3%	82.8%	83.0%	מאמצי בית-הספר לקידום סובלנות כלפי האחר והשונה
64.0%	62.2%	64.5%	65.5%	יחסי קרבה ואכפתיות בין מורים לתלמידים
72.8%	69.3%	73.3%	72.9%	פרקטיקות הוראה-למידה-הערכה איכותיות
66.8%	63.3%	67.3%	68.4%	אסטרטגיות ללמידה עצמית
71.8%	70.2%	72.3%	73.3%	קבלת הערכה ומשוב מקדמי למידה מהמורים

לוח 6.11: דיווחי התלמידים במיצ"ב על אקלים חברתי ופדגוגי בבית הספר בשנים תשע"ה-תשע"ז, אל מול קבוצת הדומים, לפי סוג הפרדה מגדרית בבית הספר (מפורט)

קבוצת הדומים	בנים בלבד	קבוצת הדומים	בנות בלבד	קבוצת הדומים	כיתות נפרדות	קבוצת הדומים	מתחלף	קבוצת הדומים	מעורב	
76.0%	71.3%	76.0%	75.9%	75.8%	74.7%	76.7%	75.3%	76.2%	76.9%	תחושה כללית חיובית כלפי בית הספר
10.7%	16.5%	10.7%	7.7%	10.8%	10.6%	10.5%	10.1%	10.9%	10.2%	מעורבות באירועי אלימות
72.8%	69.0%	73.0%	69.3%	73.0%	71.3%	72.6%	69.2%	73.9%	76.3%	מסוגלות, סקרנות ועניין בלמידה
59.1%	45.9%	59.1%	55.6%	59.3%	57.9%	58.9%	56.2%	60.1%	63.3%	מאמצי בית-הספר לעידוד למעורבות חברתית ואזרחית
82.7%	77.0%	82.7%	83.4%	82.5%	81.8%	83.2%	82.6%	82.6%	82.9%	מאמצי בית-הספר לקידום סובלנות כלפי האחר והשונה
64.0%	59.0%	64.1%	61.8%	64.0%	63.3%	63.9%	60.4%	64.7%	67.5%	יחסי קרבה ואכפתיות בין מורים לתלמידים
72.8%	63.9%	72.8%	70.2%	72.8%	70.7%	72.9%	70.1%	73.4%	74.0%	פרקטיקות הוראה-למידה-הערכה איכותיות
66.6%	58.9%	66.8%	63.0%	66.9%	65.2%	66.1%	63.1%	67.8%	70.2%	אסטרטגיות ללמידה עצמית
71.6%	67.3%	71.8%	69.2%	71.8%	71.4%	71.0%	68.3%	72.7%	75.3%	קבלת הערכה ומשוב מקדמי למידה מהמורים

לוח 6.12: דיווחי המורים במיצ"ב על אקלים חברתי ופדגוגי בבית הספר בשנים תשע"ה-תשע"ז, לפי רקע חברתי-כלכלי וסוג הפרדה מגדרית בבית הספר (מצומצם)

	גבוה		בינוני		נמוך	
	נפרדים	מעורבים	נפרדים	מעורבים	נפרדים	מעורבים
שביעות הרצון של המורים מבית-הספר	75.9%	72.2%	75.8%	75.1%	77.4%	76.2%
ניהול פיתוח הצוות החינוכי	59.3%	55.9%	58.2%	63.0%	69.4%	68.0%
שותפות הורים בבית הספר	89.7%	88.7%	89.0%	90.0%	88.8%	85.7%

חלק ג:
לאחר התיכון

7. לימודים במוסדות תורניים

מבוא ומתודולוגיה

פרק זה בוחן את ההשתלבות של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי במוסדות לימוד תורניים לאחר סיום לימודי התיכון. בשלושת הסעיפים הראשונים של הפרק נבחן היקף הלימודים בשלושת סוגי המוסדות המרכזיים שבוגרי החינוך הממלכתי-דתי ממשיכים ללמוד בהם: ישיבות, מכינות קדם-צבאיות (להלן: מכינות) ומדרשות. הישיבות מחולקות לישיבות הסדר וישיבות גבוהות; המכינות מחולקות למכינות תורניות המיועדות לציבור דתי, ולמכינות כלליות שרוב התלמידים בהן אינם מנויים עם בוגרי החינוך הממלכתי-דתי; והמדרשות מחולקות למדרשות המשלבות מסלול של שירות צבאי ולמדרשות שאינן משלבות שירות צבאי. בכל סעיף מוצגים בהרחבה ההבדלים בין סוגי המוסדות השונים. לאחר מכן, בסעיף הרביעי מוצגים נתונים המסכמים באופן רוחבי את ההשתלבות של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בכלל מוסדות הלימוד התורניים לאחר התיכון.

מבחינה מתודולוגית ישנה מורכבות בפרק זה בשל כך שהנתונים על המוסדות התורניים השונים מרוכזים בידי גופים שונים, ובנוסף חלק מהגופים אינם גורמים ממשלתיים רשמיים. בשל כך, בחרתי שלא להסתמך על נתונים של גופים המאגדים את המוסדות כדוגמת איגוד ישיבות ההסדר או פורום המדרשות התורניות לבנות, מכיוון שהנתונים של גופים אלו לא נאספים בדרך כלל באופן אחיד ורציף, אם בכלל הם נאספים על ידם. כמו כן, לגופים אלו בדרך כלל אין נתונים על שנים רחוקות יותר, והדבר פוגע ביכולת להציג את הנתונים בפרספקטיבה רחבה. בשל כך, הנתונים על ישיבות ומדרשות מבוססים על עיבודים לנתונים שהופקו במיוחד על ידי הלמ"ס עבור מחקר זה, כך שבמקום שבו הדבר אינו מצוין במפורש הנתונים מבוססים על נתוני הלמ"ס. עם זאת, על מנת להציג תמונה רחבה הוצלבו נתוני הלמ"ס עם נתוני משרד החינוך. באשר למכינות, הרי שללמ"ס אין נתונים בנושא זה, ולכן הנתונים המוצגים מבוססים על נתוני משרד החינוך בלבד.

ללמ"ס קיימים נתונים זמינים על ישיבות ומדרשות החל משנת 1997, והם קיימים על ילידי 1973 ואילך. בנוסף, חשוב לציין כי בכמה שנים בודדות היו ככל הנראה בעיות מתודולוגיות באיסוף הנתונים, ולכן בחרתי שלא להציג אותן. על כל פנים, עיקר העניין הוא בהצגת המגמות ארוכות הטווח לאורך השנים, ולכן אין לכך משמעות יתירה.

7.1. ישיבות

7.1.1. רקע כללי

בפני בוגרי החינוך הממלכתי-דתי עומדים שני מסלולים של לימודים בישיבות: ישיבת הסדר וישיבה גבוהה. מסלול ישיבת הסדר הוא מסלול המשלב לימודים תורניים גבוהים ושירות צבאי, בדרך כלל במסגרת מחלקה דתית. המסלול הסטנדרטי של ישיבת הסדר כולל לימודים של שנה במסגרת דחיית גיוס ולאחר מכן תהליך של חיול לצבא לתקופה של ארבע שנים, מתוכן שנה וחמישה חודשים במסגרת שירות צבאי פעיל ושנתיים ושבעה חודשים של לימודים בישיבה במסגרת של"ת (שירות ללא תשלום). ישנם גם תת-מסלולים של הסדר או דמויי-הסדר המתפרסים על תקופות קצרות או ארוכות יותר, אך במסגרת זו לא אוכל להרחיב באופן פרטני על כל אחד מהמסלולים הללו, ששיעור התלמידים בהם ממילא נמוך יחסית ולכן אתמקד בתמונה הרחבה על כלל תלמידי ישיבות ההסדר.¹³⁸ כמו כן, חשוב לציין שחלק מתלמידים המתחילים ללמוד בישיבות ההסדר אינם מסיימים את המסלול, כך שבשלב מסוים הם ממשיכים לשירות צבאי מלא במנותק מהמסגרת של מסלול ההסדר.

מסלול הישיבה הגבוהה הוא המסלול הסטנדרטי של לימודים בישיבה תוך כדי דחיית גיוס, מסלול הרווח בחברה החרדית. עם זאת, מרבית בני החברה הדתית-לאומית הלומדים בישיבות גבוהות משלבים גם שירות צבאי. יש המפסיקים את לימודיהם בישיבה ומשרתים שירות צבאי מלא. אחרים משרתים במסלולים מקוצרים בגילאים מבוגרים יותר, למשל במסגרת מסלול "הסדר מרכז". השירות הצבאי במסגרת מסלול זה הוא קצר יותר ממסלול ההסדר והוא נע בין 6 חודשים ל-17 חודשים בהתאם לסטטוס המשפחתי של המתגייס (רווק או נשוי) וליחידה אליה הוא מתגייס.

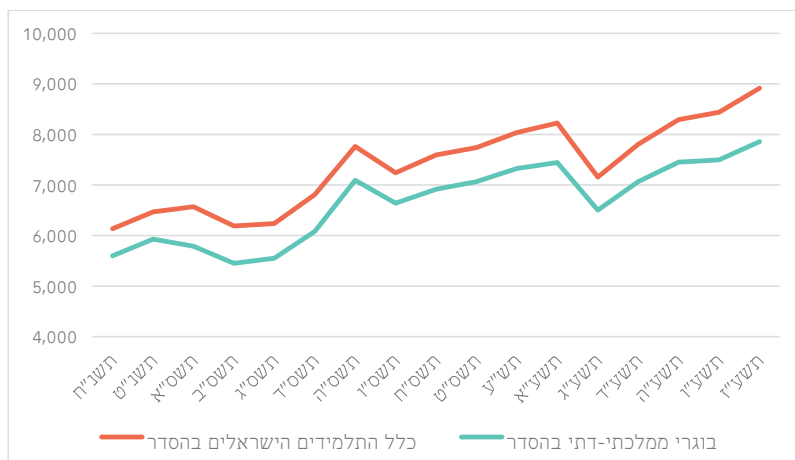
הנתונים המוצגים להלן בנוגע לישיבות הסדר וישיבות גבוהות אינם כוללים את התלמידים הלומדים במסגרת של כולל בישיבות אלו. מסגרת הכולל מיועדת לתלמידי ישיבה נשואים (אברכים), כך שגם אם בפועל תלמידי הכולל לומדים ביחד עם בני הישיבה האחרים, הרי שמבחינה פורמלית הם נחשבים כלומדים במסגרת של כולל. בנוסף, קיימות גם מסגרות ייחודיות של כוללים הנפרדות מהמסגרות של ישיבות ההסדר והישיבות גבוהות. חלק ממסגרות הכוללים הן מסגרות חלקיות שיום הלימודים בהן איננו מלא. בשל כך, בהמשך הדברים אתייחס בקצרה גם למספר ושיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים במסגרות של כולל.

138. המסלולים העיקריים מלבד המסלול המרכזי הם: סדר (מסלול של שש שנים הכולל שירות צבאי לא רציף לתקופה שנה ועשרה חודשים), שילוב (מסלול של חמש שנים הכולל שירות צבאי מלא. תלמידי מסלול זה אינם מתגייסים כקבוצה עצמאית) ושילובים (מסלול של ארבע שנים הכולל שירות צבאי במשך שנתיים).

7.1.2. תלמידי ישיבות - נתוני הלמ"ס

בתרשים הבא מוצג שיעור התלמידים במסלול ישיבות הסדר לאורך השנים תשנ"ח-תשע"ז, לעומת שיעור התלמידים בוגרי חינוך ממלכתי-דתי במסלול זה בשנים אלו. כמו שאר התרשימים בפרק זה, בכל מקום שמוזכר השיעור הכולל של התלמידים הכוונה לתלמידים בעלי תעודת זהות ישראלית בלבד, ללא תלמידי חו"ל.

תרשים 7.1: מספר תלמידים כולל במסלול ישיבת הסדר, תשנ"ח-תשע"ז

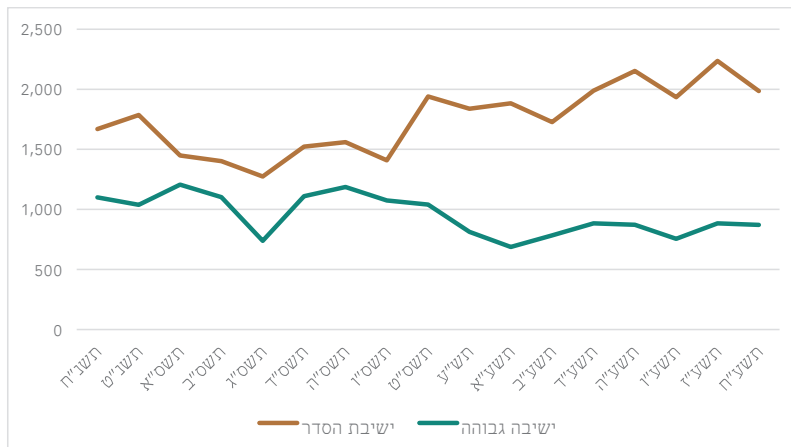

על פי נתונים אלו, מספר התלמידים הישראלים במסלול הסדר הגיע ל-8,914 בשנת תשע"ז. ניתן לראות בתרשים שלאורך השנים ישנה יציבות יחסית של 700-800 תלמידים ישראלים בישיבות הסדר שאינם בוגרי חינוך ממלכתי-דתי, ובשנים האחרונות המספר אף התרחב והגיע לכדי 1,050 תלמידים בשנת תשע"ז. פער זה נובע ככל הנראה מקיומן של מספר ישיבות לגילאי תיכון המיועדות לציבור הדתי-לאומי שבוגריהן ממשיכים ללימודים במוסדות ישיבת הסדר, אך מבחינה פורמלית הן אינן משתייכות לחינוך הממלכתי-דתי אלא לחינוך החרדי. כמו כן, ישנו ככל הנראה גם מיעוט של בוגרי חינוך ממלכתי וחינוך חרדי הממשיכים ללמוד בישיבת הסדר, וייתכן שהגידול במספר זה בשנים האחרונות נובע מהקמתה של ישיבת הסדר חרדית בשנת 2013 ביישוב גן יבנה. בנוסף, על אף שהמספר הכולל של התלמידים מתייחס לתלמידים בעלי תעודת זהות ישראלית בלבד, ייתכן שישנם תלמידים מחו"ל שעלו לארץ במהלך שנות הלימודים שלהם, וגם הם מהווים חלק מקבוצת התלמידים בישיבות הסדר שאינם בוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

מכאן ואילך אתמקד בתלמידי ישיבות הסדר וישיבות גבוהות שהינם בוגרי החינוך

הממלכתי-דתי. התרשים הקודם התייחס לכלל התלמידים בישיבות ההסדר כמכלול (כלל התלמידים במוסד ולא תלמידים בשנה מסוימת) אך כדי להבין את מגמות העומק בהתפתחות מוסדות אלו יש לבחון את הנתונים ברמה פרטנית יותר. בתרשים הבא מוצג מספר התלמידים בשנת הלימודים הראשונה שלהם בישיבות הסדר ובישיבות גבוהות. אציין מראש כי סביר להניח שבמרבית המקרים שנת הלימודים הראשונה חופפת לשנה הראשונה שלאחר סיום התיכון (גילאי 18-19, ובשפת הישיבות: שיעור א), אך ישנם גם מקרים שתלמיד החל ללמוד במוסד לימודים אחד ועבר למוסד אחר בשלב מאוחר יותר, ובישיבות גבוהות ישנם גם מקרים של תלמידים שמתחילים ללמוד בהן רק לאחר השירות הצבאי.¹³⁹

תרשים 7.2: מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנת הלימודים הראשונה שלהם בישיבת הסדר ובישיבה גבוהה בשנים תשנ"ח-תשע"ח

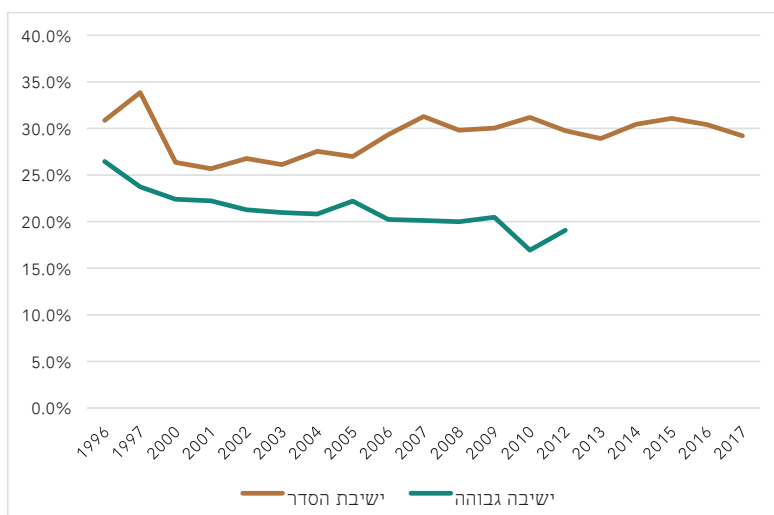
ניתן לראות תמונת מצב מעניינת באשר למספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בישיבות הסדר ובישיבות גבוהות: מספר התלמידים שהחלו ללמוד בישיבות הסדר היה מצוי ברירה בשנים תשנ"ט-תשס"ג, אך מאז הוא נמצא בעלייה הדרגתית, ובפרט החל משנת תשס"ו, כך שבשנת תשע"ח היו 1,961 בוגרי חינוך ממלכתי-דתי שהחלו את לימודיהם בישיבות הסדר. מנגד, בקרב תלמידי הישיבות הגבוהות ניתן לראות ירידה הדרגתית במספר התלמידים המתחילים ללמוד במוסדות אלו, החל משנת תשס"ה.

139. בנוסף, חשוב לציין שתלמיד שהחל לימודים בישיבת הסדר ועבר לישיבה גבוהה, או להפך, יופיע למעשה פעמיים בתרשים זה. בממוצע יש בכל שנתון של מסיימי תיכון בחינוך הממלכתי-דתי כ-300 תלמידים הלומדים גם בישיבת הסדר וגם בישיבה גבוהה.

כך, בעוד בשנת תשס"ה החלו את לימודיהם בישיבות גבוהות 1,186 תלמידים בוגרי חינוך ממלכתי-דתי, בשנת תשע"ח החלו את לימודיהם בישיבות אלו 871 תלמידים בוגרי חינוך ממלכתי-דתי. על כל פנים, ניתן לראות שהשנים שבהן עולה מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי המתחילים לימודים בישיבות הסדר מקבילות לשנים שבהם יורד מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי המתחילים לימודים בישיבות גבוהות.

בתרשים הבא מוצגים הנתונים לא על פי מספר המתחילים לימודים בשנת לימודים בישיבה, אלא על פי שנתון הלימודים של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, וכך מתאפשר לבחון לא רק את מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים בישיבות, אלא גם את שיעורם מבין כלל בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. במלים אחרות, על כל שנתון בנפרד מוצג שיעור התלמידים שהמשיכו ללימודים בישיבת הסדר ובישיבה גבוהה. בתרשים זה תלמידים שלמדו גם בישיבות הסדר וגם בישיבות גבוהות מופיעים בשני סוגי המוסדות (בממוצע יש בכל שנתון של מסיימי תיכון כ-300 תלמידים הלומדים גם בישיבת הסדר וגם בישיבה גבוהה). בנוסף, מכיוון שבישיבות גבוהות ישנם תלמידים שמתחילים את לימודיהם בשלב מאוחר יחסית (ככל הנראה במקרים רבים לאחר מסלול הסדר), מוצגים נתוני הישיבות הגבוהות רק עד השנתון שסיים את לימודיו התיכוניים בשנת 2012 (לאחר מכן הנתונים מצביעים על ירידה, אך ייתכן שהירידה – לפחות בחלקה – נובעת מחסרונם של תלמידים המתחילים את לימודיהם בישיבות גבוהות רק בשלב מאוחר יותר, כאמור לעיל).

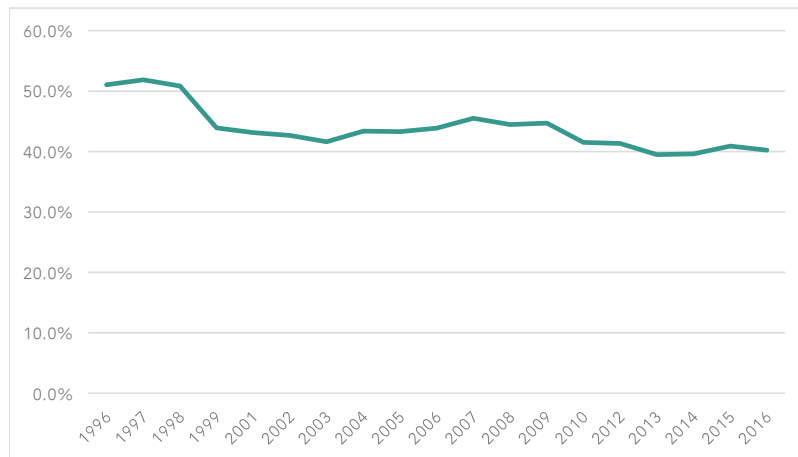
תרשים 7.3: שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 1996-2017 שלמדו בישיבות הסדר ובישיבות גבוהות

ישנה ירידה בקרב בוגרי שנתוני שנות ה-90 בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכים ללימודים בישיבות הסדר. בשנתונים של המחצית הראשונה של העשור הראשון של המאה ה-21 שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בישיבות הסדר התייצב על 26%-27%, ובסוף העשור שיעור התלמידים עלה לכ-30% מהבוגרים והוא נשאר יציב יחסית עד לבוגרי שנתון 2017. באשר לישיבות הגבוהות ניתן לראות ירידה הדרגתית בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכים ללמוד בהם, מ-26.1% בקרב בוגרי שנתון 1996 ל-19.1% בקרב בוגרי שנתון 2012. כאמור לעיל, ישנה בעיה להביא נתונים של שנתונים מאוחרים יותר על בוגרי ישיבות גבוהות, אך מהנתונים שהוצגו לעיל על כמות התלמידים בשנה הראשונה בישיבות גבוהות, ניתן לראות שאין שינוי משמעותי במספר התלמידים, כך שסביר להניח ששיעור התלמידים מבין הבוגרים לא עלה, ואולי אף ירד לאור הגידול במספר תלמידי החינוך הממלכתי-דתי.

בתרשים הבא מוצג שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בכל שנתון שהמשיכו ללימודים בישיבות הסדר וישיבות גבוהות (ביחד). בתרשים זה כל תלמיד מוצג רק פעם אחת, כך שאם הוא למד גם בישיבה גבוהה וגם בישיבת הסדר הוא ייספר רק פעם אחת.

תרשים 7.4: שיעור המשך לימודים של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 1996-2016 בישיבות הסדר וישיבות גבוהות (ביחד)

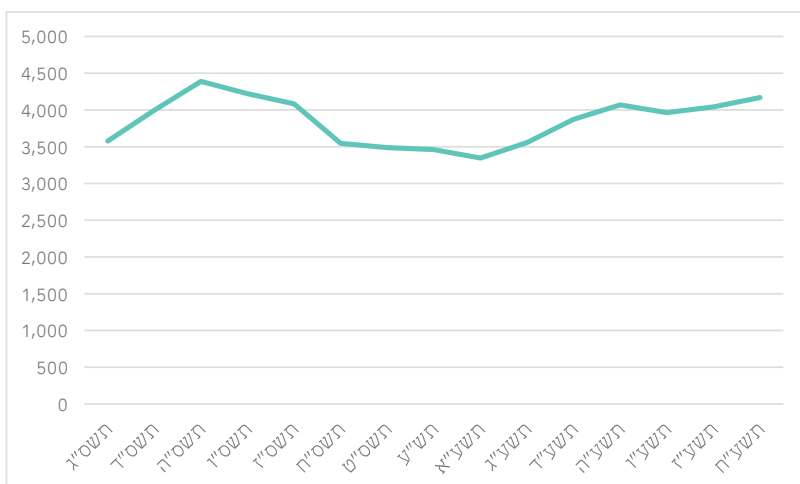
בשנתונים של סוף שנות ה-90 עמד שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכים ללימודים בישיבות על כ-51%. בעשור הראשון של המאה ה-21 עמד שיעור הממשיכים ללימודים בישיבות על בין 42% ל-45%, ובעשור השני של המאה ה-21 הוא התייצב על כ-40%. ייתכן שהירידה המשמעותית בשיעור הממשיכים ללימודים בישיבות בסוף

שנות התשעים נבעה מכך שבשנים אלו החל עולם המכינות הקדם-צבאיות להתייצב ולמשוך תלמידים שבעבר היו ממשיכים ללימודים בישיבה.

באשר לישיבות הגבוהות חשוב לציין שעל אף שנמצא שישנה ירידה במספר (וכמובן בשיעור) של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי המתחילים ללמוד בהן, אין ירידה במספר הכולל של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים בישיבות גבוהות בשנת לימודים נתונה, כפי שמוצג בתרשים הבא.

תרשים 7.5: מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בישיבות גבוהות (כלל התלמידים בכלל המוסדות) בשנים תשס"ג-תשע"ח

מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הכולל בישיבות הגבוהות נע בין 3,500 ל-4,500 לאורך השנים, ולאחר ירידה באמצע העשור הראשון של המאה ה-21 הוא מצוי בעלייה בעשור האחרון, כאשר בשנים האחרונות הוא התייצב סביב כ-4,000 תלמידים בשנה.

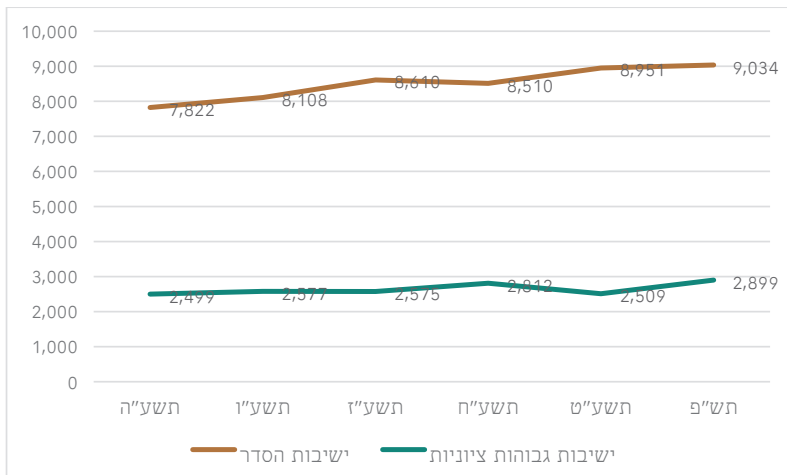
כיצד ניתן להסביר את העלייה בכמות בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בישיבות גבוהות בעשור האחרון על אף שכמות בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכה ללימודים בישיבות גבוהות אינה עולה? ניתן לשער שהדבר נובע מכך שלאורך השנים מספר שנות הלימודים של תלמיד ממוצע בישיבה גבוהה התארך. במלים אחרות, ייתכן שבעבר תלמידים היו לומדים תקופה קצרה בישיבה גבוהה ומתגייסים לצבא, ואילו כיום, הבוחרים ללמוד בישיבות גבוהות עושים זאת למשך מספר שנים גדול יותר, כך שכמות התלמידים בישיבות הגבוהות בזמן נתון אינה בירידה.¹⁴⁰

¹⁴⁰. ייתכן גם שהדבר קשור להתפתחות המכינות הקדם-צבאיות באופן ש"משך" מהישיבות הגבוהות

7.1.3 תלמידי ישיבות: נתוני משרד החינוך

עד כה הוצגו בפרק זה נתוני המשך הלימודים של בוגרי החינוך ממלכתי-דתי בישיבות הסדר וישיבות גבוהות על פי נתוני הלמ"ס. בסעיף זה אבקש להצליב את הנתונים עם נתוני משרד החינוך. נתוני המשרד אינם מאפשרים להבחין בין בוגרי חינוך ממלכתי-דתי ובין בוגרי מוסדות אחרים. באשר לישיבות הסדר, הדבר אינו משמעותי מכיוון שבלאו הכי מרבית התלמידים בהן הן בוגרי חינוך ממלכתי-דתי, ובנוסף ניתן להבחין בנתוני הלמ"ס בין כלל התלמידים בישיבות הסדר ובין בוגרי חינוך ממלכתי-דתי, כפי שהוצג בתרשים 7.1. באשר לישיבות הגבוהות, הרי שרוב התלמידים במוסדות אלו הם באופן טבעי בוגרי חינוך חרדי, מכיוון שלימודים בישיבה גבוהה הם דרך המלך של החברה החרדית. עם זאת, למשרד החינוך, בניגוד ללמ"ס, ישנה קטגוריה מובחנת של ישיבות גבוהות ציוניות, ולפיכך אציג את הנתונים לפי קטגוריה זו. בנוסף, נתוני משרד החינוך קיימים רק עבור השנים האחרונות ולא ניתן לבחון את המידע לגביהם על משך תקופת זמן ממושכת של כמה עשורים.

תרשים 7.6: מספר תלמידים בישיבות הסדר ובישיבות גבוהות ציוניות בשנים תשע"ה-תש"ף, נתוני משרד החינוך

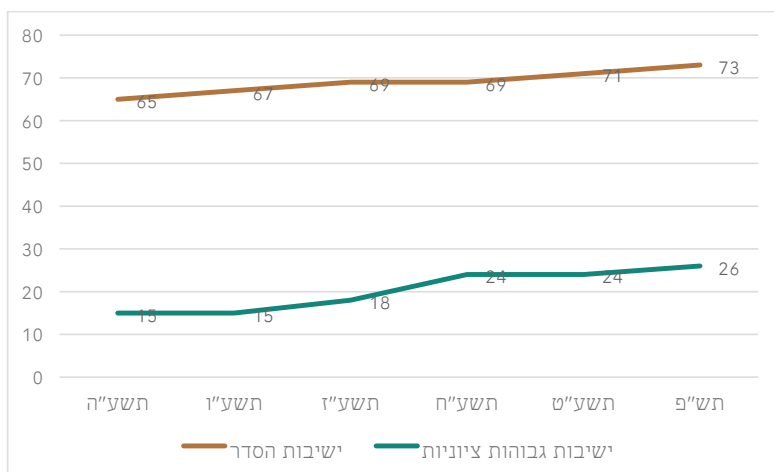
נתוני תלמידי ישיבות ההסדר המוצגים בתרשים קרובים לאלו שהוצגו לעיל על פי נתוני הלמ"ס: כ-9,000 תלמידים בישיבות הסדר, אם כי כאמור לעיל, בנתונים המפולחים

תלמידים שמלכתחילה למדו בהן במשך תקופת זמן קצרה יחסית.

הראיתי שכ-1,000 מהם אינם בוגרי חינוך ממלכתי-דתי. מנגד, באשר לישיבות הגבוהות ישנו לכאורה פער בין נתוני הלמ"ס ובין נתוני משרד החינוך: בעוד בנתוני הלמ"ס – המתייחסים רק לבוגרי החינוך הממלכתי-דתי – נמצא שישנם כ-4,000 תלמידים בישיבות גבוהות בשנה, בנתונים אלו, המתייחסים לכלל התלמידים בישיבות הגבוהות הציוניות (לא רק בוגרי חינוך ממלכתי-דתי) נמצא שישנם פחות מ-3,000 תלמידים. ניתן להצביע על שתי סיבות אפשריות לפער זה: הראשונה, בוגרי חינוך ממלכתי-דתי ההופכים לחרדים ובהתאם לכך ממשיכים ללימודים בישיבות גבוהות חרדיות, ולפיכך מופיעים ברישומי הלמ"ס כבוגרי חינוך ממלכתי-דתי הלומדים בישיבות גבוהות, אך מנגד אינם מופיעים בין התלמידים הלומדים בישיבות גבוהות ציוניות בנתוני משרד החינוך. השנייה, ייתכן שהרישום של הישיבות הגבוהות הציוניות הוא חלקי והוא אינו כולל למעשה ישיבות גבוהות המיועדות לציבור הדתי-לאומי, אך אינן מסווגות בפועל כישיבות גבוהות ציוניות.

בתרשים הבא מוצג מספר ישיבות ההסדר והישיבות הגבוהות המוגדרות כציוניות על פי נתוני משרד החינוך בשנים תשע"ה-תש"ף.

תרשים 7.7: מספר ישיבות הסדר וישיבות גבוהות ציוניות בשנים תשע"ה-תש"ף, נתוני משרד החינוך

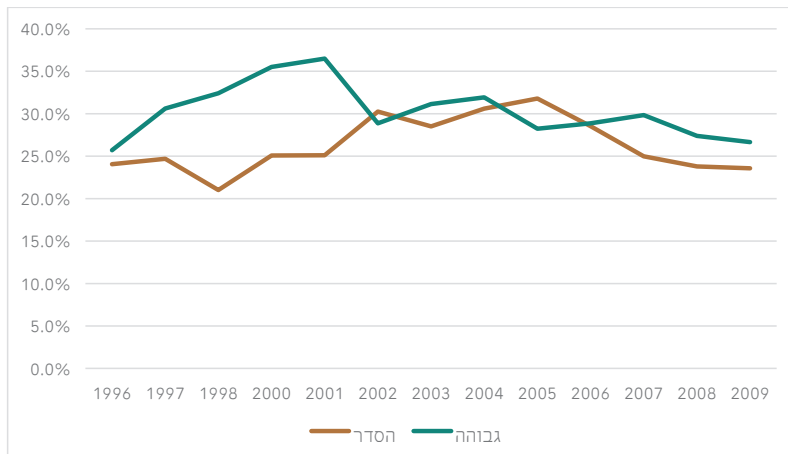

בעוד מספר ישיבות ההסדר עולה באופן הדרגתי ומתון בשנים האחרונות מ-65 ל-73, הרי שמספר הישיבות הגבוהות הציוניות עולה באופן משמעותי מ-15 ישיבות בשנת 2014 ל-26 ישיבות בשנת 2019.

7.1.4. תלמידי כולל

כאמור, נתוני הישיבות שהוצגו לעיל מתייחסים רק לתלמידים הרווקים הלומדים בישיבות ההסדר ובישיבות הגבוהות, אך למעשה בישיבות אלו לומדים גם תלמידים נשואים במסגרות של כולל אברכים. בנוסף, קיימות גם מסגרות ייחודיות של כוללים שלא במסגרת ישיבות ההסדר או ישיבות גבוהות. חלק ממסגרות הכוללים הן מסגרות חלקיות שיום הלימודים בהן איננו מלא. על פי נתוני הלמ"ס, בכל אחת מהשנים תשס"ט-תשע"ח היו בזמן נתון כ-7,000 תלמידי כולל בוגרי החינוך הממלכתי-דתי.¹⁴¹ כמו כן, מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לאורך השנים ישנו שיעור יציב יחסית של כ-900 תלמידים בכל שנתון שהיו אברכי כולל בשלב מסוים של לימודיהם התורניים. באופן טבעי, רוב תלמידי הכוללים הם תלמידים לשעבר בישיבות ההסדר וישיבות גבוהות הממשיכים ללמוד כאברכים במסגרת כולל לאחר חתונתם. בתרשים הבא מוצג שיעור בוגרי ישיבות ההסדר והישיבות הגבוהות לאורך השנים שהפכו לאברכי כולל (על פי נתוני הלמ"ס). הנתונים מוצגים עד בוגרי שנתון 2009, שכן לגבי השנתונים המאוחרים סביר יותר להניח שחלק מבוגריהם לא הספיקו להגיע ללימודי כולל עד לשנת הלימודים תשע"ח, השנה העדכנית ביותר לגביה יש נתונים.

תרשים 7.8: שיעור הלומדים במסגרת כולל מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 1996-2009 שלמדו בישיבות ההסדר ובישיבות גבוהות

141. הנתונים בשנים שלפני כן היו נמוכים יותר, אך מכיוון שניתן לזהות בוגרי חינוך ממלכתי-דתי רק החל מבוגרי שנתון 1991 ייתכן שבשנים מוקדמות חסרים תלמידי כולל שסיימו את לימודי התיכון לפני 1991, כך שהשוואה בין השנים הינה בעייתית.

מבין בוגרי השנתונים של סוף שנות ה-90 עמד שיעור תלמידי ישיבות ההסדר שהפכו לתלמידי כולל על כ-25%, אחר כך עלה לכ-30% והגיע לשיא של 31.8% בקרב בוגרי שנתון 2005, ולאחר מכן ישנה ירידה הדרגתית עד שבשנה הכי עדכנית (בוגרי שנתון 2009) שיעור בוגרי ישיבות ההסדר שהפכו לתלמידי כולל עמד על 23.6%. בקרב הישיבות הגבוהות שיעור התלמידים שהפכו לתלמידי כולל הגיע לשיא בקרב בוגרי שנתון 2001, אז הוא עמד על 36.5%, אך מאז הוא מצוי בירידה הדרגתית, כך שמבין בוגרי שנתון 2009 שיעור תלמידי הישיבות הגבוהות שהפכו לתלמידי כולל עמד על 26.7%. על כל פנים, בממוצע של כלל השנים שיעור תלמידי הישיבות הגבוהות שהפכו לתלמידי כולל גבוה יותר ועומד על 30.3% לעומת 26.3% מבין תלמידי ישיבות ההסדר.

7.2 מכינות קדם-צבאיות

ישנם שלושה סוגים של מכינות קדם-צבאיות (מכינות): תורניות, מעורבות וחילוניות. המכינות התורניות מיועדות לציבור הדתי-לאומי ולומדים בהן גברים דתיים בלבד. המכינה התורנית הראשונה היא מכינת "בני דוד" ביישוב עלי שהוקמה בשנת 1988. המכינות המעורבות מיועדות לציבור דתי וחילוני ולומדים בהן גברים ונשים ביחד. המכינות החילוניות אינן פונות לציבור הדתי, ובחלקן הגדול אף ישנו קושי ממשי לשמור על אורח חיים דתי (כשרות, שבת), כך שלא לומדים בהן דתיים, אם כי ככל הנראה ישנו שיעור מזערי של דת"שים בוגרי חינוך ממלכתי-דתי הלומדים בהם. בשנת 1997 הוקמו המכינה החילונית הראשונה (נחשון) והמכינה המעורבת הראשונה (בית ישראל).

המסלול המרכזי במכינות הוא מסלול של שנה אחת (שנה א'), אך קיים גם מסלול המשך (שנה ב') שחלק מהתלמידים ממשיכים אליו. מלבד מכינות אלו ישנם גופים נוספים המציעים תוכניות חצי-שנתיות בטרם הגיוס לצבא, ובראשן תכנית אופק של משרד הביטחון.¹⁴² תוכניות אלו מכנות את עצמן בשם מכינה, אך חוק המכינות אינו חל עליהן והן אינן חברות במועצת המכינות, ולפיכך לא אתייחס אליהן בפרק זה.

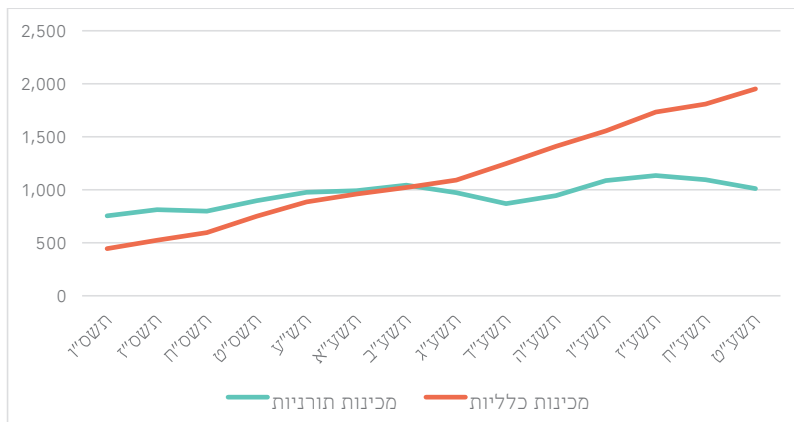
בעוד בנוגע לישיבות ומדרשות ללמ"ס יש מידע מדויק על בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, בנוגע למכינות לא קיים לעת עתה מידע מסוג זה. כיוון שכך, אתמקד בהצגת הנתונים של משרד החינוך לפי סוגי המכינות. אין ספק שרוב מוחלט של התלמידים

142. מרבית התוכניות הללו מיועדות לציבור מגוון ורחב יותר מזה של המכינות הפועלות במשך שנה שלימה. מכינות אופק מיועדות בעיקר לציבור מהפריפריה החברתית והגיאוגרפית, וחלקן אף פונות באופן ייעודי לסקטורים ספציפיים כדוגמת חרדים, עולי ברית המועצות ודרוזים.

במכינות התורניות הם בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, אם כי ייתכן שישנו מיעוט קטן של בוגרי חינוך ממלכתי הלומדים במכינות אלו.

בתרשים הבא מוצג מספר התלמידים בשנה א' במכינות התורניות לעומת המכינות הכלליות (מעורבות וחילוניות ביחד) החל משנת תשס"ו.

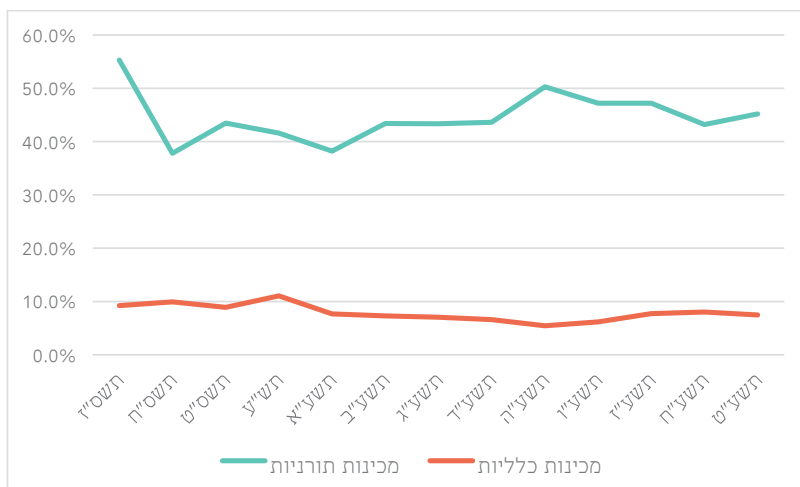
תרשים 7.9: מספר התלמידים בשנה א' במכינות הכלליות (מעורבות וחילוניות) ובמכינות התורניות בשנים תשס"ו-תשע"ט

ממצאי התרשים מלמדים על היפוך מגמה: בעבר מרבית התלמידים במכינות הקדם-צבאיות למדו במכינות התורניות, אך החל מתחילת העשור השני של המאה ה-21 מספר התלמידים במכינות הכלליות עבר את מספר התלמידים במכינות התורניות. כך, בעוד בשנת תשס"ו למדו 445 תלמידים בשנה א' במכינות הכלליות, בשנת תשע"ט למדו בהן 1,951 תלמידים בשנה א', גידול של פי 4.4. צמיחה זו מלמדת על התפתחות משמעותית של מוסד המכינה הקדם-צבאית גם בציבור הלא-דתי. במכינות התורניות, שמלכתחילה פונות לציבור מצומצם בהרבה, גדל מספר התלמידים בשנה א' מ-754 בשנת תשס"ו עד ל-976 בשנת תש"ע, והחל משנה זו הוא נשאר יציב סביב כ-1,000 תלמידים, ובשנת תשע"ט הוא עמד על 1,011.

בתרשים הבא מוצגים הנתונים על המשך לימודים של תלמידי המכינות בשנה ב'.

תרשים 7.10: שיעור התלמידים הממשיכים לשנה ב' במכינות הכלליות (מעורבות וחילוניות) ובמכינות התורניות בשנים תשס"ז-תשע"ט

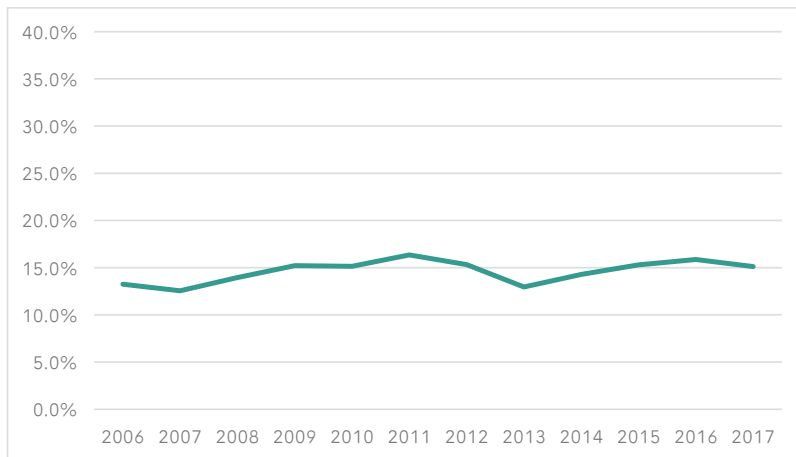
במכינות התורניות ישנה מסורת יציבה של המשך לימודים בשנה ב', כך שלאורך השנים בין 40% ל-50% מהתלמידים המשיכו לשנה ב'. בשנת תשע"ט עמד שיעור הממשיכים לשנה ב' על 45.2%, כך ש-495 תלמידים למדו בתוכניות שנה ב' במכינות התורניות. מנגד, הגידול המשמעותי במספר התלמידים במכינות הכלליות נותר רק בשנה א', אך לא התפתחה בהן מסורת משמעותית של המשך לימודים בשנה ב', ובמרבית המכינות הכלליות כלל לא נפתח מסלול כזה. כך, בין 5% ל-10% מהתלמידים במכינות הכלליות המשיכו לשנה ב', ובשנת תשע"ט עשו זאת 7.5%.

כאמור, אין בנמצא נתונים על פילוח תלמידי המכינות לפי סוג הפיקוח החינוכי שבו הם למדו. לאור זאת, לא ניתן להציג נתונים מדויקים על שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים במכינות מעורבות. ההתרשמות הכללית היא שבכל שנה ישנם כמה מאות בוגרי חינוך ממלכתי-דתי הלומדים במכינות מעורבות, וששנים האחרונות עלה הביקוש בקרב בוגרי חינוך ממלכתי-דתי ללימודים במכינות הלא תורניות, בעיקר מצד נשים המתעדות להתגייס. בנוסף, נשים בוגרות ממלכתי-דתי לומדות גם בשתי מכינות קדם צבאיות המיועדות לבנות דתיות בלבד (צהלי ולפידות אמונה) שבהן לומדות לפי ההערכות כ-100 תלמידות בשנתון.

באשר למכינות התורניות לבנים נראה שניתן לצאת מתוך נקודת הנחה שתלמידיהן הם בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, גם אם סביר שמספר תלמידים בודדים במכינות אלו למד בחינוך הממלכתי. בהינתן הנחה זו הרי שהשוואה בין מספר הגברים בוגרי החינוך

הממלכתי-דתי בשנה מסוימת ובין מספר תלמידי המכינות בשנת הלימודים העוקבת מאפשרת לעמוד בקירוב על שיעור התלמידים הממשיכים ללימודים במכינות תורניות מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי כפי שמוצג בתרשים הבא.

תרשים 7.11: שיעור הממשיכים ללימודים במכינות קדם-צבאיות תורניות מבין מסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי בשנים 2006-2017 (בקירוב)

שיעור הגברים הממשיכים ללימודים במכינות תורניות מבין מסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי היה מצוי במגמת עלייה קלה בין בוגרי 2006 (13.2%) לבוגרי 2011 (16.4%), אך לאחר מכן ישנה ירידה עד לשיעור של 12.9% בקרב בוגרי 2013, ולאחר מכן עלייה קלה והתייצבות סביב 15% בקרב בוגרי 2015-2017 (15.1% מבין בוגרי 2017).

שני נתונים נוספים שחשוב להתייחס אליהם בנוגע להשוואה בין מכינות תורניות למכינות כלליות הם נתוני מספר התקנים ושיעור הנשירה:

תקנים: משרד הביטחון קובע מספר מוגבל של תקנים למכינות התורניות ולמכינות הכלליות, כך שמעבר למכסת התקנים הן אינן יכולות לקבל תלמידים (למעשה מדובר במכסה של אישורי דחיית גיוס לתלמידים). בשנים האחרונות המכינות הכלליות מגיעות למכסת התקנים, ולמעשה הן נדרשות לדחות תלמידים רבים המעוניינים ללמוד בהן בשל מגבלת התקנים. במכינות התורניות, לעומת זאת, בכל אחת משלוש השנים האחרונות (תשע"ח, תשע"ט, תש"ף) הגיע מספר התלמידים בשנה א' לשיעור של 85%-86% ממכסת התקנים שנקבעה. כך, בשנת תש"ף רק 6 מתוך 19 המכינות

התורניות לגברים מימשו את הקצאת התקנים שניתנה להן.¹⁴³ בשל מציאות זו עולה במועצת המכינות הדרישה להגביל את הקמתן של מכינות תורניות חדשות ולהרחיב את מספר התקנים המוקצים למכינות הכלליות.¹⁴⁴

נשירה: גם בנוגע לנשירה מלימודים במכינה ישנם הבדלים בין המכינות התורניות והמכינות הכלליות: הלימודים במכינות מתחילים בחודש אלול ובתחילת ספטמבר בכל שנה. שיעורי הנשירה נכון לתאריך 1.11 בכל שנה היו גבוהים יותר במכינות התורניות: בשנת תשע"ז עמדו שיעורי הנשירה במכינות התורניות על 12.6% לעומת 8.4% במכינות הכלליות; בשנת תשע"ח עמדו שיעורי הנשירה במכינות התורניות על 13.2% לעומת 8.1% במכינות הכלליות; ובשנת תשע"ט עמדו שיעורי הנשירה במכינות התורניות על 8.6% לעומת 6.1% במכינות הכלליות.¹⁴⁵

7.3. מדרשות תורניות והסדר נשים

בפני בוגרות החינוך הממלכתי-דתי עומדות מספר תוכניות המשך לימודיות. נשים המתגייסות לצבא יכולות ללמוד במכינה קדם-צבאית (מכינה מעורבות או מכינה לנשים דתיות) שבסיום הלימודים בה הן ישרתו שירות צבאי רגיל, אך יש להן גם אפשרות למסלול ששמו "הסדר נשים" שבו הנשים לומדות במדרשה תורנית ומתגייסות כקבוצה במסגרת תוכניות מסודרות ומובנות, בדומה למסלול ההסדר לגברים. מדרשות לינדנבאום ועין הנציב הן המוסדות התורניים הראשונים שקיימו מסלול של הסדר נשים, אך כיום נפתחו עוד מספר שלוחות ומדרשות שיש בהן מסלול כזה, כך שסך הכל ישנן תשעה מוסדות בהם ישנו מסלול של הסדר נשים. אפשרות אחרת היא של לימודים תורניים במדרשה לנשים: מרבית הנשים במסלול המדרשה הן בוגרות שירות לאומי או לפני שירות לאומי, אך ישנן גם נשים המתגייסות לצבא הבוחרות בתוכנית לימודים במדרשה, אם כי באופן טבעי מרבית הנשים המתכוונות להתגייס ומבקשות ללמוד לימודים תורניים בוחרות במסלולים המיועדים למתגייסות דתיות (הסדר נשים או מכינה קדם-צבאית). התואר "מדרשה" הינו אקלקטי יחסית, שכן ישנן "מדרשות שילוב" המשלבות בין לימודים תורניים ובין שירות לאומי, ואף קיימות מדרשות המשלבות בין לימודים אקדמיים ולימודים תורניים. כמו כן, גם במדרשות שפועל בהן מסלול הסדר נשים ישנן תלמידות שאינן מתגייסות לצבא והן משרתות בשירות הלאומי לאחר הלימודים במדרשה או קודם לכן.

143. הנתונים מבוססים על מצגת של האגף הביטחוני-חברתי במשרד הביטחון שהוצגה במפגש מכינות קדם-צבאיות דתיות בתאריך 24.10.2019.

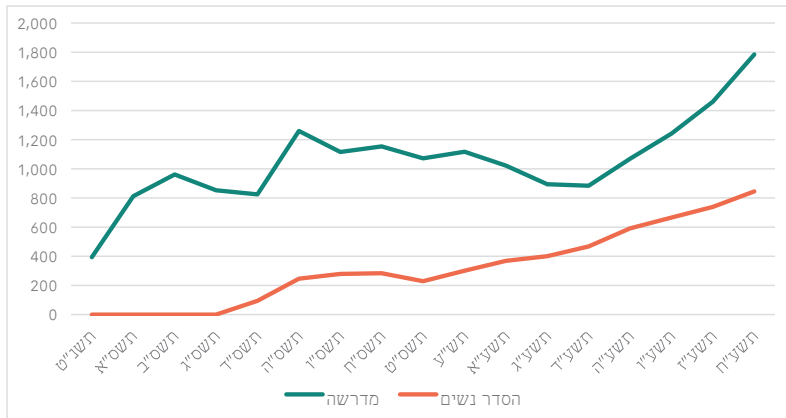
144. ראו על כך אצל ויניגר, 2017, עמ' 8-9.

145. גם נתונים אלו מבוססים על המצגת של משרד הביטחון שהוזכרה לעיל.

להלן אתמקד בהצגת נתונים על השתלבות של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי במסלול הסדר נשים ובמסלול המדרשות התורניות. הנתונים מבוססים על נתוני הלמ"ס, ולפיכך הם מאפשרים להציג נתונים במבט רב-שנתי. בהתאם לכך, נתוני תלמידות המדרשות מבוססים על ההגדרות של הלמ"ס, ולפיכך אינם תואמים בהכרח באופן מדויק את הנתונים של פורום המדרשות התורניות לבנות.

בתרשים הבא מוצג המספר הכולל של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי במדרשות ובמסלול הסדר נשים בשנים תשנ"ט-תשע"ח. נתון זה כולל את כלל הנשים במסלולים אלו בשנה מסוימת, כך שנכללות בו כמה נשים משנתונים שונים בתקופת זמן נתונה (במדרשות: בשנה ב', בהסדר נשים: בשלב השירות הצבאי):

תרשים 7.12: המספר הכולל של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי במדרשות ובמסלול הסדר נשים בשנים תשנ"ט-תשע"ח

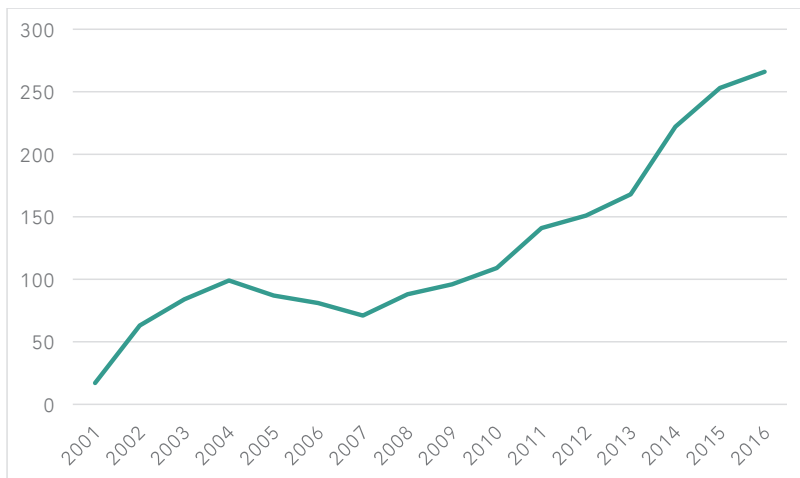

הנתונים מצביעים על התפתחות המוסדות השונים לנשים בשני העשורים האחרונים: בעוד שבשנת תשנ"ט למדו במדרשות תורניות 394 בוגרות של החינוך הממלכתי-דתי, בשנת תשע"ח למדו בהן 1,785 בוגרות חינוך ממלכתי-דתי. באשר למסלול הסדר נשים, מסלול זה הוקם באמצע העשור הקודם. מספר הנשים במסלול עולה בהדרגה, ובשנת תשע"ח 845 בוגרות חינוך ממלכתי-דתי לקחו בו חלק.

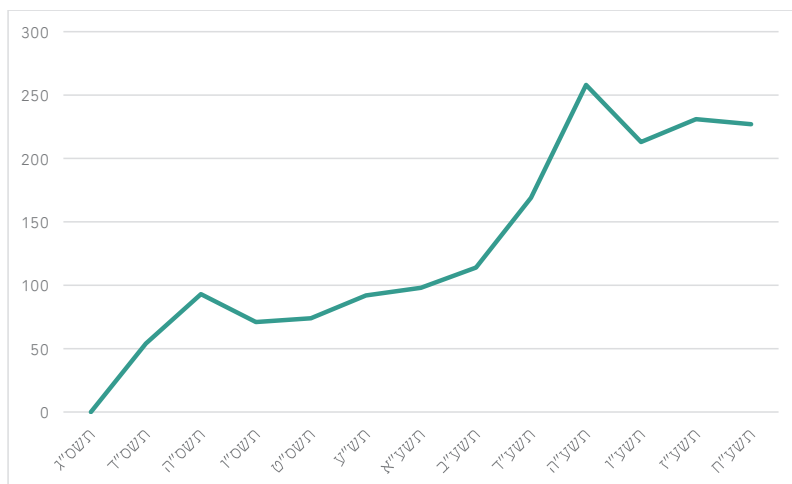
נתונים אלו מתייחסים לכלל בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנה ספציפית במסלולים אלו, ואינם מאפשרים לעמוד על כמות הנשים המדויקת מכל שנתון הממשיכה למסלולים אלו. להלן אבקש להשלים תמונה זו. בשני התרשימים הבאים מוצגים נתונים על השתלבות של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי במסלול הסדר נשים. בתרשים הראשון מוצגים הנתונים לפי שנתונים של מסיימות תיכון (מספר בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מכל שנתון שהמשיכו למסלול הסדר נשים), ובתרשים השני

מוצג מספר בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת הלימודים הראשונה שלהן במסלול הסדר נשים.

תרשים 7.13: מספר בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 1996-2015 שלמדו במסלול הסדר נשים

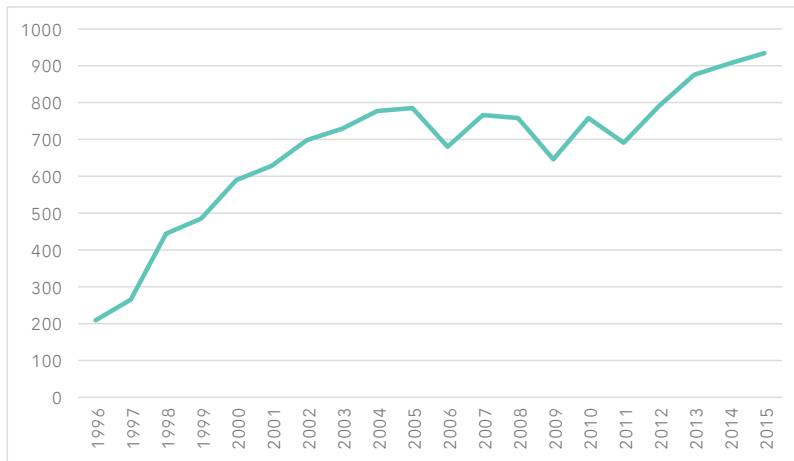
תרשים 7.14: מספר בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת הלימודים הראשונה שלהם במסלול הסדר נשים בשנים תשס"ג-תשע"ח

הנתונים מצביעים על ההתפתחות של מסלול הסדר נשים בתחילת העשור הראשון של המאה ה-21, עד לשנתון 2004 ממנו התגייסו במסגרת מסלול זה 99 נשים. לאחר מכן ניתן לראות ירידה הדרגתית בשנתונים 2005-2007 עד ל-71 נשים משנתון 2007. ניתן לשער שהירידה בכמות הנשים המשתלבות במסלול הסדר החל משנתון 2005 נבעה מהירידה במוטיבציה של נשים לדתיות להתגייס לצבא בעקבות תוכנית ההתנתקות,¹⁴⁶ והדבר בא לידי ביטוי גם בירידה השיעור המתגייסות הכללי מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנים אלו, כפי שמוצג בפרק הבא. על כל פנים, החל מבוגרות שנתון 2007 ישנה עלייה משמעותית בכמות בוגרות החינוך הממלכתי-דתי המשתלבות במסלול הסדר נשים, כך שמקרב בוגרות שנתון 2016 עמדה כמות הנשים על 266 נשים, גידול מספרי של פי 3.75 (375%) בטווח של עשור. נתונים אלו תואמים את העלייה המשמעותית בשיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי המתגייסות לצבא בשנים אלו.

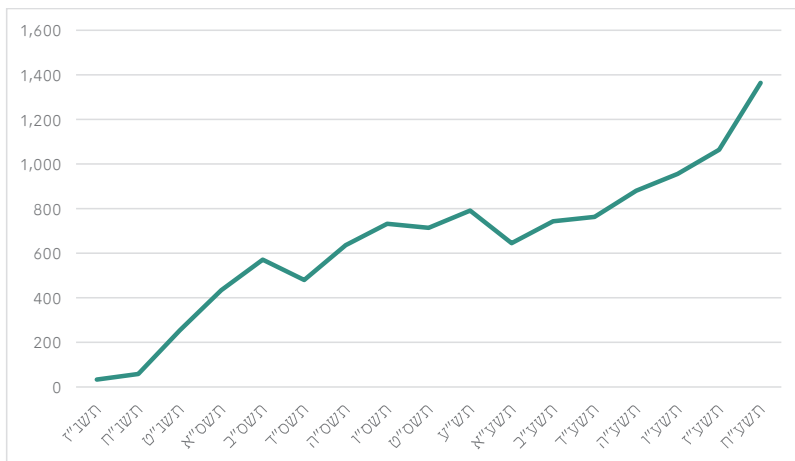
בשני התרשימים הבאים מוצגים הנתונים המקבילים על השתלבות של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בלימודים במדרשות תורניות.

תרשים 7.15: מספר בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 1996-2015 שלמדו במדרשה

146. חלק מהמתגייסות במסלול הסדר נשים נאלצו להשתתף באופן פעיל בתוכנית ההתנתקות, והדבר אף הוביל לכך ששתיים מהן החליטו לסרב פקודה. ראו על כך אצל גרינברג, 2005.

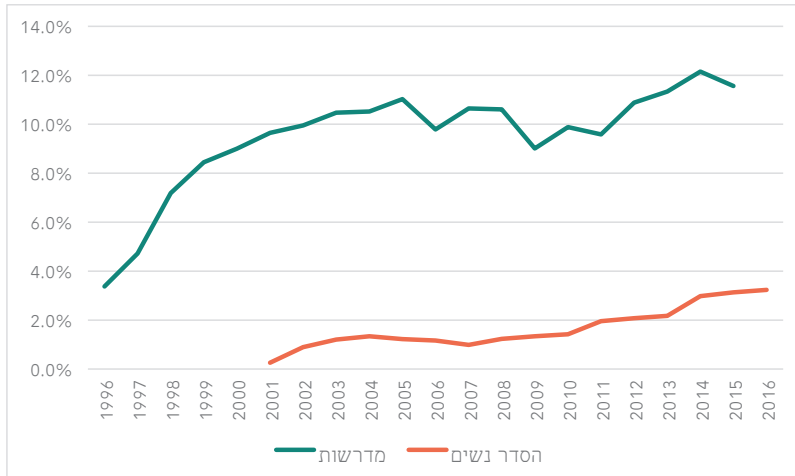
תרשים 7.16: מספר בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת הלימודים הראשונה שלהן במדרשה בשנים תשנ"ז-תשע"ח

הממצאים מלמדים על התפתחותו והתרחבותו של מוסד המדרשה בקרב בוגרות החינוך הממלכתי-דתי. בתרשים הראשון ניתן לראות שמבין בוגרות שנתון 1996 למדו במדרשות 209 בוגרות חינוך ממלכתי-דתי, ואילו מקרב בוגרות שנתון 2015 למדו במדרשות 934 בוגרות חינוך ממלכתי-דתי. נתונים על בוגרות שנתון 2016 אינם מוצגים מכיוון שחלק מהנשים לא הגיעו לשלב המדרשה עד לשנת הלימודים האחרונה שלגביה יש נתונים (תשע"ח). בתרשים השני מוצגים הנתונים לפי שנת הלימודים במדרשה, ולכן הוא מאפשר להציג נתונים עדכניים על שנת הלימודים תשע"ח. בתרשים זה ניתן לראות קפיצה משמעותית בין שנת תשע"ז לתשע"ח. בשנת תשע"ז למדו 1,064 בוגרות של החינוך הממלכתי-דתי בשנת הלימודים הראשונה שלהן במדרשה, ובשנת תשע"ח עשו זאת 1,364 נשים.

עד כה הוצגו הנתונים במספרים אבסולוטיים ולא באחוזים. בתרשים הבא מוצג שיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי שהמשיכו ללימודים במדרשה או במסלול הסדר נשים מבין מסיימות התיכון בשנתונים 1996-2016.

תרשים 7.17: שיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 1996-2016 שלמדו במדרשה או במסלול הסדר נשים

בתרשים זה מוצגת למעשה ההתפתחות של מסלול המדרשה ומסלול הסדר נשים לאורך השנים. באשר למדרשות, הרי שמקרב בוגרות שנתון 2014 בחינוך הממלכתי-דתי 12.2% המשיכו ללימודים במדרשה תורנית. בשנתון 2015 ישנה ירידה קלה, ונתוני שנתון 2016 לא הוצגו כיוון שהייתה בהם ירידה משמעותית שנובעת מכך שבוגרות שנתון זה לא "הספיקו" ללמוד במדרשה עד לשנה האחרונה הנבחנת. לאור זאת, ייתכן שגם הירידה בשנתון 2015 משקפת את העובדה שיש נשים משנתון זה שהחלו ללמוד במדרשה לאחר השנים שלגביהן ישנם נתונים זמינים.

באשר למסלול הסדר נשים, הרי שניתן לראות עלייה הדרגתית לאורך השנים, כך שמבין בוגרות שנתון 2016 השתלבו במסלול זה 3.2% מהנשים. שילוב בין מסלול המדרשה המשלב שירות צבאי (הסדר נשים) ומסלול המדרשה הבלעדי מלמד כי כ-15% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי לומדות בשלב כלשהו לאחר סיום התיכון במסלול לימודים תורני המוכר על ידי המדינה (לא כולל נשים הלומדות במכינות קדם-צבאיות).

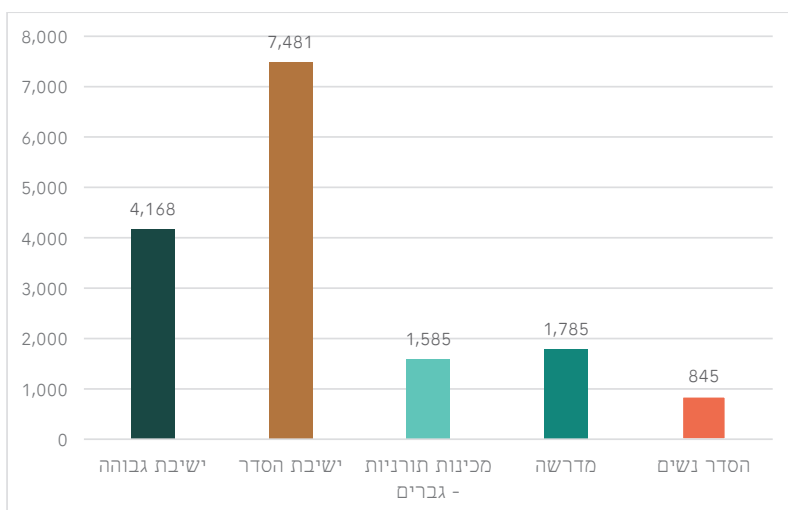
7.4. תמונת מבט רוחבית עדכנית

בסעיפים הקודמים הוצג המשך הלימודים של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בכל אחד

ממוסדות הלימוד באופן נפרד. בסעיף זה אבקש להצביע על תמונת המבט הכוללת והעדכנית של המשך הלימודים של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

בתרשים הבא מוצג מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בכלל מסגרות ההמשך הלימודיות בשנת תשע"ח (הנתונים מוצגים על כלל השנתונים בכל מסגרת ולא רק על שנת הלימודים הראשונה).¹⁴⁷

תרשים 7.18: מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי במסגרות ההמשך הלימודיות, שנת תשע"ח

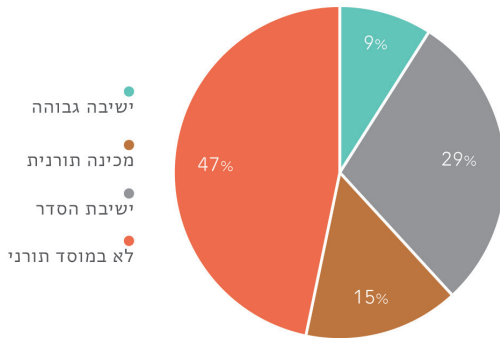
מספר בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הכולל במוסדות ההמשך הלימודיים (ללא כוללים) בשנת תשע"ח עמד על 13,164, מתוכם מרבית התלמידים הם גברים במוסדות ישיבתיים.¹⁴⁸ מוסדות אלו, בניגוד למכינות קדם-צבאיות ולמדרשות הינם מוסדות שתלמידים לומדים בהם במשך מספר רב של שנים ולא למשך שנה או שנתיים בודדות, ולכן מספר התלמידים בהם גבוה יחסית.

בתרשים הבא אבקש להציג את המשך הלימודים של גברים בוגרי חינוך ממלכתי-דתי במוסדות ההמשך התורניים-לימודיים מיד לאחר סיום התיכון.

147. הנתונים המוצגים מבוססים על נתוני הלמ"ס, מלבד נתוני המכינות המבוססים על מספר התלמידים בשנה א' ובשנה ב' במכינות התורניות על פי נתוני משרד החינוך.

148. כפי שצוין לעיל, מספר התלמידים בישיבות הסדר ובהסדר נשים כולל גם תלמידים ותלמידות המצויים בפרק השירות הצבאי, ולפיכך כמות התלמידים בפועל במוסדות אלו נמוכה יותר.

תרשים 7.19: המשך לימודים לאחר סיום התיכון של גברים בוגרי שנתון 2017 בחינוך הממלכתי-דתי במוסדות המשך התורניים

ניתן לראות בתרשים ש-47% מהגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לא המשיכו ללמוד במוסד לימודים תורני לאחר סיום התיכון. מנגד, 29% המשיכו ללימודים בישיבות הסדר, 15% המשיכו ללימודים במכינות תורניות ו-9% המשיכו ללימודים בישיבות גבוהות.¹⁴⁹

באשר לנשים, כפי שהראיתי לעיל, 12% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי ממשיכות ללימודים במדרשה ו-3% ממשיכות ללימודים במסגרות של הסדר נשים.

סיכום ודיון

הממצאים העולים מפרק זה מצביעים על כך שבשני העשורים האחרונים מספר הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכים ללימודים במסגרות תורניות מיד לאחר סיום התיכון נשאר יציב יחסית, והוא עומד כיום על כ-53%, מתוכם 29% בישיבות הסדר, 9% בישיבות גבוהות ו-15% במכינות קדם-צבאיות תורניות. בקרב הנשים המוסדות התורניים התפתחו בשני העשורים האחרונים וחוו גידול הדרגתי מתמשך, ולפי הנתונים העדכניים 12% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי לומדות במדרשות תורניות ו-3% נוספות לומדות במדרשות במסגרת מסלול המשלב לימודים תורניים עם שירות צבאי (הסדר נשים).

¹⁴⁹ כאמור לעיל, חלק מבוגרי ישיבות הסדר והמכינות התורניות משתלבים בשלב מאוחר יותר (ולא מיד לאחר סיום התיכון) בישיבות גבוהות, ולכן בשווח הארוך שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים בישיבות גבוהות הנו גבוה יותר.

8. שירות צבאי ולאומי

מבוא ומתודולוגיה

פרק זה בוחן את היקף ההשתלבות של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשירות צבאי ולאומי לאורך השנים. במסגרת הפרק יינתן דגש לשני נושאים הזוכים לדיון ציבורי נרחב בשנים האחרונות:

1. שיעור הקצינים הדתיים: היקף ההשתלבות של גברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בקורס קצינים בחילות השונים הוא סוגייה הזוכה לדיון ציבורי משמעותי. העלייה בשיעור הקצינים הדתיים בצה"ל מסמלת בעיני רבים את שינוי האליטות בחברה הישראלית ואת מרכזיותה של החברה הדתית-לאומית בתוך החברה הישראלית כיום. מנגד, גורמים חילוניים מסוימים מביטים על תופעה זו בעין שלילית מתוך חששות לנאמנות כפולה של הקצינים הדתיים. הללו רואים בתהליך זה "השתלטות" של החברה הדתית-לאומית על צה"ל שעתידה להביא לסירוב פקודה המוני במקרה של פקודות המנוגדות לתפיסה הדתית, כדוגמת פקודה לפינוי יישובים, וכן טוענים שהדומיננטיות של הגברים הדתיים-לאומיים בצה"ל מביאה להדחה המתבטאת בשינוי אופי של צה"ל ולתהליכי הדרה של נשים.¹⁵⁰ עם זאת, על אף הדיון הנרחב בסוגיה זו אין בנמצא נתונים עדכניים הבוחנים את היקף התופעה בשנים האחרונות, ומטרת פרק זה היא להשלים חוסר זה.

2. שיעור הנשים הדתיות בצה"ל: בעוד שבקרב הגברים אין הבחנה בחובת הגיוס בין חילונים ודתיים, באשר לנשים החוק פוטר נשים דתיות משירות צבאי. לאורך השנים התעצבה בחברה הדתית-לאומית נורמה לפיה הנשים מתנדבות לשירות לאומי, ומינהל החינוך הדתי אף הגדיר את עידוד התלמידות להשתלבות בשירות הלאומי כמדיניות רשמית.¹⁵¹ עם זאת, לנשים הדתיות שמורה כמובן האפשרות להתגייס לצה"ל. בשנים האחרונות הפכה שאלת היחס לשירות הצבאי של נשים דתיות לאחת

150. סוגיית ההדחה בצה"ל שנויה במחלוקת לא רק בשיח הציבורי אלא גם בשיח המחקרי. מחד, ישנם חוקרים המבקשים להצביע על תהליכי הדחה כדוגמת עליית מעמד הרבנות הצבאית, פיוחות במעמד הנשים וחדירה הדרגתית של סמכויות דתיות לתוך הצבא. ראו למשל: לוי, 2015; כרמית-יפת ואלמוג, 2016. מנגד, חוקרים אחרים כדוגמת אשר כהן ורוני קמפינסקי סבורים כי הטענות בדבר הדחה בצה"ל נובעות מחשש חילוני מהשפעות של העלייה בהיקף הדתיים בצבא, אך אין להם ביסוס אמיתי בשינויים המתרחשים בפועל. מאמריהם של חוקרים אלו וחוקרים נוספים מופיעים בתוך קובץ מאמרים הממוקד בנושא: גל וליבל, 2012. ביקורת עדכנית ומקיפה יותר על תזת ההדחה בצה"ל ראו אצל סטטמן, 2019.

151. דגן, לאבל וגרינבוים, 2008. ראש מינהל החינוך הדתי בשנת 2014, אברהם ליפשיץ, אף חזר והדגיש מדיניות זו במסמך מיוחד. ראו: ליפשיץ, 2014. ראו על כך גם אצל נחשוני, 2014.

מאבני המחלוקת בין הקבוצות השונות בחברה הדתית-לאומית. לצד התרחבות הקולות בחברה הדתית-לאומית המבקשים להמיר את השירות הלאומי בשירות צבאי או לכל הפחות לא מתנגדים לשירות צבאי, החלו להוביל רבנים וארגונים שונים התנגדות אקטיבית לשירות צבאי של נשים בכלל, ונשים דתיות בפרט.¹⁵² בנוסף, החלו לעלות גם קולות הקוראים שלא להתנדב אף לשירות הלאומי, אם מטעמים של צניעות ואם מטעמים של התמקדות האישה בהרחבת המשפחה, בפרנסה ובגידול הילדים.¹⁵³ מעבר לשיח הפנימי של החברה הדתית-לאומית זכתה שאלת גיוס הנשים הדתיות גם לדין בשיח הציבורי הכללי במדינה. המוקד שניתן לסוגיה זו בשיח הכללי קשור ככל הנראה למתחים המתהווים בין חלק ממנהיגי החברה הדתית-לאומית ובין גורמים בצה"ל ובחברה החילונית סביב הטענות בדבר תהליכי הדתה של הצבא והמאבק על מקומן של הנשים בצה"ל בכלל, ובשירות הקרבי בפרט.¹⁵⁴ על כל פנים, למרות מרכזיות הנושא בשיח הציבורי מפתיע לגלות עד כמה הדין דל בנתונים. מעט הפרסומים העוסקים בנושא מתמקדים במגמת הגידול בשירות צבאי של נשים דתיות, אך אין בהם ניתוחים רחבים של מאפייני המתגייסות ומתנדבות השירות הלאומי המאפשרים לעמוד על תהליכי העומק העוברים על החברה הדתית-לאומית. מטרתי בפרק זה היא למלא חלל זה כפתח לדין רציני ומשמעותי יותר במגמות המתרחשות בתחום זה.

הפרק מחולק לשלושה סעיפים: הסעיף הראשון ממפה את היקף המתגייסים והמתגייסות מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי; הסעיף השני מעמיק לבחון את מאפייני המתגייסות; הסעיף השלישי בוחן את שיעורי היציאה לקצונה בקרב גברים ונשים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

הפרק מבוסס על שני מקורות מרכזיים: נתוני היציאה לקצונה ונתוני שיעור המתגייסים מבוססים על שתי תשובות מפורטות שהתקבלו מצה"ל לצורך מחקר זה במהלך שנת 2020. עם זאת, נתונים אלו אינם מאפשרים להבחין בין קבוצות שונות בתוך החברה הדתית-לאומית וכן הם אינם מאפשרים להציג תמונת מבט על השירות הלאומי. נתונים על ההתנדבות לשירות לאומי של בוגרי ובוגרות החינוך הממלכתי-דתי אינם קיימים גם ברשות השירות הלאומי-אזרחי (כיום במשרד ההתיישבות) שכן הרשות אינה מפלחת את מתנדבי השירות הלאומי לפי מוסד חינוכי או הגדרה דתית. לצורך כך, המקור השני שבו נעשה שימוש הוא נתוני הגיוס המוסדיים שמפרסם משרד החינוך בשנים האחרונות במערכת "שקיפות בחינוך". כחלק מבחינת מדד הגיוס של כל מוסד תיכוני מפרסם משרד החינוך במערכת את שיעורי הגיוס לצבא וההתנדבות

152. ראו על כך אצל: נוימן, 2016.

153. הקול הבולט בנושא זה הנו של הרב אליעזר מלמד. ראו למשל: מלמד, 2012.

154. להרחבה על שירות הנשים הדתיות מזווית זו ראו אצל שפרן גיטלמן, 2020, עמ' 62-74.

לשירות הלאומי בכל אחד מהמוסדות התיכונים במדינה.¹⁵⁵ עד כה פורסמו הנתונים על בוגרי שנתונים 2011-2016 במערכת החינוך. במוסד חינוכי שבו מספר תלמידי כיתות י"ב ממגדר מסוים היה נמוך מ-30 תלמידים המשרד אינו מפרסם נתונים בשל חיסיון ביטחוני וחסיון הפרט. עם זאת, בשל המיעוט של תלמידות הלומדות בבתי ספר בחינוך הממלכתי-דתי שבהם פחות מ-30 תלמידות בכיתה י"ב, ניתן לגבש קובץ מקיף ומהימן לשימוש מחקרי. על בסיס הצלבת נתוני הגיוס המוסדיים עם קובץ מספר התלמידים שבכל מוסד חינוכי שהופק ממערכת "במבט רחב", התקבל קובץ המספק תמונת מצב על השירות הצבאי והלאומי של 86.4% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016 (יתר הבוגרות למדו במוסדות עם פחות מ-30 תלמידות בכיתה י"ב). כפי שאציג להלן, שיעורי הגיוס בקרב ה"מדגם" הזה של 86.4% מהבוגרות כמעט זהים לגמרי לנתוני הגיוס של צה"ל על כלל הבוגרות, ומכאן שניתן להתייחס לנתונים אלו כמשקפים את המגמות בקרב כלל הבוגרות. באשר לגברים נתוני הגיוס המוסדי מתייחסים ל-82.1% מהתלמידים בחינוך הממלכתי-דתי.

8.1 היקפי שירות: צבא ושירות לאומי

8.1.1 גברים

פילוח נתוני הגיוס המוסדיים שמפרסם משרד החינוך לגבי שנתונים 2011-2016 מלמד כי במוסד ממוצע בחינוך הממלכתי-דתי שיעור הגיוס של הגברים עמד על 88.2% לעומת 93.7% בחינוך הממלכתי-ו-69.5% בחינוך הדרוזי. בחינוך הממלכתי-דתי ישנם שני מוסדות שהינם למעשה ישיבות תיכוניות חרדיות ושיעור הגיוס בהם נמוך מאוד,¹⁵⁶ כך שבחיסור מוסדות אלו שיעור הגיוס הממוצע למוסד בקרב גברים בחינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016 עמד על 89.2%.

נתונים מפורטים שפורסמו בינואר 2021 מציגים תמונה מפורטת ועדכנית גם ברמת כלל הבוגרים.¹⁵⁷ מניתוח הנתונים עולה כי בין 86% ל-88% מהגברים בוגרי שנתונים 2010-2019 בחינוך הממלכתי-דתי מתגייסים בכל שנה, לעומת שיעור של בין 90% ל-93% מבין בוגרי החינוך הממלכתי. באשר לסיבת הפטור מגיוס, נמצא כי בממוצע כ-5% מבוגרי החינוך

¹⁵⁵ קיימת הבחנה מסוימת בין שירות אזרחי לשירות לאומי, אך נתוני הגיוס המוסדיים אינם מבחינים בין השניים. בהתאם לכך גם במחקר זה אני משתמש בביטוי "שירות לאומי" על מנת לתאר את השירות הלאומי והשירות האזרחי יחדיו.

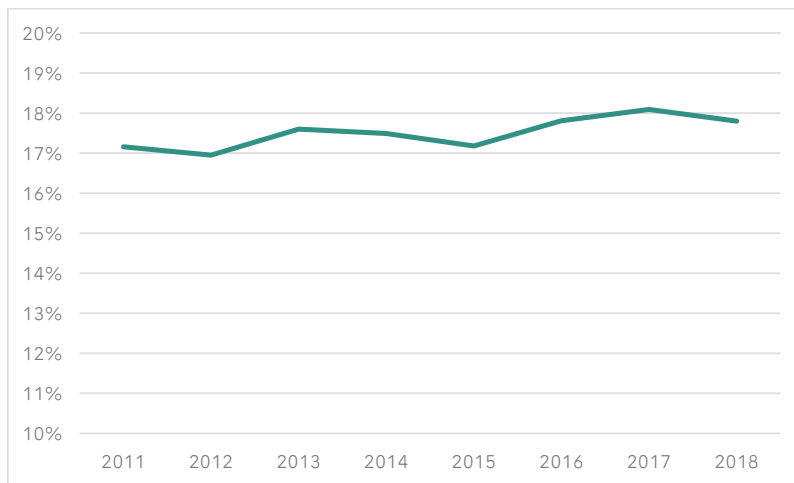
¹⁵⁶ הכוונה לישיבת מערבא וישיבת נהורא.

¹⁵⁷ הנתונים מבוססים על מענה לבקשת חופש מידע שקיבל החוקר עידן ארץ מדובר צה"ל ופורסמו בדף הפייסבוק שלו.

הממלכתי-דתי בכל שנה בעשור האחרון קיבלו פטור משירות צבאי על רקע לימודים בישיבה ("תורתו אומנותו"), כ-5% קיבלו פטור על רקע רפואי וכ-2.5% על רקע סיבות נוספות (רישום פלילי, קשיי הסתגלות או פטירה). בקרב בוגרי החינוך הממלכתי אין כמעט תלמידים שקיבלו פטור על רקע לימודים בישיבה, אך שיעור מקבלי הפטור על רקע רפואי במהלך העשור עלה מ-4.4% ל-7.4% ושיעור מקבלי הפטור מסיבות נוספות עמד על כ-2.5% במוצע לשנה.

נתונים על כלל בוגרי החינוך הממלכתי-דתי התקבלו מצה"ל בנוגע לשיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל הגברים שהתגייסו לצה"ל בשנים 2011-2018.

תרשים 8.1: שיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל הגברים שהתגייסו לצה"ל בשנים 2011-2018

בעשור האחרון מהווים הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בין 17% ל-18% מבין כלל הגברים המתגייסים לצה"ל, כך ששיעורם מבין המתגייסים מצוי בעלייה קלה, ובשנת 2018 הוא עמד על 17.8%. מנגד, שיעור מסיימי התיכון בחינוך הממלכתי-דתי בשנים 2014-2018 מבין כלל התלמידים בבתי הספר בחינוך הממלכתי ובחינוך הדרוזי עמד על 19.9%. בהתחשב בכך שבכל שנה ישנם עוד כ-1750 מתגייסים חרדים,¹⁵⁸

158. ראו על כך במסמך שפרסם צה"ל בפברואר 2020 בשם "צוות הבדיקה בנושא נתוני גיוס חרדים לצה"ל: דו"ח מסכם" (בשיח הציבורי הצוות קיבל את השם ועדת נומה, על שם האלוף במיל' רוני נומה שעמד בראשו).

ועוד כמה מאות מתגייסים בדואים וערבים נוצרים ומוסלמים,¹⁵⁹ נראה ששיעור הגיוס של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי קרוב מאוד לזה של בוגרי החינוך הממלכתי, ובשתי קבוצות אלו שיעור הבוגרים שאינם מתגייסים הוא נמוך מאוד.

בנוסף, הנתונים מצביעים גם על עלייה קלה בהתנדבות לשירות הלאומי בקרב גברים. מבין בוגרי שנתון 2011 בחינוך הממלכתי-דתי התנדבו 1.4% לשירות לאומי, ואילו מבין בוגרי שנתון 2016 התנדבו 1.8% לשירות לאומי. עלייה בהתנדבות לשירות לאומי בין שנתון 2011 לשנתון 2016 הייתה גם בקרב בוגרי החינוך הממלכתי, מ-1.6% ל-2.2%.

8.1.2. נשים

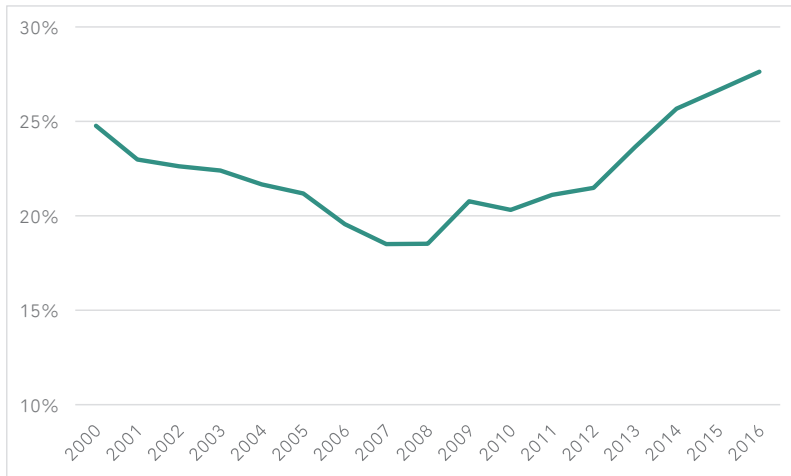
בעוד בקרב הגברים שיעור הגיוס גבוה מאוד הן בחינוך הממלכתי והן בחינוך הממלכתי-דתי, בהתאם לחוק המחייב גברים להתגייס, בקרב הנשים ישנם הבדלים משמעותיים בין שני סוגי הפיקוח כיוון שהחוק פוטר נשים דתיות משירות צבאי. כך, בעוד שיעור המתגייסות מקרב בוגרות החינוך הממלכתי עומד על 92.3%¹⁶⁰, בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בוחרות ברובן להתנדב לשירות הלאומי. עם זאת, יש מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי המתנדבות לשירות צבאי. תופעה זו עמדה בשנים האחרונות במוקד השיח הציבורי, ואף נמצא כי היו אי-דיוקים בנתונים שצה"ל פרסם בנוגע לשיעור הנשים הדתיות בצה"ל שהביאו לבחינת הנתונים ולפרסומם מחדש.¹⁶¹ בתרשים הבא מוצג שיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2000-2016.

¹⁵⁹. על היקף המתגייסים הבדואים ראו: כהן, 2016; חורי וכהן, 2014.

¹⁶⁰. הנתונים מבוססים על נתוני הגיוס המוסדיים של משרד החינוך.

¹⁶¹. להרחבה בנושא ראו אצל ליבסקינד, 2018.

תרשים 8.2: שיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2000-2016¹⁶²

הממצאים מלמדים על ירידה משמעותית בשיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי המתגייסות לצה"ל בעשור הראשון של שנות ה-2000, שהתעצמה בשנתון 2005 והגיעה לשיא בשנתונים 2007-2008, בהם התגייסו לצה"ל 18.5% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי, לעומת 24.8% בשנת 2000. ניתן לשער שהירידה המשמעותית בשיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי המתגייסות לצה"ל משנת 2005 נבעה מהירידה במוטיבציה של נשים דתיות להתגייס בעקבות תוכנית ההתנתקות שיצאה לפועל בחודשים אוגוסט-ספטמבר 2005. החל משנתון 2009 ניתן לראות עלייה הדרגתית בשיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי המתגייסות לצה"ל שהתעצמה מאוד בקרב שנתונים 2013-2016, כך שבשנתון 2016 הגיע שיעור המתגייסות מקרב בוגרות החינוך הממלכתי-דתי לשיא של 27.6%. במספרים אבסולוטיים מדובר על 2,274 מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתון 2016 שהתגייסו לצה"ל.

בעוד נתונים אלו מתייחסים לכלל בוגרות החינוך הממלכתי-דתי, נתוני הגיוס

¹⁶². המידע על שנתונים 2007-2016 מבוסס על נתונים עדכניים שהפיק צה"ל לתקשורת בספטמבר 2019. צה"ל אינו מספק כיום מידע על שנתונים קודמים. המידע על שנתונים 2000-2005 מבוסס על נתונים שהעביר צה"ל בעבר למחקר של מרכז המחקר והמידע של הכנסת. ראו: לוטן וורגן, עמ' 3. המידע על שנתון 2006 מבוסס על מענה לבקשת חופש מידע שהעביר צה"ל למחבר מחקר זה באוגוסט 2012. כיוון שהנתונים מבוססים על חישובים שנערכו בזמנים שונים ייתכן כי ישנם הבדלים בצורות החישוב שעלולים להביא לפערים קלים בנתונים. עם זאת, בהיעדר מקור מידע אחיד נאלצתי להסתמך על המקורות השונים הללו.

המוסדיים שמפרסם משרד החינוך מתייחסים אמנם רק ל-86.4% מהבוגרות בשנתונים 2011-2016, אך מנגד הם מאפשרים לבחון גם את שיעור המשרתות בשירות הלאומי, וכן הם מאפשרים להציג את הנתונים ללא התלמידות בבתי הספר של חב"ד, שמהוות בכל שנה כ-7% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי (כ-500 תלמידות י"ב בשנתון), וששיעור ההתנדבות שלהן לשירות צבאי או לאומי נמוכים מאוד, בהתאם לאופי החרדי של קבוצה זו.

לוח 8.1: בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016, לפי סוג שירות

שירות	ללא מוסדות חב"ד			כולל מוסדות חב"ד		
	לא משרתות	שירות לאומי	שירות צבאי	לא משרתות	שירות לאומי	שירות צבאי
2011	3.2%	74.7%	22.1%	8.6%	70.9%	20.5%
2012	3.4%	72.1%	24.5%	9.1%	70.2%	20.7%
2013	2.4%	70.8%	26.8%	9.4%	67.8%	22.8%
2014	3.1%	68.5%	28.4%	8.5%	66.5%	24.9%
2015	3.4%	67.5%	29.1%	8.6%	64.8%	26.6%
2016	3.4%	67.5%	29.1%	9.2%	63.7%	27.1%

הנתונים על שיעורי הגיוס של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בלוח זה אמנם מבוססים על 86.4% מהבוגרות, אך הם קרובים מאוד לנתוני האמת של כלל הבוגרות: כך למשל, בשנתון 2016 שיעור המתגייסות בלוח זה עמד על 27.1%, לעומת 27.7% בנתוני צה"ל של כלל הבוגרות, ובשנתון 2015 שיעור המתגייסות היה זהה לנתוני כלל הבוגרות ועמד על 26.6%.

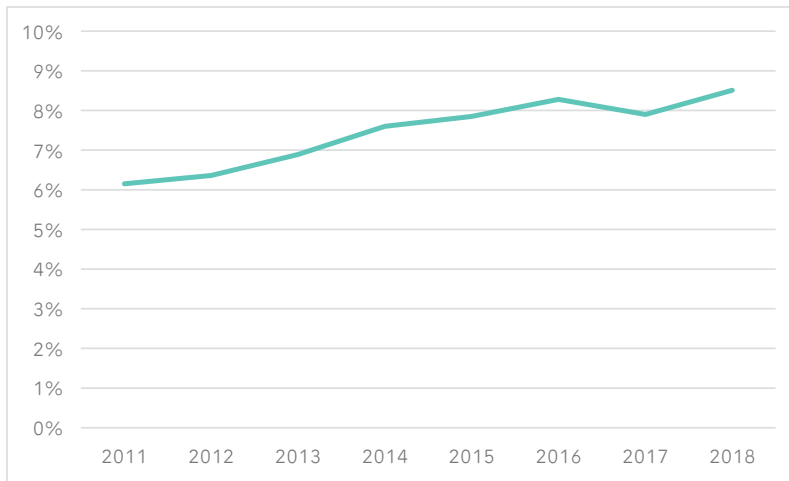
באשר לשיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי המשרתות בשירות הלאומי ניתן לראות ירידה מ-70.9% בשנתון 2011 ל-63.7% בשנתון 2016, באופן התואם את העלייה בשיעור המתגייסות, כך ששיעור הנשים שאינן משרתות כלל נשאר יציב לאורך השנים סביב 9%. עם זאת, הנתונים על שיעור הנשים שאינן משרתות מושפעים מאוד ממוסדות חב"ד שבהם מרבית התלמידות אינן מתנדבות לשירות צבאי או לאומי. בחישוב ללא מוסדות חב"ד ניתן לראות שלאורך השנים שיעור הנשים שאינן משרתות נע סביב 3% בלבד, ובקרב שנתון 2016 הוא עמד על 3.4%¹⁶³. כמו כן, בחישוב ללא מוסדות חב"ד ניתן לראות ששיעור המתגייסות ושיעור המשרתות בשירות הלאומי למעשה

163. שיעור הלא-משרתות מבוסס על חיסור של מספר המתגייסות ומספר המתנדבות לשירות לאומי מכלל התלמידות. מכיוון שייטחנו מקרים של בוגרות ששירתו בשירות לאומי ולאחר מכן בחרו להתגייס, ייתכן שיש בנות הנספרות פעמיים, כך ששיעור הלא-משרתות גבוה במקצת. על כל פנים, מדובר בתופעה זניחה ביותר שהשפעה שלה היא ככל הנראה בטווח עשיריות האחוז בלבד.

גבוה יותר: כך, בשנתון 2016 התגייסו לצה"ל 29.1% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי במסגרת שאינה חב"דית ו-67.5% מהן התנדבו לשירות הלאומי.

העלייה בשיעור הגיוס של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי באה לידי ביטוי באופן טבעי גם בשיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל הנשים המתגייסות לצה"ל, כפי שמוצג בתרשים הבא.

תרשים 8.3: שיעור הנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל הנשים שהתגייסו לצה"ל בשנים 2011-2018

בשנת 2011 היוו בוגרות החינוך הממלכתי-דתי 6.2% מבין כלל הנשים המתגייסות לצה"ל. בעקבות העלייה בשיעור הגיוס של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי, עלה באופן הדרגתי גם שיעורן מבין כלל המתגייסות, ובשנת 2018 הוא הגיע לשיא של 8.5% מבין כלל המתגייסות.

8.2 מאפייני המתגייסות

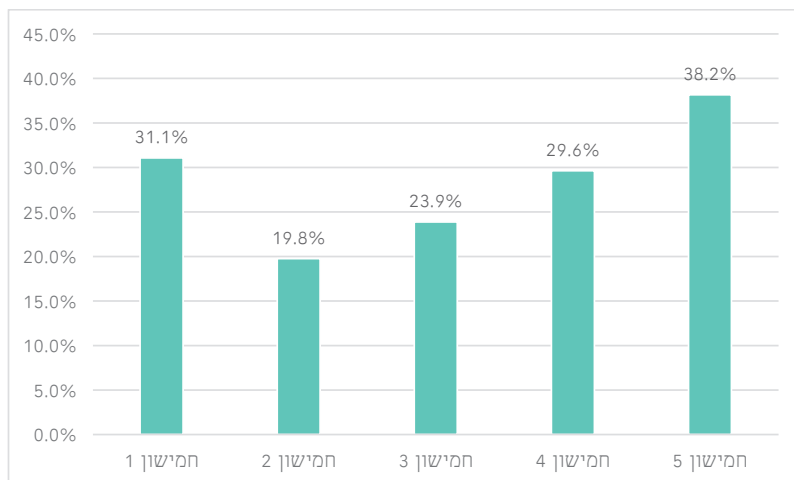
8.2.1 רקע חברתי-כלכלי

כפי שהוסבר במבוא לפרק, ניתן לבחון את מאפייני המתגייסות על בסיס נתוני הגיוס המוסדיים של בתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי, בהם יש מידע על 86.4% מתלמידות כיתה י"ב בחינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016. משרד החינוך מפרסם לצד נתוני הגיוס המוסדיים את חמישון הטיפוח של התלמידים בכל אחד מהמוסדות. בתי הספר בחמישון 1 הם בתי הספר שבהם התלמידים הם מקבוצת הרקע החברתי-כלכלי

הגבוה ביותר, לאחר מכן חמישון 2 וכן הלאה.¹⁶⁴ בתרשים הבא מוצגים נתוני הגיוס של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת 2016, לפי חמישון טיפוח.

תרשים 8.4: שיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת 2016, לפי חמישון טיפוח

שיעור המתגייסות בחינוך הממלכתי-דתי בקרב בוגרות שנתון 2016 גבוה בשתי קבוצות הקצה של הרקע החברתי-כלכלי: בחמישון של הרקע החברתי-כלכלי הנמוך ביותר (5) ובחמישון של הרקע החברתי-כלכלי הגבוה ביותר (1). למעשה, מלבד התלמידות בחמישון 1 הרי שכלל שהתלמידות הן מרקע חברתי-כלכלי גבוה יותר שיעור הגיוס שלהן נמוך יותר, כך ששיעורי הגיוס הם הנמוכים ביותר בקרב תלמידות בבתי ספר בחמישון 2.

בלוח הבא מוצגים נתוני הגיוס של כלל השנתונים 2011-2016 לפי חמישון טיפוח.

¹⁶⁴. הדירוג המופיע בקובץ הגיוס המוסדי שונה במעט מחמישון הטיפוח הכללי של בתי הספר. ייתכן שהדבר נובע מכך שחמישון הטיפוח מתייחס אך ורק לתלמידי כיתות י"ב ולא לכלל המוסד. על כל פנים, ההבדלים הם מינוריים מאוד וניתוח הנתונים לפי חמישון הטיפוח המוסדי המקובל היה מציג ממצאים אלה כמעט לחלוטין. הבדל מסוים בין שני החמישונים הוא שבחמישון המופיע בקובץ הגיוס ישנם למעשה חלוקות לשש קבוצות טיפוח. כיוון שבקבוצת הטיפוח 5 ובקבוצת הטיפוח 6 ישנם תלמידים מעטים אחדו שתי הקבוצות הללו לקבוצה אחת כיניתי חמישון 5.

לוח 8.2: שיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016, לפי חמישון טיפוח

חמישון 5	חמישון 4	חמישון 3	חמישון 2	חמישון 1	
702	1,462	1,176	1,791	1,705	ממוצע תלמידות בשנה
29.7%	24.4%	19.7%	13.7%	20.1%	2011
31.9%	22.8%	20.0%	13.1%	22.7%	2012
29.5%	27.8%	21.9%	15.2%	24.7%	2013
33.4%	27.1%	19.7%	19.0%	29.4%	2014
40.4%	28.4%	24.3%	18.8%	29.0%	2015
38.2%	29.6%	23.9%	19.8%	31.1%	2016
28.3%	21.4%	21.2%	43.9%	54.6%	שיעור השינוי בין 2011 ל-2016

השינוי המשמעותי בשיעור המתגייסות בשנתונים 2011-2016 התרחש בקרב תלמידות משני החמישונים הגבוהים, שהן כמחצית מבין מסיימות התיכון בחינוך הממלכתי-דתי, ובפרט בקרב חמישון 1. בקרב התלמידות בחמישון 1 עלה מספר המתגייסות ב-54.6% בתוך חמש שנים בלבד, מ-20.1% מבין בוגרות שנתון 2011 ל-31.1% מבין בוגרות שנתון 2016 (במספרים אבסולוטיים העלייה היא מ-322 מתגייסות ל-585 מתגייסות). בקרב התלמידות בחמישון 2 הייתה גם כן עלייה משמעותית, של 43.9%, אם כי נכון לשנתון 2016 שיעור המתגייסות בחמישון זה הוא עדיין הנמוך ביותר, כאמור. בשלושת העשירונים האחרים שיעור השינוי לאורך השנים היה נמוך בהרבה ונע בין 21% ל-28%. בחינת הנתונים לפי עשירון הטיפוח המוסדי (שאינו מופיע בתרשים) מדגישה אף יותר את התהליך: בשני העשירונים העליונים (1 ו-2) שיעור השינוי עמד על 61%, בעוד בשני העשירונים הבאים (3 ו-4) שיעור השינוי עמד על 27.2%. למעשה, בעשירון העליון (1) התגייסו מבין בוגרות שנתון 2016 52.6% (!) מהתלמידות לעומת 23.5% מבוגרות שנתון 2011, ואילו בעשירון השני (2) השינוי היה מ-15.8% ל-26%.¹⁶⁵

הממצא המרכזי העולה מסעיף זה הוא שהשינוי המשמעותי בשיעור המתגייסות מבין מסיימות החינוך הממלכתי-דתי התרחש בעיקר בקרב תלמידות ברמה חברתית-כלכלית גבוהה.

165. עם זאת, חשוב לציין שמספר התלמידות בבתי ספר מעשירון 1 ירד משמעותית בין שנתון 2011 לשנתון 2016, מ-952 ל-467, וייתכן שגם לכך היו השפעות על האחוזים.

8.2.2. מחוז גאוגרפי

בסעיף זה מוצג שיעור המתגייסות בחלוקה לפי המחוז הגאוגרפי שאליו משויכים בתי הספר שבהם למדו בוגרות החינוך הממלכתי-דתי. בתי הספר בחינוך העל-יסודי מחולקים לשמונה מחוזות:

צפון: למחוז זה משויכים בתי ספר ברשויות מקומיות באזור הצפון: טבריה, עפולה, בית שאן, צפת ומעלות.

חיפה: למחוז זה משויכים בתי ספר ברשויות מקומיות באזור חיפה: חיפה, חדרה, פרדס חנה-כרכור והקריות.

תל אביב: למחוז זה משויכים בתי ספר ברשויות מקומיות באזור תל אביב ומישור החוף, ובכלל זה: תל אביב, בת-ים, פתח תקווה, רמת גן, חולון, הרצליה, נתניה ועוד.

מרכז: למחוז זה משויכים בתי ספר ברשויות מקומיות באזור המזרחי ובאזור הדרומי של מרכז הארץ, ובכלל זה: כפר סבא, ראש העין, ראשון לציון, רחובות ועוד.

מנח"י (מינהל חינוך ירושלים): למחוז זה משויכים בתי ספר הממוקמים בעיר ירושלים בלבד. בשל כך אכנה מחוז זה להלן בשם "ירושלים (עיר)".

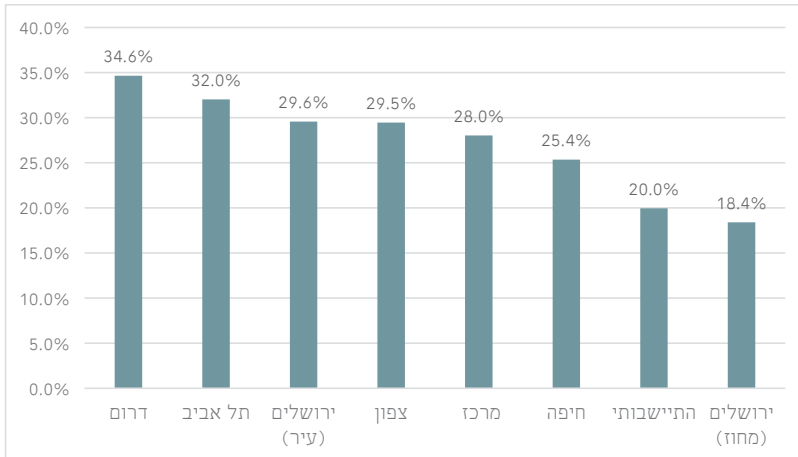
ירושלים: למחוז זה משויכים בתי ספר ברשויות מקומיות באזור ירושלים, ללא בתי הספר בעיר ירושלים עצמה. בכלל זה: מטה בנימין, מעלה אדומים, בית שמש, מודיעין ועוד. להלן אכנה מחוז זה בשם "ירושלים (מחוז)".

דרום: למחוז זה משויכים בתי ספר ברשויות מקומיות באזור הדרום ובכלל זה: אשדוד, אשקלון, אופקים, באר שבע, דימונה, ערד ועוד.

חינוך התיישבותי: למחוז זה משויכים בתי ספר פנימייתיים הממוקמים בכל רחבי הארץ. בתי ספר אלו הם למעשה מוסדות על-אזוריים, וברבים מהם לומדות תלמידות המתגוררות שלא במחוז הגאוגרפי שבו ממוקם בית הספר, כך שגם עבור מחקר זה כדאי להתייחס אליהן בנפרד ולא כחלק מהמחוז שבו בית הספר ממוקם. ראוי לציין כי חלק ניכר מבתי הספר הללו הם למעשה אולפנות בעלות אוריינטציה תורנית המאופיינות בתלמידות ברמה חברתית-כלכלית גבוהה כדוגמת אולפנת בהר"ן, אולפנת אבן שמואל ואולפנת כפר פינס, אך ישנם גם בתי ספר אזוריים של קיבוצים דתיים המשתייכים לחינוך ההתיישבותי.

בתרשים הבא מוצגים נתוני הגיוס של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת 2016, לפי מחוז.

תרשים 8.5: שיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת 2016, לפי מחוז

המחוז שבו שיעור המתגייסות הוא הגבוה ביותר הוא מחוז דרום (34.6%), ולאחריו מחוז תל אביב (32%). מנגד, שיעור המתגייסות נמוך באופן יחסי במחוז ירושלים (18.4%) ובבתי הספר הפנימייתיים של המחוז ההתיישבותי (20%). בעוד בתרשים הקודם הוצגה תמונת המצב העדכנית ביותר, הרי שבלוח הבא מוצגות המגמות לאורך השנים 2011-2016.

לוח 8.3: שיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016, לפי מחוז

התיישבותי	דרום	ירושלים (עיר)	ירושלים (מחוז)	תל אביב	מרכז	חיפה	צפון	
1,154	924	815	893	1,259	905	348	535	ממוצע תלמידות בשנה
18.3%	26.4%	27.5%	12.0%	18.9%	18.8%	13.1%	27.0%	2011
18.1%	24.4%	22.3%	13.7%	22.5%	22.7%	13.8%	25.6%	2012
18.5%	28.9%	25.8%	17.6%	23.7%	21.8%	20.8%	26.7%	2013
19.5%	28.3%	30.0%	21.7%	25.8%	27.9%	24.3%	20.8%	2014
24.2%	27.6%	31.3%	23.0%	28.7%	25.1%	21.9%	31.0%	2015
20.0%	34.6%	29.6%	18.4%	32.0%	28.0%	25.4%	29.5%	2016
8.9%	31.1%	7.4%	53.1%	69.1%	49.3%	93.3%	9.0%	שיעור השינוי בין 2011 ל-2016

בארבעה מחוזות נרשם גידול משמעותי בשיעור המתגייסות בין שנתון 2011 לשנתון 2016: חיפה (93.3%), תל אביב (69.1%), ירושלים (53.1%) ומרכז (49.3%). מחוזות ירושלים וחיפה היו בשנתון 2011 המחוזות עם שיעור המתגייסות הנמוך ביותר (12% - 13), והמגמה מראה שמחוז חיפה התקרב עם השנים לשיעור המתגייסות הארצי של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי (25.4%), בעוד שבמחוז ירושלים הייתה עלייה משמעותית עד לשנתון 2015 ולאחר מכן ירידה בשנתון 2016. לעומתם, במחוז מרכז ובמחוז תל אביב שיעור המתגייסות משנתון 2011 היה קרוב לשיעור המתגייסות הארצי של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי (18.8% ו-18.9%), ובמהלך השנים הם חוו גידול משמעותי בשיעור המתגייסות ואף עברו את השיעור הממוצע הארצי, ובפרט מחוז תל אביב ששיעור המתגייסות בו הגיע עד ל-32%.

מנגד, במחוזות הפריפריה הגאוגרפית (צפון ודרום) ובעיר ירושלים שיעור המתגייסות היה בשנתון 2011 הגבוה ביותר (כ-27% בשלושת המחוזות), אך העלייה עד לשנתון 2016 בשיעור המתגייסות הייתה מינורית מאוד: במחוז הצפון עלייה של 9%, בעיר ירושלים עלייה של 7.4%, ובמחוז דרום עד לשנת 2015 הייתה עלייה מינורית של 4.6% בלבד. בשנתון 2016 הייתה קפיצה בשיעור המתגייסות כך ששיעור השינוי בין שנתון 2011 לשנתון 2016 היה 31.1%, עדיין נמוך ביחס לגידול בשיעור המתגייסות במחוזות חיפה, תל אביב, ירושלים ומרכז.

על מנת לעמוד על היחס שבין ממצאים אלו ובין הממצאים בדבר הרמה החברתית-

כלכלית של המתגייסות, מוצג בלוח הבא שיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנים 2011-2016 שלמדו בבתי ספר בחמישון טיפוח 1 ובחמישון טיפוח 2, לפי מחוז.

לוח 8.4: בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016, לפי מחוז וחמישון טיפוח

ממוצע תלמידות בשנה	צפון	חיפה	מרכז	תל אביב	ירושלים (מחוז)	ירושלים (עיר)	דרום	התיישבותי
ממוצע תלמידות בשנה	535	348	905	1,259	893	815	924	1,154
שיעור תלמידות בבתי ספר בחמישון טיפוח 1	0.0%	0.0%	73.3%	33.3%	10.7%	12.2%	0.0%	37.1%
שיעור תלמידות בבתי ספר בחמישון טיפוח 2	0.0%	15.5%	15.1%	18.1%	63.8%	31.0%	8.4%	40.8%

במחוזות הפריפריה הגאוגרפית ישנו מיעוט של תלמידות מרקע חברתי-כלכלי גבוה: במחוז צפון אין בכלל בתי ספר בשני החמישונים הגבוהים, ובמחוז דרום אין בתי ספר בחמישון 1 ורק 8.4% מהתלמידות למדו בבתי ספר בחמישון 2. שיעור נמוך במיוחד של תלמידות מרקע חברתי-כלכלי גבוה ניתן לראות גם במחוז חיפה שרק 15% מהתלמידות בו בשנתונים 2011-2016 למדו בבתי ספר בחמישונים הגבוהים. מנגד, במחוז מרכז, מחוז ירושלים ומחוז התיישבותי רוב מוחלט של התלמידות הינן מרקע חברתי-כלכלי גבוה; במחוז מרכז 73.3% מהתלמידות למדו בבתי ספר בחמישון 1, ועוד 15.1% בחמישון 2 (ביחד כמעט 90%); במחוז התיישבותי 77.9% מהתלמידות הן משני החמישונים הגבוהים, ובמחוז ירושלים (מחוז) 74.5%. במחוז תל אביב ובמחוז ירושלים (עיר) שיעור התלמידות בבתי ספר משני החמישונים הגבוהים נע סביב 50%.

אם כן, רוב המחוזות שבהם נרשמה עלייה משמעותית בשיעור המתגייסות הם מחוזות ששיעור ניכר מהתלמידות בהם לומדות בבתי ספר בדירוג חברתי-כלכלי גבוה יחסית (מרכז, ירושלים ותל אביב). החריג הבולט בהקשר זה הוא מחוז חיפה שהתלמידות בו אינן בדירוג חברתי-כלכלי גבוה, אם כי יש לציין ששיעור התלמידות במחוז זה נמוך מאוד בחינוך הממלכתי-דתי באופן יחסי לשאר המחוזות. חריג מרכזי מהכיוון השני הוא מחוז התיישבותי שרובן המוחלט של התלמידות המשיכות אליו לומדות בבתי ספר בדירוג חברתי-כלכלי גבוה, אך שיעור הגידול בהיקף המתגייסות בו קטן מאוד.

ניתוח של הממצאים העולים מסעיף זה מעלה את התמונה הבאה: הגידול המשמעותי בשיעור המתגייסות נרשם במחוזות הממוקמים במרכז הארץ, באזור בו מתגוררת קבוצה משמעותית בחברה הדתית-לאומית שזכתה על ידי הסוציולוגים לכינוי "הרוב

הבורגני הדומם".¹⁶⁶ קבוצה זו מתואמת במידה רבה עם דירוג חברתי-כלכלי גבוה, אם כי גם במחוז חיפה שאינו מאופיין בדירוג זה נצפתה מגמה של גידול משמעותי. כך למשל, נרשם גידול משמעותי בשנתונים 2011-2016 בשיעור המתגייסות באולפנת השומרון באלקנה (מ-18% בשנתון 2011 ל-41% בשנתון 2016), באולפנת צביה בהרצליה (מ-10% ל-53%) ובאולפנת הרא"ה ברמת גן (מ-13% ל-35%).

למעשה, דווקא נתוני מחוז ירושלים מראים מגמה זו של עלייה בשיעורי הגיוס בקרב הזרם המרכזי והבורגני של הציונות הדתית. מחוז זה מורכב מבתי ספר בשש רשויות מקומיות שניתן לחלקן לשני סוגים: שתי רשויות מקומיות הקרובות למרכז הארץ: מודיעין ובית שמש; ולצידן ארבע רשויות מקומיות ביהודה ושומרון, רובן בעלות נטיות חרדיות-לאומיות: מטה בנימין, בית אל, קריית ארבע ומעלה אדומים. הממצאים מלמדים כי באזורים החרד"ליים שבמחוז זה שיעור המתגייסות כמעט ולא השתנה במהלך השנים והוא נשאר נמוך גם בשנת 2016 (ואף ירד בחלק מהמוסדות): 0% מתגייסות באולפנת מעלה לבונה ובאולפנת נריה, 1% באולפנת רעיה בבית אל, ו-6% באולפנת צביה כוכב יעקב. לעומת זאת, בבתי הספר באזורים הבורגניים של מחוז זה נרשמה עלייה חדה בשיעור המתגייסות: למשל, באולפנת בני עקיבא במודיעין (מ-24% בשנתון 2011 ל-48% בשנתון 2016) ובאולפנת נגה שבבית שמש (מ-31% ל-65%).

המגמה של עלייה קלה בלבד בשיעור המתגייסות ביישובים בעלי המאפיינים החרד"ליים באזור ירושלים באה לידי ביטוי גם בנתוני מחוז התיישבותי. מחוז זה משקף, כאמור לעיל, בעיקר מוסדות פנימייתיים בעלי נטיות לכיוון החרד"לי, ולפיכך שיעור המתגייסות בו הוא נמוך יחסית (20%), וכאמור גם לא נצפתה בו מגמת גידול משמעותית בשיעור המתגייסות על אף הדירוג החברתי-כלכלי הגבוה של התלמידות בבתי ספר אלו: מתוך 14 בתי הספר בחינוך התיישבותי בשנת 2016, בשבעה שיעור המתגייסות לא עלה על 6%, ובשלושה מהם הוא אף עמד על 0% (למשל, באולפנת בהר"ן בגדרה). נתונים אלו מאוזנים בעיקר בשל השיעור הגבוה של מתגייסות בבתי ספר האזוריים של הקיבוצים הדתיים הנכללים גם הם במחוז התיישבותי.

מן העבר השני, גם בעיר ירושלים, שבה שיעור מתגייסות גבוה יחסית (29.6% בשנת 2016) לא נרשם גידול משמעותי בשיעור המתגייסות. נראה שהדבר נובע מכך שהעיר ירושלים מאופיינת בשתי קבוצות דתיות-לאומיות מנוגדות: קבוצה דתית-ליברלית וקבוצה חרד"לית. בקבוצה החרד"לית שיעור המתגייסות הוסיף להיות נמוך יחסית גם בשנת 2016. לעומת זאת, בקבוצה הדתית-ליברלית שיעור המתגייסות אמנם גבוה מאוד, אך הוא היה כזה גם בשנתון 2011, כך שהגידול לא היה משמעותי. תופעה

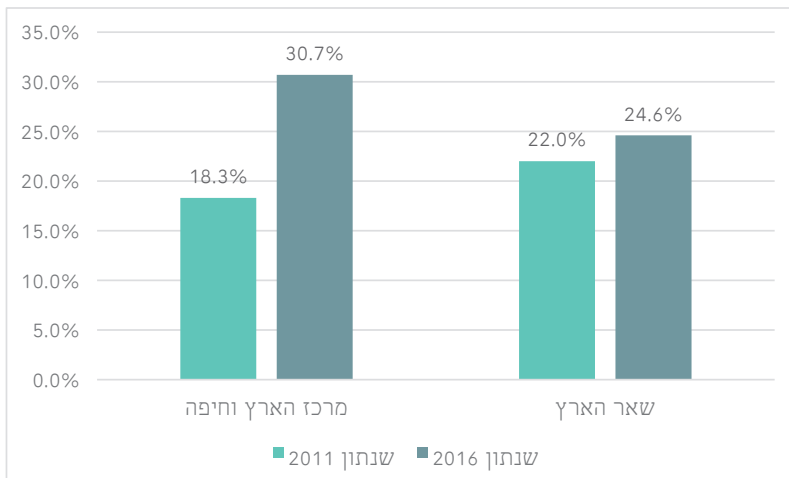
166. ראו למשל בספרו של שלג, 2000.

דומה נצפתה גם בכמה בתי ספר דתיים-ליברליים בחינוך ההתיישבותי: כך למשל, במקיף שדה אליהו עמד שיעור המתגייסות בשנתון 2016 על 66%, אך למעשה כבר בשנתון 2011 הוא עמד על 62%. יתירה מכך, בתיכון האזורי של קיבוץ יבנה עמד שיעור המתגייסות בשנתון 2016 על 80%, אך בשנתון 2011 הוא היה גבוה יותר ועמד על 88%.

המסקנה העולה מדברים אלו היא שבשלוש קבוצות משמעותיות בחברה הדתית-לאומית שיעור המתגייסות לא עלה באופן משמעותי לאורך השנים: הקבוצה הפריפריאלית, הקבוצה החרד"לית – ששיעור המתגייסות עלה בה במקצת אך הוא נשאר נמוך מאוד, והקבוצה הדתית-ליברלית – ששיעור המתגייסות בה הוא אמנם גבוה מאוד, אך הוא היה כזה כבר בשנתון 2011. לקבוצות אלו ניתן לצרף כאמור גם את הקבוצה החב"דניקית שבה שיעור הגיוס היה ונותר אפסי. לעומת קבוצות אלה מתבלטת קבוצה משמעותית אחת שבה שיעור המתגייסות זינק בין שנתון 2011 לשנתון 2016 באופן חד: הקבוצה הממוקמת במרכז הארץ ובאזור חיפה המייצגת את הרוב הבורגני הדומם של החברה הדתית-לאומית.

בתרשים הבא מוצגים הנתונים מתוך השוואה בין שתי קבוצות בלבד: תלמידות בבתי ספר ממרכז הארץ וחיפה (כולל רשויות ממחוז ירושלים שאינן ביהודה ושומרון: מודיעין ובית שמש); ומולן תלמידות בבתי ספר בשאר המחוזות: צפון, דרום, העיר ירושלים, חינוך התיישבותי ורשויות ממחוז ירושלים הממוקמות ביהודה ושומרון)

תרשים 8.6: שיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתון 2011 לעומת שנתון 2016, לפי אזור גאוגרפי

השינוי בשיעור המתגייסות התרחש באופן מובהק בקרב תלמידות ממרכז הארץ ואזור

חיפה, בעוד בשאר המחוזות השינוי היה מינורי בלבד. כך, בקרב התלמידות ממרכז הארץ וחיפה שיעור המתגייסות עלה ב-67.8% (מ-18.3% בשנתון 2011 ל-30.7% בשנתון 2016), בעוד שבשאר המחוזות שיעור המתגייסות עלה ב-11.8% (מ-22% ל-24.6%).

8.2.3. רשת חינוך

בסעיף זה מוצגים שיעורי הגיוס בחלוקה לפי רשת החינוך של בתי הספר שבהן למדו בוגרות החינוך הממלכתי-דתי. חלק ניכר מבתי הספר העל-יסודיים בישראל שייכים לרשת חינוך, ובפרט בחינוך הממלכתי-דתי: 58% מהתלמידות בכיתה י"ב בחינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016 למדו בבתי ספר המשתייכים לרשת חינוך.¹⁶⁷ חשיבות בחינת שיעורי הגיוס בחלוקה לרשתות נובעת מכך שבמקרים רבים לרשתות החינוך יש מאפיינים ייחודיים המתבטאים בתפיסה החינוכית של בית הספר ובמאפייני התלמידים, ובפרט בחינוך הממלכתי-דתי. להלן מוצגות הרשתות השונות הפועלות בחינוך הממלכתי-דתי העל-יסודי לבנות, כולל פיסקה קצרה המתארת את תפיסת העולם והמאפיינים המרכזיים של כל רשת.¹⁶⁸ כטבען של הגדרות קצרות וכלליות, התיאור הוא דיכוטומי ומכליל באופן יחסי, אך נראה שהוא אכן משקף את הכיוונים הכלליים של הרשתות השונות. הרשתות מוצגות לפי שיעור התלמידות הלומדות בהן מכלל בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016.

בני עקיבא (18% מהתלמידות): רשת זו היא רשת החינוך מיסודה של תנועת הנוער בני עקיבא. בדומה לתנועת הנוער, גם הרשת מציגה תפיסה דתית-לאומית הנתפסת בציבוריות הישראלית כזרם המרכזי של הציונות הדתית המזוהה לא פעם עם המפד"ל על גלגוליה השונים. בהתאם לכך, הרשת גם מכילה בתוכה קבוצות שונות בצינונות הדתית. יו"ר הרשת הוא הרב חיים דרוקמן המזוהה גם הוא עם תפיסה דתית-לאומית מסוג זה.

אמי"ת (14%): רשת זו מציגה תפיסת עולם דתית הנחשבת למודרנית וליברלית יחסית. הרשת שמה דגש מרכזי על ערכי פתיחות, מחויבות דתית מתוך בחירה וחינוך למצוינות בכל תחומי הידע. בדומה לרשת בני עקיבא, גם רשת אמי"ת פועלת בקרב

¹⁶⁷ נתון זה, וכן ההתייחסות להלן לשיעור התלמידות בכל רשת, מתייחסים כאמור רק לנתונים על בתי הספר שיש מידע על שיעורי הגיוס של התלמידות בהן. כאמור לעיל, 86.4% מהתלמידות לומדות בבתי ספר שיש לגביהם מידע.

¹⁶⁸ על מנת להגדיר את הרשתות השתמשי בעיקר במידע שהרשתות מפרסמות על אודות עצמן באתרי האינטרנט שלהן, וכן בערך הוויקיפדיה של כל רשת, מתוך רצון להציג את הרשתות בצורה אובייקטיבית ככל הניתן.

מגוון רחב של אוכלוסיות בכל רחבי הארץ, אם כי באופן יחסי יש לה פעילות גבוהה יותר באזורי הפריפריה החברתית והגאוגרפית, והיא מפעילה תיכונים מקיפים רבים באזורים אלו.

צביה (12%): רשת זו מציגה תפיסת עולם דתית המזוהה כחרדית-לאומית. הרשת קרויה על שמו של הרב צבי יהודה קוק ז"ל, והיא הוקמה על ידי תלמידיו מייסבת מרכז הרב שרמת החינוך התורני בבתי הספר הממלכתיים-דתיים לא סיפקה אותם. הסלוגן של הרשת הוא "מובילה בחינוך התורני-ציוני". בניגוד לרשתות האחרות, כל המוסדות התיכוניים לבנות ברשת צביה מוגדרים כ"אולפנה".

אורט+דרכא (8%): רשת אורט איננה רשת דתית ביסודה אלא היא רשת טכנולוגית-מדעית שיש לה גם בתי ספר דתיים. הפעילות של הרשת בחינוך הממלכתי-דתי ממוקדת בפריפריה הגאוגרפית. בדומה לרשת אורט גם רשת דרכא איננה רשת דתית אלא היא רשת הפונה לכלל המגזרים בישראל. הרשת נוסדה על ידי קרן רש"י וכי"ח אליאנס במטרה "לחזק את בתי הספר בפריפריה הגיאוגרפית-חברתית בישראל". בהתאם לכך, בתי הספר של הרשת – לרבות בחינוך הממלכתי-דתי – ממוקמים בפריפריה החברתית והגאוגרפית. בשל הדמיון בין שתי רשתות אלו והעובדה שמספר התלמידות בכל אחת מהן קטן יחסית מוצגים הנתונים של שתיהן ביחד.

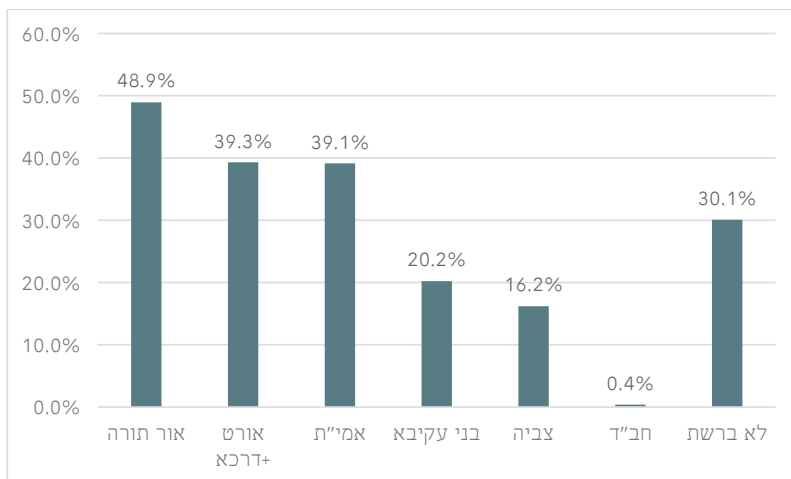
חב"ד: אהלי יוסף יצחק (7%): רשת החינוך של חב"ד מאגדת תחתיה את בתי הספר השונים של חסידות חב"ד ברחבי הארץ. הרשת מציגה תפיסת עולם ברורה ומובהקת של חסידות חב"ד ומרבית התלמידות ברשת גם נמנות על משפחות המשויכות לחסידות.¹⁶⁹

אור תורה (3%): רשת זאת מזוהה במובהק עם תפיסת עולם דתית-ליברלית, ובפרט עם תפיסת העולם של האורתודוקסיה המודרנית בארה"ב. מייסד הרשת ומנהיגה הרוחני הוא הרב שלמה ריסקין, תלמידו של הרב יוסף דב סולובייצ'יק ז"ל מהישיבה אוניברסיטי, והחל משנת 2015 מכהן לצידו כיו"ר עמית הרב דוד סתיו, רב היישוב שוהם ויו"ר ארגון צהר. רשת זו מפעילה מוסדות בירושלים ובגוש עציון בלבד.

בתרשים הבא מוצגים נתוני הגיוס של בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת 2016, לפי רשת חינוך.

169. בניגוד לרשתות האחרות רשת החינוך של חב"ד לא מחזיקה בבעלות על המוסדות. לצורך פרק זה פרט זה אינו רלוונטי.

תרשים 8.7: שיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנת 2016, לפי רשת חינוך

ראשית, ניתן לראות שבכל הרשתות שיעור המתגייסות נמוך מ-50%, כך שהאופציה המועדפת על התלמידות בכל הרשתות היא עדיין השירות הלאומי. עם זאת, גם ברשת אור תורה שיעור המתגייסות הוא הגבוה ביותר ועומד על 48.9%, כמעט כמו שיעור המשרתות בשירות הלאומי מקרב בוגרות רשת זו (50%).

שנית, ניתן לחלק את תלמידות החינוך הממלכתי-דתי לחמש קבוצות שונות של שיעור גיוס ומאפייני רשתות, באופן דומה לחלוקה שביצענו בפרק הקודם:

1. הקבוצה הדתית-ליברלית: בשתי הרשתות המאופיינות כדתיות-ליברליות, אור תורה ואמית, שיעור המתגייסות הוא גבוה במיוחד (48.9% באור תורה ו-39.1% באמית).

2. הקבוצה הדתית-פריפריאלית: ב"דבוקה" הבאה ניתן לראות את רשתות אורט ודרכא, שבהן שיעור גיוס גבוה יחסית (39.3%), ושתיהן כאמור פועלות בעיקר בפריפריה הגאוגרפית והחברתית של ישראל.

3. קבוצת הזרם המרכזי של הציונות הדתית: הקבוצה הבאה הינה רשת בני עקיבא שבה שיעור גיוס של 20%. כאמור לעיל, רשת זה מאופיינת בציבור רחב ומגוון, ובתפיסה של הזרם המרכזי של הציונות הדתית.

4. הקבוצה החרד"לית: ברשת צביה המייצגת תפיסה הקרובה יותר לכיוון החרד"לי שיעור הגיוס נמוך בפער ניכר ועומד על 16.2%.

5. הקבוצה החרדית-חב"דניקית: ברשת חב"ד המייצגת תפיסה חרדית-חב"דניקית שיעור הגיוס הוא אפסי ועומד על 0.4% בלבד.

בעוד בתרשים הקודם הוצגה תמונת המצב העדכנית ביותר, הרי שכלוח הבא מוצגת מגמות הגיוס לפי רשתות בשנתונים 2011-2016.

לוח 8.5: שיעור המתגייסות מבין בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016, לפי רשת חינוך

לא ברשת	צביה	חב"ד	בני עקיבא	אמ"ת	אורט+דרכא	אור תורה	
2,626	808	473	1,229	961	534	204	ממוצע תלמידות בשנה
21.9%	6.3%	1.2%	14.2%	31.9%	33.3%	45.7%	2011
22.0%	9.0%	1.2%	15.0%	31.4%	37.0%	38.5%	2012
25.1%	9.5%	0.2%	17.7%	35.4%	33.1%	42.3%	2013
29.0%	9.2%	2.4%	20.1%	39.3%	26.9%	46.1%	2014
29.9%	13.1%	1.7%	21.1%	37.5%	38.2%	47.2%	2015
30.1%	16.2%	0.4%	20.2%	39.1%	39.3%	48.9%	2016
37.4%	157.5%	-	42.2%	22.8%	18.1%	7.1%	שיעור השינוי בין 2011 ל-2016
21.1%	35.6%	25.7%	49.1%	11.2%	5.7%	0.0%	שיעור תלמידות בבתי ספר בחמישון שיפוח 1
27.0%	42.6%	0.0%	21.1%	28.7%	0.0%	100%	שיעור תלמידות בבתי ספר בחמישון שיפוח 2

נתוני התרשים מצביעים על מגמות לא אחידות בנוגע לשינוי בשיעור המתגייסות בקרב בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2011-2016. ראשית, שתי הרשתות בקבוצה הדתית-ליברלית – אמ"ת ואור תורה – לא מציגות מגמה אחידה. בעוד ברשת אמ"ת ניתן לראות עלייה של 22.8% בשיעורי הגיוס, הרי שברשת אור תורה השינוי הוא מינורי יותר ועומד על 7.1%. נראה שהדבר נובע מהבדל מהותי בין שתי הרשתות: רשת אור תורה פועלת באזור ירושלים וגוש עציון בלבד, ואילו רשת אמ"ת כלל לא פועלת באזור זה, אלא ממוקדת יותר באזור המרכז והפריפריה. הדבר בא לידי ביטוי גם בכך שברשת אור תורה כל בתי הספר מדורגים בחמישון 2, בעוד ברשת אמ"ת שיעור התלמידות הלומדות בבתי ספר בחמישון 1 או 2 עומד על 39.9%. נראה שהדבר מלמד – כפי שהראיתי גם בסעיף הקודם – כי דווקא בקבוצה הדתית-ליברלית (בעלת המאפיינים הירושלמים) לא היו שינויים משמעותיים, ושיעורי הגיוס הגבוהים בה היו קיימים עוד

לפני שהתחילה העלייה המשמעותית. באשר לרשתות הפריפריאליות (אורט ודרכא), ניתן לראות בהן עלייה של 18.1% בשיעור המתגייסות.

מנגד, ברשתות בני עקיבא וצביה – שבהן שיעורי הגיוס הם הנמוכים ביותר מלבד רשת חב"ד – השינויים בשיעורי הגיוס לאורך השנים היו המשמעותיים ביותר. הדבר נובע גם מכך ששיעורי הגיוס בהן היו נמוכים מאוד, כך שעלייה קלה יחסית הביאה לגידול משמעותי בשיעור השינוי, אך על כל פנים ברור שהדבר גם מלמד על מגמה כלשהי.

באשר לרשת בני עקיבא, שהיא כאמור הרשת הגדולה ביותר מבחינת מספר התלמידות, נראה שהעלייה המשמעותית בהיקפי הגיוס בה מלמדת שהעלייה הכללית בשיעורי הגיוס של נשים דתיות נובעת בעיקר מעלייה בשיעור הגיוס בקרב הזרם המרכזי של הציונות הדתית, "הרוב הבורגי הדומם" של החברה הדתית-לאומית. למעשה, גם בבתי הספר שאינם פועלים במסגרת רשתות ישנו גידול משמעותי בשיעור המתגייסות. ייתכן שהדבר קשור לכך שמרבית בתי הספר שאינם פועלים תחת רשתות הם בתי ספר "רגילים" שאינם משויכים לתת-קבוצה קטנה יותר המבקשת לכונן לעצמה רשת חינוך עם דגשים חינוכיים, כדוגמת חב"ד, ציבור חרד"לי או ציבור דתי-ליברלי. אם הדברים אכן נכונים הרי שהם רק מחזקים את הטענה בדבר השינוי המשמעותי המתרחש דווקא בזרם המרכזי של הציונות הדתית.¹⁷⁰

באשר לרשת צביה, ניתן לראות שעלייה משמעותית בשיעור המתגייסות ברשת זו התרחשה בתוך שנתיים, בין שנתון 2014 (9.2% מתגייסות) לשנתון 2016 (16.2% מתגייסות). שיעור המתגייסות מרשת זו הוא עדיין הנמוך ביותר בחינוך הממלכתי-דתי (מלבד רשת חב"ד), וכן חשוב לציין שחלק משמעותי משינוי המגמה ברשת צביה נובע מהשינוי בבית ספר יחיד, אולפנת צביה הרצליה, ששיעור המתגייסות בה עלה מ-10% בשנתון 2011 (6 מתגייסות) ל-53% בשנתון 2016 (65 מתגייסות), כך שלמעשה, 41.7% מבוגרות רשת צביה המתגייסות לומדות במוסד זה. עם זאת, ניתן לראות גם שינוי מסוים במוסדות אחרים ברשת צביה: בעוד שבשנתון 2011 היה רק מוסד אחד ברשת צביה (מתוך 13 מוסדות) ששיעור המתגייסות בו עלה על 13%, בשנת 2016 היו שישה מוסדות (מתוך 16) שבהם שיעור המתגייסות עלה על 15%, מתוכם בארבעה מוסדות שיעור המתגייסות עלה על 25%. נראה שתהליך זה מלמד על כך שגם במוסדות בעלי תפיסת עולם המתנגדת באופן מובהק לשירות צבאי של נשים דתיות, ניתן לראות מגמה של הפיכת השירות בצה"ל לתופעה סטנדרטית שאינה ייחודית לתלמידות בודדות בלבד.

¹⁷⁰ טענה זו בנוגע לבתי הספר שאינם בבעלות רשת עולה כאן כהשערה בלבד, והיא עדיין נדרשת לבדיקה מעמיקה יותר על בסיס אפיון רציני ורחב של בתי הספר שאינם פועלים תחת רשתות, החורג מגבולותיו של מחקר זה.

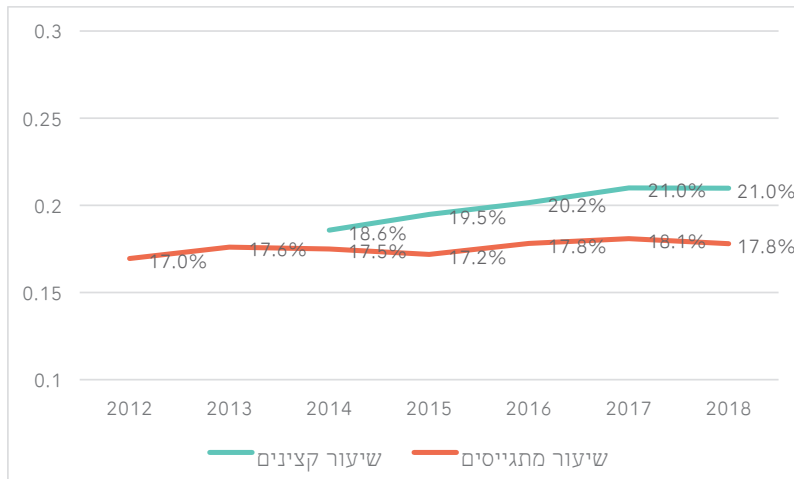
8.3. יציאה לקצונה

8.3.1. גברים

כאמור לעיל, מלבד סוגיית שירות הנשים הדתיות בצה"ל נראה שגם סוגיית היקף הקצינים הדתיים בצה"ל מעוררת עניין רב בשיח הציבורי. במפתיע, על אף השיח הציבורי הנרחב בנושא כמעט לא פורסמו עד כה נתונים מפורטים בנושא, בוודאי שלא נתונים עדכניים. למעשה, במקרים רבים ישנו בלבול בין נתוני שיעור הקצינים הדתיים בחיל הרגלים (חי"ר) או בשירות קרבי ובין נתוני שיעור הקצינים הדתיים מבין כלל הקצינים ("אחוז הדתיים בבה"ד 1").

צה"ל אינו אוסף מידע שיטתי על אורח החיים וההשקפה הדתית של החיילים המשרתים בו, ולכן לא ניתן לקבוע מהו שיעור הקצינים הדתיים או חובשי הכיפות הסרוגות בצבא. הנתונים הזמינים מתייחסים למאפייני היציאה לקצונה של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. בתרשים הבא מוצג שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל מסיימי קורס קצינים בשנים 2014-2018 בהשוואה לשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל המתגייסים בשנים 2012-2018.

תרשים 8.8: שיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל הגברים מסיימי קורס קצינים בשנים 2014-2018 לעומת שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל המתגייסים

ניתן לראות עלייה בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שסיימו קורס קצינים מבין כלל מסיימי קורס קצינים, מ-18.6% בשנת 2014 ל-21% בשנים 2017 ו-2018.

בתרשים מוצג גם שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל המתגייסים לצה"ל בשנים הרלוונטיות, ונתון זה מוצג החל משנת 2012 בשל כך שמסלול סטנדרטי של יציאה לקצונה מסתיים כשנתיים או יותר מעת הגיוס. ניתן לראות שבתקופה זו הייתה עלייה קלה בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל המתגייסים לצה"ל, אך העלייה בשיעורם בקרב הקצינים הייתה משמעותית יותר. כך, שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי המסיימים קורס קצינים גבוה יותר משיעורם של בוגרי החינוך הממלכתי המתגייסים לצבא, אך הפער איננו רחב מאוד: בשנת 2018 היוו בוגרי החינוך הממלכתי-דתי 21% מבין מסיימי קורס קצינים, בעוד שבשנים הרלוונטיות שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין המתגייסים עמד על כ-18%.

מכאן ואילך אתמקד בנתוני שיעור הקצינים לפי חיל, ובתחילה אציג את הנתונים על שיעור הקצינים מבין מסיימי קורס קציני חי"ר. הנתונים שיש ביכולתו של הצבא לספק כיום בתחום הקצונה הם על השנים 2014-2018, אך בנושא זה ישנם נתונים זמינים גם על השנים 1990-2008 שפורסמו בשנת 2010 במסגרת מאמר בירחון הצבאי "מערכות"¹⁷¹ לפיכך, בתרשים הבא מוצגים הנתונים על השנים 1990-2008 ועל השנים 2014-2018.

171. המאמר פורסם בעילום של על ידי ב', מפקד יחידה מובחרת. ראו: מערכות, 2010.

תרשים 8.9: שיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין הגברים שסיימו קורס קציני חי"ר (חיל רגלים) בשנים 1990-2008, 2014-2018

שנה	שיעור קצינים
2002	26.0%
2003	23.9%
2004	27.4%
2005	25.9%
2006	28.0%
2007	31.4%
2008	26.0%
2014	34.6%
2015	37.6%
2016	36.6%
2017	36.6%
2018	34.8%

שנה	שיעור קצינים
1990	2.5%
1991	3.1%
1992	7.8%
1993	12.8%
1994	12.5%
1995	11.6%
1996	12.5%
1997	14.9%
1998	15.8%
1999	14.5%
2000	15.5%
2001	22.5%

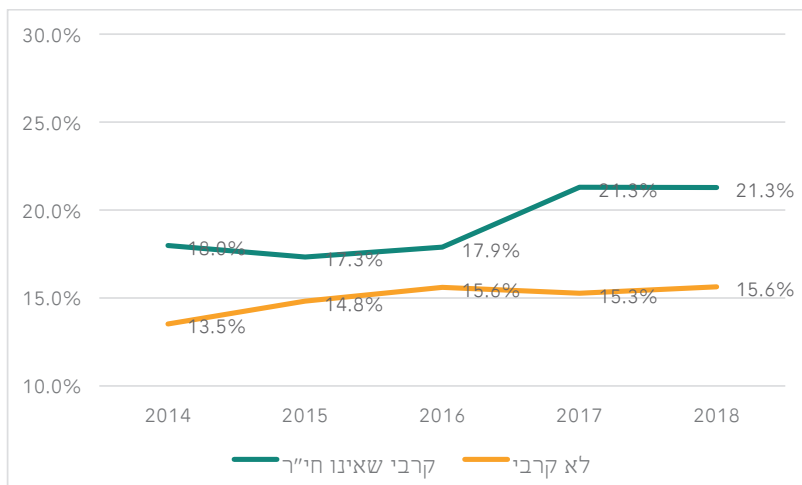
התמונה המסתמנת היא של עלייה הדרגתית במשך שלושה עשורים בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קציני חי"ר. בשנת 1990 רק 2.5% ממסיימי קורס קציני חי"ר היו בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, ובשנת 2015 הגיע שיעור זה ל-37.6% (!). עם זאת, בין שנת 2015 לשנת 2018 ניתן לראות ירידה מתונה בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קציני חי"ר, כך שבשנת 2018 בוגרי החינוך הממלכתי-דתי היו 34.8% מבין מסיימי קורס קציני חי"ר. על כל פנים, העלייה

בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קציני חי"ר בין שנת 1990 לשנת 2018 היא עלייה של פי 14 (!). כמו כן, שיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קציני חי"ר בעשור האחרון למעשה כפול משיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בקרב כלל המתגייסים, שעמד בשנים 2011-2018 על 17%-18%.

בתרשים הבא מוצגים נתוני שיעור מסיימי קורס קצינים המשרתים בשירות קרבי שאינו חי"ר (שריון, תותחנים ועוד) לצד שיעור מסיימי קורס קצינים ביחידות שאינן קרביות (תומכי לחימה ויחידות מטה). בנושא זה אין נתונים זמינים מלפני שנת 2014.

תרשים 8.10: שיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קצינים המשרתים בשירות קרבי שאינו חי"ר וביחידות שאינן קרביות בשנים 2014-2018

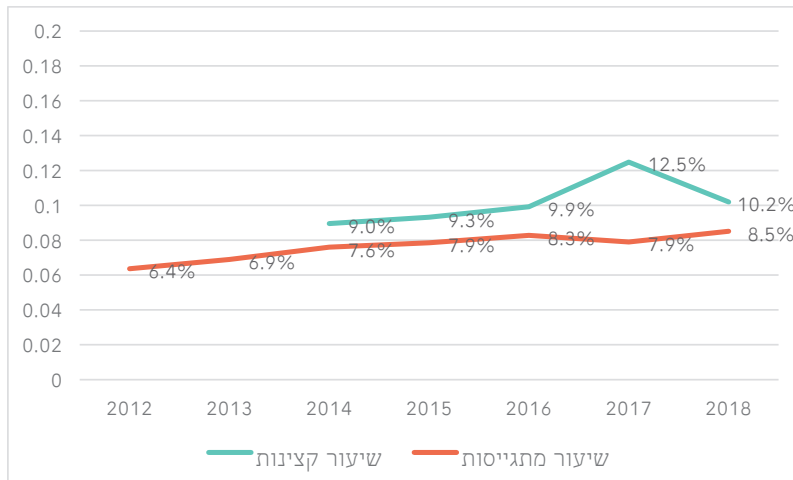
על אף ששיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קציני חי"ר גבוה בהרבה משיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ביחידות קרביות שאינן חי"ר וביחידות שאינן קרביות, המגמה החל משנת 2015 היא הפוכה: כך, בעוד ששיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קציני חי"ר נמצא בירידה החל משנת 2015, כפי שהוצג לעיל, הרי שבשנים האחרונות ישנה עלייה בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קצינים בחילות קרביים שאינם חי"ר וכן ביחידות לא קרביות. שיעור מסיימי קורס קצינים המשרתים בשירות קרבי שאינו חי"ר עלה מ-17.3% בשנת 2015 ל-21.3% בשנת 2018, ושיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי המשרתים ביחידות לא-קרביות עלה מ-13.5% בשנת 2014 ל-15.6% בשנת 2018. כך, נכון לשנת 2018,

שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קצינים ביחידות קרביות שאינן חי"ר גבוה במעט משיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל המתגייסים לצה"ל, ואילו שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קצינים ביחידות שאינן קרביות נמוך במעט משיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל המתגייסים לצה"ל.

8.3.2. נשים

בתרשים הבא מוצג שיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל מסיימות קורס קצינים בשנים 2014-2018 בהשוואה לשיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל המתגייסות בשנים 2012-2018.

תרשים 8.11: שיעור הנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל מסיימות קורס קצינים בשנים 2014-2018 לעומת שיעור בוגרות החינוך הממלכתי מבין כלל המתגייסות

בדומה לשיעור הקצונה בקרב גברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, גם בקרב הנשים ניתן לראות כי שיעור הקצינות בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל הקצינות מצוי בעלייה בשנים האחרונות, וכן ששיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין הקצינות גבוה יותר משיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין המתגייסות.

הנתונים מלמדים על עלייה הדרגתית בשיעור הקצינות בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין כלל הקצינות בין השנים 2014-2016, ולאחר מכן קפיצה משמעותית מ-9.9% מהקצינות בשנת 2016 ל-12.5% מהקצינות בשנת 2017, ולאחריה ירידה בשיעור

הקצינות עד ל-10.2% מבין כלל הקצינות בשנת 2018. על כל פנים, שיעור של בין 10% ל-12.5% מכלל הקצינות גבוה באופן ניכר משיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מבין המתגייסות שעמד בשנים 2015-2017 על כ-8%.

סיכום ודיון

פרק זה מעלה מסקנות שונות על השינויים בתחום הגיוס לצה"ל של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. להלן מוצגות המסקנות בנוגע לנשים וגברים בנפרד:

נשים: בעשור האחרון ישנה עלייה משמעותית בשיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי המתגייסות לצה"ל. המחקר מלמד שהשינוי בשיעור המתגייסות אינו אחיד בין הקבוצות השונות בחברה הדתית-לאומית. רובו המוחלט של השינוי התרחש בקרב תלמידות ממרכז הארץ ומאזור חיפה – אזורים בהם מתגוררת בעיקר השדרה המרכזית של החברה הדתית-לאומית שזכתה בספרות המחקר לכינוי "הרוב הבורגני הדומם". בהתאם לכך, השינוי בשיעור המתגייסות ממוקד בעיקר בקרב תלמידות ברמה חברתית-כלכלית גבוהה. מנגד, בבתי הספר בפריפריה החברתית והגאוגרפית לא נרשמה עלייה משמעותית בשיעור המתגייסות. בדומה לכך, גם בבתי ספר ובאזורים המזוהים עם תפיסות חרדיות-לאומיות (חרד"ליות) נרשמה עלייה מתונה, ושיעור המתגייסות בבתי ספר אלו מוסיף להיות נמוך, אם כי גם שם ניתן לראות ניצני שינוי בשנתונים 2015 ו-2016. מן העבר השני, גם בבתי ספר ובאזורים המזוהים עם תפיסה דתית-ליברלית – שבהם שיעור המתגייסות הוא הגבוה ביותר בחינוך הממלכתי-דתי – לא נרשם במרבית המקרים שינוי משמעותי בשיעור המתגייסות. השיעור הגבוה של מתגייסות בקבוצה זו נצפה גם בעבר וברובו הוא לא נובע משינוי מגמה בשנים האחרונות.

גברים: בשלושת העשורים האחרונים ישנה עלייה משמעותית בשיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי המשמשים כקציני חי"ר. שינוי זה מהווה מהפכה של ממש במאפייני הגיוס של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שניתן לשער שקשורה להקמת המכונות הקדם-צבאיות. עם זאת, בשנים האחרונות ישנה ירידה בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קציני חי"ר לצד עלייה בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין מסיימי קורס קצינים ביחידות קרביות שאינן חי"ר וכן ביחידות שאינן קרביות. אף על פי כן, שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין המסיימים קורס קציני חי"ר הוא גבוה מאוד, פי שניים משיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בקרב המתגייסים לצה"ל, בעוד שביחידות שאינן קרביות שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מבין הקצינים נמוך משיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בקרב המתגייסים לצה"ל.

חלק ד:
השכלה גבוהה ותעסוקה

9. השכלה גבוהה

מבוא ומתודולוגיה

פרק זה בוחן את המשך הלימודים של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לתואר ראשון, שני ושלישי במוסדות ההשכלה הגבוהה בישראל בהשוואה לבוגרי החינוך הממלכתי. בסעיף הראשון של הפרק מוצגים הנתונים הכלליים על היקף הלימודים של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי במוסדות ההשכלה הגבוהה במהלך השנים 1989-2018,¹⁷² על המגמות לאורך השנים וכן על לימודים באוניברסיטאות בהשוואה ללימודים במכללות אקדמיות ובמכללות להוראה. בסעיף השני נבחנים תחומי הלימוד המרכזיים של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

כמו רוב הפרקים בספר זה, גם פרק זה מבוסס על עיבודי המחבר לנתונים שהתקבלו באופן ייחודי עבור מחקר זה מהלמ"ס. לאור זאת, חשוב להיצמד להגדרות הלמ"ס ולמספר מגבלות של הנתונים שהתקבלו ממנה:

1. הנתונים מתייחסים רק להתחלה של לימודי תואר אך אינם מראים האם התלמידים הללו גם סיימו את לימודי התואר. במהלך הדברים אתיחס בקצרה גם לשיעור הנשירה.

2. הנתונים מתייחסים רק לבחירה הראשונה שבחר כל תלמיד. כך לדוגמה, אם תלמיד מסוים החל ללמוד תואר ראשון במתמטיקה באוניברסיטה העברית, ולאחר שנה הוא עבר ללימודי משפטים במכללה, בנתונים המוצגים בפרק זה הוא נחשב כמי שהתחיל ללמוד תואר במתמטיקה באוניברסיטה העברית בלבד.

3. הנתונים אינם כוללים לימודים באוניברסיטה הפתוחה. מוסד האוניברסיטה הפתוחה הוא מוסד שונה משאר המוסדות בישראל, ולפיכך שיעור הנשירה ממנו גבוה בפער משמעותי מיתר המוסדות: בקרב סטודנטים בוגרי החינוך הממלכתי והממלכתי-דתי שיעורי הנשירה מהאוניברסיטה הפתוחה עומדים על כ-75%, ובקרב סטודנטים חרדים וערבים הם מגיעים ל-86% ו-87%. הדבר נובע ככל הנראה משילוב של כמה גורמים: סטנדרטיים אקדמיים גבוהים במקביל לתנאי סף נמוכים ותלמידים הנרשמים לשם העשרה עצמית ולא לשם קבלת תואר.¹⁷³

172. נתוני שנת 1998 היו חריגים באופן בולט הן בקרב בוגרי החינוך הממלכתי והן בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, ולפיכך בסעיף הראשון של פרק זה בחרתי להוציא אותם מהתרשימים. על כל פנים, עיקר העניין הוא בקו המגמה, ולכן אין חשיבות גבוהה לנתונים של שנה ספציפית.

173. רגב, 2016, עמ' 203.

4. הנתונים מתייחסים רק לסטודנטים שלמדו בישראל ואינם כוללים סטודנטים שלמדו בחו"ל.

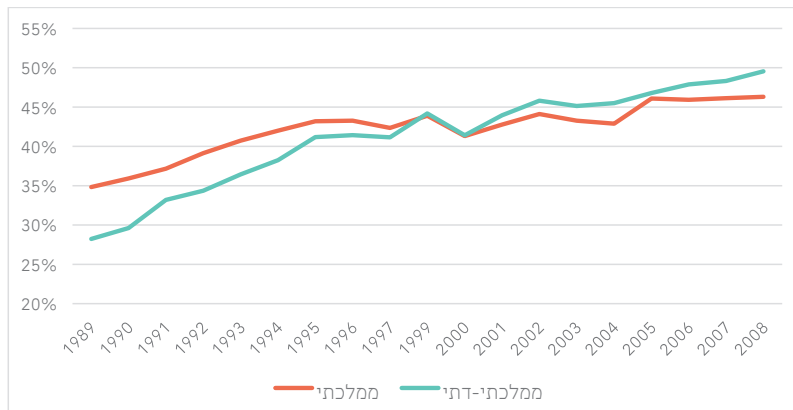
5. אוניברסיטת אריאל: בשנת 1982 הוקמה באריאל "המכללה האקדמית יהודה ושומרון" בחסות ובפיקוח אקדמי של אוניברסיטת בר אילן. בשנת 2005 החל מוסד זה לפעול באופן עצמאי בשם "המרכז האוניברסיטאי אריאל שבשומרון", וביוני 2012 החליטה מל"ג יו"ש (המועצה להשכלה גבוהה יהודה ושומרון) על הפיכת המוסד לאוניברסיטה. פרק זה מתייחס כאמור ללימודים של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי במוסדות ההשכלה הגבוהה בשנים 1989-2018, תקופה שבחלקה שימש המוסד כמכללה ובחלקה כאוניברסיטה. ככלל, התייחסתי לתלמידים במוסד זה כתלמידי מכללה או אוניברסיטה לפי התקופה שבה למדו במוסד, אך בסעיף הרלוונטי המתייחס להיקף התלמידים בכל מוסד הובאו הנתונים על תלמידי מוסד זה ללא הפרדה בין התקופות השונות, כמבואר להלן.

9.1. לימודים במוסדות ההשכלה הגבוהה

9.1.1. נתונים כלליים

בתרשים הבא מוצג שיעור הממשיכים ללימודי תואר ראשון בישראל בטווח של עשר שנים מסיום התיכון, מבין מסיימי התיכון בשנתונים 1989-2008, לפי פיקוח.

תרשים 9.1: שיעור הממשיכים ללימודי תואר ראשון בישראל בטווח של עשר שנים מסיום התיכון, מבין מסיימי התיכון בשנתונים 1989-2008, לפי פיקוח

בשני סוגי הפיקוח ניתן לראות עלייה משמעותית בשיעור הבוגרים הממשיכים ללימודי תואר ראשון, אך לאורך השנים ניתן לראות היפוך מגמה. בעוד בקרב בוגרי שנתון

1989 שיעור הממשיכים לתואר ראשון בטווח של 10 שנים מסיום התיכון היה גבוה בהרבה בקרב בוגרי החינוך הממלכתי – הרי שלאורך השנים חל שינוי כך שבקרב בוגרי שנתון 2008 שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכים לתואר ראשון גבוה יותר. כך, במשך שני עשורים שיעור הממשיכים לתואר ראשון בטווח של עשר שנים מסיום התיכון מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי עלה מ-28.2% ל-49.6% (עלייה ריאלית של 76%), בעוד שבקרב בוגרי החינוך הממלכתי העלייה הייתה מ-34.8% ל-46.3% (עלייה ריאלית של 33%). בהתחשב בכך שיש הממשיכים ללימודי תואר ראשון באוניברסיטה הפתוחה וכן יש המתחילים את לימודיהם לאחר עשר שנים מסיום התיכון, הרי שבפועל שיעור המתחילים תואר ראשון מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי אף עולה על 55%.¹⁷⁴

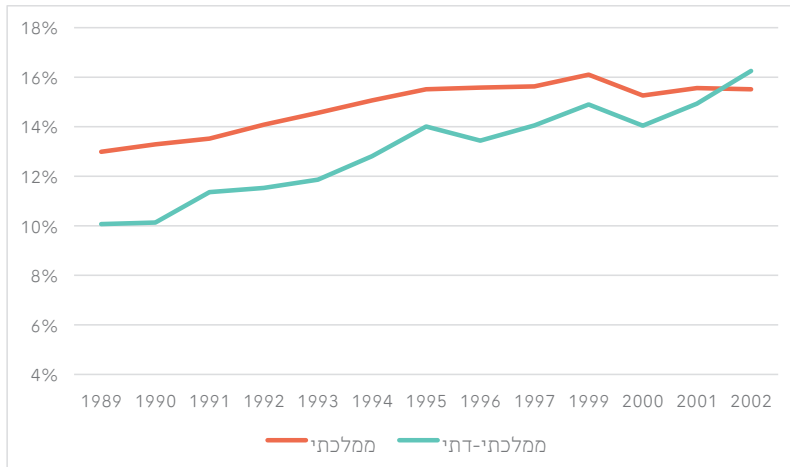
באשר לגיל שבו מתחילים ללמוד את התואר, מחקר קודם שנערך על ידי איתן רגב מצא כי בשנים 2000-2014 לא היה הבדל משמעותי בגיל התחלת הלימודים של גברים: בוגרי החינוך הממלכתי החלו את לימודי התואר הראשון בממוצע בגיל 24.2, בעוד שבוגרי החינוך הממלכתי-דתי עשו זאת בממוצע בגיל 24.1. פער מסוים נמצא בקרב הנשים: בוגרות החינוך הממלכתי החלו אל לימודי התואר הראשון בממוצע בגיל 23.4, בעוד שבוגרות החינוך הממלכתי-דתי עשו זאת בממוצע בגיל 22.1.¹⁷⁵

בתרשים הבא מוצג שיעור הממשיכים ללימודי תואר שני בישראל. מכיוון שכעמים רבות לימודי תואר שני נעשים זמן רב לאחר סיום התיכון בחרתי להציג את הנתונים של לימודי תואר שני בטווח של 16 שנים מסיום התיכון.

174. הנתונים המוצגים אינם מתייחסים כאמור לאוניברסיטה הפתוחה בשל המאפיינים הייחודיים של מוסד זה ושיעורי הנשירה הגבוהים ממנו. עם זאת, במסגרת מחקר קודם בנושא מצאתי שבקרב בוגרי שנתון 2004 מבין בוגרי החינוך הממלכתי 9.5% התחילו תואר ראשון באוניברסיטה הפתוחה בטווח של שמונה שנים מסיום התיכון, לעומת 5.4% בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. אם נתונים אלו נשארו על כנם הרי ששיעור המתחילים תואר ראשון, כולל באוניברסיטה הפתוחה, עומד על כ-55% בשני סוגי הפיקוח.

175. רגב, 2016, עמ' 213.

תרשים 9.2: שיעור הממשיכים ללימודי תואר שני בישראל בטווח של 16 שנים מסיום התיכון, מבין מסיימי התיכון בשנתונים 1989-2002, לפי פיקוח

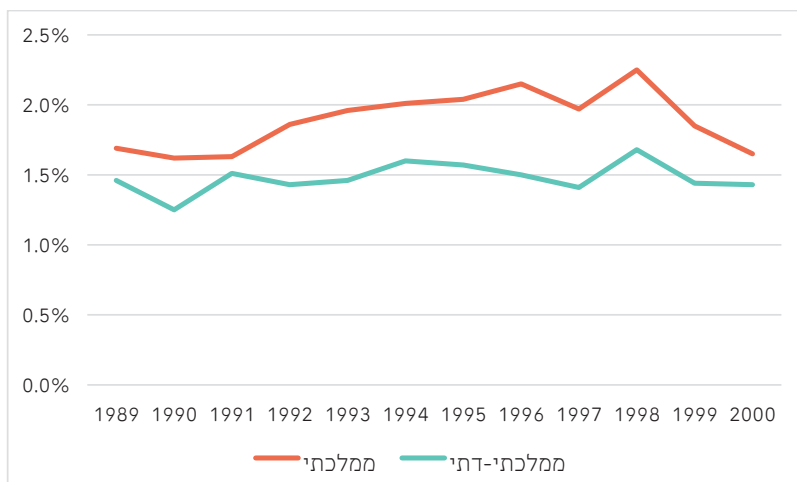

תרשים זה מלמד כי המגמה בלימודי תואר שני זהה למגמה שהוצגה לגבי תואר ראשון. בעוד שבעבר שיעור גבוה יותר של בוגרי החינוך הממלכתי המשיך ללימודי תואר שני, הרי שלאורך השנים הפער הצטמצם עד שכיום שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכים לתואר שני אף גבוה במעט: כך, לאורך השנים שיעור הממשיכים לתואר שני מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי עלה מ-10.1% ל-16.3% (עלייה ריאלית של 61% בעוד בקרב בוגרי החינוך הממלכתי העלייה הייתה מ-13% ל-15.5% (עלייה ריאלית של 19%). חשוב לציין שקווי המגמה נשארים דומים, גם כאשר בוחרים טווח אחר של שנים להתחלת לימודי התואר השני מעת סיום התיכון.

בתרשים הבא מוצג שיעור הממשיכים לתואר שלישי (דוקטורט) בישראל בטווח של 18 שנים מסיום התיכון.

תרשים 9.3: שיעור הממשיכים ללימודי תואר שלישי (דוקטורט) בישראל בטווח של 18 שנים מסיום התיכון, מבין מסיימי התיכון בשנתונים 1989-2000, לפי פיקוח

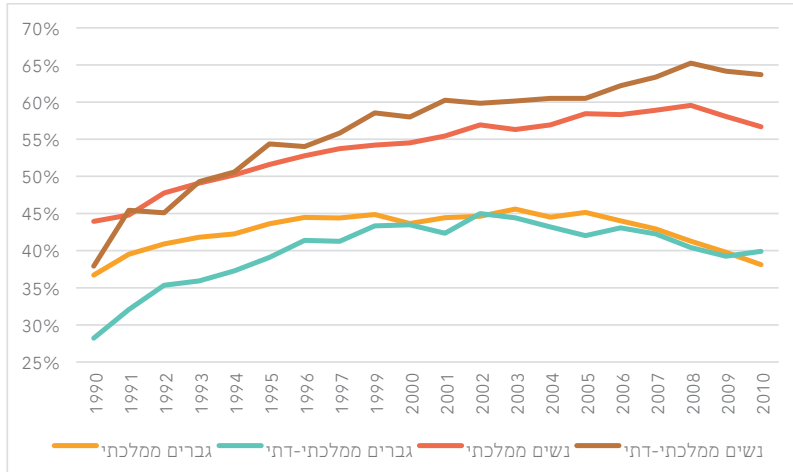

התרשים מלמד כי למרות שלאורך השנים שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכים לתואר ראשון ושני החל לעלות על שיעור בוגרי החינוך הממלכתי, הרי שבלימודי התואר השלישי קו המגמה נשאר אחיד יחסית, כך שלאורך השנים שיעור בוגרי החינוך הממלכתי הממשיכים לתואר שלישי נשאר גבוה יותר. יתרה מכך, גם השינויים לאורך השנים בשיעור הממשיכים לתואר שלישי היו מינוריים מאוד. כך, מבין בוגרי החינוך הממלכתי שיעור הממשיכים לתואר שלישי לאורך השנים ירד מ-1.69% ל-1.65% ואילו בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ירד שיעור זה מ-1.46% ל-1.43%. חשוב לציין שקווי המגמה נשארים דומים גם כאשר בוחרים טווח אחר של שנים להתחלת לימודי התואר השלישי מעת סיום התיכון.

בעוד עד כה הוצגו הנתונים על כלל בוגרי החינוך הממלכתי לעומת כלל בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, הרי שמכאן ואילך אציג את הנתונים בפילוח לפי מגדר.

בתרשים הבא מוצגים נתוני שיעור הממשיכים ללימודי תואר ראשון לאורך השנים 1990-2010 בפילוח לפי מגדר. בשל עניינים הנוגעים לזמינות המידע, הנתונים שלהלן יוצגו בטווח של שמונה שנים מסיום התיכון, אך נראה כי ההבדלים בטווחי השנים זניחים כך שאין לכך משמעות יתרה.

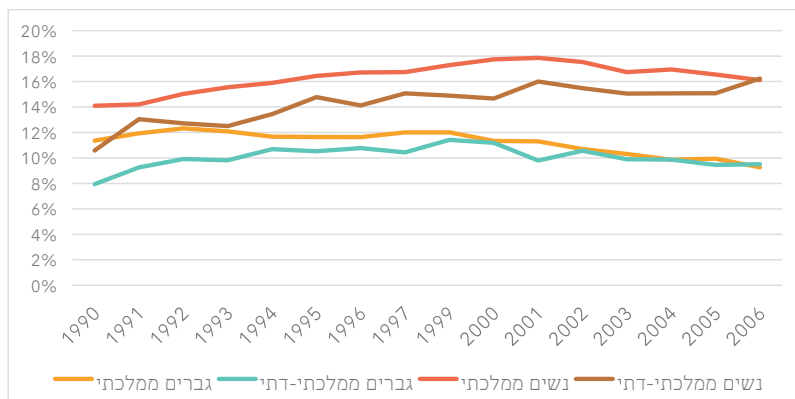
תרשים 9.4: שיעור הממשיכים ללימודי תואר ראשון בישראל בטווח של שמונה שנים מסיום התיכון, מבין מסיימי התיכון בשנתונים 1990-2010, לפי פיקוח ומגדר

התרשים מלמד ששיעור הנשים הממשיכות ללימודי תואר ראשון גבוה בהרבה משיעור הגברים העושים זאת, הן בקרב בוגרי החינוך הממלכתי והן בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. כמו כן, פער זה אף התרחב מאוד עם השנים, כך שעיקר הגידול בהמשך לימודים לתואר ראשון לאורך השנים התרחש בקרב הנשים. בקרב הנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי שיעור הממשיכות ללימודי תואר ראשון בטווח של שמונה שנים מסיום התיכון עלה במשך שני העשורים האחרונים מ-37.9% ל-63.7%, ואילו בקרב הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי עלה שיעור זה מ-28.2% ל-39.9%. מעניין לראות כי בקרב בוגרי החינוך הממלכתי שיעור הנשים הממשיכות לתואר ראשון עלה גם הוא לאורך השנים באופן משמעותי, מ-43.9% ל-56.7%, ואילו שיעור הגברים הממשיכים לתואר ראשון עלה לאורך השנים בשיעור מזערי, מ-36.7% ל-38.1%. כמו כן, ניתן לראות שבקרב הגברים – הן בחינוך הממלכתי והן בחינוך הממלכתי-דתי – ישנה בשנים האחרונות ירידה בשיעור הממשיכים לתואר ראשון. ייתכן כי לפחות באופן חלקי הדבר נובע מדחיית גיל התחלת הלימודים לאחר גיל 26 (ולא בהכרח מירידה ממשית בשיעור הלומדים תואר ראשון), אך יש לחכות מספר שנים על מנת לבחון השערה זו.

בתרשים הבא מוצגים נתוני שיעור הממשיכים ללימודי תואר שני בטווח של 12 שנים מסיום לימודי התיכון לאורך השנים 1990-2006 בפילוח לפי מגדר.

תרשים 9.5: שיעור הממשיכים ללימודי תואר שני בישראל בטווח של 12 שנים מסיום התיכון, מבין מסיימי התיכון בשנתונים 1990-2006, לפי פיקוח ומגדר

תרשים זה מלמד כי המגמות בתואר שני זהות למגמות בתואר ראשון: שיעור הנשים הממשיכות לתואר שני גבוה בהרבה משיעור הגברים, הן בפיקוח הממלכתי והן בפיקוח הממלכתי-דתי. בנוסף, כערים אלו אף התרחבו מאוד במשך השנים. בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ניתן לראות עלייה משמעותית מאוד בשיעור הנשים הממשיכות ללימודי תואר שני, לצד עלייה מינורית יותר בשיעור הגברים. מנגד, בקרב בוגרי החינוך הממלכתי ניתן לראות עלייה בקרב הנשים הממשיכות לתואר שני לצד ירידה אצל הגברים.

לעומת זאת, בתואר שלישי עדיין ישנו שיעור גבוה יותר של גברים מנשים. מכיוון ששיעור הממשיכים ללימודי לתואר שלישי קטן יחסית ולכן רגיש יותר לשינויים קלים בין שנים שונות, אין משמעות רבה להצגת נתוני המגמה אלא לנתונים על כל השנים ביחד. הממצאים מעלים כי מבין הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנים 1990-2000 1.89% המשיכו לתואר שלישי בטווח של 18 שנים מסיום התיכון לעומת 1.49% מהנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי (נתונים אלו זהים כמעט לחלוטין גם לנתוני השנה העדכנית ביותר לבדה). בקרב בוגרי החינוך הממלכתי הפער בין הגברים לנשים נמוך יותר: 2.21% מהגברים המשיכו לתואר שלישי לעומת 2.07% מהנשים.

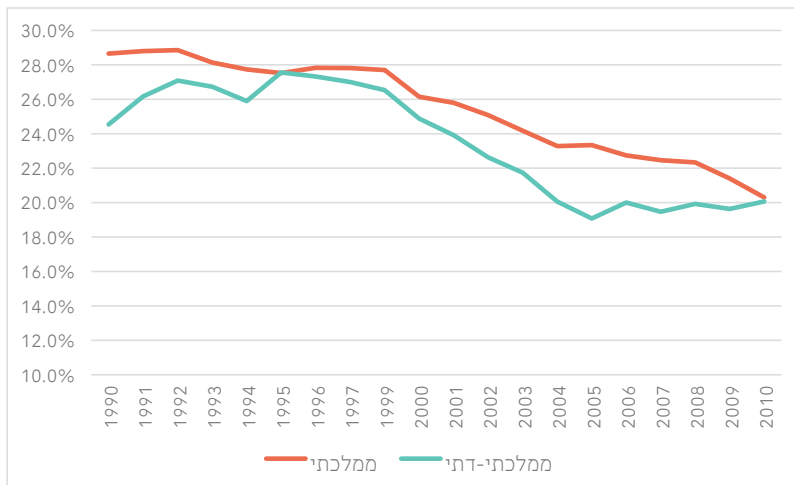
9.1.2. פילוח לפי סוג מוסד אקדמי

ישנם שלושה סוגים שונים של מוסדות להשכלה גבוהה: אוניברסיטאות, מכללות

אקדמיות ומכללות להוראה. בעבר מרבית הלימודים במוסדות ההשכלה הגבוהה התרכזו באוניברסיטאות, והמכללות יועדו בעיקר לתחום ההוראה. בעשורים האחרונים ישנה התפתחות משמעותית של המכללות ובפרט המכללות האקדמיות (שאינן מכללות להוראה). בסעיף זה אבקש לעמוד על המגמות לאורך השנים בלימודים באוניברסיטאות ובמכללות בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

בתרשים הבא מוצג שיעור הממשיכים ללימודים באוניברסיטה לאורך השנים, לפי פיקוח.

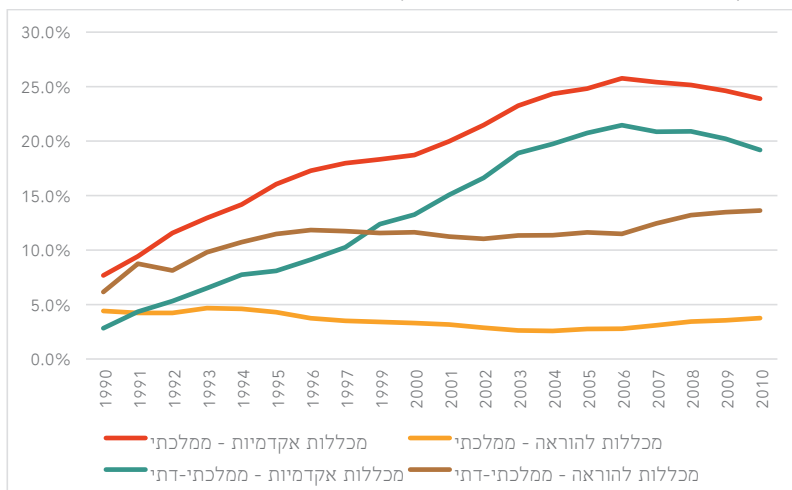
תרשים 9.6: שיעור הממשיכים ללימודי תואר ראשון באוניברסיטה בטווח של שמונה שנים מסיום התיכון, מבין מסיימי התיכון בשנתונים 1990-2010, לפי פיקוח

מבין בוגרי שנתון 1990 בחינוך הממלכתי-דתי המשיכו 28.7% ללימודים באוניברסיטה לעומת 24.5% בחינוך הממלכתי-דתי. בשנות ה-90 נרשמה יציבות יחסית בשיעור הממשיכים ללימודים באוניברסיטה, אך החל מתחילת המאה ה-21 ניתן לראות ירידה הדרגתית בשני סוגי הפיקוח, כך שמבין בוגרי שנתון 2010 שיעור הממשיכים ללימודים באוניברסיטאות היה כמעט זהה בשני סוגי הפיקוח: 20.3% מבין בוגרי החינוך הממלכתי ו-20.1% מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

בתרשים הבא מוצג שיעור הממשיכים ללימודים במכללות אקדמיות ובמכללות להוראה לאורך השנים, לפי פיקוח.

תרשים 9.7: שיעור הממשיכים ללימודי תואר ראשון במכללות אקדמיות ובמכללות להוראה בטווח של שמונה שנים מסיום התיכון, מבין מסיימי התיכון בשנתונים 1990-2010, לפי פיקוח

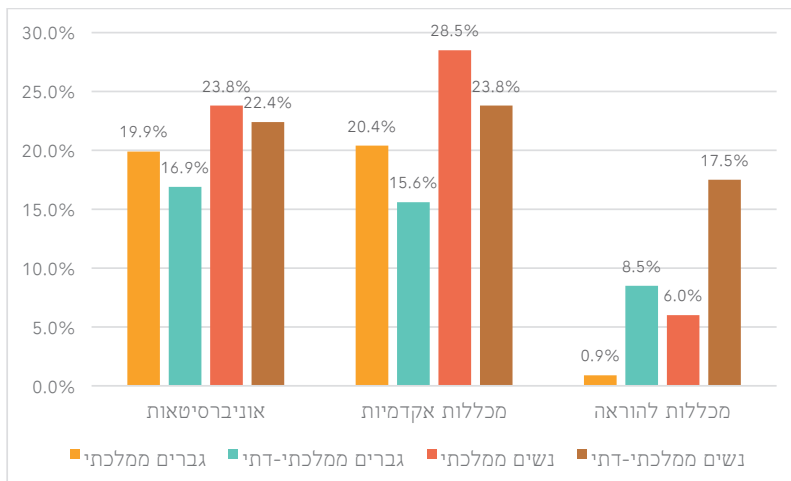
בתרשים ניתן לראות ששיעור הממשיכים ללימודים במכללות אקדמיות מצוי באותו קו מגמה של עלייה בקרב בוגרי חינוך ממלכתי ובוגרי חינוך ממלכתי-דתי: בקרב בוגרי שנתון 1990 שיעור הממשיכים לתואר ראשון במכללות אקדמיות מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי עמד על 2.8% לעומת 7.7% בחינוך הממלכתי, ובקרב בוגרי שנתון 2010 שיעור הממשיכים למכללה אקדמית מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי עמד על 19.2% לעומת 23.9% בחינוך הממלכתי. מנגד, באשר להמשך לימודים במכללות להוראה ניתן לראות שבקרב בוגרי החינוך הממלכתי אין שינוי משמעותי לאורך השנים בשיעור זה: בקרב בוגרי שנתון 1990 הוא עמד על 4.4% ובקרב בוגרי שנתון 2010 הוא עמד על 3.8%. לעומת זאת, בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ישנה עלייה משמעותית בשיעור הממשיכים ללימודים במכללה להוראה, מ-6.2% בקרב בוגרי שנתון 1990 ל-13.6% בקרב בוגרי שנתון 2010.

ממצאים אלו מלמדים כי השיעור הגבוה יותר של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיך ללימודים בהשכלה גבוהה נובע מריבוי של בוגרים הממשיכים ללימודים במכללות להוראה, כך שבדיקת שיעור הממשיכים בשנתון 2010 ללימודים באוניברסיטאות ובמכללות אקדמיות בלבד (ללא מכללות להוראה) בטווח של שמונה שנים מסיום התיכון, מלמדת כי שיעור זה גבוה יותר דווקא בקרב בוגרי החינוך הממלכתי (44.2%) מאשר בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי (39.3%). במובן זה, העובדה ששיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכים ללימודים במוסדות ההשכלה הגבוהה עבר

את השיעור המקביל בקרב בוגרי החינוך הממלכתי היא ביטוי של עלייה בלומדים את תחום ההוראה במכללות, ואולי נכון יותר לומר שהיא ביטוי של תופעת האקדמיזציה של תחום ההוראה בעשורים האחרונים.

בשני התרשימים הבאים אבקש להציג פילוח של הנתונים לפי מגדר. בתרשים הבא מוצגים הנתונים על שיעור המשתלבים בלימודי תואר ראשון בכל אחד מסוגי המוסדות האקדמיים מבין כלל מסיימי התיכון.

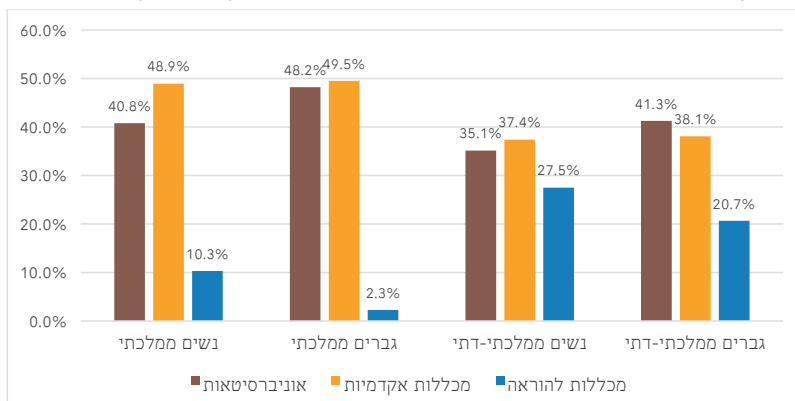
תרשים 9.8: שיעור הממשיכים ללימודי תואר ראשון בטווח של שמונה שנים מסיום התיכון, מבין מסיימי התיכון בשנתונים 2006-2010 (ביחד) לפי סוג מוסד אקדמי, פיקוח ומגדר

ניתן לראות שבכל אחד מסוגי המוסדות האקדמיים יש מספר יותר גדול של נשים בוגרות חינוך ממלכתי-דתי מאשר גברים בוגרי חינוך ממלכתי-דתי, ותופעה דומה מתרחשת גם בהשוואה בין נשים וגברים בוגרי החינוך הממלכתי. בולט במיוחד השיעור הגבוה של נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי במכללות להוראה העומד על 17.5% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי, לעומת 8.5% מבין הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, 6% מבין הנשים בוגרות החינוך הממלכתי-ו-0.9% מבין הגברים בוגרי החינוך הממלכתי.

בעוד בתרשים הקודם הוצגו הנתונים על הממשיכים ללימודים במוסדות ההשכלה הגבוהה מבין כלל מסיימי התיכון, בתרשים הבא מוצגת ההתפלגות של הממשיכים ללימודים בהשכלה גבוהה בכל קבוצה מגדרית בין סוגי המוסדות האקדמיים השונים.

תרשים 9.9: ממשיכים ללימודי תואר ראשון בטווח של שמונה שנים מסיום התיכון, בשנתונים 2006-2010 (ביחד) לפי סוג מוסד אקדמי, פיקוח ומגדר

כאשר בוחנים את שיעור הלומדים באוניברסיטאות מבין הממשיכים ללימודי תואר ראשון, ניתן לראות בשני סוגי הפיקוח ששיעור הגברים גבוה יותר משיעור הנשים, וזאת בשל הריבוי היחסי של נשים במכללות.

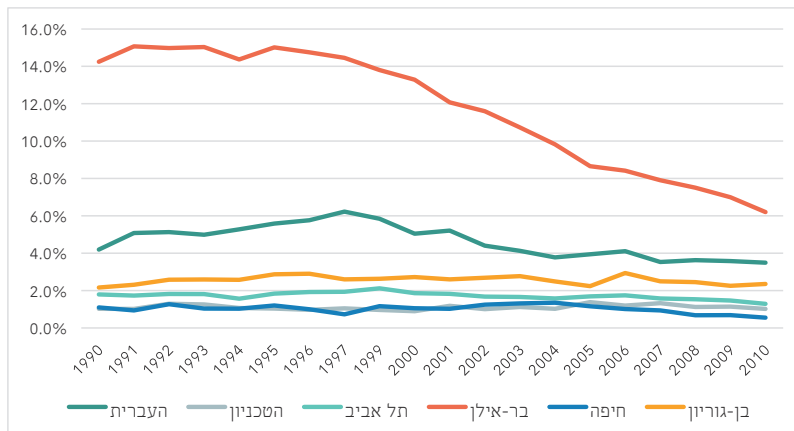
באשר ללימודי תואר שני, הרי שבקרב שני סוגי הפיקוח הם נעשים בעיקר באוניברסיטאות והפערים בין סוגי הפיקוח אינם משמעותיים. כך למשל, מבין בוגרי החינוך הממלכתי בשנים 2005-2006 שהמשיכו לתואר שני בטווח של 12 שנים מסיום התיכון, 75.3% עשו זאת במכללה לעומת 73.6% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

9.1.3 פילוח לפי אוניברסיטה

בסעיף הקודם הוצגו הנתונים על ההשתלבות של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לאורך השנים בסוגי המוסדות האקדמיים השונים. בסעיף זה אבקש לבחון את ההשתלבות של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בלימודי תואר ראשון במוסדות אוניברסיטאיים, בחלוקה לאוניברסיטאות השונות. בישראל פועלות כיום מלבד האוניברסיטה הפתוחה – שכאמור איני עוסק בה בפרק זה – שמונה מוסדות אוניברסיטאיים: הטכניון, האוניברסיטה העברית בירושלים (העברית), מכון ויצמן למדע, אוניברסיטת בר אילן, אוניברסיטת תל אביב, אוניברסיטת חיפה, אוניברסיטת בן גוריון בנגב ואוניברסיטת אריאל. מבין שמונה מוסדות אלו אתייחס להלן רק לשבעה, כיוון שסעיף זה ממוקד בלימודי תואר ראשון, ואילו במכון ויצמן ניתנים רק תארים מתקדמים. באשר למוסד האקדמי באריאל, הרי שהוא הוקם בשנת 1982, אך הוא הוכר כאוניברסיטה רק בשנת 2012. לאור זאת אתייחס אליו להלן כאוניברסיטה רק בשנים הרלוונטיות.

כאמור לעיל, שיעור הממשיכים ללימודים באוניברסיטה ירד לאורך השנים הן בקרב בוגרי החינוך הממלכתי והן בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. בתרשים הבא מוצג שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שהמשיך ללימודי תואר בשנתונים 1990-2010 בכל אחת מהאוניברסיטאות (מלבד אוניברסיטת אריאל שלא הייתה אוניברסיטה במרבית תקופה זו).

תרשים 9.10: שיעור הממשיכים ללימוד תואר ראשון באוניברסיטאות בטווח של שמונה שנים מסיום התיכון מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנים 1990-2010, לפי אוניברסיטה

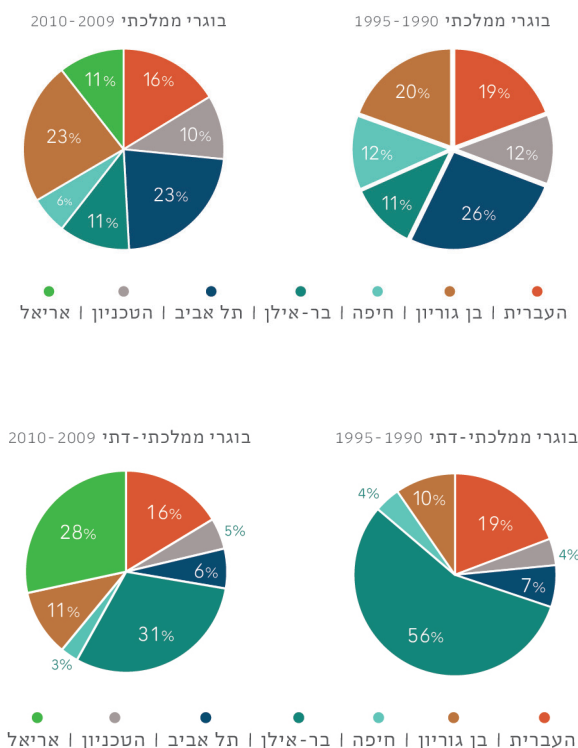

ניתן לראות שברוב האוניברסיטאות הייתה יציבות או ירידה קלה בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שהמשיכו ללימודי תואר ראשון לאורך השנים, ואילו באוניברסיטת בר אילן ישנה משמעותית: שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנתון 1995 שהמשיכו ללימודי תואר ראשון באוניברסיטת בר אילן עמד על 15% ואילו בשנתון 2010 הוא עמד על 6.2% בלבד. לעומת זאת, בתקופה זו התפתח מאוד המוסד האקדמי באריאל שהפך לאוניברסיטה רק בשנת 2012: בעוד שמבין בוגרי שנתון 1990 למדו במוסד זה 0.3% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי, מבין בוגרי שנתון 2010 עשו זאת 5.9%.

בתרשימים הבאים מוצגת ההתפלגות של תלמידי תואר ראשון בין האוניברסיטאות השונות בהשוואה בין בוגרי שנתונים 1990-1995 ובין בוגרי שנתונים 2009-2010, לפי פיקוח. הבדל משמעותי הוא שלגבי בוגרי שנתונים 1990-1995 אין התייחסות ללימודים במוסד האקדמי באריאל שכן בתקופת התואר הראשון של בוגרי שנתונים אלו מוסד זה לא היה אוניברסיטה, ואילו בוגרי שנתונים 2009-2010 שלמדו במוסד זה עשו זאת ברובם המוחלט לאחר שהפך לאוניברסיטה בשנת 2012.

תרשים 9.11: התפלגות הממשיכים לתואר ראשון באוניברסיטאות בין המוסדות השונים בהשוואה בין בוגרי שנתונים 1995-1990 לבוגרי שנתונים 2009-2010, לפי פיקוח

ניתן לראות שבקרב בוגרי שנתונים 1995-1990 בחינוך הממלכתי-דתי 56% מהממשיכים ללימודי תואר ראשון באוניברסיטה עשו זאת באוניברסיטת בר אילן, לעומת 11% מבוגרי החינוך הממלכתי. נתון זה משקף את הדומיננטיות של אוניברסיטת בר אילן בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בעבר. בנוסף, 19% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי שהחלו לימודי תואר ראשון באוניברסיטה בקרב שנתונים אלו עשו זאת באוניברסיטה העברית, כך ש-75% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי שלמדו באוניברסיטה עשו זאת באוניברסיטת בר אילן או באוניברסיטה העברית, ורק 25% למדו בארבע האוניברסיטאות האחרות.

בקרב בוגרי שנתונים 2009-2010 בחינוך הממלכתי-דתי ניתן לראות שמבין הממשיכים

לתואר ראשון באוניברסיטה ירד שיעור הלומדים בבר אילן מ-56% ל-31%. מנגד, שיעור הלומדים באוניברסיטת אריאל מבין הלומדים באוניברסיטה בקרב בוגרי שנתון 2010 בחינוך הממלכתי-דתי עמד על 28%, כך שלמעשה הירידה בשיעור הממשיכים לבר אילן בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מתבטאת בעיקר בהחלפת הלימודים באוניברסיטת בר אילן בלימודים באוניברסיטה החדשה באריאל. באשר לשאר האוניברסיטאות השיעור היחסי של לומדי תואר ראשון בהן מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי נשאר יציב יחסית. כך, באוניברסיטת חיפה, באוניברסיטת בן גוריון ובטכניון, השיעור של בוגרי החינוך הממלכתי בשנתונים 2009-2010 גבוה פי שניים מהשיעור של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי; ובאוניברסיטת תל אביב השיעור של בוגרי החינוך הממלכתי גבוה כמעט פי 4 מהשיעור של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי (23% לעומת 6%). מנגד, שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי באוניברסיטאות בר אילן ואריאל (ביחד) גבוה פי 2.7 משיעור זה בקרב בוגרי החינוך הממלכתי.

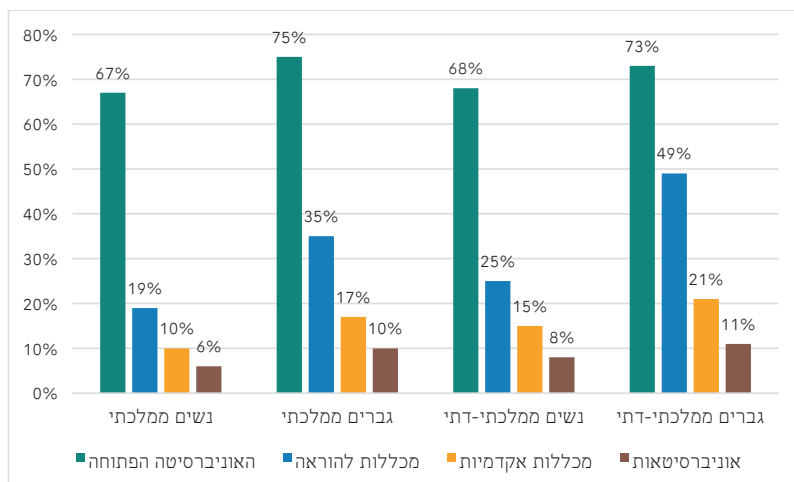
פילוח הנתונים לפי מגדר מלמד שלנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי ישנה נטייה גבוהה יותר ללמוד באוניברסיטת בר אילן. כך, מבין בוגרות שנתונים 1990-1995 בחינוך הממלכתי-דתי שהמשיכו ללימודי תואר ראשון באוניברסיטה 60% עשו זאת באוניברסיטת בר אילן לעומת 48% מהגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, ומבין בוגרות שנתונים 2009-2010 שהמשיכו ללימודי תואר ראשון באוניברסיטה (כולל אריאל) 35% עשו זאת באוניברסיטת בר אילן לעומת 19% מהגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. באופן אחר ניתן להציג ממצא זה באמצעות הנתון המראה שמבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2009-2010 שהתחילו תואר ראשון באוניברסיטת בר אילן, 76% היו נשים ורק 24% היו גברים (כזכור, ישנו שיעור גבוה יותר של נשים הלומדות בהשכלה גבוהה והדבר גם משפיע על נתון זה). מנגד, באוניברסיטת אריאל ישנה דומיננטיות גבוהה יותר באופן יחסי לגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי: מבין הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנתון 2010 שהמשיכו ללימודים באוניברסיטה 35% עשו זאת באוניברסיטת אריאל לעומת 27% מהנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי.¹⁷⁶ ועם זאת, מבין כלל בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2009-2010 שהתחילו לימודי תואר ראשון באריאל 55% היו נשים ו-45% היו גברים. אם כן, ניתן לראות העדפה ברורה של נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי ללימודים באוניברסיטאות בר אילן ואריאל שיש בהן ריבוי באופן יחסי של תלמידים דתיים: כך, מבין הנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי בשנתונים 2009-2010 שהמשיכו ללימודים באוניברסיטה, 62% עשו זאת בבר אילן ובאריאל לעומת 54% בקרב הגברים.

176. גם בקרב בוגרי החינוך הממלכתי ניתן אמנם לראות שיעור גבוה יותר של נשים באוניברסיטת בר אילן, לעומת שיעור נמוך יחסית באוניברסיטת אריאל, אך שם מדובר בהבדלים קטנים ואף מזעריים ולא בהבדלים המשמעותיים שהוצגו בנוגע לבוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

9.1.4. נתוני נשירה

סוגיית הנשירה ממוסדות ההשכלה הגבוהה הינה סוגיה מורכבת וקשה להגדרה; ישנם סטודנטים המפסיקים את לימודיהם לתקופה ולאחר מכן חוזרים ללמוד, כך שעל מנת להגדיר נשירה יש לקבוע טווח שנים מעת התחלת התואר שבו סטודנט שלא סיים את התואר ייחשב כמי שנשר. הדבר מביא לכך שאין הגדרה אחידה ומקובלת לנשירה מלימודים אקדמיים.¹⁷⁷ בשל מורכבות הנושא לא אעמיק בו בעבודה זו ואסתפק בהצגת נתונים קודמים שפורסמו בשנת 2016 בעבודה של איתן רגב.¹⁷⁸ רגב הגדיר נשירה מלימודי תואר ראשון כמצב שבו אדם בגיל 25-35 החל ללמוד תואר ראשון לפני שנת 2010 והפסיק את הלימודים לפני שנת 2014 מבלי שסיים את התואר. בתרשים הבא מוצג שיעור הנשירה מלימודי תואר ראשון לפי פיקוח, מגדר וסוג המוסד האקדמי.¹⁷⁹

תרשים 9.12: שיעור נשירה מלימודי תואר ראשון בקרב סטודנטים שהחלו את לימודיהם לפני שנת 2010, לפי פיקוח, מגדר וסוג מוסד אקדמי

לנתוני הנשירה הגבוהים מהאוניברסיטה הפתוחה התייחסתי לעיל במבוא המתודולוגי לפרק זה. באשר ליתר המוסדות האקדמיים ניתן לראות כי שיעורי הנשירה של בוגרי חינוך ממלכתי-דתי גבוהים יותר מאשר אלו של בוגרי החינוך הממלכתי בכל סוגי

¹⁷⁷. ראו על כך אצל סולמון, 2014, עמ' 6-7.

¹⁷⁸. רגב, 2016.

¹⁷⁹. שם, עמ' 203.

המוסדות.¹⁸⁰ שיעורי נשירה גבוהים במיוחד ניתן לראות בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי במכללות להוראה: 49% לעומת 35% בקרב גברים בוגרי החינוך הממלכתי.¹⁸¹

ייתכן שפער משמעותי זה נובע מכך שחלק משמעותי מהגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי המתחילים לימודים אקדמיים במכללה להוראה עושים זאת כחלק ממסלול הלימודים בשיבת הסדר באופן שמשולב עם לימודיהם בישיבה, כך שהלימודים אינם דורשים מהם מחויבות לימודית רצינית ואף לא מחויבות כספית משמעותית. במילים אחרות, ייתכן שעבור חלק מהתלמידים המפסיקים את לימודיהם במכללות להוראה לא מדובר בנשירה ממשית אלא בהפסקת לימודים שמלכתחילה לא נתפסו כ"רציניים".

כמו כן, רגב מצא כי נכון לשנת 2014 מבין הצעירים בגילאי 25-35 (שהם למעשה מסיימי תיכון בשנתונים 1997-2007) היו פערים בשיעור מסיימי תואר אקדמי (בעלי תואר) בין גברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לגברים בוגרי החינוך הממלכתי, וזאת על אף שכפי שהראיתי בקרב שנתונים אלו שיעורי הממשיכים לתואר ראשון היו כמעט זהים בין בוגרי חינוך ממלכתי וממלכתי-דתי. כך, רגב מצא שבעוד שמבין הגברים בוגרי החינוך הממלכתי 28.3% היו בעלי תואר אקדמי, בקרב גברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי 24.7% היו בעלי תואר אקדמי. בקרב הנשים הפערים בין בוגרות החינוך הממלכתי לבוגרות החינוך הממלכתי-דתי היו זניחים (43% לעומת 42.8%). לפיכך, נראה שהפערים מוסברים בעיקר על ידי אחוז נשירה גבוה יותר בקרב בוגרי חינוך ממלכתי-דתי. במחקרים עתידיים מוצע לבחון את הסיבות לאחוזי הנשירה הגבוהים יותר בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

9.2. תחומי לימוד

עד כה התמקדתי בדיון בנתונים הכלליים על המשך לימודים של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי במוסדות ההשכלה הגבוהה, ומכאן ואילך המיקוד יהיה בתחומי הלימוד של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי במוסדות ההשכלה הגבוהה. אלו הם תחומי הלימוד במוסדות ההשכלה הגבוהה על פי הסיווג המקובל של הלמ"ס:

(1) מדעי הרוח הכלליים.

180. רגב גם הציג פירוט של נשירה לפי תחומי לימוד בפילוח פי פיקוח. ראו רגב, 2016, עמ' 207-208. ככלל, אין הבדל משמעותי בין בוגרי חינוך ממלכתי-דתי לחינוך ממלכתי, כך שהתחומים שבהם ישנו ריבוי יחסי של נושאים (מדעי החברה, מדעי הרוח, מתמטיקה ומדעי המחשב) זהים.

181. עם זאת, חשוב לציין שככלל שיעורי הנשירה מהאוניברסיטאות והמכללות האקדמיות בקרב בוגרי ובוגרות החינוך הממלכתי-דתי נמוכים יחסית בהשוואה לשיעורי הנשירה במדינות ה-OECD. ראו על כך: OECD, 2019, עמ' 210.

- (2) שפות, ספרויות ולימודים רגיונליים.
- (3) חינוך והכשרה להוראה.
- (4) אמנות, אומנויות ואמנות שימושית.
- (5) מדעי החברה.
- (6) עסקים ומדעי ניהול.
- (7) משפטים.
- (8) רפואה.
- (9) מקצועות עזר רפואיים.
- (10) מתמטיקה, סטטיסטיקה ומדעי המחשב.
- (11) המדעים הפיזיקליים.
- (12) המדעים הביולוגיים וחקלאות.
- (13) הנדסה ואדריכלות.

לצורך פישוט הנתונים בפרק זה אוחדו תחום "מדעי הרוח הכלליים" ותחום "שפות, ספרויות ולימודים רגיונליים" לקטגוריה אחת ששמה "מדעי הרוח", וכן אוחדו תחום "המדעים הפיזיקליים" ותחום "המדעים הביולוגיים וחקלאות" לקטגוריה אחת ששמה "מדעי הטבע". כמו כן, לשם הנוחות קיצרתי את השמות של ארבע קטגוריות אחרות.¹⁸²

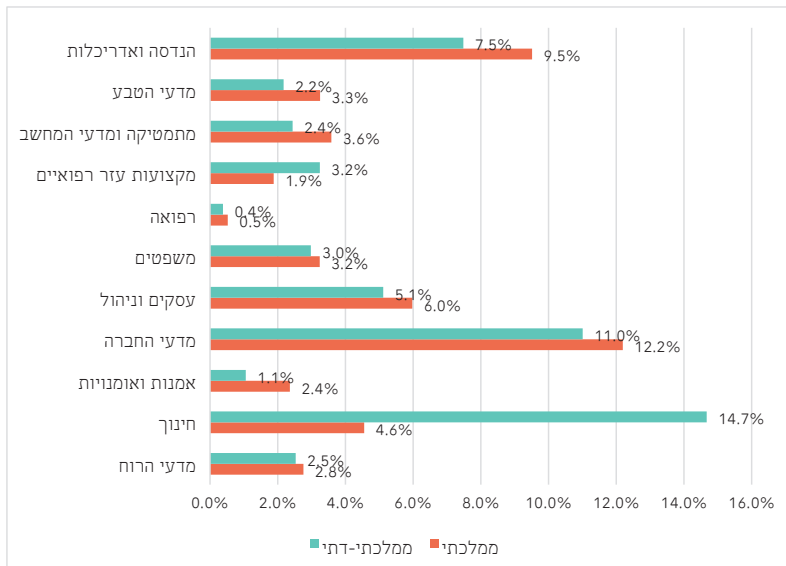
מבחינה מתודולוגית חשוב לציין גם כי סטודנטים הלומדים הוראת מקצועות שונים במכללה להוראה נחשבים כלומדים את תחום החינוך ולא את התחום שאותו הם עתידים ללמד. לדוגמה, מי שלומד הוראת מתמטיקה במכללה להוראה נחשב כמי שלומד חינוך ולא כמי שלומד מתמטיקה. לתחום החינוך נוספו גם התלמידים הלומדים מקצוע זה באופן ספציפי במכללה אקדמית ובאוניברסיטה. לעומת זאת, מי שלמד תחום מסוים (למשל: ביולוגיה) באוניברסיטה ולאחר מכן השלים תעודת הוראה, לא נחשב כמי שלמד חינוך.

¹⁸² במקום "אמנות, אומנויות ואמנות שימושית" אכתוב "אמנות ואומנויות", במקום "חינוך והכשרה להוראה" אכתוב "חינוך", במקום "מתמטיקה, סטטיסטיקה ומדעי המחשב" אכתוב "מתמטיקה ומדעי המחשב", ובמקום "עסקים ומדעי הניהול" אכתוב "עסקים וניהול".

9.2.1. תואר ראשון

בלוח הבא מוצגים שיעורי הממשיכים לתואר ראשון מבין כלל מסיימי התיכון, בכל אחד מתחומי הלימוד בטווח של שמונה שנים מסיום התיכון. על מנת להימנע מהטיות הנובעות מנתונים של שנה בודדת, בחרתי להציג את הנתונים המצרפיים על כלל בוגרי שנתונים 2006-2010.

תרשים 9.13: שיעור מסיימי התיכון בשנים 2006-2010 שהמשיכו ללימודי תואר ראשון בטווח של שמונה שנים מסיום התיכון, לפי תחומי לימוד, פיקוח

ניתן לחלק את תחומי הלימוד לשלושה סוגים שונים: תחומי לימוד שבוגרי החינוך הממלכתי-דתי לומדים בשיעור גבוה יותר, תחומי לימוד שבוגרי החינוך הממלכתי-דתי לומדים בשיעור נמוך יותר, ותחומי לימוד שבהם אין הבדל משמעותי בין שני סוגי הפיקוח בשיעור הלומדים אותם.

התחום הבולט ביותר בשיעור גבוה יחסית של בוגרי חינוך ממלכתי-דתי הלומדים אותו הוא תחום החינוך: 14.7% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי לומדים את תחום החינוך לעומת 4.6% מבוגרי החינוך הממלכתי, כך ששיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי גבוה פי 3.2 (!) משיעור בוגרי החינוך הממלכתי בתחום זה. כמו כן, 27.6% מבין הממשיכים לתואר ראשון מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי עושים זאת בתחום החינוך. תחום נוסף שבו ישנה דומיננטיות של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הוא תחום מקצועות העזר

הרפואיים (סיעוד, ריפוי בעיסוק וכדומה): 3.2% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי לומדים מקצוע זה לעומת 1.9% מבוגרי החינוך הממלכתי (פי 1.68).

מנגד, התחומים שבהם בולט שיעור נמוך במיוחד של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הם בעיקר תחומי המדעים המדויקים: מתמטיקה ומדעי המחשב, מדעי הטבע, הנדסה ואדריכלות. כך, בתחום הנדסה והאדריכלות שיעור בוגרי החינוך הממלכתי עומד על 9.5% לעומת 7.5% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי (פי 1.27); בתחום מדעי הטבע שיעור בוגרי החינוך הממלכתי עומד על 3.3% לעומת 2.2% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי (פי 1.5); ובתחום מתמטיקה ומדעי המחשב שיעור בוגרי החינוך הממלכתי עומד על 3.6% לעומת 2.4% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי (פי 1.5). כמו כן, גם בתחום האמנות ואומנויות ניתן לראות פער משמעותי: 2.4% מבוגרי החינוך הממלכתי המשיכו ללימודים בתחום זה לעומת 1.1% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי (פי 2.18).

בשאר תחומי הלימוד (מדעי הרוח, מדעי החברה, עסקים וניהול, משפטים ורפואה) הפערים בין שני סוגי הפיקוח הם מינוריים יחסית, ובכולם יש שיעור גבוה במעט של בוגרי חינוך ממלכתי.

בלוח הבא מוצגים נתוני המשך הלימודים בתואר ראשון בכל אחד מתחומי הלימוד, לפי פיקוח ומגדר.

לוח 9.1: שיעור מסיימי התיכון בשנים 2006-2010 שהמשיכו ללימודי תואר ראשון בטווח של שמונה שנים מסיום התיכון, לפי תחומי לימוד, פיקוח ומגדר

	גברים		נשים	
	ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי
מדעי הרוח	1.5%	2.0%	3.5%	3.5%
חינוך	8.7%	1.2%	19.9%	7.8%
אמנות ואומנויות	0.6%	1.5%	1.5%	3.2%
מדעי החברה	5.8%	7.1%	15.6%	17.2%
עסקים וניהול	3.7%	4.7%	6.4%	7.3%
משפטים	2.9%	2.5%	3.1%	4.0%
רפואה	0.4%	0.4%	0.4%	0.6%
מקצועות עזר רפואיים	0.5%	0.5%	5.6%	3.2%
מתמטיקה ומדעי המחשב	3.6%	5.3%	1.4%	1.9%
מדעי הטבע	1.8%	2.5%	2.7%	3.7%
הנדסה ואדריכלות	11.5%	13.2%	3.9%	5.9%

המגמות המגדריות בשני סוגי הפיקוח זהות: בכל התחומים שבקרב בוגרי החינוך

הממלכתי-דתי ישנו שיעור גבוה יותר של נשים כך הדבר גם בקרב בוגרי החינוך הממלכתי, ומאידך בכל התחומים שבקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ישנו שיעור גבוה יותר גברים, כך הדבר גם בקרב בוגרי החינוך הממלכתי. עם זאת, שיעור הנשים כמובן אינו זהה בכל תחום בין שני סוגי הפיקוח.

תחום הלימוד שבו קיימים פערים משמעותיים במיוחד הוא תחום החינוך: 19.9% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי המשיכו לתואר ראשון בתחום החינוך לעומת 7.8% מבוגרות החינוך הממלכתי. בקרב הגברים 8.7% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי המשיכו לתואר ראשון בתחום החינוך לעומת 1.2% בלבד מבוגרי החינוך הממלכתי. בהצגת הנתונים מתוך הממשיכים ללימודי תואר ראשון עולה כי 31.2% מהנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי (כמעט שליש!) הממשיכות ללימודי תואר ראשון עושות זאת בתחום החינוך, וכן 21.3% מהגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

כמו כן, נשים בוגרות הממלכתי-דתי בולטות מאוד גם בתחום מקצועות העזר הרפואיים: 5.6% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי לומדות תחום זה לעומת 3.2% מבוגרות החינוך הממלכתי. בקרב גברים מקצוע זה כמעט ואינו נלמד: רק 0.5% מהגברים מסיימי התיכון לומדים אותו, הן בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי והן בקרב בוגרי החינוך הממלכתי.

מנגד, בולט במיוחד המיעוט של נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי במקצועות המדעים המדויקים: רק 3.9% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי המשיכו לתואר ראשון בתחום הנדסה והאדריכלות לעומת 5.9% מהנשים בוגרות החינוך הממלכתי, 11.5% מהגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ו-13.2% מהגברים בוגרי החינוך הממלכתי. בדומה לכך נמצא גם בתחום מתמטיקה ומדעי המחשב: רק 1.4% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי המשיכו לתואר ראשון בתחום זה לעומת 1.9% מהנשים בוגרות החינוך הממלכתי, 3.6% מהגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ו-5.2% מהגברים בוגרי החינוך הממלכתי. עם זאת, בתחום מדעי הטבע ישנו שיעור גבוה יותר של נשים מגברים גם בחינוך הממלכתי וגם בחינוך הממלכתי-דתי. ייתכן שהדבר נובע מכך שמדעי הטבע (בניגוד למדעי המחשב, הנדסה ואדריכלות) הם תחומים שחלק גדול מהלומדים אותם מבצעים לאחר הלימודים הסבה להוראה.

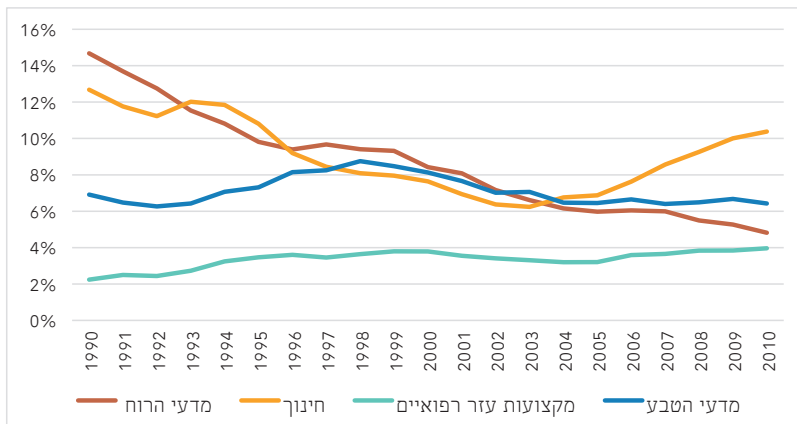
מגמה מעניינת נוספת היא בתחום המשפטים. בקרב בוגרי החינוך הממלכתי הנשים דומיננטיות מאוד במקצוע זה: 4% מהבוגרות לומדות אותו לעומת 2.5% מהבוגרים (פי 1.6). לעומת זאת, בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שיעור הנשים והגברים הלומדים מקצוע זה כמעט זהה: 3.1% מהבוגרות לעומת 2.9% מהבוגרים.

בשני התרשימים הבאים מוצגות המגמות על שיעור הלימודים בתחומי לימוד נבחרים בשני העשורים האחרונים. התרשים הראשון עוסק בבוגרי החינוך הממלכתי והשני

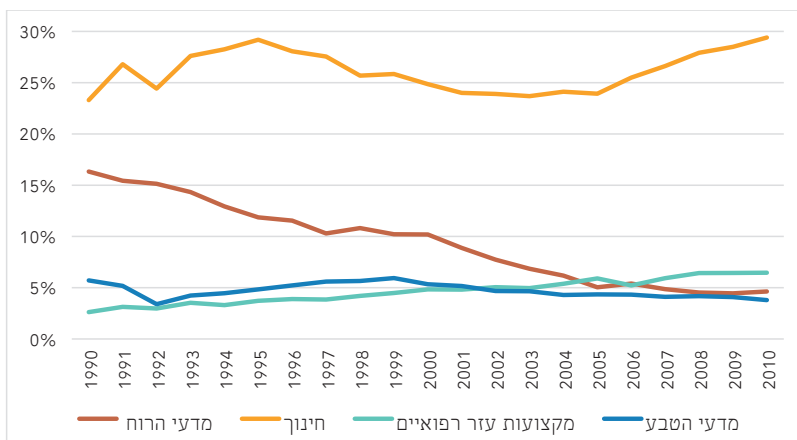

בבוגרי החינוך הממלכתי-דתי. לצורך הנוחות הנתונים מוצגים מתוך היקף הממשיכים לתואר ראשון בכל פיקוח (ולא מתוך מסיימי התיכון).

תרשים 9.14: המשך לימודים לתואר ראשון של בוגרי החינוך הממלכתי בשנים 1990-2010 בטווח של שמונה שנים מסיום התיכון, לפי פיקוח: תחומי לימוד נבחרים

תרשים 9.15: המשך לימודים לתואר ראשון של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשנים 1990-2010 בטווח של שמונה שנים מסיום התיכון, לפי פיקוח: תחומי לימוד נבחרים

ניתן לראות כי בתחום החינוך המגמה לאורך השנים בחינוך הממלכתי-דתי היא של עלייה בשיעור הלומדים, ובפרט בחמש השנים האחרונות, ואילו בחינוך הממלכתי ישנה

ירידה לאורך השנים בשיעור הלומדים. באשר לתחום מדעי הרוח ניתן לראות ירידה משמעותית מאוד בשני סוגי הפיקוח, אם כי בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הירידה אפילו חדה יותר. בתחום מדעי הטבע ניתן לראות כי בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הייתה ירידה לאורך השנים (מ-5.7% מהלומדים תואר ראשון ל-3.8%), בעוד שבקרב בוגרי החינוך הממלכתי ישנה יציבות (ירידה קלה מ-6.9% ל-6.4%). בתחום מקצועות העזר הרפואיים ניתן לראות בקרב בוגרי שנתון 1990 כי שיעור הלומדים תחום זה מבין הממשיכים ללימודי תואר ראשון היה כמעט זהה בשני סוגי הפיקוח: 2.6% בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לעומת 2.2% בקרב בוגרי החינוך הממלכתי. לאורך השנים הייתה עלייה בשני סוגי הפיקוח, אך בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי העלייה הייתה משמעותית בהרבה, כך שבקרב בוגרי שנתון 2010 בחינוך הממלכתי-דתי שהמשיכו לתואר ראשון 6.5% למדו תחום זה לעומת 4% בקרב בוגרי החינוך הממלכתי.

9.2.2. תואר שני

בלוח הבא מוצגים שיעורי הממשיכים לתואר שני בכל אחד מתחומי הלימוד בטווח של 12 שנים מסיום התיכון. הנתונים מוצגים כשיעור מבין מסיימי התיכון וכשיעור מבין כלל הממשיכים לתואר שני. בנתוני התואר השני אתמקד דווקא בשיעור הלומדים כל אחד מתחומי הלימוד מבין כלל הממשיכים לתואר שני, וזאת בשל כך שהיקף הממשיכים לתואר שני הוא נמוך באופן יחסי כך ששיעור הלומדים מבין כלל מסיימי התיכון מסתכם בשברירי אחוזים.

לוח 9.2: המשך לימודים לתואר שני של מסיימי תיכון בשנים 2006-2000
בטווח של 12 שנים מסיום התיכון, לפי תחומי לימוד ופיקוח

מבין הממשיכים לתואר שני		מבין מסיימי התיכון		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
8.5%	5.3%	1.1%	0.7%	מדעי הרוח
15.7%	6.6%	2.0%	0.9%	חינוך
1.0%	1.5%	0.1%	0.2%	אמנות ואומנויות
18.8%	19.1%	2.4%	2.6%	מדעי החברה
20.0%	27.8%	2.6%	3.8%	עסקים וניהול
8.0%	6.4%	1.0%	0.9%	משפטים
5.3%	5.9%	0.7%	0.8%	רפואה
4.8%	3.5%	0.6%	0.5%	מקצועות עזר רפואיים
3.1%	4.3%	0.4%	0.6%	מתמטיקה ומדעי המחשב
9.0%	11.2%	1.2%	1.5%	מדעי הטבע
5.7%	8.3%	0.7%	1.1%	הנדסה ואדריכלות

כמו בנתוני התואר הראשון, גם כאן ניתן לראות שיעור גבוה בהרבה של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בתחום החינוך: 15.7% מבין הממשיכים לתואר שני לעומת 6.6% בקרב בוגרי החינוך הממלכתי. שני תחומים נוספים שיש בהם באופן יחסי שיעור גבוה של בוגרי חינוך ממלכתי-דתי בתואר שני הם מדעי הרוח ומשפטים, על אף שבתואר ראשון לא היה הבדל משמעותי בשיעור הלומדים את שני התחומים הללו בין בוגרי חינוך ממלכתי לבוגרי חינוך ממלכתי-דתי. מנגד, בתחומי המדעים המדויקים ישנו שיעור גבוה יותר של בוגרי חינוך ממלכתי, וכן בתחום העסקים והניהול.

בלוח הבא מוצגים נתוני הממשיכים לתואר שני לפי תחומי לימוד, פיקוח מגדר.

לוח 9.3: המשך לימודים לתואר שני של מסיימי תיכון בשנים 2000-2006 בטווח של 12 מסיום התיכון, לפי תחומי לימוד, פיקוח ומגדר

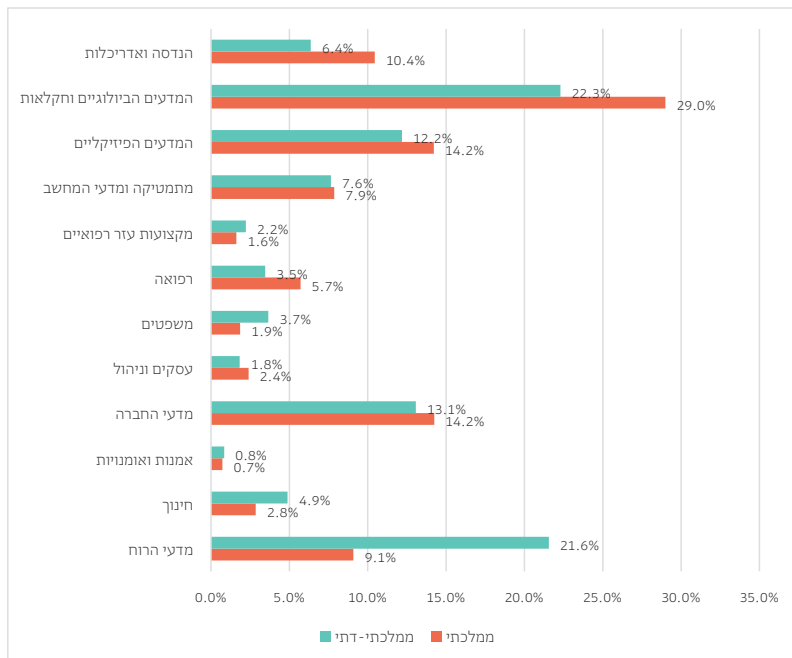
גברים		נשים		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
8.7%	5.5%	8.4%	5.2%	מדעי הרוח
6.3%	1.8%	21.4%	9.4%	חינוך
0.6%	1.3%	1.2%	1.7%	אמנות ואומנויות
15.7%	13.6%	20.7%	22.4%	מדעי החברה
26.4%	29.7%	16.1%	26.7%	עסקים וניהול
7.9%	5.2%	8.1%	7.1%	משפטים
6.8%	6.2%	4.4%	5.7%	רפואה
1.0%	0.9%	7.1%	5.1%	מקצועות עזר רפואיים
5.1%	8.3%	1.8%	2.0%	מתמטיקה ומדעי המחשב
9.9%	12.5%	8.5%	10.4%	מדעים מדויקים
11.4%	15.0%	2.3%	4.3%	הנדסה ואדריכלות

בממצאי לוח זה בולט במיוחד השיעור הגבוה של נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי הממשיכות ללימודי תואר שני בתחום החינוך (21.4%) לעומת השיעור הנמוך שלהן בלימודי תואר שני בהנדסה ואדריכלות (2.3%) ובמתמטיקה ומדעי המחשב (1.8%).

9.2.3. תואר שלישי

בתרשים הבא מוצגים שיעורי הממשיכים לתואר שלישי בכל אחד מתחומי הלימוד בטווח של 18 שנים מסיום התיכון. הנתונים מוצגים כשיעור מבין כלל הממשיכים לתואר שלישי (התפלגות). על מנת להימנע מהטיות הנובעות מנתונים של שנה בודדת, בחרתי להציג את הנתונים המצרפיים על כלל בוגרי שנתונים 1990-2000.

תרשים 9.16: המשך לימודים לתואר שלישי של מסיימי תיכון בשנים 1990-2000 בטווח של 18 שנים מסיום התיכון, לפי תחומי לימוד ופיקוח (התפלגות)

התחום המרכזי שבוגרי החינוך הממלכתי-דתי מעדיפים לעשות בו תואר שלישי הוא מדעי הרוח: 21.6% מהממשיכים לתואר שלישי בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי עושים זאת בתחום זה לעומת 9.1% מבוגרי החינוך הממלכתי. פער משמעותי זה מתקיים על אף שבקרב הממשיכים לתואר ראשון שיעור הלומדים את תחום מדעי הרוח בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי נמוך במעט מזה של בוגרי החינוך הממלכתי. נראה שניתן להסביר זאת באמצעות השיעור הגבוה של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים חינוך: סביר להניח שרבים מאלו הלומדים תואר שלישי בתחום מדעי הרוח למדו את התואר הראשון שלהם במכללות להוראה.

שני תחומים נוספים שבהם בולטים באופן יחסי בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הם חינוך ומשפטים: 4.9% מהממשיכים לתואר שלישי מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי עושים זאת בתחום החינוך לעומת 2.8% מבוגרי החינוך הממלכתי, ובתחום המשפטים 3.7% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי לעומת 1.9% מבוגרי החינוך הממלכתי. בתחום המשפטים הדבר מעניין במיוחד לאור העובדה שהשיעור היחסי של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בלימודי תואר ראשון נמוך במעט מזה של בוגרי החינוך הממלכתי.

מנגד, בתחומי המדעים המדויקים ובפרט מדעי הטבע ישנו שיעור נמוך באופן יחסי של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכים ללימודי תואר שלישי: 43.2% מבוגרי החינוך הממלכתי הממשיכים לתואר שלישי עושים זאת בתחום מדעי הטבע לעומת 34.5% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי. גם בתחום ההנדסה ואדריכלות ישנו פער משמעותי: 10.4% מבוגרי החינוך הממלכתי המשיכו לתואר שלישי בתחום זה לעומת 6.4% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

בלוח הבא מוצגים נתוני הממשיכים לתואר שלישי לפי תחומי הלימוד, פיקוח מגדר.

לוח 9.4: המשך לימודים לתואר שלישי של מסיימי תיכון בשנים 1990-2000 בטווח של 18 שנים מסיום התיכון, לפי תחומי לימוד, פיקוח ומגדר

גברים		נשים		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
24.7%	8.9%	17.8%	9.3%	מדעי הרוח
1.8%	1.3%	8.5%	4.4%	חינוך
0.6%	0.5%	1.1%	0.9%	אמנות ואומנויות
10.3%	9.7%	16.3%	18.8%	מדעי החברה
1.9%	2.3%	1.7%	2.5%	עסקים וניהול
3.6%	1.8%	3.7%	1.9%	משפטים
2.4%	4.2%	4.7%	7.3%	רפואה
0.9%	1.0%	3.8%	2.2%	מקצועות עזר רפואיים
9.7%	12.2%	5.3%	3.5%	מתמטיקה ומדעי המחשב
14.1%	18.0%	9.9%	10.4%	המדעים הפיזיקליים
20.0%	25.5%	25.1%	32.5%	המדעים הביולוגיים וחקלאות
9.9%	14.6%	2.2%	6.3%	הנדסה ואדריכלות

ממצאי הלוח מלמדים כי גם בתואר שלישי המגמות המגדריות בשני סוגי הפיקוח זהות: במרבית התחומים שבקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי יש בהם שיעור גבוה יותר של נשים. כך הדבר גם בקרב בוגרי החינוך הממלכתי, ומאידך בכל התחומים שבקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ישנו שיעור גבוה יותר גברים, כך הדבר גם בקרב בוגרי החינוך הממלכתי. תחום הלימוד המרכזי שחורג מכך הוא תחום מדעי הרוח: בקרב בוגרי החינוך הממלכתי שיעור הלומדים תחום זה בתואר שלישי הוא כמעט זהה, עם יתרון קל לנשים (9.3% לעומת 8.9%), ואילו בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ישנו שיעור גבוה בהרבה של גברים בתחום זה: 24.7% מהגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שהמשיכו לתואר שלישי עשו זאת בתחום מדעי הרוח, לעומת 17.8% מהנשים.

ממצאים מעניינים נוספים בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הם בתחום החינוך שבו ניתן לראות שיעור גבוה של נשים הממשיכות לתואר שלישי (8.5% לעומת 1.8% בקרב הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, 4.4% בקרב נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי ו-1.3% בקרב גברים בוגרי החינוך הממלכתי), ומנגד שיעור נמוך של נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי הממשיכות לתואר שלישי בתחום ההנדסה והאדריכלות (2.2% לעומת 9.9% בקרב גברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, 6.3% בקרב נשים בוגרות החינוך הממלכתי ו-14.6% בקרב גברים בוגרי החינוך הממלכתי).

סיכום ודיון

פרק זה מצביע על מספר מגמות מרכזיות בהשתלבות בוגרי החינוך הממלכתי-דתי במוסדות ההשכלה הגבוהה בישראל.

שיעור הלומדים: הממצא המרכזי מהפרק מצביע על גידול משמעותי בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים באקדמיה. בעוד בעבר שיעור בוגרי החינוך הממלכתי הלומדים באקדמיה היה גבוה יותר, הרי שכיום שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים באקדמיה גבוה יותר בתואר ראשון ובתואר שני, אך בתואר שלישי עדיין ישנו רוב לבוגרי החינוך הממלכתי. בנוסף, נמצא כי בשני סוגי הפיקוח נשים לומדות יותר באקדמיה, אך בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הפער בין שיעור הנשים באקדמיה לשיעור הגברים גדול יותר. ייתכן שהגידול המשמעותי בשיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי קשור לשיעור הגבוה של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים את תחום החינוך. תחום זה עבר אקדמיזציה משמעותית לאורך השנים, כך שכיום ישנו קושי משמעותי לעבוד כמורה ללא הכשרה אקדמית. ממצא זה אף מסביר חלק מהפער בין שיעור הנשים לשיעור הגברים באקדמיה.

מוסד אקדמי: שיעור הבוגרים הממשיכים ללימודים באוניברסיטה כמעט זהה בשני סוגי הפיקוח, אך במכללות להוראה ניתן לראות שיעור גבוה הרבה יותר של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בעוד שבמכללות האקדמיות שיעור בוגרי החינוך הממלכתי גבוה יותר. האוניברסיטאות המועדפות על בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הן בר אילן, אריאל והעברית – שבשלושתן לומדים 75% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי הממשיכים לאוניברסיטאות – בעוד שבוגרי החינוך הממלכתי מעדיפים את אוניברסיטת תל אביב ואוניברסיטת בן גוריון. ככלל, ניתן לראות נטייה גבוהה יותר של נשים בוגרות החינוך

הממלכתי-דתי ללמוד באוניברסיטאות הנחשבות כבעלות אוריינטציה דתית יותר (בר אילן ואריאל).

תחומי לימוד: בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לומדים בשיעור גבוה מאוד את תחום החינוך, פי 3.2 מאשר בוגרי החינוך הממלכתי. תחום נוסף שבו ישנו שיעור גבוה במיוחד של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הוא תחום מקצועות העזר הרפואיים (סיעוד, ריפוי בעיסוק וכדומה). מנגד, התחומים שבהם בולט שיעור נמוך במיוחד של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הם בעיקר תחומי המדעים המדויקים: מתמטיקה ומדעי המחשב, מדעי הטבע, הנדסה ואדריכלות. בנוסף, ישנו שיעור נמוך יחסית של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הלומדים את תחום האמנות ואומנויות.

10. תעסוקה ושכר

מבוא ומתודולוגיה

בפרק זה אבקש להשלים את תמונת המבט על בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ולבחון את השתלבותם של בוגרי מערכת חינוך זו בשוק העבודה. במהלך השנים נערכו עבודות שונות על שוק העבודה והוא נבחן בפילוחים שונים, אך הצירים המרכזיים שבהם הוא נבחן הם יהודים חרדים לעומת יהודים לא-חרדים, יהודים לעומת ערבים וגברים לעומת נשים. בפרק זה אבקש להציג את הנתונים על אודות בוגרי החינוך הממלכתי-דתי באופן מובחן מנתוני בוגרי החינוך הממלכתי. כפי שאראה, הצגת הנתונים באופן זה אכן מלמדת כי בכמה היבטים מרכזיים ניתן לראות הבדלים משמעותיים בין שתי קבוצות אלו.

למ"ס יש שני מסדי נתונים שונים על שוק העבודה: האחד, הכולל את כלל אזרחי ישראל בשוק העבודה, מבוסס על הנתונים שמעבירים המעסיקים למס הכנסה. בפילוח זה ניתן להבחין בענף הכלכלי של כל עובד בשוק העבודה. השני הוא סקר כוח אדם (סכ"א) שעורכת הלמ"ס, סקר מדגמי רחב שבו נשאלים אנשים שאלות שונות, בין היתר על התעסוקה שלהם.

בפרק זה בחרתי להסתמך על שני מסדי הנתונים, זאת מכיוון שלכל אחד מהם יש יתרונות וחסרונות ובמידה רבה הם משלימים זה את זה. יתרון מרכזי של מסד הנתונים המבוסס על נתוני מס הכנסה הוא בכך שהוא מקיף וכולל את כלל העובדים בשוק העבודה (מלבד ההון השחור כמובן) ואיננו מבוסס על מדגם, וכן שהוא מבוסס על נתוני אמת על השכר המגיעים ממס הכנסה, ולא על דיווחים עצמיים של הנשאלים, שיכולים להיות מוטים. בנוסף, מכיוון שספר זה התמקד עד כה בחלוקה בין תלמידי ובוגרי החינוך הממלכתי-דתי לעומת החינוך הממלכתי, ישנה חשיבות להמשיך באותה חלוקה. יתרון משמעותי נוסף של נתוני מס הכנסה הוא בכך שהם מאפשרים להציג מידע מפורט על השכר של העובדים.

מנגד, למסד הנתונים של סקר כוח אדם יש גם כמה יתרונות: ראשית, מסד זה מאפשר להציג הבדלי תעסוקה בין דתיים לחילונים בכלל הגילאים במשק בעוד שמסד הנתונים של מס הכנסה מאפשר להבחין בין בוגרי חינוך ממלכתי לבוגרי חינוך ממלכתי-דתי רק החל מילידי 1973, כך שבפועל הנתונים שאציג לפיו מתייחסים רק לתעסוקה של בוגרי מערכת החינוך בגיל 25-45. שנית, בנתוני סקר כוח אדם ישנה חלוקה פנימית בין "דתיים" ו"דתיים מאוד" לצד פילוח נפרד של "מסורתיים", כך שהדבר מאפשר להציג תמונה מורכבת יותר של השתלבות תתי קבוצות דתיות בשוק העבודה. בשל מורכבות

זו, בפרק זה אציג את הנתונים המבוססים על שני מסדי הנתונים, אם כי אתמקד יותר במסד הנתונים המבוסס על נתוני מס הכנסה. כמו כן, במספר מקומות אשלים מידע מנתונים של סקרים אחרים שעורכת הלמ"ס.

פילוח נתוני מס הכנסה מבוססים על עיבודים לנתונים שהועברו מהלמ"ס במיוחד לצורך מחקר זה (הם אינם מפורסמים על ידי הלמ"ס לציבור הרחב). לעומת זאת, פילוח נתוני סקר כוח אדם מבוססים על הפרסום המרכזי הרשמי המציג את נתוני הסקר.¹⁸³

10.1. מאפייני התעסוקה

10.1.1. שיעור התעסוקה

על פי נתוני מס הכנסה שיעור העובדים מקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאי 25-45 גבוה במעט משיעור העובדים בגילאים אלו מקרב בוגרי החינוך הממלכתי: 86% לעומת 83.3%. בנוסף, שיעור הנשים העובדות גבוה משיעור הגברים העובדים בשני סוגי הפיקוח. עם זאת, נראה שאין לייחס לנתונים אלו משמעות יתרה, כיוון שהם נובעים ככל הנראה מזמן הכניסה לשוק העבודה. כך למשל, באשר לפער המגדרי, גברים בציבור הדתי-לאומי נוטים להיכנס למעגל העבודה בשלב מאוחר יותר, בשל שירות צבאי ארוך או לימודים תורניים בישיבות. נתוני השנתון הסטטיסטי של הלמ"ס אכן מלמדים כי בגילאי 25-34 בחברה היהודית שיעור הגברים העובדים נמוך משיעור הנשים העובדות, אך החל מגיל 35 שיעור הגברים העובדים עולה על שיעור הנשים העובדות, אם כי הפערים עומדים על כשני אחוזים ברוב השנים. זאת מלבד פער משמעותי יותר לאחר גיל 60, הנובע באופן טבעי מגיל הפרישה המוקדם יותר לנשים.¹⁸⁴ ניתן לשער כי הפער בין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לבוגרי החינוך הממלכתי נובע גם הוא, ככל הנראה, מכניסתם המהירה יותר של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לשוק העבודה. זאת כתוצאה מן המסלול הקצר יותר שעוברות נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי (שאינן מחויבות בשירות של שנתיים), ומאורח חיים שנטה כחות לטייל בחו"ל במהלך שנות העשרים (אם כי תופעה זו קיימת כמובן באופן נרחב גם בחברה הדתית-לאומית).

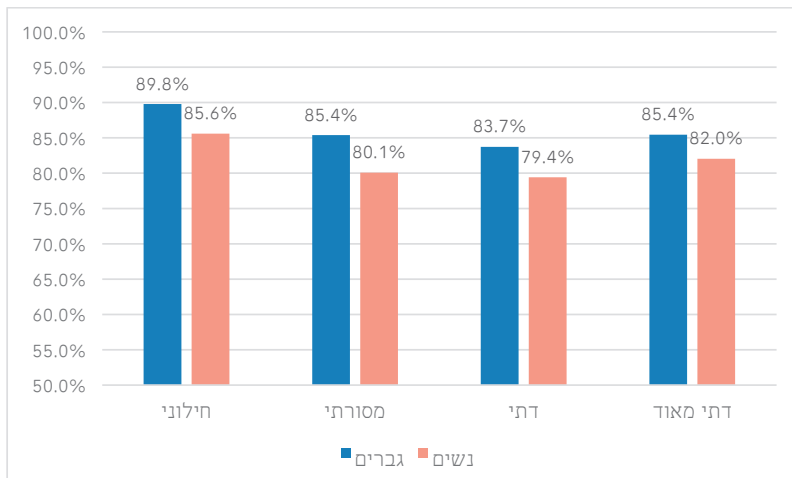
אכן, מנתוני סקר כוח אדם המציגים את שיעור התעסוקה של כלל הציבור הישראלי

¹⁸³. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2020א.

¹⁸⁴. הנתונים על בסיס לוח 9.5 בשנתון הסטטיסטי של הלמ"ס לשנת 2019. בחינה כוללת של שיעור העובדים בגילאי 25-64 בניכוי האוכלוסייה החרדית מלמדת כי בשנת 2018 87% מהגברים הדתיים והחילונים (ביחד) היו בשוק התעסוקה לעומת 83% מקרב הנשים במגזרים אלו. ראו על כך אצל מלאך וכנהר, 2019, עמ' 59.

בגילאי 25-64 לפי הגדרה דתית, עולה כי שיעור החילונים בשוק העבודה דווקא גבוה במעט מזה של דתיים, הן בקרב נשים והן בקרב גברים.

תרשים 10.1: שיעור התעסוקה בשנת 2018 של אנשים בגילאי 25-64, לפי הגדרה דתית ומגדר, נתוני סקר כוח אדם

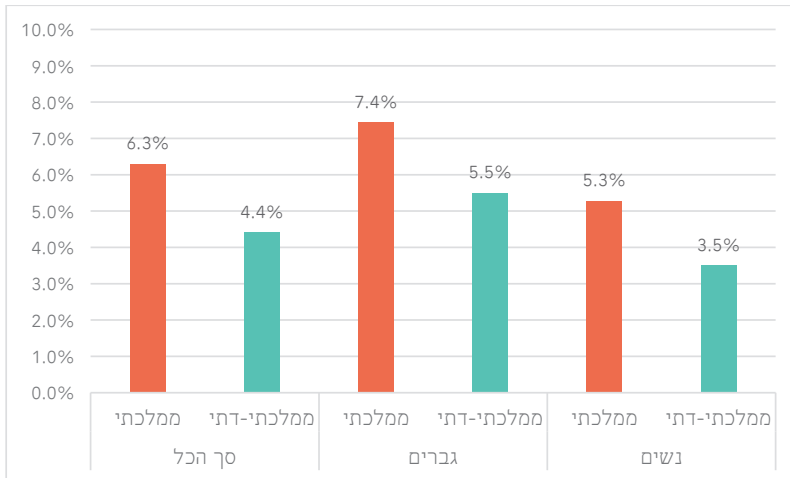
הנתון הבולט הוא כמובן השיעור הגבוה יותר של עובדים מקרב הציבור החילוני. נתון מעניין נוסף הוא ששיעור העובדים מקרב קבוצת הדתיים מאוד גבוה במעט משיעור העובדים בקרב דתיים ומסורתיים, ובעיקר בקרב הנשים. ייתכן כי הדבר נובע מכניסה מהירה של נשים דתיות מאוד לשוק העבודה, בעוד שנשים דתיות ומסורתיות מתעכבות יותר עם תחילת הכניסה לשוק העבודה בשל שירות צבאי/לאומי ממושך יותר, והשתתפות בתחילת הלימודים האקדמיים. עם זאת, הנתונים מראים כי גם שיעור הגברים הדתיים מאוד בשוק העבודה גבוה במעט משיעור הדתיים, על אף שדתיים מאוד נוטים ללמוד זמן ממושך יחסית בישיבות, כך שיש צורך בבחינה מעמיקה יותר של הנושא כדי להגיע למסקנות.

10.1.2. שיעור העצמאים

בתרשים הבא מוצג שיעור העצמאים מבין העובדים, לפי פיקוח ומגדר.¹⁸⁵

¹⁸⁵ בלוח זה נכללים אך ורק עצמאים שכלל לא הייתה להם הכנסה כשכירים. שיעור זניח של עצמאים שהם גם שכירים מחושבים על ידי הלמ"ס כשכירים בלבד.

תרשים 10.2: שיעור העצמאים בגילאי 25-45 בשנת 2018, לפי פיקוח מגדר, נתוני מס הכנסה

ממצאי התרשים מלמדים כי שיעור העצמאים מקרב העובדים גבוה יותר בקרב בוגרי החינוך הממלכתי ב-43.2%: בעוד כ-6.3% מבין העובדים בוגרי החינוך הממלכתי עובדים כעצמאים, הרי שבקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מדובר ב-4.4%.¹⁸⁶ כמו כן, ניתן לראות – הן בקרב בוגרי החינוך הממלכתי והן בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי – שיעור גבוה יותר של גברים עצמאים, כך שבולט במיוחד השיעור הנמוך של נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי העובדות כעצמאיות העומד על 3.5% בלבד. על כל פנים, שיעור העצמאים העולה מהתרשים הנו נמוך מזה המוצג בדרך כלל וזאת משתי סיבות: האחת מתודולוגית – גופים שונים מגדירים עצמאי באופנים שונים ועל בסיס מסדי נתונים שונים;¹⁸⁷ השנייה נוגעת לכך שהנתונים מבוססים על אוכלוסיית העובדים הצעירה, בעוד ששיעור העצמאים גבוה באופן משמעותי דווקא בקרב אוכלוסיית העובדים המבוגרת יותר.¹⁸⁸

186. שיעור העצמאים העולה מנתונים אלו הוא נמוך לעומת שיעור העצמאים.

187. לדוגמה, בנתונים המוצגים, המבוססים כאמור על נתוני מס הכנסה, עצמאי מוגדר רק מי שעובד כעצמאי בלבד, אך עצמאי העובד גם כשכיר אינו מוגדר כעצמאי.

188. ראו על כך אצל: סבירסקי ואופיר, 2014, עמ' 11.

10.1.3. תחומי התעסוקה: השוואה כללית

בסעיף זה אבחן את תחומי התעסוקה השונים של הקבוצות הדתיות השונות בישראל. הלמ"ס מחלקת את תחומי התעסוקה השונים בישראל ל-21 ענפים, הכוללים יחד 99 ענפי משנה.¹⁸⁹ לצורך מחקר זה נעשה שימוש ברשימת 21 הענפים של הלמ"ס, אך איחדתי קבוצה של ענפים שונים לענף אחד שאותו כינתי "עבודת כפיים"¹⁹⁰ ומאידך, בשל העניין, בחרתי להציג את נתוני ענף המשנה של משפטים וחשבונאות באופן נפרד מהענף הראשי שבו הוא כלול. באופן כללי, משמותיהם של רוב הענפים הכלכליים ניתן להבין אילו תחומי תעסוקה כלולים בהם. בחלק מהמקרים שבהם הדבר אינו בהיר די הצורך, יוצג פירוט במהלך הדברים על תחומי התעסוקה הכלולים בענף. חשוב לציין שהענף הכלכלי שאליו משתייך כל עובד נקבע על פי הפעילות הכלכלית שמבצע המפעל/הארגון שבו הוא עובד, ולא בהכרח לפי תחום התעסוקה הישיר של העובד.¹⁹¹ רק בחלק מהמקרים שבהם המפעל/ארגון עוסק ביותר מפעילות כלכלית אחת, או שהמחלקות השונות שלו מסווגות לתחומים שונים, ישנה הבחנה של תתי-היחידות לסיווגים הכלכליים השונים.

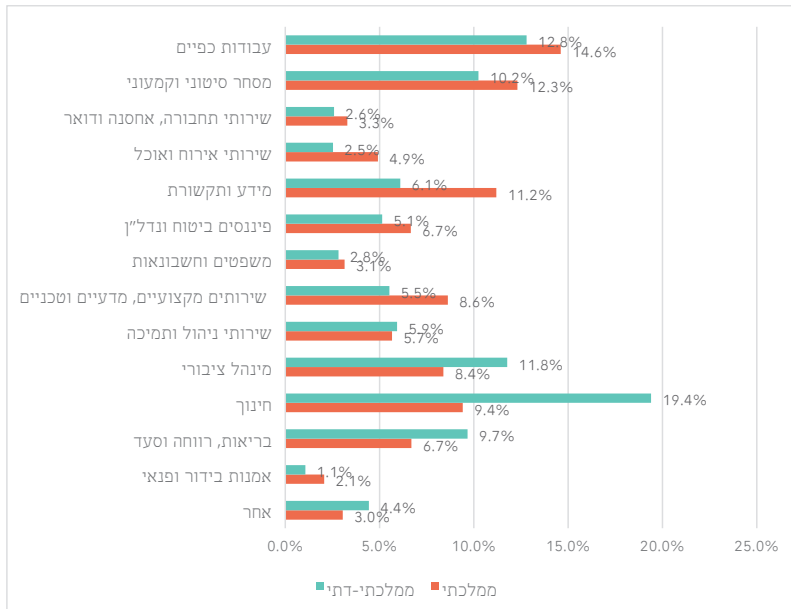
בתרשים הבא מוצגים הנתונים על הענף הכלכלי לפי פיקוח.

189. על מנת לראות את כל התחומים הכלולים בכל אחד מן הענפים הכלכליים ניתן לעיין בפרסום הבא המציג את הסיווגים של הענפים השונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2012.

190. הכוונה היא לענפים הבאים: חקלאות, ייעור ודיג, תעשייה, כריה וחציבה, אספקת חשמל ומים, בינוי ושירותי ביוב ופסולת.

191. לדוגמה, בענף החינוך ישנם עובדים שאינם מורים: מזכירות, שרתים וכדומה.

תרשים 10.3: ענף כלכלי של השכירים בגילאי 25-45 בשנת 2018 (באחוזים), לפי פיקוח, נתוני מס הכנסה

במספר תחומים ישנם הבדלים משמעותיים בשיעורי התעסוקה בין בוגרי החינוך הממלכתי לבוגרי החינוך הממלכתי-דתי. בשלושה ענפים ניתן לראות ריבוי יחסי של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי; המרכזי שבהם הוא ענף החינוך: 19.4% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשוק העבודה עובדים בענף החינוך לעומת 9.3% מבוגרי החינוך הממלכתי, כך ששיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בענף זה גבוה באופן יחסי ביותר מפי שניים משיעור בוגרי החינוך הממלכתי. שני ענפים נוספים שבהם ניתן לראות השתלבות גבוהה בהרבה של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הם ענף הבריאות, הרווחה והסעד וענף המינהל הציבורי (הכולל את כלל מערכות השלטון המרכזי והמקומי וכן את זרועות מערכת הביטחון והביטוח הלאומי). 9.7% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשוק העבודה עובדים בענף הבריאות, הרווחה והסעד לעומת 6.7% מבוגרי החינוך הממלכתי, כך ששיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בענף זה גבוה באופן יחסי ב-45%. פער דומה של 40% נמצא גם בענף המינהל הציבורי, שבו עובדים 11.8% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשוק העבודה לעומת 8.4% מבוגרי החינוך הממלכתי.

נראה כי המשותף לשלושת הענפים הכלכליים הללו הוא שמרבית העבודה בהם מרוכזת בשירות הציבורי, וכן שמדובר בענפים שרבים מאלו שבחרים לעבוד בהם

עושים זאת משיקולים של שליחות ואידיאלים. אם כך, הרי שהשיעור הגבוה של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בתחומים אלו מתואם ככל הנראה עם תפיסות ערכיות של מערכת החינוך הממלכתית-דתית ושל החברה הדתית-לאומית.

מנגד, בשישה ענפים ניתן לראות השתלבות נמוכה של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בהשוואה לבוגרי החינוך הממלכתי. פערים בולטים נמצאו בשלושה ענפי כלכלה בעלי מאפיינים פרופסיונאליים בולטים: בענף השירותים המקצועיים, המדעיים והטכניים עובדים 5.5% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשוק העבודה לעומת 8.6% מבוגרי החינוך הממלכתי – פער של 56% באופן יחסי – ובענף המידע והתקשורת עובדים 6.1% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשוק העבודה לעומת 11.2% מבוגרי החינוך הממלכתי – פער של 83% באופן יחסי. פער נמוך יותר, אם כי לא מבוטל, נמצא בענף הפיננסיים, ביטוח ונדל"ן, שבו עובדים 5.1% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשוק העבודה לעומת 6.7% מבוגרי החינוך הממלכתי – פער של 31% באופן יחסי.

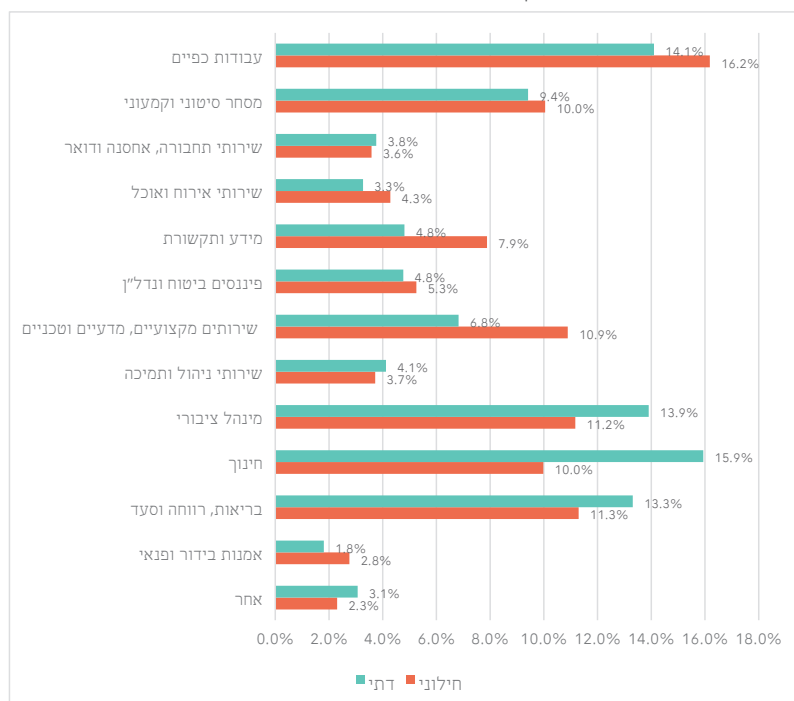
המשותף לשלושת הענפים הללו הוא שמרבית התחומים הכלולים בהם דורשים הכשרה מקצועית בתחומי המדעים המדויקים – ובפרט שני הענפים הראשונים, וכן שהם ענפים בעלי אוריינטציה חזקה של המגזר הפרטי. כך, בענף מידע ותקשורת כלולים מקצועות התכנות והמחשבים ושירותים נוספים בתחום טכנולוגיית המידע, ובענף השירותים המקצועיים, המדעיים והטכניים כלולים מגוון תחומי עבודה הדורשים הכשרה מתקדמת, בפרט תחום ההנדסה והאדריכלות ותחום המחקר המדעי והפיתוח. בשני ענפים אלו מרוכזים למעשה מקצועות ההייטק למיניהם. גם ענף הפיננסיים, ביטוח ונדל"ן הוא ענף הדורש התמחות וידע מתקדם בעולם העסקים והכלכלה. המיעוט היחסי של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי העובדים בענפים אלו מתואם עם השיעור הנמוך – באופן יחסי לחינוך הממלכתי – של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שלמדו מקצועות בתחומי המדעים המדויקים במוסדות להשכלה גבוהה, כפי שהראיתי בפרק הקודם של מחקר זה.

פער משמעותי נמצא גם בענף שירותי האירוח והאוכל, שבו עובדים 2.5% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשוק העבודה לעומת 4.9% מבוגרי החינוך הממלכתי – כמעט פי שניים. הבדלים ניכרים נמצאו גם בענף האמנות, הבידור והפנאי: בעוד 1.1% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשוק העבודה עובדים בתחומים אלו, הרי ש-2.1% מבוגרי החינוך הממלכתי עובדים בתחומים אלו, גם כן כמעט פי שניים. כמו כן, נמצא כי בענף המסחר הסיטוני והקמעוני עובדים 10.2% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי בשוק העבודה לעומת 12.3% מבוגרי החינוך הממלכתי – פער של 21%. כמו שלושת הענפים הקודמים שהוזכרו, גם שלושת הענפים הללו הם בעלי אוריינטציה חזקה למגזר הפרטי. לגבי ענף שירותי האירוח והאוכל וענף האמנות, הבידור והפנאי, נראה כי המיעוט היחסי של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שעובדים בהם נובע מכך שתחומים אלו משויכים יותר לתרבות הפנאי או לערכים מערביים שפחות מזוהים עם החברה

הדתית-לאומית. סיבה נוספת למיעוט העובדים בענפי המסחר ושירותי האירוח והאוכל היא ככל הנראה ההיקף הגבוה של עבודה בשבת בענפים אלו: 70% מהעובדים בשבת עובדים בשני ענפים אלו.¹⁹² בנוסף, ישנו שיעור גבוה יותר במעט (ב-14%) של בוגרי חינוך ממלכתי בענף המרכז את עבודות הכפיים השונות.

כאמור, נתוני סקר כוח אדם מציגים נתונים מקבילים על פי ההגדרה העצמית הדתית של העובדים ולא על פי סוג הפיקוח שבו למדו. בהתאם לכך, בתרשים הבא מוצגים נתונים על הענף הכלכלי של המגדירים את עצמם כחילונים לעומת המגדירים את עצמם דתיים (ללא מסורתיים ודתיים מאוד).

תרשים 10.4: ענף כלכלי של שכירים בגילאי 25-64 (באחוזים) בשנת 2018, לפי הגדרה דתית, נתוני סקר כוח אדם

באופן טבעי, נתוני הסקר מצביעים על מגמות קרובות לאלו שהוצגו לעיל בנוגע לבוגרי החינוך הממלכתי-דתי. כך, המגדירים את עצמם כדתיים בולטים באופן יחסי בענפים

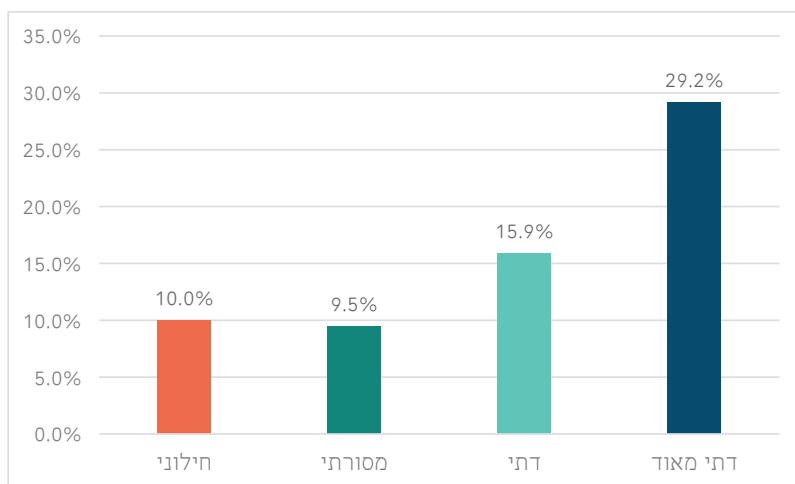
192. ראו על כך אצל אלפסי, 2008, עמ' 11.

חינוך, בריאות, רווחה וסעד ומינהל ציבורי, ומנגד בענפים בהם דורשים הכשרה מקצועית בתחומי המדעים המדויקים וההנדסה והם מוטי המגזר הפרטי (שירותים מקצועיים, מדעיים וטכניים; מידע ותקשורת) ישנו מיעוט יחסי של דתיים, וכך גם בענפים אמנות בידור וספאי ושירותי אירוח ואוכל.

עם זאת, על פניו שיעור העובדים בענף החינוך בקרב דתיים לפי סקר זה נמוך משמעותית מאשר בנתוני בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שהוצגו לעיל. הסיבה לכך היא שהנתונים האחרונים שהוצגו לא כללו את קבוצת הדתיים מאוד. קבוצה זו, המהווה על פי הסקר כשביעית מכלל האוכלוסייה הדתית הלא-חרדית (דתיים ודתיים מאוד), דומה מאוד בתחומי עיסוקיה לקבוצת הדתיים, מלבד בשני ענפים: חינוך ועבודת כפיים. בתרשים הבא מוצג שיעור העובדים בתחום החינוך לפי הגדרה דתית.

תרשים 10.5: שיעור העובדים בגילאי 25-64 בתחום החינוך בשנת 2018, לפי הגדרה דתית, נתוני סקר כוח אדם

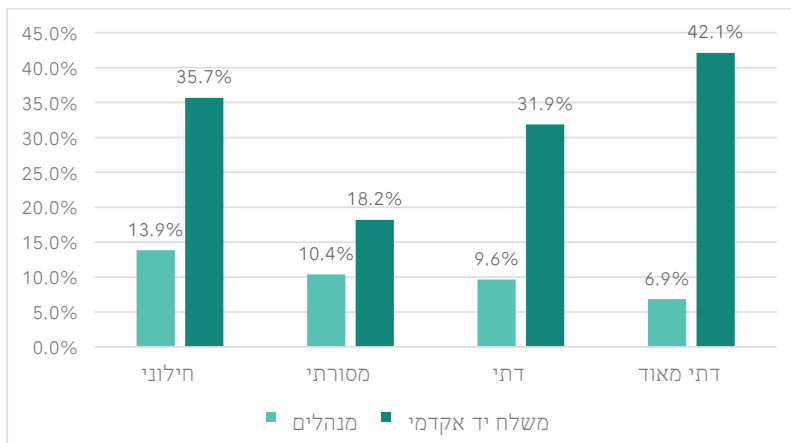

שיעור הדתיים מאוד העוסקים בתחום החינוך מגיע לכמעט 30%, והוא גבוה כמעט פי שניים משיעור הדתיים העובדים בתחום זה ופי שלוש משיעור החילוניים והמסורתיים. נתון זה משקף את הדומיננטיות של הציבור החרד"לי במקצוע ההוראה, התואמת את המטען האידיאולוגי דתי של קבוצה זו. מנגד, דתיים מאוד כמעט ולא עובדים בתחומי עבודת הכפיים לעומת חילונים ודתיים.

עד כה הוצגו הנתונים על פי הענף הכלכלי של העובדים. בנוסף לכך, במסגרת סקר כוח האדם השנתי עורכת הלמ"ס גם ניתוח של רמות המיומנות של תחומי התעסוקה השונים, או כפי שהוא מכונה – "משלח היד" של כל עובד. רמת המיומנות משקפת

את מידת המורכבות וההיקף של המשימות שיש לבצע במשלח היד, והיא נמדדת על פי אופי המשימות הנדרשות לתפקיד – ההשכלה הפורמלית הנדרשת בו, הניסיון בעבודה או ההכשרה הנרכשת במהלכה. שתי הרמות הגבוהות ביותר של מיומנות הן של "מנהלים"¹⁹³ ו"בעלי משלח יד אקדמי", לאחר מכן ישנן קטגוריות שונות של מיומנויות ביניים, ולבסוף קטגוריות של עבודות כפיים וקטגוריה של "עובדים בלתי מקצועיים".¹⁹⁴ בתרשים הבא מוצגים נתוני המיומנות בשתי הקטגוריות הגבוהות ביותר: מנהלים ובעלי משלח יד אקדמי.

תרשים 10.6: שיעור מנהלים ובעלי משלח יד אקדמי בקרב שכירים בגילאי 25-64 בשנת 2018, לפי הגדרה דתית, נתוני סקר כוח אדם

ראשית, ניתן לראות ששיעור המנהלים מבין העובדים החילונים הוא הגבוה ביותר (13.9%), ובפער משמעותי משאר הקבוצות הדתיות. שיעור המנהלים בקרב מסורתיים ודתיים קרוב יחסית ונע סביב 10%, ואילו שיעור המנהלים בקרב דתיים מאוד נמוך מכך באופן משמעותי ועומד על 6.9%. על כל פנים, שיעור המנהלים בקרב חילונים גבוה ב-51% משיעור המנהלים בקרב הציבור הדתי (דתיים ודתיים מאוד ביחד).

שנית, קבוצת הדתיים מאוד היא הקבוצה עם שיעור בעלי משלח היד האקדמי הגבוה

¹⁹³. קטגוריה זו מורכבת ממנהלים ברמות שונות: מחוקקים, פקידים בכירים, מנהלים כלליים (מנכ"לים) ומנהלים בכירים; מנהלים אדמיניסטרטיביים ומנהלי מכירות, שיווק ופיתוח; מנהלי ייצור ומנהלים בתחום השירותים המקצועיים; מנהלים בתחומי האירוח והמסחר ובתחומי שירות אחרים.

¹⁹⁴. לפרסום המפורט ביותר המציג את הסיווגים של משלחי היד השונים ראו: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015.

ביותר: 42.1%, גבוה משיעור זה בקרב חילונים ובקרב דתיים, ובעיקר גבוה בפער משמעותי משיעור בעלי משלח היד האקדמי בקרב מסורתיים העומד על 18.2% בלבד. מנגד, ניתן למצוא שיעור גבוה באופן יחסי של מסורתיים ברמות המיומנות הנמוכות יותר, ובפרט בקרב בעלי עבודות כפיים ועובדים בלתי מקצועיים. השיעור הגבוה באופן ניכר של דתיים מאוד בקרב בעלי משלח יד אקדמי נובע מכך שבקבוצה זאת, כפי שהראיתי לעיל, ישנו שיעור גבוה מאוד של עובדים בתחום החינוך שנדרשת בו הכשרה אקדמית.

10.1.4 תחומי תעסוקה: לפי מגדר

בלוח הבא מוצגים הנתונים על הענף הכלכלי של בוגרי החינוך הממלכתי בהשוואה לבוגרי החינוך הממלכתי-דתי, לפי מגדר.

לוח 10.1: ענף כלכלי של השכירים בגילאי 25-45 בשנת 2018 (באחוזים), לפי פיקוח ומגדר, נתוני מס הכנסה

נשים		גברים		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
7.1%	10.4%	19.8%	19.4%	עבודות כפיים
8.9%	11.4%	11.9%	13.4%	מסחר סיווני וקמעוני
1.3%	2.3%	4.1%	4.5%	שירותי תחבורה, אחסנה ודואר
1.8%	4.0%	3.4%	5.9%	שירותי אירוח ואוכל
4.0%	8.0%	8.7%	14.8%	מידע ותקשורת
5.5%	7.8%	4.6%	5.3%	פיננסיים, ביטוח ונדל"ן
3.0%	3.9%	2.6%	2.2%	משפטים וחשבונאות
4.0%	7.3%	7.4%	10.1%	שירותים מקצועיים, מדעיים וטכניים
4.6%	5.3%	7.5%	6.1%	שירותי ניהול ותמיכה
13.7%	10.4%	9.4%	6.1%	מינהל ציבורי
25.8%	13.5%	11.6%	4.7%	חינוך
14.3%	10.0%	4.0%	2.9%	בריאות, רווחה וסעד
0.9%	1.9%	1.2%	2.3%	אמנות בידור ופנאי
5.1%	3.7%	3.6%	2.3%	אחר
100%	100%	100%	100%	סך הכל

המצאי הלוח מלמדים כי בשלושת הענפים שבהם ישנה השתלבות גבוהה של בוגרי

החינוך הממלכתי-דתי – מינהל ציבורי, בריאות, רווחה וסעד, וחינוך – ישנו ריבוי משמעותי של נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי. הדבר בולט במיוחד בענף החינוך, ש-25.8% מהנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי עובדות בו, כמעט פי שניים מנשים בוגרות החינוך הממלכתי, פי 2.2 יותר מגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ופי 5.5 מגברים בוגרי החינוך הממלכתי. מנגד, בענפים שבהם ישנו מיעוט יחסי של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בולט במיוחד השיעור הנמוך של נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי. כך, בשני הענפים מוטי המדעים המדויקים וההייטק – מידע ותקשורת ושירותים מקצועיים, מדעיים וטכניים – נמצא כי ישנו שיער גבוה של 24.9% מהגברים בוגרי החינוך הממלכתי, 16.1% מהגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, 15.3% מהנשים בוגרות החינוך הממלכתי ורק 8% מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי. כך, שיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי בתחומי תעסוקה אלו גבוה באופן יחסי בכ-50% מגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, בעוד שבהשוואה בין הנשים שיעור הנשים בוגרות החינוך הממלכתי גבוה בכ-100% (פי שניים). נתונים אלו מתואמים במידה רבה עם הנתונים שהוצגו בפרק הקודם על המשך לימודים בהשכלה גבוהה של בוגרי ובוגרות החינוך הממלכתי-דתי. בנוסף, בולט השיעור הנמוך יחסית של נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי העובדות בתחומי עבודות הכפיים.

תופעה מעניינת העולה מנתונים אלו היא שבחלק ניכר מתחומי התעסוקה ישנו שיעור דומה של גברים בוגרי חינוך ממלכתי-דתי ונשים בוגרות חינוך ממלכתי. הדבר נובע ככל הנראה מכך שההשפעה של המגדר וההשפעה של הדת על בחירת תחום התעסוקה מקוזזות זו את זו. כך למשל, ישנה נטייה ברורה של נשים לעסוק בתחום החינוך¹⁹⁵ לצד נטייה של דתיים לעסוק בתחום החינוך. לפיכך, "המרכיב הדתי" אצל גברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מעלה את הסיכוי שיעבדו בתחום החינוך, ואילו "המרכיב הגברי" מוריד אותו, ומאידך "המרכיב הנשי" בקרב נשים בוגרות החינוך הממלכתי מעלה את הסיכוי שיעבדו בתחום החינוך, ואילו "המרכיב החילוני" מוריד אותו. מכאן שבקיוזז המרכיבים השונים ישנו שיעור דומה של גברים בוגרי חינוך ממלכתי-דתי ונשים בוגרות חינוך ממלכתי בתחום החינוך.

בתרשים הבא מוצגים נתונים על הענף הכלכלי של המגדירים את עצמם כחילונים לעומת המגדירים את עצמם כדתיים (ללא מסורתיים ודתיים מאוד) על פי נתוני סקר כוח אדם.

195. לא מדובר בתופעה ישראלית אלא בתופעה עולמית. בממוצע בין מדינות ה-OECD עולה שנשים מהוות 69% מכוח ההוראה בבתי הספר היסודיים ו-59% מכוח ההוראה בבתי הספר העל-יסודיים. בישראל הנתונים מובהקים אף יותר: נשים מהוות 79% מכוח ההוראה בבתי הספר היסודיים ו-70% מכוח ההוראה בבתי הספר העל-יסודיים. ראו על כך: OECD, 2018, עמ' 406.

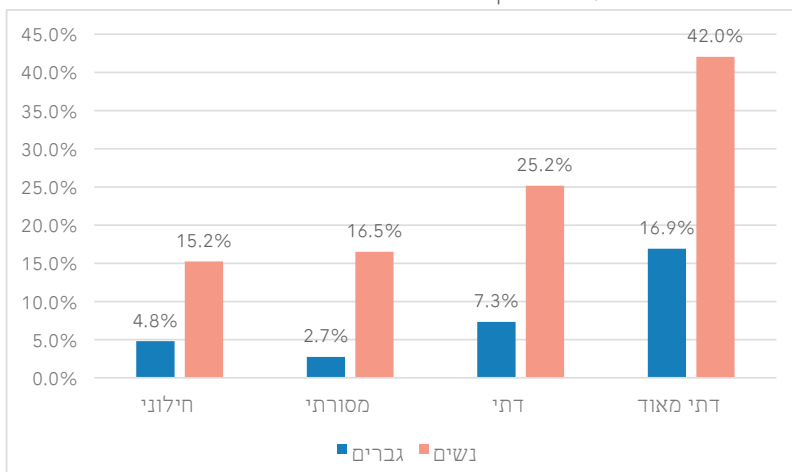
לוח 10.2: ענף כלכלי של שכירים בגילאי 25-64 (באחוזים) בשנת 2018, לפי הגדרה דתית ומגדר, נתוני סקר כוח אדם¹⁹⁶

נשים		גברים		
דת	חילוני	דת	חילוני	
–	9.3%	21.4%	22.9%	עבודות כפיים
7.6%	10.0%	11.1%	10.1%	מסחר סיווני וקמעוני
1.2%	2.0%	6.1%	5.1%	שירותי תחבורה, אחסנה דואר ובלדרות
3.1%	4.1%	3.4%	4.4%	שירותי אירוח ואוכל
3.3%	5.3%	6.2%	10.5%	מידע ותקשורת
5.8%	5.4%	3.8%	5.2%	פיננסים, ביטוח ונדל"ן
5.3%	10.4%	8.2%	11.3%	שירותים מקצועיים, מדעים וטכניים
2.6%	3.4%	5.5%	4.0%	שירותי ניהול ותמיכה
10.6%	9.8%	17.0%	12.5%	מינהל ציבורי
25.2%	15.2%	7.3%	4.8%	חינוך
21.6%	17.9%	5.5%	4.8%	בריאות, רווחה וסעד
1.8%	2.6%	1.9%	2.9%	אמנות בידור ופנאי
3.8%	3.3%	–	1.3%	אחר

באופן כללי המגמות העולות מלוח זה דומות למגמות שהוצגו לעיל על בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לפי נתוני מס הכנסה. עם זאת, השיעור של גברים דתיים העובדים בתחום החינוך נמוך יותר באופן ניכר, ומנגד שיעור הגברים הדתיים העובדים בתחום המינהל הציבורי גבוה יותר באופן ניכר. בתחום החינוך הדבר נובע באופן חלקי מכך שבנתוני לוח זה לא מוצגים העובדים מקבוצת הדתיים מאוד. כאמור, מאפייני תחומי התעסוקה של קבוצה זו קרובים לאלו של דתיים מלבד בשני תחומים: חינוך ועבודות כפיים. בתרשים הבא מוצג שיעור העובדים בתחום החינוך בכל אחת מקבוצות ההגדרה הדתית לפי מגדר.

196. במקומות שבהם מסומן "–" הדבר נובע מכך שישנם מספרים קטנים יחסית ולפיכך הלמ"ס לא מציגה את הנתונים.

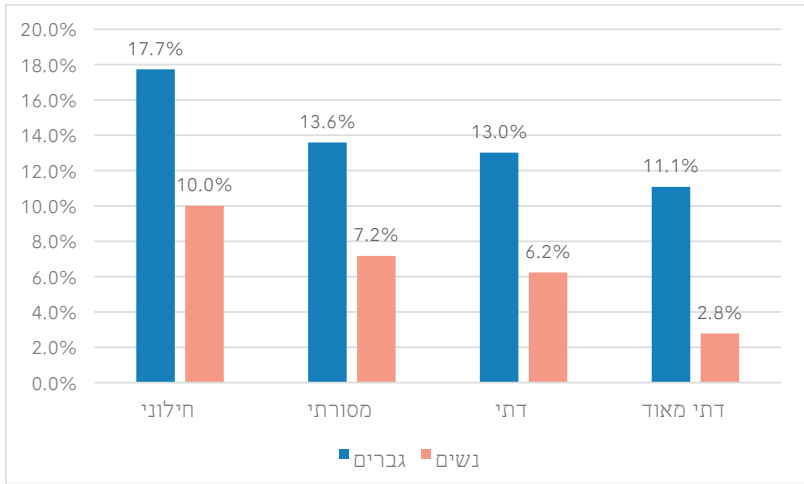
תרשים 10.7: שיעור העובדים בגילאי 25-64 בתחום החינוך בשנת 2018, לפי הגדרה דתית ומגדר, נתוני סקר כוח אדם

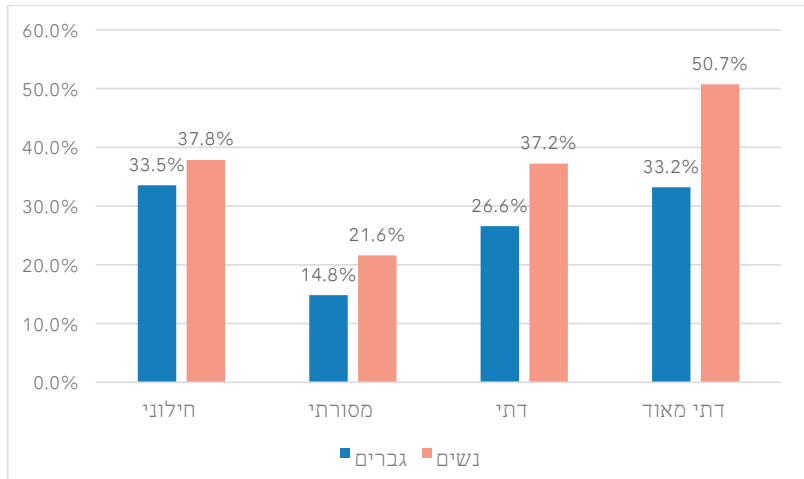
ישנם פערים משמעותיים בכל הקבוצות בין נשים וגברים בשיעור העובדים בתחום החינוך. עם זאת, בולט במיוחד שיעור הדתיים מאוד בתחום החינוך ובפרט בקרב נשים, שמתוכן 42% (!) עובדות בתחום החינוך. כך, בחיבור של קבוצות הדתיים והדתיים מאוד ביחד עולה כי 27.7% מהנשים הדתיות עובדות בתחום החינוך. מנגד, שיעור הדתיים מאוד – גם גברים – העוסקים בתחום עבודות הכפיים הוא נמוך באופן ניכר בהשוואה לדתיים, מסורתיים וחילונים.

בשני התרשימים הבאים מוצגים שיעור המנהלים ושיעור בעלי משלח היד האקדמי לפי הגדרה דתית ומגדר.

תרשים 10.8: שיעור המנהלים מבין השכירים בגילאי 25-64 בשנת 2018, לפי הגדרה דתית ומגדר, נתוני סקר כוח אדם

תרשים 10.9: שיעור בעלי משלח יד אקדמי מבין השכירים בגילאי 25-64 בשנת 2018, לפי הגדרה דתית ומגדר, נתוני סקר כוח אדם

שיעור הנשים הדתיות המשמשות כמנהלות במקום עבודתן הוא נמוך מאוד, ובפרט נשים דתיות מאוד: רק 2.8% מהנשים הדתיות מאוד משמשות כמנהלות, ואילו שיעור

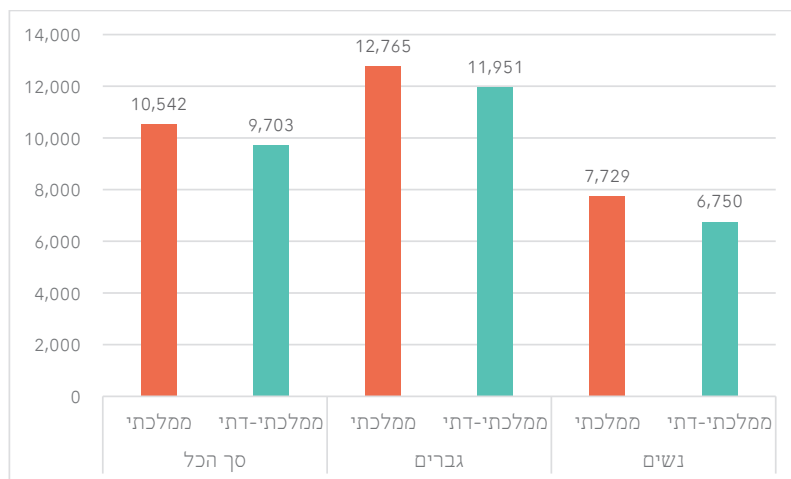
המנהלים מבין הגברים הדתיים מאוד גבוה פי 4 (11.1%). בקרב הדתיים שיעור המנהלות עומד על 6.2%, ואילו שיעור הגברים המנהלים גבוה ביותר מפי שתיים (13%). אמנם גם בציבור החילוני יש פערים בין שיעור הנשים המנהלות לשיעור הגברים המנהלים, אך שיעור המנהלות שם גבוה יותר באופן ניכר מאשר בציבור הדתי, והוא עומד על 10%. מנגד, בקרב בעלי משלח יד אקדמי שיעור הנשים הדתיות מאוד הוא הגבוה ביותר באופן ניכר והוא עומד על למעלה מ-50%. כאמור לעיל, הדבר נובע מכך ששיעור משמעותי מאוד של נשים מקרב קבוצה זו עוסק בתחום החינוך.

10.2. שכר

10.2.1. נתונים כלליים

בניתוח נתוני השכר יש להבחין בין עצמאים ושכירים. בתרשים הבא מוצג השכר החודשי הממוצע של עצמאים, לפי פיקוח ומגדר.

תרשים 10.10: השכר החודשי הממוצע (ברוטו) של עצמאים בגילאי 25-45 בשנת 2018, לפי פיקוח ומגדר, נתוני מס הכנסה (בש"ח)

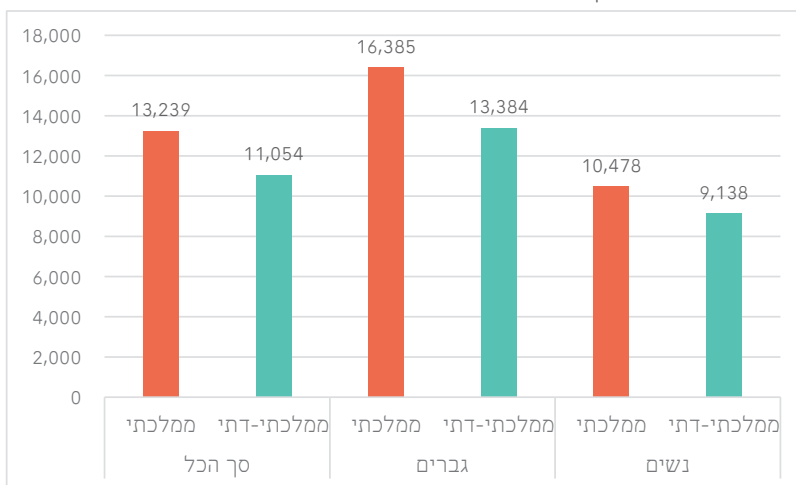

ניתן לראות פער משמעותי בגובה השכר בין גברים ונשים בשני סוגי הפיקוח, לעומת פער קל יותר בהשוואה כוללת בין שני סוגי הפיקוח. מכיוון שלא ניתן לדעת מה היקף העבודה של כל עצמאי, קשה לבחון לאיזה גורם ניתן לייחס את הפערים הגבוהים בין גברים לנשים בקרב העצמאים.

כאמור לעיל, רוב מוחלט מבין העובדים בוגרי החינוך היהודי הלא-חרדי בישראל הם שכירים. לפי נתוני מס הכנסה מספר חודשי העבודה של גברים הוא זהה בקרב בוגרי שני סוגי הפיקוח ועומד על 10.9 חודשים בשנה, וגם בקרב נשים הוא כמעט זהה ועומד על 10.5 חודשים בשנה. הנתונים אינם מתכנסים ל-12 חודשים בשל תקופות של אבטלה וחיפוש עבודה. בלוח הבא מוצגים נתוני השכר של העובדים השכירים. בעוד נתוני השכר החודשי של העצמאים הוצגו כשכר השנתי המחולק ב-12 חודשים, הרי שנתוני השכר החודשי של שכירים מתייחסים רק לחודשי עבודה בפועל שכאמור אינם מתכנסים ל-12 חודשים.

תרשים 10.11: השכר החודשי הממוצע (ברוטו) של שכירים בגילאי 25-45 בשנת 2018 לפי פיקוח מגדר, נתוני מס הכנסה (בש"ח)

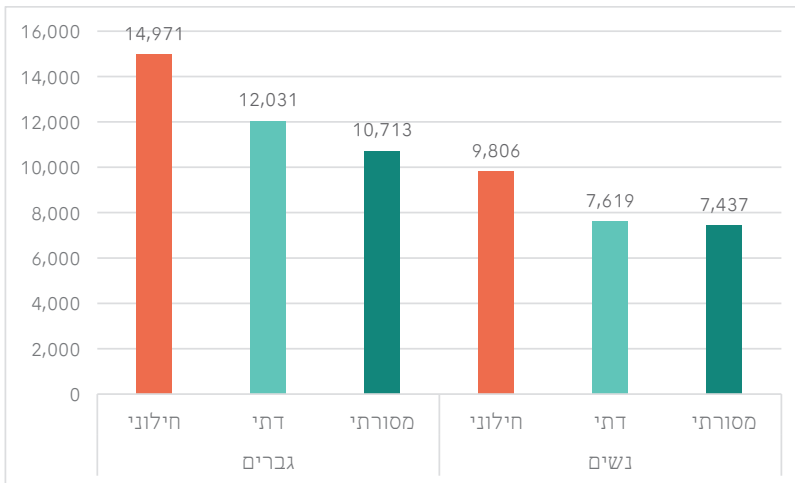
ישנם פערי שכר לא מבוטלים בין בוגרי החינוך הממלכתי ובין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאי 25-45: בעוד השכר החודשי הממוצע של בוגרי החינוך הממלכתי עומד על 13,239 ש"ח, הרי שהשכר הממוצע של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי עומד על 11,054 ש"ח, כך ששכרם החודשי הממוצע של בוגרי החינוך הממלכתי גבוה ב-20% מזה של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

השוואה פנימית מלמדת כי הפערים קיימים הן בין גברים בוגרי החינוך הממלכתי לגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, והן בין נשים בוגרות החינוך הממלכתי לנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי, אם כי הפערים בין הגברים גדולים יותר. כך, השכר החודשי הממוצע של גברים בוגרי החינוך הממלכתי גבוה ב-22% מהשכר החודשי הממוצע של גברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, ואילו השכר החודשי הממוצע של נשים בוגרות החינוך הממלכתי גבוה ב-15% מזה של נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי.

דתי. עם זאת, המשתנה המגדרי משפיע באופן חזק יותר על השכר החודשי מאשר המשתנה של הפיקוח, כך ששכרם של גברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי גבוה בפער ניכר של 46% משכרן של נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי (ובקרב בוגרי החינוך הממלכתי השכר של גברים גבוה ב-56%).

פערי שכר משמעותיים בין הקבוצות הדתיות השונות בישראל עולים גם מנתוני סקר הוצאות משקי הבית של הלמ"ס, המציג את ההכנסה הממוצעת של בני 15 ומעלה לפי הגדרה דתית ומגדר.¹⁹⁷

תרשים 10.12: הכנסה ממוצעת חודשית (ברוטו) של שכירים בגילאי 15 ומעלה בשנת 2017, לפי הגדרה דתית ומגדר, נתוני סקר הוצאות משק הבית (בש"ח)

הנתונים בתרשים זה שונים מעט שכן הם בוחנים אוכלוסייה בהיקף גילאים רחב יותר וכן בשל כך שבסקר זה לא מחושב השכר החודשי לתקופת העבודה בלבד, אלא ההכנסה החודשית הממוצעת בהתייחס גם לחודשים שבהם אנשים מסומים לא עבדו.¹⁹⁸ על כל פנים, בנתונים אלו בולט הפער בין דתיים לחילונים ובפרט בקרב גברים: ההכנסה הממוצעת של גברים חילונים גבוהה ב-44% מזו של גברים דתיים,

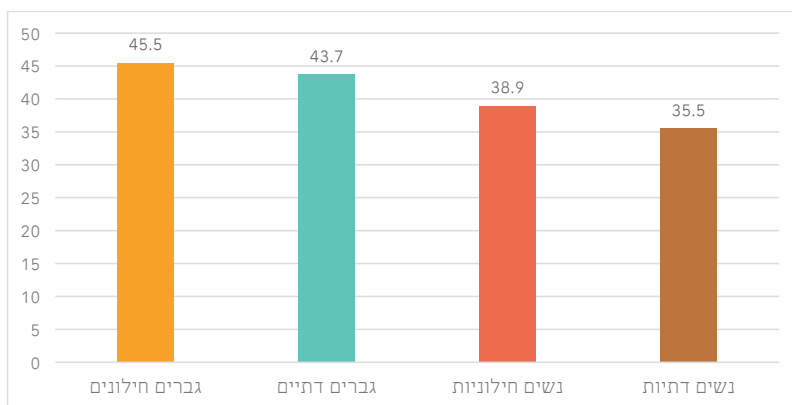
197. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2019ג, לוח 14.

198. במלים אחרות, בעוד בנתוני מס הכנסה שהוצגו לעיל השכר החודשי הממוצע מתייחס לשכר השנתי לפי חודשי העבודה של עובד (10.7 בממוצע), הנתונים בתרשים זה מתייחסים לשכר הכולל על פני כלל חודשי העבודה, גם אלו שהשכיר לא עבד בהם.

וההכנסה הממוצעת של נשים חילוניות גבוהה ב-29% מזו של נשים דתיות. באשר למסורתיות, בקרב נשים ההכנסה הממוצעת של נשים מסורתיות זהה כמעט לחלוטין לזו של נשים דתיות (פער של 2% לטובת הדתיות), אך בקרב הגברים ישנו פער גבוה יותר של 12% לטובת גברים דתיים.

מחקרים שבחנו את פערי השכר בין גברים לנשים בישראל (ללא פילוח של קבוצת בוגרי החינוך הממלכתי-דתי) מצאו כי הגורם המרכזי לפערי השכר ביניהם הוא היקף שעות העבודה הנמוך יותר של נשים, וגורם בולט נוסף הוא משלה היד והענף הכלכלי שבו הן בחרו.¹⁹⁹ מסד הנתונים עליו מבוססים הנתונים שהוצגו אינו מאפשר לבחון את היקף שעות העבודה החודשי של כל בוגר, אך נתוני סקרים של הלמ"ס מאפשרים לתת תמונת מצב כללית על היקף שעות העבודה והשכר השעתי של עובדים דתיים לעומת חילונים.

תרשים 10.13: שעות עבודה שבועיות של שכירים בשנת 2017, לפי הגדרה דתית ומגדר, נתוני סקר הוצאות משק הבית

התרשים מלמד כי דתיים עובדים פחות שעות מחילונים. בדומה לכך, בסקר כוח אדם של שנת 2018 נמצא כי 32% מהדתיים העובדים הוגדרו כעובדים במשרה חלקית לעומת 27% מהחילונים.²⁰⁰ עם זאת, נראה שקשה לייחס את עיקר הבדלי השכר בין דתיים וחילונים להיקף שעות העבודה. הפער במספר השעות בין גברים חילונים לדתיים עומד על 2.2 שבועות ו-9.5 בחודש (בחישוב של 4.3 שבועות בחודש), והבדל השעות בין נשים חילוניות לדתיות עומד על 3.4 שבועות ו-14.6 בחודש. לאור זאת

¹⁹⁹. ראו למשל: פוקס, 2016.

²⁰⁰. משרה חלקית הוגדרה על פי הלמ"ס כמשרה של 34 שעות שבועיות או פחות.

שהשכר השעתי הממוצע של גברים יהודים עומד על כ-75 ש"ח ושל נשים על כ-55 ש"ח,²⁰¹ הרי שבקירוב ניתן לומר שהבדלי השעות יכולים להסביר פער חודשי של כ-700 ש"ח בין גברים חילונים לדתיים ו-800 ש"ח בין נשים חילוניות לדתיות, אך כאמור פערי השכר בין חילונים לדתיים ובין בוגרי חינוך ממלכתי לבוגרי חינוך ממלכתי-דתי גבוהים יותר, ובפרט בקרב הגברים.

התמונה המצטיירת היא שפערי השכר נובעים במידה רבה מהבדלי השכר השעתי. בסעיף הבא אבחן עד כמה מושפע השכר של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מתחום התעסוקה שבו הם עובדים.

10.2.2. שכר לפי תחום תעסוקה

בלוח הבא מוצג השכר השנתי של בוגרי החינוך הממלכתי ובוגרי החינוך הממלכתי-דתי, לפי מגדר וענף כלכלי (סדר הענפים הכלכליים מוצג על פי מידת הרווחיות).

²⁰¹. נתוני השכר השעתי מבוססים בקירוב על וייס, 2016, עמ' 80.

לוח 10.3: שכר שנתי (ברוטו) של שכירים בגילאי 25-45 בשנת 2018, לפי מגדר וענף כלכלי, נתוני מס הכנסה (בש"ח)

נשים		גברים		
ממלכתי-דתי	ממלכתי	ממלכתי-דתי	ממלכתי	
154,681	172,908	229,043	269,444	מידע ותקשורת
109,765	124,570	198,636	229,925	שירותים מקצועיים, מדעיים וטכניים
137,661	143,252	196,553	220,107	פיננסיים, ביטוח ונדל"ן
108,242	132,135	159,948	193,825	עבודות כפיים
102,464	109,228	159,222	164,498	מינהל ציבורי
98,618	102,832	146,949	151,150	משפטים וחשבונאות
91,555	108,248	137,434	158,419	שירותי תחבורה, אחסנה ודואר
75,601	95,784	123,531	145,328	מסחר סיטוני וקמעוני
86,021	88,204	122,771	139,118	בריאות, רווחה וסעד
89,239	86,292	96,042	90,559	חינוך
61,652	67,138	85,831	96,625	אחר
63,759	67,220	80,236	97,883	אמנות בידור ופנאי
55,526	71,184	78,791	94,545	שירותי ניהול ותמיכה
56,816	58,085	68,524	76,849	שירותי אירוח ואוכל

ממצאי הלוח מצביעים על שתי מגמות מרכזיות בנושא השכר:

ראשית, ניתן לראות כי הענפים הכלכליים שהעבודה בהם מניבה את השכר הגבוה ביותר הם ענפים שנמצאו לעיל כענפים שבהם בולט השיעור הנמוך של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בהשוואה לבוגרי החינוך הממלכתי. הכוונה היא בפרט לשני הענפים הרווחיים ביותר – ענף המידע והתקשורת, וענף השירותים המקצועיים, המדעיים והטכניים; אך גם לשני הענפים הבאים ברשימה: פיננסיים, ביטוח ונדל"ן, ועבודות כפיים. מנגד, הענפים המרכזיים ביותר בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הם ענפים שהעבודה בהם מניבה שכר נמוך יחסית: בעוד שענף המינהל הציבורי מניב שכר ברמה בינונית ביחס לענפים אחרים, הרי שהשכר בענף החינוך ובענף בריאות, רווחה וסעד הוא מהנמוכים שבנמצא. השכר בענפים אלו גבוה רק מהשכר בענפי האמנות הבידור והפנאי, הניהול והתמיכה והאירוח והאוכל. בהתחשב בשוליות היחסית של שיעור העובדים בענף האמנות, הבידור והפנאי, ובכך שבענף שירותי האירוח והאוכל ובענף שירותי הניהול והתמיכה ישנו ריכוז גבוה של עובדים צעירים בשנות העשרים לחייהם, ואילו בענף החינוך ובענף בריאות, רווחה וסעד שיעור העובדים דווקא עולה עם הגיל, המשמעות של השכר הנמוך בענפים אלו מתחדדת אף יותר.

שנית, ממצאי הלוח מלמדים כי השכר הנמוך איננו רק תוצאה של הענף הכלכלי, שכן בכל הענפים הכלכליים, מלבד ענף החינוך, נמצא כי גברים בוגרי החינוך הממלכתי מרוויחים יותר מאשר גברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, ושנשים בוגרות החינוך הממלכתי מרוויחות יותר מנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי. נתון זה תואם ככל הנראה את הממצאים שהוצגו לעיל מסקר כוח אדם לפיהם הבדלי השכר, בעיקר בקרב נשים, מושפעים מאוד גם מהיקף שעות העבודה.²⁰²

סיכום ודיון

פרק זה מצביע על מספר מאפיינים מרכזיים של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי והמשתייכים לחברה הדתית-לאומית בשוק העבודה:

תחומי תעסוקה: ישנו שיעור גבוה באופן יחסי של הציבור הדתי-לאומי בענפי המגזר הציבורי השונים: חינוך, מינהל ציבורי ובריאות, רווחה וסעד. מנגד, ישנו שיעור נמוך באופן יחסי של הציבור הדתי-לאומי בענפים הדורשים הכשרה מקצועית בתחומי המדעים המדויקים – במקצועות התכנות והמחשבים ושירותים נוספים בתחום טכנולוגיית המידע, ובמגוון תחומי עבודה הדורשים הכשרה מתקדמת, בפרט תחום ההנדסה והאדריכלות ותחום המחקר המדעי והפיתוח. נראה שניתן להסביר את הנטייה של הציבור הדתי-לאומי לעבודות בענפי השירות הציבורי השונים בתפיסות הערכיות של מערכת החינוך הממלכתית-דתית ושל החברה הדתית-לאומית, ובבחירת תחום תעסוקה על בסיס ערכים ואידיאלים אלו. מנגד, תחומי המדע וההייטק – שבהם ישנו שיעור נמוך יחסית של דתיים-לאומיים – נתפסים כתחומים פחות אידאליסטיים. כמו כן, בתחומים אלו ישנה חשיבות גבוהה לידיעת השפה האנגלית, שכפי שהוצג בפרק 4 בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שולטים בה פחות מאשר בוגרי החינוך הממלכתי, וייתכן שהדבר משפיע גם כן על המיעוט היחסי של דתיים-לאומיים בתחומים אלו. שיעור נמוך באופן ניכר של הציבור הדתי-לאומי נמצא גם בענף שירותי אירוח ואוכל ובענף אמנות, בידור ופנאי. נראה כי המיעוט היחסי של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שעובדים בענפים אלו נובע מכך שתחומים אלו משויכים יותר לתרבות הפנאי או לערכים מערביים שמזוהים פחות עם החברה הדתית-לאומית. סיבה נוספת למיעוט

²⁰². בנוסף, ניתן גם לטעון שהשכר מושפע מזהות המקצועות הספציפיים בכל אחד מהענפים, שכן ברוב הענפים ישנו מגוון רחב של מקצועות שהשכר בהם שונה, כך שיייתכן שבוגרי החינוך הממלכתי פונים למקצועות יותר רווחיים בכל ענף כלכלי. דומה כי בחינה עתידית של הנושא תידרש לסוגיה זו באופן מעמיק יותר.

העובדים בענפי המסחר ושירותי האירוח והאוכל היא ככל הנראה ההיקף הגבוה של עבודה בשבת בענפים אלו.

מאפייני תעסוקה: שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי העובדים כעצמאיים נמוך באופן משמעותי משיעור בוגרי החינוך הממלכתי העובדים כעצמאיים. בנוסף, שיעור המנהלים בקרב דתיים נמוך גם הוא באופן ניכר משיעור המנהלים בקרב חילונים.

שכר: השכר של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי נמוך באופן ניכר מזה של בוגרי החינוך הממלכתי. הדבר נובע מכך שבוגרי החינוך הממלכתי-דתי עובדים בשיעור נמוך יחסית בענפים המתגמלים ביותר בשוק העבודה (מידע ותקשורת; שירותים מקצועיים, מדעיים וטכניים), ומאידך עובדים בשיעור גבוה בענפים שבהם שכר נמוך יחסית (חינוך; בריאות, רווחה וסעד). בנוסף, השכר הנמוך נובע גם ממספר שעות עבודה חודשי נמוך יותר בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

מגדר: בחינת הנתונים מזוית מגדרית מצביעה על שיעור גבוה מאוד של נשים דתיות בענף החינוך ובענף בריאות, רווחה וסעד לצד שיעור נמוך יחסית של נשים בתחומים המדעיים ובמקצועות הייטק. בנוסף, שיעור המנהלות בקרב נשים דתיות נמוך גם הוא באופן יחסי, ובפרט בקרב נשים המגדירות את עצמן דתיות מאוד. כמו כן, שיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי העובדות כעצמאיות נמוך גם הוא באופן ניכר.

נספח: השפעות משבר הקורונה

בעת כתיבתו של מחקר זה פרץ בישראל ובעולם משבר כלכלי חריג בחומרתו, בעקבות ההשלכות של ההתמודדות עם וירוס הקורונה. המשבר הביא לגל של פיטורים והוצאות עובדים לחל"ת (חופשה ללא תשלום). לא קיימים נתונים ישירים על היקף הפגיעה של המשבר בבוגרי החינוך הממלכתי-דתי או במגדירים את עצמם דתיים, אך ניתן ללמוד על כך בעקיפין מבחינת מאפייני התעסוקה של הקבוצה הדתית-לאומית כפי שהוצגו בפרק זה.

ראשית, כפי שהוצג בתחילת הפרק, שיעור העצמאים מבין בוגרי החינוך הממלכתי גבוה ב-42.3% משיעור העצמאים מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי: בעוד כ-6.3% מבין העובדים בוגרי החינוך הממלכתי בגילאי 25-45 עובדים כעצמאים, הרי שבקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מדובר ב-4.4%. כידוע, משבר הקורונה פגע בראש ובראשונה בעצמאים, הן בשל חוסר היציבות התעסוקתית הנלווית לעסק עצמאי, והן בשל כך שהם אינם זכאים לדמי אבטלה.

שנית, על ההשפעה של משבר הקורונה על הציבור הדתי-לאומי ניתן ללמוד גם

מניתוח הענפים הכלכליים שנפגעו ושיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בענפים אלו. בלוח הבא מוצג שיעור הירידה במספר העובדים בתקופת הקורונה בתקופה שבין ינואר 2020 למאי 2020²⁰³ לעומת שיעור בוגרי החינוך הממלכתי והממלכתי-דתי בכל ענף נכון לשנת 2018, וכן מוצג היחס בין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי והחינוך הממלכתי בכל ענף.

לוח 10.4: שיעור הירידה במספר השכירים בתקופת הקורונה בין ינואר 2020 למאי 2020, ושיעור השכירים בכל ענף בשנת 2018 לפי פיקוח, לפי ענף ככלכלי

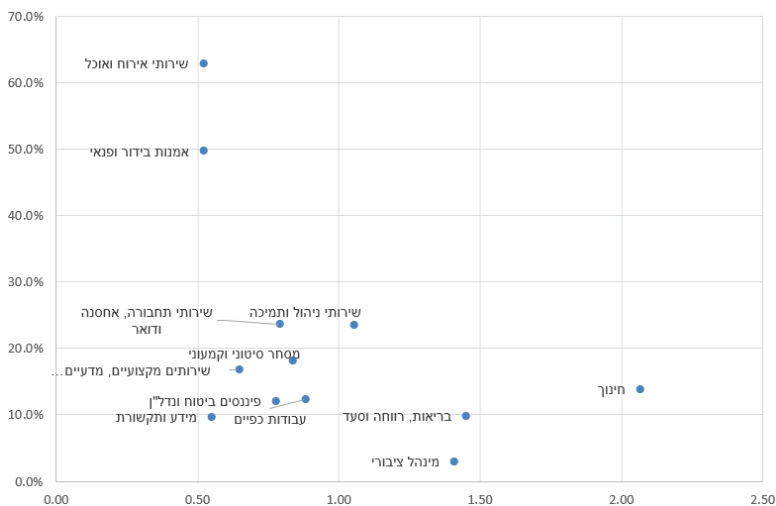
שירותי אירוח ואוכל	שיעור הירידה במספר העובדים בתקופת הקורונה	שיעור בוגרי חינוך ממלכתי בענף	שיעור בוגרי חינוך ממלכתי-דתי בחינוך ממלכתי בענף	יחס בוגרי חינוך ממלכתי-דתי בחינוך ממלכתי בענף
שירותי אירוח ואוכל	62.9%	4.9%	2.5%	0.52%
אמנות בידור ופנאי	49.7%	2.1%	1.1%	0.52%
שירותי תחבורה, אחסנה ודואר	23.6%	3.3%	2.6%	0.79%
שירותי ניהול ותמיכה	23.5%	5.7%	5.9%	1.05%
מסחר סטיוני וקמעוני	18.1%	12.3%	10.2%	0.83%
שירותים מקצועיים, מדעיים וטכניים	16.8%	8.6%	5.5%	0.64%
חינוך	13.8%	9.4%	19.4%	2.06%
עבודות כפיים	12.3%	14.6%	12.8%	0.88%
פיננסים ביטוח ונדל"ן	12.0%	6.7%	5.1%	0.77%
בריאות, רווחה וסעד	9.8%	6.7%	9.7%	1.45%
מידע ותקשורת	9.7%	11.2%	6.1%	0.54%
מינהל ציבורי	3.0%	8.4%	11.8%	1.40%

בתרשים הבא מוצגים נתוני הלוח הקודם באופן שבו שיעור הירידה במספר העובדים בתקופת הקורונה מוצג אל מול השיעור היחסי של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בכל ענף.

203. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2020.

תרשים 10.14: שיעור משרות השכירים שהצטמצמו במשבר הקורונה בכל ענף כלכלי כפונקציה של השיעור היחסי בין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לעומת בוגרי החינוך הממלכתי בענף הכלכלי

ניתן לראות בבירור שהענפים הכלכליים שנפגעו באופן המובהק ביותר ממשבר הקורונה הם ענפים שיש בהם מיעוט מובהק של בוגרי חינוך ממלכתי-דתי. שני הענפים שנפגעו באופן הקשה ביותר מהמשבר הם ענף שירותי האירוח והאוכל וענף אמנות, בידור ופנאי. בראשון הצטמצמה כמות העובדים בין ינואר 2020 למאי 2020 ב-62.9% ובשני היא הצטמצמה ב-49.7% בתקופה זו. ביתר הענפים לא הגיעה הפגיעה ליותר מ-24%. כאמור, שני ענפים אלו הם הענפים שבאופן יחסי שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בהם הוא הנמוך ביותר, כך שבשניהם שיעור בוגרי החינוך הממלכתי העוסקים בהם גבוה פי שניים משיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. מנגד, בתחומים שבהם ישנו שיעור גבוה במיוחד של בוגרי חינוך ממלכתי-דתי – המינהל הציבורי, חינוך ושירותי בריאות, רווחה וסעד – הפגיעה הכלכלית הייתה מינורית יחסית. בשלושת הענפים הללו עובדים 40.8% מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאי 25-45 ו-44.6% מבין המגדירים את עצמם דתיים בגילאי 25-64, אך מבין כלל המשרות ש"נמחקו" בתקופת הקורונה ישנו רק 17.9% בענפים אלו. מנגד, 26% מהמשרות ש"נמחקו" היו בענפים שירותי אירוח ואוכל ואמנות, בידור ופנאי, אך שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגילאי 25-45 העובדים בשני ענפים אלו עומד על 3.6% בלבד, ושיעור המגדירים את עצמם דתיים בגילאי 25-64 העובדים בשני ענפים אלו עומד על 5%.

חלק ה:
המשפחה הדתית-לאומית

11. נישואין

מבוא ומתודולוגיה

בפרק זה מוצגים בקווים כלליים נתונים על שיעורי הנישואין בחברה הדתית-לאומית לאורך השנים, והשוואתם לחברה החילונית והחברה החרדית. בפרק הבא יוצגו הנתונים על תחום הגירושין.

בשנים האחרונות מתקיים בציבור הדתי-לאומי דיון ער בנושאים הקשורים לנישואין וגירושין, ובו נכללות סוגיות כגון חתונה מוקדמת, רווקות מאוחרת וגירושין. אף על פי כן מפתיע לגלות כי מלבד עבודה ראשונית שביצעתי בנושא בשנת 2017²⁰⁴ לא נערך מיפוי סטטיסטי של התופעות הללו והיקפן, ולכן הדיון בהן מבוסס במקרים רבים על השערות ולא על עובדות. אמנם קיים בנושאים אלו מחקר אקדמי לא מבוטל, אך רובו ככולו מחקר איכותני, שאינו מציג נתונים על היקפי התופעות הנידונות אלא עוסק בהיבטים אחרים שלהן, בדרך כלל על בסיס ראיונות. הלמ"ס מפרסמת אמנם באופן קבוע, בשנתון הסטטיסטי ובפרסומים אחרים, נתונים על מגמות בהיקף הנישואין והגירושין בישראל, אך ללא פילוח נתונים על הקבוצות הדתיות השונות בישראל, ובפרט החברה הדתית-לאומית.²⁰⁵

הנתונים בפרק זה ובפרק הבא מבוססים על הצלבה בין קובצי הנתונים של הלמ"ס בתחום הנישואין והגירושין ובין קובצי הנתונים שלה באשר לסוג הפיקוח שבו סיים אדם את לימודיו התיכוניים (ממלכתי/ממלכתי-דתי/חרדי). הבחירה להסתמך על מסדי נתונים אלה מאפשרת להציג נתוני אמת מבוססים על רובה המוחלט של החברה היהודית בישראל,²⁰⁶ והם עדיפים לדעתי על סקרים ומדגמים אקראיים, שקשה להעריך את מהימנותם.

מכיוון ששיעור החילון בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי אינו מבוטל, ניתן לכאורה לטעון כי בחינת המגמות בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לא מציגה באופן מהימן די הצורך את המגמות בחברה הדתית-לאומית. על כך אשיב כי אין סיבה להניח שהיו הבדלים גדולים בשיעור העוזבים את הדת בין השנתונים השונים הנבחנו בעבודה זו, ולכן נראה שכאשר בוחנים את המגמות בין השנים – אין התופעה של עזיבת הדת משפיעה על התוצאה, מכיוון שהדתל"שים בשנתונים השונים "מקזזים" זה את

²⁰⁴. פינקלשטיין, 2017.

²⁰⁵. לפרסום האחרון והמקיף ביותר בנושא זה של הלמ"ס ראו: נהיר, 2016.

²⁰⁶. מלבד עולים שלא למדו במערכת החינוך ותלמידים שנשרו מהמערכת.

זה. יתר על כן, חלק לא מבוטל מהעוזבים את הדת, בעיקר בדור האחרון, לא מאמץ בחייו אורח חיים חילוני לגמרי, כך שבמובנים רבים הם לא התנתקו לגמרי מבחינה סוציולוגית מהחברה הדתית-לאומית. בנוסף, חלק מהעוזבים את הדת עושים זאת לאחר שלב הנישואין (ולעתים למעשה לאחר הגירושין), כך שהנישואין הראשונים שלהם משקפים אורח חייהם כשהיו כחלק מהחברה הדתית-לאומית.

מסד הנתונים של הלמ"ס אינו מאפשר לבחון את סוג הפיקוח של אנשים שנולדו לפני שנת 1973, ולכן הנתונים המוצגים עוסקים בקבוצת ילידי השנים 1973-1990, ובשיעורי הנישואין והגירושין שלהם עד לסוף שנת 2017, השנה המאוחרת ביותר שלגביה הנתונים זמינים. מבחינה מתודולוגית, הן בתחום הנישואין והן בתחום הגירושין, קובץ הנתונים מתייחס אך ורק לנישואין ולגירושין הראשונים של כל אדם, ואינו כולל נישואין או גירושין שניים.²⁰⁷

מספרם של בוגרי מערכת החינוך הממלכתי-דתי מבין ילידי 1973-1990 נע בין 9,500 ל-13,500 בשנה; של החינוך הממלכתי נע בין 42,000 ל-55,000 בשנה, ושל החינוך החרדי נע בין 3,000 ל-10,000 בשנה. בכל סוגי הפיקוח שיעור הנשים מסיימות התיכון גבוה במעט משיעור הגברים.

קובץ הנישואין של הלמ"ס מכיל החל משנת 2000 זוגות שהתחתנו בחו"ל ונרשמו לאחר מכן לנישואין בארץ. פרק זה עוסק בזוגות שהתחתנו בשנים 1990-2017. לפיכך, בשנים 1990-1999 אין בו מקרים של נישואין שהתקיימו בחו"ל; ומכיוון שבשנים אלו הייתה תופעת הנישואין בחו"ל זניחה בהרבה מאשר כיום, ובפרט בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, וכן מכיוון שב-79% מבין הזוגות המתחתנים בחו"ל אחד מבני הזוג אינו יהודי,²⁰⁸ אני מניח שלחסרון זה במסד הנתונים אין השפעה ממשית על נתוני הנישואין של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

11.1 נתונים כלליים

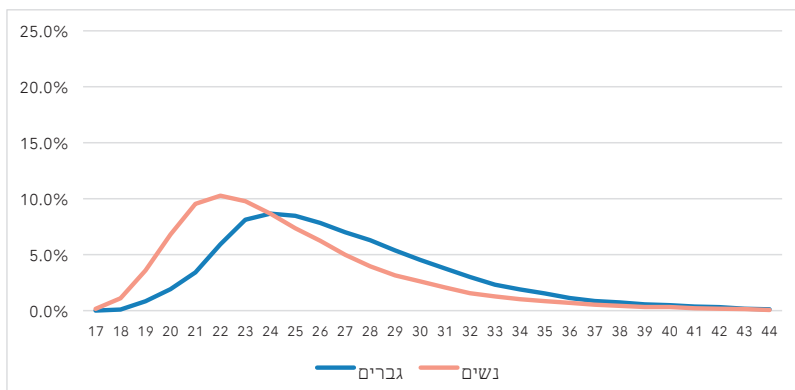
בתרשים הבא מוצגים נתונים על שיעור בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ילידי השנים 1973-1990, בחלוקה לפי גיל הנישואין ולפי מגדר, באופן לא מצטבר, כך שהנתונים מוצגים לגבי כל שכבת גיל בנפרד, ולא על שיעור המתחתנים עד כל שכבת גיל. במלים אחרות, שיעור המתחתנים המצוין בגיל 27, לדוגמה, איננו שיעור המתחתנים עד לגיל

207. לדוגמה, עבור ילידי שנת 1974 שהתחתן בשנת 1995, התגרש בשנת 2000, התחתן בשנית בשנת 2005 והתגרש שוב בשנת 2015 – ההתייחסות תהיה רק לנישואיו בשנת 1995 ולגירושיו בשנת 2000.

208. חדו"ש, 2016, עמ' 7.

27 אלא שיעור המתחתנים שהתחתנו בשנה שבה גילם היה 27. חשוב להדגיש שעל מנת למנוע הטיה בנתונים – בכל התרשימים בפרק זה ובפרק הבא, בכל גיל מוצג שיעור המתחתנים רק מתוך השנים הרלוונטיות.²⁰⁹

תרשים 11.1: שיעור המתחתנים בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ילידי 1973-1990, בחלוקה לפי גיל נישואין ומגדר

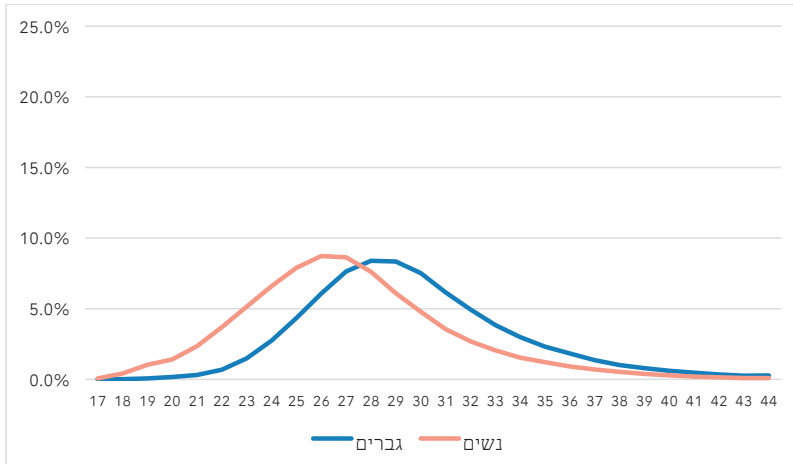

הגיל שבו שיעור הנישואין מגיע לשיא בקרב נשים ובגרות החינוך הממלכתי-דתי הוא גיל 22, בו מתחתנות 10.3% מהבוגרות, ואילו גיל השיא של נישואין בקרב גברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הוא גיל 24, ובו מתחתנים בממוצע 8.7% מהבוגרים.

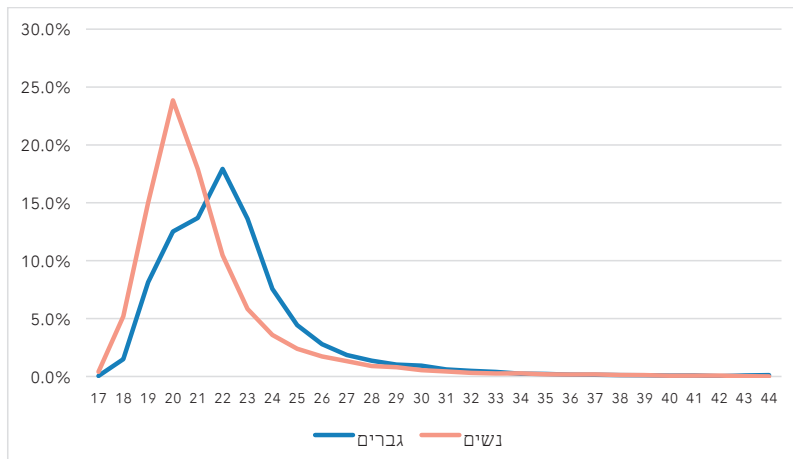
בשני התרשימים הבאים מוצג מידע דומה על אודות בוגרי החינוך הממלכתי ובוגרי החינוך החרדי:

209. כך, למשל, הנתונים על גיל 42 מציגים למעשה את השיעור של ילידי שלוש שנים שהתחתנו בגיל זה: ילידי שנת 1973 שהתחתנו בשנת 2015, וילידי שנת 1974 שהתחתנו בשנת 2016 וילידי שנת 1975 שהתחתנו בשנת 2017. באשר לילידי 1976 לא ניתן להציג נתונים כיוון שעד שנת 2017 הם לא הגיעו לגיל 42. לעומת זאת, הנתונים על נישואין בגיל 30, לדוגמה, כוללים את השיעור של ילידי השנים 1973-1987 שהתחתנו בגיל זה ולא רק את ילידי השנים 1973-1975.

תרשים 11.2: שיעור המתחתנים בקרב בוגרי החינוך הממלכתי ילידי 1973-1990, בחלוקה לפי גיל נישואין ומגדר

תרשים 11.3: שיעור המתחתנים בקרב בוגרי החינוך החרדי ילידי 1974-1990, בחלוקה לפי גיל נישואין ומגדר

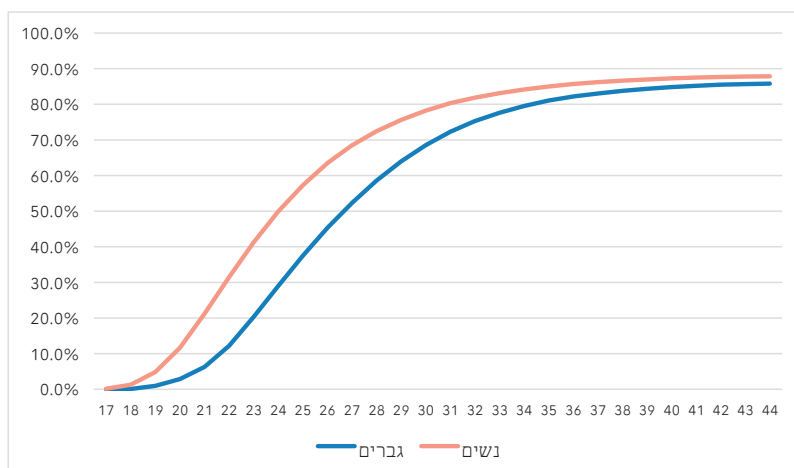

גיל השיא של נישואין בקרב בוגרי ובוגרות החינוך הממלכתי-דתי מצוי בתווך בין גיל השיא לנישואין של בוגרי החינוך הממלכתי לזה של בוגרי החינוך החרדי, אך קרוב יותר לציבור החרדי. כך, גיל השיא של נישואין בקרב נשים בוגרות החינוך הממלכתי הוא

26, שבו מתחתנות 8.7% מהבוגרות, וגיל השיא של נישואין בקרב גברים בוגרי החינוך הממלכתי הוא 28, שבו מתחתנים 8.4% מהבוגרים. בקרב בוגרי החינוך החרדי, לעומת זאת, גיל הנישואין מוקדם הרבה יותר: בקרב הנשים גיל השיא של הנישואין הוא 20, שבו מתחתנות 23.9% מהבוגרות, ובקרב הגברים גיל השיא הוא 22, שבו מתחתנים 17.9% מהבוגרים. קווי דמיון בין שלושת המגזרים ניתן למצוא בפער של כשנתיים בין גברים לנשים בגיל השיא לנישואין: 20-22 בחברה החרדית, 22-24 בחברה הדתית-לאומית ו-26-28 בחברה החילונית.

בתרשימים לעיל הוצגו הנתונים על נישואין באופן נפרד לכל גיל. אופן הצגה שונה של נתונים אלו מובא בתרשים הבא, בו מוצגים נתוני המתחתנים כך שבכל גיל מוצג שיעור המתחתנים **עד הגעתם** לגיל זה.

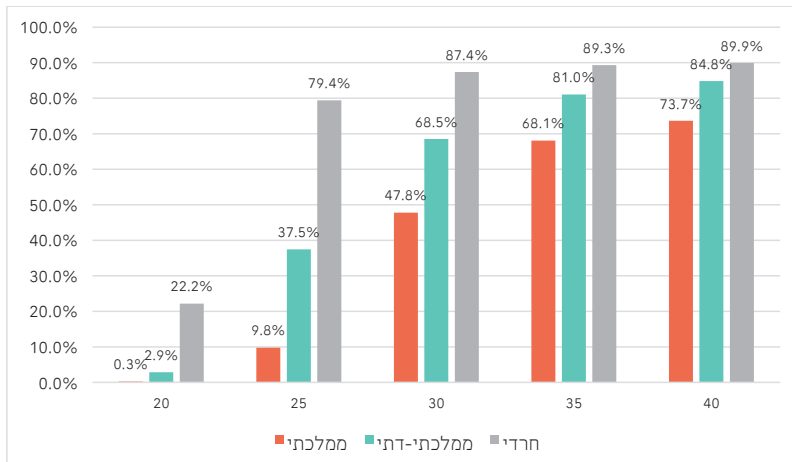
תרשים 11.4: שיעור המתחתנים לפי גיל בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ילידי 1973-1990, בחלוקה לפי מגדר (מצטבר)

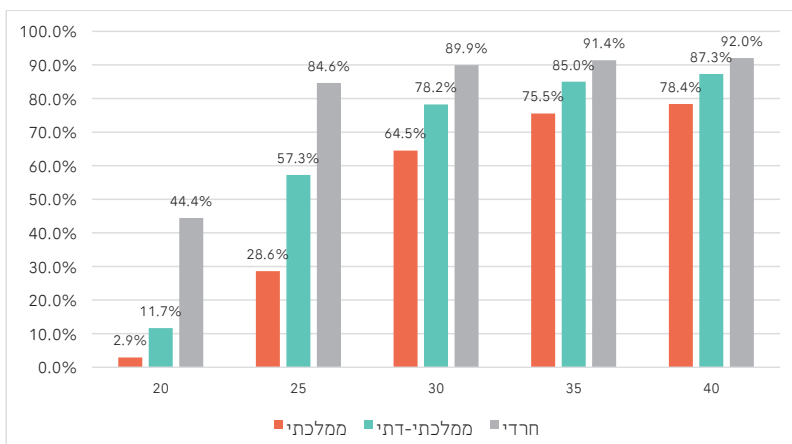
כמחצית מבוגרות החינוך הממלכתי-דתי מתחתנות עד גיל 24, בעוד שבקרב הגברים שיעור המתחתנים מגיע ל-50% מקרב הבוגרים בגיל 27. מבין בוגרי החינוך הממלכתי, לעומת זאת, שיעור המתחתנים מגיע ל-50% בקרב הנשים בגיל 27.5 ובקרב הגברים בגיל 30.5, ובקרב בוגרי החינוך החרדי מגיע שיעור המתחתנים ל-50% אצל הנשים בגיל 20, ואצל הגברים בגיל 22. כמו כן, ניתן לראות שבקרב בוגרי ובוגרות החינוך הממלכתי-דתי, הפער בין שיעור הנשים המתחתנות לשיעור הגברים המתחתנים מתרחב בהדרגתיות עד לגיל 24, שבו הוא מגיע לשיא של 21%, והחל מגיל 25 הוא מצטמצם בהדרגה, עד שבגילאי הארבעים הפער כמעט נעלם ומתייצב על כ-2%.

בשני התרשימים הבאים מוצגים נתונים על שיעור הנישואין – של גברים ונשים בנפרד – בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בכמה קבוצות גיל נבחרות, בהשוואה לבוגרי החינוך הממלכתי ולבוגרי החינוך החרדי.

תרשים 11.5: שיעור הגברים ילידי 1973-1990 שהתחתנו עד לגילאים נבחרים, בחלוקה לפי פיקוח

תרשים 11.6: שיעור הנשים ילידות 1973-1990 שהתחתנו עד לגילאים נבחרים, בחלוקה לפי פיקוח

בכל הגילאים ניתן לראות ששיעור המתחתנים והמתחתנות מקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי נמצא בתווך בין בוגרי החינוך החרדי ובין בוגרי החינוך הממלכתי.

באופן ספציפי יותר ניתן לראות כי חתונה עד גיל 20 רווחת מאוד בקרב בוגרי החינוך החרדי. 44.4% מהבוגרות שלו ו-22.2% מהבוגרים שלו מתחתנים עד גיל 20, לעומת שיעורים נמוכים באופן ניכר של 11.7% מהבוגרים ו-2.9% מהבוגרות בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ו-2.9% מהבוגרים ו-0.3% מהבוגרות בקרב בוגרי החינוך הממלכתי. כך, רוב מוחלט של למעלה מ-80% מבוגרי החינוך החרדי – גברים ונשים – מתחתן עד גיל 25, והחל מגיל 30 כמעט שאין בוגרי חינוך חרדי שמתחתנים.

בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ניתן לראות כי עד גיל 30 מתחתנים 68.5% מהגברים ו-78.2% מהנשים, עד גיל 35 מתחתנים 81% מהגברים ו-85% מהנשים, ועד גיל 40 מתחתנים 84.8% מהגברים ו-87.3% מהנשים. במילים אחרות, ממדי הרווקות המאוחרת בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגיל 30 עומדים על 31.5% מהגברים ו-21.8% מהנשים, בגיל 35 על 19% מהגברים ו-15% מהנשים ובגיל 40 על 15.2% מהגברים ו-12.7% מהנשים.

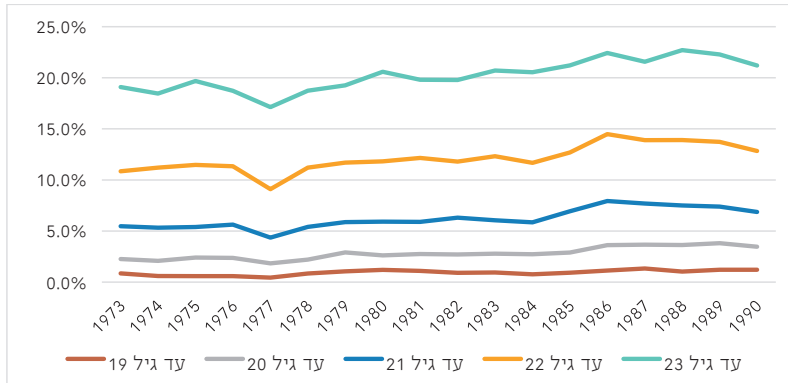
באשר להיקפי הנישואין הכלליים, הרי שעד גיל 40 מתחתנים כ-90% מכלל בוגרי ובוגרות החינוך החרדי, כ-85% מכלל בוגרי ובוגרות החינוך הממלכתי-דתי וכ-75% מכלל בוגרי ובוגרות החינוך הממלכתי.

11.2. נישואין בגיל צעיר ורווקות מאוחרת

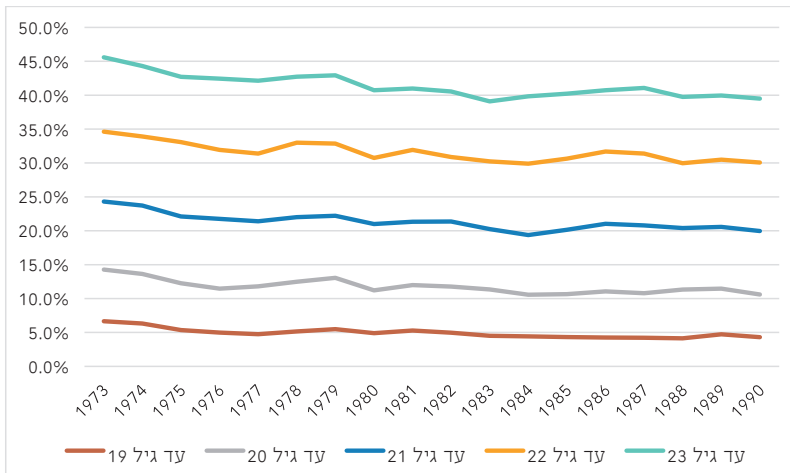
בסעיף הקודם נסקרו המגמות הכלליות בתחום הנישואין של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ילידי כלל השנים 1973-1990 **ביחד**. מכאן ואילך אבקש לבחון האם חלו שינויים ומגמות במאפייני הנישואין **בין השנים**. תחילה אבחן את שיעורי הנישואין בגיל צעיר, ולאחר מכן את שיעורי הרווקות המאוחרת לאורך השנים.

בשני התרשימים הבאים מוצג שיעור המתחתנים והמתחתנות עד גילאים 20-23 בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ילידי השנים 1973-1990.

תרשים 11.7: שיעור הגברים ילידי 1973-1990 בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שנישאו עד גילאי 19-23, בחלוקה לפי שנת לידה

תרשים 11.8: שיעור הנשים ילידות 1973-1990 בוגרות החינוך הממלכתי-דתי שנישאו עד גילאי 19-23, בחלוקה לפי שנת לידה

ניתן לראות מגמות הפוכות בין גברים ונשים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי באשר לשיעור הנישואין בגילאים צעירים. בקרב הנשים ניתן לראות ירידה הדרגתית בשיעור המתחתנות בגילאים אלו, ואילו בקרב הגברים קו המגמה הוא דווקא של עלייה בשיעור המתחתנים בגילאים צעירים, אם כי עדיין שיעור הנשים המתחתנות בגיל צעיר גבוה

בהרבה. המשמעות של ממצאים אלו היא שלאורך השנים הולך ומצטמצם בקרב זוגות נשואים פער השנים שבין הגבר והאישה.

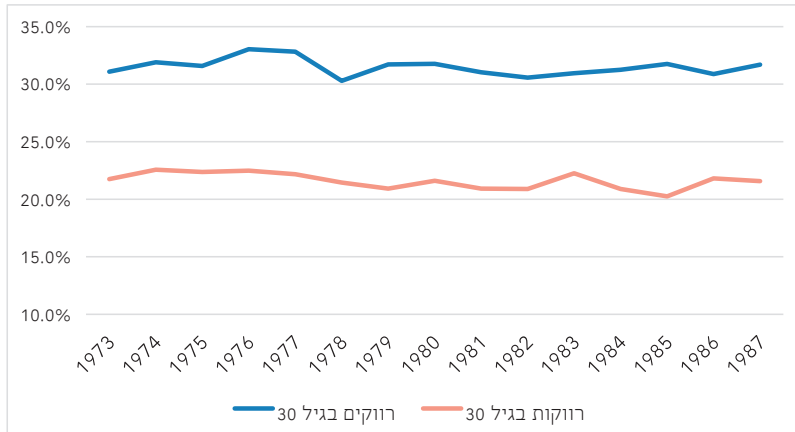
שיעור הנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי שמתחתנות עד גיל 19 ירד בין ילידות 1973 לילידות 1990 מ-6.7% ל-4.3%, ירידה ריאלית משמעותית של 35.3%, ושיעור המתחתנות עד גיל 20 ירד מ-14.3% ל-10.6%, ירידה ריאלית של 25.7%. לעומת זאת, בקרב הגברים עלה שיעור המתחתנים עד גיל 19 מ-0.9% ל-1.2%, עלייה ריאלית של 42.1%, ושיעור המתחתנים עד גיל 20 עלה מ-2.3% ל-3.5%, עלייה ריאלית של 53.3%. מגמות אלו ממשיכות גם בשנים הבאות: כך למשל, שיעור הנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי שהתחתנו עד גיל 23 ירד במהלך השנים מ-45.6% בקרב ילידי 1973 ל-39.5% בקרב ילידי 1990, ואילו שיעור הגברים שהתחתנו עד גיל 23 עלה במהלך תקופה זו מ-19.1% ל-21.2%.

קו מגמה זה אינו אחיד לאורך שני העשורים המוצגים. כך, בנוגע לגברים אמנם המגמה הכללית היא של עלייה בשיעור המתחתנים בגיל צעיר, אך שיעור זה דווקא ירד עד לילידי שנת 1977, ומשם עלה באופן הדרגתי עד שהגיע לשיא בקרב ילידי 1986, ובשנים האחרונות, עד לילידי 1990, נרשמת דווקא ירידה הדרגתית בשיעור המתחתנים בגיל צעיר. מנגד, הירידה בשיעור הנשים המתחתנות בגיל צעיר נרשמה בעיקר בקרב ילידות שנות ה-70, אך לאורך העשור של ילידות שנות ה-80, כולל ילידות שנת 1990, ישנה יציבות בולטת בשיעור הנשים המתחתנות בגיל צעיר.

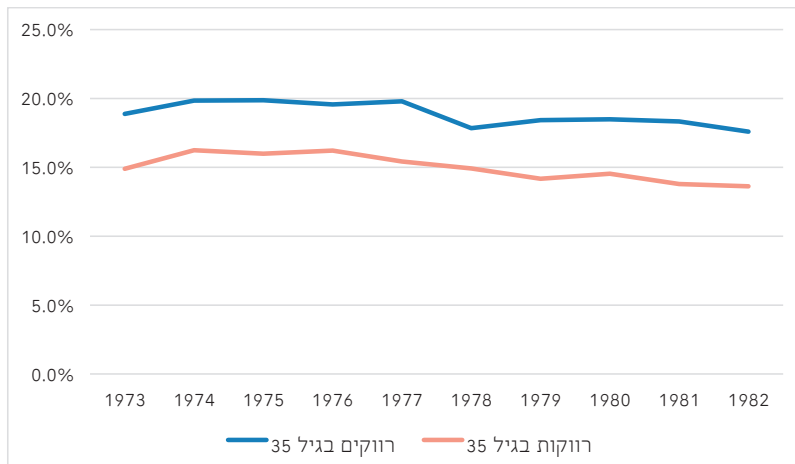
על כל פנים, מגמות אלו מתייחסות רק לשיעורי הנישואין בגילאים צעירים, אך עד לסוף שנות ה-20 הן מתאזנות, כך שאין שינוי משמעותי בשיעור המתחתנים עד לסוף שנות ה-20. בתרשימים הבאים הדבר מוצג מנקודת המבט ההפוכה של שיעור הרווקים והרווקות בגילאי 30 ו-35 לאורך השנים.²¹⁰

210. חישוב שיעור הרווקים והרווקות נעשה על בסיס חישוב כל מי שלא מופיע בקובץ כנשוי. למעשה, ישנם מסיימי תיכון שנפטרו בטווח שבין גיל 18 לגיל 30 או 35 בלי שהתחתנו, אך כפי שאראה להלן מדובר בשיעור זעום במיוחד: מנתוני הפטירות המופיעים בשנתון הסטטיסטי של הל"מ"ס עולה כי מבין היהודים בגילאי 18-30 נפטרים בכל שנה קלנדרית שיעור של 0.1%. מכך עולה שבטווח של 12 שנה מסיום התיכון, עד גיל 30, שיעורי הפטירה הם קצת יותר מ-1% בקרב יהודים. בהתחשב בכך ששיעור המתחתנים עד אמצע שנות ה-20 בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי עומד על כ-50% ניתן לשער שלפחות כשליש מהנפטרים בגילאים 18-30 היו נשואים בעת פטירתם, כך שבפועל שיעור של פחות מ-1% של יהודים נפטרו לפני גיל 30 מבלי שהיו נשואים.

תרשים 11.9: שיעור הרווקים והרווקות בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגיל 30 לפי שנת לידה

תרשים 11.10: שיעור הרווקים והרווקות בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בגיל 35 לפי שנת לידה

בניגוד לתפיסה רווחת יחסית בציבור, שלפיה שיעור הרווקים והרווקות המבוגרים בחברה הדתית-לאומית עלה במהלך השנים, הרי בפועל, בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, הן שיעור הרווקים והן שיעור הרווקות שומרים על יציבות, ובמידה מסוימת אפילו יורדים, בעיקר החל מילידי 1976.

כך, שיעור הרווקים הגברים בגיל 30 בין ילידי 1973 ל-1987 עלה באופן מינורי מ-31.1% רווקים ל-31.7%, אם כי בשנים הראשונות עלה השיעור עד ל-33% רווקים מעל גיל 30 בקרב ילידי 1976 ולאחר מכן ירד. בנוגע לשיעור הנשים הרווקות נמצא כי בקרב ילידי 1973 היו 21.7% שלא התחתנו עד גיל 30, ובקרב ילידות 1987 היה שיעור זה כמעט לחלוטין של 21.6%.

באשר לשיעור הרווקים והרווקות בגיל 35 ניתן להציג נתונים רק עד השנתון של ילידי 1982. מנתונים אלו ניתן לראות ששיעור הרווקות עלה בין ילידות 1973 לילידות 1974, אך לאחר מכן הייתה יציבות במשך כמה שנים, והחל מילידות 1977 ועד לילידות 1982 שיעור הרווקות ירד בהדרגה. כך למשל, שיעור הנשים הרווקות בגיל 35 הגיע לשיא בקרב ילידות 1974 ו-1976 ולגביהן הוא עמד על 16.2%, ואילו בקרב ילידות 1982 עמד שיעור הנשים הרווקות בגיל 35 על 13.6% בלבד. מדובר בירידה ריאלית של 16% בשיעור הרווקות. שיעור הרווקים הגברים בגיל 35 בקרב ילידי 1974-1977 עמד על 19.6%-19.9%, ולאחר מכן ירד בהדרגה עד לשיעור של 17.6% בקרב ילידי 1982. במונחים ריאליים מדובר בירידה של כ-12%-13%.

על מנת שלא להאריך יתר על המידה לא אציג בתרשימים את המגמות המקבילות בקרב בוגרי החינוך הממלכתי והחינוך החרדי, אך אתאר אותן להלן בתמציתיות:

בקרב בוגרי החינוך הממלכתי ניתן לראות ירידה משמעותית בשיעור המתחתנים בגיל צעיר, הן בקרב הגברים והן בקרב הנשים. כך למשל, שיעור הנשים המתחתנות עד גיל 24 ירד פי שניים, מ-31.3% בקרב ילידות 1973 עד ל-15.5% בקרב ילידות 1990; ירידה פי שניים נרשמה גם בשיעור הגברים המתחתנים עד גיל 24: מ-9.3% בקרב ילידי 1973 ל-4.5% בקרב ילידי 1990. אני מתייחס לירידה זו כאל שינוי בגיל הנישואין בלבד ולא כאל מגמת ירידה בשיעורי הנישואין ועלייה בשיעורי הרווקות, מכפי שישנה יציבות יחסית בשיעור המתחתנים עד גיל 33-34.²¹¹

בקרב בוגרי החינוך החרדי ניתן לראות מגמה דומה לזו שהוצגה לגבי בוגרי החינוך הממלכתי-דתי: ירידה בשיעור הנשים המתחתנות בגיל צעיר לצד עלייה בשיעור הגברים המתחתנים בגיל צעיר. כך למשל, שיעור הנשים המתחתנות עד גיל 19 ירד בין ילידות 1973 לילידות 1990 מ-29% ל-17%, ושיעור המתחתנות עד גיל 20 ירד מ-52.8% ל-39.8%. מנגד, שיעור הגברים המתחתנים עד גיל 19 עלה מ-5.9% ל-10.8%.²¹² עם זאת, הן בקרב גברים והן בקרב נשים בוגרי החינוך החרדי ניתן לראות

²¹¹ חשוב לציין שלגבי נישואין של ילידי המחצית השנייה של שנות ה-80 אין מידע על נישואין בגיל 33-34, כך שהנתונים המוצגים בהקשר זה מתייחסים רק לאלה שנולדו עד אמצע שנות ה-80.

²¹² מעניין לציין שבנוגע לנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי הצבעתי לעיל על ירידה בשיעור הנישואין המוקדמים בעיקר בקרב ילידות שנות ה-70, ואילו בקרב ילידות שנות ה-80 שיעור הנישואין המוקדמים יציב. בקרב בוגרות החינוך החרדי היירידה היא הדרגתית משנות ה-70 ועד לילידות 1990. מנגד, אצל

דווקא עלייה בשיעור המתחתנים הכולל. כך למשל, שיעור המתחתנים עד גיל 30 של גברים ונשים בקרב ילידי 1973 עומד על 86%, ואילו בקרב ילידי 1986 הוא עומד על 89.1%. במילים אחרות, במגזר החרדי ירדו משמעותית שיעורי הרווקות בגיל 30, מ-14% בקרב ילידי 1973 ל-11.9% בקרב ילידי 1987.

סיכום ודין

פרק זה מצביע על שתי מגמות מרכזיות בנוגע למאפייני הנישואין של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי:

גיל הנישואין: נשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי מתחתנות בגיל מוקדם יותר מאשר גברים, אך לאורך השנים ניתן לראות ששיעור הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי המתחתנים בגיל צעיר עלה, בעוד ששיעור הנשים המתחתנות בגיל צעיר ירד, כך שלמעשה מצטמצם פער הגילאים בין הגבר לאישה הנישאים. ניתן לשער שהירידה בגיל הנישואין של גברים נובעת מתהליכים של התחזקות דתית בחברה הדתית-לאומית או בחלקים ממנה, שמלווה במקרים רבים בירידת גיל הנישואין. מאידך גיסא ניתן לשער שהמגמה ההפוכה של עליית גיל הנישואין של נשים נובעת מהתרחבות השירות הלאומי והמדרשות התורניות לנשים, וכן מעלייה בהיקף היציאה לעבודה של נשים, שעשוי להיות כרוך בדחיית גיל הנישואין. הסבר אחר מתייחס לשתי המגמות במקביל, ולפיו הקדמת גיל החתונה בקרב גברים ואיחורו בקרב נשים נובעים משינוי בהעדפות, המתבטא ברצון של רבים שהגיל של בן זוגם יהיה קרוב יותר לגיל שלהם.

רווקות מאוחרת: המחקר מצביע על יציבות בשיעור הרווקים והרווקות בגיל 30 מבין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, ועל ירידה בשיעור הרווקים והרווקות בגיל 35. ממצא זה מפתיע על רקע השיח הציבורי הנרחב דווקא בשנים האחרונות על תופעת הרווקות המאוחרת בחברה הדתית-לאומית. ייתכן שהדבר מלמד שהדיון הציבורי הנרחב על התופעה לא נובע מעלייה בהיקף התופעה עצמה, אלא משינוי חברתי-סוציולוגי ביחס אליה או מעליית הבולטות שלה בשל שיעור גבוה יותר של רווקים הגרים בריכוזים דתיים בירושלים ובגבעת שמואל.

הגברים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי העלייה בשיעור הנישואין המוקדמים התרחשה בעיקר בקרב ילידי 1977-1986, ולאחר מכן דווקא נרשמה ירידה. בקרב גברים בוגרי החינוך החרדי מגמת העלייה נרשמה אצל ילידי שנות ה-70, ואילו אצל ילידי שנות ה-80 שיעור הנישואין המוקדמים יציב.

12. גירושין

מבוא ומתודולוגיה

פרק זה בוחן את נתוני הגירושין של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בהשוואה לבוגרי החינוך הממלכתי ובוגרי החינוך החרדי. כמו הפרק הקודם, גם הנתונים בפרק זה מבוססים על עיבודי המחבר לנתוני קובץ נישואין וגירושין של הלמ"ס. המתודולוגיה הכללית בנוגע לקובץ זה והעבודה עמו הוסברה במבוא לפרק הקודם, ולפיכך להלן אתייחס רק להיבטים ייחודיים לתחום הגירושין.

מבחינה סטטיסטית תחום הגירושין איננו פשוט להצגה כמו תחום הנישואין. באופן טבעי רוב מוחלט של הגברים והנשים מתחתנים עד גיל 40, כך שמסד נתונים על ילידי שנות ה-70 וה-80 מאפשר לבחון את שיעורי הנישואין בפרספקטיבה כוללת ורחבה. גירושין, לעומת זאת, אינם תחומים לתקופה קצובה במהלך העשור השלישי והרביעי לחיים, ולא פעם זוגות מתגרשים גם זמן רב לאחר הנישואין.²¹³ בשל כך, על בסיס נתוני גירושין של ילידי שנות ה-70 ושנות ה-80 קיים קושי להציג תמונה כוללת של התופעה. עם זאת, יש בנתונים אלו כדי לבחון את התופעה בקרב בני הדור הצעיר, שדומה שחלק גדול מהעניין בנושא מרוכז בו.

בשל מורכבות הנושא פותחו גישות סטטיסטיות שונות להצגת שיעורי הגירושין.²¹⁴ בפרק זה בחרתי להתמקד בהצגתם של נתונים פשוטים ללא מורכבות סטטיסטית, תוך התייחסות לתקופת הזמן שעברה מעת הנישואין, באופן המאפשר להשוות בין ילידי שנתונים שונים ובין קבוצות אוכלוסייה שונות. סברתי גם שאין חשיבות גדולה להצגת פילוח בין גברים ונשים, ולפיכך הנתונים מתייחסים לגברים ולנשים כאחד, והשימוש בלשון זכר נעשה מטעמי נוחות בלבד.

12.1. גירושין לפי גיל נישואין

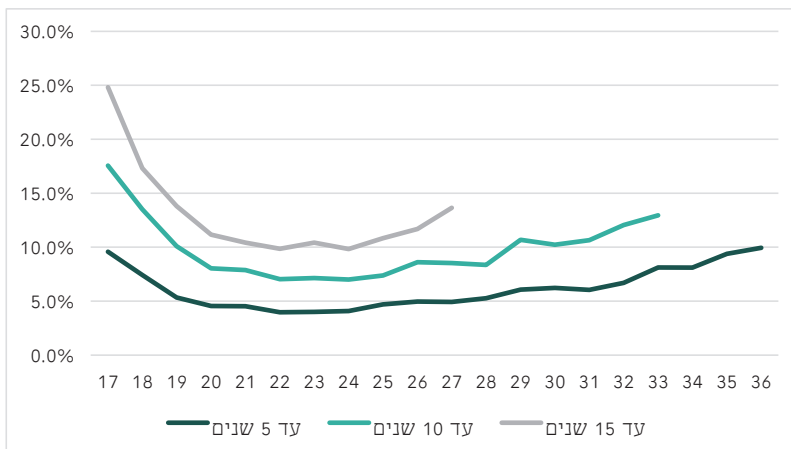
בתרשים הבא מוצגים נתונים על שיעור הגירושין בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי,

²¹³ נתונים מפורטים על אודות שיעור המתגרשים לפי משך הזמן שבין הנישואין לגירושין ראו בלוח 2.37 בשנתון הסטטיסטי של הלמ"ס לשנת 2019. הממצאים העולים שם הם שיותר ממחצית מהזוגות המתגרשים, עושים זאת למעלה מעשר שנים לאחר נישואיהם.

²¹⁴ ראו בהרחבה אצל נהיר, 2016:ב.

בפילוח לפי גיל הנישואין שלהם. הנתונים מוצגים על כלל ילידי 1973-1990, אך יש לציין שככל שנבדק מרחק גדול יותר של שנים מזמן הנישואין הרי שכמות הבוגרים הרלוונטית הייתה נמוכה יותר,²¹⁵ ולכן כאשר מספר המתחתנים הרלוונטי עמד על פחות מ-300 מתחתנים או שהוא התבסס על נתונים של שנתון בודד בחרתי שלא להציג את נתוני שיעור הגירושין.²¹⁶

תרשים 12.1: שיעור הגירושין המצטבר של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ילידי 1973-1990, לפי גיל הנישואין, בטווח של 5, 10 ו-15 שנים משנת הנישואין

ניתן לראות מגמה אחידה בכל טווח שנמדד מגיל הנישואין בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי: שיעור הגירושין של המתחתנים בגיל 17 ו-18 גבוה מאוד, והוא יורד בהדרגה עד שהוא מגיע למינימום בקרב המתחתנים בגיל 22-24. לאחר מכן שיעור הגירושין עולה באופן הדרגתי ומתון, ורק באמצע שנות ה-30, סביב גיל 35, הוא מגיע לשיעור הגירושין של המתחתנים בגיל 17-18. כך למשל, כאשר בוחנים את שיעור הגירושין בטווח של 10 שנים מעת הנישואין, ניתן לראות כי בקרב המתחתנים בגיל 17 הוא עומד על 17.6%²¹⁷ ובקרב המתחתנים בגיל 18 הוא עומד על 13.5% והוא ממשיך

215. כך למשל, באשר לשיעור הגירושין לאחר 10 שנים של המתחתנים בגיל 34, ניתן היה להביא נתונים רק על ילידי 1973, וכמות המתחתנים הייתה קטנה יחסית (139) ולפיכך לא הוצגו נתונים בתרשים.

216. מלבד המתחתנים בגיל 17, שלדעתי ישנה חשיבות גבוהה להציג את הנתונים עליהם על אף ההיקף הקטן יחסית שלהם.

217. כאמור לעיל, ההיקף של המתחתנים בגיל 17 הוא קטן יחסית. בקרב אלו שיש טווח של עשור מעת חתונתם מדובר ב-188 מתחתנים. לעומת זאת, בגיל 18 היקף המתחתנים הוא כבר מספיק גדול ועומד

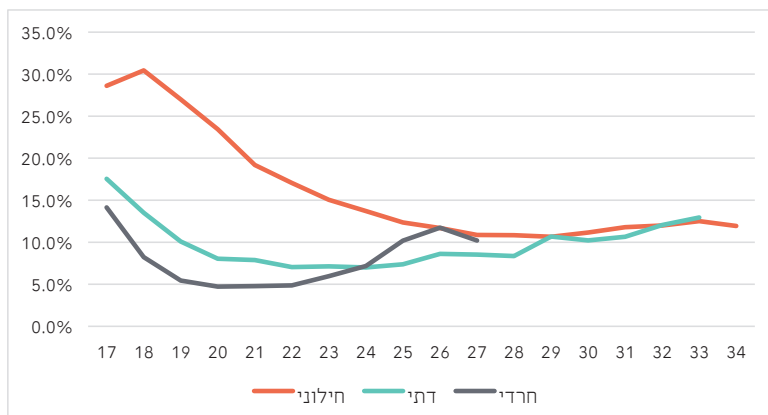

לרדת עד שהוא מגיע למינימום בקרב המתחתנים בגיל 22-24, שם הוא מתייצב על 7%. לאחר מכן שיעור הגירושין עולה בהדרגה ומגיע בקרב המתחתנים בגיל 33 ל-12.9%, מעט כחות מאשר שיעור הגירושין של המתחתנים בגיל 18.

ממצאים אלו מלמדים כי שיעור הגירושין הנמוך ביותר הוא בקרב המתחתנים בגיל 22-24, שהם הגילאים שבהם השיעור הגבוה ביותר של מתחתנים בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. ככל שמתרחקים מגיל הנישואין המקובל בחברה הדתית-לאומית, הן כלפי מטה והן כלפי מעלה, שיעור הגירושין עולה.

בתרשים הבא מוצג שיעור הגירושין בטווח של 10 שנים משנת הנישואין, בהשוואה בין בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לבוגרי החינוך הממלכתי ובוגרי החינוך החרדי.

תרשים 12.2: שיעור הגירושין של ילידי 1973-1990, לפי גיל הנישואין, בטווח של 10 שנים משנת הנישואין, בפילוח לפי סוג פיקוח

בקרב בוגרי החינוך החרדי שיעור הגירושין מגיע למינימום בקרב המתחתנים בגיל 20-22, ואילו בקרב בוגרי החינוך הממלכתי שיעור הגירושין מגיע למינימום בקרב המתחתנים בגיל 27-29. על אף ההבדלים בין הקבוצות השונות, ניתן לראות שכמו בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, גם בקרב בוגרי החינוך החרדי וגם בקרב בוגרי החינוך הממלכתי שיעור הגירושין מצוי בנקודת המינימום שלו בקרב המתחתנים בגיל שבו שיעור המתחתנים מגיע לשיא. במילים אחרות, בכל אחת מהקבוצות השונות, שיעור הגירושין הנמוך מצוי בקורלציה גבוהה עם חתונה בגילאים הסטנדרטיים בכל

על 1,295 מתחתנים, והוא עולה בהדרגה עד להיקף של למעלה מ-10,000 מתחתנים בגילאי 21-24 ומשם יורד בהדרגה.

מגזר, ולהפך: שיעור גירושין גבוה מצוי בקורלציה עם חתונה בגיל ששיעור הנישואין בו נמוך יחסית במגזר.

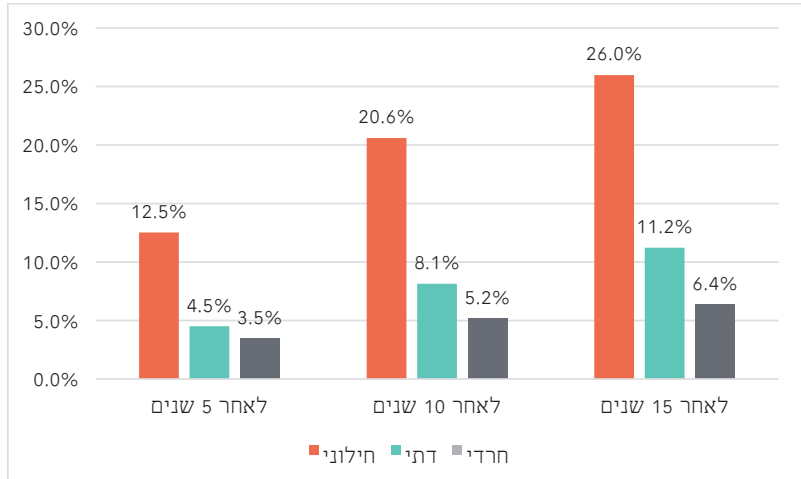
ניתן להעלות מספר השערות כמענה לשאלה מדוע בכל מגזר שיעור גירושין נמוך תואם לחתונה בגיל המקובל במגזר. ניתן לטעון שחתונה בגיל פחות סטנדרטי לחברה מתואמת עם אישיות "פורצת" יותר ופחות מקובעת, תכונה שסביר להניח שמתואמת גם עם שיעור גירושין גבוה יותר. באופן ספציפי, לגבי נישואין בגיל מאוחר יחסית בחברה הדתית-לאומית ניתן לטעון שאורח חיים מערבי יותר – המתואם עם שיעורי גירושין גבוהים יותר – הוא זה שגורם לאדם להתחתן בגיל מאוחר יחסית. לפי טיעון זה אין בהכרח קשר סיבתי בין גיל הנישואין ובין שיעור הגירושין, אלא גיל הנישואין הוא רק סימן לסוג האישיות ולאורח החיים, שמתואמים גם עם שיעור גירושין מסוים.

מנגד, ניתן לשער שהקורלציה בין שיעור גירושין לבין גיל הנישואין מצביעה על קשר סיבתי: כך, למשל, בהקשר הדתי-לאומי ניתן לטעון שחתונה בגיל צעיר היא תוצאה של נישואי בוסר פזיזים, ולפיכך הדבר מביא לשיעור גירושין גבוה, ומהצד השני שיעור הגירושין הגבוה של המתחתנים בגיל מאוחר נובע מכך שבני הזוג נפתחו קודם לחתונתם לאורח החיים המערבי, הטומן בחובו שיעור גבוה יותר של גירושין.

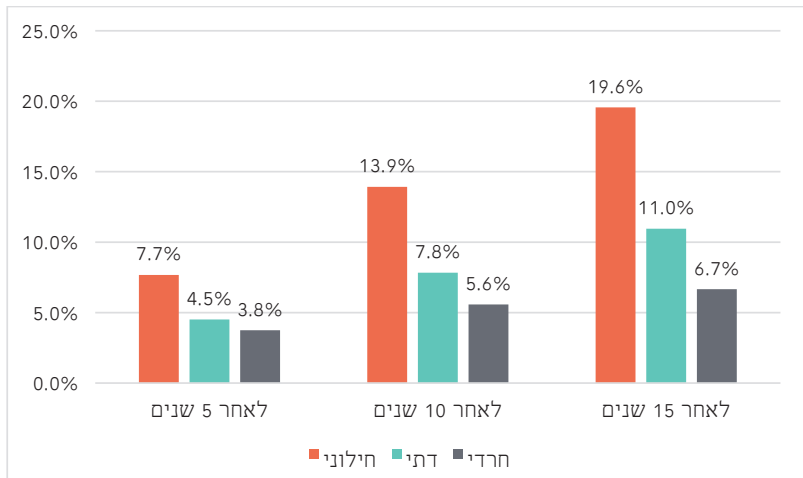
12.2. שיעור הגירושין: נתונים כלליים

בשני התרשימים הבאים מוצג שיעור הגירושין של כלל המתחתנים עד גיל 22 ועד גיל 28, בטווחים שונים משנת הנישואין, בחלוקה לפי פיקוח. גילאים אלו נבחרו מכיוון שניתן להציג לגביהם מידע על מספר לא קטן של שנתונים (בניגוד לגילאים מבוגרים יותר), ועם זאת יש ביניהם פער של שש שנים, כך שאם קיים הבדל משמעותי – תהיה אפשרות להבחין בו.

תרשים 12.3: שיעור הגירושין של ילידי 1973-1990 שנישאו עד גיל 22, בטווח של 5, 10 ו-15 שנים משנת הנישואין, בחלוקה לפי סוג פיקוח

תרשים 12.4: שיעור הגירושין של ילידי 1973-1990 שנישאו עד גיל 28, בטווח של 5, 10 ו-15 שנים משנת הנישואין, בחלוקה לפי סוג פיקוח

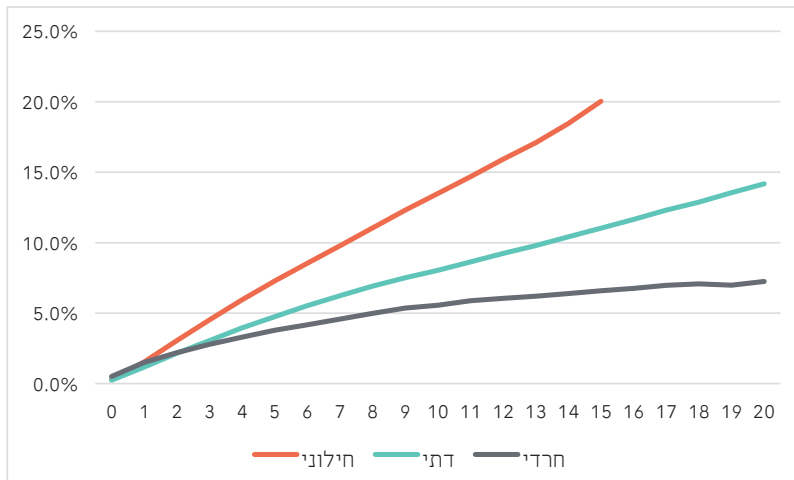
שני התרשימים מלמדים על הבדלים בשיעור הגירושין של הקבוצות הדתיות השונות. ההבדל המשמעותי בין המתחתנים עד גיל 22 למתחתנים עד גיל 28 הוא בקרב בוגרי

החינוך הממלכתי, וזאת כיוון שרק שיעור קטן מקבוצה זו מתחתן בגיל צעיר, וכאמור לעיל, שיעור הגירושין של בוגרי החינוך הממלכתי המתחתנים עד גיל 22 הוא גבוה יחסית.

על כל פנים, ניתן לראות שבקרב המתחתנים עד גיל 28 שיעור הגירושין הגבוה ביותר הוא בקרב בוגרי החינוך הממלכתי, לאחר מכן בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, ושיעור הגירושין הנמוך ביותר הוא בקרב בוגרי החינוך החרדי. כך, בטווח של 15 שנים משנת הנישואים נמצא כי בקרב המתחתנים עד גיל 28 מבין בוגרי החינוך הממלכתי התגרשו 19.6%, לעומת 11% בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ו-6.7% בקרב בוגרי החינוך החרדי. אם כן, שיעור הגירושין של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי קרוב יותר לשיעור זה בקרב בוגרי החינוך החרדי.

בתרשים הבא מוצג שיעור הגירושין לפי מספר השנים שעברו משנת הנישואין, וזאת בלי להתחשב בגיל הנישואין. יש לזכור שככל שמרחק השנים מזמן הנישואין גדול יותר – קיים מידע זמין על מספר שנתונים נמוך יותר. בשל כך, נתוני בוגרי החינוך הממלכתי הוצגו רק עד 15 שנים לאחר הנישואין כיוון שהנתונים על מרחק שנים גדול יותר מזמן הנישואין מבוססים על שנתונים צעירים יחסית, שכאמור לעיל מתואמים עם שיעור נישואין נמוך בקרב בוגרי החינוך הממלכתי לצד שיעור גירושין גבוה מבין המתחתנים, והדבר מביא לחוסר דיוק משמעותי בנתונים.

תרשים 12.5: שיעור הגירושין של ילידי 1973-1990, לפי מספר השנים משנת הנישואין, בפילוח לפי סוג פיקוח (מצטבר)

שיעורי הגירושין הגבוהים ביותר הם בקרב בוגרי החינוך הממלכתי, לאחר מכן בוגרי

החינוך הממלכתי-דתי, ובקרב בוגרי החינוך החרדי הם הנמוכים ביותר. כך למשל, בקרב בוגרי החינוך הממלכתי לאחר כ-15 שנות נישואין שיעור הגירושין עומד על 20%, בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי על 11% ובקרב בוגרי החינוך החרדי על 6.6%. עולה מכך ששיעור הגירושין בקרב בני החברה הדתית-לאומית קרוב יותר לשיעור הגירושין של חרדים מאשר לזה של חילונים.

תובנה מעניינת נוספת העולה מתרשים זה היא שבקרב בוגרי החינוך החרדי שיעור ניכר מבין המתגרשים עושה זאת בשנים הראשונות לאחר הנישואין, ואילו בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי והחינוך הממלכתי תופעת הגירושין מפוזרת יותר לאורך השנים. כך למשל, מבין המתגרשים בטווח של 20 שנים מעת הנישואין, בקרב בוגרי החינוך החרדי 76.6% התגרשו בעשור הראשון שלאחר הנישואין ורק 23.4% התגרשו בעשור השני, ואילו בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי 56.7% מהמתגרשים עשו זאת בעשור הראשון לעומת 43.3% שהתגרשו בעשור השני.

למעשה, שיעור הגירושין בטווח של שנה מהנישואין בקרב בוגרי החינוך החרדי עומד על 1.5%, נתון הזהה לשיעור הגירושין בטווח של שנה בקרב בוגרי החינוך הממלכתי, וגבוה מזה של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי (1.2%). בטווח של שנתיים שיעורי הגירושין של בוגרי חינוך חרדי וממלכתי-דתי משתווים (2.2%), ורק כשלוש שנים מעת הנישואין עולה שיעור הגירושין בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי על זה של בוגרי החינוך החרדי. עם זאת, עד לתקופה של שמונה שנים מהנישואין, ההבדלים בשיעור הגירושין אינם גבוהים (6.9% לעומת 5%). החל מתקופה זו שיעור הגירושין בקרב בוגרי החינוך החרדי נשאר יציב כמעט לחלוטין, ואילו בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי הוא ממשיך לעלות באופן הדרגתי.

השערה המסבירה אולי את השיעור הגבוה יחסית של בוגרי החינוך החרדי המתגרשים בטווח זמן קצר מעת הנישואין היא שהדבר קשור בכך שבחברה החרדית היכרות בין בני הזוג ומשפחותיהם לפני ההחלטה על חתונה דלה יחסית, כך שפרטים על בן הזוג, שלא היו ידועים קודם, מתגלים זמן קצר לאחר החתונה, או שבני הזוג פשוט מגלים כי הם מתקשים להסתדר. מנגד, לאחר שעוברת תקופת ההסתגלות של השנים הראשונות ובני הזוג נשארו יחד, הסיכויים שבני זוג חרדים יתגרשו הוא נמוך מאוד ביחס לשאר האוכלוסייה.

12.3. מגמות לאורך השנים

עד כה הוצגו נתוני הגירושין של כלל ילידי השנים 1973-1990 יחד, מבלי לבחון את המגמות שחלו לאורך שני העשורים הללו. להלן אבקש לבחון האם חלו שינויים

בשיעור הגירושין בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי לאורך שנים אלו. בשל קוטנו של ההיקף המספרי של שנתון אחד בתקופה ספציפית יוצגו נתונים באופן המחבר שלושה שנתונים רצופים (1973-1975, 1976-1978 וכן הלאה). כמו כן בחרתי להציג את שיעור הגירושין של המתחתנים עד לגיל מסוים במספר רחב של גילאים. כך למשל, בלוח הבא מוצגים שיעורי הגירושין בטווח של חמש שנים אצל בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שהתחתנו עד גיל 22, 25 ו-28. חשוב לחדד שבנישואין עד גיל 25 הכוונה לכלל המתחתנים בגילאי 17-25, ולא רק למתחתנים בגיל 23-25. כך גם בשורה הבאה ובלוחות הבאים – כאשר מצוין "נישואין עד גיל x" הכוונה לכלל המתחתנים עד גיל זה, החל מגיל 17. כמו כן, בלוחות הבאים מוצג בסוגריים שיעור המתחתנים (גברים ונשים ביחד) עד לכל גיל בכדי לסייע להבין מהו היקף האוכלוסייה הרלוונטי בכל לוח.

לוח 12.1: שיעור הגירושין של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ילידי 1973-1990 בטווח של 5 שנים משנת הנישואין, בחלוקה לשנתונים ולקבוצות גיל שונות

1988-1990	1985-1987	1982-1984	1979-1981	1976-1978	1973-1975	
4.3%	4.8%	4.3%	4.6%	4.9%	4.2%	נישואין עד גיל 22 (22.4%)
	4.6%	4.2%	4.5%	4.5%	4.2%	נישואין עד גיל 25 (48%)
		4.5%	4.7%	4.6%	4.3%	נישואין עד גיל 28 (66%)

לאורך השנים חלה עלייה קלה בלבד בשיעורי הגירושין בטווח של 5 שנים משנת הנישואין בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. כך למשל, בקרב ילידי 1973-1975 שהתחתנו עד גיל 28 עמד שיעור הגירושין על 4.3% בטווח של 5 שנים מהנישואין, ואילו בקרב ילידי 1982-1984 שהתחתנו עד גיל 28 עמד שיעור הגירושין על 4.5% בטווח של 5 שנים מהנישואין.

בלוח הבא מוצגים נתונים דומים, אך לטווח רחב יותר של 10 שנים משנת הנישואין.²¹⁸

218. בשנים אלו נבחנו נישואין עד גילאים אחרים מאלו שבלוח הקודם, וזאת כדי שלא יהיה מצב שיש נתונים רק על שנתון אחד. כך למשל, אם היו מוצגים נתונים על נישואין עד גיל 22 הרי שבקרב ילידי השנים 1985-1987 ניתן היה להביא נתונים על שיעורי גירושין בטווח של עשר שנים מהחתונה רק על ילידי 1985, וזאת מכיוון שילידי 1986 ו-1987 שהתחתנו בגיל 22 עשו זאת בשנים 2008 ו-2009, כך שעד לשנת 2017 (שהיא השנה האחרונה לגביה יש לנו נתונים) לא עברו עשר שנים. על כל פנים, בנוגע לנישואין עד גיל 21 ועד גיל 24 הנתונים המוצגים בטור השמאלי ביותר מתייחסים רק לשני שנתונים ולא לשלושה בשל מגבלה זאת.

לוח 12.2: שיעור הגירושין של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי ילידי 1973-1990 בטווח של 10 שנים משנת הנישואין, בחלוקה לשנתונים ולקבוצות גיל שונות

1985-1987	1982-1984	1979-1981	1976-1978	1973-1975	
9.5%	8.6%	9.7%	10.2%	8.4%	נישואין עד גיל 20 (7.5%)
9.0%	8.3%	8.8%	9.3%	7.9%	נישואין עד גיל 21 (14.2%)
	7.4%	7.8%	8.5%	7.5%	נישואין עד גיל 23 (31.4%)
	7.0%	7.6%	8.1%	7.6%	נישואין עד גיל 24 (40.1%)
		7.9%	8.0%	7.7%	נישואין עד גיל 26 (55%)

בנתוני לוח זה ניתן לראות עלייה בשיעור הגירושין בקרב ילידי שנתונים 1978-1976 ולאחר מכן ירידה בשנתונים 1984-1982. בשנתונים 1987-1985 ניתן לראות שוב עלייה, אך חשוב לציין שהנתונים על שנתונים אלה מתייחסים רק לאלו שנישאו עד גיל 20-21. בהקשר זה מעניין לראות כי כאשר משווים בין שנתונים 1975-1973 לשנתונים 1984-1982 בקרב המתחתנים עד גיל 21 ישנה עלייה בשיעור הגירושין, אך בקרב המתחתנים עד גיל 23 ו-24 ישנה דווקא ירידה בשיעור הגירושין. לאור ממצאים אלו, נראה שקשה להצביע על שינוי משמעותי לאורך התקופה הנבחנת בשיעור הגירושין של בוגרי החינוך הממלכתי-דתי.

בשני הלוחות הבאים מוצג השינוי בשיעור הגירושין בטווח של 10 שנים משנת הנישואין בקרב בוגרי החינוך הממלכתי והחינוך החרדי.

לוח 12.3: שיעור הגירושין של בוגרי החינוך הממלכתי ילידי 1973-1990 בטווח של 10 שנים משנת הנישואין, בחלוקה לשנתונים ולקבוצות גיל שונות

1985-1987	1982-1984	1979-1981	1976-1978	1973-1975	
30.4%	27.3%	26.5%	26.0%	21.0%	נישואין עד גיל 20 (1.6%)
62.7%	24.7%	23.9%	23.1%	18.7%	נישואין עד גיל 21 (2.9%)
	20.2%	19.0%	18.0%	16.1%	נישואין עד גיל 23 (8.5%)
	18.2%	17.6%	16.3%	15.1%	נישואין עד גיל 24 (13.2%)
		15.0%	14.1%	13.6%	נישואין עד גיל 26 (26.8%)

לוח 12.4: שיעור הגירושין של בוגרי החינוך החרדי ילידי 1973-1990 בטווח של 10 שנים משנת הנישואין, בחלוקה לשנתונים ולקבוצות גיל שונות

1985-1987	1982-1984	1979-1981	1976-1978	1973-1975	
6.7%	5.4%	5.1%	4.0%	3.7%	נישואין עד גיל 20 (34.9%)
6.2%	5.4%	5.0%	4.1%	3.7%	נישואין עד גיל 21 (50.9%)
	5.5%	5.0%	4.4%	4.0%	נישואין עד גיל 23 (74%)
	5.7%	5.0%	4.4%	4.4%	נישואין עד גיל 24 (79.4%)
		5.3%	4.7%	4.8%	נישואין עד גיל 26 (84.9%)

הנתונים המוצגים מלמדים כי בקרב בוגרי החינוך הממלכתי ובוגרי החינוך החרדי ניתן לראות מגמה ברורה של עלייה בשיעור הגירושין (בטווח של 10 שנים משנת הנישואין) לאורך השנים, בניגוד ליציבות היחסית בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי. כך למשל, בקרב המתחתנים עד גיל 21: בעוד שבקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי נמצאה לעיל עלייה מינורית בשיעור הגירושין בטווח של עשר שנים, משיעור של 7.9% בקרב ילידי

1975-1973 לשיעור של 9% בקרב ילידי 1986-1985²¹⁹ – עלייה ריאלית של 13.9% – הרי שבחינוך הממלכתי העלייה היא מ-18.7% ל-26.7% – עלייה ריאלית של 42.7% – ובקרב בוגרי החינוך החרדי העלייה היא מ-3.7% ל-6.2% – עלייה ריאלית של 67.6% (!). כמו כן, בהשוואת המתחננים עד גיל 23 בין ילידי 1975-1973 לילידי 1984-1982, ניתן לראות שהייתה ירידה קלה מאוד בשיעור הגירושין בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי (מ-7.5% ל-7.4%), בעוד שבקרב בוגרי החינוך הממלכתי הייתה עלייה משיעור גירושין של 16.1% לשיעור גירושין של 20.2% – עלייה ריאלית של 25.5% – ובקרב בוגרי החינוך החרדי הייתה עלייה משיעור גירושין של 4% לשיעור גירושין של 5.5% – עלייה ריאלית של 37.5%.

ייתכן שהעלייה המשמעותית בשיעורי הגירושין בחברה החרדית מלמדת על התחזקות מגמות של חרדיות מודרנית המתאפיינת באימוץ דפוסי חיים מערביים, המתואמים עם עלייה בשיעור הגירושין.²²⁰ מנגד ייתכן שהדבר מלמד על הצטרפות של קבוצות חדשות לעולם החרדי – ובפרט ציבור ספרדי – המתאפיינות בדפוסי גירושין שאינם זהים לאלה של החרדים האשכנזים, והדבר מביא לעליית שיעורי הגירושין הכלליים בחברה החרדית.²²¹ בחינת מגמות אלו דורשת מחקר מעמיק יותר, החורג ממסרת פרק זה.

באשר לבוגרי החינוך הממלכתי, חשוב לציין כי שיעורי הנישואין בגיל צעיר בקרב קבוצה זו נמוכים, כך שמגמות הגירושין המוצגות בלוח מתייחסות לשיעור קטן יחסית של בוגרי החינוך הממלכתי. עם זאת, בשל מגבלות השנים, לא ניתן להציג התפתחות עבור מתחננים בגיל מבוגר יותר ולכן נאלצתי להסתפק בנתונים אלו.

219. כאמור, נתוני שנתון 1987 אינם חלק מהנתונים הללו כיוון שלא עברו עשר שנים מעת הנישואין של חלק מהמתחננים עד גיל 21 (הנתונים עדכניים עד לשנת 2017).

220. על תופעת החרדיות המודרנית ראו בהרחבה אצל זיכרמן וכהנר, 2012. על הגירושין כמאפיינים של חרדיות מודרנית ראו אצל בארט ובן ארי, 2017.

221. מנגד, ניתן לערער על השערה זו שכן, שכפי שהראיתי בפרק הקודם, בשיעור הנישואין של גברים בוגרי החינוך החרדי בגילאים צעירים הייתה דווקא עלייה לאורך השנים, כך שלא נראה שהצטרפות הציבור הספרדי לחינוך החרדי הביאה להעצמת דפוסי נישואין "פחות חרדיים" בקרב בוגרי החינוך החרדי.

סיכום ודין

מפרק זה עולים שני ממצאים מרכזיים בנוגע לשיעור הגירושין בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי:

שיעור הגירושין: שיעור הגירושין בטווח של 20 שנים מעת הנישואין עומד בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי על 11% לעומת 20% בקרב בוגרי החינוך הממלכתי ו-6.6% בקרב בוגרי החינוך החרדי. בהשוואה לאורך השנים נמצא כי אין שינוי משמעותי בשיעור הגירושין בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי, בעוד שהן בקרב בוגרי החינוך הממלכתי והן בקרב בוגרי החינוך החרדי עלה במידה משמעותית שיעור המתגרשים. למעשה, המגמה של יציבות בשיעור הגירושין מנוגדת גם למגמה הכללית בעולם של עלייה בשיעור הגירושין לאורך השנים.

גירושין לפי גיל נישואין: בחינת שיעורי הגירושין לפי גיל מלמדת ששיעור הגירושין בקרב בוגרי החינוך הממלכתי-דתי מגיע למינימום בקרב המתחתנים בגיל 22-24, וככל שמתרחקים מגיל זה (מוקדם או מאוחר יותר) שיעור הגירושין עולה. בחברה החרדית שיעור הגירושין מגיע למינימום בקרב המתחתנים בגיל 20-22 ואילו בחברה החילונית הוא מגיע למינימום בקרב המתחתנים בגיל 27-29. למעשה, בכל החברות שיעור הגירושין נמצא במינימום בקרב המתחתנים בגיל שבו השיעור הגבוה ביותר של מתחתנים בחברה. כאמור, ניתן להעלות מספר השערות המסבירות תופעה זו: מחד, ניתן לטעון שחתונה בגיל פחות סטנדרטי לחברה מתואמת עם אישיות "פורצת" יותר. ופחות מקובעת, תכונה שסביר להניח שמתואמת גם עם שיעור גירושין גבוה יותר. באופן ספציפי, לגבי נישואין בגיל מאוחר יחסית בחברה הדתית-לאומית ניתן לטעון שאורח חיים מערבי יותר – המתואם עם שיעורי גירושין גבוהים יותר – הוא זה שגורם לאדם להתחתן בגיל מאוחר יחסית. לפי טיעון זה אין בהכרח קשר סיבתי בין גיל הנישואין ובין שיעור הגירושין, אלא גיל הנישואין הוא רק סימן לסוג האישיות ולאורח החיים, שמתואמים גם עם שיעור גירושין מסוים. מנגד, ניתן לשער שהקורלציה בין שיעור גירושין לבין גיל הנישואין מצביעה על קשר סיבתי: כך, למשל, בהקשר הדתי-לאומי ניתן לטעון, שחתונה בגיל צעיר היא תוצאה של נישואי בוסר פזיזים, ולפיכך הדבר מביא לשיעור גירושין גבוה, ומהצד השני שיעור הגירושין הגבוה של המתחתנים בגיל מאוחר נובע מכך שבני הזוג נפתחו קודם לחתונתם לאורח החיים המערבי, הטומן בחובו שיעור גבוה יותר של גירושין.

13. ילודה

מבוא ומתודולוגיה

פרק זה בוחן את היקפי הילודה (פרייון) של נשים יהודיות לפי מידת הדתיות שלהן. הנתונים בפרק מבוססים על עיבודים לנתונים של הלמ"ס המבוססים על הצלבה בין נתוני רישום הלידות במרשם התושבים ובין המענה של נשים בסקר החברתי.²²²

כאמור בפרקים הקודמים, הלמ"ס עורכת בכל שנה החל משנת 2002 את הסקר החברתי, המספק מידע על תנאי החיים של האוכלוסייה בגיל 20 ומעלה, ובוחן את עמדות הפרטים לגבי היבטים שונים של חייהם. לצורך הסקר נבנה בכל שנה מדגם חדש בן כ-7,500 משתתפים. סקר זה מציג, בין היתר, מידע על הגדרת הדתיות של אוכלוסיית ישראל היהודית, בחלוקה לחמש קטגוריות: חרדי, דתי, מסורתי-דתי, מסורתי לא כל-כך דתי וחילוני. במקביל, החל מסוף שנות ה-70 קיים ללמ"ס מידע מהימן על הקשר שבין הילד ובין אמו מתוך מרשם התושבים. בהתאם לכך, הצלבה בין ההגדרה העצמית של נשים בסקר החברתי ובין מספר הילדים שנולדו להם יוצרת מדגם רחב מאוד הכולל עשרות אלפי נשים שיש לגביהן מידע על היקף הילודה לפי הגדרה דתית עצמית.²²³

בשל ההיקף הקטן של המדגם בחלק מקבוצות ההגדרה העצמית הדתית, אומדני הילודה חושבו כממוצעים נעים של שלוש שנים (1979-1981, 1980-1982, וכן הלאה). לצורך הנוחות אציג את נתוני המגמה לאורך השנים בדילוג על שנה אחת, כך שלאחר נתוני הלידות של נשים בשנים 1979-1981 יוצגו נתוני הלידות בשנים 1981-1983, ולאחר מכן נתוני 1983-1985 וכן הלאה.

²²² העבודה המרכזית האחרונה בנושא של הלמ"ס הנה עבודתו של חליחל, 2017. בנובמבר 2020 פורסמו באתר הלמ"ס נתונים מעודכנים יותר תחת הכותרת "פרייון של נשים יהודיות ואחרות בישראל, לפי מידת דתיות, 1979-2019". בנתונים אלו תוקנו טעויות שהתפרסמו בעבודה בשנת 2017. הנתונים המוצגים להלן מבוססים על ניתוח ועיבודים לנתוני הלמ"ס המעודכנים משנת 2020.

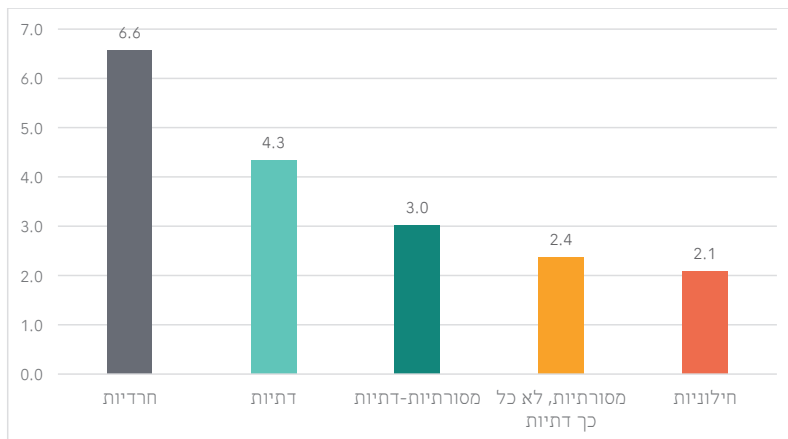
²²³ לנתונים אלו ישנם כמובן מגבלות מסוימות, כפי שהראו גם בלמ"ס. כך למשל, הנתונים מבוססים על יציבות ברמת ההגדרה הדתית שכן הם מניחים עבור חלק מהנשים שאם הן מגדירות עצמן בתקופת הסקר (בין 2002 ל-2019) בהגדרה דתית מסוימת הרי שכן הן הגדירו את עצמן גם בעבר. סביר להניח שישנן נשים שהדבר אינו נכון עבורן, אך לדעתי ההשפעה של הדבר על הנתונים זניחה, ובפרט בשל כך שבמקרים רבים שינוי משמעותי במידת הדתיות של נשים (וגברים) נעשה בגיל צעיר יותר, לפני הנישואין והלידות, ואילו כאן מדובר על חשש שנשים שינו את ההגדרה הדתית שלהן מספר שנים לאחר שילדו ילידם. כמובן שתופעה כזאת קיימת גם כן, אך נראה שהיא שולית יחסית, כך שההשפעה שלה על הנתונים איננה משמעותית ככל הנראה.

הפרק מחולק לשני סעיפים: בסעיף הראשון אבחן את היקף הילודה הכללי של נשים ואת המגמות שחלו בו לאורך השנים, ובסעיף השני אתמקד בהיקף הילודה של נשים לפי גיל ובמגמות שחלו לאורך השנים בגיל שבו נשים יולדות.

13.1. היקף ילודה כולל

בתרשים הבא מוצג היקף הילודה הכולל של נשים יהודיות בשנים 2017-2019 (שלוש השנים העדכניות ביותר שלגביהן ישנם נתונים).

תרשים 13.1: היקף ילודה כולל של נשים יהודיות בשנים 2017-2019, לפי מידת דתיות

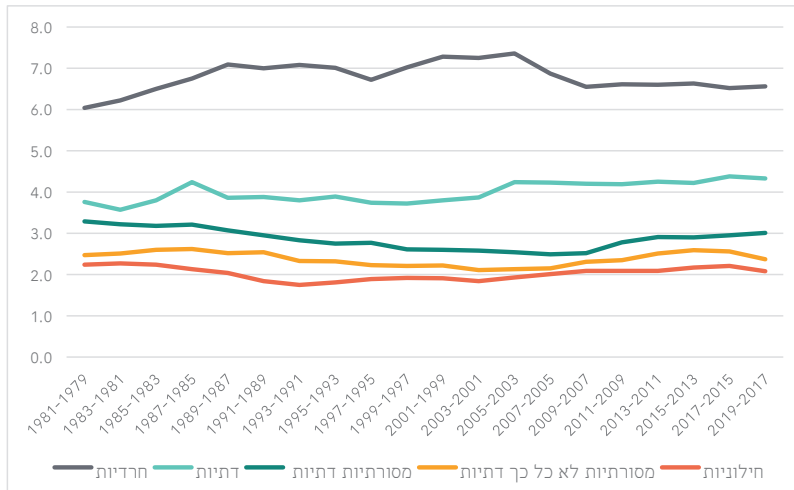
הממצאים מלמדים שקיים קשר חיובי מובהק בין מידת הדתיות של האישה ובין מספר הילדים שלה. כך, נשים דתיות יולדות בממוצע 4.3 ילדים, גבוה יותר מנשים חילוניות (2.1), ומנשים מסורתיות, אך נמוך בפער ניכר מנשים חרדיות (6.6).

על מנת לבחון את קו המגמה לאורך השנים מוצגים בלוח ובתרשים שלהלן נתוני היקף הילודה של נשים יהודיות החל משנת 1979.

לוח 13.1: היקף ילודה כולל של נשים יהודיות בשנים 1979-2019, לפי מידת דתיות

חילוניות	מסורתיות לא כל כך דתיות	מסורתיות-דתיות	דתיות	חרדיות	
2.2	2.5	3.3	3.8	6.0	1981-1979
2.3	2.5	3.2	3.6	6.2	1983-1981
2.2	2.6	3.2	3.8	6.5	1985-1983
2.1	2.6	3.2	4.2	6.8	1987-1985
2.0	2.5	3.1	3.9	7.1	1989-1987
1.8	2.5	3.0	3.9	7.0	1991-1989
1.8	2.3	2.8	3.8	7.1	1993-1991
1.8	2.3	2.8	3.9	7.0	1995-1993
1.9	2.2	2.8	3.7	6.7	1997-1995
1.9	2.2	2.6	3.7	7.0	1999-1997
1.9	2.2	2.6	3.8	7.3	2001-1999
1.8	2.1	2.6	3.9	7.3	2003-2001
1.9	2.1	2.5	4.2	7.4	2005-2003
2.0	2.2	2.5	4.2	6.9	2007-2005
2.1	2.3	2.5	4.2	6.6	2009-2007
2.1	2.4	2.8	4.2	6.6	2011-2009
2.1	2.5	2.9	4.3	6.6	2013-2011
2.2	2.6	2.9	4.2	6.6	2015-2013
2.2	2.6	3.0	4.4	6.5	2017-2015
2.1	2.4	3.0	4.3	6.6	2019-2017

תרשים 13.2: היקף ילודה כולל של נשים יהודיות בשנים 1979-2019, לפי מידת דתיות

מספר הילדים הממוצע של נשים דתיות מצוי במגמת עלייה לאורך השנים. הוא היה במינימום בשנים 1981-1983 שבהן הוא עמד על 3.6, ולאחר מכן בסוף שנות ה-90 הוא עמד על 3.7. מאז שנת 2003 הוא עומד באופן יציב במשך תקופה ארוכה על 4.2-4.3 ילדים, ובשנים 2017-2019 הוא עמד על 4.3. מעניין לציין כי לאחר הקיצוץ המשמעותי בקצבאות הילדים שביצעה המדינה בשנת 2003 ניתן לראות ירידה משמעותית בהיקף הילודה בקרב נשים חרדיות (מ-7.4 ל-6.6), שהחוקרים מייחסים במידה לא מבוטלת לקיצוץ הקצבאות,²²⁴ אך כאמור בחברה הדתית דווקא לאחר שנת 2003 היקף הילודה הגיע לשיאו.

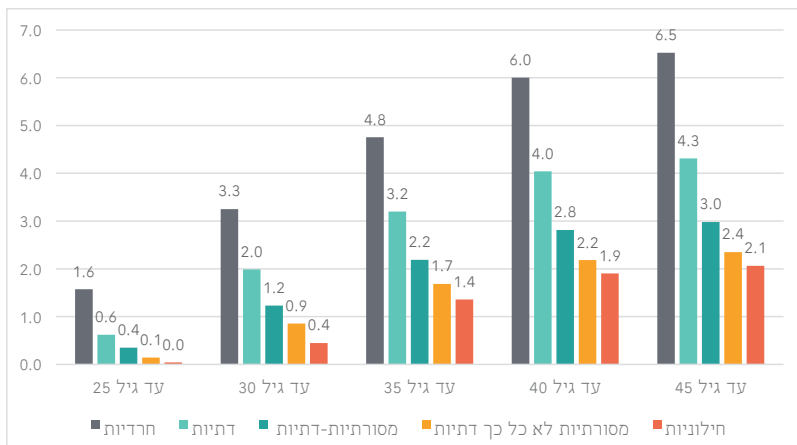
באשר לקבוצות הלא דתיות ניתן לראות כי בשנות ה-80 ובשנות ה-90 חלה ירידה במספר הילדים ולאחר מכן בשני העשורים האחרונים חלה עלייה. בקרב נשים חילוניות ונשים מסורתיות לא כל כך דתיות קצב העלייה הדביק את קצב הירידה כך שבבחינה כוללת של ארבעה עשורים שיעור הילודה לא השתנה, אך בקרב נשים מסורתיות-דתיות שיעור העלייה היה נמוך משיעור הירידה כך שמספר הילדים ירד מ-3.3 ל-2.5 ולאחר מכן עלה באופן הדרגתי עד ל-3 ילדים כיום.

224. ראו למשל: טולדינו, זוסמן וגוטליב, 2009.

13.2. היקף ילודה לפי גיל

בתרשים הבא מוצג היקף הילודה של נשים יהודיות לפי גיל בשנים 2017-2019.

תרשים 13.3: היקף ילודה נשים יהודיות בשנים 2017-2019, לפי מידת דתיות וגיל

נשים דתיות יולדות כיום בממוצע 0.6 ילדים עד גיל 25. בחמש השנים הבאות נשים דתיות יולדות בממוצע 1.4 ילדים, כך שעד גיל 30 הן יולדות 2 ילדים בממוצע. בחמש השנים הבאות הן יולדות בממוצע 1.2 ילדים כך שעד גיל 35 יש לנשים דתיות בממוצע 3.2 ילדים, ובחמש השנים שלאחר מכן עוד 0.8 ילדים בממוצע, כך שבסך הכל בממוצע נשים דתיות יולדות 4 ילדים בממוצע עד גיל 40. לאחר מכן, עד גיל 45, הן יולדות עוד 0.3 ילדים, כך שבסיומו של דבר מספר הילדים הממוצע של נשים דתיות עומד כיום על 4.3 ילדים.

לפי נתונים אלו, חמש השנים שבהן נשים דתיות יולדות כיום את המספר הגבוה ביותר של ילדים הן בגילאים 25-29 שבהן הן יולדות 1.4 ילדים בממוצע. גם בקרב נשים חרדיות זוהי התקופה שבה הילודה היא הגבוהה ביותר, אך בעוד בקרב נשים חרדיות הילודה בתקופה זו זהה כמעט לחלוטין לילודה בגילאים 20-24 (1.7 לעומת 1.6), בקרב נשים דתיות היקף הילודה בגילאים 20-24 נמוך בהרבה (0.6). חשוב כמובן לציין שנתון זה כולל גם את הנשים הדתיות שלא התחתנו עד גיל 25 ומשך ברור שלא נולדו להם ילדים. כפי שהראיתי בפרק 11, כ-50% מהנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי אינן מתחתנות עד גיל 24, ולכן הן מורידות כמובן את היקף הילודה הממוצע. לעומת זאת, בקרב נשים חילוניות ומסורתיות היקף הילודה מגיע לשיא בגילאים

30-34.

הפערים הללו בין הקבוצות השונות משקפים כמובן את ההבדלים בגיל הנישואין כפי שהוצגו בפרק 11: נשים חרדיות מתחתנות בממוצע מוקדם יותר, ולכן כבר בגילאים צעירים היקף הילודה שלהן גבוה, בעוד שנשים חילוניות מתחתנות בממוצע בגיל מאוחר יותר, ולכן חלק משמעותי מהיקף הילודה שלהן מתרחש בסוף שנות ה-30 לחייהן.

עד כה הוצגו נתוני הילודה לפי גיל בשנים 2017-2019 בלבד. על מנת לבחון את קו המגמה לאורך השנים אציג להלן את הנתונים החל משנת 1979. בלוח הבא מוצגים נתוני הנשים הדתיות בלבד.

לוח 13.2: היקף ילודה כולל של נשים דתיות בשנים 1979-2019, לפי מידת דתיות וגיל

עד גיל 45	עד גיל 40	עד גיל 35	עד גיל 30	עד גיל 25	
3.8	3.7	3.0	2.2	0.9	1981-1979
3.6	3.5	3.0	2.1	0.9	1983-1981
3.8	3.6	3.1	2.2	0.9	1985-1983
4.2	4.0	3.3	2.2	0.9	1987-1985
3.8	3.7	3.1	2.1	0.7	1989-1987
3.8	3.6	3.1	2.0	0.8	1991-1989
3.8	3.6	3.0	2.0	0.7	1993-1991
3.9	3.6	3.0	1.9	0.7	1995-1993
3.7	3.5	2.9	1.8	0.6	1997-1995
3.7	3.5	2.9	1.8	0.5	1999-1997
3.8	3.5	2.9	1.8	0.5	2001-1999
3.9	3.7	3.0	1.8	0.6	2003-2001
4.2	4.0	3.3	2.0	0.7	2005-2003
4.2	4.0	3.2	2.1	0.7	2007-2005
4.2	4.0	3.2	1.9	0.6	2009-2007
4.2	3.9	3.1	1.9	0.6	2011-2009
4.3	3.9	3.1	1.9	0.6	2013-2011
4.2	3.9	3.1	1.9	0.7	2015-2013
4.4	4.1	3.2	2.0	0.7	2017-2015
4.3	4.0	3.2	2.0	0.6	2019-2017

הנתונים ממלמדים שעל אף שמספר הילדים הממוצע של נשים דתיות עלה לאורך השנים הרי שמספר הילדים של נשים דתיות עד גיל 25 מצוי בירידה לאורך השנים, ירידה שהתרחשה בעיקר בשנות ה-90. בעוד בסוף שנות ה-90 ותחילת שנות ה-2000 מספר הילדים הממוצע של נשים דתיות עד גיל 25 עמד על 0.5 ילדים, הרי שבסוף שנות ה-80 הוא עמד על 0.9 ילדים, כמעט פי שניים יותר. בשני העשורים האחרונים מספר הילדים של נשים דתיות עד גיל 25 התייצב על כ-0.6 ילדים. באשר למספר הילדים הממוצע של נשים דתיות עד גיל 30 הרי שהוא נשאר יציב יחסית לאורך ארבעת העשורים האחרונים סביב שני ילדים, ואילו לאחר גיל 30 ניתן לראות עלייה משמעותית במספר הילדים של נשים דתיות: כך, בעוד בשנים 1979-1981 נשים דתיות בגילאים 30-45 ילדו בממוצע 1.6 ילדים, בשנים 2017-2019 נשים דתיות בגילאים אלו ילדו בממוצע 2.3 ילדים.

תהליך דחיית גיל הילודה בקרב נשים דתיות יכול להיות מושפע ממספר גורמים:

דחיית גיל הנישואין: כפי שהראיתי לעיל בפרק 11 (תרשימים 11.8 ו-11.10) שיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי המתחתנות בגילאים צעירים מצוי בירידה לאורך השנים, על אף ששיעור בוגרות החינוך הממלכתי-דתי המתחתנות עד גיל 35 מצוי דווקא בעלייה קלה. סביר להניח כי שיעור נמוך יותר של נשים דתיות המתחתנות בגיל צעיר לעומת שיעור גבוה יותר של נשים דתיות שמתחתנות יכול להסביר מדוע היקף הילודה הממוצע בגיל צעיר של נשים דתיות יורד בעוד בגילאים מבוגרים יותר הוא עולה. עם זאת, הירידה בשיעור המתחתנות בגיל צעיר והעלייה הכוללת בשיעור המתחתנות הן מינוריות ביחס לשינוי המשמעותי שהתחולל בגיל שבו נשים דתיות יולדות את ילדיהן. כך למשל, שיעור הנשים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי שהתחתנו עד גיל 23 ירד במהלך השנים מ-45.6% בקרב ילידות 1973 ל-39.5% בקרב ילידות 1990, וכאמור, שיעור הנשים המתחתנות עד גיל 30 נשאר יציב מאוד בטווח של 18 שנים שנבדקו. לאור זאת, קשה לתלות בשינוי בגיל הנישואין של נשים דתיות את כל השינוי בהיקף הילודה בגיל צעיר, ולמעשה אפילו את רוב השינוי נראה שקשה לתלות בשינוי המינורי יחסית בגיל הנישואין (בנוסף, כפי שנראה להלן, בקרב נשים חרדיות לא נמצאה מגמה של התאחרות גיל הילודה על אף שהייתה מגמה מסוימת של דחיית גיל הנישואין).

תכנון ילודה: הסבר משלים לתופעת השינוי בגיל הילודה בקרב נשים דתיות יכול להיות בקבלת החלטות מודעת של בני זוג על דחיית ילודה. נושא זה כרוך בדין הלכתי: רבנים רבים מתנגדים מבחינה הלכתית לשימוש באמצעי מניעה על מנת לדחות ילודה, אך נראה שישנו בנושא זה שינוי מסוים לאורך העשורים האחרונים בחברה הדתית-

לאומית.²²⁵ כך מתארת את שינוי התופעה הרבנית שרה סגל-כץ, מורת הלכה ומדריכת כלות וזוגות, במאמר משנת 2020:

“עד לפני עשורים בודדים, התפיסה הרווחת הייתה שאין סיבה ואף אסור למנוע הריון מיד אחרי החתונה, שהרי לשם כך נכנסו בני הזוג לחופה. הביטוי הרווח היה ‘תכנון ילודה’, שכן המיקוד היה על מניעת הריון לאחר מספר ילדים, או המתנה בין לידה ללידה בשל בריאות האישה. ביסוד התפיסה ההלכתית עומדת הנחת היסוד שילודה היא מצווה, ומכאן שהימנעות ממנה היא בגדר עבירה... עם עליית המחקרים והתרחבות הידיעות בתחומי הגניקולוגיה, המיניות, הפסיכולוגיה ובפרט היחס בין גוף לנפש, צמחו בעולם הדתי הבנות אחרות. השאיפה לשלוט בילודה, לדחות את הכניסה להריון ראשון ולמנן את הילודה קיבלה הכרה ולגיטימציה רחבה יותר. פוסקים בני דורנו אימצו את הידע החדש אל תוך השיח ההלכתי, ומצאו עוגנים משמעותיים לכך בתורתם של פוסקים ראשונים ואחרונים... אחוז ניכר מקרב הזוגות הנישאים כיום, מבקשים להשתהות ולא להיכנס להריון מיד לאחר החתונה. גם בקרב פוסקים המסתייגים נחרצות משימוש באמצעי מניעה, מוסכם כי אין להימנע מלהינשא רק בשל החשש מפני כניסה להריון.”²²⁶

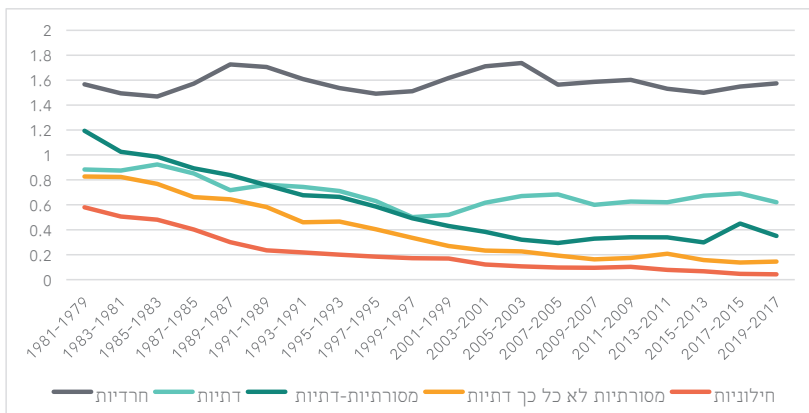
נראה כי תיאור זה של התופעה – גם אם יש החולקים על היקפו – תואם במידה רבה את הנתונים שהצגתי לעיל על מעבר מסוים בחברה הדתית-לאומית מילודה בגילאים 20-25 לילודה בגילאים מבוגרים יותר. סביר להניח כי לגידול בילודה בגילאים מבוגרים יחסית תורמת גם ההתקדמות הרפואית המאפשרת זאת כיום יותר מאשר בעבר. כך, בקרב נשים דתיות נמצא כי בשנים 1979-1981 הן ילדו 0.1 ילדים בממוצע בגילאים 40-45, ואילו בעשור האחרון נשים דתיות ילדו בין 0.3 ל-0.4 ילדים בגילאים אלו. על כל פנים, הנתונים שהוצגו מלמדים כי במבט מאקרו לא רק שתהליך תכנון הילודה לא לווה בצמצום מספר הילדים, אלא להפך: דחיית גיל הילודה נעשתה במקביל לגידול במספר הילדים הממוצע של נשים דתיות.

בכדי לבחון עד כמה מגמה זו ייחודית לחברה הדתית-לאומית מוצגת להלן השוואה לשאר הקבוצות הדתיות בחברה היהודית בישראל: בתרשים הראשון (13.4) מוצג מספר הילדים שנשים יהודיות ילדו בממוצע לאורך השנים עד גיל 25, ובתרשים השני (13.5) מוצג מספר הילדים שנשים יהודיות ילדו בממוצע לאורך השנים עד גיל 30.

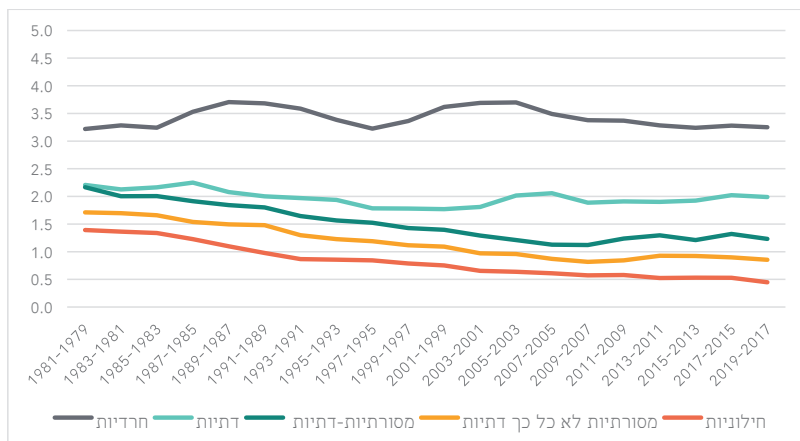
²²⁵. סקירה הלכתית של הנושא ראו אצל: קלמן, 2020.

²²⁶. סגל-כץ, 2020.

תרשים 13.4: היקף ילודה של נשים יהודיות עד גיל 25 בשנים 1979-2019, לפי מידת דתיות

תרשים 13.5: היקף ילודה של נשים יהודיות עד גיל 30 בשנים 1979-2019, לפי מידת דתיות

ניתן לראות שכמו בחברה הדתית גם בחברה החילונית והמסורתית הייתה ירידה משמעותית לאורך השנים בהיקף הילודה עד גיל 25, בעוד שבקרב נשים חרדיות לא הייתה ירידה כזו. באשר למספר הילדים עד גיל 30 הרי שכאמור בקרב נשים דתיות

הייתה יציבות לאורך השנים ובכך הן דווקא דומות לנשים חרדיות, בעוד שנשים חילוניות ומסורתיות חוו ירידה לאורך השנים בהיקף הילודה עד גיל 30.

ההשוואה לנשים חרדיות יכולה להצביע על תובנה נוספת. בקרב נשים חרדיות הייתה אמנם ירידה משמעותית בהיקף הילודה עד גיל 25 ועד גיל 30 באמצע העשור הראשון של שנות ה-2000, אך ירידה זו היא חלק מירידה כוללת בהיקף הילודה של נשים חרדיות בכלל בתקופה זו, שהגיעה לאחר עלייה משמעותית במספר הילדים בשנים שלפני כן. על כל פנים, בקרב נשים חרדיות, לאורך תקופה של ארבעה עשורים ניתן לראות יציבות סביב 1.6 במספר הילדים הממוצע עד גיל 25. כפי שהוצג בפרק 11, כמו בקרב נשים דתיות גם בקרב נשים חרדיות נמצאה לאורך השנים ירידה מסוימת בשיעור המתחנתות בגיל צעיר, כך שאם ממצא זה היה הגורם המרכזי להסבר השינויים בדפוסי גיל הילודה של נשים דתיות היה ניתן לצפות לירידה משמעותית בילודה בגיל צעיר גם בקרב נשים חרדיות לאורך השנים, אך כאמור ירידה כזו לא התקיימה. לאור זאת ניתן לטעון שההבדלים בין נשים חרדיות לנשים דתיות בשינויים בגיל הילודה נובעים בעיקר מכך שמגמות תכנון הילודה ודחיית הריון הן תופעות שרווחות יותר בחברה הדתית-לאומית מאשר בחברה החרדית.²²⁷

ההשוואה לנשים מסורתיות, ובפרט לנשים המסורתיות-דתיות, מעלה גם כן תובנות מעניינות. בתחילת שנות ה-80 מספר הילדים הממוצע של נשים מסורתיות-דתיות עד גיל 25 היה גבוה משל נשים דתיות (1.2 לעומת 0.9) וזה של נשים מסורתיות לא כל כך דתיות היה קרוב לזה של נשים דתיות (0.8). כך גם מספר הילדים הממוצע עד גיל 30 של נשים דתיות ונשים מסורתיות-דתיות היה זהה (2.2). היקף הירידה בילודה בגיל צעיר בקרב נשים מסורתיות ובפרט נשים מסורתיות-דתיות היה משמעותי מאוד וכיום היקף הילודה של נשים מסורתיות-דתיות בגיל צעיר נמוך באופן משמעותי מזה של נשים דתיות. על מנת להבין עד כמה הדבר נובע מדחיית גיל הנישואין של נשים מסורתיות לעומת החלטה מודעת על תכנון ילודה ודחיית גיל הלידה יש צורך במחקר מעמיק יותר שיתמקד בקבוצה המסורתית.

227. למרות זאת, נראה שתופעת דחיית הריונות מתרחשת כיום, במידה מסוימת, גם בחברה החרדית. ראו על כך למשל אצל רותם, 2018.

סיכום ודיון

פרק זה בוחן את מגמות הילודה בקרב נשים דתיות לאורך השנים. הפרק מצביע על שתי מגמות מרכזיות:

היקף ילודה: מספר הילדים הממוצע של נשים דתיות מצוי במגמת עלייה לאורך השנים. הוא היה במינימום בשנים 1981-1983 שבהן הוא עמד על 3.6, ולאחר מכן בסוף שנות ה-90 הוא עמד על 3.7. מאז שנת 2003 הוא עומד באופן יציב במשך תקופה ארוכה על 4.2-4.3 ילדים, ובשנים 2017-2019 הוא עמד על 4.3.

גיל הילודה: בחינת הנתונים על פני ארבעה עשורים מלמדת כי על אף הגידול במספר הילדים של נשים דתיות ישנה דחייה הדרגתית של גיל הילודה, שהתרחשה בעיקר בשנות ה-90. נשים דתיות יולדות כיום פחות ילדים עד גיל 25 ומנגד הן יולדות מספר גבוה יותר של ילדים בגילאים 30-45. כפי שביקשתי להראות, נתון זה מושפע ככל הנראה מכך ששיעור הנשים הדתיות המתחתנות בגיל צעיר מצוי ברידה, אם כי הסבר זה לבדו אינו מסביר את הנתונים. ההסבר המשלים שהצעתי הוא עלייה בשיעור בני הזוג המחליטים למנוע הרינות בגילאים צעירים על ידי שימוש באמצעי מניעה.

רשימת מקורות

- אטינגר, 2019 = יאיר אטינגר, **פרומים: המחלוקות שמפצלות את הציונות הדתית**, חבל מודיעין: דביר.
- אלפסי, 2008 = מיכל אלפסי, **חוק שעות עבודה ומנוחה – שכירים העובדים ביום המנוחה**, ירושלים: משרד התמ"ת, מינהל מחקר וכלכלה.
- ארד, 2018 = עדי ארד, **החינוך הממלכתי-דתי: תמונת מצב, מגמות והישגים: חלק ד**, בארות יצחק: נאמני תורה ועבודה.
- ארצב, 2017 = סופי ארצב, **הודעה לתקשורת: רמת השליטה בשפה האנגלית בישראל. נתונים מתוך סקר מיומנויות בוגרים בישראל, 2014-2015**, ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- בארט ובן ארי, 2017 = ענת בארט ועדיטל בן ארי, "השתקפותם של מאפייני 'החרדיות המודרנית' בראי תופעת הגירושין", **תרבות דמוקרטית** 17, עמ' 87-108.
- בלס ובלייך, 2016 = נחום בלס וחיים בלייך, **דמוגרפיה במערכת החינוך: שינויים ומעברים בין זרמי חינוך**, ירושלים: מרכז טאוב.
- בלס ובלייך, 2018 = נחום בלס וחיים בלייך, "ההוצאה לכיתה ולתלמיד בחינוך היסודי הרשמי", בתוך: **דוח מצב המדינה: חברה כלכלה ומדיניות 2018**, (עורך: אבי וייס), ירושלים: מרכז טאוב, עמ' 147-170.
- בן-דוד, 2019 = בן-דוד, **עושים (לומדים) חשבון בישראל: מגמות דמוגרפיות מנוגדות וליבת לימודים**. ירושלים: מכון שורש.
- ברגר, 2015 = אייל ברגר, **החינוך הממלכתי דתי: תמונת מצב, מגמות והישגים – חלק ג**, בארות יצחק: נאמני תורה ועבודה.
- בר-לב, 1977 = מרדכי בר-לב, **בוגרי הישיבות התיכוניות בארץ ישראל: בין מסורת וחידוש**. רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, בית הספר לחינוך.
- בר-לב, 1994 = מרדכי בר-לב, **יהדות חופשית** 6, עמ' 24-27.
- גל וליבל, 2012 = ראובן גל ותמיר ליבל (עורכים), **בין הכיפה לכומתה: דת, פוליטיקה וצבא בישראל**. בן שמן: מודן.
- גרינברג, 2005 = חנן גרינברג, "הסרבניות הראשונות של ההתנתקות", *ynet*, 2005.07.18.
- דגן, לאבל וגרינבוים, 2008 = מתתיהו דגן, מנחם לאבל ונתן גרינבוים, **קווים מנחים**

למדיניות החינוך הממלכתית-דתי, מהדורה מעודכנת, ירושלים: משרד החינוך, מינהל החינוך הדתי.

דטל, 2018 א = ליאור דטל, "מנהלי בתי ספר רימו במבחני המיצ"ב; משרד החינוך ניסה להסתיר התוצאות", **דה-מרקר**, 23.12.2018.

דטל, 2018 ב = ליאור דטל, "כך ישראל מעודדת הקמת בתי ספר נפרדים לבנים ולבנות כבר מכיתה א'", **דה-מרקר**, 19.3.2018.

דטל, 2019 = ליאור דטל, "המיצ"ב הוחלף: הכירו את מבחני החובה החדשים בבתי הספר – כולל מבחן פתע", **דה-מרקר**, 28.10.2019.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2012 = הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **הסיווג האחיד של ענפי הכלכלה 2011**, ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015 = הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **הסיווג האחיד של משלחי היד 2011**, ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2019 א = הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **הסקר החברתי 2017**, ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2019 ב = הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **הודעה לתקשורת: האוכלוסייה ממוצא אתיופי בישראל – לקט נתונים לרגל חג הסיגד**, ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2019 ג = הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **הכנסות של בני 15 ומעלה: נתונים מסקר הוצאות משק הבית 2017**, ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2020 א = הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **סקר כוח אדם 2018**, ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2020 ב = הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **הודעה לתקשורת: השכר הממוצע ברוטו למשרת שכיר של עובדים ישראלים בחודש מאי 2020**, ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הראל בן שחר וברגר, 2018 "Religious Justification, Elitist Outcome: Are Religious Schools Being Used to Avoid Integration?." *Journal of Education Policy* 33 (4), pp. 558-583

הראל-פיש, וולש ושטיינמץ, 2015 = יוסי הראל-פיש, סופי וולש ונועה שטיינמץ, **נוער דתי בישראל: דפוסי שימוש והתייחסות לחומרים ממכרים בקרב תלמידי**

- החינוך הממלכתי-דתי (החמ"ד) – סיכום ממצאי המחקר הארצי (2014), רמת גן: אוניברסיטת בר אילן והרשות הלאומית למלחמה בסמים ובאלכוהול.
- הרמן, 2014 = תמר הרמן, **דתיים? לאומיים! המחנה הדתי-לאומי בישראל 2014**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, 2016 = הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה), **מחקר טימס 2015: מחקר בין-לאומי להערכת הידע והמיומנויות של תלמידי כיתות ח' במתמטיקה ובמדעים: מבט ישראלי**, ירושלים: משרד החינוך.
- הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, 2018 = הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה), **מיצ"ב תשע"ח – מדדי יעילות וצמיחה בית ספרית: מבחני הישגים**, ירושלים: משרד החינוך.
- הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, 2018 = הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה), **פירלס 2016: מחקר בין-לאומי להערכת אוריינות קריאה של תלמידי כיתה ד': מבט ישראלי**, ירושלים: משרד החינוך.
- הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, 2019 = הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה), **פיזה 2018: אוריינות בקרב תלמידים בני 15 בקריאה, מתמטיקה ומדעים: מבט ישראלי**, ירושלים: משרד החינוך.
- הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, 2020 = הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה), **מיצב תשע"ט: מדדי יעילות וצמיחה בית ספרית: נתוני אקלים וסביבה פדגוגית בבתי ספר דוברי עברית לפי פיקוח ממלכתי וממלכתי-דתי**, ירושלים: משרד החינוך.
- וייס, 2016 = אבי וייס, **תמונת מצב המדינה: תרשימים בנושאי חברה וכלכלה בישראל 2016**, ירושלים: מרכז טאוב, 2016.
- ויניגר, 2017 = אסף ויניגר, **מכינות קדם צבאיות**, ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
- וינריב ובלס, 2018 = אלכס וינריב ונחום בלס, **מגמות שינוי ברמת הדתיות בחברה היהודית**. ירושלים: מרכז טאוב.
- זיכרמן וכהנר, 2012 = חיים זיכרמן ולי כהנר, **חרדיות מודרנית: מעמד ביניים חרדי בישראל**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- זלבה, 2017 = מיכאל זלבה, **דמוגרפיה של הדתיות: תהליכי חילון בציבור הדתי והמסורתי**. ירושלים: חותם.
- חדו"ש, 2016 = חדו"ש, **מצגת נישואין בישראל**.

חורי וכהן, 2014 = ג'קי חורי וגילי כהן, "עלייה במספר הערבים הנוצרים והמוסלמים המתגייסים, אך עדיין מדובר בעשרות", **הארץ**, 17.11.2014.

חליחל, 2017 = אחמד חליחל, **פריון של נשים יהודיות בישראל לפי מידת הדתיות שלהן בשנים 1979-2017**, ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

טולדינו, זוסמן וגוטליב, 2009 = אסתר טולדינו, נעם זוסמן, רוני פריש ודניאל גוטליב, **השפעת גובה קצבאות הילדים על פריון הילודה**, ירושלים: המוסד לביטוח לאומי.

טסלר, ניסנהולץ-גנות, זיגדון והראל-פיש, 2019 = Tesler, R., Nissanholtz-Gannot, R., Zigdon, A., & Harel-Fisch, Y. "The Association of Cyber-bullying and Adolescents in Religious and Secular Schools in Israel." *Journal of religion and health* 58(6), pp. 2095-2109.

ינקו, 2019, = אדיר ינקו, "בניגוד להתחייבות – המדינה מממנת שעות לימוד בהפרדה לבתי ספר דתיים", **ynet**, 10.12.2019.

כהן, 2016 = גילי כהן, "על רקע הירידה בשיעורי הגיוס: צה"ל יציע לבדואים שירות מקוצר של שנתיים", **הארץ**, 7.8.2016.

כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל, 2005 = כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל, **התוכנית הלאומית לחינוך** (דוח ועדת דוברת), ירושלים: משרד החינוך.

כרמית-יפת ואלמוג, 2016 = קארין כרמית-יפת ושלומית אלמוג, "הדתה, הדרה וצבא: אפס ביחסי מגדר?", **עיוני משפט** לט, עמ' 243-316.

לוטן ווורגן, 2007 = אורלי לוטן ויובל וורגן, **שירות בנות דתיות בצה"ל: תמונת מצב ומדיניות מערכת החינוך**, ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע.

לוי, 2015 = יגיל לוי, **המפקד האליון: התאוקרטיזציה של הצבא בישראל**, תל אביב: עם עובד.

לוי, לוינסון וכ"ץ, 1993 = שלומית לוי, חנה לוינסון ואליהוא כ"ץ, **אמונות, שמירת מצוות ויחסים חברתיים בקרב היהודים בישראל**. ירושלים: מכון גוטמן למחקר שימושי.

ליבסקינד, 2018 = קלמן ליבסקינד, "כך חגג צה"ל גידול מטאורי שלא היה במספר הדתיות המתגייסות", **מעריב**, 26.1.2018.

ליפשיץ, 2014 = אברהם ליפשיץ, **הכון תלמידות בחמ"ד לשירות לאומי ואתגרי הבת**.

- לסלוי ובר-לב, 1993 = אברהם לסלוי ומרדכי בר-לב, **עולמם הדתי של בוגרי החינוך הממלכתי דתי**. רמת גן: המכון הסוציולוגי לחקר קהילות, אוניברסיטת בר-אילן.
- מבקר המדינה, 2008 = מבקר המדינה, **דוח ביקורת שנתי 58 לב לשנת 2007 ולחשבונות שנת הכספים 2006**, ירושלים: משרד מבקר המדינה.
- מבקר המדינה, 2012 = מבקר המדינה, **דוח ביקורת שנתי 62 לשנת 2011 ולחשבונות שנת הכספים 2010**, ירושלים: משרד מבקר המדינה.
- מבקר המדינה, 2014 = מבקר המדינה, **דוח שנתי 64 לשנת 2013 ולחשבונות שנת הכספים 2012**, ירושלים: משרד מבקר המדינה.
- מלאך וכהנר, 2019 = גלעד מלאך ולי כהנר, **שנתון החברה החרדית 2019**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- מלמד, 2012 = אליעזר מלמד, "חשיבה מחודשת על השירות-הלאומי", **דעות** 57.
- מערכות, 2010 = ב' (מפקד יחידה מובחרת בעילום שם), "מקומם של חובשי הכיפות בפיקוד הטקטי של צה"ל", **מערכות** 432, עמ' 50-57.
- מרגוליס, 2017 = פאראנאק מרגוליס, **היוצאים – מדוע דתיים עוזבים את הדת וכיצד להתמודד עם האתגר**. תל אביב: הוצאת סלע מאיר.
- מרכז ארצי לבחינות והערכה, 2020 = מרכז ארצי לבחינות והערכה, **הבחינה הפסיכומטרית – דוח סטטיסטי לשנים 2005-2019**.
- נהיר, 2016 = שלמה נהיר, **תנועה טבעית: נישואין וגירושין 2010-2012**, ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016.
- נהיר, 2016 = שלמה נהיר, **שיעור גירושין כולל בישראל**, ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- נוימן, 2016 = צביקי נוימן, **שינויים ביחס של הציונות הדתית לגיוס נשים לצה"ל**, עבודת גמר לתואר מוסמך במדיניות ציבורית, ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים.
- נחשוני, 2013 = קובי נחשוני, "משרד החינוך: הפרדת בנים ובנות – רק מכיתה ד'", **ynet**, 11.3.2013.
- נחשוני, 2014 = קובי נחשוני, "משרד החינוך: שירות בנות דתיות – לא בצבא", **ynet**, 4.3.2014.
- סבירסקי ואופיר, 2014 = שלמה סבירסקי ואריאן אופיר, **עצמאים בישראל: 1983, 1995, 2008**, תל אביב: מרכז אדוה.

סגל, 2020 = עמיר עקיבא סגל, "תעסוקה כחלק מתהליך ההגירה של עולים מארצות הברית לישראל", **הגירה** 10, עמ' 120-140.

סגל-כץ, 2020 = שרה סגל-כץ, "מ'תכנון ילודה' ל'מניעת הריון' ", מגזין **גלויה**, 29.1.2020.

סולומון, 2014 = נעמי סולומון, **תכניות למניעת נשירה ממערכת ההשכלה הגבוהה בישראל**, ירושלים: האוניברסיטה העברית.

סחייק, 2003 = דפנה סחייק, **בחינות הבגרות – סקירת השינויים שחלו בבחינות הבגרות במהלך השנים ודיון במטרותיהן: מבוא למחקר לבחינת הטענה בדבר הירידה ברמת בחינות הבגרות**, ירושלים: הכנסת, מרכז מחקר ומידע.

סטטמן, 2019 = דני סטטמן, **ממלכתיות, "הדתה" ודתיים בצה"ל**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

עציון ושילה-ליון, 2020 = דפנה עציון ושגית שילה-ליון, **נייר עמדה בנושא המחקרים על הפרדה מגדרית בבתי ספר – סקירה** (זמין באתר נאמני תורה ועבודה).

פוקס, 2016 = הדס פוקס, "פערים מגדריים בשוק העבודה: שכר וקייטוב תעסוקתי", בתוך: **דוח מצב המדינה: חברה כלכלה ומדיניות 2016**, (עורך: אבי וייס), ירושלים: מרכז טאוב, עמ' 57-99.

פיו, 2016 = Pew, Israel's Religiously Divided Society. Pew Research Center.

פינקלשטיין, 2014 = אריאל פינקלשטיין, **החינוך הממלכתי דתי: תמונת מצב, מגמות והישגים – חלק ב**, בארות יצחק: נאמני תורה ועבודה.

פינקלשטיין, 2015 = אריאל פינקלשטיין, **הישגי בוגרי החינוך הממלכתי-דתי בבחינה הפסיכומטרית בשנים 2000-2012**, בארות יצחק: נאמני תורה ועבודה.

פינקלשטיין, 2015 = אריאל פינקלשטיין, **למען תשכיל: לימודי המתמטיקה והמדעים המדויקים בחברה הדתית-לאומית**, בארות יצחק: נאמני תורה ועבודה וקרן טראמפ.

פינקלשטיין, 2016 = אריאל פינקלשטיין, **לימודי האנגלית בחברה הדתית-לאומית**, בארות יצחק: נאמני תורה ועבודה.

פינקלשטיין, 2017 = אריאל פינקלשטיין, **הנישואין והגירושין בחברה הדתית-לאומית: סקירת נתונים**, בארות יצחק: נאמני תורה ועבודה.

פינקלשטיין, 2020 = אריאל פינקלשטיין, **לימודי האנגלית בחברה הדתית-לאומית: 2020. תמונת מצב ומגמות**, בארות יצחק: נאמני תורה ועבודה.

- קלמן, 2020 = תרצה קלמן, **תכנון משפחה ואמצעי מניעה: ריכוז מידע להרחבת הידע המעשי וההלכתי**, ירושלים: מכון נשמת הבית, מדרשת נשמת.
- קשתי, 2013 = אור קשתי, "לראשונה: משרד החינוך יממן הפרדה בבתי ספר יסודיים בחינוך הממלכתי-דתי", **הארץ**, 7.8.2013.
- רגב, 2016 = איתן רגב, "אתגרים בהשתלבות חרדים בלימודים אקדמיים", בתוך **דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2016** (עורך: אבי וייס), ירושלים: מרכז טאוב, עמ' 226-186.
- רגב וגורדון, 2020 = איתן רגב וגבריאל גורדון, **שינויים במידת הדתיות ומעברים בין זרמי דת בקרב יהודים בישראל**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- רוזנר ופוקס, 2018 = שמואל רוזנר וקמיל פוקס, **#יהדותישראלית: דיוקן של מהפכה תרבותית**, חבל מודיעין: דביר.
- רותם, 2018 – תמר רותם, "אני לא מתביישת לומר – הריון בשבילי הוא באמת קללה", **דה-מרקר**, 5.6.2018.
- שטרן, 2019 = נועה שטרן, "ואחד בלי כיפה", **מקור ראשון**, 2.1.2019.
- שיר, 2014 = צבי שיר, **הפרדה מגדרית בבתי ספר יסודיים ממלכתיים-דתיים**, ירושלים: בנק ישראל.
- שלג, 2000 = יאיר שלג, **הדתיים החדשים: מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל**, בן שמן: כתר.
- שלג, 2019 = יאיר שלג (עורך), **ממשיגה הכשרות לנהג הקטרי? הציונות הדתית והחברה הישראלית**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- שפרן גיטלמן, 2020 = עידית שפרן גיטלמן, **שילוב נשים בצה"ל בראי פקודת השירות המשותף**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- OECD, 2019 = OECD, Education at a Glance **2019**
- OECD, 2018 = OECD, Education at a Glance **2018**

Part E: The National-Religious family

11. Marriage

Introduction and methodology

11.1 General data

11.2 Marriage at a young age and late bachelorhood

Summary and discussion

12. Divorce

Introduction and methodology

12.1 Divorce according to age at marriage

12.2 Rate of divorce: general data

12.3 Trends over the years

Summary and discussion

13. Birth rate

Introduction and methodology

13.1 Total birth rate

13.2 Total birth rate according to age

Summary and discussion

Sources

8. Army and National Service

Introduction and methodology

8.1 Scope of service: army and national service

8.1.1 Men

8.1.2 Women

8.2 Characteristics of girls who enlist

8.2.1 Socio-economic background

8.2.2 Geographical district

8.2.3 Educational network

8.3 Enlisting as officers

8.3.2 Men

8.3.3 Women

Summary and discussion

Part D: Higher Education and Employment

9. Higher Education

Introduction and methodology

9.1 Study in institutes of higher education

9.1.1 General data

9.1.2 Segmentation according to type of academic institution

9.1.3 Segmentation according to university

9.1.4 Statistics of dropping-out

9.2 Fields of study

9.2.1 First degree

9.2.2 Second degree

9.2.3 Third degree

Summary and discussion

10. Employment and Wages

Introduction and methodology

10.1 Characteristics of employment

10.1.1 Rate of employment

10.1.2 Rate of independent workers

10.1.3 Fields of employment: general comparison

10.1.4 Fields of employment: according to gender

10.2 Wages

10.2.1 General data

10.2.2 Wages according to field of employment

Summary and discussion

Appendix: Effects of Corona crisis

5. Social Climate and Pedagogic environment

Introduction and methodology

5.1 General satisfaction

5.2. Violence and feeling of protection

5.3 Use of addictive substances: alcohol, cigarettes, nargillas and drugs

5.4 Significance and behaviour

5.5 Pedagogic environment

5.6 Educational activities outside school

Summary and discussion

6. Gender separation in schools

Introduction and methodology

6.1 Separation according to classes

6.2 Separation according to schools

6.3 Separation according to gender and socio-economic level

6.4 Gender separation and academic achievements

6.5 Gender separation and social and pedagogic climate

Summary and discussion

Appendix: Additional Charts

Part C: After High School

7. Study in Torah Institutions

Introduction and methodology

7.1. Yeshivot

7.1.1 General background

7.1.2 Yeshiva students: data from CBS

7.1.3 Yeshiva students: data from the Ministry of Education

7.1.4 Kollel students

7.2 Pre-military college

7.3 Torah midrashas and women's hesder

7.4 up-to-date broad survey

Summary and discussion

4. Academic achievements

Introduction and methodology

4.1 General data

4.1.1 General picture

4.1.2 Gender

4.1.3 Socio-economic background

4.1.4 Summary and discussion: General data

4.2 Mathematics

4.2.1 General data

4.2.2 Gender

4.2.3 Socio-economic background

4.2.4 Summary and discussion: Mathematics

4.3 English

4.3.1 General data

4.3.2 Gender

4.3.3 Socio-economic background

4.3.4 Summary and discussion: English

4.4 Sciences

4.4.1 General data

4.4.2 Gender

4.4.3 Socio-economic background

4.4.4 Summary and discussion: sciences

4.5 Hebrew and reading

4.5.1 General data

4.5.2 Gender

4.5.3 Socio-economic background

4.5.4 Summary and discussion: Hebrew and reading

4.6 Additional subjects

Summary and discussion

Summary Introduction

Part A: The National-Religious society: Demographic mapping

1. Proportion of The National-Religious in Jewish population of Israel

Introduction and Methodology

1.1 Data from Central Bureau of Statistics (CBS)

1.2 Additional Studies

Summary and discussion

2. Rate of secularization and those leaving religion

Introduction and Methodology

2.1 Historical research

2.2 Data of the social survey and Pew Institute

2.2.1 Key findings

2.2.2 Segmentation according to age

2.2.3 Traditional definitions

2.3 Additional surveys and studies

2.4 New data: Characteristics of secularization among graduates of national religious education

2.5 To which track do graduates of national religious education send their children?

2.6 Segmentation by gender

Summary and discussion

Part B: The National-Religious education

3. The National-Religious education: general data

Introduction and Methodology

3.1 Range of students in the national-religious education

3.2 Characteristics of students

3.2.1 Religious definition of parents

3.2.2 Socio-economic background

3.2.3 New immigrant students

3.3 Size of institutions

3.4 Ownership of institutions

3.5 Budget per student

Summary and discussion

The National-Religious Society in Data

ARIEL FINKELSTEIN

JANUARY 2021

מהו הרקע החברתי-כלכלי של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי? מהו שיעור הגירושין בחברה הדתית-לאומית? האם היקף הרווקות המאוחרת בחברה הדתית-לאומית באמת התרחב לאורך השנים? מהם ההישגים של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי במתמטיקה ואנגלית? ומהו הציון שלהם בבחינה הפסיכומטרית? כמה דתיים-לאומיים לומדים באקדמיה? כמה מהם עובדים במגזר הציבורי? ומהו באמת שיעור הדתיים בקורס קצינים? אלו הן רק מקצת מן השאלות שספר זה מבקש לענות עליהם.

בשנים האחרונות חלו שינויים ותמורות במעמדה של החברה הדתית-לאומית בציבוריות הישראלית. כחלק מתהליך חילופי האליטות במדינה ניתן לראות תנועה שיטתית ומתמשכת של החברה הדתית-לאומית למרכז ההשפעה החברתי-פוליטי של ישראל. על רקע השינויים הללו ישנה כתיבה מחקרית לא מבוטלת על החברה הדתית-לאומית, אך רובה ככולה ממוקדת באפיון ההגותי, הסוציולוגי והפוליטי של חברה זו, על גווניה השונים. מטרתו של ספר זה היא לגשר על הפער המוצג ולספק תשתית בסיסית של נתונים על החברה הדתית-לאומית במגוון נושאים, כמבוא לדיון ציבורי נרחב בנושאים השונים. במסגרת הספר מוצגות המגמות על ציר הזמן לאורך השנים, ומועלים הסברים וניתוחים לממצאים שונים.

אריאל פינקלשטיין ריכז בעשור האחרון את תחום המחקר בתנועת נאמני תורה ועבודה. הוא דוקטורנט במחלקה למדע המדינה באוניברסיטת בר אילן.

